

ЎТКИР ҲАСАНБОЕВ

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ВА ДИН МУНОСАБАТЛАРИ:

ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР, ОҚИМЛАР,
МАФКУРАВИЙ КУРАШНИНГ ДОЛЗАРБ
ЙЎНАЛИШЛАРИ

66.3(32)

12.186c

Xo-31

ЎТКИР ҲАСАНБОЕВ

**ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ВА
ДИН МУНОСАБАТЛАРИ: ДИНИЙ
ТАШКИЛОТЛАР, ОҚИМЛАР,
МАФКУРАВИЙ КУРАШНИНГ
ДОЛЗАРБ ЙЎНАЛИШЛАРИ**

Toshkent islom universiteti
Axborot-til va matbaa markazi
Inv. № 44125
2018 yil 27 may

TerDU ARM
№ 395489

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2014

УЎК: 86.38

66.3(5Ў)

Х31

Ҳасанбоев, Ўткир

Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари: диний ташкилотлар, оқимлар, мафкуравий курашнинг долзарб йўналишлари / Ў.Ҳасанбоев; масъул муҳаррирлар К.Камилов, А.Мансуров. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2014. - 552 б.

КБК 66.3(5Ў)+86.38

Китобда Ўзбекистонда расмий рўйхатдан ўтган диний ташкилотлар, тасаввуф ва республикада бугунги кунда фаолияти кузатилаётган суфий «тариқатчилар» жамоалари Марказий Осиёда фаолият кўрсатаётган диний-экстремистик ташкилотлар, норасмий диний жамоалар, миссионерлик билан боғлиқ масалалар ҳақида батафсил маълумотлар, шунингдек, диний экстремизм, миссионерлик ва диний соҳадаги қонунбузарликларнинг олдини олишга қаратилган аксилтарғибот ва профилактик ишларни ташкил этиш юзасидан тавсиялар берилган.

Маънавий-маърифий тарғибот ишларида ишлатиладиган айрим атамаларнинг изоҳи, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролар виждон эркинлигини таъминлаш ҳамда диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг ҳуқуқий асосини ташкил этувчи қонунлари, айрим қонун, халқаро шартнома ва меъёрий ҳужжатлардан кўчирмалар келтирилган.

Масъул муҳаррирлар:

К.Камилов, А.Мансуров

Муаллиф:

Ў.Ҳасанбоев

Тақризчилар:

З.Исламов, филология фанлари доктори, профессор

О.Юсупов, фалсафа фанлари номзоди

Маслаҳатчи:

Ҳ.Юлдашходжаев, тарих фанлари номзоди

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2013 йил 10 декабрдаги № 3456-рақамли тавсияси билан чоп этилди.

ISBN 978-9943-390-92-8

© «Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2014

МУНДАРИЖА

Кириш.....	6
I боб. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган диний конфессиялар ва ташкилотлар	11
1.1. Ўрта Осиё худудида дин ва диний муносабатлар шаклланишининг қисқача тарихи	15
1.2. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари	25
1.3. Ўзбекистонда расмий рўйхатдан ўтган диний конфессия ва ташкилотлар	30
1. Ислом	30
Ўзбекистон муслмонлари идораси	36
Христианлик	38
2. Православлик	45
Рус православ черкови Тошкент ва Ўзбекистон Епархияси	50
3. Рим католик черкови	51
Рим католик черкови администратураси	55
4. Арман апостоллик черкови	56
Протестантлик	59
5. Немис евангель-лютеранлар черкови	63
6. Евангель христиан-баптистлар черкови	65
7. Еттинчи кун христиан адвентистлари черкови	70
8. Корейс протестант черковлари	74
9. Тўлиқ инжилчи христианлар черкови (пятидесятниклар)	77
10. Новоапостол черкови	80
11. «Иегов шоҳидлари» ташкилоти	83
12. «Голос Божий» черкови	89
13. Баҳойлик	91
14. Буддавийлик	96

15. Кришнаийлик	100
16. Яхудийлик.....	103
Ўзбекистон Библия жамияти	107
1.4. Миссионерлик ва прозелитизм: тарих ва бугунги кун, юзага келаётган ижтимоий муаммолар, ҳуқуқий баҳо	108
1.5. Тасаввуф ғоялари ва суфийлик: тарих ва замонавий ҳолат	125
II боб. Ўзбекистонда фаолияти кузатилаётган диний-экстремистик оқимлар ва норасмий диний жамоалар.....	141
2.1. Диний экстремизм ва терроризм: мафкура ва амалиётнинг ривожланиши	141
2.2. Ўзбекистонда фаолияти кузатилаётган диний-экстремистик гуруҳлар	164
1. «Жиходчилар» жамоалари	164
2. «Ўзбекистон ислом ҳаракати»	170
3. «Ислом жиҳоди иттиҳоди».....	175
4. «Салафийлар».....	177
5. «Акромийлар»	183
6. «Нурчилар».....	186
7. «Ҳизб ат-таҳрир ал-исломий».....	192
8. «Таблиғчилар».....	198
2.3. Республикада фаолияти аниқланган норасмий диний жамоалар.....	205
1. «Маърифатчилар»	207
2. «Шоҳидийлар»	208
3. «Бахшиллочилар»	210
III боб. Диний экстремизм, терроризм ва деструктив диний ғояларга қарши курашнинг ҳуқуқий ва ғоявий асослари	212
3.1. Ўзбекистоннинг диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш соҳасида халқаро ҳамкорлиги	212
3.2. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг ҳуқуқий асослари	216
3.3. Диний-экстремистик оқим ва норасмий диний жамоаларнинг даъволарига раддиялар.....	220

Хулоса.....	242
Иловалар.....	255
1-илова. Диний экстремизм ва терроризмга қарши ахборот-мафкуравий курашни ташкил этиш юзасидан тавсиялар.....	255
1. Ахборот-тарғибот ва аксилтарғибот ишларини ташкил этиш	255
2. Аудитория билан тарғибот ва аксилтарғибот ишларини ўтказиш	263
3. Таъсирчан маъруза қилишнинг психологик технологиялари	266
4. Якка тартибдаги профилактик тадбирлар	276
5. Диний соҳадаги қонунбузарликларнинг олдини олишга қаратилган якка тартибдаги профилактик суҳбатларни ўтказиш	281
2-илова. Тарғиботчи учун айрим атамалар изоҳи.....	284
3-илова. Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари ва айрим қонун ҳужжатларидаги диний соҳага оид нормалар.....	420
Фойдаланилган адабиётлар	539

КИРИШ

Глобаллашув шароитида ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатларнинг шиддат билан ривожланиши, коммуникация ва ахборот технологияларининг тараққиёти ғоявий таъсир ўтказиш имкониятларининг кенгайиши ҳамда ушбу соҳадаги услуб ва воситаларнинг такомиллашувига сабаб бўлмоқда. Мафкура*дан кураш воситаси сифатида фойдаланиш умумбашарий тус олмоқда.

Турли геосиёсий куч марказлари ўзларининг геостратегик мақсадлари йўлида «нишон» сифатида танланган мамлакатни қарам қилиб олиш учун аввало мазкур халқни кадриятлари*, тарихи ва маънавият*идан жудо қилишга эътибор қаратмоқда.

Эндиликда геосиёсий назорат ўрнатиш турли «рангли инқилоблар»* шаклида, Интернет тармоғи, хорижий теле- ва радиоканаллари ва босма нашриётларида йўналтирилган «ахборот уруши» олиб бориш, мамлакат ичида миллий-сепаратистик, диний-экстремистик ёки радикал сиёсий ғоялар билан онги захарланган «бешинчи колонна»ларнинг кўпорувчилик* фаолиятини йўлга қўйиш, «демократия экспорти»* ёки «гуманитар интервенция»* каби жозибали шиорлар остида, аслида эса суверен мамлакатларнинг ички ишларига очикдан-очик аралашиб каби усулларда олиб борилмоқда. Бунинг тасдиғини 2000-йилларда Сербия, Грузия, Украина, Қирғизистон, Ироқ, Афғонистон, Покистонда, 2010-йилларда Тунис, Миср, Ливия, Сурия каби мамлакатларда рўй берган ва ҳозирги кунда кузатилаётган ижтимоий-сиёсий жараёнлар мисолида кўриш мумкин.

Айниқса, юқорида қайд этилган бузғунчилик ишларига тажовузкор кучлар томонидан, биринчи навбатда, ҳали онги тўлиқ шаклланмаган ёшлар жалб қилинаётгани алоҳида эътибор талаб қилади. «Араб баҳори»* шиддатли кечган давлатларда кўзғолончиларнинг асосини мамлакатнинг 40-50 фоизини ташкил этувчи 15-30 ёшлар оралиғида бўлганлар ташкил этди. Ғалаёнлар ҳукуматнинг ағдарилиши билан ниҳоя топган давлатларда асосий омиллардан бири ижтимоий-иқтисодий муаммолар билан бир қаторда ақидапарастлик* руҳидаги оқим фаолларининг турли нодавлат

* Ушбу белги мазкур атамага 2-иловада изох берилганини аниқлатади.

ташкilotлари, хайрия жамғармалари, маданий марказлар, касаба уюшмаларга мустаҳкам ўрнашиб олгани ва яширин тарғибот-ташвиқот олиб боргани бугун ҳаммага аён бўлиб турибди. «Араб баҳори»дан сўнг ҳокимият тепасига Тунисда «Ал-Наҳда», Мисрда бир йилдан зиёд «Мусулмон биродарлар»* каби исломий партия ва ташкilotларнинг келиши, Ливияда янги Конституция шариат*га асосланиши эълон қилингани фикримизни исботлайди.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Агарки биз бундай ҳағарларга қарши ўз вақтида қатъият ва изчиллик билан кураш олиб бормасак, турли зарарли оқимлар бизнинг юртимизга ҳам шиддат билан ёпирилиб кириши, ёшларимизни ўз гирдобига тортиб кетишини, оқибатда уларнинг ота-она, оила, эл-юрт олдидаги бурчи ва масъулиятини ўйламайдиган, фақат бир кунлик ҳаёт билан яшайдиган худписанд кимсаларга айланиб қолиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин эмас»¹.

Таъкидлаш жоизки, кишилик жамиятининг турли тарихий даврларида дин* жамиятда фақат эътиқод манбаи сифатидагина эмас, балки муайян табақаларнинг бошқа инсонларга таъсир этиш, уларни дунёга муносабати ва турмуш тарзини бошқаришга хизмат қилувчи мафкуравий восита вазифасини ҳам ўтаб келган. Диний омилдан айрим манфаатпараст кучлар сиёсий мақсадларда фойдаланиши мутаассиб диний ҳаракатларнинг вужудга келишига сабаб бўлган.

Мустақиллик йилларида Марказий Осиёда турли геосиёсий кучларнинг манфаатлари ўзаро тўқнаш келиши минтақадаги ижтимоий барқарорлик*ка салбий таъсир ўтказмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлиги манфаатларига қарши йўналтирилган таҳдидлар каторида диний соҳада қуйидаги омиллар алоҳида ўрин тутмоқда:

- турли диний-экстремистик оқимларнинг (ДЭО) ғоявий ва мафкуравий кўпорувчилик фаолияти ва террористик ҳағти-ҳаракатлари;
- баъзи ДЭОнинг хорижга чиқиб кетган деструктив сиёсий муҳолифат ва республика ичида фаолият кўрсатаётган ноҳолис «инсон ҳуқуқи химоячилари» билан бирлашиб, «ахборот уруши»ни ягона позициядан туриб амалга ошираётгани;
- юқорида қайд этилган носоғлом кучлар халқаро террористик ташкilot*лар томонидан ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда молиявий ва сиёсий-мафкуравий жиҳатдан қўллаб-қувватланаётгани;

¹ Каримов И.А. Юсак маънавият – энгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 15 б.

– айрим ноисломий диний конфессия вакилларининг туб аҳоли ичида миссионерлик* ва прозелитизм* билан шуғулланаётгани;

– баъзи норасмий диний жамоа етакчи ва фаоллари, «отинойилар»* томонидан аҳоли ичида «исломлашув» жараёнларини чуқурлаштиришга интилиб, соф диний турмуш тарзини давлатнинг дунёвийлик асосига зид равишда тарғибот-ташвиқот қилинаётгани.

Шу ўринда араб мамлакатларида рўй берган сиёсий инқирозлардан хорижда яшаб, ўз юртига нисбатан иғво қилиш ҳисобига манфаат кўриш дардида юрган сохта «демократ»ларнинг жонланганини, «Ўзбекистон халқ ҳаракати» каби уюшма тузиб, аввалги «демократик» шиорларига эндиликда диний омилни ҳам қўшган ҳолда турли йўллар, масалан, Интернет тизими орқали ёшларимизни ўз сафларига тортишга ҳаракат қилаётганини ҳам таъкидлаш лозим. Жиноят содир этиб жазодан қочиб юрган кимсалар бошқарувда бўлган ушбу ҳаракат Ғарбдаги айрим ҳомийларининг манфаатлари йўлида уларнинг қўлида кўтирчоқ бўлиб, Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий барқарорликка зимдан таъсир ўтказишга уринмоқда.

Қайд этилганлар давлат ва жамоат ташкилотлари олдида диний экстремизм ва миссионерликка қарши кураш, диний соҳадаги қонунбузарликларнинг олдини олишга қаратилган тарғибот, аксилтарғибот ва профилактик ишларнинг савияси ва таъсирчанлигини оширишда ижтимоий ҳамкорликни таъминлаш масаласини долзарб вазифа сифатида қўймоқда. Бошқача айтганда, мафкуравий тарбия* ишларини кучайтириш орқали шахс, миллат*, жамият ва давлатнинг мафкуравий хавфсизлиги*ни таъминлаш ҳаётий муҳим масалалардан бирига айланди, десак муболаға бўлмайди.

Фуқароларда диний экстремизм ва терроризмга қарши мафкуравий иммунитет*ни кучайтиришда аҳолида, айниқса, ёшларда дин ҳақида ҳолис тушунчалар шакллантириш, ушбу тушунчалар замирида жамиятга ватанпарварлик*, миллатпарварлик, дахлдорлик ғояларини чуқур сингдириш, турли диний мутаассиб оқимларнинг сохта иддаоларига нисбатан муросасиз муносабат шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу йўналишдаги ишларда мафкуравий профилактик ишларнинг ўрни катта. Мафкуравий профилактика* ижтимоий институтлар томонидан хилма-хил шаклларда амалга ошириладиган ғоявий-тарбиявий, ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий ишлар мажмуини, бир сўз билан айтганда, тўғри ташкил этилган бутун тарбия тизимини қамраб олади.

Ҳозирги кунда мафкуравий профилактика ишларининг долзарблиги айрим носоғлом сиёсий кучларнинг ҳомийлигидаги мутаассиб гуруҳлар энг қабиҳ ва алдамчи усуллар билан аҳолининг турли қатламлари, айниқса, ёшларни ўз сафларига жалб қилмоқчи экани билан белгиланади. Диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш, шу жумладан, мафкуравий майдонларда ҳужумкор, ташаббускор бўлиши ва олдинроқ ҳаракат қилишга асосланиши ушбу соҳага мутасадди давлат ва жамоат ташкилотлари, таълим муассасаларининг диққат-эътиборида бўлиши лозим.

Китобхонларга тақдим этилаётган ушбу китобда қуйидаги йўналишларни ёритиб беришга ҳаракат қилинди:

– Ўзбекистонда расмий рўйхатдан ўтган диний ташкилот*лар, ушбу дин ва конфессия*ларнинг вужудга келиши тарихи, асосчилари, ақидаси* ва диний ғоялари*, ибодат* ва диний маросимлари*, диний байрамлари*, республикага кириб келиши тарихи ва ҳозирги кундаги фаолияти;

– миссионерликнинг тарихи, бугунги куни, Марказий Осиё минтақаси, хусусан, Ўзбекистонда айрим ноисломий диний конфессиялар томонидан амалга оширилиши сабаби, ижтимоий муаммоларга сабаб бўлаётган миссионерлик ва прозелитизм билан боғлиқ ҳолатлар, ушбу қонунбузарликларнинг олдини олишга қаратилган ҳуқуқий асослар ва профилактик ишлар;

– тасаввуф тарихи, Мовароуннаҳрда кенг тарқалган «тариқатлар», бугунги кунда республикада фаолият юритаётган суфий «тариқатчилар» жамоалари, уларнинг фаолиятидаги айрим салбий ҳолатлар;

– диний экстремизм, терроризм тушунчалари, исломий шиорлар билан фаолият кўрсатаётган диний-экстремистик оқимларнинг тарихий илдизлари, бугунги кундаги фаолиятлари, ҳозирги замонда халқаро террористик ташкилотларнинг фаолиятида кузатилаётган жараёнлар;

– республикада фаолияти кузатилаётган диний-экстремистик оқимлар, уларнинг ташкилотчилари, бошқарув тузилмалари, мафкураси, содир этган жиной ҳаракатлари, бугунги кунда амалга ошираётган хатти-ҳаракатлари;

– норасмий диний жамоаларнинг асосчилари, ушбу жамоаларнинг диний қарашлари ва амалий фаолиятининг салбий оқибатлари;

– Ўзбекистон томонидан диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш йўналишида халқаро миқёсда ва республикада амалга оширилаётган ишлар, уларнинг ҳуқуқий асослари;

– диний экстремизм ва диний соҳадаги бошқа қонунбузарликларнинг олдини олишда жамоат ва диний ташкилотларнинг ўрни ва фаолияти юзасидан тавсиялар;

– дин ниқобидаги экстремистик ташкилотлар* ва норасмий диний жамоаларнинг сохта диний иддаоларига қарши раддиялар;

– аксилтарғибот тадбирларини ташкил этиш, аудитория олдида таъсирчан маъруза қилишнинг психологик технологиялари, диний экстремизм, миссионерлик ва диний соҳадаги ҳуқуқбузарликларга қарши яқка тартибдаги профилактик суҳбатларни ўтказиш юзасидан услубий тавсиялар;

– бугунги кунда диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш, огоҳликка даъват, умуман, маънавият ва мафкуравий тарғибот йўналишида кўп ишлатиладиган айрим атамаларнинг изоҳи;

– Ўзбекистон Республикасининг виждон эркинлиги*ни таъминлаш ва терроризмга қарши кураш билан боғлиқ қонунлари, айрим қонун, халқаро шартномалар ва норматив ҳужжатлардан кўчирмалар.

Китобни тайёрлашда ёритилган мавзуларга оид илмий ва диний-маърифий адабиётлар, даврий нашрлар, турли диний конфессияларнинг ақидавий қарашлари баён этилган доктринал ҳужжат ва муқаддас китоб*лардан, шунингдек, Интернет тармоғидаги расмий ва хусусий сайтларда берилган маълумотлардан кенг қўламда фойдаланилди.

✓ Қўлланма ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар ходимлари, маънавият йўналишида фаолият юритувчи давлат, жамоат ва диний ташкилот ходимлари, олий ва ўрта махсус билим юрти ўқитувчи ва талабаларига, мавзуга қизиқувчи китобхонларга мўлжалланган.

Китобда ёритилган мавзуларга дунёвийлик ёки динийлик нуқтаи назаридан ёндашиш, келтирилган тарихий фактларга турли баҳо бериш мумкинлигини эътиборга олиб, шунингдек, қўлланма нуқсонлардан холи эмаслигини эътироф этган ҳолда муаллиф барча эътироз ва таклифларни миннатдорлик билан қабул қилади.

Ушбу китобимни Падари бузрукворимиз Мелибой ота хотираларига бағишлайман.

I БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТАЁТГАН ДИНИЙ КОНФЕССИЯЛАР, ТАШКИЛОТЛАР, НОРАСМИЙ ОҚИМ ВА ЖАМОАЛАР

Дин тушунчасига олимлар дунёвийлик, илмийлик нуқтаи назаридан, дин арбоблари эса муайян диний таълимот асосида ёндашишлари боис ушбу тушунчага турли таърифлар берилади. Умумий тарзда, дин (арабча – эътикод, ишонч, лотинча «religio» – диёнат, сиғиниш, «relegere» – ортга қайтиш, «religare» – боғламок) ижтимоий онг шаклларида бири ҳисобланади. Дин муайян таълимотлар, ҳис-туйғулар, тоат-ибодатлар ва диний ташкилотларнинг фаолиятлари орқали намоён бўладиган, олам, ҳаёт яратилишини тасаввур қилишнинг алоҳида шакли, уни идрок этишнинг ўзига хос усули саналади².

Дастлабки диний тасаввурлар асосида инсоният тафаккурида яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик, адолат ва адолатсизлик каби ахлокий категорияларнинг илк тарихий элементлари шаклланган. Ижтимоий тараққиёт давомида дин инсонларнинг яшаш ва фикрлаш тарзи, қадимий маданият ва маънавий кўринишларидан бирига айланган. Айни чоғда, ижтимоий онг шаклларида бири сифатида дин жамият сиёсий тизимининг шаклланиши ва фаолиятида муҳим ўрин эгаллаган.

Президентимиз И.А.Каримов диннинг жамиятдаги ўрни ва аҳамияти ҳақида фикр билдириб, шундай деганлар: «Энг аввало жамият, гуруҳ, алоҳида шахс маънавий ҳаётининг муайян соҳаси бўлган дин умуминсоний ахлоқ меъёрларини ўзига сингдириб олган, уларни жонлантирган, ҳамма учун мажбурий хулқ-атвор қоидаларига айлантирган. ... Дин одамларда ишонч ҳиссини мустаҳкамлаган. Уларни поклаб, юксалтирган. Ҳаёт синовлари, муаммо ва кийинчиликларини енгиб ўтишларида куч бағишлаган. Умуминсоний ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда авлоддан авлодга етказишга ёрдам бериб келган. ... Шунинг учун

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдди. 3-жилд. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашри, 2002. – 300 б.

хам дин инсоннинг ишончли ҳамроҳи, одамзод ҳаётининг бир қисми бўлиб келмоқда.

Диннинг юксак ролини эътироф қилиш билан бирга, диний дунёқараш тафаккурнинг, инсоннинг ўзини ўраб турган дунёга, ўзи каби одамларга муносабатининг ягона усули бўлмаганини таъкидлаш зарурдир. Дунёвий фикр, дунёвий турмуш тарзи ҳам у билан ёнма-ён ва у билан тенг яшаш ҳуқуқига эга бўлган ҳолда ривожланиб келган»³.

Диннинг таркибий қисмлари куйидагилардан иборат:

– диний таълимот: мазкур дин билан боғлиқ ақидавий қарашлар тизими;

– худо: илохий онг ва қудрат соҳиби бўлган олий мавжудот;

– ибодат: мазкур дин кўрсатмаларига мувофиқ амалга ошириладиган маросим, расм-русум, удумлар мажмуи;

– диний жамоа (масжид, черков* ёки ибодатхона қавми): мазкур динга эътиқод қилувчиларни бирлаштирувчи ижтимоий институт;

– ахлоқ меъёрлари: мазкур дин таълимотларида муқаддаслаштирилган ижтимоий муносабат қоидалари.

Динлар ягона худога сиғиниш ёки кўпхудоликка асосланганлиги, эътиқод қилувчиларнинг таркиби ва сони каби қатор мезонларга кўра таснифланади. Жумладан ислом, христианлик, сикхизм ва яҳудийлик дини яккахудоликка (монотеизм), буддавийлик, ҳиндуйлик эса кўпхудоликка (политеизм) асосланган. Афрохристиан, дзен-буддавийлик каби динлар турли динлар кўшилиб кетиши орқали (синкретик динлар) вужудга келган.

Диний эътиқодда муайян тимсоллар, рамзлар (буюм, ҳаракат, сўз, матнлар) диний маъно ва мазмун касб этади. Ҳар бир дин ёки дин ичидаги йўналишлар ўзига хос асосий ақидалар ёки эътиқод рамзларига* эга.

Ижтимоий тараққиёт босқичлари – тарихий омилни ҳисобга олсак, куйидаги таснифни ишлатиш мумкин:

– ибтидоий жамоа ва уруғ-қабилачилик даврларидаги фетишизм, тотемизм, анимизм, шаманизм каби муайян буюм, табиий ҳодиса ёки сеҳргарларга сиғинишга асосланган **уруғ-қабил динлари**. Уларнинг баъзилари Австралия, Жанубий Америка, Африка китъаларидаги айрим қабилаларда айни кунга қадар сақланиб қолган;

– **минтақа динлари**: қадимги Миср, қадимги Ҳиндистон (ведалар, брахманизм), қадимги грек (Олимп худолари) динлари ва ҳ.к.;

³ Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: «Ўзбекистон», 1999. – 441–442 б.

– муайян миллат ичида юзага келган **миллий динлар**: синтоизм (япон миллати), яхудийлик (яхудийлар), ҳиндуйлик (хиндлар), сикхизм (сикхлар), конфуцийлик (хитойлар) ва ҳ.к.;

– дунё бўйлаб энг кўп тарқалган, турли миллатга мансуб одамлар эътиқод қиладиган **жаҳон динлари**: буддавийлик, ислом ва христианлик;

– **ноанъанавий динлар ва янги диний ҳаракатлар**: Ғарбда кўпроқ христианлик асосида вужудга келганлар (масалан, «Исо Масих черкови», Мормонлар ва ҳ.к.); Шарқда шаклланганлар (Кришнаизм, Шри Чинмоя маркази ва ҳ.к.); синкретик (ғарб ва шарқ йўналишлари аралашмаси) йўналишлар («Буюк оқ биродарлик», Баҳойлик ва ҳ.к.);

– Иблисга сўғинувчилар (сатанизм), мистик (окультизм) оқимлар ва ҳ.к.⁴.

Бир динга эътиқод қилувчи шахсларнинг диний маросим ва ибодатларни биргаликда бажаришлари натижасида диний бирлашмалар шаклланади. Диний уюшмалар диний ташкилот*, секта* ва деноминация* шаклларида бўлиши мумкин. Хусусан, диний ташкилотлар – муайян давлатдаги бир динга эътиқод қилувчи шахсларнинг диний эҳтиёжларини биргаликда бажариш мақсадида тузган кўнгилли бирлашмалари ҳисобланиб, улар амалдаги қонунларга асосланган ҳолда давлат рўйхатидан ўтиши билан ташкилот сифатида кўрилади. Деноминация эса аксарият ҳолатларда христианликда черков ва секта оралиғидаги диний бирлашма сифатида мавжуд бўлади.

Секта – диний қарашлари ва маросимларидаги тафовутларига кўра муайян диндан, масалан, расмий черковдан ажралиб чиққан гуруҳ ёки ташкилот бўлиб, одатда, давлат ҳокимияти ва расмий черковга мухолифатда туради. Шу боис кўп ҳолатларда секта аъзолари давлат ҳокимияти ва анъанавий дин вакиллари томонидан таъқиб қилади⁵.

Жаҳон динларига фаол миссионерлик ва тарғибот-ташвиқот ўтказиш хос бўлиб, улар турли миллат ва элат, ижтимоий табақаларга мансуб одамлар ичида даъват қилинади. Шу билан бирга жаҳон динларининг барчасида умуминсоний кадриятлар, барча одамларнинг тенг экани ҳақидаги ғоялар илгари сурилади.

⁴ Сайт «Справочник по религии. Религиозный справочник – словарь». URL: <http://sr.artap.ru/protestantism.htm>

⁵ Нарбеков А. В. Диншунослик асослари: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2008. – 20 б.

Дунё аҳолисининг диний таркиби хақида турли манбаларда бир-биридан фарқ қилувчи кўрсаткичлар акс эттирилади. Соҳа мутахассислари томонидан кўпроқ АҚШнинг «Pew Research Center» (Вашингтон) тадқиқот маркази томонидан бериладиган маълумотлардан фойдаланилади. Жумладан, мазкур марказнинг 2010 йили ўтказилган ва 2012 йил декабрида эълон қилинган тадқиқотлари натижасига мувофиқ, ҳозир дунёда христианлар 2,2 млрд. (Ер аҳолисининг 32%), мусулмонлар 1,6 млрд. (23%), буддавийлар 500 млн. (7%), шунингдек, ҳиндуйлар 1 млрд (15%), яҳудийлар 14 млн. (0,2%) ҳамда сикхизм, синтоизм, жайнизм, баҳойлик каби миллий дин ва диний конфессияларга 58 млн. киши (1%) эътиқод қилади. Ҳали бирор динни танламаган ва атеистлар сони 1,1 млрд (16%)ни ташкил этади⁶.

1-расм. Динларнинг тарқалиш харитаси

⁶ The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. P.9.

1.1. Ўрта Осиё ҳудудида дин ва диний муносабатлар шаклланишининг қисқача тарихи

Ўзбекистон қадимдан турли динларга эътиқод қилувчи халқлар тинч-тотув яшаган ўлка бўлиб келган. Аجدодларимиз бошқа дин вакилларига доимо ҳурмат билан муносабатда бўлгани тарихий манбаларда қайд этилган.

Тош асрида Ўзбекистон ҳудудидаги халқлар турли ҳайвонлар (тотемизм) ва Қуёшга сиғинишган (астралмифология) бўлса, кейинчалик фетишизм, анимизм ва афсунгарлик каби илк диний қарашлар тарқалган. Бошқа минтақалар билан ижтимоий-маданий алоқаларнинг ривожланиши билан Марказий Осиёга буддавийлик, монийлик, маздакийлик ва христиан-несторианлик динлари кириб келган. Зардуштийлик дини атроф ҳудудларга кенг тарқалган.

Ислом кириб келгунига қадар минтақани ўз таркибига киритган Ғарбий турк ҳоқонлиги вақтида туркий қабилаларда бош худо – Тангрига сиғиниш (тангризм) ривожланган эди.

Ислом дини мазкур минтақада VII аср охириларида араб юришлари ва уларнинг ҳукмронлиги даврида тарқалди. Арабларнинг Марказий Осиёга юришлари 643–644-йилларда бошланган бўлиб, қаттиқ қаршиликлар туфайли минтақанинг араб халифалиги таркибига киритилиши Қутайба ибн Муслим ал-Боҳилий (704–715) даврида рўй берган. Халифаликнинг шимолий ҳудудлар, хусусан, Чоч (ҳозирги Тошкент) устидан назорати фақат 751 йилга келиб ўрнатилган. Араблар назорат ўрнатган ҳудуд «Мовароуннаҳр» (дарё ортидаги ер) ва арабларга бўйсунмаган ҳукмдорларнинг ҳудуди «Ароди ат-турк» (Турклар ерлари) деб аталган⁷.

Мовароуннаҳрда ислом динининг тарқалиш жараёнлари турли шаклларда кечган. Даставвал истилочилар томонидан туб аҳолини «исломлаштириш»⁸ тайизқ ўтказиш, динга кирганларга иқтисодий имтиёзлар яратиш, масалан, хирож ва жизя – жон солиғидан озод этиш орқали амалга оширилган⁸. Жума намозига чиққанларга пул улашиш каби усуллардан ҳам фойдаланилган⁹. Бироқ арабларнинг зулми ва маҳаллий

⁷ Ислом маърифати: аслият ва талқин. - Т.: Тошкент ислом университети, 2011. – 6 б.

⁸ Ўзбекистон ССР тарихи. 1 том. – Т.: Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, 1956 йил. – 171–173 б.

⁹ Абу Бакр Муҳаммад Ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи. Форс-тожик тилидан таржима А.Расуловники. Масьул муҳаррир Ўринбоев А. - Т.: Фан, 1966. – 47 б.

халкнинг бойликларини талаш, қолаверса, халифа* томонидан таъинланган айрим ноибларнинг йиғилаётган солиқлардан манфаатдор бўлгани сабабли ислом динини қабул қилганлар доим ҳам жизья ва хирождан озод этилмагани оқибатида туб аҳолининг ислом динини қабул қилиш жараёни аста-секинлик билан кечган.

Кейинчалик минтақа аҳолиси исломдаги яккахудолик, инсонпарварлик ва тенгхуқуқлик ғояларини ижобий баҳолаб, мазкур динни ихтиёрий қабул қила бошлаган. Савдогарлик ва деҳқончилик анъаналарикенг ривожланган Мовароуннаҳр аҳолиси ичида исломнинг тез тарқалишида ушбу дин таълимотидаги савдогарлик ва деҳқончиликнинг рағбатлантирилиши, араб халифалиги доирасида қарвон савдоси учун кенг имкониятлар очилгани, шунингдек, рибо (фоизга қарз бериш) ва шахсий мулкка тажовузни ман этилиши ҳам муҳим омил бўлган, дейиш мумкин.

IX асрдан эса Мовароуннаҳр ислом таълимотини ривожлантирувчи марказлардан бирига айлана бошлаган. Ўрта асрларда Самарқанд, Бухоро, Қарши каби шаҳарлар ислом илм ва маданияти ўчоғи сифатида эътироф этилган. «Ислом Ренессанси» номини олган IX–XII асрларда буюк мутафаккирлар – Имом Бухорий*, Имом Термизий, Абу Мансур Мотуридий*, Беруний, Хоразмий, Абу Али ибн Сино, Аҳмад Фарғоний, Бурхониддин Марғинович* ва бошқа олиму фузалолар нафақат ислом таълимоти, балки, жаҳон фани ва маданияти ривожланишига улкан ҳисса қўшдилар.

Шарқ Уйғонишининг иккинчи босқичи Темурийлар Ренессанси бўлиб, XIV–XVI асрларга тўғри келади. Ушбу даврда давлатчилик, маданият, фан тараққиётига улкан ҳисса қўшган Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур фаолият юритганлар¹⁰.

Хонлиқлар даврида Ўрта Осиё мамлакатларида кечаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий-маърифий жараёнларда диний уламолар* муҳим ўрин тутган. Биринчи тоифа уламолар маъмурий бошқарув тизимидаги амалдорлар – шайхул-ислом, қозикалон, аълам (муфтий*), раис (Кўкон хонлигида – мухтасиб), қози лавозимлари, таълим тизимида мударрислар бўлган. Жумладан, Бухоро амирлигида

¹⁰ Мовароуннаҳр муҳаддис ва фақиҳларининг жаҳон ҳуқуқий маданиятига қўшган ҳиссаси. Ўзбекистоннинг ислом цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси. /Халқаро конференция тезислар тўплами/. Тошкент–Самарқанд. –Т.: Имом Бухорий республика илмий-маърифий маркази нашриёти, 2007. – 113 б.

хукмдордан кейинги лавозим қозикалон ҳисобланиб, расмий ҳужжатларда «адолат устунни (шариати паноҳ)» деб аталган. Қозикалон хузурида кўрилаётган масалалар бўйича шаръий ҳукм (фатво) тайёрловчи аълам (олий муфтий) ва 12 та муфтийлардан иборат девон бўлган.

Қози ва муфтийдан кейинги муҳим лавозим раис ҳисобланиб, у фуқароларнинг шариатга амал қилишини, шунингдек, бозорлардаги тартиб, тарози тошлари ва газлама ўлчагичларнинг тўғри эканлигини назорат қилган. Шунингдек, жойларда суд ишлари вилоят ва туманларнинг қозилари томонидан шариат асосида кўрилган. Шундай қилиб, уламоларнинг қўлида суд ҳокимияти, назорат функцияси (ихтисоб) ва шаръий масалалар бўйича ҳукм чиқариш (фатво) жамланган¹¹.

Иккинчи тоифа уламоларга аҳолининг турли табақалари ичида кенг тармоқ ортган «пир-мурид» муносабатларига асосланган суфий жамоаларнинг шайх ва эшонлари кирган.

Ўрта Осиёнинг чор Россияси томонидан босиб олинishi минтақадаги конфессионал манзарани ўзгартириб юборди. Истилодан сўнг Ўрта Осиёнинг асосий қисми Туркистон ўлкаси (1867–1917) номи билан аталиб, таркибида бешта область: Сирдарё, Фарғона, Самарқанд, Семиречье, Закаспий бўлган. Ўлкада олий ҳокимият генерал-губернатор қўлида бўлиб, у бир вақтнинг ўзида Туркистон ҳарбий округининг бош кўмондони бўлган.

Россия империясида Рус православ черкови давлат томонидан муҳофаза қилинган бўлиб, миссионерлик ва прозелитизм қонунан фақат православ дини учун рухсат этилган¹². Барча конфессиялар уч гуруҳга бўлинган: давлат дини (православлик), рухсат этилган динлар (ислом, католицизм, протестантлик, буддавийлик, арман-григориан черкови, яхудийлик) ва ман этилган («духоборлар», «иконоборлар», «молоканлар» ва ҳ.к.). Православларга ўз динини ўзгартириш, улар ичида бошқа динни даъват қилиш ман этилган бўлиб, бундай ҳаракат учун сургунга жўнатиш даражасида жазо қўлланган¹³.

¹¹ История Узбекской ССР. В 4-х томах. Т. 2. – Т.: Фан, 1967. – С. 95.

¹² Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 31.

¹³ «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 г. п. 190–205. Сайт «Богословия и жизнь». Что полагалось за отступление от православия в царской России. URL: <http://theologian.msk.ru/history/194-что-полагалось-за-отstuplenie-ot-pravoslaviya-v.html>

Эски маъмуриятдаги шайхул-ислом, қозикалон, аълам, раис каби лавозимлар бекор қилинган. Масжид ва мадрасалар устидан қатъий назорат ўрнатилиб, янги масжид ёки мадраса қуриш, янги вақф ери ажратиш генерал-губернаторнинг ваколатига киритилган. Туркистон туб аҳолисига тааллуқли суд ишларини кўрувчи «халқ судьялари»нинг сайланиши ва мадраса мударрисларининг тайинланиши губернаторликнинг розилиги билан амалга оширилиши белгиланиб, одатда лавозимга тайинланаётган шахснинг малакаси эмас, балки янги маъмуриятга «садоқати» ҳал қилувчи омил саналар эди¹⁴.

Шунингдек, чор ҳукумати томонидан вақф мулки устидан назоратни кучайтириш ва уни босқичма-босқич тортиб олиш сиёсати юритилган. 1886 йили қабул қилинган «Туркистон ўлкасини бошқариш ҳақидаги Низом»да мавжуд вақф мулкларини расмийлаштириш учун қисқа муддат (1887 й. 1 июлига қадар) берилиб, хужжатлари расмийлаштириб улгурилмаган вақф мулклари давлат ихтиёрига ўтказилган. Жумладан, Самарқанд уездига 94%, Тошкент уездига 98% ва Фарғона уездига 72% вақф ерлари тортиб олинган¹⁵. Шахсий вақф мулклари ҳам меросхўр бўлмаган тақдирда давлат тасарруфига олинган. Низомнинг 266 ва 267-моддаларига кўра, тан олинган вақф мулкидан фойдаланиш область ҳокимлари томонидан назорат қилинган. Янги вақф мулки ташкил этиш ман этилиб, фавқулодда ҳолатларда Туркистон генерал-губернаторининг ваколатига киритилган¹⁶. Оқибатда, асосан вақф мулки даромади ҳисобидан фаолият юритувчи ва маҳаллий аҳоли учун илм олиш манбаи бўлган мактаб ва мадрасаларнинг аҳволи ёмонлашган.

Туркистон генерал-губернатори Кауфман ўлка мусулмонлари эҳтиёжларини «писанд қилмаслик ва рад этиш» сиёсатини юргизган. 1788–1789-йилларда Уфада Оренбург мусулмонлар диний йиғини, 1831 йили Симферополда Таврия диний бошқармаси, 1872 йилда эса Тифлис (ҳозирги Тбилиси)да Кавказорти диний бошқармаси тузилган бўлса-да,

¹⁴ Зияева Д. Роль исламских ценностей в духовной и социально-экономической жизни Туркестана в условиях колониализма // Сборник докладов международной научной конференции «Исламские ценности Центральной Азии: толерантность и гуманизм». – Т., 2008. – С. 48.

¹⁵ Айдагулов М. Институт вакуфов в Туркестане в период Российской империи. Сайт «Idmedina.ru» URL: <http://www.idmedina.ru/books/islamic/sng/1/10-marat-aidagulov.htm?>

¹⁶ Положение об управлении Туркестанского края. Издание 1892 года. Свод законов Российской Империи. Том второй (извлечение). Сайт «Русский переплет». URL: http://www.pereplet.ru/history/Russia/Imperia/Alexandr_III/pol1892.html

Туркистон мусулмонларига муфтият тузиш ман этилган. Бунинг устига, Кауфман 1879 йилининг декабрида Чор Россияси ички ишлар вазирига юборган 8509-сонли хатида Оренбург муфтиятига Туркистон ўлкаси мусулмонлари билан алоқа қилишини «зарарли» деб баҳолаб, ман этишни сўраган. Россия ички ишлар вазирлиги хорижий эътиқодлар дин ишлари Департаменти (Департамент Духовных дел иностранных исповеданий) ушбу талабни қондириб, Оренбург муфтиятига Туркистон ўлкаси маҳаллий аҳолиси ва мусулмон ташкилотлари билан алоқа қилишни ман этган¹⁷.

1887 йили амалга киритилган «Туркистон ўлкасини бошқариш ҳақидаги Низом»нинг 141-моддасига мувофиқ, христиан динига қарши чиққанлар жазога тортилиши белгилаб қўйилган¹⁸.

Туркистонни мустамлакага айлантириш доирасида 1880–1890-йилларда минтақага кўчиб келган казаклар, рус ва украин деҳқонлари ҳисобига ўлкада кўплаб православ жамоалари шаклланиб, уларнинг яшайдиган аҳоли пунктларида православ черковлари қурилган. Мустамлакалаштириш жараёни Туркистоннинг барча ҳудудларида кечган бўлиб, кўчманчи деҳқонлар кўпроқ ҳозирги Сирдарё вилояти ҳудуди – Мирзачўл воҳасига жойлашган. Православлар билан бир қаторда «Эски маросимчилар (старообрядцы)», «Молоканлар» ва «Бичилганлар (скопцы)» каби православ секталари вакиллари ҳам Туркистонга кўчиб келганлар¹⁹.

Чор ҳукумати кўчиб келганларга ҳосилдор ва сугориш кулай жойларни ажратишга катта эътибор қаратган. Жумладан, 1909 йили Тошкент уездининг Ақдзар волостига Кавказдан кўчиб келган молоканлар сектасига мансуб 46 та оила жойлаштирилиб, Алексеевка кишлоғи барпо этилган²⁰.

Шунингдек, Тошкент шаҳри Туркистон ўлкасининг маъмурий бошқарув ва сиёсий-иқтисодий маркази сифатида шаклланиши, турли табақа ва динга мансуб шахсларнинг кўчиб келиши оқибатида мусулмон бўлмаган диний йўналишларга эътиқод қилувчиларнинг сони ортишига сабаб бўлган. 1897 йилда тайёрланган маълумотга кўра, Тошкент шаҳри

¹⁷ ЎзР МДА, 1-фонд, 19-рўйхат, 818-йиғма жилд, 22–24, 26-варақлар.

¹⁸ Положение об управлении Туркестанского края. Издание 1892 года. Свод законов Российской Империи. Том второй (извлечение). Сайт «Русский переплет». URL: http://www.pereplet.ru/history/Russia/Imperia/Alexandr_III/pol1892.html

¹⁹ К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т. : Ўзбекистон, 1998. – 251 с.

²⁰ ЎзР МДА, 16-фонд, 1-рўйхат, 10-йиғма жилд, 50–51-варақлар.

аҳолисининг диний таркиби қуйидагича бўлган: мусулмонлар – 139935 та, православлар – 15221 та, рим-католиклар – 1590 та, арман-григорянлар – 130 та, протестантлар (менонитлардан ташқари) – 517 та, менонитлар – 133 та, яҳудийлар – 1244 та, «раскольниклар (православликдан ажралиб чиққан ва «динни бўлувчилар» сифатида кўрилган жамоалар)» – 24 та, бутпарастлар – 47 та²¹.

Туркистон маъмурлари ислом динини мусулмонларни бирлаштирувчи куч ва мустамлака ҳокимиятга таҳдид сифатида кўрганлар. 1899 йили Туркистон генерал-губернатори Духовский ўзининг Чор Россияси ҳукмдорига юборган «Туркистонда ислом» номли докладида ислом динини «христиан маданиятининг мутлақ душмани» сифатида таърифлаган²².

Маълумотларга кўра, 1900 йилнинг 1 январи ҳолатига кўра, Туркистон ўлкасида 12733 та масжид фаолият юритган²³. Улардан 1503 та жоме масжид бўлса, 11230 таси маҳалла масжидлари ва намозхоналар бўлган²⁴. 6376 та мактаб ва мадрасаларда 6496 та мударрис 72307 та ўқувчига таълим берган²⁵.

1905 йилнинг апрель ойида император Николай II томонидан имзоланган «Дин эркинлигини мустаҳкамлаш ҳақида»ги қонун билан православларнинг бошқа динга ўтиши жазоланмайдиган, «раскольниклар» жамоаларига «эски маросимчилар (старообрядник)» мақоми берилган. Бироқ ушбу ҳужжатда мусулмонларга ҳеч қандай енгиллик берилмаган²⁶. Шу билан бирга, Россия ҳукумати фуқароларнинг православ динидан бошқа динга ўтиш ҳолатларига «фавкулодда муҳим» салбий ҳолат сифатида эътибор қаратиши давом этган. Россия ички ишлар вазирлиги хорижий эътиқодлар дин ишлари Департаменти 1909 йилда чоп этган 2906-сонли циркуляри асосида империя ҳудудида ҳар йилнинг 1 январь кунига мазкур ҳолатлар юзасидан маълумот тўпланган²⁷.

²¹ ЎзР МДА, 269-фонд, 1-рўйхат, 125-йиғма жилд, 10-варақ.

²² ЎзР МДА, 1-фонд, 32-рўйхат, 384-йиғма жилд, 7-варақ.

²³ ЎзР МДА, 36-фонд, 1-рўйхат, 3966-йиғма жилд, 6-варақ.

²⁴ Кенжаев Д. М. Роль религии в жизни мусульманского общества Туркестана в конце XIX – в начале XX в. Сайт «Информационно-аналитический центр» URL: <http://www.ia-centr.ru/expert/4799/>

²⁵ ЎзР МДА, 36-фонд, 1-рўйхат, 3966-йиғма жилд, 6-варақ.

²⁶ Указ об укреплении начал веротерпимости. Именной Высочайший Указ, данный Сенату, «Об укреплении начал веротерпимости», 17 апреля 1905 г. Сайт «Древо». Открытая православная энциклопедия. URL: <http://drevo-info.ru/articles/10330.html>

²⁷ ЎзР МДА, 18-фонд, 1-рўйхат, 2620-йиғма жилд, 1-9-варақлар.

Чор Россияси Йчки ишлар вазирлиги таркибида «сиёсий кидирув» билан шуғулланувчи полиция департаментига бўйсунган Туркистон район кўриқлов бўлими ўлкадаги мусулмон етакчиларини ягона исломий давлат қуриш каби гўёки Россия империясига қарши фитнада айблаб, улар устидан доимий назорат ўрнатган эди. Ҳаттоки, жадидларнинг янги услубдаги мактабларни очиш, ягона ўқув дастурига асосланган таълим тизимини яратишга қаратилган ҳаракатлари ҳам империянинг манфаатларига зид жараён сифатида кўрилган²⁸. Жумладан, Туркистон генерал-губернаторининг ўлка бўйича таҳлилий ҳисоботларида янги услубдаги мактаблар маҳаллий аҳоли ичида чор ҳукуматига қарши инқилобий ҳаракатларни юзага келтирувчи омил сифатида қайд этилган²⁹.

Айни чоғда, Чор Россияси маъмурлари Афғонистон, Туркия каби мамлакатларни Туркистонда ўз таъсир доирасини кенгайтириш мақсадида аҳоли ичида исломий давлат қуриш ғояларини тарқагади, деб ҳисоблаган ҳолда, ушбу мамлакатлар билан алоқаларни қаттиқ назорат остига олган. Туркистон район кўриқлов бўлими биринчи жаҳон уруши даврида тайёрлаган ҳисоботида 1909 йили Константинополь (Туркия) шаҳрида Туркистон ўлкасида пантуркизм* ва панисломизм* ғояларини тарқатиш учун «Бухоро маърифат тарқатиш хайрия жамияти» ташкил этилгани, Афғонистоннинг Бухородаги савдо агенти Хўжа Абдул Набий томонидан Тошкент, Бухоро, Чимкент, Пскентда «Мужоҳидин» ташкилоти тузилгани қайд этилган³⁰.

1914 йилнинг 21 июнь куни Россия императори имзолаган махсус қонунга мувофиқ, Мирзачўлнинг суғориладиган ҳудудларига христианликдаги барча конфессия вакиллариининг кўчиб келишига рухсат берилиши нагижасида мазкур ҳудудга православлардан бошқа христиан жамоаларининг кўчиб келиши кенгайган³¹.

²⁸ Арапов Д., Ларина Е. Среднеазиатские мусульмане в 1914 году (по материалам Туркестанского районного охранного отделения) // Расы и народы. Ежегодник. Вып. 32. – М. : Наука, 2006. – С. 278–305.

²⁹ ЎЗР МДА, 2-фонд, 2-руйхат, 369-йиғма жилд, 13-варак.

³⁰ Арапов Д., Ларина Е. Среднеазиатские мусульмане в 1914 году (по материалам Туркестанского районного охранного отделения) // Расы и народы. Ежегодник. Вып. 32. – М. : Наука, 2006. – С. 278–305.

³¹ Высочайше утвержденный 21 июня 1914 года, одобренный Государственным Советом и Государственной Думою Закон об отводе орошаемых системой Романовского канала казенных участков Голодной степи, Ходжентского уезда, Самаркандской области // Вопросы колонизации. – СПб., 1914. № 16. – С. 221.

Биринчи жаҳон уруши вақтида чор Россияси томонидан Туркистонга асирга олинган немислар, венгерлар, поляклар келтирилиши билан католик ва лютеранларнинг сони ортиб, ушбу конфессиялар йўналишида янги жамоалар вужудга келган.

XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон миллий мустақиллиги ғояси бирлаштирган хур фикрли ва тараққийпарвар кишилар томонидан маданий-маърифий йўналишда ташкил этилган жамият ва уюшмалар асосида жадидчилик (арабча «янгилаиш») ҳаракати шаклланди. Жадидлар Туркистон халқини диний хурофотдан озод қилиш, шариатни ислоҳ қилиш, аҳоли ичида маърифат тарқатиш, босқичма-босқич демократик жамият қуриш каби мақсадларни илгари сурган эди.

Айни чоғда, маҳаллий уламолар ичида жадидларнинг юқорида келтирилган ислоҳий ғояларига қарши консерватив муҳолиф гуруҳ – «қадимчилар» вужудга келган. «Қадимчилар» барча янгиликлар ва христианлар билан алоқа мусулмонларнинг ҳаёт тарзига салбий таъсир ўтказиб, ислом цивилизациясига бузғунчи таъсир етказди, деб ҳисоблар эди.

Мазкур қарама-қаршиликлар асосида 1917 йил воқеалари олдида Тошкентда Туркистон жадидларининг «Шўрои-Исломия» ва «қадимчиларнинг» «Шўрои-Уламо» (Тошкент) ташкилотлари вужудга келган. Ҳеч шубҳасиз, ўзаро зиддиятлар миллий озодлик ҳаракатини заифлаштирган³².

1917 йил чор Россияси подшоши тахтдан кетгач, ҳокимият тепасига келган Вақтли ҳукумат фуқароларнинг диний эътиқодларига нисбатан белгиланган аввалги чекловларни бекор қилган бўлса-да, православ черковининг имтиёзли ҳуқуқини сақлаб қолган.

1917 йилнинг куз фаслида Россияда шўролар ҳокимият тепасига келгандан сўнг Туркистонда бошқарув тизими большевикларнинг Туркистон ўлкаси халқ комиссарлари Совети қўлига ўтган. 1917 йил Қўқон шаҳрида ўлка мусулмонларининг фавқулудда тўртинчи қурултойи ўтказилиб, «Қўқон мухторияти» эълон қилинган ҳамда ислом динига давлат дини мақоми берилган. Мухторият раҳбариятининг ислом шиорлари остида маҳаллий аҳолини бирлаштиришга қаратилган ҳаракатлари муваффақиятсизликка учраб, 1918 йили шўролар томонидан

³² Абдуллаев Р. Мусулманские общественные организации Туркестана в 1917 году // Сборник докладов международной научной конференции «Исламские ценности Центральной Азии: толерантность и гуманизм». – Т. : 2008. – С. 54, 57.

«Кўқон мухторияти» барбод қилинган. Туркистонда шўролар ҳокимияти мустаҳкам ўрнашиб олган.

РСФСР Халқ комиссарлари Советининг 1918 йил январдаги «Черковни давлатдан ва мактабни черковдан ажратиш ҳақида»ги декретига мувофиқ фуқароларнинг диний эътиқоди шахсий иши деб эълон қилинган. Черковлардан фуқаролик ҳолатини рўйхатдан ўтказиш олиниб, давлат ихтиёрига ўтказилган. Диний уюшмалар юридик шахс ҳуқуқларидан маҳрум қилинган. Барча черков ва диний жамиятларнинг мол-мулки халқ мулки, деб эълон қилинган³³.

Шўролар ҳукумати ҳам чор Россиясининг ўлка мусулмонларига нисбаган сиёсатини муайян даражада давом эттириб, мусулмонларнинг марказлашган уюшмаларини ташкил этишга йўл қўймаган эди³⁴.

1920-йилларнинг охирида шўролар тузумининг атеизм*га асосланган диний сиёсати кескин тус олган. 1929 йилнинг апрель ойида РСФСР Халқ Комиссарлари кенгашининг «Диний уюшмалар ҳақида»ги қарори қабул қилинган бўлиб, унга кўра, диний уюшмаларга йиғин ўтказиш, муқаддас зиёратлар уюштириш, хайрия билан шуғулланиш, кутубхоналар очиш каби фаолиятлар ман этилган³⁵. Коммунистик партия (б) Марказий Кенгашининг 1929 йил 29 июнида ўтказилган XI Пленумида «Мусулмон руҳонийлари ва мактаби тўғрисида» қарорида «Ислом бошқа динлар каби социалистик маданият ва пролетариат ғоялари ривожланиши ҳамда мустаҳкамланиши, умуман социализм курилиши йўлидаги катта ғовдир», деб таъкидланган.

Ушбу қарорга биноан оммавий равишда масжид, мадраса ва черковларни ёпиш, уларнинг мулкларини мусодара қилиш, уламоларни аёвсиз катағон қилиш бошланган. Ҳатто, аҳоли ичида динсизликни тарғиб этиш мақсадида «Худосизлар» жамияти ташкил этилган³⁶.

Таъкидлаш жоизки, маҳаллий туб аҳоли томонидан ўз ҳаётини таҳдидга қўйиб бўлса-да, мусулмон уламолари билан бирга христиан

³³ Сайт «Конституция Российской Федерации». Об отделении церкви от государства и школы от церкви [Декрет Совета Народных Комиссаров]. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5325/>

³⁴ Арапов Д. Мусульманское духовенство Средней Азии в 1927 году (по докладу полномочного представителя ОГПУ в Средней Азии) // Расы и народы. Ежегодник. Вып. 32. – М. : Наука, 2006. – С. 305–339.

³⁵ Совет народных комиссаров РСФСР. Постановление от 8 апреля 1929 года. О религиозных объединениях. Сайт «Lawmix.ru». URL: http://www.lawmix.ru/docs_ccsr/5380/

³⁶ Бердиев С. XX аср 30-йилларида Ўзбекистонда дин масаласига тарихий назар // Илмий-таҳлилий ахборот. –Т.: Тошкент ислом университети, 2011. 1-сон. – Б. 16.

рухонийларини ҳам таъқибдан яшириб, жонларини сақлаб қолган ҳолатлари бўлган.

Собиқ Совет Иттифоқининг 1936 йилги Конституциясида эътиқод эркинлиги эътироф этилган бўлса-да, амалда жамиятга атеистик мафкура зўрлаб сингдирилиб, диндорларнинг ҳуқуқлари поймол этилар эди.

Иккинчи жаҳон уруши вақтида Ўрта Осиё республикаларининг мусулмон уламулари фронтга озик-овқат етказиш, курул-яроғ ишлаб чиқариш учун маблағ тўплаш ишларида фаол иштирок этганлар. 1943 йилнинг октябрь ойида Тошкент шаҳрида ўтказилган Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг 1-Курултойида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг Диний бошқармаси (САДУМ) тузилган.

1940-йилларнинг охирида минтақага Ғарбий Украина, Белоруссия, Бессарабия (ҳозирги Молдавия), Шимолий Буковина ва Прибалтика республикаларида истиқомат қилувчи «Иегов шоҳидлари», пятидесятниклар, баптистлар ва адвентистлар сургун қилинган. Ушбу конфессия вакиллари янги яшаш жойларида ҳам яширин миссионерлик фаолияти билан шуғулланган. Даъват кўпроқ славян миллатига мансуб аҳоли ичида олиб борилган³⁷.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг атеистик сиёсат қайта кучайтира бошланган. Айниқса, Коммунистик партия Марказий комитети томонидан 1954 йилда қабул қилинган «Илмий-атеистик тарғиботдаги жиддий камчиликлар ва уни яхшилаш чоралари ҳақида» (07.08.1954) ва «Аҳоли ичида илмий-атеистик тарғиботни ўтказишда йўл қўйилаётган хатолар ҳақида» (10.11.1954) қарорларидан сўнг динга қарши кураш кескин тус олган³⁸. Хусусан, 1945 йил САДУМ ихтиёрига берилиб, 1956 йилдан фаолият кўрсата бошлаган «Бароқхон» мадрасаси (Тошкент) 1961 йилда тугатилган. САДУМ ихтиёрида фақат Бухоро шаҳридаги «Мир Араб» мадрасаси қолган³⁹.

Бундай сиёсат диний ташкилотларнинг фаолиятига тўсиқлар яратиш, фуқароларнинг, ҳаттоки маиший даражада диний амалларни

³⁷ Крылов А. Православие и ислам в Средней Азии: полезный опыт для Европы. Сайт «Narodru.ru». URL: <http://www.narodru.ru/article9465.html>

³⁸ Записка Отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам «О недостатках научно-атеистической пропаганды». Сайт «Объединение Исследователей Религии». URL: <http://www.rusoir.ru/03print/02/239/>

³⁹ Тоғаев А. 1940–1970-йилларда Ўзбекистонда диний таълим тизими ҳолати // Ўзбекистон халқининг дини, маданияти ва урф-одатлари: тарих ва ҳозирги ҳолат. Илм. мақ.тўпла. – Т.: Тошкент ислом университети, 2011. – Б. 112–117.

бажаришининг қораланиши шаклларида кечиб, амалда фуқароларнинг виждон эркинлиги чекланган эди.

Бироқ чор Россияси тузуми ва большевиклар империясининг Ўрта Осиё, хусусан, Ўзбекистондаги диний сиёсати жамиятнинг маънавий-маданий ҳаётига жиддий тарзда салбий таъсир этган бўлса-да, ўзбек халқининг матонатини енга олмади, имон-этиқодидан айира олмади.

1.2. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари

Ўзбекистон мустақилликка эришган илк йилларидан диний соҳага ўзбек халқининг миллий маънавиятининг ажралмас қисми сифатида алоҳида эътибор қаратилди. 1992 йил 2 июль куни Олий Кенгашнинг X сессиясида Президент И.А.Каримов куйидаги муҳим фикрларни баён этган: «Дин одамзодни ҳеч қачон ёмон йўлга бошламайди. Дин бу дунёнинг ўткинчи эканини, охиратни эслатиб туради, одам боласини хушёр бўлишга, ҳаром йўллардан узоқ юришга, яхши бўлишга, яхши из қолдиришга ундаб туради. Биз динга бундан кейин ҳам барча шарт-шароитларни яратиб берамиз. Диний расм-русумларга, байрамларга, диний тарбия ва таълимга юртимизда доимо жиддий эътибор берилади»⁴⁰. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари куйидаги тамойиллар асосида олиб борилмоқда:

- диндорларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш;
- диний эътиқодларни фуқароларнинг ёки улар уюшмаларининг хусусий иши деб тан олиш;
- диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам, уларга амал қилмайдиган фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймаслик;
- маънавий тикланиш, умуминсоний ахлоқий қадриятларни қарор топтириш ишида турли диний уюшмаларнинг имкониятларидан фойдаланиш учун улар билан мулоқот қилиш йўлларини излаш зарурати;
- диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланишга йўл қўймасликни эътироф этиш⁴¹.

Мустақиллик йиллари диннинг ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятида тутадиган ўрни ва мавқеи аниқ белгиланиб, бу соҳада мустаҳкам қонунчилик пойдевори яратилди. Жумладан, Ўзбекистон

⁴⁰ Муқаддас динимизга юксак эътибор ва эҳтиром. Имом Бухорий халқаро маркази. – Т. : Тошкент ислом университети, 2010. – 8 б.

⁴¹ Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т. : Ўзбекистон, 1999. – 448 б.

Республикаси Конституциясида «диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар», деган демократик тамойил мустаҳкамлаб қўйилган. Фуқаролар миллати, ирки ва динидан қатъи назар, тенг ҳуқуқли эканлиги белгиланиб, уларнинг виждон эркинлиги, урф-одатлари, миллий анъаналари ҳурмат қилиниши кафолатланган⁴².

Ушбу конституциявий қоида 1998 йил 1 май куни қабул қилинган янги таҳрирдаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуннинг 5-моддасида ҳам ўз ифодасини топган. Қонунда тарихий, маданий, ижтимоий омилларни ҳисобга олинган ҳолда давлат ва диний ташкилотлар орасидаги муносабатлар белгиланган. Унга кўра, Ўзбекистон Республикасида дин давлатдан ажратилган. Ҳеч бир динга ёки диний эътиқодга бошқаларига нисбатан бирон-бир имтиёз ёки чеклашлар белгиланишига йўл қўйилмайди⁴³.

Давлат турли динларга эътиқод қилувчи ва уларга эътиқод қилмайдиган фуқаролар, ҳар хил эътиқодларга мансуб диний ташкилотлар ўртасида ўзаро мурося ва ҳурмат ўрнатилишига кўмаклашади, мутаассиблик ва экстремизм асосида диний муносабатларни кескинлаштиришга, турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўймайди. Муайян динга эътиқод қилувчиларни бошқасига киритишга қаратилган прозелитизм ва миссионерлик фаолияти қонунан ман этилади.

Секуляризация* тамойилларига асосланган ҳолда давлат диний ташкилотлар зиммасига ўзининг ҳеч қандай вазифасини бажаришни юкламайди, уларнинг қонун ҳужжатларига зид бўлмаган фаолиятига аралашмайди ҳамда ҳеч қайси диний ташкилотнинг фаолиятини ёки даҳрийлик тарғиботига оид фаолиятни маблағ билан таъминламайди. Ўз навбатида, диний ташкилотлар ҳеч қандай давлат вазифаларини бажармайди. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари вакилларига диний омил асосида тазйиқ ўтказишга йўл қўйилмайди. Яширин диний фаолият таъқиқланади.

Ўзбекистон Республикаси қонунлари диний моҳиятдаги сиёсий партия ва жамоат ҳаракати ҳамда республикадан ташқарида тузилган диний партияларнинг филиаллари ва бўлимларини тузиш, терроризм, нарқобизнес ва уюшган жиноятчиликка кўмаклашадиган бошқа

⁴² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2007. – 6, 8, 12 б.

⁴³ 2-иловага қаранг.

ғаразли мақсадларни кўзловчи диний ташкилотлар, оқимлар, секталар ва бошқаларнинг фаолиятини ман этади. Шунингдек, диндан давлат ва жамиятга қарши тарғибот олиб боришда, динлар ва миллатлараро адоват уйғотиш, ижтимоий барқарорликни издан чиқариш, аҳоли ўртасида ваҳима уйғотиш ҳамда давлат, жамият ва шахсга қарши қаратилган бошқа хатти-ҳаракатларда фойдаланишга асло йўл қўйилмайди.

Фуқаролар ўзларининг диний ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари ушбу соҳадаги қонунчиликнинг муҳим тамойили саналади.

Диний ташкилотлар ва давлат ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштириш Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита томонидан амалга оширилади.

2014 йилнинг 1 октябрь ҳолатига кўра, республикада 16 конфессияга мансуб 2223 та диний ташкилот, шу жумладан, Ўзбекистон мусулмонлари идораси, Қорақалпоғистон мусулмонлари қозияти, Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг вилоятлар ва Тошкент шаҳридаги вакилликлари, Тошкент ислом институти, 9 та мадраса, 2037 та масжид, Рус Православ черкови Тошкент ва Ўзбекистон епархияси, Православ семинарияси, Рим-католик маркази, Евангель христиан-баптистлар черковлари уюшмаси, Тўлиқ инжил христианлар черковлари маркази, Протестант семинарияси, Библия жамияти, 151 та христиан черкови, 8 та яҳудий, 6 та баҳойий жамоаси, 1 та Кришна жамияти ва 1 та Будда ибодатхонаси фаолият юритмоқда. 130 дан зиёд миллатга мансуб аҳолининг 94% дан зиёди ислом, 3,5% га яқини православ динига мансуб, қолганларини бошқа конфессия вакиллари ташкил этади⁴⁴.

Ҳозирги кунда диний таълим соҳасида Тошкент ислом институти, 9 та ўрта махсус ислом билим юрти, шунингдек, Православ ва Протестант семинариялари фаолият кўрсатмоқда.

Истиклол йиллари Ўзбекистон ҳукумати томонидан виждон эркинлигини таъминлаш, диндорларга қулай шароит яратиш, диний кадриятларни тиклаш ва авайлаб-асрашга қаратилган кўплаб ҳукумат қарорлари қабул қилиниб, ҳаётга жорий қилинди. Рамазон ва Қурбон ҳайитлари умумхалқ байрами сифатида кенг нишонланмоқда.

⁴⁴ Ўзбекистон этноконфессионал атласи. Муаллифлар гуруҳи. Т.: «Картография», 2011 йил. – 9 б.

**АҲОЛИНИНГ ТУРЛИ
ДИНЛАРГА ЭЪТИҚОД ҚИЛИШИ**
(2011й. 1 январь. Минг киши ва % ҳисобида)

2-расм. Ўзбекистон аҳолисининг диний таркиби

Мустақиллик йилларида юзлаб черков, синагога ва ибодат уйлари, хусусан, Тошкент, Самарқанд, Навоийдаги православ ибодатхоналари, Тошкент шаҳридаги католик костёли, Самарқанддаги Арман-апостол черкови, Тошкентдаги Будда ибодатхонаси қайта барпо этилди, таъмирланди. Ҳазрати Имом, Имом Бухорий, Баҳоуддин Накшбанд, Ҳаким Термизий, Имом Мотуридий, Шоҳи Зинда, Қосим Шайх, Занги ота каби қадимий ёдгорлик мажмуалари обод қилинди ва янгилари қурилди.

Истиқлол даврида Қуръони карим, ҳадислар тўпламлари, Библия* таркибидаги Янги аҳд ва Қадимий аҳднинг баъзи қисмлари, масалан, «Сулаймон ҳикматлари», «Рут, Эстер ва Юнус пайғамбарлар тарихи» ўзбек тилига таржима қилиниб, оммавий ададда чоп этилди. Ўзбекистон кўзи ожизлар учун махсус Брайл ёзувида Қуръонни нашр қилган учинчи мамлакат ҳисобланади.

1999 йил Тошкент ислом университети ташкил этилди. Мазкур олийгоҳда талабаларга дунёвий ва диний фанлардан кенг қўламли таълим берилади. Университетда «Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълимоти», «Тарих (Ислом тарихи ва манбашунослиги)», «Диншунослик», «Психология (Дин социопсихологияси)», «Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар», «Информатика ва ахборот технологиялари» каби йўналишларда бакалавр мутахассислар, «Исломшунослик», «Диншунослик», «Хорижий мамлакатлар иқтисоди

ва мамлакатшунослик», «Ахборот ва мультимедия технологиялари» йўналишларида эса магистрлар тайёрланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 22 августда қабул қилинган «Дин соҳасидаги маънавий-маърифий, таълим ишларини ва фаолиятни янада такомиллаштиришда ижтимоий кўмак ва имтиёзлар бериш тўғрисида»ги 364-қарори қабул қилинган бўлиб, унга кўра:

– Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфидаги ислом ўқув муассасалари битирувчиларига бериладиган дипломлар давлат таълим ҳужжати сифатида эътироф этилди;

– республикадаги маданий мерос объектлари сифатида рўйхатга олинган бир қатор зиёратгоҳлар Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфига берилди;

– диний ташкилотлардан коммунал хизмат учун олинадиган тўловлар жисмоний шахслардан олинадиган миқдорда белгилаб қўйилди.

Ушбу энгилликлар ислом ўқув муассасаларининг битирувчилари исталган ўқув масканида таҳсилни давом эттириши, коммунал тўловларда яратилган имтиёзлар туфайли қоладиган фойда ва зиёратгоҳлардан келадиган хайрия маблағ эвазига масжид ва мадрасаларнинг моддий-техник базасини мустақамлаш учун қатъий имкониятлар яратди.

Давлат томонидан Ўзбекистон аҳолисининг асосий қисми эътиқод қилувчи ислом динига мансуб фуқароларнинг ҳаж ва умра сафарларини ташкил этиш ишларига ғамхўрлик кўрсатиб келинмоқда. Жумладан, 2006 йил август ойида Президент И. А. Каримовнинг Фармонида асосан «Ҳаж ва умра тадбирларини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича Жамоатчилик кенгаши» тузилди. Давлат Раҳбарининг 2008 йил 20 май кунидаги қарори асосида эса ҳаж ва умра зиёратларини амалга оширувчи фуқароларга давлат томонидан зарур ёрдам кўрсатиш мақсадида Жидда шаҳридаги Ўзбекистон Бош консулхонаси таркибига «ҳаж» ва «умра» ишлари бўйича ағташе лавозими киритилган.

2008 йили Самарқанд вилоятида Имом Бухорий халқаро маркази очилди. Марказ юртимиздан етишиб чиққан буюк алломалар меросини ҳар томонлама теран ўрганиш, кенг тарғиб этиш, маърифий ислом йўналишида фундаментал ва амалий илмий тадқиқотларни олиб бориш, Имом Бухорий мероси ва ҳадис илмини ўрганиш борасида халқаро

ҳамкорликни йўлга қўйиш, диний ходимларнинг билим ва тажрибаси, касб маҳоратини ошириш каби йўналишларда фаолият олиб бормоқда.

Ҳеч шубҳасиз, юқорида қайд этилган диний соҳада эришилган улкан амалий натижалар авваламбор муҳтарам Юртбошимиз раҳбарлигида давлат томонидан диний соҳада олиб борилаётган оқилона ва изчил сиёсат натижасидир.

1.3. Ўзбекистонда расмий рўйхатдан ўтган диний көнфессия ва ташкилотлар

1. Ислом

Ислом (арабча «ўзини топшириш», «итоат этиш», «бўйсунуш») – буддавийлик ва христианлик каторида учта жаҳон динларидан бири бўлиб, милодий VII асрда Арабистон яриморотида вужудга келган.

Ислом динининг пайдо бўлиши ва тарқалишида V–VI асрларда Арабистон яриморотида кечган ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва иқтисодий ҳолат муҳим ўрин тутган. Ғассонийлар, Лахмийлар, Кинда ва Ҳимёр давлатлари инкирозга учраган. Икки йирик империялар – Византия ва Эрон Арабистон яриморотининг шимолий чегаралари бўйича туташ бўлган. Ўша даврда ярим оролнинг ғарбида жойлашган Ҳижоз воҳасидан ўтган ва жанубда Яман орқали Ҳабашистон ва Ҳиндистонни, шимолда Сурия орқали Миср, Византия ва Эронни боғлаган қарвон йўли ушбу ҳудудда савдогарлик, ҳунармандлик ривожланишига, Тоиф, Мадина ва Макка каби йирик шаҳарларининг тараққий этишига туртки бўлган.

Бироқ вақт ўтиши билан Византия ва Эрон яриморолнинг жануби ва шимоли устидан ўз назоратини ўрнатиши, шунингдек, Форс қўлтиғи орқали Ҳиндистонга борадиган савдо йўлларининг ривожланиши Ҳижоз орқали ўтган транзит савдо йўлининг аҳамиятини пасайтириб, ушбу ҳудудда иқтисодий тангликни юзага келтирган. Инкироз

аҳолининг турли қатламлари орасида, кўчманчи ва ўтроқ қабилаларда ўзаро низоларни кучайтирган⁴⁵.

Айни чоғда, кўчманчи-чорвадор қабилаларнинг қудрати ошиб, кўчманчи қабила ва шаҳарларда яшовчи аҳоли ўртасида янги шаклдаги иттифоқлар юзага кела бошлаган. Ярмаркаларга асосланган ички савдо алоқалари ривожланиши аввалдан диний марказ бўлиб келган Макка шаҳрининг қайта ривожланиб, йирик савдо ва сиёсий марказга ҳам айланишига олиб келди.

Бироқ халқаро савдо имкониятлари чекланганлиги ва Макканинг кам сонли ҳарбий кучи аҳоли хавфсизлигини таъминлай олмаслиги Арабистон ярим оролининг барча ўлкаларини бирлаштирувчи марказлашган давлат тузишни тақозо этарди⁴⁶. Ўз навбатида, қабила ва шаҳарларни бирлаштиришга қаратилган интилишлар қабилавий динлар ўрнига ягона яккахудоликка асосланган динга эҳтиёж уйғотган.

Ўша даврда Арабистон аҳолисининг катта қисми «васания» деб аталган, бут* ва санамларга сиғинишга асосланган кўп худоликка эътиқод қилар эди. Шу билан бирга, IV асрда христианлик Рим империясининг расмий динига айланганидан сўнг мазкур дин секин-аста ярим оролга кириб кела бошлаган. V асрнинг ўрталарида Исо Масихни фақат инсон табиатига эга деб эътироф этгани учун Рим империясидан қувғин қилинган несториан-христианлар Арабистон ярим оролининг шимоли-шарқий қисмида яшаган лахмийлар ичида ўз динларини кенг тарқатганлар. Ярим оролнинг шимоли-ғарбида эса маҳаллий араблар – ғассонийлар ичида монофизит христианликка эътиқод қилувчилар мавжуд эди. Яманда, Арабистоннинг марказий ва ғарбий қисмларида, Хайбарда эса ўз динига эга яҳудий жамоалари бор эди. Шунингдек, саҳро худудларида на яҳудийлар, на христианларга эргашган, халқ ичида Иброҳим пайгамбар ўғитлари асосида турмуш кечирувчи ва Халоскор – Мессия*нинг келишини кутиб яшовчи оз сонли араблар бўлиб, уларни «ҳанифлар» деб аташар эди⁴⁷.

Шундай қилиб, араблар исломга қадар асосан кўпхудоликка эътиқод қилиб келган бўлсалар-да, яккахудоликка асосланган динлар билан таниш эдилар.

⁴⁵ Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 103.

⁴⁶ Ҳасанов А. А. Қадимги Арабистон ва илк ислом: I китоб. Жоҳилия асри. – Т. : Тошкент ислом университети, 2001. – 213 б.

⁴⁷ Доктор Раҳман. Краткая история ислама. Хронология событий 570–1000 гг. от Рождества Христова / Перевод Хайретдинова Д. – Москва : Ummah, 2006. – С. 25–26.

V–VI асрларда Маккада арабларнинг Қурайш қабиласи ҳукмрон бўлиб, мазкур қabila асосан Умавийлар ва Ҳошимийлар оиласидан иборат эди. Умавийлар кўпроқ ҳарбий сохага, Ҳошимийлар эса Каъба* фаолиятини таъминлаш, зиёратчиларга хизмат кўрсатиш билан шуғулланар эди.

Муҳаммад Аҳмад ибн Абдуллоҳ* – Муҳаммад пайғамбар (570–632) ўша даврда арабларнинг Қурайш қабиласининг камбағаллашган Ҳошимийлар уруғига мансуб оилада дунёга келган. 610 йилдан ислом динини тарғиб қила бошлаган⁴⁸. 622 йилнинг июлида Макка зодагонларининг қаттиқ қаршилиги ва тазйиқи остида Муҳаммад пайғамбар оз сонли мусулмонлар билан Ясрибга (Мадина) кўчишга – ҳижрат* қилишга мажбур бўлган.

Мадинада мусулмонлар нисбатан қисқа давр ичида кўп араб қабилаларини бирлаштириб, кучли давлатга айланган. Мусулмонлар ва Макка ҳарбий кучлари орасида бир неча йирик қуролли тўқнашувлар бўлиб ўтган. Ниҳоят, мусулмонларнинг қудратини тўғри баҳолаган Макка зодагонлари келишув йўлини танлаган ва 630 йили мусулмонлар Макка шаҳрини жангсиз эгаллаган. Муҳаммад пайғамбар Каъбадан барча бутларни олиб чиқиб синдириб ташлаган. Маккаликлар оммавий равишда исломни қабул қилган.

632 йили Муҳаммад пайғамбар вафот этган. Исломи тарихида унинг вафотидан кейин давлатни (халифалик) бошқарган тўрт халифа «хулофай рошидин» деб ном олган. Уларнинг ҳукмдорлиги даврида мусулмонлар Византия ва Эрон билан урушда муваффақиятга эришган. 639 йили Миср забт этилган.

656 йили халифа этиб сайланган ҳошимийлар оиласига мансуб, Муҳаммад пайғамбарнинг амакиваччаси ва куёви бўлган Али ибн Абу Толиб*га нисбатан Абу Суфённинг ўғли Муовия бошчилигида Умавийлар сиёсий муҳолифатда бўлганлар. Муовия Дамашқда ўзини ҳукмдор деб эълон қилган. 657 йил икки томон орасида бўлиб ўтган жангдан сўнг Али ибн Абу Толиб халифани сайлаш масаласида сулҳга рози бўлган. Ушбу қарор Али ибн Абу Толибнинг тарафдорларидан бир қисмида норозилик келтириб чиқарган. Мазкур жамоа кейинчалик хорижийлар* деб аталган.

661 йилнинг январь ойида Куфа шаҳрида хорижийлар томонидан уюштирилган суиқасд оқибатида Али ибн Абу Толиб халок бўлган. Али ибн Абу Толибнинг тарафдорлари унинг ўғли – Ҳасан ибн

⁴⁸ Қуръон нозил бўлиши (Лайлатул Қадр) Рамазон ойининг 27 куни бошланган, деб ҳисобланади.

Алига қасамёд қилганлар. Бироқ у кўп ўтмай ҳокимиятни Муовияга топширишга мажбур бўлган. Шу билан «хулофай рошидин» даври тугаб, ҳокимият халифалик дейилса-да, амалда монархия шаклида бўлган Умавийлар сулоласи қўлига ўтган. Ислом уламолари Муҳаммад пайғамбар томонидан ҳадисда ушбу ҳолат, яъни халифалик даври тугаб, подшоҳлик даври бошланиши башорат қилинганини қайд этадилар: «Саъид ибн Жумҳон Сафийнадан ривоят қилган ҳадисда Сафийна: «Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: «Халифалик ўттиз йил бўлади. Ундан кейин подшоҳлик бўлади ...» деганларини эшитганман», — дейди»⁴⁹.

Айни вақтда, Муовия пойтахтни Дамашкқа кўчириши муносабати билан Мадина ва Макка давлатнинг сиёсий маркази мақомларини йўқотган. Араб юришлари оқибатида ислом Ўрта Осиё ва Яқин Шарққа, кейинчалик Узоқ Шарқ, Жануби-Шарқий Осиё ва Африкадаги Ливия, Тунис, Марокаш каби мамлакатларга тарқалган. 711 йилда араблар Гибралтар орқали Пиреней яриморалига бостириб кириб, уч йил ичида уни босиб олганлар. Фақат 732 йили Франциянинг Пуатье шаҳри ёнидаги жангдан сўнг арабларнинг Европага юриши тўхтатилган.

Х асрнинг бошига келиб сиёсий ҳокимият асосан ёлланма аскарлардан ташкил топган кўшин қўмондонлари қўлига ўтган. Халифаликдаги молиявий муаммолар айрим амирларнинг мустақиллигини оширган. Оқибатда аста-секин Шимолий Африка, Испания (Андалусия) ҳамда Эрондан Ҳиндистонга қадар шарқий худудлар халифаликдан ажралиб чиққан⁵⁰.

Ислом таълимоти Куръон* ва сунна*га асосланган бўлиб, асосий ақидалар: ёлғиз Аллоҳга сиғиниш, унинг фаришталарига, нозил қилинган муқаддас китобларга, пайғамбарларга, охират* куни ва қиёматга, тақдирнинг яхши ёки ёмонлиги Аллоҳдан эканига ишонишдан иборат. Ислом динига эътиқод қилувчи шахс мусулмон* саналади. Ислом таълимотига кўра, ушбу дин инсоният пайдо бўлгандан буён барчага нозил қилинган.

Ислом рукнлари (арабчада «аркон ад-дин» — «дин асослари») — исломда энг муҳим саналган «бешта устун» бўлиб, унга имон*, намоз*, рўза*, закот* ва ҳаж ибодатлари киради. Хуқуқий нормалар, ахлоқий тамойиллар ва мусулмон кишининг ўзини туттиш қоидалари мажмуи шариат* деб аталади. Шариатда ҳалол ва савобли саналган ишлардан четга чиқмаслик ўлимдан сўнг жаннат*га тушишга, аксинча, ҳаром

⁴⁹ Имом Муслим. Саҳиҳи Муслим. — Байрут: Дорул-фикр, 1996. 8-жуз. — 5075 б.

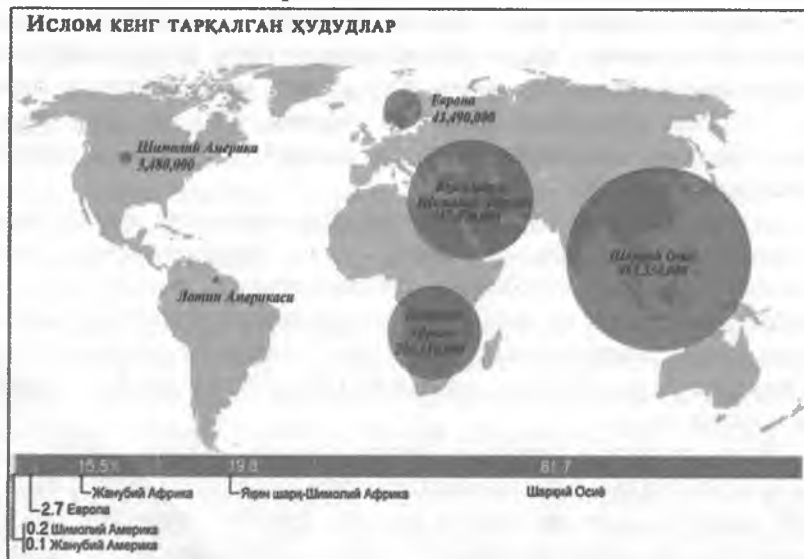
⁵⁰ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. — М. : Юридический институт МИИТ, 2003. — С. 217.

ҳисоблангани гуноҳ* ишларга қўл уриш дўзах*да жазоланишга сабаб бўлади, деб ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, мусулмонларнинг барча амаллари шариат категориялари* асосида тавсифланади.

Исломда диний маросимлар* қаторига ақиқа*, амри маъруф*, рўза, Рамазон ва Қурбон ҳайитлари, намоз*, суннат, никоҳ, жаноза*, дафн ва бошқалар қиради.

Исломда ибодатлар якка ва жамоа таркибида амалга оширилади. Мусулмонлар жамоа бўлиб ибодат қиладиган жой масжид деб аталади. Масжид ичида намозни бошқарувчи имом* турадиган жой меҳроб қибла – Макка шаҳрида жойлашган Байтуллоҳ*нинг йўналишини кўрсатади. Меҳробнинг ўнг томонида минбар бўлади. Одатда масжид ҳовлисиди ёки бино бурчакларида мусулмонларни намозга чақириш (азон) учун минора қурилади.

Учта масжид: Макка шаҳридаги «Масжидул Ҳаром», Мадина шаҳридаги «Масжидун Набавий» ва Қуддусдаги «Масжидул Ақсо» исломдаги бош масжидлар ҳисобланади.

3-расм. Ислом дини тарқалган ҳудуд

Ҳозирги кунда мусулмонларнинг умумий сони 1,6 млрд. кишини ташкил этиб, Ўрта Осиё, Яқин Шарқ, Шимолий ва Шимоли-Ғарбий Африка, Арабистон ярим ороли ва Осиё-Тинч океани минтақасида кенг тарқалган. Энг кўп мусулмонлар яшайдиган мамлакатлар қаторида

Индонезия (209,1 млн. киши), Ҳиндистон (176,1 млн.), Покистон (167,4 млн.), Бангладеш (133,5 млн.), Нигерия (77,3 млн.), Миср (76,9 млн.), Эрон (73,5 млн.), Туркия (71,3 млн.), Жазоир (34,7 млн.) ва Марокаш (31,9 млн.)ни кўрсатиш мумкин⁵¹.

Мусулмонлар асосий ақидавий масалаларга бир хил ёндашувчи, бироқ айрим шаръий ва диний-сиёсий масалаларда турли нуқтаи назарда турувчи икки гуруҳ – суннийлар* ва шиалар*дан иборат. Бугунги кунда дунёдаги мусулмон аҳолининг 90 фоизидан зиёдини суннийлар, қолганини шиалар ташкил этади⁵². Ўз навбатида, мазкур йўналишлар диний масалаларга турлича ёндашув асосида юзага келган мазҳаб*ларга бўлинади.

Иорданияда жойлашган Қирол стратегик ислом тадқиқотлари маркази томонидан 2013 йилда чоп этилган маълумотга кўра, ҳозирги кунда мусулмонларнинг мазҳаблар бўйича сон жиҳатдан нисбати қуйидагича: суннийлар: ҳанафийлар (асосчиси – Имом Абу Ҳанифа*) – 45-45,5%, шофиъийлар (Имом аш-Шофиъий*) – 28%, моликийлар (Имом Молик) – 15%, ҳанбалийлар (Имом Аҳмад ибн Ҳанбал*) – 2%; шиалар: жаъфарийлар (Имом Жаъфар ас-Содик) – 8%, зайдийлар (Имом Зайд ибн Али) – 1%, исмоилийлар (Муҳаммад ибн Исмоил) – 0,5%, шунингдек, ибодийлар – 0,5%⁵³. Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон мусулмонлари шаръий амал*ларни ҳанафий мазҳаби асосида амалга оширадilar. Республикада шиалик* йўналишига эътиқод қилувчи оз сонли мусулмонлар асосан, Самарқанд, Бухоро ва Жиззах вилоятларида истиқомат қилиб, улар жаъфарийлар мазҳабига қирадилар.

Ислом байрамлари* ичида иккитаси асосий ўрин тутади. «Ийд ал-адҳа» – Қурбон ҳайити исломдаги 12-ой ҳисобланадиган Зулҳижжа ойининг ўнинчи куни нишонланиб, Аллоҳ йўлида жонлиқ сўйиб, қурбонлик келтириш ва жамоат бўлиб намоз ўқиш билан амалга оширилади. «Ийд ал-фитр» – Рўза ҳайити Рамазон ойидан кейин келадиган еттинчи ой – шавволнинг биринчи уч куни ҳисобланади. Биринчи кун жамоат бўлиб ҳайит намози ўқилади. Барча байрамлар ҳижрий тақвим* ҳисоби асосида нишонланади.

Ислом ҳозирги кунда мусулмон мамлакатларнинг ташқи ва ички сиёсатида, халқаро муносабатларда муҳим ўрин тутмоқда. Ислом

⁵¹ The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. P 22.

⁵² Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Сунниты>

⁵³ The Muslim 500: The 500 most influented muslims. The Royal Islamic Strategic Studies Centre. P.16–17. Jordan, 2013.

дунёсига мансуб мамлакатларнинг жаҳон иқтисодиёти ва ижтимоий ривожланишидаги вазни ортиб бормоқда. Жумладан, нефть экспорт қилувчи давлатлар ташкилоти – ОПЭКга аъзо 13 мамлакатнинг 10 таси мусулмон мамлакатлари (Эрон, Ироқ, Кувайт, Саудия Арабистони, Қатар, Индонезия, Ливия, Жазоир, Бирлашган Араб Амирликлари) ҳисобланади.

Кўплаб халқаро ва минтақавий даражадаги исломий ташкилотлар мавжуд. Улар ичида энг нуфузлилари Ислом ҳамкорлиги ташкилоти*, Ислом олами уюшмаси*, Араб давлатлари лигаси*, Бутунжаҳон ислом конгресси*, Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ислом ташкилоти*, Бутунжаҳон ислом ёрдам ташкилоти* ва Бутунжаҳон мусулмон ёшлари ассамблеяси* саналади.

Ўзбекистон мусулмонлари идораси

1943 йилнинг 20 октябрь кuni Тошкент шаҳрида Ўрта Осиё ва Қозоғистон уламоларининг 1-Қурултойи бўлиб ўтган. Анжуманда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг Диний бошқармасини тузиш ҳақида қарор қабул қилинган. Диний бошқармага раҳбар ва муфтий этиб Эшон Бобоҳон сайланган. Диний бошқарма таркибида минтақадаги бешта республика – Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Қозоғистонда қозилар раҳбарлик қиладиган Диний бошқарманинг вакилликлари тузилган.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг Диний бошқармаси минтақадаги ислом тарихи ва маданиятини атеистик тузум шароитида сақлаб қолиш, мусулмонларда бирдамлик туйғусини кучайтириш, уламоларни жипслаштириш ҳамда ислом дунёсига Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларини таништиришда ижобий ўрин тутган. Шунингдек, Диний бошқарма жамиятда умуминсоний кадрларни тарғиб этиш ва маънавий-ахлоқий тарбия йўналишидаги ишларга салмоқли хисса қўшган.

Минтақа мамлакатлари мустақилликка эришгандан сўнг, 1992 йилнинг июнида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг Диний

бошқармаси Мовароуннаҳр мусулмонларининг Диний бошқармасига айлантирилган.

1995 йилнинг декабрь ойида Ўзбекистон мусулмонлари идораси (ЎМИ) тузилган. Бугунги кунда ЎМИ таркибига республикада расмий рўйхатдан ўтган ҳолда фаолият кўрсатаётган 2037 та масжид, тўққизта мадраса – ўрта махсус ислом билим юрти, Тошкент ислом институти, Имом Бухорий халқаро маркази ва «Мовароуннаҳр» нашриёти киради.

Ташкилотнинг янги таҳрирдаги низоми Таъсисчилар йиғилишининг 2013 йил 29 августдаги қарори билан тасдиқланиб, 2013 йил 6 декабрда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган.

Низомга мувофиқ, ЎМИнинг олий раҳбар органи Уламолар кенгаши ҳисобланади. Уламолар кенгаши кенгаш раиси (ЎМИ раиси, муфтий), унинг ўринбосарлари (ЎМИ раиси ўринбосарлари) ва жами 35–45 та аъзолар (Қорақалпоғистон Республикаси мусулмонлари қозийёти қозиси, ЎМИнинг вилоятлар ва Тошкент шаҳар вакиллари (бош имом-хатиблар), нашриётлар, диний ўқув юртлари раҳбарлари, ЎМИ масъул ходимлари, масжидлар имом-хатиблари, республикадаги таниқли исломшунос олимлар ва мутахассислар) дан иборат бўлган миқдорда Уламолар кенгаши йиғилишида сайланади. Уламолар кенгаши йилига камида бир марта чақирилади.

Уламолар кенгаши йиғилиши орасидаги даврда ЎМИнинг фаолиятига Олий ҳайъат раҳбарлик қилади. Олий ҳайъат аъзолари 15–21 та аъзо миқдорида, муфтийнинг тавсияси билан Уламолар кенгаши томонидан сайланади.

ЎМИ раиси – муфтий Уламолар кенгаши йиғилишида очик овоз бериш йўли билан беш йил муддатга сайланади.

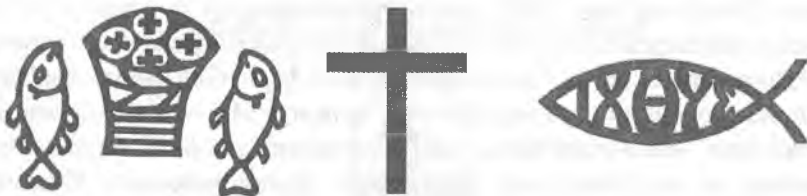
ЎМИ таркибида халқаро алоқалар, масжидлар, фатво, таълим ва кадрлар тайёрлаш, ходимлар, хотин-қизлар масалалари бўйича, ҳуқуқшунослик, назорат-таҳлил, хўжалик бўлимлари, кутубхона, «Мовароуннаҳр» нашриёти, ҳисобхона, шунингдек, диний маҳсулотларни экспертиза қилувчи ва тафтиш ҳайъатлари мавжуд. Идора томонидан «Ҳидоят» журнали ва «Ислом нури» газетаси нашр этилади.

ЎМИ бугунги кунда мусулмонларга ислом аҳкомларини етказиш, ибодат ва диний маросимларни ҳанафий мазҳаби талаблари асосида тўлақонли ўтказиш, маърифий ислом ва диний бағрикенглик* ғояларини тарғиб қилиш, диний мутаассиблик*ка қарши кураш, ислом таълимоти ва тарихига оид асарларни тўплаш ва ўрганиш, муқаддас

зиёратларни ташкил этиш, хайрия ёрдами кўрсатиш, масжид ва муқаддас қадамжоларни таъмирлаш ва ободонлаштириш, халқаро ва хорижий исломий ташкилотлар билан алоқаларни ривожлантириш йўналишларида кенг қамровли ишларни амалга оширмоқда.

2008 йил ЎМИ қошида Муқаддас қадамжоларни сақлаш ва обод этиш хайрия жамғармаси ташкил этилган. Жамғарма зиёратгоҳларни сақлаш, тиклаш-таъмирлаш ва янада ободонлаштириш, ушбу қадамжоларга маҳаллий ва хорижий фуқароларнинг кенг қўламдаги зиёратларини уюштириш, зиёратчилар учун зарур шарт-шароитлар яратиш, диний таълим муассасаларини ривожлантириш йўналишларида фаолият олиб боради.

Христианлик

Христианлик (насонийлик, грекчада «Χριστός», «christos» – «муқаддас ёғ сурилган, сийланган, осмонга кўтарилган шахс») – ислом ва буддавийлик каби жаҳон динларидан бири бўлиб, милодий I асрда Рим империяси таркибида бўлган Иудея (Фаластин)да юзага келган.

Христианлик дини вужудга келиши арафасида Рим империясида, хусусан, Фаластинда мураккаб ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жараёнлар кечаётган эди. Жумладан, ички қуролини низолар, немис қабилаларининг ҳужуми, форслар билан узоқ давом этиб келаётган уруш, шунингдек, сиёсий ҳокимиятдаги бошбошдоқликлар Рим империясида чуқур ижтимоий ва иқтисодий инқирозни келтириб чиқарган эди. Римнинг эркин фуқаролари ичида умидсизлик ва уларнинг азоб-уқубатларига «эътиборсизлик» қилаётган антик худоларга ишончсизлик кучайган эди⁵⁴.

Инқироз айниқса Иудеяда оғир шаклда кечган. Асосан яҳудийлардан иборат бўлган аҳоли нафақат Рим императорининг ноибни, балки

⁵⁴ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 33.

Иудея подшоҳи Ирод Антипа ва яҳудийлик руҳонийларининг турли солиқ ва мажбуриятларидан қийналган эди. Норозиликларнинг аёвсиз бостирилиши, мулкӣ ва ижтимоӣ табақаланишнинг чуқурлашуви халқнинг истиқболга бўлган ишончини сўндириб, илоҳий кучдан нажот кутиш авж олган эди. Кўпчилик шаҳарларда яҳудийлик дини ақидаларидан бири – халоскор келиши (Мессия) яқинда содир бўлиши ҳақида маъруза қилувчилар кўпайган эди⁵⁵.

Христианлик таълимотига мувофиқ, мазкур диннинг асосчиси Иисус Христос* – Исо Масих Рим империясининг ташкил топганининг 747-йили Фаластиннинг Назарет шаҳрида бокира қиз Биби Марям*дан худонинг амри билан дунёга келган. Исо Масих ўттиз ёшида ён-атрофига ўн иккита ўқувчиси – апостол*ларни тўплаб, аҳоли ичида ўз таълимотини даъват қила бошлаган. Ўттиз уч ёшида Исо Масих апостоллардан бири – Иуданинг хиёнати билан Қуддус руҳонийлари томонидан мамлакат қонун ва анъаналарини бузишда айбланиб, суд қилинган ва Голгоф тоғида чормихга тортилиб қатл қилинган.

Христианлик аввал Фаластинда яҳудийлар ичида тарқалган бўлса, қисқа фурсатларда бошқа миллат вакиллари ҳам ушбу динни қабул қила бошлаганлар. I асрнинг иккинчи ярмида христиан жамоалари асосан куллар ва хунармандлардан иборат бўлган. II асрнинг иккинчи ярмидан эса христианлик бадавлат одамлар ичида ҳам тарқала бошлаган. II асрдан христианликка яҳудийликдан ўтган айрим амаллар, масалан шанбани нишонлаш, хатна қилдириш, овқатдаги чекловлар бекор бўла бошлаган. Шундан сўнг христианлар ичида яҳудий миллатига мансуб одамлар кескин камаё бошлаган.

III асрдан черковлар марказлаша бошлаган. IV асрнинг бошида христианлик Рим империясида давлат дини деб эълон қилинган. V асрга қадар христианлик империя худуди ва Арманистон, Эфиопия, Сурия каби унинг таъсири бўлган жойларда тарқалган. Кейинчалик христианлик герман ва славян халқлари ичида, кечроқ – XIII–XIV асрларда Болтиқ бўйи худудида тарқалган. XIV асрга келиб христианлик Европанинг деярли барча халқлари ичида тарқалган. Шундан кейин христианлик бошқа қитъаларга миссионерлик йўли билан ёйила бошланган.

Христианлик ақидалари муқаддас Троица* – ота-худо, ўғил-худо ва муқаддас руҳга, илоҳийлик ва инсонийлик табиати мужассам

⁵⁵ Юлдашходжаев Х., Раҳимжонов Д., Комилов М. Диншунослик. Маърузалар матни. – Т.: ФТДХ, 2000. – 55 б.

бўлган Исо Масихнинг «Мессия» (халоскор) эканига, унинг инсонларнинг гуноҳини ювиш учун азоб-уқубатларга, ўлимга рози бўлганига, охират куни тириклар ва ўликлар устидан ҳукм чиқариш учун иккинчи бор қайтиб келишига, жаннат ва дўзахга, қиёматда бу дунёда қилинган гуноҳ ва савоб ишларга кўра лойик жазо ва мукофотга сазовор бўлиш ва худонинг хузурига боришнинг ҳақлигига эътиқод қилишга асосланади⁵⁶.

Христианлик таълимотининг асослари муқаддас китоб – Библияда* ўз ифодасини топган. Библия икки қисмдан иборат. Биринчи қисм – «Қадимги Аҳд» яҳудий тили – иврит, қисман оромий тилида ёзилган (Масорет, 39 та китоб) ва қадимги грек тилига таржима қилинган (Септуагинт, 50 та китоб) шаклларида етиб келган. Иккинчи қисм – «Янги Аҳд» 27 китобдан иборат бўлиб, унга милодий I–II асрларда апостоллар – Матто (Матфей), Юханно (Иоанн), Маркус (Марк), Луқа (Лука) томонидан ёзилган тўрт Инжил*, апостоллар фаолияти, уларнинг 21 та мактублари ва апостол Иоанн Богословнинг ваҳийномаси (Апокалипсис) кирган.

Библияга кўра, худо битта, лекин уч қиёфалидир: у ота-худо, ўғил-худо (Исо Масих) ва муқаддас руҳдан иборат. Ота-худо туғилмаган, уни ҳеч ким яратмаган. Олам ва ундаги мавжудотлар ота-худо фаолиятининг маҳсулидир. Ўғил-худо (Исо Масих) мўъжизали равишда бокира қиз Биби Марямдан туғилган бўлиб, у христианликнинг асосчиси саналади. Муқаддас руҳ ота-худодан пайдо бўлган деб эътиқод қилинади. Худо одамларнинг ақл-идроки билан етиб бўлмайдиган тилсимот, илоҳий дунёда мавжуд ва одамларга ҳеч қачон ёмонлик қилмайди, деб ҳисобланади. Ёмонлик инсон дунёга «бирламчи гуноҳ»* билан туғилганлиги ва нотўғри турмуш тарзининг натижаси сифатида эътироф этилади.

Христианликда учта асосий йўналиш: православлик, католицизм (католик) ва протестантлик мавжуд. Ушбу йўналишлар баъзи ақидавий масалалар, диний манбаларни муқаддас китоблар қаторига киритиш, сирли маросимлар* ўтказиш, инсон – худо муносабатларида руҳонийларнинг ўрнини белгилаш, ибодатхоналарни жиҳозлаш каби жиҳатларда фарқланади. Жумладан:

1. Христианликдаги бошқа йўналишларга муносабатда:

⁵⁶ Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 275.

– католик черкови фақат ўзини чин, ҳақиқий черков ҳисоблаб, православликка «онадош, эгачи» черков сифатида, протестант черковларига «черков уюшмалари» сифатида муносабатда бўлади;

– православлик черкови фақат ўзини чин, ҳақиқий черков ҳисоблайди;

– протестант йўналишидаги черковлар ушбу масалага турлича ёндашади;

2. Руҳонийларнинг оила қуриши масаласида:

– католикларда руҳонийлар уйланмаслиги шарт (целибат*);

– православларда фақат монахлар (қора руҳонийлар) целибатга риоя этиб, оқ руҳонийлар оила қуришлари мумкин;

– протестантларда руҳонийлар оила қуриши мумкин.

3. Монахлик:

– католикларда монахлик XI асрда монахлик орденлари*га айланган;

– православларда ҳам монахлик мавжуд;

– протестантларда эса монахлик мавжуд эмас;

4. Эътиқод масаласида энг олий манба:

– католикларда Рим папаси*, муқаддас ёзувлар ва муқаддас битиклар;

– православларда муқаддас ёзувлар ва муқаддас битиклар;

– протестантларда фақат Инжил ҳисобланади.

5. Муқаддас руҳ ҳақидаги ақида масаласида:

– католикларда муқаддас руҳ худо-ота ва худо-ўғилдан (филиокве*) таралади;

– православларда муқаддас руҳ фақат худо-отадан таралади;

– протестантлар Никея Собори* (325 й.) ва Константинополь Соборида (381 й.) қабул қилинган эътиқод баёни*га риоя этадилар ва ушбу масалани муҳокама қилмайдилар.

6. Биби Марям ҳақидаги таълимот масаласида:

– католиклар Биби Марямни мўъжизали тарзда дунёга келган, ҳам шахсий, ҳам «дастлабки гуноҳ»сиз деб ҳисоблайдилар, унинг жисмонан арши аълога кўтарилганига (меърож) ишонадилар, Биби Марямга «Муқаддас Қиз (Пресвятая Дева)», «Ҳимоячи қиз (Заступница)», «Худони дунёга келтирган (Богородица)» сифатида сиғинадилар;

– православлар Биби Марямни шахсий гуноҳсиз, бироқ «дастлабки гуноҳ»га эга деб ҳисоблайдилар, унинг фақат руҳан меърож қилганига эътиқод қиладилар. Биби Марямга «Муқаддас Қиз (Пресвятая Дева)», «Ҳимоячи қиз (Заступница)», «Худони дунёга келтирган (Богородица)» сифатида сиғинадилар;

– протестантлар Биби Марямни баркамол, бенуксон аёл ҳисоблайдилар, бироқ католик ва православларнинг юқоридаги ақидалари инкор этилади. Биби Марямга сиғинилмайди.

7. Авлиё*лар масаласида:

– католикларда авлиёларни эъзозлаш бор, уларга Худо олдида ёнини олувчи сифатида сиғинадилар, ўлганлар ҳаққига дуо қилиш бор;

– православларда ҳам авлиёларни эъзозлаш бор, уларга Худо олдида ёнини олувчи сифатида сиғинадилар, марҳумлар ҳаққига дуо қилиш бор;

– протестантларда авлиёларни эъзозлаш ва марҳумлар ҳаққига дуо қилиш йўқ.

8. Христианликда ибодатдан ташқари диний маросимлар «Сирли маросимлар» деб аталиб, уларнинг айримлари Исо Масих шогирдлари билан сўнгги бор бирга овқат тановул қилганида – «сирли окшом»*да жорий қилинган, деб ҳисобланади. Сирли маросимлар:

– католик ва православларда еттига: чўқинтириш*, нон ва вино тоттиш («причащение»), хушбўй мой (миро) суртиш, баданни ёғлаш, никоҳ, тавба-тазарру ва кашишлик (роҳибликка қабул қилиш);

– протестантларда асосан иккита: чўқинтириш, нон ва вино тоттиш.

9. Черковга қабул қилиш:

– католикларда балоғат ёшида сув сепиш ва сув қуйиш орқали чўқинтириш билан;

– православларда болаларни уч марта сувга ботириб олиш орқали;

– протестантликнинг турли йўналишларида турли шаклларда, асосан, сувга ботириб олиш орқали амалга оширилади.

10. Охират азоб-уқубатларидан халос бўлиш шартлари:

– католикларда черковга мансуб бўлиш ва хайрли, эзгу ишлар билан;

– православларда черковга мансуб бўлиш, нажот ташқаридан эмас, балки диндорнинг қалбидан келади;

– протестантларда нажот Исо Масихнинг барча инсонларни гуноҳдан халос этиш учун ўзини қурбон қилганига эътиқод қилиш орқали эришилади деб ҳисобланади⁵⁷.

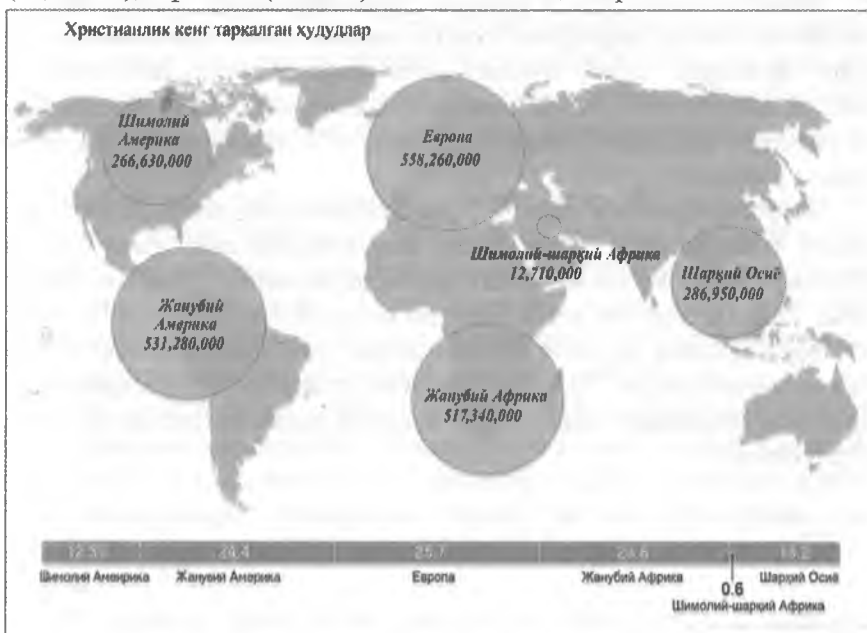
Шунингдек, фақат католикларда дўзах ва жаннат ўртасида аъроф (чистилице) борлиги, яъни савоб ишлари ҳам, гуноҳлари ҳам тенг келиб, на жаннатга, на дўзахга ҳукм бўлмай қолган кишилар жойи, маълум

⁵⁷ Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 114.

муддат ва синовлардан сўнг уларга жаннатга кириш амр қилиниши, шунингдек, черковга эҳсон қилиш эвазига гуноҳларнинг кечирилиши (индульгенция) ҳақидаги таълимотлар мавжуд.

Православлик ҳамда католикларда рухонийлар одамлар ва Худо орасидаги воситачи ҳисобланади. Фаришталар, авлиёларга, икона*, муқаддас хокларга (святы́е мощи) сиғинилади. Ибодатларнинг асосий қисмини литургия* ташкил этиб, черковларда ўтказилади. Ибодатхоналар икона ва ҳайкаллар билан жиҳозланади. Протестант черковларига икона ва ҳайкаллар қўйилмайди.

Христианларнинг умумий сони 2,2 млрд. кишини ташкил этади. Мазкур дин Европа, Жанубий Америка, Шимолий Америка, Жанубий Африка ва Шарқий Осиёда кўп тарқалган. Аҳолиси таркибида кўп сонли христианлар бўлган мамлакатлар ичида АҚШ (243 млн. киши), Бразилия (173,3 млн.), Мексика (107,9 млн.), Россия (104,7 млн.), Филиппин (86,3 млн.), Нигерия (78 млн.), Хитой (68,4 млн.), Конго (63,2 млн.), Германия (56,5 млн.), Эфиопия (52 млн.) етакчилик қиладилар⁵⁸.

4-расм. Христианлик тарқалган ҳудуд

⁵⁸ The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. P18.

Буюк мутафаккир олим Абу Райхон Берунийнинг ёзишича, христианлар илк бор Марв (ҳозирги Туркменистон ҳудудида Мари) га Исо Масиҳнинг таваллудидан сўнг 200 йил ўтиб кела бошлаган⁵⁹. Илмий манбаларда Марказий Осиёга христианлик милоднинг III асрида сосонийлар ҳукмронлик қилган Эрон орқали кириб келгани қайд этилади. Сўғд ўша даврларда Эроннинг сағрапларидан бири бўлган. Дастлабки христиан жамоалари Хоразм, Марв ва Самарқанд каби шаҳарларда вужудга келган бўлиб, улар асосан несторианлар ва мелькитлардан иборат бўлган⁶⁰.

Араб истилоси даврида минтақада ислом дини кенг тарқала бошлаши билан ўз мавқеини йўқотган христианлик, асосан, православлик, XIX асрнинг ўрталарида чор Россияси томонидан Ўрта Осиё истило қилингандан сўнг қайта жонланган. Ушбу даврда Туркистонга православлик билан бир қаторда католик ва протестантликнинг айрим йўналишлари кириб кела бошлаган.

Биринчи жаҳон уруши вақтида Туркистонга венгр, поляк, австрия миллатига мансуб асирларнинг олиб келиниши ўлкада христианларнинг сони ортишига сабаб бўлган. Аста-секин Европа миллатларига мансуб шахсларнинг диний мансублиги асосида тузилган юртдошлик уюшмалари шаклланиб, уларнинг фаолияти 1920 йилларнинг охирига қадар кузатилган.

Шўролар ҳукумати даврида Ўрта Осиё республикаларида христиан диний ташкилотлари бошқа диний конфессиялар каби давлат билан ўзаро муносабатларида мураккаб даврларни, атеистик тузумнинг аёвсиз таъқиби ва қатағон сиёсатини бошидан кечирган.

Мустақиллик йиллари Ўзбекистонда диний эркинликлар қонун билан кафолатланди. 2014 йил 1 октябрь ҳолатига кўра, республикада христиан йўналишига мансуб 158 та диний ташкилот расман фаолият кўрсатмоқда.

⁵⁹ Бируни А. Р. Памятники минувших поколений. Избранные произведения Т. 1. – Т., 1957. – С. 330.

⁶⁰ К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – С. 7–8.

2. Православлик

Православлик (грекча «ortodoxu» – «тўғри мулоҳаза қилиш») Рим империясининг Ғарбий ва Шарқий қисмларга бўлинишидан бошлаб (395 йил) шарқда – Византия империясининг расмий дини сифатида шакллана бошлаган. Ушбу жараён қатор тарихий шароитлар асосида юзага келган.

395 йил Рим императори Феодосий I нинг вафотидан кейин унинг ўғиллари Гонорий ва Аркадий томонидан империя Шарқий ва Ғарбий қисмларга бўлиб олинган. 476 йилга келиб Ғарбий империя секин-аста парчаланиб, Британия, Галлия, Испания ва қисман Италия худудларини бой берган. Мазкур ерларда мустақил феодал давлатлар вужудга келган. Аксинча, Греция, Миср, Сурия, Кичик Осиё каби бой ва қадимги маданият ўчоғи бўлган худудлардан иборат бўлган Шарқий Рим империясида (кейинчалик Византия деб номланган) императорлик ҳокимияти узок вақт сақланиб қолган. Пойтахт Византиум (Константинополь, ҳозирги Стамбул) бўлган⁶¹.

Ғарбий худудлардаги феодал муносабатларнинг тез ривожланиб бориши ғарбий церковлар ўз диний таълимотига тузатишлар киритиб, умумжаҳон Соборларининг қарорларини ўзига хос талқин қилишини тақозо этган бўлса, шарқий худудларда ижтимоий-иктисодий муносабатларнинг секин ривожланиши церковлар қарашида консерватизм руҳи кўпроқ сақланиб қолишига сабаб бўлган.

Вақт ўтиши билан ғарбдаги мустақил мамлакатларда жойлашган церковлар Рим епископи бошчилигида ягона халқаро уюшма доирасида бирлашиб, кучли институтга айланган ҳамда Константинополь императорларининг таъсиридан чиқиб кетган. Византияда эса Константинополь патриархияси дунёвий ҳокимият назорати остида бўлган.

IX асрнинг ўрталаридан Рим диний-сиёсий маркази сифатида шаклланган Папалик ва Константинополь патриархияси ўртасида

⁶¹ Доктор Раҳман. Краткая история ислама. Хронология событий 570–1000 гг. от Рождества Христова / Перевод Хайретдинова Д. – Москва : «Ummah», 2006. – С. 22–23.

христиан дунёсидаги етакчилик учун кураш кескинлашган. Соф диний таълимот масаласида келишмовчиликлар патриархия томонидан папаликнинг муқаддас рух Худо-ўғилдан ҳам таралиши ҳақидаги таълимотини инкор этиш, шунингдек, иккала томоннинг бир-бирларининг худудида бўлиб ўтган Умумжаҳон Соборларнинг қонунийлиги ҳақида баҳс юритишлари билан боғлиқ бўлган.

1054 йили иккала черков бир-бирига анафема* эълон қилган ҳамда христианлик доирасида расман католик (ғарбий) ва православлик (шарқий) черковлар вужудга келган⁶².

1204 йили Ғарбдан келган салбчилар Константинополни эгаллаб, уни вайрон қилганлар. Салбчиларнинг император ва патриархни Никеяга сургун қилиб, православ руҳонийларини папанинг руҳонийларига алмаштиришга қаратилган ҳаракатлари икки черков орасидаги зиддиятни энг чуқур даражага олиб келган⁶³.

Фақат XX асрда Рим католик ва православ черковлари орасидаги муносабатлар қайта тиклана бошлаган. 1965 йили Рим папаси Павел VI ва Константинополь патриархи Афинагор I иккала черков номидан анафемаларни бекор қилган. Бироқ иккала черков қайта бирлашмаган.

Православликда ақидавий таълимотнинг асоси Никея (325 й.) ва Константинополь (381 й.) Бутунжаҳон Соборларида* қабул қилинган бўлиб, «Никео-Константинополь (Никео-Цареград) эътиқод баёни (рамзи)» деб аталади. 12 қисмдан иборат мазкур эътиқод баёни куйидагиларга ишонишдан иборат:

– ота-худо ва ўғил-худо (Исо Масих)ни тан олиш;

– Исо Масихнинг худо ва инсон табиатига эга экани, унинг худо-отадан дунё яратилишидан аввал туғилгани, ердаги ҳаётида Исо Масих худо-ота томонидан муқаддас рух ёрдамида бокира киз Биби Марям орқали дунёга келганига ишониш;

– Исо Масихнинг инсонларни гуноҳларидан халос этиш учун ўзини хочда қурбон қилгани, ўлимидан сўнг қайта тирилгани ва сўнгра арш-аълога кўтарилгани;

– Исо Масихнинг иккинчи бор ерга тушиши (Мессия) ва қиёматдан сўнг абадий худо подшоҳлигини ўрнатишига;

⁶² Зеленков М. Ю. Мировые религии : история и современность. Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 53.

⁶³ Зюбер В., Потэн Ж. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Пер. с фран. Терюковой Е. – СПб. : Питер, 2008. – С. 388.

- муқаддас рух ота-худодан таралишига;
- черков ягона, муқаддас, мукамал ва апостол*ларга хос эканига;
- черковга аъзо бўлиш чўқинтириш орқали бўлишига;
- қиёматда ўлганларнинг қайта тирилишига;
- боқий ҳаёт бўлишига⁶⁴.

Черковларга худо ва одамлар орасидаги воситачилик ўрни белгиланган. Руҳонийлар уч табақага: диакон, иерей (руҳонийлар) ва архиерейларга (епископ, архиепископ, митрополит*, патриарх) бўлинади.

Православликда сирли маросимларга, диний байрам ва пост (рўза) тутишга қатъи аҳд қаратилади ва мазкур жараёнларда диндорларга алоҳида савоблар нозил бўлишига ишонилади. Сирли маросимлар еттита: чўқинтириш, причащение (евхаристия), священство (илоҳий неъмат инъом этиш), тавба қилиш, хушбўй мой (миро) суртиш, никох, беморга елей мойи суртиш⁶⁵.

Айни вақтда, православлик католик черковининг таълимотида мавжуд бўлган қуйидаги ақидавий қарашларни рад этади:

– Рим папасининг гуноҳсиз экани ва барча христианларнинг етакчиси экани;

- дўзах ва жаннат ўртасида аъроф (чистилице) борлиги;
- Исо Масихнинг онаси Биби Марямнинг мўъжизали туғилгани;
- Биби Марямнинг жисман арш-аълога кўтарилгани (меърож).

Шунингдек, муқаддас битиклар қаторига католиклар 21 та Умумжаҳон собори қарорларини киритса, православлар муқаддас битиклар сифатида фақат дастлабки етти Умумжаҳон собори (охиргиси 787 йили Никеяда ўтказилган) қарорларини эътироф этадилар.

Православликда асосан қуйидаги христиан байрамлари* мавжуд: Пасха* (Исо Масихнинг тирилиши, баҳорги тенгкунликдан кейин биринчи ой тўлишидан сўнг биринчи якшанба куни нишонланади), Исо Масихнинг арш-аълога кўтарилиши (Вознесение Господне, Пасхадан кейинги олтинчи ҳафтанинг пайшанба куни), муқаддас Троица (Святая Троица, Пасхадан кейинги еттинчи ҳафтанинг якшанба куни), Биби Марямнинг туғилиши (Рождество Богородицы, 21 сентябрь), Исо Масих хочини тиклаш (Воздвижение Креста

⁶⁴ Митрополит Московский Филарет. Православный катехизис. – Т. : «GLOSSA», 2011. – С. 25.

⁶⁵ Гордиенко Н. С. Православие. Словарь атеиста. – М. : Политиздат, 1988. – С. 129, 190, 239.

Господня, 27 сентябрь), Исо Масихнинг таваллуди (Рождество Христово, 7 январь), Исо Масихнинг чўқинтирилиши (Крещение Господне, 19 январь), Худонинг кўрсатилиши (Сретение Господне, 15 февраль), Хушхабар (Благовещение, 7 апрель), Исо Масихнинг Қуддусга кириб келиши (Пасхадан етти кун олдин), Исо Масихнинг ўзгариши (Преображение Господне, 19 август), Биби Марямни хотира қилиш (Успение Пресвятой Богородицы, 28 август), Исо Масихнинг хатна қилиниши (Обрезание Господне, 14 январь)⁶⁶. Шунингдек, православликда Иоанн Предтечининг туғилиши (7 июль), Биринчи апостоллар Петр ва Павелнинг куни (12 июль), Биби Марямнинг ҳомийлиги (Покров Пресвятой Богородицы, 14 октябрь) кунлари ҳам диний байрам сифатида нишонланади.

Православларда кўп кунлик пост йил давомида тўрт марта: Пасха, Биринчи апостоллар Петр ва Павелнинг куни, Успение Богородица ва Исо Масихнинг таваллуди байрамлари арафасида тугилади. Пост вақтида гўштли, сутли, хайвон ёғи қўшилган таомлар ва тухум ейилмайди.

Православликда ягона диний марказ мавжуд эмас. Бунинг илдизи қадимги Византияда православлик черкови вужудга келган вақтда диний ҳокимият тўртта патриарх – Константинополь, Александрия, Антиохия ва Қуддусдаги православ черковларининг раҳбарлари қўлида бўлган. Византия империясининг парчаланиши жараёнида ушбу патриархатлар негизида мустақил автокефал православ черковлар вужудга келган. Кейинчалик эса Яқин Шарқ ва Шарқий Европадаги айрим давлатларда янги автокефал православ черковлар тузилган. Ҳозирги вақтда дунёда Умумжаҳон православ черковлари ташкилотига кирувчи 15 та мустақил (автокефал) православ черковлари фаолият кўрсатиб келмоқда.

Рус православ черкови 988 йили князь Владимир I даврида Константинополь черковининг митрополияси сифатида ташкил этилган. Марказ Киевда жойлашган. 1589 йили Борис Годунов патриархат ташкил этган.

1917 йил воқеаларидан сўнг шўролар тузуми тазйиқи остида черков танг вазиятга тушган. Фақат 1943 йилдан черков Патриархат сифатида секин-аста қайта тиклана бошлаган.

⁶⁶ Митрополит Московский Филарет. Православный катехизис. – Т. : «GLOSSA», 2011. – С. 153.

Рус православ черкови ўз низомига кўра, черковнинг олий органи ва бошқарув тизими Архиерей собори ва Патриарх бошчилик қиладиган Муқаддас Синод ҳисобланади.

Маҳаллий (Поместный) Собор черковнинг ички ваташқи фаолияти билан боғлиқ барча масалаларни ҳал этади ва Патриархни сайлайди. Поместный Собори Архиерея собори белгилаган муддатларда ёки фавқулодда ҳолатларда чақирилади ҳамда унинг ишида архиерейлар, клириклар, монахлар ва баъзида оддий диндорлар ҳам иштирок этади.

Архиерей Собори – фақат епископлар иштирок этадиган кенгаш бўлиб, ташкилот низомига мувофиқ камида тўрт йилда бир марта чақирилади.

Муқаддас Синод Архиерей Соборлари оралиқларида РПЧнинг бошқарувчи органи бўлиб, Патриарх, тўққизта доимий ва бешта вақтинча тайинланадиган епархия раҳбарлари – архиерлардан иборатдир⁶⁷.

Патриарх – РПЧ раҳбари бўлиб, унвони «Москва ва бутун Руснинг муқаддас патриархи» деб аталади. Патриарх бутун умрга, ёши 40 дан кам бўлмаган, диний маълумотга эга ва епархия бошқаруви бўйича етарли тажрибага эга архиерейлар (епископ) ичидан сайланади. 2009 йилнинг февраль ойидан буён Патриарх лавозимини аввал РПЧ Ташқи черков алоқалари бўлими раҳбари бўлган Кирилл (Гундяев Владимир Михайлович) эгаллаб турибди.

Черков ўз фаолиятида Библия, муқаддас битиклар (Священного Предания), апостолларнинг кўрсатмалари, Умумжаҳон ва Маҳаллий (Поместный) Соборларнинг қарорлари, шунингдек, 1988 йил 8 июнда черков томонидан қабул қилинган «Рус православ черковини бошқариш» ҳақидаги низомга амал қилади.

Маълумотларга кўра ҳозирги кунда православларнинг сони 240-300 млн. кишини ташкил этади⁶⁸. Мазкур дин Шарқий Европа ва Болқон мамлакатларида кенг тарқалган. Кўп сонли православ жамоалари Россия (80 млн. кишига яқин), Украина (20 млн.), Руминия (19,8 млн.), Греция (10 млн.), АҚШ (5 млн.), Белоруссия (6 млн.), Сербия (8 млн.), Болгария (6 млн.), Молдовия (3 млн.), Грузия (2,8 млн.), шунингдек, Австралия (1 млн.), Кипр (0,55 млн.) каби мамлакатларда мавжуд⁶⁹.

⁶⁷ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org>. Православие

⁶⁸ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Христианство>

⁶⁹ Сколько православных в России и в мире. Православный сайт «Logoslovo.ru». URL: http://www.logoslovo.ru/forum/all/topic_4905/

Рус православ черкови Тошкент ва Ўзбекистон Епархияси

Православлик Ўрта Осиёга XIX асрнинг ўрталарида чор Россияси томонидан истило қилингандан сўнг кириб келди. Дастлабки православлар ҳарбийлар, давлат хизматчилари, кейинчалик эса кўчириб келинган деҳқонлар бўлган. Рус ҳарбийларининг илк православ черкови 1847 йилда Сирдарё вилояти Раим истехкомида қурилган⁷⁰.

1871 йили рус императорининг буйруғи билан Тошкент ва Туркистон епархияси ташкил этилган ҳамда унинг маркази Верний (ҳозирги Алмати) шаҳрида жойлашган. 1916 йили епархия маркази Тошкент шаҳрига кўчирилган. 1936 йилда епархия иккига: Тошкент ва Ўрта Осиё ҳамда Олма-Ота ва Қозоғистон епархияларига бўлинган.

2011 йилдан буён РПЧнинг Марказий Осиё минтақасидаги тузилмаси Ўрта Осиё митрополия округи деб аталиб, унга учта: Тошкент ва Ўзбекистон, Бишкек ва Қирғизистон, Душанбе ва Тожикистон епархиялари ва РПЧнинг Туркменистонда жойлашган черковлари қиради. Ўрта Осиё митрополия округининг раҳбари бир вақтнинг ўзида Тошкент ва Ўзбекистон митрополити ҳисобланади. 2011 йили ушбу лавозимга Викентий (Морарь Виктор Александрович) тайинланган.

Ўзбекистонда православ йўналиши эътиқод қилувчилар сони бўйича исломдан кейин иккинчи ўринда туради ҳамда уларнинг аксариятини рус миллатига мансуб фуқаролар ташкил қилади. Маълумотларга кўра, ҳозир республика аҳолисининг 3,5 фоизга яқини ўзини православ динига мансуб деб билади. Республика бўйича 38 та православ диний ташкилоти, шу жумладан, Тошкент ва Ўрта Осиё епархиал бошқармаси (Тошкент ш.), Семинария (Тошкент ш.), 2 та аёллар (Тошкент ш. ва Тошкент вилояти Дўстобод ш.) ва 1 та эркаклар монастири (Чирчиқ ш.) ҳамда 33 та ибодатхона (Тошкент ш. – 4, Қорақалпоғистон Республикаси – 1, вилоятларда: Андижон – 1, Бухоро – 2, Жиззах – 1, Навоий – 3, Наманган – 1, Самарқанд – 4, Сирдарё – 3, Сурхондарё – 1, Тошкент – 7, Фарғона – 3, Хоразм – 1, Қашқадарё – 1) рўйхатдан ўтган.

Православ черковлари турли архитектура шаклида қурилиши баробарида умумий жиҳатлари қуйидагилардан иборат: бинонинг

⁷⁰ К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т. : Узбекистан, 1998. – С. 15.

олд қисми шарққа йўналтирилгани, черков томининг гумбаз шаклда бўлиши ва хоч ўрнатилиши, алоҳида ёки черков биноси таркибида кўнғирокхона қурилиши⁷¹. Черков ичи уч қисмга бўлинади: меҳроб (алтарь), ўрта қисм ва даҳлиз. Меҳробда Исо Масихнинг майити ўралган плащаницани рамзий ифодаловчи мато (элитой), Исо Масихнинг тобутда ётган тасвири туширилган мато (антиминс), илоҳий тортиқлар (сирли маросимларда ишлатиладиган вино ва нон) сақланадиган идиш, хоч ва Библия қўйилади.

Православ руҳонийлари ўз ибодатларини, одатда, черковларда олиб боради. Православлар диний адабиёт сифатида Библия, Православ энциклопедияси, Москва Патриархарлиги журнали, Патриарх Алексей II ва Митрополит Владимир муаллифлик қилган китоблардан, шунингдек, «Восток свеще» журнали ва «Слово жизни» газетасидан фойдаланади.

3. Рим католик черкови

Католицизм (грекчада «katholikos» – «умумий, ялпи») христианликнинг 1054 йили иккита – ғарбий ва шарқий черковга бўлиниши натижасида ташкил топган. Католик черкови ақидавий таълимнинг шаклланиши ва қарор топишида Августин Блаженный (354–430 й.) ва Фома Аквинский (XIII аср) каби руҳоний олимлар катта ўрин тутди⁷².

Рим католик черкови (РКЧ) ақидавий таълимотида насронийликнинг бошқа йўналишларидан фарқли қуйидаги жиҳатлари мавжуд:

– православликда дастлабки етгита Умумжаҳон соборларининг қарорлари муқаддас саналса, католицизмда кейинги соборларнинг

⁷¹ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 70.

⁷² Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 102.

қарорлари ҳам, жами 21 та соборнинг ва Рим Папасининг ёзишмалари Муқаддас ёзувлар қаторига киритилади;

– фақат ота-худодан эмас, балки ўғил-худодан ҳам муқаддас рух тарқалади, деб тан олинади;

– Рим Папаси Исо Масихнинг ер юзидаги ноиби бўлиб, бутунжаҳон черкови етакчиси ҳисобланади;

– дўзах ва жаннат ўртасида аъроф (чистилище) бор, деб ҳисобланади (1563 йил);

– Исо Масихнинг онаси Биби Марямнинг «илк гуноҳсиз» (рус. непорочное зачатие) туғилган (1854 йил) ва жисман арши-аълога кўтарилган, деб эътиқод қилинади (1950 йил);

– черков Исо Масих, Биби Марям ва муқаддас авлиёларнинг хизматлари ҳисобига «битмас эзгу ишлар хазинаси»га эга бўлиб, черковга эҳсон қилиш эвазига гуноҳларнинг кечирилиши (индульгенция) мумкин ҳисобланади;

– барча руҳонийларга уйланмаслик (целибат) шарт этилган (1123 йил);

– Библияни фақат руҳонийлар талқин этиши мумкин⁷³.

Шунингдек, католицизмда 1870 йил қабул қилинган ақидага мувофиқ, Рим папаси эътиқод ва ахлоқ масалаларида кафедрадан (ex cathedra) туриб маъруза қилганда гуноҳсиз, яъни Папа орқали Худо гапиради, деб эътиқод қилинади⁷⁴.

Католицизмда ҳам православлик каби сирли маросимлар етгита бўлса-да, уларнинг бажарилиши ва талқинида баъзи фарқлар бор. Масалан, католицизмда чўқинтириш маросими уч карра сувга тўлиқ ботириб олиш ўрнига уч бор сув сепиш ёки сув қуйиш шаклида амалга оширилади. Миро суртиш маросимини фақат епископ ўтказиб, чўқинтиришдан сўнг дарҳол эмас, балки 7-12 ёшда амалга оширилади. «Причащение» маросимида тузли, хамиртурушли нон эмас, балки тузсиз кулча нон ишлатилади.

Кўп асрлар давомида католик черковларида ибодат фақат латин тилида олиб борилган бўлиб, фақат 2-Ватикан собори (1962–1965) ибодатни миллий тилларда олиб боришга руҳсат берган⁷⁵.

⁷³ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 78, 79.

⁷⁴ Зюбер В., Потэн Ж. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Пер. с фран. Терюковой Е. – СПб. : Питер, 2008. – С. 376.

⁷⁵ Там же, С. 221.

Католик черковлари – костеллар одатда хоч (Исо Масих инсонларни гуноҳдан халос этиш учун ўзини қурбон қилганини эслатиб туриш учун), баъзан эса саккиз бурчакли юлдуз ёки кема шаклидаги асосга қурилади. Католик черковининг православ ибодатхоналаридан фарқли жиҳаги – костелнинг олд қисми ғарбга йўналтирилгани ҳисобланади. Костеллар асосан Исо Масих, Биби Марям ва авлиёларнинг ҳайкаллари билан жиҳозланади⁷⁶.

Католикларда православликдан фарқли ўлароқ, пост кунлари балиқ, тухум, ёғ ейиш, сут ичишга руҳсат берилган.

Католицизмда юқорида православликдаги Исо Масих ва Биби Марям билан боғлиқ келтирилган барча диний байрамлар мавжуд. Бироқ улар православликдаги каби юлиан календариди эмас, балки григориан календари бўйича нишонлангани боис байрам кунлари ўзаро фарқланади. Масалан, Исо Масихнинг таваллуди (Рождество Христово) 25 декабрь, Биби Марям куни (Богородица) 1 январь, Хушхабар 25 март, Биби Марямнинг вафоти ва арш-аълога кўтарилиши (Успение и Вознесение Девы Марии) 15 август, Рождество Пресвятой Богородицы 8 сентябрь куни нишонланади. Куни ўзгарувчи диний байрамлардан Пятидесятница (Муқаддас руҳнинг тушиши, Пасхадан 50 кун ўтгандан сўнг), муқаддас Троица (Святая Троица) куни (Пятидесятницадан кейинги биринчи якшанба) ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Католицизмга хос диний байрамлар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: Уч подшо куни (Богоявление, День Трёх царей, 6 январь), Исо Масихнинг муқаддас жисми ва қони куни (муқаддас Троица кунидан кейинги биринчи пайшанба куни нишонланади), Биби Марямнинг бирламчи гуноҳсиз туғилиши (8 декабрь), Биринчи апостоллар Петр ва Павел куни (29 июнь), Муқаддас Иосиф куни (19 март), Муқаддас Жанна д'Арк куни (30 май), Биби Марямнинг арш-аълога кўтарилиши (Вознесение Богоматери, 15 август), Барча авлиёлар куни (1 ноябрь) ва ҳоказо.

Бундан ташқари, католицизмда деҳқончиликдаги ҳосилдорлик билан боғлиқ бўлган турли маросимлар, Янги йил кириб келиши каби байрамлар ҳам нишонланади. Шунингдек, католицизмда Бутунжаҳон

⁷⁶ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 82.

тинчлик куни (1 январь), 20000 жафокаш (мученик) куни (10 январь), Мархумларни хотирлаш куни (2 ноябрь) каби кунлар мавжуд⁷⁷.

Католик черкови қатъий марказлашган характерга эга. Марказий ташкилот – Ватикан* шаҳар-давлати ҳисобланади. Рим Папаси РКЧнинг марказий органи – Рим куриялари орқали жойлардаги черков ва ташкилотларни бошқаради. РКЧда ҳудудий тузилма апостоль администратураси деб аталади.

Католик черковига Рим Папаси (грек. «pappas», лот. «papa» – ота) раҳбарлик қилади. Рим Папаси кардинал*лар коллегияси – Конклавда яширин овоз бериш йўли билан олий мартабали руҳонийлар ичидан бутун умрга сайланади. Конклав Ватикандаги Сикстин капелласи биносиде ўтказилади. 2013 йил 12–13 март кунлари ўтказилган Конклавда Рим Папаси лавозимига Аргентина Епископ конференцияси раҳбари Хорхе Марио Бергольо сайланди. У лавозимга тайинланганидан сўнг, аввалги Рим Папаларидан бирининг номини олиш анъанасига мувофиқ, ўзига Франциск деган исми олди.

Католик черкови фаолиятида турли уюшма ва конгрегацияларга бирлашган монахлик ҳаракатлари – орденлар муҳим ўрин тутуди. Энг нуфузли уюшмалар иезуит ва францискан орденлари ҳисобланади. Шунингдек, Католик черкови тизимида кенг тармоқ отган дунёвий ташкилотлар – сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, ёшлар, аёллар, хайрия ташкилотлари бор. Улар ичида фаолиятини тўла ошқор этмайдиган «Опус Деи» (Худонинг иши)* ордени алоҳида аҳамиятга эга. Орденнинг аъзолари дунёвий жамиятда католик черкови талқинидаги евангеллаштириш ишларини олиб боради. Мазкур ишлар лоббиллаштириш, сиёсат, иқтисодиёт, менежмент ва ҳ.к. соҳаларда қарор қабул қилишга масъул ижтимоий институтлар орқали фаолият кўрсатиш билан амалга оширилади. Ғарб ОАВ орден аъзолари қатор мамлакатларда ҳукумат таркибида, махсус хизматларда, йирик банк ва корпорацияларда раҳбар лавозимларда фаолият кўрсатишини қайд этадилар.

Католицизмнинг замонавий ҳаётга мослашуви XXI Умумжаҳон (II Ватикан) собори қарорлари асосида амалга оширилмоқда⁷⁸.

⁷⁷ Особенности католических праздников. Сайт «Календарь событий». URL: <http://www.calend.ru/holidays/katolic/>

⁷⁸ Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 197.

Католицизм христианликдаги энг йирик конфессия бўлиб, ушбу динга эътиқод қилувчиларнинг умумий сони 1,19 млрд. кишини ташкил этади⁷⁹. Мазкур дин Лотин Америкаси, Жанубий ва Ғарбий Европа, Марказий Африкада кенг тарқалган. Католикларнинг йирик жамоалари мавжуд давлатлар Бразилия, Мексика, АҚШ, Италия, Филиппин, Франция, Польша, Испания, Колумбия, Германия, Аргентина, Перу, Конго саналади.

Рим католик черкови администратураси

Маълумотларга кўра, Ўрта Осиёга дастлабки католик миссиялар XII асрда келган бўлиб, кейинги уч аср давомида улар асосида босқичма-босқич католик жамоалар шаклланиб, черковлар вужудга келган⁸⁰. Ҳозирги Ўзбекистон ҳудудидаги дастлабки мустақил католик епархияси 1340 йили Урганч шаҳрида ташкил этилган. XIX аср охирида Туркистонга поляклар, чехлар, литваликларнинг кўчиб келиши ҳамда биринчи жаҳон уруши даврида асир тушган немис, поляк ва австрияликларнинг мазкур ҳудудга сургун қилиниши натижасида католиклар сафи кенгайиб борган.

1997 йили Қозоғистон апостоль администратурасида Ўзбекистон миссияси очилган. 2000 йили октябрь ойида Тошкентдаги Рим католик ибодатхонаси (костел) қайта тикланиб, расман фаолият юрита бошлади.

2005 йили миссия Ўзбекистон апостоль администратурасига айлантирилган. Раҳбар (ординарий) этиб Польша фуқароси, епис-

⁷⁹ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Численность_христиан

⁸⁰ Мазитов М. История Католической Церкви в Узбекистане со второй половины XIX века до 1939 года: автореф. / Московская Духовная Академия. – М., 2011.

коп Ежи Мацулевич тайинланган. Католицизмда дин ва давлат уйғунлашуви мавжудлиги сабабли, 1994–2008-йилларда Ватиканнинг Козоғистондаги дипломатик вакили (нунций) Ўзбекистонда ҳам расмий вакил ҳисобланган. 2008 йилдан буён Ватиканнинг Ўзбекистондаги дипломатик вакили вазифасини Ватиканнинг Россиядаги нунцийси бажармоқда. Рим католик черковларининг раҳбарлари Ватикан давлатининг Ўзбекистондаги элчихонаси вакиллари ҳисобланади.

Бугунги кунда Ўзбекистон ҳудудида 5 та католик диний ташкилоти – 1 та марказ (Тошкент ш.) ва 4 та черков (Бухоро, Самарқанд, Фарғона ва Урганч шаҳарларида) расмий фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек, Тошкент шаҳрида Рим католик черкови «Тереза Она ордени» хайрия ташкилотининг бўлинмаси ҳам фаолият кўрсатмоқда.

Католик черковлари биринчи галда республикадаги хорижий давлатлар фуқаролари, Ўзбекистонда истиқомат қиладиган поляк, немис ва Болтиқбўйи миллатлари вакиллариغا хизмат қилади. Костеллардаги ибодат поляк, инглиз, рус ва корейс тилларида олиб борилмоқда.

4. Арман апостоллик черкови

Арман апостоллик черкови (ААЧ) – энг қадимий христиан черковларидан бири бўлиб, милодий I асрда юзага келган. 301 йилдан бошлаб ҳозирги Арманистон ҳудудида давлат дини бўлиб қолган. Черков қавмини одатда арман-григорианлар ҳам деб аташади. Мазкур ном ААЧнинг асосчиси Григорий «Просветитель» (240–332) номи билан боғлиқ.

Черков диний таълимоти дастлабки учта Умумжаҳон соборларининг қарорларига асосланади. Муқаддас манба сифатида, асосан, Библиядан фойдаланади. Шу билан бирга, айрим ақидавий масалаларда ААЧ православлик ва католик черковларининг таълимотларидан фарқ қилади. Жумладан, черков христианликнинг Исо Масих фақат Худо мазмунига эга, деб ҳисобловчи монофизит йўналишига киради.

ААЧ таълимотига асосан арманлар эътиқод қилганликлари боис бошқа миллат вакиллари ичида тарғиб қилинмайди. Ибодат қадимги арман тилида, маърузалар янги арман тилида амалга оширилади. Ибодатларнинг аксарияти тунда ўтказилади.

ААЧда бешта диний даража бор: католикос (олий), епископ, архиепископ, архимандрит, диакон ва дпир (куйи).

Сирли маросимларни ўтказишда куйидаги ўзига хос жиҳатлари мавжуд:

– чақалоқларни чўқинтириш уч марта сув сепиш ва уч марта сувга ботириб олиш билан бажарилади;

– миро суриш маросими чўқинтириш билан бирга амалга оширилади;

– причащение фақат якшанба куни, истисно сифатида бошқа куни ўтказилиб, миро суриш маросими ва чўқинтириш маросимларидан сўнг тузсиз, хамиртурушсиз нон ва тоза винони чақалоқнинг лабларига тегизиш йўли билан амалга оширилади;

– баданга елей суртиш маросими фақат руҳонийларга нисбатан ўлимдан сўнг майитда бажарилади⁸¹.

Черковда одатда григориан таквимидан фойдаланилса-да, айрим жамоаларнинг юлиан календарини ишлатишига эътироз билдирилмайди.

ААЧ диний байрамлари қаторида Манор (Янги йил, 31 декабрдан 1 январга ўтар кечаси), Хушхабар (Исо Масих таваллуди – Рождество Христоводан гўккиз ой олдин, 7 ёки 20 апрель), Исо Масих таваллуди ва чўқинтирилиши (Богоявление, 6 январь), Обрезание Господне (Исо Масих таваллудидан саккиз кун ўтгандан сўнг, 13/26 январь), Сретение (Исо Масих таваллудидан қирқ кун ўтгандан сўнг, 14/27 февраль), Муқаддас Саркис (18 январь ва 23 февраль оралиғидаги кунларнинг бири), Цахказард (31 март), Затик (Пасха), Вардавар (Пасхадан кейин 98-кун), Хачверац (Хоч тиклаш, 14 сентябрь), Хачверац (11-17 сентябрь оралиғидаги якшанба куни)ни кўрсатиш мумкин⁸².

ААЧ иккита йирик тузилма (католикосатлар) – Барча арманлар Католикосати (маркази – Эчмиадзин, Арманистон) ва Киликия Католикосати (Антилиас, Ливан)дан иборат. Киликия Католикосати маъмурий жиҳатдан мустақил бўлса-да, Барча арманлар Католикосати етакчи ҳисобланиб, мазкур Католикосатнинг раҳбари ААЧ Бош патриархи унвонига эга. Бош патриарх Эчмиадзин шаҳрида чақириладиган Синодда сайланади.

⁸¹ Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Армянская апостольская церковь.

⁸² Сайт «Армянская апостольская церковь». URL: <http://armhak.narod.ru/index.html>

Барча арманлар Католикосати таркибига Арманистон ва хориждаги аксарият епархиялар, шунингдек, ақидавий жиҳатдан Константинополь ва Куддус епархиялари бўйсунди. Киликия Католикосатига Ливан, Сурия ва Кипр епархиялари киради.

Ўзбекистондаги ААЧ Ново-Нахичеван ва Россия Епархияси таркибига киради. Епрахияга епископ Езрас Нерсиян раҳбарлик қилади.

Арман-григорианлар кўплаб мамлакатларда истиқомат қилиб, йирик диаспоралар Арманистон, АҚШ, Россия, Грузия, Эрон, Ливан, Сурия, Озарбайжон, Туркияда жойлашган. Маълумотларга кўра, арман-григорианларнинг умумий сони тахминан 9,3 млн. кишини ташкил этади⁸³.

Арман черковлари анъанага кўра тўғрибурчакли кўринишда бўлган бўлиб, VII асрдан хоч-гумбазли шаклга ўтилган. Бош меҳроб шарқ томонга қаратиб қурилган бўлиб, миро сурилган колонна ва мрамор столдан иборат бўлади. Юқорига Биби Марямнинг чақалоқ билан тасвири акс этирилган икона осилади. Диндорлар учун ибодатхонанинг ўрта қисми мўлжалланган бўлиб, аёллар учун баланд галереялар қурилган. Черковнинг томи тор кубба ва кўнғироқхоналардан иборат бўлади.

Дастлабки арманлар Ўрта Осиёга милонинг III–IV асрларида келган бўлиб, уларнинг аксариятини савдогарлар ёки асирга олинганлар ташкил этган. XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркистон чор Россияси томонидан истило этилгандан сўнг ушбу худудга Зангезур, Тоғли Қорабоғ ва Ғарбий Араманистондан кўплаб арманлар кўчиб кела бошлаган. Туркистонда дастлабки ибодат уйлари 1891–1903-йилларда Ашхабод, Қизил-Арваат, Самарқанд ва Красноводск шаҳарларида очилган. Хусусан, Самарқандда 1899 йили очилган ибодат уйи 1903 йилда черковга айлантирилган. 1908 йил арман-григорианларнинг черкови Тошкент шаҳрида ҳам очилган⁸⁴.

Шўролар даврида ААЧ кўпчилиги ёпилиб, черковларнинг бинолари диндорлардан тортиб олинган эди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг, 1992 йилда Самарқанд шаҳридаги черков биноси ААЧга қайтариб берилди. 1993 йили Самарқанддаги

⁸³ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Численность_христиан

⁸⁴ К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т. : Узбекистан, 1998. – С. 201.

ААЧ расмий рўйхатдан ўтиб, 1995 йил августда черковнинг тантанали очилиш маросими бўлган. 2007 йили эса Тошкент шаҳрида арман-григорианларнинг иккинчи черкови Адлия вазирлиги томонидан рўйхатдан ўтказилди.

ААЧнинг раҳбари Марказий Осиё мамлакатлари ҳудудида истикомат қиладиган барча арманларнинг диний етакчиси ҳисобланади.

Протестантлик

Протестантлик (лотинча «proiostans» – «эътироз билдирувчи») XVI асрда Европада феодализм ва католикларга қарши қаратилган Реформация ҳаракати* натижасида вужудга келган кўп сонли конфессиялар, номинациялар ва мустақил черковларни ўз ичига олади⁸⁵.

XI–XV асрларда Ғарб мамлакатлари аҳолисининг турли қатламлари ичида Рим католик черкови фаолиятдан норозилик кучайиб борган. Норозиликларнинг асосий сабаблари сифатида Папа томонидан ўша даврда Европада мавжуд бўлган давлатларнинг сиёсати ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётини тўла ўзларига бўйсундириб олишга уринишлар, черков учун йирик миқдорда солиқ тўплаш ва индульгенция сотиш авж олиб кетгани, черков энг катта ер-мулк эгаси экани, католик черкови талабларига итоат этмаганларни қаттиқ жазоланаётгани, шунингдек, айрим католик уламоларининг ахлоқан бузилиб бораётгани эътироф этилар эди.

Католик черковини Инжил талаблари асосида ислоҳ қилиш ғояларини биринчилардан Оксфорд университети профессори Джон Уиклиф (1320–1384) кўтариб чиққан. Кейинчалик, Прага университети илоҳиёт профессори Ян Гус (1371–1415) оддий одамлар ва католик руҳонийларининг худо олдида баробар экани, индульгенция сотишни тақиқлаш, черков ерларини давлат ва халқ манфаати йўлида ишлатиш каби ғояларни илгари сурган.

Рим папалиги томонидан черков, давлат ва фуқаролар орасидаги муносабатни ислоҳ қилишга қаратилган ҳаракатлар шафқатсиз

⁸⁵ «Протестантлик» атамаси 1529 йили бир гуруҳ немис зодагонлари 1526 йили ўз фуқароларининг диний эътиқоди масаласини мустақил ҳал этишлари юзасидан эришган ҳуқуқлари Шпейр рейхстаги томонидан бекор қилинишига «норозилик» эълон қилишлари оқибатида юзага келган.

бостирилган. Хусусан, Ян Гус 1415 йил черковдан четлатилган ва гулханда қатл этилган.

Рим черковидан умумий норозилик XVI–XVII асрларда Реформация билан хотима топди. Ислохотлар натижасида Европанинг турли мамлакатларида Рим черковини ислох қилиш ғояларини илгари сурган кенг диний ва ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар юзага келди.

1517 йилнинг 31 октябрь куни Виттенберг университети профессори Мартин Лютер (1483–1546) черков дарвозасига тавба-тазарру ҳақидаги 95 та тезисни ёзиб, осиб қўйган. Тезисларда католикликдаги индульгенция, аъроф ҳақидаги ақида, ўлганлар руҳига ўқиладиган дуо, авлиёлар ёрдамида гуноҳдан фориғ бўлиш таълимотлари қораланган.

Шу билан бирга, немис князликларидаги протестантлар ҳаракати мўътадил ва радикал йўналишларга ажралиб кетган. Мартин Лютер ва унинг издоши Филипп Меланхтон (1497–1560) бошчилик қилган гуруҳ Библияга тўғридан тўғри зид келмайдиган ақида ва маросимларни рад этмаслик тарафдори эди. Ушбу гуруҳ таълимоти асосида немис князлари, кейинчалик Дания ва Швеция ҳукмдорлари черковларда евангел лютеран номини олган протестант йўналиши асосида ислохотлар ўтказганлар.

Айни чоғда, Томас Мюнцер (1490–1525) етакчилик қилган деҳқонлар ва шаҳардаги камбағал табақалар Библияда тасдиқланмаган барча диний таълимот ва маросимларни ман этишни талаб қилиб чиққан.

1534 йили Англияда парламентнинг қарорига мувофиқ қирол черков раҳбари деб эълон қилиниши билан англикан черкови юзага келган. Швейцарияда Ульрих Цвингли (1484–1531) ва Жан Кальвин (1509–1546) таълимотлари асосида вужудга келган реформаторлик, пресвитериан ва конгрегационал черковлари тез орада Германия, Франция (гугенотлар), Голландия, Англия, Шотландия, Венгрия, Чехия ва Польшага тарқалган.

XVI–XVII асрларда протестантликда меннонитлар, морава биродарлиги, баптистлар, квакерлар каби мустақил конфессиялар вужудга келган.

Диний эътиқоди учун қувғинга учраган протестантларнинг Шимолий Америкага оммавий эмиграция қилишлари XVII–XVIII асрларда мазкур қитъада протестантликнинг кенг тарқалиши,

шунингдек, кейинчалик АҚШда мормонлар, «Иегов шоҳидлари», харизматик пятидесятниклар каби ортодоксал христианлик таълимотидан жиддий тарзда четга чиққан протестант конфессия ва секталарининг вужудга келишига замин яратган⁸⁶.

Протестантизм Худонинг уч киёфа (ота-худо, ўғил-худо ва муқаддас рух)да намоён бўлиши, жаннат ва дўзах, ваҳий, Исо Масиҳнинг «Мессия» экани ҳақидаги умумнасоний ақидаларни эътироф этади. Айни чоғда протестантизм ақидада учта янги тамойилни илгари суради:

1. Фақат Библия ягона муқаддас манба ҳисобланиб, уни барча диндорлар талқин қилиши мумкин. Оддий одамлар бевосита Исо Масиҳ билан боғлиқ, нажот топишда Биби Марям, авлиёлар ва руҳонийлар ҳеч қандай ўрин тутмайди.

2. Охират азобларидан нажот топишга эзгу ишлар, зоҳидлик ёки ибодат сирлари билан эмас, балки Исо Масиҳнинг инсонларни гуноҳдан халос этиш учун ўзини қурбон қилганига шахсий эътиқод қилиш орқали эришилади. Исо Масиҳ ўзини инсонлар учун фидо қилгани сабабли одамлар эзгу иш қила оладиган бўлган.

3. Барча диндорлар худо олдида баробар бўлиб, руҳонийларнинг одамлар ва худо орасидаги воситачилик ўрни йўқ. Барча худога хизмат қилиши мумкин, шунинг учун ҳамма Библияни ўқиши лозим.

Протестантликда Рим Папасининг христианлар устидан мутлақ ҳоким экани, индულгенция, чўқинтириш ва «причащение»дан ташқари сирли маросимларни, ибодат вақти қадимги тилларни ишлатишни, муқаддас сув, авлиёларнинг муқаддас ҳокларини, шунингдек, ўлганларга бағишланган дуо ўқиш, авлиё ва санамларга сифиниш, руҳонийларнинг уйланмаслик шартлари, монастирь ва роҳиблик рад этилади⁸⁷.

Ибодатлар соддалаштирилган бўлиб, диний кўшиқ куйлаш ва ваъз-насихатлардан иборат. Ибодатхоналар оддий жиҳозланиб, икона, авлиёларнинг ҳайкаллари ва илоҳий кучга эга деб ҳисобланадиган ҳоклари (рус. святые мощы) қўйилмайди.

⁸⁶ Сайт «Справочник по религии. Религиозный справочник – словарь». URL: <http://sr.artap.ru/protestantism.htm>

⁸⁷ Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 106.

Кичик катехизис*лари (1529 й.), «Аугсбург эътиқоди» ва «Аугсбург эътиқоди аполлогияси» (1531 й.), «Шмалькаленд мақолалари» (1537 й.) ва «Рози бўлиш формуласи» черков хужжати (1577 й.).

Эътиқод манбаси сифатида фақат Библия тан олинади. «Аугсбург эътиқоди» ва М.Лютернинг асарлари «Худо амрининг энг тўғри ифодаланиши», деб ҳисобланади. Лютеранлик руҳонийларнинг Худо ва инсонлар орасидаги воситачилик қилиш ва илоҳий инъомларни етказиш ваколатини рад этади. Инсон нажот топиши фақат Исо Масихнинг инсонлар учун ўзини қурбон қилганига эътиқод қилиш орқали эришилади («*sola gratia*» ва «*sola fide*»)деб ҳисобланади. Роҳиблик, целибат, авлиёлар ва уларнинг муқаддас хокларига сиғиниш қораланади. Аъроф борлиги, марҳумларга бағишлаб дуо ўқиш, авлиёларнинг Худо олдида бандаларини ҳомийликка ола олиши (заступничество) инкор қилинади.

Сирли маросимлардан чўқинтириш ва причащение ўтказилади. Черковларда хоч, орган, диний маросимларда жўр бўлиб кўшик айтилади. Ибодатхоналарда икона, маъбудаларнинг ҳайкаллари, қўнғироқ ва меҳроб бўлмади.

Евангель-лютеранлар томонидан нишонланадиган асосий диний байрамлар қуйидагилар саналади: Янги йил (1 январь), Исо Масихнинг чўқинтирилиши (6 январь), Эҳтиросли пайшанба (Великий Четверг, Вечеря Господня, 4 апрель), Эҳтиросли жума (Распятие Иисуса Христа, 5 апрель, Пасха (апрель), Исо Масихнинг арш-аълога кўтарилиши (Вознесение Христа на небо, май), Пятидесятница (май), муқаддас Троица (июнь), Ҳосил байрами (Жатва, октябрь), Реформация куни (Евангель черкови тузилиши байрами, октябрь), Ибодат ва тавба куни (ноябрь), Исо Масихнинг таваллуди (Рождество Христово – 24-25 декабрь)⁹².

Маълумотларга кўра, дунёда тахминан 59 млн. киши лютеранликка эътиқод қилади⁹³. Бироқ географик, тарихий ва айрим догматик сабабларга кўра лютеранлик яхлит черковни ташкил этмайди. Энг йирик лютеранлик ташкилоти 1947 йилда ташкил қилинган Бутунжаҳон Лютеран Федерацияси ҳисобланиб, унинг штаб-квартираси Швейцариянинг Женева шаҳрида жойлашган. Федерация 78 та мамлакатда жойлашган 140 лютеран ташкилотларини

⁹² Сайт «Календарные даты». URL: <http://www.calend.ru/holidays/evangelical/>

⁹³ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Численность_христиан

бирлаштириб туради. Энг йирик лютеран жамоалари Германия, Дания, Швеция, Финландия, Норвегия, АҚШ, Бразилия, Танзания, Эфиопия, Индонезия, Ҳиндистон ва Янги Гвинея ҳисобланади.

Россия, Украина, Қозоғистон ва Ўрта Осиё лютеран черковларини бирлаштириб турувчи уюшма Евангель-лютеран черкови деб аталиб, 1999 йил август ойида Россия Федерацияси Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтган. Уюшма Бутунжаҳон Лютеран Федерациясига аъзо бўлиб, марказий органлари Санкт-Петербургда «Муқаддас Петр ва Павел» черковида жойлашган.

Ўзбекистонга Евангель-лютеран дини вакиллари XIX асрнинг иккинчи ярмида чор Россияси ҳарбийлари ва маъмурий хизматчилари қаторида кириб келган. Маълумотларга кўра, 1886 йили Туркистонда 285 нафар лютеран истикомат қилган⁹⁴. 1896 йил Тошкент шаҳрида дастлабки ибодатхона – «кирха» фаолият юрита бошлаган.

1992 йили Немис евангель-лютеранлар черкови расмий рўйхатдан ўтди ва кирха лютеранларга қайтариб берилди. Ҳозир республикада 2 та (Тошкент шаҳри ва Фарғона вилоятида биттадан) евангель-лютеран черковлари рўйхатга олинган. Мазкур черковларга асосан немис миллатига мансуб фуқаролар борадилар. Ибодатлар немис тилида олиб борилади. Асосий диний манбалар Библия, «Благая весть» ва «Der Bote – Вестник» журналлари ҳамда Мартин Лютернинг китоблари ҳисобланади.

Евангель-лютеранлар черковлари ўз фаолиятида амалдаги қонунчиликка қатъий риоя этади. Жамоат аъзолари томонидан туб аҳоли ичида миссионерлик фаолияти ўтказиши кузатилмайди.

6. Евангель христиан-баптистлар черкови

Баптистлик (грекча «baptizo» – «сுவга ботирмоқ», «сுவга шўнгитиб чўқинтирмоқ») XVII асрда Англияда вужудга келган протестант

⁹⁴ К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т.: Узбекистан, 1998. – С. 238.

йўналишидаги оқимлардан бири ҳисобланиб, дастлабки баптистлар жамоасига Джон Смит (тах. 1554–1612) етакчилик қилган.

Баптизм протестантликнинг бошқа йўналишлари сингари муқаддас Троицани, Исо Масихнинг илоҳий – Худо табиатини, Исо Масихнинг инсонларни гуноҳдан халос этиш учун ўзини қурбон қилганига шахсий эътиқод қилишни, руҳонийларнинг одамлар ва Худо орасидаги воситачилик ўрни йўқ эканини, фақат Инжил ягона муқаддас манба ҳисобланишини тан олади. 1905 йили Лондонда бўлиб ўтган 1-Умумжаҳон христиан-баптистлар съездида Апостол эътиқод рамзлари сифатида эълон қилинган мазкур конфессиянинг асосий ақидавий тамойиллари қуйидагилардан иборат бўлган:

– Библия – эътиқод ва диний ҳаётдаги ягона муқаддас манба (*Sola Scriptura*);

– черков фақат маънавий балоғатга етган одамлардан иборат бўлиши лозим;

– чўқинтириш ва «причащение» маросими фақат маънавий балоғатга етган шахслар билан амалга оширилади;

– маҳаллий жамоалар диний-маърифий ва амалий фаолиятда мустақил ҳисобланади (конгрегационализм);

– черковнинг барча аъзолари тенг ҳуқуқли, барча Худо олдида бир хил мавқега эга;

– барча учун виждон эркинлиги мавжуд;

– черков ва давлат бир-биридан ажратилган⁹⁵.

Баптистлар ҳеч ким, жумладан ота-она ҳам одам учун дин танлаб бермайди, киши динни онгли равишда ўзи танлаши керак, деб ҳисоблашади. Эътиқод қилувчилар одатда 12-14 ёшдан сувга ботириш орқали чўқинтирилади. Чўқинтириш ва «причащение» сирли маросим эмас, балки оддий диний расм-русум ҳисобланади. «Причащение» – «нон синдириш (рус. – преломление)» деб аталиб, одатда бир ойда бир марта ўтказилади.

Шунингдек, мазкур конфессия таълимотига мувофиқ, Худо белгилаб берган қисматга ишонилади, бироқ одамларда ирода, истак эркинлиги мавжуд, деб ҳисобланади.

Баптистларнинг хусусий жиҳатларидан бири жамоага аъзо бўлишдан олдин бир йиллик «синов муддати» (катехимент) ўтайдилар.

⁹⁵ Иванов М. В. Веруем. Катехизис для церквей евангельских христиан-баптистов. – М. : Отдел богословия и катехизации Российского союза евангельских христиан-баптистов, 2006. – С. 26, 30, 32, 34, 36, 37, 96.

Фақат ибодат вақтидаги йиғилишда тавба-тазарру қилган ва сувга ботириш маросими орқали чўқинтирилган шахс жамоанинг тўлақонли аъзоси ҳисобланади⁹⁶.

Баптист черковларида диний расм-русумлар камтарона, дабдабасиз ўтказилади. Ибодат уйларида сизгиниш предметлари бўлмайд⁹⁷.

Евангелъ христиан-баптистларда куйидаги умумхристиан диний байрамлар мавжуд: Якшанба куни (якшанба қадимги ҳисобдаги ҳафтанинг биринчи куни бўлиб, христианларнинг ибодатга йиғилиш куни ҳисобланган), ойнинг биринчи якшанбаси, Рождество Христово (жамоа қарорига мувофиқ григориан (25 декабрь) ёки юлиан (7 январь) календар бўйича нишонланади), Исо Масихнинг чўқинтирилиши, Худонинг кўрсатилиши, Хушхабар, Исо Масихнинг Қуддусга кириб келиши, Эҳтиросли пайшанба, Пасха, Исо Масихнинг арш-аълога кўтарилиши, Пятидесятница, Исо Масихнинг ўзгариши. Фақат евангелъ христиан-баптистлар тантана қиладиган Бирдамлик куни 1945 йил евангелъ христиан черкови ва баптистлар бирлашиб, ягона черков ҳосил қилиши муносабати билан қабул қилинган.

Протестантларга хос «Ҳосил» (Жатва, сентябрнинг охириги якшанба куни) байрами фақат кузги ҳосил йиғишга эмас, балки рамзий маънода – черковга янги қабул қилинганларга ҳам бағишланади⁹⁸. Баптистлар черковнинг ҳар бир аъзосига фаол миссионерлик даъвати билан шуғулланиш вазифасини юклаган. Черков аъзоларига ойлик маошининг камида ўн фоизини (десятина) черковга топшириши тавсия этилади⁹⁹.

1905 йили Лондонда (Англия) Бутунжаҳон Баптистлар уюшмаси (БЖБУ) ташкил этилган бўлиб, ҳозирда мазкур ташкилот дунёдаги 214 та баптистлар Кенгашларини бирлаштириб турибди.

БЖБУнинг олий бошқарув органи ҳар беш йилда чақириладиган Бутунжаҳон баптистлар конгресси ҳисобланади. Конгресслар оралиғида

⁹⁶ Сулонов П. Е., Губина Е. С. Религиозная ситуация и основные религиозные направления на территории Уральского региона : научно-практическое пособие. – Екатеринбург : Уральский юридический институт МВД России, 2010. – С. 41.

⁹⁷ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 89.

⁹⁸ Иванов М. В. Календарь евангельских христиан-баптистов. Сайт «Ковчег спасения». URL: <http://kovcheg-spaseniya.ru>

⁹⁹ Иванов М. В. Веруем. Катехизис для церквей евангельских христиан-баптистов. – М. : Отдел богословия и катехизации Российского союза евангельских христиан-баптистов, 2006. – С. 118, 129.

рахбарлик БЖБУ Кенгаши томонидан амалга оширади. Юқори ижро органи президент, бош котиб, 16 та вице-президентдан иборат. Уюшмада 6 та минтакавий тузилма мавжуд: Осиё баптистлар федерацияси, Европа баптистлар федерацияси, Бутунафрика баптистлар ҳамдўстлиги, Кариб денгизи бўйи баптистлар ҳамдўстлиги, Шимолий Америка баптистлар ҳамдўстлиги ва Лотин Америка баптистлар Иттифоқи. 1985 йил ноябрдан буён БЖБУнинг бошқарув органлари АҚШнинг Виржиния штатидаги Маклеан шаҳрида жойлашган.

БЖБУнинг 2010 йил июль-август ойларида АҚШнинг Гавайи штати Гонолулу оролида бўлиб ўтган 20-конгрессда Уюшманинг президенти этиб аввал Виржиния баптистлари жамоат Уюшмаси ижрочи директори лавозимини эгаллаб турган пастор* Джон Аптон сайланган.

БЖБУ 1973 йилдан эътиборан БМТ га нодавлат ташкилот сифатида аъзо бўлган. Дунё бўйича баптистлар черковига мансуб диндорлар сони 100 млн. ташкил этади. Барча баптистларнинг миссионерлик билан шуғулланишига алоҳида эътибор қаратилади. Баптистларнинг деярли учдан икки қисми АҚШда истиқомат қилади. Бошқа йирик жамоалар Эфиопия, Ҳиндистон, Мьянма, Конго, Бразилия, Нигерия, Буюк Британия, Кения, Канада, Украина, Россия ва Германияда мавжуд¹⁰⁰.

Туркистонга баптистлик илк бор 1890-йилларда Марказий Россия ва Сибирь худудларидан кўчириб келинганлар орқали кириб келган. 1909 йили Тошкентда баптистлар жамоасининг дастлабки ибодат уйи очилган. 1911 йили Самарқандда баптистларнинг яна бир жамоаси вужудга келган. Баптистлар асосан православлар ичида фаол миссионерлик фаолияти билан шуғулланган. 1928 йили ҳозирги Ўзбекистон худудида 32 та баптист жамоалари фаолият кўрсатган¹⁰¹. 1930-йилларда шўролар ҳукумати томонидан диндорларнинг катагон килиниши оқибатида баптист жамоаларнинг аксарияти тарқаб кетиб, черковлари ёпилган.

«Евангелъ христиан-баптистлар» номи 1944 йили собиқ Совет Иттифоқида протестантликдаги иккита ўзаро яқин йўналишлар – баптистлар ва евангелчилар диний жамоаларининг бирлашуви оқибатида юзага келган бўлиб, мазкур уюшма евангелъ христианлари ва

¹⁰⁰ Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Баптизм

¹⁰¹ К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т.: Узбекистан, 1998. – С. 255.

баптистларнинг Бутуниттифок уюшмаси деб аталган. 1945 йили мазкур кенгашнинг номи Евангель христиан-баптистларнинг Бутуниттифок уюшмаси (ЕХББУ) деб ўзгартирилган.

1965 йили ЕХББК бир гуруҳ фаоллари миссионерлик фаолиятини чегаралаш ҳақида қабул қилинган қарордан норози бўлиб кенгашдан чиқиб кетганлар ва мустақил – Евангель христиан-баптистлар черковларининг кенгашини тузганлар. Мазкур Кенгаш ноқонуний фаолият юритган¹⁰².

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда Ўзбекистонда ҳам ноқонуний тарзда, асосан, Тошкент шаҳрида фаолият кўрсатаётган «Евангель христиан-баптистлар черковлари Кенгаши» жамоаси мавжуд бўлиб, мазкур жамоа ва Евангель христиан-баптистлар черкови вакиллари ўзаро бир-бирларини тан олмайди. «Евангель христиан-баптистлар черковлари кенгаши» жамоаси вакиллари ўзларини давлат ва жамият билан боғлиқ эмас, деб ҳисоблайди ва жамоани давлат идораларида расмий рўйхатдан ўтказишни инкор қилади.

1991 йилдан сўнг, ЕХББУ ташкилот сифатида тарқаб кетган бўлиб, янги мустақил давлатларда евангель христиан-баптистларнинг уюшмалари тузилган. 1992 йили МДХ ва Грузия худудида фаолият юритаётган евангель христиан-баптистларнинг уюшмалари фаолиятини мувофиқлаштириш учун Евроосиё евангель христиан-баптистлар уюшмалари федерацияси тузилган. Мазкур федерация президенти уюшма раҳбарлари иштирокида ўтказиладиган съездда сайланади. Хусусан, федерациянинг 2012 йил Москвада ўтказилган 54-съездида президент лавозимиغا Россия ЕХББУ раиси Алексей Васильевич Смирнов сайланган. Ташкилотнинг расмий босма нашри «Братский вестник» журнали ҳисобланади.

Ўзбекистондаги Евангель христиан-баптистлар черковлари уюшмасига 1951 йил Россияда туғилган Шерстюков Олег Николаевич раислик қилади. Бугунги кунда республикамизда Евангель христиан-баптистлар черковлари уюшмаси таркибидаги 23 та диний ташкилот, шу жумладан, 1 та марказ (Тошкент ш.) ва 22 та черков (Тошкент ш. – 3, вилоятларда: Бухоро – 1, Жиззах – 2, Навоий – 3, Наманган – 1, Самарқанд – 2, Тошкент – 8, Фарғона – 2) рўйхатга олинган.

Евангель христиан-баптистлар черкови диний фаолиятни меъёрловчи амалдаги қонунчиликка риоя қилишга ҳаракат қилади.

¹⁰² Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Христианство>

Диний маросим ва йиғилишларини аниқ белгиланган вақт ва жойда ўтказади. Ибодатлар рус тилида олиб борилади. Евангелъ христиан-баптистлар черкови диндорларининг асосий диний манбалари қаторида Библия ва «Вестник истины» журналини кўрсатиш мумкин.

Диний ташкилот вакилларидаан айримларининг фаолиятида миссионерлик ва прозелитизм ҳолатлари кузатилади.

7. Еттинчи кун христиан адвентистлари черкови

Адвентистлик (лотинча «adventus» – «келиш», «воқеъ бўлиш», «бўсағасида») протестант йўналишидаги оқимлардан бўлиб, унга XIX асрнинг биринчи ярмида Нью-Йорк штати Хэмптон шаҳридаги баптистлар жамоасининг воизи Уильям Мюллер асос солган.

Адвентистларнинг асосий ақидавий қарашлари – ўнта аҳдга тўлиқ риоя этиш, жумладан, шанба куни ҳақидаги кўрсатмани кўркўрона бажариш ва Исо Масихнинг иккинчи бор келиши яқинда содир бўлишига ишониш ҳисобланади. У.Мюллер Библиянинг баъзи қисмларини терма тартибда ўрганиб, Исо Масихнинг иккинчи маротаба қайтиши 1843 йилда бўлади, деб даъво қилган. Кейинчалик ушбу сана 1844 йилнинг октябрь ойига кўчирилган ва Исо Масих келадиган жой – АҚШнинг Нью-Йорк штатидаги тоғларнинг бирини кўрсатган. Башорат амалга ошмагандан сўнг адвентистлар таълимотига эргашганларнинг қўпчилиги тарқаб кетиб, адвентистлар бир қанча жамоаларга бўлиниб кетган.

1863 йил америкалик ёш ёзувчи аёл Елена Уайт етакчилигида адвентистлар Еттинчи кун адвентистлари номи остида ягона ташкилотга бирлашган. Е.Уайт гўёки Худо ўз иродасини халққа етказиш учун уни танлагани ва унда 2000 га яқин «илоҳий кўри-нишлар» бўлгани, адвентистлар Исо Масихнинг иккинчи бор келишини тўғри ҳисоблаганликлари, фақат Исо Масих Ерга эмас, балки гўёки «гунохкорлар устидан ўтказиладиган самовий судда

катнашиш учун «самовий ибодатхонага» киргани» ҳақидаги таълимотни илгари сурди¹⁰³.

Еттинчи кун адвентистлари учун Е.Уайтнинг китоблари ва ёзишмалари Библия билан бир қаторда асосий диний таълимот манбаларидан ҳисобланади. Еттинчи кун адвентистлари муқаддас Троица, Исо Масихнинг иккинчи бор келиши ва охирзамон бўлишини тан олишса-да, қатор ақидавий масалаларда анъанавий христианликка зид куйидаги ғояларга эътиқод қиладилар:

– 1844 йилдан буён «самовий суд» бўлаётгани ва Исо Масихнинг унда иштирок этаётганига;

– худо суйган бандаларига «башорат қилиш»ни инъом қилишига;

– руҳ тана билан бирга ўлиб, Исо Масих иккинчи бор қайтганидан сўнг қайта тирилишига;

– Исо Масихнинг иккинчи келишида такводор ва тўғри йўлдан оғмаган одамларгина қайта тирилиб, Исо Масих билан бирга самода минг йил яшаши, сўнгра уларни янги Ерда ҳаёт кутиши;

– дўзах йўқлиги, гуноҳкорлар қайта тирилгандан сўнг дўзахга жўнатилмаслиги, балки ёқиб юборилишига¹⁰⁴.

Черков томонидан ҳафтанинг еттинчи куни шанба куни ҳисобланади. Ушбу кун Еттинчи кун адвентистлари ишламайди, овқат тайёрламайди, телевизор кўриш, радио эшитиш, спорт билан шуғулланиш ман этилади.

Адвентистларнинг ибодатлари бошқа протестант черковларига ўхшаш бўлиб, асосий фарқли жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

– ҳар уч ойнинг шанба кунларининг бирида «нон ушатиш»* маросими вақтида жамоа аъзолари бир-бирларининг оёқларини ювиб кўяди;

– «причащение» маросими хамиртурушсиз нон ва узум шарбати билан амалга оширилади.

Черков ҳарбий хизматга салбий муносабатда бўлиб, жанговар қисмларда хизмат қилиш ман этилади. Жамоа аъзоларига спиртли ичимликлар, чой, кофе ичиш, тамаки чекиш, шунингдек, косметикадан фойдаланиш ва қимматбаҳо тақинчоқлар тақиш тақиқланган. Гўшт ейиш чегараланган. Вегетерианлик тарғиб қилинади. Кўнгилочар

¹⁰³ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org>.Адвентисты_седьмого_дня

¹⁰⁴ Сайт Адвентистов седьмого дня «Школа неба». Принципы вероучения. URL: <http://adventist-co.ucoz.ru/index/0-23>

томошаларга бориш тавсия этилмайди. Фаол миссионерлик фаолияти рағбатлантирилади.

Ўқинтириш балоғат ёшига етгандан сўнг сувга тўлиқ ботириб олиш орқали амалга оширилади. Диний жамоа аъзолари даромадининг ўн фоизини (десятина) диний ташкилотга бадал сифатида тўлайди¹⁰⁵.

Ҳозир Еттинчи кун адвентистлари черковлари Еттинчи кун адвентистлари черковларининг умумжаҳон ташкилотига (ЕКАЧУЖТ) бирлашган. Ташкилотнинг 13 дивизиони (минтақавий ташкилотлари) таркибида 16 миллион аъзо бор. Ташкилотнинг олий ваколатли органи – Бош конференция ҳисобланади. Бош конференция ҳар беш йилда чақирилади. Оралиқ даврда ташкилотни президент бошчилигидаги Бош уюшма бошқаради. 2010 йил июнидан буён ЕКАЧУЖТнинг президенти лавозимини Тэд Вильсон эгаллаб турибди. Бош конференциянинг офиси АҚШнинг Мэриленд штати Такома-Парк шаҳарчасида жойлашган¹⁰⁶.

МДҲ худудидаги Еттинчи кун адвентистлари черковлари Евро-Осиё дивизионини ташкил этиб, у ўз навбатида бир неча унион (черковлар иттифоқи) га бўлинади. Черковнинг қуйи бўғини пастор, катта просвитер ва черков кенгашидан иборат маҳаллий жамоа ҳисобланади.

Адвентистлар черковида диний амаллар ибодат қилиш, диний мавзуларда маъруза қилиш ва хор бўлиб диний қўшиқлар айтиш шаклларида амалга оширилади. Черковлар оддий бино шаклида қурилиб, хоч, икона, муқаддас хок каби атиқалар билан жиҳозланмайди.

Диний байрам сифатида ҳар шанба куни нишонланиб, кўп умумхристиан байрамлар, хусусан, Исо Масихнинг туғилиши, Пасха нишонланмайди.

Еттинчи кун адвентистлари черковлари 190 дан зиёд мамлакатларда фаол миссионерлик фаолиятини ўтказиб келмоқда. Мазкур конфессияга эътиқод қилувчиларнинг умумий сони 16 млн. кишини ташкил этади¹⁰⁷. Адвентистларнинг йирик жамоалари АҚШ, Бразилия, Мексика, Перу, Конго, Руанда, Гана, Филиппин, Ҳиндистон, Индонезия, Украина, Германияда мавжуд.

¹⁰⁵ Зюбер В., Потэн Ж. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Пер. с фран. Терюковой Е. – СПб. : Питер, 2008. – С. 218.

¹⁰⁶ Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Адвентисты

¹⁰⁷ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Христианство>

Россия империяси ҳудудида Еттинчи кун адвентистлари черковининг илк жамоалари 1886 йилдан фаолият кўрсата бошлаган. Ҳозир Россияда ушбу черков аъзоларининг сони 80 мингга яқин бўлиб, 2003 йили Тула областида Заока адвентистлар университети очилган. 1991 йилдан фаолият юритаётган «Ҳаёт манбаи (Источник жизни)» нашриёти МДХга кирувчи мамлакатларда тарқатишга мўлжалланган адабиётларни чоп этмокда¹⁰⁸.

Адвентистликнинг Ўзбекистон ҳудудига кириб келиши XIX аср охири, XX аср бошларига тўғри келиб, аввалига фақат немис миллатига мансуб одамларгина эътиқод қилган. 1910 йил Тошкентда дастлабки адвентистлар жамоаси тузилган ва черков қурилган бўлиб, кейинчалик адвентист жамоалари Тошкент вилояти ва Самарқандда ҳам пайдо бўлган. 1925 йили Ўрта Осиё адвентистлари бошқаруви тузилган. Иккинчи жаҳон урушидан аввалги даврда адвентист жамоаларнинг кўпчилиги тарқаб кетган, Тошкент шаҳридаги жамоа қатағон қилинган. 1959 йилдан адвентистларнинг фаолияти қайта тиклана бошланган. 1976 йил Тошкент шаҳрида адвентистларнинг черкови расмий давлат рўйхатидан ўтган¹⁰⁹.

Ҳозир Ўзбекистондаги адвентист черковлари бошқарув маркази Қирғизистонда жойлашган Марказий Осиё униони таркибига киради. Республикада 9 та Еттинчи кун христиан адвентистлари диний ташкилоти (Тошкент ш. – 3, вилоятларда: Бухоро – 1, Навоий – 1, Тошкент – 3, Фарғона – 1) рўйхатга олинган. Черковларда ибодат рус ва ўзбек тилларида олиб борилмокда. Жамоа аъзоларининг кўпчилигини рус ва немис миллатига мансуб шахслар, оз миқдорда прозелитлар – туб аҳолига мансуб фуқаролар ташкил этади. Адвентистларнинг диний манбалари сифатида Библия, «Адвентистский вестник» ва «Альфа и омега» журналлари ҳамда Елена Уайт муаллифлигида чиқарилган нашрларни кўрсатиш мумкин.

2008 йилнинг ноябрь ойида Қозоғистоннинг Олма-ота шаҳрида Жанубий унион конференцияси (ҳозирги Марказий Осиё униони) нинг бешинчи съезди бўлиб ўтган. Анжуманда «Маҳаллий черковлар орқали евангеллаштириш» (2008–2012-йиллар) ва «Марказий Осиё ва Қозоғистон. Алоҳида имкониятлар» (2008–2017-йиллар)

¹⁰⁸ Сайт «Всемирная Церковь Христиан Адвентистов Седьмого Дня. Община г. Архангельска». URL: <http://asdarh.ru>

¹⁰⁹ К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т. : Узбекистан, 1998. – С. 257–259.

евангеллаштириш лойиҳалари қабул қилинган. Ушбу лойиҳаларга мувофиқ беш йилда минтақада туб аҳолидан 3 минг одамни чўқинтириш ва 10 йил ичида 80 та янги жамоа тузиш режалаштирилган¹¹⁰.

Ҳозирда айрим адвентистлар томонидан фаол миссионерлик ҳаракатлари амалга оширилаётгани кузатилмоқда.

8. Корейс протестант черковлари

Корейс протестант черковлари сифатида ташаббускор гуруҳнинг асосий корейс миллатига мансуб фуқаролар ташкил этган протестант йўналишидаги диний ташкилотлар эътироф этилиб, ушбу черковларнинг аксариятига мустақилликнинг дастлабки йилларида АҚШ ва Жанубий Кореядан махсус юборилган пасторлар раҳбарлик қилган. Мазкур руҳонийлар маҳаллий корейслар ичида фаол миссионерлик билан шуғулланган. Ҳозир деярли барча корейс протестант черковларида пасторлик лавозимида Ўзбекистон фуқаролари фаолият юритмоқда.

2014 йил 1 октябрь ҳолатига кўра, Ўзбекистонда жами 52 та корейс протестант диний ташкилотлари расмий рўйхатга олинган бўлиб, улар Тошкент шаҳри (11), Бухоро (1), Жиззах (3), Навоий (1), Наманган (1), Самарқанд (7), Сирдарё (4), Сурхондарё (1), Тошкент (20), Фарғона (2) ва Қашқадарё (1) вилоятларида жойлашган. Конфессионал жиҳатдан улар қуйидагича таснифланади:

1) Баптистлар черковлари: Тошкент шаҳри (1), Тошкент вилояти (1), жами 2 та.

2) Методистлар черковлари: Тошкент шаҳри (1), жами 1 та.

3) Пресвитериан черковлар: Тошкент шаҳри (5), Бухоро (1), Жиззах (1), Навоий (1), Самарқанд (7), Сирдарё (4), Сурхондарё (1), Тошкент вилояти (11) ва Қашқадарё (1), жами 32 та.

4) Тўлиқ инжил христианлари (пятидесятниклар) черковлари: Тошкент шаҳри (4), Жиззах (2), Наманган (1), Тошкент вилояти (8) ва Фарғона (2), жами 17 та¹¹¹.

Методистлик (инглизча «Methodism») – XVIII асрнинг иккинчи чорагида Англикан черкови таркибида вужудга келган протестантлик

¹¹⁰ Котова Е. Я отворил перед тобою дверь // Электронный журнал «Адвентистский вестник», 2008 – № 1. – С. 9.

¹¹¹ Диний ташкилотларнинг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитага берган маълумотларидан олинди.

оқими ҳисобланади. Асосчилари англикан руҳонийнинг фарзандлари бўлган ака-ука Джон (1703–1791) ва Чарльз (1707–1788) Уэслилар ҳисобланади.

Ака-ука Уэслилар томонидан Оксфордда ташкил этилган «Муқаддас клуб (Holy Club)»да Библияни кунт билан, методик равишда ўрганиш ташкил этилган¹¹². Методистлар Англикан черковидаги 39 та эътиқод рамзларини содалаштириб, 25 тасини қолдирганлар.

Оқимнинг диний таълимотига кўра, барча одамлар туғилганида худодан муқаддас инъом берилиб, ушбу инъом инсоннинг нажот топиш йўлига киришига ёрдам беради. Инсоннинг охираат азобларидан халос бўлиши шахсий эътиқод ва эзгу амалларни бажаришига боғлиқ. Муқаддас манба сифатида фақат Библия тан олинади. Черковга аъзо бўлган шахс аввал гуноҳкор эканлигини тан олиши ва тавба қилиши керак.

Методистлар аҳолининг турли ижтимоий қатламлари ичида, хусусан, қамоқхона, ишхоналарда фаол миссионерлик билан шуғулланади, даъват ишларида очик жойларда маърузалар қилишдан фаол фойдаланади¹¹³.

Методистлар анъанавий христиан байрамлари – Рождество, Пасха, Троицадан ташқари, Реформация куни, Библия куни, Ҳосил куни (Жатва), Оналар куни, Хотин-қизлар куни (8 март) каби байрамларни нишонлайдилар.

1795 йили методистлар черкови Англикан черковидан ажралиб чиққан. Ушбу черков АҚШда катта муваффақият қозониб, 1784 йили Методист-епископаль черкови тузилган. 1968 йили эса методист черковларининг бирлашуви натижасида Методистларнинг бирлашган черкови (United Methodist Church) ташкилоти вужудга келган¹¹⁴.

Ҳозир методистларнинг умумий сони 48 млн. кишини ташкил этиб, уларнинг деярли ярми АҚШда истиқомат қилади. Бирлашган черковларга аъзо методистларни қўшиб ҳисоблаганда эътиқод қилувчилар сони 80 млн.га яқин деб эътироф қилинади¹¹⁵. Ушбу йўналишга мансуб йирик жамоалар Буёк Британия, Жанубий Африка Республикаси, Нигерия,

¹¹² Ташкилотнинг номи шундан олинган.

¹¹³ Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – С. 209.

¹¹⁴ Зюбер В., Потэн Ж. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Пер. с фран. Терюковой Е. – СПб. : Питер, 2008. – С. 349.

¹¹⁵ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Численность_христиан

Филиппин, Австралия, Жанубий Корея ва Фижида, умуман 100 дан зиёд мамлакатда мавжуд.

Пресвитерианлик (грекча «катта») – Реформация вақтида Шотландия ва Англияда кальвинизм конфессияси ичида вужудга келган протестантлик йўналиши ҳисобланади. Ушбу йўналиш асосчи Джон Нокс (1505–1572) черков тузилишини республика шаклида ислоҳ қилиш, хусусан, епискоматни бекор қилиш ва илк христианлик таълимотини тиклашни талаб қилиб чиққан. Ташкилотнинг номи Библиядаги «пресвитер» сўзи билан боғлиқ.

Пресвитериан черкови диний таълимотининг асосий тамойиллари Жан Кальвин томонидан ёзилган «Вестминстер эътиқоди» (1647–1648) диний асарида баён қилинган бўлиб, унга 1903 йили АҚШдаги пресвитерианлар томонидан айрим ўзгаришлар киритилган:

- ягона муқаддас манба Библия ҳисобланади;
- инсон туғилганида гуноҳкор ва унинг такдири белгилаб қўйилган саналади;
- Исо Масиҳ черковнинг ягона раҳбари ҳисобланади;
- қадимги христиан эътиқод рамзлари тан олинади;
- сирли маросимлардан фақат чўқинтириш ва «причащение» рамзий маънода ўтказилади. Айни чоғда сирли маросимлар Библиясиз инсоннинг нажот топишига ёрдам бермайди, деб эътиқод қилинади¹¹⁶.

Пресвитериан черковида «Кальвинизмнинг бешта тамойили»га рия этилиб, улар куйидагилардан иборат:

- инсоният гўёки эътиқодий масалаларда буткул бузилган;
- худо айрим бандаларни танлаб олиб, уларга нажот бериши мумкин. Исо Масиҳга имон келтирганлар ҳар куни Худога марҳамати учун миннатдор бўлишлари лозим;
- Исо Масиҳ фақат Худо танлаган одамларни қутқариш учунгина ўзини қурбон қилган;
- Муқаддас рухнинг гуноҳкорларнинг кўзини очиб, Худо нажот берувчи йўлга бошлашига ҳеч нарса халақит бера олмайди;
- фақат ўз эътиқодидан чекинмайдиган одамлар нажот топади.

Пресвитериан черковларини сайланадиган пресвитер ва пасторлар бошқаради. Диний амаллар соддалаштирилган бўлиб, маъруза, умумий ибодат, диний қўшиқ ва гимнлар айтишдан иборат.

¹¹⁶ Информационно-методические материалы о религиозных организациях и межконфессиональных отношениях в Казахстане. Министерство культуры и информации Республики Казахстан. – Астана, 2009. – С. 14.

Маълумотларга кўра, просвитерианларнинг умумий сони 75 млн. кишини ташкил этади¹¹⁷. Мазкур динга эътиқод қилувчиларнинг йирик жамоалари АҚШ, Жанубий Корея, Буюк Британия, Мексика, Бразилия, Малави, Гана, Кения, Жанубий Африка Республикаси, Конго, Ҳиндистон, Янги Зеландияда мавжуд.

Корейс протестант черковлари адептлари томонидан республиканинг айрим ҳудудларида аҳоли ичида, шу жумладан, туб миллатга мансуб фуқаролар орасида миссионерлик фаолиятини олиб боришга қаратилган хатти-ҳаракатлар кузатилмоқда.

9. Тўлик инжилчи христианлар черкови (пятидесятниклар)

Пятидесятниклик (грекча «pentererostos»– «эллигинчи») XIX аср охирлари – XX аср бошларида Америка Қўшма Штатларида аввал протестантликнинг перфекционизм, квакерлик, евангелчи, методистлар жамоалари йўналишларига мансуб бўлган диндорларнинг бир қисми томонидан асос солинган протестантлик оқими ҳисобланиб, бош мақсад сифатида гўёки «апостоллар христианлиги»ни тиклаш ғояси илгари сурилган. Асосчиси – методист руҳоний Чарлз Фокс ҳисобланади¹¹⁸.

«Пятидесятник» номи христиан манбаларига кўра «Пятидесятница»* диний байрами куни (Исо Масих меърождан ўн кун ўтгандан сўнг нишонланади) апостолларга муқаддас руҳ тушиши оқибатида уларда «каромат қилиш қобилияти» пайдо бўлгани ва апостоллар «номаълум тилда» гапира бошлаганлари (глоссолалий) билан боғлиқ¹¹⁹.

¹¹⁷ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Христианство>

¹¹⁸ Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 240.

¹¹⁹ Зюбер В., Потэн Ж. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Пер. с фран. Терюковой Е. – СПб. : Питер, 2008. – С. 402.

Пятидесятникларда ибодат вақтида рухий экстаз, диний-мистик жазавага тушиш ва ғайритабiiй «илохий ҳодиса»ларга ишониш хос ҳисобланади. Шунингдек, диндорга ибодат вақтида муқаддас рух тушиши сабабли «номаълум тилда» гапириши ва унга «инжилий диний тухфалар» берилиши, яъни диндорда беморларни тузатиш, каромат қилиш, муъжиза кўрсатиш, рухларни ажрата олиш қобилияти пайдо бўлишига эътиқод қилинади.

Пятидесятникликнинг диний таълимоти манбаи Инжил ҳисобланади. Пятидесятникликда муқаддас рух доимо черковда намоён бўлиб туриши, Исо Масихнинг иккинчи марта қайтиши, охирзамон бўлиши ва Исо Масихнинг минг йиллик ҳукмронлиги ўрнатилиши яқинлиги тарғиб қилади.

Пятидесятниклик яхлит йўналиш бўлмасдан, алоҳида конфессияларга бўлинган. Ушбу конфессиялар одатда мутахассислар томонидан бешта гуруҳга ажратилади:

1. Худонинг иккита марҳаматини (динни қабул қилиш ва муқаддас рух билан чўқинтириш) тан олувчи пятидесятниклар. Улар ичида аввал баптист бўлган диндорлар кўпчиликини ташкил этади. Хусусан, «Худо Ассамблеяси (The Assemblies of God)» халқаро уюшмасига қирувчи черковлар, жумладан, ушбу ташкилотнинг собиқ Совет Иттифоқи ҳудудидаги филиали – Евроосиё евангель христианлари бирлашган Иттифоқи таркибидаги жамоалар ушбу конфессияга мансуб ҳисобланади.

2. Худонинг учта марҳаматини (динни қабул қилиш, муқаддас рух билан чўқинтирилиш ва муқаддас бўлиш, яъни илохий қайта туғилиш – бирламчи гуноҳ ва ҳаёт давомида йўл қўйилган гуноҳлардан фориғ бўлиш) тан олувчи пятидесятниклар. Ушбу конфессия таркибига қирувчи черковлар қаторида Афроамерика Исо Масих черкови, «Худо черкови»ни (Кливленд, Тенесси, АҚШ) санаб ўтиш мумкин.

3. Радикал пятидесятниклар динни қабул қилиш, муқаддас рух билан чўқинтирилиш ва муқаддас бўлишдан ташқари илохий даво, авлиёлик, меърож каби худонинг тухфалари бўлишига эътиқод қиладилар. Ушбу йўналиш кам сонли жамоаларга эга.

4. Апостол пятидесятниклар. Ушбу конфессияларни «апостол» ёки «авлиёлик»ни даъво қилувчи етакчилар бошқариб, мазкур йўналиш ҳам кам сонли мухлисларга эга.

5. Унитар пятидесятниклар. Юқоридаги тўрт тоифа пятидесятниклар христианликдаги аксарият йўналишлар каби муқаддас

Троицани: ота-худо, ўғил-худо ва муқаддас руҳни тан оладилар. Унитар пятидесятниклар эса Худони фақат ёлғиз бир шаклда деб тан оладилар. Ушбу конфессияга мансуб черковларнинг кўпчилиги «Бирлашган пятидесятник черкови» халқаро уюшмасига киради¹²⁰.

Пятидесятник йўналишидаги жаҳондаги энг йирик халқаро уюшмалар «Бирлашган пятидесятник черкови (The United Pentecostal Church)», «Худо черкови (The Church of God)» ва «Худо Ассамблеялари (The Assemblies of God)» марказлари АҚШ ва Лотин Америкасида жойлашган. Хусусан, АҚШда жойлашган «Худо Ассамблеялари» ташкилотининг 2 мингдан зиёд миссионерлари 110 дан зиёд мамлакатларда инжиллаштириш фаолияти билан шуғулланмоқда.

Бугунги кунда пятидесятниклар кўплаб мамлакатларда истиқомат қилади. Уларнинг умумий сони дунё бўйича 279 млн. киши деб баҳоланади¹²¹. Йирик пятидесятник жамоалари Бразилия, АҚШ, Чили, Конго, Нигерия, Жанубий Африка Республикаси, Индонезия, Жанубий Корея, Украина, Италия, Буюк Британияда мавжуд.

Пятидесятниклик ташкилий тузилмасининг қуйи бўғини жамоа ҳисобланиб, унга пресвитер етакчилик қилади. Ундан ташқари диалон, диаконис, воиз, диний хор раҳбари, шунингдек, гўёки «башоратчилар», «бемор даволовчи» ҳисобланадиган диний етакчилар мавжуд.

Тўлиқ инжилчи христианлар черкови (бошқа номлари «Ҳаёт сўзи», «Тирилтирувчи сув») таълимоти тўла равишда пятидесятник диний ғояларига ҳамоҳангдир.

Диний фаолият асосан чўқинтириш, ибодат учун йиғилишлар, болалар учун якшанба мактабларини юргизиш, Инжил ўрганиш марказлари ташкил этиш, миссионерлик ва хайрия ишлари шаклида амалга оширилади.

Кўп мамлакатларда Тўлиқ инжилчи христианлар черкови охираат яқинлигини башорат қилиб, одамларни «таркидунёчиликка» ва ўз мулкларини черков ихтиёрига топширишга чақиради. Мазкур диний жамоа вакиллари ҳар якшанба йиғилиш ўтказиб, унда маърузалар қилинади ва диний кўшиқлар куйланади. Йиғилишнинг асосий қисмида баъзи диндорларнинг руҳий транс ҳолатга тушиши кузатилади.

¹²⁰ Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>.
Пятидесятники

¹²¹ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Численность_христиан

Туркистонда дастлабки инжилчи христианлар (пятидесятник) жамоалари 1923 йили Тошкент шаҳрида вужудга келган бўлиб, фаол миссионерлик ҳаракати оқибатида 1920 йилнинг охирига қадар пятидесятникларнинг сони 900 тадан ошган¹²².

Ҳозир республикада Тўлиқ инжилчи христианлар черкови йўналишида 21 та диний ташкилот, шу жумладан, 2 та марказий ташкилот – Тўлиқ инжилчи христианлар Маркази ва Семинария (Тошкент ш.), 19 та черков (Тошкент ш. – 4, вилоятларда: Андижон – 1, Бухоро – 1, Навоий – 1, Самарқанд – 1, Сирдарё – 1. Тошкент – 8, Фарғона – 1, Хоразм – 1) рўйхатдан ўтган. Марказ 2001 йили «Худо Ассамблеялари» ташкилотига аъзо бўлган. Черковларда ибодат рус тилида олиб борилади, баъзи черковларда (Тошкент, Самарқанд) ўзбек тилида ибодат қилиш ҳолати ҳам учрайди.

Тўлиқ инжилчи христианлар черкови фаоллари аҳоли ичида, миллатидан қатъи назар, кенг кўламда миссионерлик фаолиятини олиб боради. Мазкур йўналиш вакиллари диний манба сифатида, асосан, Библиядан ҳамда протестантлик мазмунидаги маҳаллий тилларга таржима қилинган кўплаб китоб ва брошюралардан фойдаланади. Пятидесятниклар ҳарбий хизмат ўташни рад этадилар. Шунингдек, Тўлиқ инжилчи христианлар Россия худудига Марказий Осиё республикаларидан келган меҳнат мигрантлари ичида миссионерлик фаолияти юритишга интиломқда.

10. Новоапостол черкови

Новоапостол черковининг вужудга келиши 1830-йилларда Англиядаги Рим католик черковлари ичида «католик-апостол ҳаракати» номи остида танилган ҳаракат билан боғлиқ. Мазкур ҳаракат аъзолари яқин вақт ичида гўёки Исо Масиҳнинг иккинчи бор қайтиб келишига

¹²² К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т. : Узбекистан, 1998. – С. 260.

ишониб, черковда христианликнинг илк даври – апостоллик ҳолатини тиклаш лозим, деган ғояни илгари сурган. Улар томонидан Джон Бейл Кардейл исмли руҳоний етакчилигида 12 та «апостол» сайланган. Мазкур ҳаракатга Германия, Швейцария ва Австриядаги айрим католик, англикан ва протестант йўналишларига мансуб руҳонийлар қўшилган.

Дастлабки янги сайланган «апостоллар» вафот этгандан сўнг «католик-апостол ҳаракати» қисман тарқаб кетган, айримлари қолган. Хусусан, 1863 йилда Англиядаги издошларидан ажралиб чиққан Германиядаги ҳаракат аъзолари 1967 йили ташкилот фаолиятини «Новоапостол черкови» номи билан юрита бошлаган.

Черковнинг асосий ақидавий қарашлари «Новоапостол этиқоди символлари»нинг ўнта бандида ифодаланган. Мазкур таълимотда христианликда анъанавий бўлган муқаддас Троицага, гуноҳларнинг кечирилишига, ўлганларнинг қайта тирилиши, нариги дунёда ҳаёт борлигига ишонишни тан олиш билан бирга анъанавий христианликка зид келувчи хусусий жиҳатларга эга:

– тўртинчи бандда Исо Масиҳ черковни ҳозир яшаётган «апостол»лар орқали амалга оширмақда ва бундан кейин ҳам янги «апостол»ларни юборади, дейилган бўлиб, яъни дунёдаги диний ҳокимият Новоапостол черкови «апостол»лари қўлида ҳисобланади;

– бешинчи бандда Исо Масиҳ черкови хизматчилари фақат Новоапостол черкови «апостол»лари томонидан танланади, дейилган;

– асосийси, тўққизинчи бандда Исо Масиҳ келгандан сўнг Новоапостол черкови аъзолари у билан осмонга кўтарилади ва биргаликда ерга қайтиб тушиб, Исо Масиҳ билан бирга дунёни бошқарадилар. Сўнгра охириги суд бўлиб, Худо янги ер ва осмонни яратиб, ўзининг халқи (Новоапостол черкови аъзолари – *изоҳ муаллифники*) билан яшайди, дейилади.

Черковнинг бошқа ўзига хос жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

– Библия диний таълимотлар манбаи сифатида апостоллардан кейинги ўринда туради ва апостолларнинг ўрнини боса олмайди;

– Исо Масиҳнинг иккинчи бор келиши яқин кунларда содир бўлади;

– марҳумлар билан чўқинтириш ва «причащение» сирли маросимларини ўтказиш мумкин.

Новоапостоль черковида учта сирли маросимлар бор: Муқаддас рух билан муҳрлаш, Муқаддас сув билан чўқинтириш ва причащение. Сирли маросимлар диндорнинг ёши ва жинсидан қатъи назар ўтказилиши мумкин.

Ушбу черков томонидан Рождество, Пасха, Троица, Шукрона килиш куни (День благодарения), Мархумларни хотирлаш куни каби диний байрамлар нишонланади.

Новоапостол черковининг маркази Цюрих (Швейцария)да жойлашган. Биринчи апостол, диний коидаларга асосан, Худонинг ердаги вакили ҳисобланади. 2005 йилдан буён черковга Вильгельм Лебер (Германия) етакчилик қилмоқда. Маълум бир давлат ёки минтақадаги Новоапостол жамоалари округларга бирикадилар ва уларни округ апостоли бошқаради. Черковнинг маълумотларига кўра, ҳозирги кунда 18 та округ дунёнинг 190 та мамлақатидаги черковларни бирлаштиради.

Маълумотларга кўра, дунё бўйлаб Новоапостол черкови ақидаларига 10 млн. киши эътиқод қилади¹²³. Энг йирик жамоалар Германия, Швейцария, Франция, Италия, Жанубий Африка Республикаси, Замбия, Зимбабве, Канада, Бразилия, Аргентина, АҚШ, Ҳиндистон ва Индонезияда мавжуд.

Черков Германиянинг Франкфурт шаҳрида қатта нашриётга эга. Руҳонийлар учун анъанавий христианликка Новоапостол черкови нуқтаи назаридан баҳо берилган «История Царства» китоби, оддий диндорлар учун «Новоапостольская вера: вопросы и ответы» брошюраси ва «Наша семья» журнали (60 тилда) нашр этилади. Биринчи апостолнинг топширигига кўра, минтақалардаги жамоалар апостол, епископ ёки округ руҳонийлари томонидан бошқарилади. Уларга пасторлар, инжилчилар, поплар ҳамда дьяконлар ёрдам берадилар. Черков ходимлари ўз вазифаларини бепул ва ўзларининг асосий касбларидан ташқари бажарадилар.

1917 йилга қадар Новоапостол черкови жамоалари Россиянинг Москва, Санкт-Петербург, Одесса, Харьков каби шаҳарларида мавжуд бўлган. Собиқ шўролар тузумининг диндорларни таъқибга олиши муносабати билан 1920 йилнинг охирида Новоапостол черковига мансуб жамоаларнинг фаолияти бутунлай тўхтаган. Черков 1987 йилдан ўз фаолиятини тиклай бошлаган¹²⁴.

¹²³ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Численность_христиан

¹²⁴ Гараджа В. И., Руткевич Е. Д. Религия и общество. Хрестоматия по социологии

Ўзбекистонда ушбу черковга мансуб жамоа 1992 йилда вужудга келган. Ҳозир республикада Новоапостол черковига мансуб 3 та диний ташкилот (Тошкент ш., Навоий ва Самарқанд шаҳарларида биттадан) рўйхатга олинган. Мазкур черковлар Берлин-Бранденбург шаҳар округи таркибига киради. Черковларда ибодат дуодан бошланиб, Библиядаги бирор мавзу бўйича эркин диний маъруза сифатида амалга оширилади. Новоапостол черкови диндорлари ўзаро «ака-ука», «опа-сингил» деб муносабат қиладилар.

Новоапостол черкови маҳаллий аҳоли ичида миссионерлик фаолияти билан шуғулланмайди¹²⁵.

11. «Иегов шохидлари» ташкилоти

«Иегов шохидлари» (рус. «Свидетели Иегова», инглизча «Jehovah's Witnesses», бошқа номлари – «Издательское общество сторожевой башни Сиона», Общество «Сторожевой башни») диний ташкилотининг тарихи 1870 йили АҚШнинг Пенсильвания штатида жойлашган Аллагейни шаҳрида Чарлз Рассел (1852–1916) исмли руҳоний томонидан ташкил этилган «Библия тадқиқотчилари» номли тўғарак билан боғлиқ. 1884 йили мазкур тўғаракнинг нашрий фаолиятини таъминлаш учун «Общество Сторожевой Башни, Библий и трактатов» ташкилоти тузилган.

1916 йил Ч.Расселнинг ўлиmidан сўнг ташкилотга президент этиб сайланган Д.Рутерфорд ташкилотнинг диний таълимот ва бошқарув тизимига ўзгаришлар киритгандан сўнг унда ажралиш рўй берди. 1931 йили Д.Рутерфорд ва унинг тарафдорлари «Иегов шохидлари» номини олди¹²⁶.

религии. – М. : Наука, 1994. – С. 197.

¹²⁵ Таевский Д. Секты мира. – Ростов н/Д. : Феникс, СПб. : Северо-Запад, 2007. – С. 233.

¹²⁶ Мазкур номни олиш «Авлиё Исаёя» китоби 43-боб, 10-шеърга асосланган: «Мои свидетели, говорит Господь, вы и раб Мой, которого Я избрал».

Ташкилотнинг диний таълимотида христианликнинг протестант йўналишидаги конфессияларга ўхшаш баъзи қарашлар мавжуд. Бирок ташкилотнинг ақидасида христианликнинг фундаментал таълимотига зид қатор тамойиллар борлиги сабабли кўпчилик черковлар, хусусан, православлар, католиклар ва ортодоксал протестант конфессиялари «Иегов шоҳидлари» ташкилотини христианликка мансуб эмас, деб ҳисоблайди.

Ташкилотнинг асосий диний таълимоти қуйидагиларга асосланади:

– эътиқод манбаи «Иегов шоҳидлари» ташкилоти томонидан ўзгартиришлар киритилган ҳолда таржима қилинган Библия¹²⁷, Бруклиндаги Бошқарув корпорацияси аъзоларининг диний асарлари, шунингдек, ташкилотнинг «Сторожевая башня» ва «Пробудись» даврий журналлари ҳисобланади;

– Худо ягона Яхве ҳисобланиб, муқаддас Троица рад этилади;

– Исо Масих Худо сифатида эмас, Яхве томонидан ерда Одам Атодан аввал яратилган комил одам, деб тан олинади;

– Муқаддас рух «Худонинг кўринмас кучи» ҳисобланиб, у дунё яратилишида иштирок этган ва Иегов унинг ёрдамида ўзининг амрини бажаради, деб эътиқод қилинади¹²⁸;

– Исо Масихга бўйсунувчи фаришталар ва шайтонга итоат қилувчи жинлар бор, дейилади;

– Исо Масих хочга эмас, балки устунга миҳланган, деб саналади ва хоч диний фаолиятда рамз сифатида ишлатилмайди;

– руҳнинг абадий экани инкор этилади, яъни одам ўлиши билан рух ҳам ўлади, деб ҳисобланади;

– христианлик апостолларнинг ўлимидан сўнг худодан қайтиб қолганликда айбланади, умуман, ташкилотдан ўзга динларнинг барчаси «шайтоний» ҳисобланади;

– дўзах борлиги рад этилади¹²⁹.

¹²⁷ Священное писание – Перевод нового мира. – Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. Brooklin, U.S.A., 2007. Сделано в Италии. МДХ худудида кўпроқ 1984 йили йили инглиз тилида чоп этилган мазкур Библиядан фойдаланилиб, у 42 тилга, жумладан, рус, грузин, қисман украин тилларига таржима қилинган. Мазкур Библияда Худо сўзи Иегов сўзи билан алмаштирилган.

¹²⁸ Приближайся к Иегове. – Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. Brooklin, U.S.A., 2002. Сделано в Германии. – С. 88.

¹²⁹ Сохраняйте себя в божьей любви. – Watchtower Bible and Tract Society of New York,

«Иегов шоҳидлари» ташкилоти томонидан «армагеддон» (қиёмат) ҳақидаги таълимот пухта ишлаб чиқилган. Унга кўра, гўёки, 1914 йили Исо Масихнинг кўринмас тарзда иккинчи келиб, «Худо салтанати»нинг фалакдаги қисмида ҳукмронлик қилиш даври бошланган. «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг раҳбарлари ва астойдил хизмат қилган аъзолари Иеговнинг «кичик пода»сини ташкил қилиб, бошқа «қўйлар»ни бошқарадилар. «Кичик пода»га кирувчилар вафотидан сўнг қайта тирилиб, «Худо салтанати»да Исо Масихнинг ёнига борадилар. Қиёмат куни шайтон билан ҳал қилувчи жангда 144 мингта «Иегов шоҳидлари» Исо Масих ёнида бўлиб, улар қиёматдан сўнг Исо Масих билан «Худо салтанати»нинг фалакдаги қисмида ҳукмронлик қиладилар. Қолган «Иегов шоҳидлари» ерда янги дунёда фаровонликда яшайди, бошқа барча «динсизлар» йўқ қилиб юборилади, деб ҳисобланади¹³⁰.

Ташкилотга турли даврларда етакчилик қилган Ч.Рассел, Дж.Рагерфорд ва Ф.Франц томонидан 1914, 1918 ва 1975-йилларда «армагеддон» бўлиши ва Исо пайғамбарнинг келиши башорат қилинган, бироқ воқелик уларнинг бундай даъволари пуч ва сохта эканини кўрсатган.

Ташкилот аъзолари ўз ибодатхоналарини «Подшоҳлик зали (Зал Царства)» деб атайдилар. Йиғилишларда маъруза қилинади ва «Сторожевая башня» ва «Пробудитесь» журналларидаги мақолалар ўрганилади. Залларга икона, хоч қўйилмайди ва уларни ҳурмат қилиш рад этилади.

«Иегов шоҳидлари» ташкилоти томонидан Рождество, Пасха байрамлари ўтказилмайди¹³¹. Диний байрам сифатида фақат Исо Масихнинг ўлими билан боглик «Вечеря воспоминания» нишонланади¹³².

Чўқинтириш маросими очик сув ҳавзаларида оммавий равишда ташкилотга қабул қилиш расм-русуми сифатида амалга оширилади.

«Иегов шоҳидлари»нинг ҳар бир аъзоси фаол миссионерлик фаолияти билан шуғулланиши лозим¹³³. Миссионерлик учун ойига 10

Inc. Brooklin, U.S.A., 2007. – С. 223.

¹³⁰ Там же. С. 205.

¹³¹ Там же. С. 145, 152.

¹³² Таевский Д. Секты мира. – Ростов н/Д. : Феникс, СПб. : Северо-Запад, 2007. – С. 286.

¹³³ Сохраняйте себя в божьей любви. – Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. Brooklin, U.S.A., 2007. – С. 182.

соатдан 150 соатгача вақтни сарфлаши талаб қилинади. Миссионерлик даставвал фильм намойиши, радиостанцияларда маърузалар қилиш, кейинчалик, пластинкаларда ёзилган маърузаларни граммафонларда қўйиб бериш каби шаклларда амалга оширилган. Ҳозир даъват ишлари одатда жуфт бўлиб эшикма-эшик юриб ва аҳоли гавжум жойларда амалга оширилади. Тарғибот ишларида «иеговчилар» черковнинг «Сторожевая башня» (25 миллиондан зиёд нусхада, хусусан, Марказий Осиё халқларидан ўзбек, қozoқ ва қирғиз тилларида) ва «Пробудитесь» (Уйғонинг) (22 миллиондан ортиқ нусхада, рус тилида) журналларидан фойдаланади.

Ташкилотнинг ҳар бир аъзоси кунига олти соат диний даъват ўтказиши ва йил охирида жамоа раҳбарига ҳисобот бериши лозим. Жамоа аъзолари учун кундалик ҳаёт ва фаолиятида қатъий чегаралар мавжуд. Жумладан:

– сиёсий тadbирларда, сиёсий партия ёки жамоат ташкилотларининг фаолиятида иштирок этиш, ҳарбий хизматда бўлиш, жамоат ишлари ва тантаналарда қатнашиш, давлат гимнини куйлаш, давлат рамзларига ҳурмат кўрсатиш, миллий, халқаро байрамларни ва туғилган кунни нишонлаш ман қилинади;

– ҳатто тиббий зарурат билан ҳам қон куйдириш тақиқланади;

– давлат ва ҳукуматлар тан олинмайди, ташкилот аъзолари учун ер юзидаги ягона теократик ҳукумат сифатида «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг Бошқарув корпорацияси тан олинади;

– ташкилотда олий диний маълумот олиш тизими йўқ, ташкилот аъзоларига олий маълумот олиш рағбатлантирилмайди;

– бошқа динга мансуб шахсларнинг диний маросимларида, ҳатто дафн маросимида қатнашишга рухсат берилмайди, фақат «Иегов шоҳидлари» жамоасига мансуб шахс билан оила куриш талаб қилинади;

– қоидаларни бузган шахслар ташкилотдан четлатилиб, ташкилот аъзоларига, ҳаттоки, унинг яқин қариндошларига бундай одамлар билан мулоқотда бўлиш ман этилади. Истисно тариқасида битта уйда яшайдиганларга фақат маиший масалаларда гаплашишга рухсат берилади¹³⁴.

Шунингдек, мазкур жамоада дунёвий махсус маълумот олиш, эътиқод масаласида очиқ баҳс юритиш, илмий ёки бадиий адабиёт

¹³⁴ Там же. С. 30, 38, 43, 50, 77, 112, 144, 150, 207, 209, 212.

ўқиш рағбатлантирилмайди. Бошқа динга мансуб адабиётлар «маънавий порнография» деб аталади¹³⁵. Жамоа аъзолари онгига ташкилотни тарк этиш Худодан воз кечиш, деган ғоя сингдирилади («Кўриқчи минораси», 15.03.1976 й.).

Ташкилотнинг аввалги раҳбарлари томонидан шахсий манфаатлар йўлида муайян товламачилиklar содир этилган. Жумладан, 1912 йилда Америка матбуотида Ч.Рассел 1 бушели (32,24 кг) 1 АҚШ долларига баҳоланган буғдойни «мўъжизали буғдой» деб, 60 АҚШ долларидан сотишга ҳаракат қилгани ҳамда касал одамларга ўз мулкларини унга мерос қилиб расмийлаштириш учун зуғум ўтказгани фош этилган эди. Ч.Рассел даъво билан судга мурожаат қилган, аммо судда ютказган.

«Иегов шоҳидлари»га 1916–1942-йилларда раҳбарлик қилган Джозеф Ратерфорд «1925 йилда «Эски Ахд»да таърифланган пайғамбарлар – Иброҳим, Исҳок, Ёқуб ва Довуд қайта тириладилар ва уларни кутиб олиш зарур», деган даъво билан ташкилот ҳисобидан АҚШнинг Калифорния штатидаги Сан-Диего шаҳрида «Беф-Сарим (Князлар уйи)» номли ҳашаматли қаср қурдирган. Бироқ «пайғамбарлар келмагани учун» бинога ўзи кўчиб кирган.

Таъкидлаш жоизки, «Иегов шоҳидлари» таълимотининг ўзига хос жиҳатларидан бири таълимотда мантиқий изчилликнинг йўқлиги, ғоявий-ақидавий қарашларнинг қарама-қарши томонга ўзгариб туриши ҳам ҳисобланади. Масалан, Мисрдаги эҳромлар даставвал «Худонинг элчиси» деб эълон қилинган («Кўриқчи минораси», 15.05.1925 й.). Ташкилот асосчиси Ч.Рассел ҳатто эҳромнинг ички заллари ўлчамлари асосида киёмат кунини «белгилаган». 1928 йилда эса ташкилот етакчилари томонидан эҳромлар «Иблиснинг инжили» дея таърифланган («Кўриқчи минораси», 15.11.1928 й.).

«Иегов шоҳидлари» жамоаси қатъий марказлашган характерга эга. Юқори бошқарув органлари қарорлари қуйи органлар учун қатъий ҳисобланади. Ташкилотнинг энг юқори диний-маъмурий маркази – Бошқарув корпорацияси Бруклинда (АҚШ, Нью-Йорк) жойлашган. Олий раҳбарият ташкилот президенти етакчилик қиладиган етти кишидан иборат директорлар кенгаши ҳисобланади. 2000 йилнинг

¹³⁵ Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 121.

октябрь ойидан буён президент лавозимида Дон Адамс фаолият юритмоқда. Бошқарув корпорациясининг 115 та филиали дунёнинг турли мамлакатларида тарғибот ишларини олиб боради. Муайян филиалга кирувчи мамлакат ёки ҳудуд вилоятларга, вилоятлар районларга бўлиниб, уларни назоратчилар бошқаради. Районлар йигирмага яқин жамоани бирлаштиради. Жамоалар оқсоқоллар (старейшина) кенгаши томонидан бошқарилади. Ташкилотнинг бошланғич бўғини ҳисобланадиган 5-15 кишилиқ тўғараклар килка деб аталади. Килкалар жамоани ташкил этади. Маълумотларга кўра, 2012 йилда дунё бўйича ташкилотнинг 7,7 млн. аъзоси бўлган¹³⁶.

Тахминан 1877-йилларда «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг ilk жамоалари Россия империяси ҳудудида вужудга кела бошлаган. Ушбу ҳудудда дастлабки расмий ташкилот 1913 йилдан фаолият юрита бошлаган. 1920-йилларда жамоа аъзолари бошқа конфессия вакиллари қаторида тазйикка олинган. 1949 ва 1951-йиллари «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг аъзоларини Ўрта Осиё ва Узоқ Шарққа оммавий сургун қилиш оқибатида ушбу ҳудудларда диний жамоанинг таълимотлари тарқалган¹³⁷.

Собиқ Совет Иттифоқида дастлабки «Иегов шоҳидлари» жамоалари 1939–1940-йилларда мамлакат ҳудудига Ғарбий Украина, Ғарбий Белоруссия, Буковина ва Бессарабия кўшиб олингандан сўнг, мазкур ҳудуддаги «Иегов шоҳидлари» ташкилоти аъзолари фаолияти натижа-сида қайта жонланган.

Ўрта Осиёда «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг биринчи жамоалари 1950-йилларда пайдо бўлган ва норасмий равишда фаолият кўрсатиб келган. Марказий Осиёда фаолият кўрсатаётган «Иегов шоҳидлари» черковлари диний ташкилотнинг Бельгияда жойлашган «Европа ассоциацияси» томонидан олиб борилади.

Расман «Иегов шоҳидлари» ташкилоти 1999 йилнинг август ойида Фарғона ва Чирчиқ шаҳарларида рўйхатга олинган эди. 2006 йили Фарғона шаҳрида «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг фаолияти диний соҳадаги қўпол қонунбузарликлари учун тўхтатилган.

¹³⁶ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org>. Свидетели __ Иеговы

¹³⁷ Там же.

2006 йил сентябрь ойидан бошлаб «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг асосий нашрларидан бири – «Сторожевая башня» ўзбек тилида «Қўриқчи минораси» номи билан нашр этила бошланди.

Ўзбекистонда «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг аъзолари миссионерлик фаолиятини олиб бориши билан жамиятдаги маънавий муҳитга салбий таъсир этмоқда. Амалда норасмий «Иегов шоҳидлари» жамоалари адептларининг фаолияти республиканинг деярли барча вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикаси худудларида кузатилмоқда. Республиканинг қатор минтақаларида, жумладан, Тошкент, Бухоро, Когон ва Фарғона шаҳарларида «Иегов шоҳидлари» ташкилотининг аъзолари диний фаолиятни белгиловчи қонунларни бузганликлари учун қонуний жавобгарликка тортилган.

12. «Голос Божий» черкови

Навоий шаҳрида жойлашган «Голос Божий» черкови 1992–2001-йилларда Тўлик инжил христианлар черковлари маркази таркибида бўлган. 2001 йил черков марказдан ажралиб чиқиб, ҳозирда протестант йўналишидаги мустақил диний ташкилот сифатида фаолият олиб бормоқда. Ташкилот ақидавий жиҳатдан Уильям Мэррион Бранхам (инг. William Marrion Branham, 1909–1965 й.) таълимотига амал қилишини эълон қилган.

У.Бранхам аввал баптист бўлган протестант рухонийси бўлиб, 1930- йилларнинг бошидан фаол миссионерлик билан шуғулланиб келган. У. Бранхамнинг издошлари ўзларини «xabарга ишонувчилар» ёки оддий «христианлар» деб атайдилар ҳамда У. Бранхамни гўёки пайғамбар деб санайдилар.

У. Бранхам таълимоти унинг «Черковнинг етти даври баёни», «Ҳаётим тарихи», «Фаришта келиб менга кўрсатма бергани ҳақида»

каби асарлари, маърузалари тўплами, шунингдек, унинг издошлари томонидан ёзилган кўплаб китобларда баён қилинган. У.Бранхам илгари сурган диний таълимотда анъанавий христианлик ақидаларига зид келадиган бир қатор тамойиллар мавжуд. Жумладан, мазкур таълимотда:

– муқаддас Троица рад этилади, ягона худо – Исо Масих деб саналади¹³⁸. Мазкур тамойил У.Бранхам ғоялари муайян даражада унитар-пятидесятникларнинг таълимотига яқин эканидан далолат беради;

– чўкинтириш «Ота, ўғил ва муқаддас рух номидан» эмас, балки фақат Исо Масих номидан амалга оширилади¹³⁹;

– гўёки жаннатда Момо Ҳаввонинг илон жисмига кирган шайтон билан қилган гуноҳи оқибатида шайтоннинг авлодлари дунёга келган деб ҳисобланади¹⁴⁰. Айни чоғда ерда У.Бранхамнинг хабарини эшитиб имон келтирувчи ва нажот топувчи «худо авлоди» мавжудлиги ҳақидаги ақида илгари сурилади, У.Бранхамнинг таълимотини рад этувчи христианлар «Буёқ кайғуга» ботади ва аксинча, унга эргашганлар арши аълога кўтарилади, деб ҳисобланади;

– гўёки Рим католик черкови ва протестант черковлари Исо Масихга хиёнат қилган «Антихрист» деб аёвсиз танқид қилиниб, ушбу черковларга борувчилар Худога бўлган эътиқодини йўқотган саналади¹⁴¹;

– У.Бранхам 1977 йили гўёки Исо Масихнинг иккинчи келиши ва минг йиллик подшоҳлиги даври – «миллениум» бошланишини «башорат» қилган¹⁴²;

– пятидесятник йўналишларининг кўпчилигида муқаддас рух тушишининг махсули сифатида эътироф қилинадиган «глоссолалий» илоҳий асосга эга эмас, балки ўз-ўзини ишонтириш оқибати деб қаралади;

– У.Бранхам ўзини пайғамбар Илий сифатида эътироф этади;

¹³⁸ Бранхам У. М. Изложение семи периодов церкви. – Р. О. Вох 325, Jeffersonville, Indiana 47131 U.S.A., год издания неизвестен. – С. 7.

¹³⁹ Там же. С. 259–260.

¹⁴⁰ Там же. С. 79.

¹⁴¹ Бранхам У. М. Изложение семи периодов церкви. Р. О. Вох 325, Jeffersonville, Indiana 47131 U.S.A., год издания неизвестен. – С. 21, 166.

¹⁴² Там же. С. 262.

– юлдуз буржларига Библиянинг асл мохиятини очиб берувчи маълумот яширинган деб ҳисобланади ¹⁴³.

Шу билан бирга, У.Бранхамга эргашган жамоаларда бошқа протестант конфессияларига хос тарафлар, масалан, сирли маросимларни тан олмаслик ва руҳонийлар табақаси бўлмаслиги мавжуд. Чўқинтириш баптистларга ўхшаб сувга тўлиқ ботириб олиш орқали амалга оширилади. «Причащение» маросимида адвентистлар сингари жамоа аъзолари бир-бирларининг оёғини ювиш амалга оширилади.

Ибодатлар чоршанба куни кечқурун ва якшанба куни эрталаб амалга оширилади. Диний амаллар муқаддас ёзувларни ўқиш, жамоа бўлиб тиловат қилиш, жўр бўлиб диний қўшиқлар куйлаш ва маърузадан иборат. Пастор бўлмаган тақдирда У.Бранхамнинг аудио ёки видеотасмага ёзилган маърузалари ёки маъруза таржималари тингланади.

У.Бранхамнинг кўрсатмасига кўра, мазкур таълимотга эътиқод қилувчи жамоаларнинг барчаси мустақил саналиб, улар устидан ягона расмий бошқарув тизими йўқ.

1990-йиллардан У.Бранхамнинг таълимоти Россия ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидаги бошқа мамлакатлар ҳудудига кириб кела бошлаган.

Черков адептлари айримларининг миссионерлик фаолияти билан шуғулланиши кузатилмоқда.

13. Баҳойлик

Баҳойлик Эрон ҳукумати таъкибидан қочган «бобийлик»* (арабча «эшик») оқимиға мансуб кишилар тарафидан 1858 йили

¹⁴³ Экспертное заключение о результатах проведения государственной религиоведческой экспертизы в отношении местной религиозной организации последователей христианского вероучения У. Бранхама «Его слушайте!» Сайт «Управление Минюста России по Республике Татарстан», 04.06.2012 г. URL: to16.minjust.ru/sites/to16.minjust.ru/.../eksp._zakl._ot_04.06.2012.doc

Ироқда тузилган диний оқим бўлиб, унга «бобийлик» ташкилотининг етакчиларидан бири бўлган Мирза Хусайн Али (1817–1892) асос солган.

Мирза Хусайн Али ўзини «Баҳоулло» – «Аллоҳнинг нури» деб атаб, аввал ўзини Боб («бобийлик» ҳаракатининг етакчиси)нинг ишини давом эттирувчи ва Худодан ваҳий олган махдий* деб, кейинчалик эса гўёки Кришна, Иброҳим, Заратуштра, Мусо, Будда, Исо Масих ва Муҳаммад ва Бобдан сўнг тўққизинчи пайғамбар эканини эълон қилган. Маълум вақтдан сўнг Ироқдан кетиб, Туркиядаги Адрианопол (Адрина) шаҳрида, сўнгра Фаластиндаги Аққо шаҳрида яшаган. 1872 йилда 472 оятдан иборат «Китоби ақдас» (арабчада «Энг муқаддас китоб») асарини ёзиб, уни Куръон ва Бобнинг «Баён»и ўрнига ваҳий қилинган муқаддас китоб деб эълон қилган.

Баҳоуллонинг вафотидан сўнг ташкилотга васият бўйича раҳбар этиб сайланган унинг катта ўғли – Аббос афанди (Абд-ул Баҳо) ташкилотнинг диний таълимотига кўпроқ христианлик ва яҳудийлик динлари ақидавий ғояларининг баъзиларини киритиш ҳамда тенглик, биродарлик шиорларини тарғиб қилиш орқали баҳоийликни Ғарб мамлакатларида салмоқли даражада оммалаштиришга эришган.

Баҳоийлик бир неча дин, авваламбор, ислом ва христиан динлари таълимотларининг қўшилмасидан иборат. Ташкилот томонидан барча динлар Худого олиб боради, бироқ унга етишиш учун мавжуд динлар Баҳоийлик динига бирлашуви, кераксиз хурофот ва бидъат* амаллардан тозаланиши лозим деган ғоя илгари сурилади. Асосий ақидалар Баҳоуллонинг муқаддас ҳисобланадиган китоблари «Китоби Ақдас» ва «Китоби Ийкон» асарларида, шунингдек, унинг давомчилари бўлган Абдул Баҳо ва Шоҳи Афандиларнинг диний асарларида ёритилган бўлиб, уларга кўра, баҳоийлик мустақил дин ҳисобланади.

Бош мақсад сифатида ягона дин, тил, қонун ва ҳукуматга эга баҳоийлар дунёсини барпо этиш эълон қилинган¹⁴⁴. Ташкилотнинг ақидавий қарашлари қуйидагиларга асосланади:

– христианликнинг муқаддас Троица, Исо Масихда худо табиати мавжудлиги, Библиянинг бенуқсон экани, гуноҳни ювиш мумкинлиги ҳақидаги ақидалари рад этилади;

– ислом динининг бешта арконини бажариш фарз экани ҳам инкор қилинади;

¹⁴⁴ Таевский Д. Секты мира. – Ростов н/Д. : Феникс, СПб. : Северо-Запад, 2007. – С. 366.

– шайтонни Худо яратмаган, жаннат – қалб баркамоллиги, дўзах – қалбнинг нуқсонли экани, деб ҳисобланади;

– қиёмат бўлиши ва Ўлганлар қайта тирилишига эътиқод қилинади, бироқ Исо Масиҳнинг иккинчи бор келиши рад қилинади¹⁴⁵.

Баҳойликда ибодат умумий йиғинларда баҳойий ва бошқа жаҳон динлари муқаддас китобларини ўрганиш, икки хил намоз ўқиш ва дуо ўқиш, медитация орқали амалга оширилади. Намоз Баҳоулло камокда сақланган Ақко шахри томонга қараб ўқилади. Намоз масаласида баҳойлик ислом динидан фақат таҳоратни олган.

Ҳар йили 2 мартдан 20 мартгача баҳойлар рўза тутадилар. Баҳойларда руҳонийлар бўлмайди. Баҳойликда бир йил ҳар бири 19 кундан иборат 19 ойдан ташкил топадиган диний тақвим қабул қилинган. Ҳар 19 кунда бутун жамоа ибодат қилиш, жамоа билан боғлиқ бўлган ишларни муҳокама қилиш, ўзаро биродарлик алоқаларини мустаҳкамлаш учун йиғиладилар.

Баҳойликда руҳонийлар институти йўқ бўлиб, ташкилотнинг барча аъзолари фаол миссионерлик фаолияти билан шуғулланиши лозим¹⁴⁶. Баҳойлар кундалик турмуш тарзини қаттиқ назорат остига оладиган жамоаларга бирлашадилар. Жамоага фақат 21 ёшдан аъзо бўлиш мумкин. Маҳаллий жамоаларни йилда бир маротаба (21 апрель) яширин овоз бериш йўли билан сайланадиган 9 кишидан иборат Маҳаллий диний мажлис бошқаради. Баҳойларнинг йирик жамоаси мавжуд бўлган давлатларда Миллий диний мажлис сайланади.

Аввал ташкилотни Баҳоуллонинг авлодлари бошқарган бўлиб, ҳозир баҳойларнинг олий бошқарув органи – 9 кишидан иборат бўлган Умумжаҳон Адолат Уйи аъзолари ҳар беш йилда Миллий диний мажлис вакиллари томонидан сайланадилар. Умумжаҳон Адолат Уйи аъзолигига аёллар сайланмайди. Ташкилотнинг штаб-квартираси Исроилнинг Ҳайфа шаҳрида жойлашган. Асосий етгита «Ибодат уйи» АҚШ, Австралия, Германия, Панама, Уганда, Ҳиндистон ва Ғарбий Самоа (Океания)да жойлашган. Йирик жамоалар Ҳиндистон, Эрон, Вьетнам, Уганда, Кения, Конго, Танзания, Камерун, АҚШ ва Боливияда жойлашган.

Баҳойларнинг йиғилиш ўтказиш учун махсус жойлари йўқ бўлиб, дунё бўйлаб етгита «Эътиқод ибодатхоналари» барпо қилинган.

¹⁴⁵ Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Бахаизм

¹⁴⁶ Иванов В. А., Трофимов Я. Ф. Религии в Казахстане : справочник. – 2 изд. перераб. и доп. – Алматы : Аркаим, 2003. – С. 167.

Уларнинг ўзига хос томони – тўққиз томондан олд эшик очилган бўлиб, улар гўёки Баҳойлик жаҳондаги тўққизта динни бирлаштиришининг рамзи ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан баҳойларга бошқа динга мансуб ибодатхоналарга қатнаш ман этилмайди.

Баҳойлар тўққизта диний байрамни нишонлаб, уларнинг учтаси Баҳоулло ва биттаси Боб Декларациялари куни билан, тўрттаси Баҳоулло ва Бобнинг туғилган ва вафот этган кунлари билан боғлиқ саналар ва Наврўз байрами ҳисобланади¹⁴⁷. Ушбу конфессия аъзоларининг зиёрат қилиш масканлари Хайфадаги марказ ва Баҳоуллонинг Аққо шахридаги қабри ҳисобланади.

Баҳойликда касбий диний фаолият билан шуғулланиш, шунингдек, спиртли ичимлик ичиш, таркидунё қилиш, ҳайвонларга зулм бериш ман этилади. Баҳойлар ҳарбий хизматни рад этадилар.

1988 йили Саудия Арабистонининг Жидда шахрида чакирилган Ислом Конференцияси Ташкилоти Ислом Фикҳи Академияси Баҳойликни мусулмонларни ислом динидан чалғитишга қаратилган «Аллоҳга қарши оқим», деб эълон қилган. Баҳойликнинг ислом динига зид келувчи ақидаларининг асосийлари куйдагилар ҳисобланади:

– Баҳоулло ўзини маҳдий ва пайғамбар ҳисоблаши, Муҳаммад пайғамбарнинг охирги пайғамбар эканини инкор этиши;

– Баҳоулло ўзининг асарлари Аллоҳдан нозил қилингани ва Қуръонни бекор қилишини даъво қилиши;

– реинкарнация* (одамнинг бошқа жонзот жисмида қайта туғилиши) бор, деб ҳисобланиши;

– қибланинг Акко тарафга ўзгартирилгани;

– кундалик намоз сонини 5 тадан 3 тага ўзгартирилгани;

– рўзани 19 кунга қисқартириб, муддатининг Наврўз куни тугалланадиган қилиб белгилангани;

– судхўрликка руҳсат берилгани¹⁴⁸.

Маълумотларга кўра, баҳойлик динига эътиқод килувчилар сони 5 млн. кишини ташкил этади. Ушбу динга мансуб диндорларнинг энг йирик жамоалари Ҳиндистон, АҚШ, Кения мамлакатларида мавжуд¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Иванов В. А., Трофимов Я. Ф. Религии в Казахстане : справочник. – 2 изд. перераб. и доп. – Алматы : Аркаим, 2003. – С. 167.

¹⁴⁸ Керимов Г. М. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности. — СПб. : ДИЛЯ, 2009. — С. 179.

¹⁴⁹ The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. P40.

Туркистон чор Россияси томонидан истило қилингандан сўнг, 1882 йилдан бошлаб мазкур ҳудудга Эрондан қочиб келган баҳойларнинг дастлабки оилалари кўчиб кела бошлаган. 1908 йили Ашхободда баҳойлар сони жуда ҳам кўпайиб, улар ўзларининг биринчи «Эътиқод ибодатхоналари»ни курганлар.

1917 йилга қадар баҳойлар жамоалари Россия империясининг 14 дан ортиқ шаҳарларида, жумладан, Ашхобод, Боку, Бухоро, Москва, Тошкент, Тбилисида мавжуд бўлган. Собиқ шўролар даврида уларнинг расмий фаолияти тўхтатилган. 1991 йилдан баҳойларнинг расмий ташкилотлари Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги ҳудудида қайта рўйхатдан ўта бошлади.

Ўзбекистон ҳудудида баҳойларнинг илк вакиллари – савдо-сотик билан шуғулланувчи тижоратчилар XIX аср охириларида Самарқанд шаҳрида пайдо бўлган. 1929–30-йилларда Самарқанд шаҳрида биринчи маҳаллий диний мажлис ташкил қилинган.

Мустақиллик йиллари республикада баҳойлар диний ташкилот сифатида дастлаб 1994 йилда Тошкент шаҳар Адлия бошқармаси тарафидан рўйхатга олинди, расмий фаолият бошлаган. Ҳозир Ўзбекистонда 6 та баҳой диний жамоаси (Тошкент шаҳри, Бухоро, Жиззах, Навоий, Самарқанд, Тошкент вилоятларида биттадан) мавжуд. Ташкилотга 1985 йил Қорақалпоғистон Республикасида туғилган Саидов Рустам Саидович етакчилик қилмоқда.

Баҳойлар ўз фаолиятида «Китоби Ақдас», «Китоби Ийқон», шунингдек, Баҳоулло ва Абдул-Баҳо муаллифлик қилган бошқа китоблардан ҳамда «One country» журналидан фойдаланади. Адабиётларнинг аксарияти рус тилида чоп этилган. Мазмунан, баҳойлик таълимоти халқаро тинчлик ҳаракатларига ўхшаб кетса-да, ташкилотнинг аъзолари фаол миссионерлик фаолияти билан шуғулланган.

Ҳозир республика ҳудудидаги айрим баҳойларнинг юқоридаги каби хатти-ҳаракатлари кузатилмоқда.

14. Буддавийлик

Буддавийлик (санскритда «buddha» – «нур билан тўлган») – жаҳон динлари ичида энг қадимийси бўлиб, милоддан аввалги VI–V асрларда Ҳиндистоннинг Ганга водийсида диний-фалсафий таълимот сифатида вужудга келган. Асосчиси Сиддхарттха Гаутама Шакьямуни Будда ҳисобланади. Илмий тахминларга кўра, Будда ҳозирги Ҳиндистоннинг шимоли-шарқида яшаган Шаке қабиласи бошлиғининг ўғли бўлиб, милоддан аввалги 563–483-йилларда яшаб ўтган.

«Буддавийлик» атамаси XIX асрда европаликлар томонидан амалиётга киритилган бўлиб, одатда ушбу динга эътикод килувчилар ўз таълимотларини «Дхарма (қонун, таълимот)» ёки «Буддхадхарма (Будда таълимоти)» деб атайдилар.

VI–V асрларда ҳозирги Ҳиндистонда кўплаб кичик давлатлар бўлиб, энг кўп тарқалган дин брахманлик ҳисобланган. Брахманликда кўп сонли худоларга сизиниш ва уларга қурбонлик келтиришга урғу берилган. Жамият варна (табақаларга) бўлинган: брахманлар – диний руҳоний ва коҳинларнинг олий табақаси, кшатрийлар – жангчилар, вайшлар – савдогарлар ва шудралар – қуйи табақа бўлиб, юқорида санаб ўтилган тоифадагиларга хизмат кўрсатувчилар ҳисобланган.

Буддавийликда қурбонлик келтириш ва варналарга бўлиниш рад этилган. Жамият икки тоифага – брахман, кшатрий, гахапати (мулкдор шахслар) ва қуйи табақадан ташкил топган, деб қаралади¹⁵⁰.

Буддавийлик таълимотида монотеистик динлардан фарқли ўларок ягона Яратувчи Худо ва абадий руҳ ҳақидаги ғоялар йўқ. Шунингдек, ушбу динда Инжил ёки Қуръон каби ягона муқаддас китоб мавжуд эмас¹⁵¹.

¹⁵⁰ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 220.

¹⁵¹ Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по

Энг қадимги муқаддас диний манба милоддан аввалги I асрда пали тилида Цейлонда (Шри-Ланка) ёзилган «Трипитака (Учта сават)» ҳисобланади. Трипитака уч қисмдан иборат:

1. «Виная-питака (Низом савати) – роҳиб ва роҳибаларнинг фаолиятини белгилаб берувчи қоидалар;

2. «Сутта-питака (Сутталар савати)» – Будданинг шогирди Ананда томонидан устозининг маъруза ва ҳикматли сўзларига ёзилган шарҳлар;

3. «Абхидхамма-питака (Дхаммалар ҳақидаги таълимот)» – қадимги буддавийлик таълимоти гизимга солинган еттита трактат.

Бундан ташқари, буддавийликда кейинги даврларда хитой, япон, мўғул, тибет тилларида ушбу динга эътиқод қилувчи роҳиб ва файласуфлар томонидан ёзилган кўплаб диний-фалсафий асарлар, хусусан, «Саддхармапундарика-сутра», «Аватамсака-сутра», «Ваджрачхедика-праджняпарамита-сутра» муҳим манба саналади.

Буддавийлик фалсафаси барча инсонларни тенг деб эълон қилади ва ҳиндуийлик динига хос бўлган табақалар тизимини рад этади. Карма ҳақидаги таълимот, яъни инсоннинг турли жонзот, ўсимлик ва буюмлар шаклида қайта дунёга келиши ҳақидаги ғоя илгари сурилади.

Буддавийликда инсон ўз тақдирини онгли фаолияти билан яратади деган ғоя ётади. Диний ақида тўртта тамойилга асосланади:

1) ҳаёт изтироблардан иборат;

2) изтиробларнинг манбаи эҳтиёж ва истакларга тўла ҳаётдир;

3) изтироблардан нирванага («ўтиш», «сўниш») эришиш орқали халос бўлиш мумкин;

4) қийноқлардан қутулиш, ҳақиқатни англаш ва нирванага эришиш йўли мавжуд. Бу йўл – тўғри дунёқараш, тўғри ният қилиш, тўғри гапириш, тўғри ахлокли бўлиш, тўғри турмуш тарзи кечириш, тўғри тиришқоқлик кўрсатиш, тўғри мулоҳаза қилиш ва тўғри мақсадда диққатни жамлаш ҳисобланади¹⁵².

Будда таълимоти асосида «ҳаёт – бу азоб-уқубат» ва «нажот йўли мавжуд» деган ғоялар ётади. Унга кўра, инсон шахсий камолоти ва эзгу турмуш тарзи билан ўзини кутқаради. Буддавийликда бошқа худоларга сиғиниш тақиқланмайди, бироқ улар олий саодатга –

религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – С. 166.

¹⁵² Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 69.

«нирвана» ҳолатига эришишга ёрдам бермайди, бунга фақат Будда қодир, деб ҳисобланади.

Буддавийлар бешта қоидага амал қилишлари лозим: тирик жонзотни ўлдирмаслик; ўғрилик қилмаслик; зино қилмаслик; ёлғон гапирмаслик; маст қилувчи ичимликларни ичмаслик. Руҳонийлар учун яна бешта қўшимча шартлар жорий қилинган: тушлиқдан сўнг овқат тановул қилмаслик, рақс, қўшиқ қуйламаслик ва кўнгилочар ўйинларда иштирок этмаслик, тақинчоқ тақмаслик ва хушбуй атирупалардан фойдаланмаслик, баланд ва юмшоқ тўшақда ётмаслик, олтин сақламаслик.

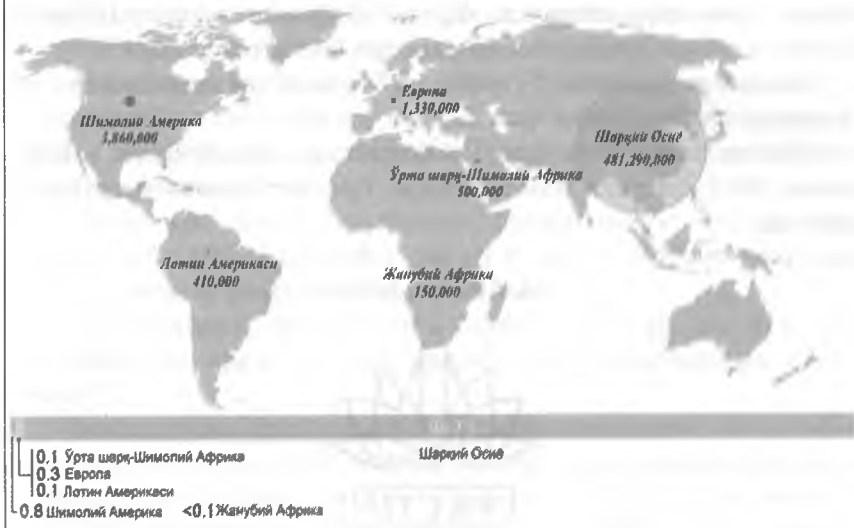
Ҳиндистонда буддавийлик милоддан аввалги III асрда энг тараққий этган даражасига етиб, ўша даврдаги подшоҳ Ашока томонидан мазкур динни бошқа мамлакатларга ҳам ёйишга хизмат қилувчи миссионерлар институти жорий қилинган. Бироқ, буддавийлик дини вужудга келишининг биринчи асридаёқ 18 та сектага бўлиниб кетган¹⁵³.

Ўзаро ихтилофларни йўқотиш мақсадида милоддан аввалги 447 йили Рад-жагрих ва милоддан аввалги 367 йилда Вайшави умумий йиғинлар ўтказилган. Натижада милоднинг биринчи асрида буддавийликда иккита йўналиш шаклланиб, улар «хинаяна» – «тхеравада» (кичик айлана) ва «махаяна» (катта айлана) деб аталган. «Хинаяна»да зоҳидлик йўлини танлаган роҳибларгина олий саодатга эришиши мумкин ҳисобланса, «махаяна» буддавийликка эътиқод қилувчи барча диндорлар фаол тарғибот (миссионерлик) ишлари ва дунёвий ишларда қатнашиш билан «нирвана»га эришиши мумкин бўлган кенг йўл сифатида қўрилади.

V асрда эса махаянада иккита тармоқ – «мадхьямика (шуньявада)» ва «йогачара (виджнянавада)» вужудга келиб, мазкур йўналишлар буддавийликнинг жаҳон дини сифатида кенг тарқалишига хизмат қилган.

¹⁵³ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 27.

Буддавийлик кенг тарқалган ҳудудлар

5-расм. Буддавийлик дини тарқалган ҳудуд

Маълумотларга кўра, ҳозир буддавийликка 500 млн. одам эътиқод қилади. Буддавийлик кўпроқ Шарқий Осиё минтақасида кенг тарқалган бўлиб, ушбу динга мансуб йирик жамоалар Хитой (244,1 млн. киши), Таиланд (64,4 млн.), Япония (45,8 млн.), Бирма (38,4 млн.), Шри Ланка (14,4 млн.), Вьетнам (14,3 млн.), Кампучия (13,6 млн.), Шимолий Корея (11 млн.), Ҳиндистон (9,2 млн.), Малайзия (5 млн.) мамлакатларида мавжуд¹⁵⁴.

Будда монастирлари ибодатхона, ступа (авлиёлар ёки муқаддас буюмлар кўмилган жой), роҳиблар яшайдиган ва медитация қиладиган хоналардан иборат. Одатда ибодатхоналар Будданинг расмлари, мандала, буддавийликдаги рамзлар билан безатилади. Жамоа роҳиб ва оддий диндорлардан иборат. Жамоага миллати, ирқи ва ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар исталган шахс аъзо бўлиши мумкин.

Диний маросимлар эрталабки ва кечки ибодат, рўза, туғилган кун ва балоғат ёшени нишонлаш, никоҳ, янги уйга кўчиш, аждодларни хотирлаш ва дафн этишдан иборат.

Буддавийликда диний байрамлар ой календари бўйича нишонланади. Февраль-март ойларида Янги йил, апрель-май ойларида Будда-

¹⁵⁴ The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. P. 32

нинг туғилиши, «нур»га тўлиши ва нирванага етишуви билан боғлиқ байрам, июнь-июль ойларида «Ерга Майтренинг тушиши (Келажак Буддаси)», «Сангуга кириш» байрамлари тантана қилинади¹⁵⁵.

Маълумотларга кўра, Ўрта Осиёга буддавийлик милоддан аввалги I аср охирларида кириб келган.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистондаги ягона Будда ибодатхонаси 2001 йилнинг ноябрь ойида Тошкент вилоятида рўйхатга олинган.

15. Кришнаийлик

Кришнаийлик («International Society for Krishna Consciousness», бошқа номлари – «Харе Кришна», «Вайшнавизм») – Ҳиндистондаги қадимий диний қўлёмалар (ведалар) асосида ташкил этилган диний йўналиш ҳисобланиб, унга ҳинд миллатига мансуб, «А.Ч.Бхактиведанта Свами» таҳаллуси ва «Шри Прабхупада» унвони билан машҳур бўлган Абхай Ширан Де (1896–1977) исмли шахс асос солган.

Кришнаийликнинг марказий ташкилоти – Кришнани англаш халқаро жамияти (ISKCON) 1965 йили АКШда рўйхатдан ўтган.

Кришнаийлик дини таълимоти яккахудоликка асосланган. Ягона ва мутлақ худо сифатида Кришна тан олинади. Ташкилотнинг диний таълимотида А.Ч.Бхактиведантнинг «Бхагавад-гита», «Шримад-Бхагаватам» асарлари ва бошқа Веда матнлари муқаддас ҳисобланади. Асосий ақидавий қарашлар қуйидаги тамойилларга таянади:

– коинотда Кришна – олий илоҳий шахс ҳукмронлик қилади, у абадий, яратилмаган ва чексиз шаклларга кириш (аватара) қобилиятига эга, унинг турли, масалан, Будда, Иегов, Рама каби исмлари бўлиши мумкин;

¹⁵⁵ Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 27.

– инсонда икки мустақил табиат мужассам бўлган: ўлимга дучор бўлувчи тана ва абадий рух. Инсон руҳи худонинг маънавий мазмунига ўхшаш бўлиб, фақат миқдор жиҳатидан фарқ қилади;

– «шайтон» тушунчаси йўқ, унинг ўрнида қисман одамларни ҳақиқатдан йироқлаштирувчи моддий энергия – «майя», қисман эса Кришна душмани сифатида таърифланадиган иблис ва жинлар ҳақидаги тушунчалар ишлатилади;

– яқин вақт ичида Ер ўзининг охириги даври – Кали-югани бошидан кечириб, Кришнанинг охириги кўриниши – Калка қиёфасида келиши (аватара) амалга ошади, деб саналади;

– хундуийлик пантеонидаги бошқа худолар ва ўзга дин пайғамбарлари ярим худо ва Кришнанинг хизматкорлари ҳисобланади¹⁵⁶;

– инсон руҳи Кришнанинг бир қисми ҳисобланиб, у жисмини алмаштирган ҳолда абадий яшайди. Узлуксиз алмашинишдан фақат Кришнага содиқ одамлар кутилиши мумкин, деб эътиқод қилинади¹⁵⁷.

Кришначиларнинг кундалик ҳаёти юқорида қайд этилган мақсадга бўйсундирилган. Ибодат якка ҳолда ёки жамоа билан бирга медитация қилиш, Кришнага сизинишга асосланган. Кришначилар ҳар куни 1728 марта Кришнани мақтовчи мантра – «Харе Кришна»ни такрорлаши ва диний етакчи – «гуру»га сўзсиз бўйсунуши лозим¹⁵⁸.

Кришначиларда тўрт хил турмуш тарзи белгиланган: шогирдлик, оилавий ҳаёт, оилавий ҳаётдан четлашув ва таркидунёлик, яъни дунё ишларидан тўлиқ четлашув.

Кришнаийлик таълимотини қабул қилган оддий аъзоларга янги – санскритча исм берилади. Жамоа аъзолари ҳинд миллий либослари – қизил ёки тўқ сарик сари кийиб, сочларини тақир олдирган ҳолда кўлларида 108 та тошли тасбеҳ кўтариб юрадилар.

Кришначилар учун турмуш ўртоғи одатда «гуру» томонидан танлаб берилади. Никоҳ зоҳид турмуш тарзини кечира олмайдиганларга рухсат берилади. Эр-хотин муносабатлари фақат фарзанд кўриш билан чегаралаб қўйилган¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Таевский Д. Секты мира. – Ростов н/Д. : Феникс, СПб. : Северо-Запад, 2007. – С. 421.

¹⁵⁷ Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Международное общество сознания Кришны.

¹⁵⁸ Макдауэлл Дж., Стюарт Д. Обманщики. – М. : «Протестант», 1994. – С. 224.

¹⁵⁹ Иванов В. А., Трофимов Я. Ф. Религии в Казахстане : справочник. – 2 изд. перераб. и доп. – Алматы : Аркаим, 2003. – С. 189.

Кришначиларнинг ўз мол-мулкларини жамият ҳисобига хайр-эхсон қилишлари рағбатлантирилади.

Ўзини роҳибликка бағишлаган шахслар *саньяс* деб аталиб, улар ибодатхона (ашрам)да яшайдилар. Ашрамларда қатъий интизом, кундалик эргалабки ва кечки ибодат, медитация, кўчаларда даъват ишларини ўтказиш ёки қишлоқ хўжалиги ишлари билан шуғулланиш белгилаб қўйилган.

Жамоа аъзоларига гўшт, балиқ, тухум ейиш, спиртли ичимликлар, кофе, чой ичиш, қимор ўйнаш ман қилинади. Кришначиларга фаол миссионерлик билан шуғулланиш ва ташкилотга тегишли адабиётларни кўчаларда тарқатиш буюрилган¹⁶⁰.

Кришначиларнинг Джойтир Веда асосида ҳисоблаб чиқиладиган календарлари мавжуд. Мазкур календар бўйича нишонланадиган диний байрамлар (Джаманмашта) Кришнанинг Матхура ва Гаура-Пурнима қиёфасида келган куни, Шри Прабхупаданинг намоён бўлган куни, шунингдек, Кришнанинг турли қиёфаларга кирган кунлари ва авлиёларнинг намоён бўлган кунлари билан боғлиқ.

ISKCON ташкилотининг асосий бўғини ибодатхоналар бўлиб, одатда улар қошида миссионерлик марказлари ташкил этилади. Баъзи ибодатхоналар қошида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланувчи жамоалар, хайрия ташкилотлари тузилган. Барча ибодатхоналар маъмурий-хўжалик фаолияти жиҳатидан мустақил ҳисобланади. Диний жиҳатдан қуйи даражада минтақавий Кенгашлар, мамлакат миқёсида йирик ибодатхона раҳбарларидан иборат Кенгашларга бирлашади.

Кришначиларнинг умумий сони бўйича маълумотлар бири-биридан кескин фарқ қилади. Масалан, россиялик мутахассисларнинг фикрига кўра, ушбу динга эътиқод қилувчилар сони бир неча ўн минг кишини ташкил этади¹⁶¹. Бошқа манбаларда эса кришначиларнинг сони бир миллиондан зиёд, деб баҳоланади¹⁶².

¹⁶⁰ Таевский Д. Секты мира. – Ростов н/Д. : Феникс, СПб. : Северо-Запад, 2007. – С. 421.

¹⁶¹ Новые религиозные организации России деструктивного и оккультного характера : Справочник / Миссионерский отдел Московского Патриархата Русской Православной церкви. Информационно-аналитический вестник №1. – Изд-е 2-е переработ. и допол. – Белгород: Белгород, 1997. – С. 247.

¹⁶² Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 131.

Кришначиларнинг умумжаҳон бошқарув органи (*Governing Body Comisson*) Ғарбий Бенгалиянинг Маяпур шаҳрида жойлашган. АҚШнинг Лос-Анжелес шаҳрида ташкилотнинг «Бхактиведанта Бук Траст» нашриёти жойлашган. Мазкур нашриёт ва унинг турли мамлакатлар, жумладан, Россиянинг Москва ва Санкт-Петербургда очилган филиалларида ташкилотнинг босма адабиётлари нашр қилинади.

ISKCON ташкилотининг собиқ Совет Иттифоқидаги фаолияти Свами Прабхупаданинг 1972 йили Москвага келиши билан боғлиқ бўлиб, дастлабки ибодатхона 1988 йилда очилган¹⁶³.

Дастлабки кришначилар Ўзбекистонда 1985 йилда пайдо бўлган. Ҳозирги кунда кришначиларнинг республикадаги ягона диний ташкилоти Тошкент шаҳрида фаолият юритмоқда.

Кришначиларнинг айримлари томонидан республика аҳолиси орасида ўз диний адабиётларини қонунга зид равишда тарқатишга қаратилган хатти-ҳаракатлари, миссионерлик билан боғлиқ қонунбузарликлари кузатилган.

16. Яхудийлик

Яхудийлик (ивритда «yahadut», грекчада «Ioudaismos» – иудаизм) миллоддан аввалги 2-минг йилликда Шимолий Арабистонда яшаган кўчманчи яхудий қабилаларининг политеистик эътиқодлари ва маросимлари асосида вужудга келган. Миллоддан аввалги XIII асрда яхудий қабиласида якка худо – Яхвега сиғиниш қарор топди. Миллодгача VI асрда яхудийликнинг асосий элементлари: монотеизм, яхудийларнинг худо танлаган миллат экани, илоҳийлаштирилган Эски Аҳд, messiyaning келишига ишониш тўлиқ шаклланди.

¹⁶³ Новые религиозные организации России деструктивного и оккультного характера : Справочник / Миссионерский отдел Московского Патриархата Русской Православной церкви. Информационно-аналитический вестник №1. – Белгород : Белгород, 1997. – С. 269.

Яҳудийларнинг диний байрамлари (Моэд) ичида асосийлари қуйидагилар саналади: Шаббат (ҳар шанба куни) – дунё яратилиши хотираси; Рош га-Шана (сентябрь-октябрь, яҳудий календарисида 1–2 тишрей) – Янги йил байрами; Йом-Кипур (октябрь – 10 тишрей) – гуноҳлар кечириладиган кун; Песах (Пасха, март-апрель, 15-22 нисон) – баҳор келиши ва яҳудийларнинг Миср қуллигидан қутулиши билан боғлиқ¹⁶⁸.

Маълумотларга кўра, яҳудийларнинг умумий сони 14 млн. кишини ташкил этади. Энг йирик яҳудий жамоалари АҚШ (5,6 млн. киши), Исроил (5,6 млн.), Канада (350 минг), Франция (310 минг), Буюк Британия (280 минг), Германия (230 минг), Россия (230 минг), Аргентина (200 минг), Австралия (110 минг), Бразилия (110 минг) мамлакатларида мавжуд¹⁶⁹.

Маълумотларга кўра, Ўрта Осиёга яҳудийлар милоддан аввалги II асрда кела бошлаган. XVIII асрнинг бошида Ўрта Осиёдаги яҳудийлар Эрон, Афғонистон, Хива, Қўқон ва Бухоро жамоаларига бўлиниб кетган.

Ўзбекистонда яҳудийликнинг икки йўналиши мавжуд: сефардлар (шарқий яҳудийлар), ашқиназлар (европа яҳудийлари). Сефардларни асосан Бухоро яҳудийлари ташкил этади. Бухоро яҳудийларининг Ўрта Осиёга кириб келишлари қачон бошлангани бўйича илмий доираларда яқдил фикр йўқ. Яҳудийлар энциклопедиясида Бухоро ҳудуди Библиядаги Хабар билан, яъни исроилликларнинг ўн пушти сургун қилинган жойлардан бири сифатида эътироф этилган (милоддан аввалги 722-йил). Этнографик тадқиқотлар Бухоро яҳудийлари ўзларини ассирий ва вавилон асирларининг авлодлари деб ҳисоблашларини кўрсатган. Факт жиҳатидан илк яҳудий жамоаси Балх (Жанубий Бақтрия)да милодий IV асрда мавжуд бўлгани тасдиқланган. XIX асрга қадар яҳудийлар Бухоро амирлиги ҳудудида алоҳида жамоа бўлиб яшаганлар. Чор Россияси Туркистонни босиб олгандан сўнг, XIX асрнинг иккинчи ярмидан яҳудийлар Тошкент шаҳри ва Фарғона водийсига ҳам тарқала бошлаганлар.

Ҳозир республикада жами 8 та яҳудий жамоаси, шу жумладан, Тошкент шаҳри (3), шунингдек, Бухоро (2), Самарқанд (2) ва Фарғона

¹⁶⁸ Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 194.

¹⁶⁹ The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. P.43.

вилоятларида (1) фаолият кўрсатиб келмоқда. Улардан бири (Тошкент ш.) Европа яхудийлари (ашкиназлар) йўналишига, колганлари сефардларга мансуб.

Ўзбекистон Библия жамияти

Библия жамиятлари – Библияни оммалаштириш мақсадида тузиладиган христиан ташкилот ва уюшмалари бўлиб, кўпроқ протестантлар томонидан ташкил этилади. Дастлабки Библия жамиятлари XVII–XVIII асрларда Англияда вужудга келган.

Россияда ушбу йўналишдаги ташкилотлар – Россия Библия жамияти 1812 йилдан, протестант йўналишидаги Евангель Библия жамияти 1831 йилдан, шунингдек, Россияда Муқаддас ёзувларни тарқатиш жамияти 1863 йилдан фаолият кўрсата бошлаган.

Библия жамияти уюшмаси (БЖУ, инглизча – «United Bible Societies») – миллий Библия жамиятларини бирлаштирувчи халқаро христиан ташкилоти бўлиб, Буюк Британияда 1946 йили Ғарбий Европада жойлашган 13 та Библия жамиятининг уюшмаси сифатида ташкил этилган.

БЖУга аъзо бўлиш истагини билдирган ташкилотнинг бош мақсади Библияни ҳар бир инсонга у тушунадиган тилда, умуман шарҳсиз ва арзон нархда етказишдир. 2008 йилнинг бошига келиб, уюшмага 200 дан зиёд мамлакатда фаолият юритувчи 144 та Библия жамияти аъзо бўлган.

БЖУнинг фаолияти христианлик дини ичида конфессиялараро мазмунга эга. XX асрнинг 60-йилларига қадар ташкилотда асосан протестант черковлари фаолият кўрсатган бўлса, Иккинчи Ватикан Соборидан сўнг уюшмага католик черковлари ҳам қўшила бошлаган. Кейинчалик, БЖУнинг фаолиятида православ черковлари ҳам иштирок эта бошладилар.

БЖУнинг асосий фаолият соҳалари Библия ва унга кирувчи алоҳида китобларни, Библияни ўқиш ва тушунишга ёрдам берувчи

ўқув қўлланмаларини турли тилларга таржима ва нашр қилиш ҳамда тарқатишдан иборат.

БЖУнинг маркази Англиянинг Рединг шаҳрида жойлашган. Ташкилот раҳбари президент саналиб, у Бутунжаҳон Ассамблеясида сайланади. 2004 йилнинг август ойидан буён ташкилотга Джордж Бартон (Янги Зеландия) раҳбарлик қилиб келмоқда.

Уюшманинг охириги, 2004 йили Лондонда бўлиб ўтган Бутунжаҳон Ассамблеясида «Ньюпорт Ассамблеяси Декларацияси» қабул қилинган. Мазкур ҳужжат миллий Библия жамиятларига ёшлар ичида «евангелизация (инжиллаштириш)» ишларини жонлантириш мақсадида янги ахборот воситаларидан кенг қўламда фойдаланиш, видеоматериаллар, комикслар тайёрлаш, турли диаспора, меҳнат мигрантлари, кочоқлар, маҳбуслар билан ишлаш учун махсус дастурлар яратишни тавсия қилган¹⁷⁰.

Ўзбекистон Библия жамияти БЖУнинг аъзоси бўлиб, ташкилот 1994 йили расмий рўйхатдан ўтган.

1.4. Миссионерлик ва прозелитизм: тарих ва бугунги кун, юзага келаётган ижтимоий муаммолар, хуқуқий баҳо

Миссионерлик (лотинчада «missio» – «юбориш», «вазифа топириш») муайян дин, конфессия, номинация ёки секта вакилларининг ўз диний таълимотини тарғиб қилиш ва тарқатишга қаратилган фаолияти ҳисобланади¹⁷¹. Миссионер (missionary) ўзи эътиқод қилувчи диний таълимотни ўзга дин вакиллари ичида тарқатиш билан шуғулланувчи шахс ҳисобланади.

Миссионерлик одатда миллий динлардан бошқа деярли барча динларда учрайди. Миссионерлик фаолиятини фуқаровий мансублик жиҳатидан ташқи (хорижда амалга ошириладиган) ва ички (мамлакат ичида) турларга ажратиш мумкин. Хусусан, христианликнинг католик ва православ йўналишларида миссионерлик билан руҳонийлар шуғулланса, протестант конфессияларида миссионерлик барча диндорларнинг бурчи ҳисобланади.

Миссионерликнинг узвий қисми бўлган прозелитизм (грекча «proseh/tos» – янги эътиқодни қабул қилган одам) – муайян дин, конфессия, номинация ёки секта вакилларининг ўзга дин вакиллари

¹⁷⁰ Сайт «Седмица.ру». URL: <http://www.sedmitza.ru/news/312272.html>

¹⁷¹ Миронов О. Словарь религиозных терминов. – Воронеж : «Воронеж», 2002. – С. 25.

ёки даҳрийларни бевосита ўз динига киритишга қаратилган назарий ва амалий фаолияти саналади. Иккинчи маънода прозелитизм янги дин ғояларини қабул қилган шахснинг ушбу динга кучли садокатини англатади¹⁷².

Дастлабки миссионерлар каторида милоддан аввалги III асрда Ҳиндистонда подшоҳ Ашока томонидан қўшни мамлакатларга буддавийликни тарғиб қилиш учун юборилган роҳибларни қайд этиш мумкин.

Милонинг илк даврларида миссионерлик кўпроқ Рим католик черкови устувор ўрин тутган Ғарб мамлакатларида кенг ривожлана бошлаган. Таъкидлаш жоизки, миссионерлик, албатта, биринчи навбатда черковнинг диний таълимотига монанд евангеллаштириш ва католик динини ёйишга қаратилган бўлса-да, ушбу фаолият сиёсий мақсадлар – мустамлакалаштириш ва ўзлаштиришда ҳам кенг қўламда фойдаланилган. Жумладан, XV–XVI асрларда Испания ва Португалиянинг Лотин Америкаси ва Африка қитъаларидаги мустамлакаларининг вужудга келишида католик черковининг миссионерлари муҳим роль ўйнаган.

1622 йилда Рим Папаси Григорий XV католик миссионерлик ҳаракатини кенгайтириш мақсадида дин даъвати Конгрегацияси (1967 йилдан буён – халқларни инжиллаштириш Конгрегацияси) ни таъсис этган. Миссионерлар самарали фаолият олиб бориш учун ўзлари бораётган мамлакат халқлари динлари ва урф-одатларини пухта ўрганган. Мисол тариқасида Г.де Любянинг «Шарқда буддавийлик билан учрашув», М.Рикки (1552–1610) ва Ж.Ф.Лафитонинг (1670–1740) «Америкаликларнинг ибтидоий даврга хос ёввойи табиати» каби асарларини кўрсатиш мумкин¹⁷³. Испания томонидан Лотин Америкасини мустамлакага айлантириш амалга оширилган даврда католик черкови миссионерлари Америка ҳинду қабилаларининг тилларини ўрганиб, даъват ишлари ўтказиш мақсадида улар учун махсус алифбо ишлаб чиққанлар.

XVII–XVIII асрларда Голландия ва Буюк Британиянинг колониал сиёсати авж олгани муносабати билан миссионерлик ушбу

¹⁷² Сайт «Национальная социологическая энциклопедия». URL: <http://didacts.ru/dictionary/1010/word/prozelitizm>

¹⁷³ Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир : Владимирский юридический институт Минюста России, 2011. – С. 13.

бўлиб, XIX асрдаёк таникли геосиёсатчи А.Мехен мазкур худудни «Можаролар зонаси» деб атаган эди¹⁷⁷. Агар бугунги кун воқелигига эътибор қаратсак, ҳозирги ижтимоий-сиёсий кескинликлар, қуролли можароларнинг аксарияти «10-40 ойна» ичидаги мамлакатларда рўй бермоқда.

1990-йилларда собиқ социалистик лагеръ парчаланиб кетиши натижасида Шарқий Европа ва собиқ Совет Иттифоқи худудида вужудга келган мустақил давлатларда Ғарб мамлакатларида жойлашган турли протестант жамоаларининг ўта фаоллашуви кузатилди. Маҳаллий аҳоли учун анъанавий бўлмаган диний жамоа тарғиботчилари жамият ва давлат олдида ижтимоий тотувликни сақлаш бўйича ҳеч қандай масъулият олмаган ва ҳис этмаган ҳолда фақат ўз сафини кенгайтириш билан машғул бўлган. Масалан, биргина Россиянинг ўзида 2000-йилларнинг охирида 4,5 мингдан зиёд протестант черков ва деноминациялари расмий рўйхатдан ўтган.

Бугунги кунга келиб, Украина христиан миссионерлик ташкилотларининг МДХ давлатлари ичидаги энг йирик қўнимгоҳига айланди. Мазкур мамлакатнинг қонунчилигида чет элликлар учун визаларнинг бекор қилингани, диний ташкилотларга хориждан мустақил хайрия ёрдами олиб, тарқатишига рухсат берилгани, шунингдек, диний тамойилларни таълим тизимининг барча бўғинларида – болалар боғчасидан тортиб, олий таълим муассасаларида рухсат берилгани янги диний конфессиялар, айниқса, евангелчи протестант жамоаларига кенг имкониятлар яратди¹⁷⁸.

Ҳозир Киев шаҳрининг ўзида 4 та баптист ва 3 та пятидесятник семинариялари мавжуд бўлиб, бунинг устига Интернет тармоғи орқали сиртқи таълим бериш билан ҳам шуғулланмоқда. Харизматик пятидесятниклар йўналишидаги «Худо элчихонаси (Посольство Божье)» ташкилоти бугунги кунда Украинада 38 та черков очган. Нигериялик Сандей Аделадж етакчилик қилувчи мазкур черков таълимотида Ғарб неолиберализмига хос индивидуализм ва эгоцентризм ғоялари тарғиб қилинади. Адептлардан юксак ахлокли бўлиши ва камтар ҳаёт кечириши

¹⁷⁷ Трофимчук Н., Свищев М. Элементы стратегии миссионерской деятельности: механизмы и нормы их практической реализации. Сайт «Психфактор». URL: <http://psyfactor.org/expan10.htm>

¹⁷⁸ Ваннер К. Социальное служение и миссии украинских мега-церквей: изучение двух примеров // Электронный журнал «ВОСТОК-ЗАПАД. Вестник Служений и Церквей», 2010. – Т. 18. – № 4. – С. 15.

талаб қилинмайди. Аксинча, бойлик миқдори ва профессионал ўсиш инсоннинг Худонинг раҳматига эришганлик кўрсаткичи сифатида баҳоланади¹⁷⁹. 2004 йили Украинада «рангли инқилоб» рўй берган даврда ҳар куни «Худо элчихонаси» черковининг 4 мингга яқин аъзоси Майданда норозилик намойишларида қатнашган¹⁸⁰.

Бир миллатга мансуб, бир тилда гаплашувчи, умумий тарих ва ягона давлатга эга бўлган фуқароларни диний омил асосида бўлиб ташлашга қаратилган ҳаракатларни мазкур жамият учун таҳдид сифатида баҳолаш мумкин. Ноанъанавий диний жамоалар конфессиялараро низолар чиқиши мумкинлигини ҳам ҳисобга олмай ўз сафини кенгайтиришга ҳаракат қилиши оғир оқибатларга олиб келади. Буни Африка ва Осиё минтақасидаги қатор мамлакатларда миссионерлик ва прозелитизм натижасида туб аҳолининг диний таркибидаги мувозанат бузилиши оқибатида турли дин вакиллари орасида доимий равишда келиб чиқаётган можаролар мисолида кўриш мумкин.

Жумладан, Африканинг шимоли-шарқий қисмида жойлашган Судан Республикасининг асосий нефть захиралари жойлашган жанубий ҳудудлари ўтган аср давомида католик ва протестант миссионерлари томонидан фаол христианлаштирилган эди. Ушбу ҳудудда марказий ҳукуматга қарши қуролли чиқишлар оқибатида, айрим маълумотларга кўра, 1,5 млн.га яқин одам нобуд бўлган. 2011 йили Африкадаги энг йирик давлат ҳисобланган мазкур мамлакат мусулмонлар кўпчилигини ташкил этувчи Судан ва аҳолисининг асосий қисми христианлардан иборат Жанубий Судан Республикасига бўлиб юборилди¹⁸¹.

Индонезиянинг христианлаштирилган шимолий ҳудудлари – Суматра, Сулавеси ва Молукко ҳудудларида муттасил равишда мусулмонлар ва христиан прозелитлари ўртасида диний низолар асосида тўқнашувлар, қотилликлар, террорчилик ҳаракатлари рўй бериб туради. Маълумотларга кўра, ҳозир мусулмон аҳолисининг сони бўйича биринчи ўринда турадиган Индонезияда 27324 та христиан миссионерлари, 44 та Европа ва 20 та АҚШ миссионерлик марказлари фаолият юритмоқда¹⁸².

¹⁷⁹ Там же, 17 с.

¹⁸⁰ Ваннер К. Социальное служение и миссии украинских мега-церквей: изучение двух примеров // Электронный журнал «ВОСТОК-ЗАПАД. Вестник Служений и Церквей», 2011. – Т. 19. – № 2. – С. 10.

¹⁸¹ Филагов С. Судан: острые приступы «независимости». Сайт «Международная жизнь», 28.05.2012. URL: <http://interaffairs.ru/read.php?item=8496>

¹⁸² Христианские миссионеры вычищают мусульманский мир. Сайт «МАРАНАФА

Масаланинг эътиборли томонларидан бири айрим янги харизматик етакчилар бошчилигида протестантлик асосида шаклланган диний жамоаларда адептларнинг онгини назорат қилиш, хўрлаш ва ҳатто, ўз-ўзини ўлдиришга мажбурлаш ҳолатлари кузатилмоқда.

Жумладан, 1955 йили АҚШнинг Индианаполис штатида Жеймс Уоррен исмли шахс томонидан «Халқлар ибодатхонаси» черкови ташкил этилган. Кейинчалик черков қавми аввал Сан-Франсискога, 1977 йили эса Гайана оролига кўчиб ўтган. Бу ерда қавм Джонстаун номли ранчога жамоа бўлиб яшаган. 1978 йил 17 ноябрь куни Джонстаунга черков аъзоларининг оила аъзоларидан қариндошларига ушбу ерда зуғум ўтказилаётгани ҳақида ёзган шикоятларини ўрганиш учун АҚШ конгрессмени Лео Райан бошчилигида делегация келган. Бу ерни тарк этиш истагини билдирган жамоанинг собиқ адептлари билан ортга қайтмоқчи бўлган Лео Райан ва бир неча делегация аъзолари аэродромда отиб ўлдирилган. 18 ноябрь куни эса Ж.Уорреннинг буйруғи билан черков қавми оммавий равишда заҳар ичиб, ўзларини ўлдирган. Жами 918 та жамоа аъзоси, улар қаторида 270 нафар гўдак ҳаётдан кўз юмган¹⁸³.

Вернон Хауэл исмли шахс етакчилик қилган «Давидов шажараси» диний жамоаси Еттинчи кун адвентистлари таркибидан чиққан бўлиб, қароргоҳи АҚШнинг Вейко шаҳри Маунт-Кармел ер-мулкида жойлашган. 1993 йилнинг февраль ойида полиция ушбу ерда болалар калтакланаётгани ҳақида хабар олиб, тинтув ўтказмоқчи бўлган. Бироқ жамоа аъзолари икки ой давомида полицияни киритмаган. Охи-роқибат, 19 апрель куни полиция куч ишлатиб кирмоқчи бўлганда секта етакчилари бинони ёқиб юборган. Оқибатда жамоанинг 76 нафар аъзоси, шу жумладан, ёш болалар нобуд бўлган¹⁸⁴.

Хорижий ОАВда миссионерлар айрим Ғарб мамлакатларининг махсус хизматлари манфаатлари учун ишлаётганликлари ҳақида маълумотлар мавжуд. Жумладан, россиялик экспертлар протестантликка мансуб мормонлар черкови АҚШ махсус хизматлари учун жосуслик фаолияти билан шуғулланади, деб ҳисоблайдилар¹⁸⁵. Аини чоғда АҚШ

888», 02.05.2011. URL: http://chmm888.ru/news/khristianskie_missionery_vychishhajut_musulmanskij_mir/2011-02-05-5

¹⁸³ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Храм_народов

¹⁸⁴ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Ветвь_Давидова

¹⁸⁵ Смирнов А. Великая миссия американских мормонов: код Ромни. Сайт «Радио голос России», 10.10.2012. URL: http://rus.ruvr.ru/2012_10_10/Velikaja-missija-amerikanskih-mormonov-kod-Romni/.

ахборот воситаларида 2012 йилнинг апрель ойида ҳукумат томонидан мормонларнинг маркази бўлган Юта штати Блаффдейл шаҳрида 2 млрд. доллар сарфлаб, дунёдаги энг йирик кибержосуслик маркази қуришга қарор қилгани эълон қилинган. Мазкур марказнинг штати биринчи навбатда «мормонларнинг Гарварди» деб ном олган Бригма Янг Университети битирувчилари ҳисобидан тўлдирила бошланган¹⁸⁶.

2007–2008-йилларда Қозоғистонда «Благодать» протестант черковининг Олма-ота ва Қарагандада жойлашган бир неча ибодатхонасининг руҳонийлари жосусликда айбланиб қўлга олинган. Тинтув вақтида улардан ман этилган адабиётлар билан бир қаторда психотроп моддалар, шунингдек, черков жамоаси аъзоларининг ҳар бирига батафсил тайёрланган маълумотлар тўплами топилган. Адептларга нисбатан тўпланган маълумотларда шантаж қилишда ишлатиш мумкин бўлган фактларга эътибор қаратилган¹⁸⁷.

Мустақилликнинг илк давридан Марказий Осиё минтақасида ҳам турли ноисломий диний конфессиялар томонидан ўз диний қарашларини маҳаллий аҳоли ичида кенг тарғиб қилишга қаратилган фаол ҳаракатлар амалга оширилди. Минтақа мамлакатларида туб аҳоли учун анъанавий бўлмаган диний конфессияларга мансуб ташкилотлар ҳам расмий рўйхатдан ўтиб, фаолият юрита бошлади. Жумладан, Қозоғистонда 2012 йилнинг октябр ҳолатига кўра 17 та конфессияга мансуб 3088 диний ташкилот рўйхатдан ўтган бўлиб, улардан 2229 таси ислом, 280 таси православ, 2 таси буддавийлик, 4 таси яҳудийлик, 6 таси баҳойлик, 8 таси кришначилар, 79 таси Рим католик черкови, қолган 480 таси протестантликдаги турли йўналишларга мансуб жамоалар ҳисобланади¹⁸⁸.

Қирғизистонда 2011 йилнинг августида расмий рўйхатда 2299 та диний ташкилот турган бўлиб, улардан 1913 таси ислом, 51 таси православ, 4 таси католик, 1 таси буддавийлик, 1 таси яҳудийлик, 12 таси баҳойлик, 1 таси саентология, 316 таси турли протестант йўналишларига мансуб ҳисобланади¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Пугала Ж. П. Религиозный шпионаж США и России. Сайт «InoSMI», 05.02.2013. URL: http://www.inosmi.ru/leral_net/20130214/205785090.html

¹⁸⁷ Ахметова А. Шантаж или пожертвования? В Казахстане заканчивают расследование дела церкви. Сайт «Центразия», 08.11.2012. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1352355240>

¹⁸⁸ Сайт Агентства по делам религий Казахстана. URL: http://www.din.gov.kz/rus/dejatelnost_agentstva/religioznye_obedinenija/?cid=0&rid=451

¹⁸⁹ Кабак Д., Эсенгальдиев А. Свобода вероисповедания в Кыргызской Республике: обзор

Таъкидлаш жоизки, минтака учун ноанъанавий бўлган янги диний жамоалар, айниқса, протестант жамоаларининг сафи асосан ислом динига эътиқод қилган туб аҳоли ва аввал православ динида бўлган христианлар ҳисобига кенгаймоқда. Қўшни Қозоғистон ва Қирғизистонда миссионерлик конунан ман этилмаган бўлиб, миссионерлар янги диний жамоаларнинг ғояларини очиқ тарғиб қилиш имкониятларига эга.

Миссионерлар маҳаллий кадрлар тайёрлашни муҳим вазифа ҳисоблайдилар. Чунки прозелит-фаоллар хорижлик миссионерларга ошқора фаолият олиб бормаган ҳолда маҳаллий жамоаларни бошқариш, молиявий ва бошқа шаклдаги фойда кўриш имкониятларини яратадилар. Одатда миссионерлар асосий эътиборни аралаш миллат вакилларидан иборат оилаларнинг аъзолари, илгари ҳеч бир динга эътиқод қилмаган, оғир хасталикка, жудоликка, моддий қийинчиликка дуч келган, ахлоқ тузатиш муассасаларидан чиқиб келган, яъни моддий ва маънавий кўмакка муҳтож кишиларга қаратмоқдалар. Шунингдек, уй бекалари, зиёлилар, ёшлар каби ижтимоий гуруҳлар ҳам миссионерларнинг «нишонини» саналади.

Тарғибот-ташвиқот ишлари махсус теле ва радиодастурлар, Интернет тармоғи, эълон ва рекламалар орқали олиб борилмоқда. Миссионерлик мақсадларида маданий-маърифий ишлар, гуманитар ёрдам, туризм, текин пазандалик, тикувчилик, тил ўргатиш курсларига таклиф этиш, шифокор ва табиб кўригидан ўтказиш, спорт тўғарақлари очиш, ёшлар сайллари уюштириш каби услублар қўлланилмоқда¹⁹⁰.

Минтақада бошқа конфессияларга нисбатан кенг фаолият юритаётган хорижий протестантлар миссионерлик марказлари ўз фаолиятларини куйидаги услубларда амалга оширмоқда:

1. Таълим. Жанубий баптистларнинг Халқаро хизмат корпуси (ISC, АҚШ) 1990 йилдан Ўрта Осиёга таълим тизимида ишлаш учун волонтерларни жўнатмоқда. «Халқаро очиқ эшиклар (Open Doors International)» ташкилоти етакчи тайёрлаш, Библияни ўрганиш бўйича қисқа муддатли курслар ташкил этади. «Ўрта Осиё христиан мактаблари» Ассоциацияси бошланғич мактаб ва ёзги таълим лагерлари, «Халқаро христиан лагерлари (Christian Camping

правового обеспечения и практики. – Бишкек : «Открытая позиция», 2011. – С. 13, 23, 24.

¹⁹⁰ Оразбаева Г. К проблеме миссионерской деятельности в РК. Сайт «Управления внутренней политики Акмолинской области». URL: http://uvp.akmol.kz/home/relig_101

International)) уюшмаси эса болалар учун ёзги дам олиш лагерлари ташкил этиш орқали миссионерлик билан шуғулланади.

Қатор миссионерлик марказлари минтақада тил ўргатиш марказлари панохида ўз фаолиятини йўлга қўйган. 2000-йилларда «Халқаро таълим хизмати» (Международная образовательная служба) христиан-хайрия ташкилотининг инглиз тили, менежмент ва ҳуқуқшунослик каби йўналишлар бўйича миссионер-ўқитувчиларни тайёрлаб, Венгрия, Россия, Хитой ва Марказий Осиё республикаларига юбориш билан фаол шуғулланиши кузатилган¹⁹¹.

2. Иқтисодий омил. АҚШ ва Буюк Британиянинг «Frontiers», «People International», «Interserve» каби миссионерлик марказлари минтақада фаолият юритаётган йирик ғарб компанияларининг ходимлари ичига ўз миссионерларини юборадилар.

3. Христиан ОАВ. 2002 йил октябрида Финляндияда жойлашган Халқаро диний радио ва телевидение (МРР/ТВ), Билли Грэмнинг Евангел Ассоциацияси (Россия) ва «Янги ҳаёт» (Campus Crusade for Christ) миссияси Ўрта Осиё христиан телерадио ассоциациясини ташкил этган. Шунингдек, FEBC (Far Eastern Broadcasting Company), «Анд овози» (HCJB World Radio) каби радиостанциялар орқали Ўрта Осиё халқлари тилларида миссионерлик тарғиботи олиб борилмоқда.

4. Христиан адабиётларини тарқатиш. «Slaviska Missionen» (Швеция), «People International» (Буюк Британия), «Халқаро Библия жамияти (АҚШ, Швеция) каби ташкилотлар Библияни маҳаллий тилларга таржима қилиб, турли йўллар билан минтақа аҳолиси ичидан тарқатишга қаратилган фаолиятни амалга оширмоқда.

5. Қисқа вақтли миссиялар. «People International», «Халқаро очик эшиклар» (Уитни, Оксон, Англия), «Ёшлар миссияси» (Амстердам, Нидерландия), Жанубий баптистлар (АҚШ) минтақада ижтимоий лойиҳалар амалга ошириш орқали евангеллаштириш ўтказиш учун қисқа муддатларга миссионерлар юбориш билан шуғулланадилар.

6. Черковлараро алоқа ўрнатиш. Марказий Осиёдаги айрим миссионерлик марказлари минтақадаги протестант черковлари билан Ғарбда жойлашган черковлар орасида ҳамкорликни йўлга қўйиш билан шуғулланадилар¹⁹².

¹⁹¹ Миссионеры США готовят очередную группу учителей для «непросвещённых» стран бывшего соцлагеря. Сайт «Sedmica.orthodoxy.ru», 14.08.02. URL: <http://www.sedmica.orthodoxy.ru/50-21-08-02.php>

¹⁹² Эндрю Кристиан ван Гордер. Постсоветские протестантские миссии в Средней

Миссионерлик фаолиятининг молиявий манбаларини чет элда жойлашган марказлари кўрсатадиган молиявий ёрдам, жамоа фаоллари бошқарадиган ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва савдо шаҳобчаларининг фаолиятидан келадиган даромад, жамоа аъзоларининг тўлайдиган ойлик бадал ва жамоага мойиллиги бор шахслар томонидан бериладиган хайрия маблағи ташкил этади.

Миссионерлик билан шуғулланаётган диний конфессияларда «ихтиёрий-мажбурий» тарзда ойлик бадал йиғиб борилиши ва мазкур маблағ ҳеч қандай ҳисоботсиз черков раҳбарияти томонидан тасарруф этилишини алоҳида қайд этиш лозим. Масалан, минтақада фаол ҳаракат қилаётган «Халқаро христиан лагерлари» уюшмасининг христиан лагерлари мураббийлари учун мўлжаллаб чиқарилган қўлланмасида «Худонинг раҳматига эришиш «десятина» (ойлик маошнинг 10 фоизи миқдоридан бадал пули) тўлашга боғлиқ, «десятинани тўла ва Худони алдама» деб очиқдан-очиқ бадал пули тўлаш талаб қилинади¹⁹³.

2011 йилнинг сентябрь ойида Қозоғистоннинг Олма-ота аэропортида ушбу шаҳарда жойлашган «Благодать» черковининг пастори Ким Сам Сон ноқонуний тарзда 130 минг АҚШ долларини мамлакатдан олиб чиқиб кетаётганида божхона ходимлари томонидан ушланган. Пастор ушбу пулларни черков жамоаси хайрия сифатида берган деб эътироф қилган¹⁹⁴.

Бугунги кунда Ўзбекистонда айрим ноисломий диний конфессияларнинг вакиллари, шу жумладан, норасмий жамоа аъзолари томонидан қонунга хилоф равишда диний сабоқ бериш, ноқонуний йўллар билан диний адабиётларни республика ҳудудига олиб кириш ва тарқатиш, хусусий хонадонларда белгиланган тартибларга зид равишда диний йиғинлар ўтказиш, эшикма-эшик юриб диний қарашларини тарғиб қилиш, аҳоли ичида ўзларининг диний экспертизадан ўтказилмаган буклет, журнал, электрон дискларини тарқатиш каби қонунбузарликларга йўл қўйилмоқда.

Азии // Электронный журнал «ВОСТОК-ЗАПАД Вестник Служений и Церквей», 2009. – Т. 17. – № 3. – С. 14–16.

¹⁹³ Книга для наставника. ХМЛ. Дейв и Элфрида Лоуэн. – Издание 5-е. / Пер. А. Харитонова. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 132.

¹⁹⁴ В аэропорту Алматы с крупной суммой незадекларированных долларов задержан пастор церкви «Благодать» Ким Сам Сон. Сайт «Kazakhstan Today», 19.09.2011. URL: http://kt.kz/rus/power_structures/v_aeroportu_almati_s_krupnoj_summoj_nezadeklarirovannih_dollarov_zaderzhan_pastor_cerkvi_blagodatj_kim_sam_son_1153544894.html

Республикада диний соҳадаги қонун ва меъёрий ҳужжатларнинг талабларини бузиш аксарият ҳолларда «Иегов шоҳидлари», Тўлик инжилчи христианлар, Еттинчи кун христиан адвентистлари, Евангел христиан баптистлар черкови, «Голос Божий» черковлари, Корейс-протестант черковлари, шунингдек, Баҳойий диний жамоалари ва Кришнани англаш жамиятининг айрим расмий ва норасмий жамоалари вакиллари томонидан амалга оширилмоқда. Таҳлил шуни кўрсатадики, динини ўзгартираётган шахслар (прозелит)ларнинг аксарияти ушбу дин ақидаларини чуқур тушуниб қабул қилмаган, балки миссионер томонидан қўлланилган усул таъсири остида эътиқодини ўзгартирмоқда. Бугунги кунда республикада миссионерлик фаолиятида қўлланилаётган асосий усуллар қуйидагилардан иборат:

– ёшларга инглиз, корейс тилини, компьютерда ишлашни ўргатиш баҳонасида ўқув курслари очиш ва мазкур жойларда ўз динига тарғиб қилиш;

– хорижга ўқишга, ишга ёки чет эл фуқароси билан оила куриш учун жўнатиш баҳонасидан фойдаланиш;

– болалар ва ўсмирларни ёз фаслида черков қошидаги ёки тоғли ҳудудлардаги дам олиш лагерларига жалб қилиш ва шу ерда таъсир ўтказиш;

– хайрия ёрдами (пул, дори-дармон, кийим-бош, озиқ-овқат маҳсулотлари тарқатиш) кўрсатиш, уй таъмирлашда кўмак бериш давомида миссионерлик ҳаракатларини олиб бориш;

– бепул тиббий ёрдам кўрсатиш баҳонасида беморга таъсир ўтказиш;

– черковларда бепул овқат тарқатиш.

Шунингдек, ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларга эчки, сигир олиб бериш, байрам кунлари маҳаллаларда болаларга совғалар тарқатиш, «Мурувват» ва «Саховат» уйларида байрам столлари ташкил этиш, Хоразм ва Қорақалпоғистон Республикасининг мураккаб экологик ҳолат мавжуд ҳудудларида «ичимлик сувини яхшилаш», «бола ва оналарнинг саломатлигини мустаҳкамлаш» каби кўринишидан хайрли мақсадларга йўналтирилган дастурлар доирасида аҳоли ичида миссионерлик фаолияти олиб боришга қаратилган ҳаракатлар ҳам кузатилган¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Очилдиев А. Нажмиддинов Ж. Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари (юз саволга юз жавоб). – Т. : Тошкент ислом университети,

Кейинги йилларда миссионер диний жамоалар хориждан келган талаба ва меҳнат мигрантларига таъсир ўтказишга ҳаракат қилмоқдалар. Жумладан, Россия евангель христианлари бирлашган уюшмаси Марказий Осиё республикаларидан келган меҳнат мигрантлари ичида миссионерлик фаолиятини олиб бораётгани, уларнинг миллий тилларида миссионерлик адабиётлари нашр қилиниб, мигрантлар ичида тарқатишга қаратилган ҳаракатлар кузатилмоқда¹⁹⁶.

Маълумки, оила жамиятнинг ва алоҳида давлатларнинг энг муҳим институтларидан бири ҳисобланади. Оилаларда мамлакатнинг келажаги – ёш авлод дунёга келади ҳамда ўсиб келаётган янги авлодга маънавий-ахлоқий қондалар ўргатилади, миллий қадриятлар синдирилади. Оила барқарорлигини бузишга олиб келувчи ҳаракатларни мамлакат келажагига таҳдид сифатида баҳолаш мумкин. Миссионерлик билан шуғулланаётган ноисломий жамоаларнинг аксариятида оила аъзоларини ҳам ўз динига даъват қилиш, фақат ўз динидаги шахс билан турмуш куриш шарт этиб қўйилгани оилаларнинг бузилиб кетишига сабаб бўлмоқда. Ўз динини ўзгартирган шахсларнинг оиласида куйидаги салбий ҳолатлар кузатилмоқда:

– оила бузилиши, секта ёки ноанъанавий диний жамоага аъзо бўлганларнинг боласини ташлаб кетиши оқибатида етимларнинг пайдо бўлиши;

– прозелитларнинг ота-онасига ғамхўрлик кўрсатмай қўйишлари;

– оилада ўзаро ишончсизлик вужудга келиши оқибатида болаларнинг тарбияси издан чиқиши;

– айрим ноанъанавий диний йўналишларда мавжуд бўлган қавм аъзоларидан шахсий мулкни диний жамоага ўтказиш ҳақидаги талаб натижасида турли можаровий ҳолатларнинг рўй бериши;

– прозелитлар томонидан жисмоний ва руҳий таъсир орқали оила аъзоларини ўз динига ўтказишга қаратилган ҳаракатлари;

– прозелитлар ўз яқинлари ичида тарғибот ўтказишлари сабабли оилавий низоларнинг келиб чиқиши.

Миссионерликнинг салбий оқибатлари ҳақида гапирганда мазкур фаолият билан фаол шуғулланаётган айрим ноисломий диний

2013. – 119 – 121 б.

¹⁹⁶ Пятидесятники усилят миссию среди мигрантов из Средней Азии. Сайт «Интерфакс», 23.10.2012. URL: <http://www.interfax-religion.ru/krz/?act=news&div=48523>

конфессияларнинг ақидаларида фуқароларнинг оила, жамият ва давлат олдидаги маънавий ва қонуний мажбуриятларига зид келувчи ғоялар мавжуд эканига ҳам эътибор қаратиш лозим.

Жумладан, «Иегов шохидлари» жамоаси аъзолари ўзлари яшайдиган давлатни давлат сифатида тан олмайди. Улар учун ягона теократик ҳукумат «Иегов шохидлари» ташкилотининг Бошқарув корпорацияси ҳисобланади. Сиёсий фаолият, ҳарбий хизмат ўташ, жамоат ишларида қатнашиш, давлат рамзларига ҳурмат кўрсатиш, бошқа динга мансуб шахсларнинг диний маросимларида, ҳатто дафн маросимида қатнашиш ман қилинган. Қоидаларни бузган шахс ташкилотдан четлатилиб, ташкилот аъзоларига, ҳаттоки, унинг оила аъзоларига ҳам у билан мулоқотда бўлиш ман этилади. Бундай мафқура ўзбек халқи миллий менталитетига зид экани кўриниб турибди.

«Кришнани англаш жамияти» асосчиси А.Ч.Бхактиведанта Свамнинг «Бхагавад-Гита қандай экани» асарида фарзандлар «одам танасининг иккиламчи маҳсулоти», «Ўзининг иккиламчи маҳсулотини қариндош деб билувчи, туғилган ерини эъозлашга муносиб санайдиган инсонлар эшак каби ҳисобланади», «Кришнага хизмат қилаётган шахс ўз фаолиятини моддий дунё билан мувофиқлаштиришига ҳожат йўқ, жумладан оиласи, миллати ва умуман, одамзод олдидаги мажбуриятларини бажаришни ҳам», «Кришнани англаш ва унга хизмат қилиш учун Аржун сингари барча нарсадан воз кечиш керак. Аржун ўз қариндошларини ўлдиришни хоҳламаган эди, бироқ қариндошлари Кришнани англаш йўлида тўсиқ бўлганидан сўнг Аржун уларга қарши жанг қилди» деб қайд этилган¹⁹⁷. Бундай ақида фарзандларни севиш ва уларни меҳр билан тарбиялаш, яқинларига фақат яхшилик қилиш, Ватан*га ҳурмат ва садоқат каби ўзбек халқининг энг қадимий қадрият ва анъаналарига буткул тескаривор.

Баҳойлар жамоаларида, «Евангель христиан баптистлар черковлари Кенгаши» жамоаси аъзоларига ҳам ҳарбий хизмат ўташ ман этилгани Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 52-моддасида қайд этилган фуқароларнинг Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш, қонунда белгилаб қўйилган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбур эканликлари ҳақидаги бурчларига зид келади.

¹⁹⁷ А. Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Бхагавад-гита как она есть. Глава 2, комментарий 20; глава 3, комментарий 40; глава 2, комментарий 41; глава 13, комментарий 8–12. URL: <http://royallib.ru>.

Юқорида қайд этилганлар бугунги кунда Марказий Осиё, хусусан, республикада миссионерлик ҳаракатларини алоҳида бир конфессия вакилларининг соф диний фаолияти сифатида эмас, балки аниқ стратегия асосида, хорижий клерикал* марказлар ва айрим Ғарб мамлакатлари томонидан қўллаб-қувватланаётган, тизимли равишда минтақа мамлакатлари миллий хавфсизлиги ва жамиятнинг маънавиятига қарши амалга оширилаётган экспансия сифатида баҳолашга тўла асос бўлади.

Таъкидлаш жоизки, виждон эркинлиги инсон ҳуқуқлари*нинг муҳим қисми бўлиб, давлат фуқароларнинг мазкур қонуний диний ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошира олишлари учун зарур ҳуқуқий муҳитни яратади. Айни чоғда фуқаролар ўз виждон эркинлигини амалга оширишда жамиятнинг бошқа аъзолари ҳуқуқ ва эркинликларини поймол этмасликлари лозим. Ушбу тамойил БМТ Бош Ассамблеяси 1948 йил 10 декабрда 217А (III)-сонли резолюцияси қабул қилган «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»нинг 29-моддаси 2-бандида қуйидагича ифодаланган: «Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқи ва эркинликларидан фойдаланишда ўзгаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини демократик жамиятда етарли даражада бўлишини ҳамда ҳурмат қилинишини таъминлаш, фақат ахлоқ, жамоат тартиби, умумий фаровонликнинг одилона талабларини қондириш мақсадида қонунда белгиланган чеклашларга риоя этиши керак»¹⁹⁸.

Қонун устуворлиги таъминланган барча давлатларда виждон эркинлиги шиори остида мазкур жамиятда беқарорлик келтириб чиқарувчи хатти-ҳаракатларга йўл қўйилмайди. Дунёдаги аксарият давлатларда виждон эркинлигини амалга оширишда суиистеъмолларга йўл қўйилишининг олдини олишда қонуний чоралар белгиланган бўлиб, ушбу қонунлар олдида барчанинг баробар эканини таъминлаш қонун устуворлиги тамойилининг зарурий шarti саналади.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунининг 5-моддасига мувофиқ «Бир диний конфессия*даги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм), шунингдек бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилади. Ушбу қонуннинг бузилишига айбдор бўлган шахслар қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликка тортиладилар».

¹⁹⁸ 3-иловага қаранг.

Республикада миссионерлик ва прозелитизм билан боғлиқ ноқонуний ҳаракатлар учун Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекс ва Жиноят Кодексининг қуйидаги моддаларида жавобгарлик белгиланган:

Ўзбекистон Республикаси МЖТК:

– 184-2-модда: диний мазмундаги материалларни тарқатиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ёки тарқатиш;

– 201-модда: йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш; диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш;

– 202-1-модда: ғайриқонуний нодавлат нотижорат ташкилотлари, оқимлар, секталарнинг фаолиятида қатнашишга ундаш;

– 240-моддасида эса нолегал диний фаолият билан шуғулланиш, диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши, диндорлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғилишлари, шунингдек диний маросимга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиёт ва бошқа хилдаги тўғарақлар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш ва ўтказиш; бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолияти;

– 241-модда: махсус диний маълумоти бўлмай туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатисиз диний таълимотдан сабоқ бериш, худди шунингдек хусусий тартибда диний таълимотдан сабоқ бериш;

Ўзбекистон Республикаси ЖК:

– 145-модда: вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш, худди шунингдек уларнинг ихтиёрига, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ихтиёрига зид тарзда динга ўқитиш; фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини амалга оширишларига ёки фуқаролик бурчларини бажаришларига тўсқинлик қилиш билан диндорлардан мажбурий йиғим ундириш ва солиқ олиш;

– 216-модда: ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш ёки уларнинг фаолиятини тиклаш, шунингдек бундай бирлашмалар ёки ташкилотлар фаолиятида фаол қатнашиш;

– 216-1-модда: ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар, окимлар, секталар фаолиятида қатнашишга ундаш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этиш;

– 216-2-модда: нолегал диний фаолият билан шуғулланиш, диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши, руҳонийлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғилишлари, шунингдек диний маросимга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиёт ва бошқа хилдаги тўғараклар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш ва ўтказиш, шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этиш; бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолияти, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этиш;

– 217-модда: диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этиш;

– 244-3-модда: диний мазмундаги материалларни тарқатиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ёки тарқатиш, шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этиш.

Миссионерлик ва прозелитизм билан боғлиқ қонунбузарликларнинг олдини олишда ўз-ўзини бошқариш органларининг ўрни муҳим аҳамият касб этади. Чунки аксарият ҳолатларда миссионерлик билан шуғулланувчи жамоалар хонадонларда черков очиш, маҳаллаларда эшикма-эшик юриб тарғибот ўтказиб ҳамда ўзларига мойил одамларнинг уйига келиб, моддий ёки бошқа ёрдам кўрсатиш орқали даъват ишларини ташкил этади. Шунингдек, айнан маҳалла кўмитаси ёрдамга мухтож одамларга хайрия ёрдами кўрсатиш орқали уларнинг миссионерлар гирдобига тушиб қолишининг олдини олишда ташаббускор сифатида фаолият юритиши мақсадга мувофиқ саналади.

Фуқароларда миссионерликнинг мазмун-моҳияти ҳақида ҳолис ва етарли тушунчалар ҳосил қилиш орқали унга қарши иммунитет шакллантирилади. Мазкур жараён асосан комплекс равишда ташкил этиладиган, барча ижтимоий қатламларни, айниқса, миссионерлар кўпроқ «нишон»га оладиган тоифа фуқароларни қамраб оладиган

маънавий-маърифий тадбирлар, профилактик ва тушунтириш ишлари шаклида амалга оширилади. Айни вақтда, ёшларнинг турли норасмий, ноисломий диний жамоаларнинг таъсирига тушиб қолишининг олдини олишда ўқув муассасалари ва маҳалла қўмитаси томонидан тизимли равишда тушунтириш ишлари олиб борилиши муҳим ўрин тутаети.

Шу билан бирга, миссионерликнинг олдини олиш билан боғлиқ тарғибот ва тушунтириш ишларида республикада виждон эркинлиги қонунан кафолатланганини ҳисобга олган ҳолда масалага ёндашиш, миссионерликнинг реал таҳдидини ҳаётий мисолларда ёритиб бериш ва бундай фаолият республикада қонунан ман этилганини тушунтиришга эътибор қаратиш лозим.

1.5. Тасаввуф ғоялари ва суфийлик: тарих ва замонавий ҳолат

Тасаввуф исломнинг суннийлик йўналишида VIII–IX асрларда вужудга келган ва X–XII асрларда мустақил диний-фалсафий таълимот сифатида шаклланган мистик-аскетик йўналиш ҳисобланади. Тасаввуф яхлит бирликдан эмас, балки алоҳида «тарикат» жамоаларидан иборат.

Тасаввуфнинг шаклланишига туртки бўлган зоҳидлик, таркидунёлик ғоялари исломнинг илк давридан вужудга келган. Айрим мутахассислар VII асрнинг иккинчи ярмида яшаб ўтган саҳобалар Абу Зарр ал-Ғиффорий, Хузайф ибн ал-Ямон, Салмон ал-Форисий, Ҳасан ал-Басрийни дастлабки тасаввуф намояндалари ҳисоблайдилар. Шу билан бирга, кўпчилик мутахассислар томонидан тасаввуфнинг диний-фалсафий оқим сифатида шаклланиши VIII асрнинг ўртаси, IX асрнинг бошида деб эътироф қилинади¹⁹⁹. Дастлабки суфийлар ҳадис тўпловчилар, дарбадар дарвиш*лар, қорилар, тақводор хунарманд ва савдогарлар бўлган.

XI аср, XII асрнинг ўрталарига келиб Хуросондаги суфийлар тўпланадиган жой – қаландархоналарда «устоз (шайх, муршид, пир) – шогирд (мурид)» институти шакллана бошлаган. Тасаввуф таълимотига биноан, суфийлик инсоннинг қалбини ёмон иллатлардан тозалаш ва яхши хулқни сингдириш йўли саналиб, ушбу йўл тариқа – ҳақиқатни илоҳий англаш усули ҳисобланади. Ушбу йўлни «мурид» (арабча «қидирувчи») аввал мазкур йўлни ўтиб, ўз устозларидан шогирд тайёрлашга рухсат олган «муршид» («руҳий устоз») қўли остида босиб ўтиши лозим.

¹⁹⁹ Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 225.

«Суфий» сўзининг келиб чиқиши юзасидан олимлар куйидаги турли тахминларни билдирадilar:

– «сафо» – «тозаланиш» сўзидан олинган;

– арабларнинг мудар қабиласига мансуб бўлган ва ўта тақводор ҳаёт кечирган бани Суфий оиласи аъзоларидан ибрат олган мусулмонлар ўзларини шундай атаган;

– «сафф» – «қатор» сўзидан, яъни суфийлар мусулмонларнинг олдинги сафларида туради деб қиёсан олинган;

– «суффа» – «айвон» сўзидан, зоҳид ҳаёт кечирган, «Масжидул Ҳаром» ёнидаги айвонда яшаган саҳобийларга боғлиқ;

– «сифат» – илк суфийлар барча ижобий сифатларни ўзларига жо қилган;

– «сафват» – «танланган», яъни илк суфийлар Аллоҳ томонидан танланган деган маънода;

– тасаввуф сўзи алоҳида маънога эга ҳарфлардан иборат: «те» – зоҳирий ва ботиний тавба, «сод» – «сафо», тозаланиш, софлик, «вов» – «валоят», Аллоҳга яқин бўлиш, «фе» – «фано», Аллоҳга сингиб кетиш, суфийнинг Аллоҳ ризосига етишуви²⁰⁰.

Аксарият мутахассислар суфий сўзи «суф» – «жун» сўзи асосида юзага келган, яъни илк суфийларнинг барчаси фақирона ҳаёт кечириб, кўпол жундан тикилган кийим (хирқа) кийиб юрган деб эътироф қиладилар.

Тасаввуфга кўра, суфий руҳий камолотга тўртта босқични босиб ўтиш орқали эришади: шариат (ислом таълимотига тўлиқ амал қилиш), тариқат (муриднинг ўз шайхига итоатда бўлиб, руҳий тарбияланиши), маърифат (Аллоҳни, яхшилик ва ёмонлик нисбий эканини ақл билан эмас, юрак билан англаш), ҳақиқат (ҳақиқатга тўла етишиш). Тариқат уламолари суфийнинг камолотида учта ижтимоий омил муҳим ўрин тутишини қайд этадилар: ихвон (тариқат ичида мустаҳкам бирлик), макон (мурид пирнинг тарбиясини изчил олиб бориши) ва замон (суфий тарбияланаётган даврда мамлакат ижтимоий жиҳатдан барқарор бўлиши керак).

Суфийлик даставвал сунний уламолар томонидан бидъат сифатида баҳоланган. Тахминан XI асрдан суфийлик ва сунний илоҳиёт орасидаги жиддий қарама-қаршиликлар бартараф этилиши

²⁰⁰ Энциклопедия суфизма. / Пер. с арабского. Юсуф Хаттар Мухаммад. – М. : Ансар, 2005. – С. 14.

билан тасаввуф шайхлари ва сунний уламолар орасидаги зиддиятли муносабатлар бирмунча барҳам топган.

Тасаввуф-мистик қарашлар икки йўналишда ривожланган. Биринчиси суфийларнинг ахлоқий камолот орқали мистик билимини ошириш саналади. Ушбу йўналишга Жунайд Бағдодий (X аср) асос солган бўлиб, кейинчалик Абдул Карим Жилий «Ал-инсон ал-комил» асарида бир тизимга келтирган. Ушбу таълимотда турли рухий машқлар ва мувоқаба асосий ўрин тутиб, суфийлар дунёсида «вахдат ал-шухуд» деб аталади²⁰¹.

Иккинчи йўналиш тасаввуф намояндаси Боязид Бистомий (874 й. вафот этган) номи билан боғлиқ. У тасаввуфда «ишқ» ва «вахдат» ғоялари асосида «суқр» (мастлик) ёки «илоҳий ишқ» назариясини ишлаб чиққан. Унга кўра, суфий камолотда шундай даражага етиши мумкинки, транс ҳолатда афсонавий оламга кира олади. Ҳақиқатни англагандан сўнг гўёки Аллоҳ ва инсон руҳининг ягоналигини ҳис этади ва моддий борлигидан ажралади. Ушбу фикрлар кейинчалик Ибн Арабий асарларида ривожлантирилиб, «вахдат ул-вужуд» номини олган. «Илоҳий ишқ» концепцияси XIV–XV асрларда Мовароуннаҳрда илм, санъат ва ижод аҳли ичида бир мунча оммалашган²⁰².

Таъкидлаш жоизки, «вахдат ул-вужуд» назарияси сунний ислом уламолари томонидан яққахудоликка ширк келтириш сифатида баҳоланиб, қаттиқ танқид остига олинган.

XII асрнинг охирида тасаввуфда устоздан етук шогирдга ўтиб келувчи диний-маънавий бардавомлик институти – «силсила» шаклланган. Муршидлар силсиласи Абу Бакр Сиддиқ ва Али ибн Абу Толиб орқали Муҳаммад пайғамбарга тақалади. Силсила муайян суфий етақчининг «тариқати» – суфий жамоалар вужудга келишига хизмат қилган. XII–XIV асрларда суфийликда қуйидаги 12 та асосий «тариқат» шаклланган: рифоия, яссавия, шозилия, суҳравардия, чиштия, кубровия, бадавия, қодирия, мавлавия, бектошия, хилватия, хожагон-нақшбандия. Илк суфийларнинг ўзига хос жиҳатлари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин: камбағалликка даъват қилиш (фақр); шариат аҳқомлари асосида ҳаёт кечириш, таркидунёчилик,

²⁰¹ Сирожиддинов Ш. Мовароуннаҳрда ислом мистицизми тараққиёти // Ўзбекистоннинг ислом цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси. Халқаро конф. тез. тўпл. 14-15 август, 2007, Тошкент-Самарқанд. – Т.: Имом Бухорий республика илмий-маърифий маркази нашриёти, 2007. – Б. 55–58.

²⁰² Ўша ерда, 57 б.

зоҳидлик (зухд); зикр (само)*; руҳий ибодат (тафаккур); Аллоҳнинг иродасига тўлик ишониш (таваккул); Куръонни нақлан талқин қилиш (таъвил).

Марказий Осиёда тарихда тасаввуфнинг нақшбандия, яссавия, қодирия ва кубровия тариқатлари кенг тарқалган. Нақшбандия, яссавия ва кубровия тариқатлари етакчилари дастлабки ривожланиш босқичларида Жунайид Бағдодий ғояларига амал қилганлар ва кейинчалик уни ривожлантирганлар.

Нақшбандия тариқатига Баҳоуддин Нақшбанд (1318–1389) асос солган. Ўзи тасавуф таълимотини Муҳаммад Бобойи Самосий, Саййид Мир Кулол, Мавлоно Ориф, Халил ота, Қусам Шайх каби суфий уламолардан олган. Таълимотини яратишда Юсуф Ҳамадоний (1048–1141) ва Абдулҳолик Ғиждувоний (1103–1179) ғояларига асосланган. Деярли бутун умр Бухоро ва унинг ён-атрофидаги қишлоқларда фаолият юритган. Ушбу тариқат таълимотида илм фарзлиги, ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланиш зарурлиги, оилани унутмаслик ва ислом аҳқомларини мутаассибона талқин қилмаслик талаб қилинган. Зикр хуфя (дилда, овоз чиқармай) айтилади. Баҳоуддин Нақшбанднинг «Кўнглинг Аллоҳда бўлсин, қўлинг меҳнатда» деган шиори суфийларда ижтимоий ҳаётдан узилмасликка ва меҳнатга ижобий муносабат шакллантирган. Баҳоуддин Нақшбанднинг бадавлат муридлари бўлишига қарамай, у аввал деҳқончилик, кейинчалик кимхобга нақш (гул) солиш ҳисобига кун кечирган. Нақшбандия Марказий Осиёдан ташқари деярли барча мусулмон мамлакатларида, жумладан Кичик Осиё (Анатолия), Кавказ, Туркия, Эрон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон каби мамлакатларда тарқалган.

Яссавийлик тариқатининг асосчиси Аҳмад Яссавий (1105–1166/67) ҳисобланади. Тариқат илмини Бухоро шаҳрида Юсуф Ҳамадонийдан олган. Ясси ва Сайрам қишлоқларида яшаб ўтган. Яссавий ўз тариқати ақидаларини «Девони ҳикмат» шеърӣ асарида баён этган. Асарда поклик, тўғрилиқ, камсукумлиқ, меҳр-шафқат, ҳалол кун кечириш каби умуминсоний фазилатлар тарғиб қилинган. Мутаассиб шайхлар, жоҳиллик, золимлик, порахўрлик қораланган. Таълимотда суфий шариат, тариқат, маърифат босқичларидан ўтгандан сўнггина ҳақиқатга эришуви таъкидланган. Мурид пирга тўлик итоат қилиши қоида ҳисобланган. Кундалиқ зикр жаҳрий (баланд овозда)

айтилган²⁰³. Яссавия тариқати Мовароуннаҳр, Хуросон, Кичик Осиё ва Озарбайжонда тарқалган.

Қодирия тариқатига XII асрда Ироқда Абдулқодир Гилоний (ёки Жилоний) (1077–1166) асос солган бўлиб, энг кенг тарқалган тариқатлардан бири ҳисобланади. Асосий қароргоҳ Бағдодда жойлашган. Тариқатнинг ташкилий асоси бошқаруви наслдан-наслга ўтувчи, якка тизимга бирлашмаган ва мустақил бўлган мазгил (хонақо, рабоб)лар саналади. Мутахассисларнинг фикрига кўра, қодирия тариқати Ўрта Осиёга Абдулқодир Гилоний ҳаёт бўлган даврдан кириб кела бошлаган бўлиб, кенг тарқалиши XIX–XX асрларга тўғри келади²⁰⁴. Суфийлар учун алоҳида мажбурий тасаввуф йўли йўқ. Абдулқодир Гилонийнинг «Футуҳ ал-гайб» китобида суфийнинг ҳақиқатга эришиши куйидаги тўрт босқичда амалга ошади деб ёзилган: тақводорлик (вараъ), ҳақиқат (ҳақиқат), итоат (таслим) ва ҳақиқатга сингиб кетиш (фано). Зикр айтиш якка ҳолда ҳуфий, жамоа бўлиб жаҳрий айтилади. Жамоа бўлиб айтиладиган «лайлийа» зикри дўмбира ва флейта чалиб бажарилади. Тариқат аъзолари уч қатор гулбаргли яшил гул тасвири туширилган кигиз телпакча кийиб юрадилар. Қодирия тариқатида Абдулқодир Гилоний шахсини илоҳийлаштириш мавжуд.

Кубровия тариқатига XIII асрнинг бошида Хивак (ҳозирги Хива) да туғилган Аҳмад ибн Умар Нажмиддин Кубро (1145–1221) асос солган. Кубровийликда ягона ташкилий тизим бўлмай, тариқатчиларни таълимотнинг руҳи ва мақсади бирлаштирган. Таълимот 10 та тамойилга асосланган бўлиб, улар суфийнинг шахсий ҳис-туйғу сифатини йўқотиб, Аллоҳ истаган сифатга айланишига йўналтирилган саналади. Кубровияда тариқатнинг турли босқичларида суфийларнинг ички мистик кечинмаларидаги кўринишлар ўзига хос рангларда кечади, деб ҳисобланади. Тариқатнинг айрим шайхлари, масалан, Сайфиддин Бохарзий (1261 в.э.) мўғул қабилаларини, жумладан, Олтин Ўрдан бўлган Беркахонни ислом динига киритишда фаол иштирок этганлар²⁰⁵.

²⁰³ Ислом. Энциклопедия: А-Х. З.Хусниддинов таҳрири остида. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 47, 183, 281 б.

²⁰⁴ Сатторзода А. Суфийский орден Кадирия в Таджикистане // Материалы международной конференции «Суфизм в Иране и Центральной Азии». – Алматы, 2006. – С. 101.

²⁰⁵ Каримов Э., Гаюпова Ш. Темурийлар даврида суфийлик тариқатлари ва ижтимоий-сийсий ҳаёт // Илмий-таҳлилий ахборот. – Т.: Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – Б. 28–34.

Кубровия тариқати кейинчалик кўплаб тармоқларга бўлиниб кетган. XVI асрнинг бошида Мовароуннаҳр ва Хоразм худудида ушбу кубровия тариқатига мансуб суфий жамоалар фаоллиги сусая бориб, XVIII асрнинг охирида фақат Бухоро шаҳри атрофидаги Сакторий туманидаги баъзи суфий шайхлар ушбу тариқат силсиласини давом эттирган²⁰⁶.

Умуман, тасаввуф таълимоти мўмин-итоаткорлик, бойликка ружу қўймаслик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, адолат, ростгўйлик каби ғояларни ўзида мужассам этган. Тасаввуф намояндалари ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этган. Кубровия тариқати асосчиси Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши қуролли курашда шахсан иштирок этиб, юрт ҳимояси йўлида ҳалок бўлган.

XIII–XIV асрларда мўғулларга қарши озодлик кураши жараёнида Мовароуннаҳрда тасаввуф маҳаллий халқ учун маънавий ва ғоявий бирлаштирувчи куч ролини ўйнади. Хусусан, суфийлар Самарқанд шаҳридаги «Сарбадорлар ҳаракати»нинг етакчи қаторларида бўлдилар.

Соҳибқирон Амир Темур давридан тасаввуф вакиллари Мовароуннаҳр жамоатчилигининг турли йўналишларида муҳим мавқеларга эга бўла бошладилар. Таниқли нақшбандия тариқати уламиси Мирсайид Баракани Амир Темур ўзининг пири санаб, доимо ёнида ҳамроҳ қилиб олиб юрган²⁰⁷.

Темурийлар даврида Хожа Аҳрор Валий ва Маҳдуми Аъзам Аҳмад Косоний (1461–1542) каби нақшбандия тариқати етакчилари темурийзодалар орасида сиёсий низоларнинг авж олишига йўл қўймаслик, давлат барқарорлиги ва юрт тинчлигини сақлаб қолиш мақсадида ҳукмдорларга яқиндан ёрдам берганлар. Маҳдуми Аъзам суфий камолоти учун зарур учта ижтимоий омиллар (ихвон, макон ва замон)га тўртинчиси – хонни қўшиб, «тариқат ва салтанат бирлиги» ғоясини илгари сурган²⁰⁸.

XVI–XVII асрларда жўйбор шайхлари Муҳаммад Ислоом (1493–1563), Хўжа Саъад (1532–1589), Хўжа Тожиддин Ҳасан (1574–1646), Хўжа Абдурахим (1575–1628) каби ўз давридаги нақшбандия

²⁰⁶ Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 140.

²⁰⁷ Каримов Э., Гаюпова Ш. Темурийлар даврида суфийлик тариқатлари ва ижтимоий-сиёсий ҳаёт // Илмий-таҳлилий ахборот. – Т.: Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – Б. 28–34.

²⁰⁸ Сирожиддинов Ш. Нақшбандия тариқати: тарихий жараён ва моҳият // Илмий-таҳлилий ахборот. – Т.: Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – Б. 15–18.

тарикатининг етакчилари Ўрта Осиёнинг халқаро савдо-иқтисодий ва маданий алоқаларининг ривожланишига катта ҳисса қўшганлар²⁰⁹.

Шу билан бирга, ўз даврининг олимлари, жумладан Абул Хусайн Муҳаммад Малагий (ваф. 948 й.), Абу Наср Саррож Тусий, Абул Ҳасан Хужвирий (ваф. 1074 й.), Нажмиддин Умар Насафий (ваф. 1142 й.), Абдулқодир Гилоний (1077–1166) томонидан тасаввуфий кўриниш остида ислом ақидасига зид ғояларга берилган суфий жамоалар мавжудлиги қайд этилиб, қаттиқ қораланган. Хусусан, Абдулқодир Гилонийнинг «Сиррул асрор» асари 23-фаслида суфий тариқатлар «суннийлар», яъни шариат аҳкомларига риоя этувчи жамоалар ва «бидъат аҳли» деб икки тоифага ажратилиб, ўша даврдаги куйидаги ботил тариқатлар ҳақида маълумот берилган:

– ҳулулия: гўзал бадан ва чеҳрага Аллоҳнинг назари тушган деб эътиқод қилиб, чиройли аёл ва эркакларга тикилиб қарашни ҳалол санаганлар;

– ҳолия: зикр вақтида ўзини йўқотиш ҳолатини ҳалол билувчи, шайхнинг шундай ҳолати борки, у вазият ҳақида шариат баҳс юрита олмайди деб эътиқод қилинган;

– авлиёия: валийлик даражасига етган тариқат пешволари шаръий масъулиятлардан соқит бўлади, яъни валий пайғамбардан устун, деб ҳисоблаганлар;

– шамурония: суҳбат қилувчидан шаръий ҳукм ва тақиқлар кўтарилади, деб санаганлар;

– ҳуббия (ҳабибия): Аллоҳ севгисини топиш мартабасига эришганлардан фарз ибодат ва диний ҳукмлар соқит бўлади, улар учун ҳаромлар ҳалолга айланади, ҳатто авратларини беркитмаслиги мумкин деб ҳисоблаганлар;

– ҳурия: улар ҳолиялар каби бўлиб, фарқи зикрий рақс вақти гўё хурлар билан қовушганларини даъво қилганлар ва зикрдан сўнг гусл қилганлар;

– ибोҳия: амри маъруф ва наҳйи мункарни инкор қилганлар, айрим ҳаром қилинган амалларни ҳалол санаганлар;

²⁰⁹ Кобзева О. Роль суфийских тарикатов Средней Азии в развитии международной торговли // Вклад Узбекистана в развитие исламской цивилизации. Сборник тез. межд. конф. 14–15 августа 2007, Ташкент – Самарканд. – Т. : Имом Бухорий республика илмий-маърифий маркази нашриёти, 2007. – С. 400.

– мутақосима: ризқни топиш учун меҳнат қилмасдан, уйма-уй тиланчилик қилиб кун кўрганлар;

– мутажоҳила: фосиқ кишилар каби кийиниб, жаҳолатга берилганлар;

– вофиқия: «Аллоҳни фақат Аллоҳ билади» деган даъво билан илм-маърифатни ва билим олишни инкор этганлар;

– илҳомия: илм олишни тан олмай, ёшларга тақиқлаганлар, «Қуръон бизга парда, тариқатнинг Қуръони шеърдир» деган иддао билан фарзандларига фақат шеър ёдлатганлар²¹⁰.

XI асрнинг бошида Хуросон ва Ўрта Осиёда маломатия таълимоти асосида вужудга келиб, кейинчалик Сурияда кенг ривожланган қаландария тариқати аъзолари бир кунлик егуликка етадиган пул тўплагунча тиланчилик қилиш ҳисобига дайдилик билан кун кечирганлар, меҳнат билан шуғулланмаган, аксарияти оила курмаган. Қаландарийларда тиззасига қадар жун ҳирқа кийиб, темир такинчоклар тақиш одат бўлган. XIII асрнинг бошига қадар улар соч-соқоли, қошларини қириб юрганлар²¹¹.

Ўз замонасининг етук мутафаккирлари, бир томондан, айрим суфий шайхлар бой-бадавлат одамларнинг эътиборига тушиш орқали бойлик орттиришга интиланликларини қаттиқ танқид қилганлар. Мавлоно Алишер Навоий «Ҳайратул-аброр» дostonидаги тўртинчи мақолотида бу каби шайхларни «риёи (риёкор) хирқапўшлар» деб танқид қилган. «Маҳбуб ул-қулуб» асарининг 38-фаслида риёи шайхларни ўта хавфли баҳолаб, улар маънавиятни хароб этадилар, одамлар уларга эргашиб адашадилар, деб огоҳлантирган²¹².

Маҳдуми Аъзамнинг вафотидан кейин ундан иршод ижозати (мурид тарбиялаш ҳуқуқи) олган халифалар, шунингдек, яссавия ва кубровия тариқати пешволари ўзларига хайрихоҳ ҳукмдорлар ёрдамида таъсир доираларини кенгайтириш учун фаол рақобат олиб борганлар. Тариқат пирларининг хонлар даврасига киришга интилиши, катта вақфларни қўлга киритишга ҳаракат қилишлари кенг тус олган. Ушбу жараён тасаввуф уламоларини асосий масъулият –

²¹⁰ Шайх Сайид Абдулқодир Гийлоний. Сиррул асрор. Мақтубот. Таржимон О.Жўрабоев. – Т.: Мовароуннаҳр, 2005. – 145–148 б.

²¹¹ Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 130–131.

²¹² Комилов Н. Маънавий камолот илми // Илмий-таҳлилий ахборот. – Т.: Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – Б. 10.

жамиятда маънавий тарбия ишлари олиб боришдан тобора узоқлаштира борган²¹³.

XVIII–XIX асрларда Ўрта Осиёда соф тасаввуф ғояларига содик айрим устоз ва шогирдлар тариқатлари мавжуд бўлган бўлса-да, кўпчилик тариқат пешволарининг ўз таъсир доирасини кенгайтириш мақсадида жойларга халифалар тайинлаши, улар ўз навбатида ўз тармоқларини ташкил этиши кўпайган. Натижада тариқат жамоаларининг сони ортиб, аввал ўта масъулиятли саналган мурид танлаш қонун-қоидалари бузилиб кетган. Айрим шайхлар «мурид ови»га чиқишни расм қилганлар. Халифаларнинг ўз муршидларини илоҳийлаштириб, қабрларини сиғиниш жойларига айлантириш ҳолатлари кузатилган. Тариқат етакчиларининг фаолиятида халққа ғамхўрлик қилиш, хайрия ишларига бошчилик қилиш, жамиятда юксак ахлоқни тарғиб қилиш камайиб, аксарият пирлар «дастгирлик», «мушкулкушодлик» ва дуохонлик билан чегараланиб қолган²¹⁴.

Чор Россиясининг истилоси даврида йирик суфий шайхлар мустамлакачиларга қарши бир неча халқ чиқишларига бошчилик қилган. Жумладан, истилочиларга қарши 1898 йили Андижон уездининг Мингтепа, Тожиқ, Қашқар қишлоқларида кўтарилган кўзғолонга «Дукчи эшон» тахаллуси билан машхур бўлган Муҳаммадали халифа Собир ўғли (1856–1898) етакчилик қилган. Рус тадқиқотчиси П.Поздняев 1886 йилда нашр этилган «Дервиши в мусульманском мире» китобида суфийлар Оренбургда қирғизлар, Тошкентда ўзбеклар ва Чимбойда (Қорақалпоғистон ҳудуди) қорақалпоқлар ичида рус истилочиларига қарши тарғибот олиб борганликларини қайд этган²¹⁵.

Чор Россиясининг Туркистон ўлкасидаги маъмурлари суфий шайхларни мустамлака ҳукуматга қарши табақа, деб ҳисоблаган. Жумладан, 1899 йили Туркистон генерал-губернатори Духовский ўзининг «Туркистонда ислом» номли докладида суфийликни «энг зарарли ва доимий назорат талаб қилувчи» омил сифатида баҳолаган²¹⁶.

Империя маъмуриятининг босими остида Туркистонда исломий илмларнинг тараққиётдан тўхтаб қолиши тасаввуф илмига салбий

²¹³ Сирожидинов Ш. Нақшбандия тариқати: тарихий жараён ва моҳият // Илмий-таҳлилий ахборот. –Т.: Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – Б. 13 – 18.

²¹⁴ Ўша ерда, 17 б.

²¹⁵ Поздняев П. Дервиши в мусульманском мире. Оренбург : типография В. Бреolina, 1886. – С. 322.

²¹⁶ ЎЗР МДА, 1-фонд, 32-рўйхат, 384-йиғма жилд, 7-варак.

таъсир кўрсатган. Суфий шайхлар томонидан шогирдларга тасаввуф илмини етказишда узилишлар вужудга келган. «Устоз-шогирд» шаклидаги алоқалар борган сари «пир-мурид» муносабатлари билан чегараланиб борган. Шунингдек, мутахассислар мазкур даврга келиб суфийларда асосий эътибор тасаввуфнинг асл мақсад ва мазмун-моҳиятига эмас, кўпроқ унинг маросим ва ташқи элементларига қаратила бошланганини эътироф этадилар.

Шўролар тузуми даврида тариқат намояндалари бошқа уламолар ва руҳонийлар қаторида қатағон қилинган. Қамаш, сургун қилиш ва қатл этиш орқали аксарият тасаввуф илмини мукамал эгаллаган суфий «тариқат» етакчилари йўқ қилинган²¹⁷.

Умуман, қарийб 130 йил давом этган империя сиёсати оқибатида бошқа миллий-маданий, диний қадриятлар каби соф тасаввуфнинг тарихий силсиласида ҳам улкан йўқотишлар содир бўлган.

Мустақилликнинг илк йилларидан Ўзбекистонда тасаввуф миллий-диний ва маънавий қадриятларнинг таркибий қисми сифатида ўзининг тарихий ўрнини эгаллади. Хожа Абдухолик Гиждувоний, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор каби тариқат алломаларининг таваллуд кунлари кенг нишонланди. Кўплаб тасаввуф намояндаларининг мақбаралари қайта тикланиб, муқаддас қадамжоларга айлантирилди. Баҳоуддин Нақшбанд, Ҳаким ат-Термизий, Алишер Навоий, Паҳлавон Маҳмуд, Сўфи Оллоёр каби кўплаб тасаввуф илмини назарий ва амалий жиҳатдан бойитган мутафаккирларнинг бой илмий меросини ўрганиш ва халққа етказиш борасида улкан амалий ишлар қилинди. «Баҳоуддин Нақшбанд» мажмуаси муассислигида тасаввуфнинг турли жабҳаларини ёритувчи «Нақшбандия» журналинини чоп этиш йўлга қўйилди.

Айни чоғда суфий амалиёти билан шуғулланиб келаётган бугунги кун тариқат етакчилари ҳам соф тасаввуф таълимотида бурч саналган вазифа, яъни халқ ичида юксак маънавият ва маърифат, ахлоқни омалаштиришда иштирок этмаётганини қайд этиш лозим. Маълумки, тарихда устоз, пир, муршид мартабасига барча исломий илмларнинг мукамал соҳиби бўлган, Куръон ва ҳадисларни батафсил шарҳ эта оладиган, кўплаб диний-маърифий асарлар муаллифи бўлган уламолар эришган. Афсуски, бугунги кунда суфий жамоаларнинг муршидлари собиқ шўролар даврида яширин тарзда ўз даврининг етакчи уламолари-

²¹⁷ Бабаджанов Б. Возрождение деятельности суфийских групп в Узбекистане // Центральная Азия и Кавказ. 1999. – № 1(2). – С. 181–192.

дан диний сабоқ олган бўлсалар-да, улар тасаввуфни илмий ва маърифий асарлар, таржималар билан бойитиш йўлидан бормай, эътиборни фақат ўз мурид ва мухлисларига етакчилик қилишга қаратмоқдалар.

Республика ҳудудида ҳозирги кунда мавжуд суфий «тариқатчилар» жамоаларининг деярли барчаси Нақшбандия йўналишига мансуб бўлиб, энг йирик жамоалар қуйидагилар ҳисобланади:

1. Нақшбандия-Мужаддибия-Ҳусайния тариқати. 2009 йилга қадар Фарғона вилояти, Бувайда тумани, Оккўргон қишлоғида яшаган Иброҳим Маматқулов (1937–2009) етакчилик қилган. Ушбу тариқатнинг йирик жамоалари Фарғона водийси, Тошкент, Самарқанд, Қашқадарё вилоятлари, Қозоғистоннинг Сайрам вилоятида мавжуд. Республиканинг қолган вилоятлари ва Тошкент шаҳрида ҳам кам сонли бўлса-да, жамоа аъзолари бор.

И.Маматқуловнинг вафотидан кейин унинг суфий жамоатига Қозоғистоннинг Туркистон шаҳрида яшайдиган Маматшукуров Насриддин исмли шахс етакчилик қилмоқда.

2. Нақшбандия-Мужаддибия тариқати, аҳоли ичида кўпроқ «Қора саллалилар» номи билан аталади²¹⁸. Етакчиси Самарқанд вилояти, Нарпай тумани, Оқтош қишлоғида истиқомат қилувчи марҳум Исоқжон Умаров (Исоқжон домла, 1911-2014) саналган. Тариқат аъзолари асосан Самарқанд (Самарқанд шаҳри, Нарпай, Тойлоқ, Булунгур, Каттакўргон, Ургут туманлари), Навоий (Навоий шаҳри, Хатирчи, Қизилтепа туманлари), Қашқадарё (Муборак, Косон, Қарши туманлари), Тошкент (Бўка тумани, Қўйлик даҳаси) вилоятлари ва қисман Хоразм вилоятида истиқомат қилади.

3. Нақшбандия тариқати. Сурхондарё вилояти, Шўрчи туманида истиқомат қилувчи марҳум Дўстмуҳаммад Турсунов (Шайх Дўстмуҳаммад Турсун) етакчилик қилган бўлиб, у 2013 йил вафот этди. Д.Турсуновнинг муридлари кўпроқ Сурхондарё (Шўрчи, Узун, Денов, Сарийосиё, Ангор туманлари), Қашқадарё вилояти ва Андижон шаҳрида яшайди.

4. Нақшбандия тариқати. Етакчиси Зухриддин Эшонов (Шайх эшон Зухриддин қори Нақшбандий-Шаҳрихоний, 1927 й.т.). Республиканинг Тошкент, Бухоро, Фарғона вилоятларида, Қирғизистоннинг

²¹⁸ «Қора саллалилар» деб ном олишининг сабаби сифатида И.Умаровнинг ўзидан эшитганлар 1950-йилларда устозларининг тавсияси билан кўзга ташланмаслик учун оқ салла ўрнига қора салла кийгани айтилади.

Ўш, Ўзган, Жалолобод вилоятлари, Хитойнинг Қашғар вилояти ва Тожикистонда муридларга эга.

Айни чоғда 1952 йил Жиззах вилоятининг Бахмал туманида туғилган Сафар Кушқаров томонидан 2000-йилларда Тошкент ва Жиззах шаҳарларида бир неча табобат марказлари ва қўл жанги кураши тўғарақлари очилган. Мазкур марказларда фуқароларга гўёки «суфий табобат» асосида даволаш ҳамда беморларга гиёҳлардан тайёрланган дори-дармонлар сотиш баробарида, С.Кушқаров томонидан гўёки у томонидан асос солинган янги «Нурсафардия» суфийлик тариқати гоёлари тарғиб қилинган.

Ушбу тариқат тамойиллари С.Кушқаров ва унинг фарзандлари томонидан тайёрланган «Нурсафардия мактаби нима?» «Суфий жанг тизимлари», «Суфий жанг санъати усуллари», «Мукамаллик сари 14 қадам», «Муршид-мурид муносабатлари» каби китобларда баён этилган. Мутахассисларнинг таҳлили мазкур китобларда шарқ якка кураш унсурлари «суфий жанг санъати», шарқ табобати сирларини «суфий табобат» сифатида талқин этилгани, улардаги қарашлар умум эътироф этилган тасаввуфдан йироқ эканини кўрсатади.

Бундан ташқари, Андижон шаҳрида аввал Одилхон Саломов (1928–2009), ҳозир Абдубоқи Абдурахмонов (Наманган) етакчилик қилаётган Нақшбандия тариқатининг жаҳрий зикрга асосланган суфий жамоаси, Сурхондарё вилояти Шўрчи туманида Абдураззоқ Тожиев бошчилик қилаётган, аввал унинг отаси – «Тожи халифа»нинг муридлари бўлган Нақшбандия тариқати жамоаси мавжуд²¹⁹.

Суфий жамоаларнинг ичида янги аъзони қабул қилиш, бўйсунуш, интизом масалаларида ўзига хос томонлари бўлиб, умумий жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

– шайхга тўла-тўқис бўйсунуш, унинг «адашмаслиги», каромат кўрсатишига, пайғамбарга келган ваҳийларнинг яширин маъносини изоҳлаб беришга қодир эканига ишониш;

– муайян иерархия ва тузилма мавжуд экани;

– жамоанинг тўлақонли (мурид) ва шартли аъзолари (мухлис) бор экани;

– мурид ва мухлисларнинг шайхга байъат қилишининг ўзига хос тартиби мавжуд экани:

²¹⁹ Йўлдошхўжаев Х. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари. – Т.: Тошкент ислом университети, 2010. – 9–61 б.

– бажарилиши мажбурий амалларнинг борлиги (чилла тутиш, алоҳида ёки жамоавий зикр, алоҳида рўза, нафл намозлари ва ҳ.к.);

– «ўз»авлиёларининг қабрларини муқаддаслаштириш.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда республикада суфий «тариқатчилар» фаолиятида соф тасаввуф таълимотидан муайян даражада четга чиқиш ҳолатлари мавжуд бўлиб, ҳозирги барча суфий жамоалар учун умумий бўлган ва ижтимоий муҳитга салбий таъсир ўтказаяётган омиллар қаторида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

– замонавий илмларни эгаллашга интилмаслик. «Тариқат» етакчилари томонидан муридларга диний ва дунёвий илм олишларига рағбат берилаяётгани йўқ. Ҳозирги суфий етакчилар ва уларнинг яқин издошлари ичида махсус диний маълумотга эга бўлганлар деярли йўқ;

– жамиятнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этмаслик. Кўп ҳолатларда «тариқатчилар» томонидан давлат ва жамоат ишларида, ўз жамоаларига аъзо бўлмаган фуқароларнинг тўй-маъракаларида иштирок этмаслиги ва оиласини ҳам шунга мажбур этиши, фарзандларининг дунёвий илм олишига монелик қилиши, уйда телевизор кўриш ва радио эшитишни ман этиши кузатилмоқда;

– айрим муридлар ўз оиласини нафақасиз, фарзандларини тарбиясиз қолдирган ҳолда узоқ вақт «пир»ининг хонадонида текинга хизмат қилиб, ушбу хонадонга келган назр-эҳсонлар билан кун кечириб юрибди;

– кўпчилик «тариқатчилар»нинг қўпол соқол кўйиб, махси-калиш кийиб юриш орқали ўзини гўёки «шариат талабига мос» либосда ҳис этиб, бошқаларга, жумладан, дунёвий ҳаёт кечираяётган фуқаролар ва расмий масжидларда фаолият юритаётган имом-хатибларга менсимай муносабатда бўлиш каби ижтимоий иллатларга берилиш ҳолатлари мавжуд.

Нақшбандия тариқати асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд узлатга чекинишни ҳам риёга алоқадор деб рад этган: «Дар хилват шуҳрат аст ва дар шуҳрат офат аст (Хилватда шуҳрат бор, шуҳратда эса офат бор)»²²⁰. Тариқатда бўлмаганларнинг маросимларида қатнашмаслик, бошқалардан кўр-кўрона кийимда ажралиб туриш ҳам хилватланишнинг маълум кўринишлари бўлиб, бошқаларнинг диққатини ўзига жалб қилиш сифатида баҳолаш мумкин.

²²⁰ Комилов Н. Маънавий камолот илми // Илмий-таҳлилий ахборот. –Т.: Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – Б. 4–11.

Ўш, Ўзган, Жалолобод вилоятлари, Хитойнинг Қашғар вилояти ва Тожикистонда муридларга эга.

Айни чоғда 1952 йил Жиззах вилоятининг Бахмал туманида туғилган Сафар Кушкарров томонидан 2000-йилларда Тошкент ва Жиззах шаҳарларида бир неча табобат марказлари ва қўлжанги кураши тўғараклари очилган. Мазкур марказларда фуқароларга гўёки «суфий табобат» асосида даволаш ҳамда беморларга гиёҳлардан тайёрланган дори-дармонлар сотиш баробарида, С.Кушкарров томонидан гўёки у томонидан асос солинган янги «Нурсафардия» суфийлик тариқати гоялари тарғиб қилинган.

Ушбу тариқат тамойиллари С.Кушкарров ва унинг фарзандлари томонидан тайёрланган «Нурсафардия мактаби нима?» «Суфий жанг тизимлари», «Суфий жанг санъати усуллари», «Мукамаллик сари 14 қадам», «Муршид-мурид муносабатлари» каби китобларда баён этилган. Мутахассисларнинг таҳлили мазкур китобларда шарқ якка кураш унсурлари «суфий жанг санъати», шарқ табобати сирларини «суфий табобат» сифатида талқин этилгани, улардаги қарашлар умум эътироф этилган тасаввуфдан йироқ эканини кўрсатади.

Бундан ташқари, Андижон шаҳрида аввал Одилхон Саломов (1928–2009), ҳозир Абдубоқи Абдурахмонов (Наманган) етакчилик қилаётган Нақшбандия тариқатининг жаҳрий зикрга асосланган суфий жамоаси, Сурхондарё вилояти Шўрчи туманида Абдураззоқ Тожиев бошчилик қилаётган, аввал унинг отаси – «Тожи халифа»нинг муридлари бўлган Нақшбандия тариқати жамоаси мавжуд²¹⁹.

Суфий жамоаларнинг ичида янги аъзони қабул қилиш, бўйсунуш, интизом масалаларида ўзига хос томонлари бўлиб, умумий жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

– шайхга тўла-тўқис бўйсунуш, унинг «адашмаслиги», каромат кўрсатишига, пайғамбарга келган ваҳийларнинг яширин маъносини изоҳлаб беришга қодир эканига ишониш;

– муайян иерархия ва тузилма мавжуд экани;

– жамоанинг тўлақонли (мурид) ва шартли аъзолари (мухлис) бор экани;

– мурид ва мухлисларнинг шайхга байъат қилишининг ўзига хос тартиби мавжуд экани:

²¹⁹ Йўлдошхўжаев Х. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари. – Т.: Тошкент ислом университети, 2010. – 9–61 б.

– бажарилиши мажбурий амалларнинг борлиги (чилла тутиш, алоҳида ёки жамоавий зикр, алоҳида рўза, нафл намозлари ва х.к.);

– «ўз» авлиёларининг қабрларини муқаддаслаштириш.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда республикада суфий «тариқатчилар» фаолиятида соф тасаввуф таълимотидан муайян даражада четга чиқиш ҳолатлари мавжуд бўлиб, ҳозирги барча суфий жамоалар учун умумий бўлган ва ижтимоий муҳитга салбий таъсир ўтказётган омиллар қаторида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

– замонавий илмларни эгаллашга интилмаслик. «Тариқат» етакчилари томонидан муридларга диний ва дунёвий илм олишларига рағбат берилаётгани йўқ. Ҳозирги суфий етакчилар ва уларнинг яқин издошлари ичида махсус диний маълумотга эга бўлганлар деярли йўқ;

– жамиятнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этмаслик. Кўп ҳолатларда «тариқатчилар» томонидан давлат ва жамоат ишларида, ўз жамоаларига аъзо бўлмаган фуқароларнинг тўй-маъракаларида иштирок этмаслиги ва оиласини ҳам шунга мажбур этиши, фарзандларининг дунёвий илм олишига монелик қилиши, уйда телевизор кўриш ва радио эшитишни ман этиши кузатилмоқда;

– айрим муридлар ўз оиласини нафақасиз, фарзандларини тарбиясиз қолдирган ҳолда узоқ вақт «пир»ининг хонадонида текинга хизмат қилиб, ушбу хонадонга келган назр-эҳсонлар билан кун кечириб юрибди;

– кўпчилик «тариқатчилар»нинг кўпол соқол кўйиб, махси-калиш кийиб юриш орқали ўзини гўёки «шариат талабига мос» либосда ҳис этиб, бошқаларга, жумладан, дунёвий ҳаёт кечираётган фуқаролар ва расмий масжидларда фаолият юритаётган имом-хатибларга менсимай муносабатда бўлиш каби ижтимоий иллатларга берилиш ҳолатлари мавжуд.

Нақшбандия тариқати асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд узлатга чекинишни ҳам риёга алоқадор деб рад этган: «Дар хилват шуҳрат аст ва дар шуҳрат офат аст (Хилватда шуҳрат бор, шуҳратда эса офат бор)»²²⁰. Тариқатда бўлмаганларнинг маросимларида қатнашмаслик, бошқалардан кўр-кўрона кийимда ажралиб туриш ҳам хилватланишнинг маълум кўринишлари бўлиб, бошқаларнинг диққатини ўзига жалб қилиш сифатида баҳолаш мумкин.

²²⁰ Комилов Н. Маънавий камолот илми // Илмий-таҳлилий ахборот. –Т.: Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – Б. 4–11.

Шунингдек, аксарият замонавий «тарикат» етакчилари муридларнинг ёши, жинси, диний билим савиясидан қатъи назар ўз сафларига қабул қилиши, уларга диний сабоқ бериши оқибатида балоғатга етмаган ўсмирлар ҳам пир-мурид муносабатларига аралашиб қолмоқда. Мазкур ҳолат Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунининг 3 ва 9-моддаларига зид келади.

Айни вақтда мутахассислар «тарикатчи» етакчиларнинг ҳанафий мазҳаби таълимоти, соф ақида эгаси бўлишни тарғиб қилиш баробарида, анъанавий ҳанафий мазҳаби аҳкомлари ва аҳли сунна вал-жамоа* эътиқодига мос келмайдиган қуйидаги хатти-ҳаракатлар кузатилаётганини эътироф этмоқдалар. Жумладан:

Мархум И. Маматқуловнинг жамоасида:

– «пири йўқнинг пири шайтон» деган даъво илгари сурилади. Ислонда бирор бир шайхга мурид бўлиш ҳеч кимга фарз қилинмаган. Тарикатчиларнинг ушбу борада ҳеч қандай шаръий далиллари йўқ;

– «кечаси таҳажжуд намоз ўқиш фарз» деб ҳисобланиб, «Исро» сураси 79-оятни далил қилиб келтирилади («Тунда (ярим кечада) уйғониб ўзингиз учун таҳажжуд намозини ўқинг! Шоядки, Раббингиз Сизни (Қиёмат кунини) мақтовли (шафоат қиладиган) макомда тирилтирса»). Уламолар юқоридаги оят ҳақиқатда факат Муҳаммад пайғамбарга аталган деб тафсир қиладилар («Тафсири Жалолоддин Суютий»);

– гўёки «пирга мурид бўлганларнинг қазо бўлган намози ва рўзаси соқит бўлади» деб ҳисобланади. Улар далил қилиб олган «Фурқон» сураси 70-оятини уламолар («Илло, кимки шу дунёда) тавба қилса ва имон келтириб, яхши амал қилса, бас, Аллоҳ ана ўшаларнинг ёмонлик (гуноҳ)ларини яхшилик (савоб)ларга айлантириб қўяр. Аллоҳ мағфиратли ва раҳмли зотдир») ислом динини энди қабул қиладиган одамларга тааллуқли деб тафсир қиладилар.

«Қора саллачилар» жамоасида:

– ясама тишли имом орқасидан намоз ўқиб бўлмайди, деган даъволарига жавобан ҳанафий мазҳаби уламолари Имоми Аъзам ва Имом Абу Юсуф тишга плomba қўйиш ва тиш устига коплама қилишга рухсат берганликларини, фикҳий китобларда «танада машаққатсиз ювилиши мумкин бўлган жойларни ювиш фарздир» дейилгани каби раддияларни келтириш мумкин²²¹,

²²¹ Йўлдошхўжаев Х. Тарикатчиликнинг замонавий кўринишлари. – Т.: Тошкент

– намоздан кейин овоз чиқариб дуо ва тиловат қилишни макруҳ деб билиш ҳанафий мазҳаби асосчиларининг Қуръон тиловати Муҳаммад пайғамбар суннатлари ва саҳобаларнинг яхши кўрган амалларидан эканини ҳисобга олган ҳолда намоздан кейин тасбеҳ ўқиш, «Оят ул-Курсий» ва Қуръон тиловат қилиш бўйича жорий қилинган қоидаларига зид келади²²²;

– Муҳаммад (а.с.) замонасида бўлмаган ҳар қандай ишни бидъат (янгилик) деб билиш ва инкор этиш тўғри эмаслигини, масалан, исломда наҳв, сарф илмлари, мадрасалар, қолаверса, инсоният учун фойдали бўлган кўплаб ихтиролар, хусусан, компьютер технологиялари Муҳаммад пайғамбар даврида бўлмагани, лекин ҳозирда санаб ўтилганлар мусулмонлар учун катта фойда келтираётгани билан исботлаш мумкин;

– қўлни ювгандан кейин артиш мумкин эмас, чап қўл билан синдирилган нонни ейиш мумкин эмас деган даъволар шаръий асосларга эга эмас.

Марҳум Д. Турсуновнинг муридлари:

– жума намозини ўқиш учун бир неча шартлар топилиши зарурлигини сабаб қилиб гўёки «*Эҳтиёти пешин*» намозини ўқишни фарз ҳисоблайдилар. Мусулмон дунёсининг етук марказлари, масалан, «Ал-Азҳар»* мажмуаси (Миср) нинг 734-сонли фатвосида эҳтиёти пешин ўқишга Қуръон ва суннатда далил йўқлиги айtilган²²³.

– марҳумнинг ўқимаган намози, тутмаган рўзасини бажариб бериш учун ундан қолган мерос ҳисобидан муайян маблағни олишга асосланган «давра» шарт ҳисобланади. Юртимиз уламолари «давра» шаръий манбаларда йўқ амал эканини таъкидлайдилар²²⁴.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, мозийда юртимизда юксак умуминсоний қадриятларни тарғиб қилган, халқ ичида ва унинг ғамташвиши билан яшаган тасаввуф намояндалари яшаб ўтган бўлиб, ушбу мутафаккирлар жамиятнинг ахлоқи ва маънавиятини юксалтиришга улкан ҳисса қўшганлар.

Шу билан бирга, манфаатпарастлик, таркидунёчилик, риёкорлик каби ижтимоий иллатларга ўралашиб қолган, шариатдан узоқлашган

ислом университети, 2010. – 41, 43 б.

²²² Ўша ерда, 39 б.

²²³ Йўлдошхўжаев Х. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари. – Т.: Тошкент ислом университети, 2010. – 51 б.

²²⁴ Ўша ерда, 53 б.

тариқатлар ҳам мавжуд бўлган. Бундай сохта тариқатлар жамиятдаги маънавий-ахлоқий муҳитга ва соф тасаввуфнинг ривожига салбий таъсир кўрсатганлар.

Шу нуктаи назардан, бугунги кунда тариқат эшон ва шайхлигига даъво қилаётган айрим шахслар илм-маърифат, таълим-тарбия, халқ-парварлик, ижтимоий фойдали иш билан шуғулланиш масалаларида асл тасаввуф мақсад ва ғояларидан узоқлашиб кетганлигини эътироф этишимиз, фуқароларни бу каби адашган тариқатлардан эҳтиёт қилишимиз лозим. Бугунги кундаги барча йирик ислом арбоблари замонавий илм-фанни ўрганишга, мусулмонларнинг жамият учун манфаатли, одамларнинг оғирини енгил қиладиган билимларни эгаллашларига тарғиб қиладилар. Ушбу фаолият Куръон ва суннат кўрсатмаларига тўлиқ мос келади. Айрим тариқат вакиллари ижтимоий фойдали меҳнат ёки бирор касб билан шуғулланмай, бошқаларга қарам ва муте бўлиб қолаётгани, жамиятдан ажралгани етмагандек, ўз оиласи, фарзандларини боқувсиз, тарбиясиз қолдираётгани ачинарли ҳол. Албатта, ислом таълимоти бундай ҳолатни буткул қоралайди. Исломда эр киши ўз аҳли-оиласининг моддий-маънавий таъминотига жавобгар ҳисобланади. Муқаддас манбаларда мазкур вазифа оила бошлиғи зиммасига вожиб амал экани таъкидланади.

Айни чоғда аждодларимиз бўлган буюк тасаввуф мутафаккирларининг бой илмий мероси асосида сохта пир-мурид муносабатларининг салбий ижтимоий иллатларини очиб бериш ҳамда соф тасаввуфнинг инсонларни юксак ахлоқ ва инсонпарварликка чакирувчи моҳиятини аҳолига етказиш республикамиздаги исломшунос олим ва тадқиқотчиларимизнинг муҳим вазифаларидан ҳисобланади.

II БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ФАОЛИЯТИ КУЗАТИЛАЁТГАН ДИНИЙ-ЭКСТРЕМИСТИК ОҚИМЛАР ВА НОРАСМИЙ ДИНИЙ ЖАМОАЛАР

2.1. Диний экстремизм ва терроризм: мафкура ва амалиётнинг ривожланиши

Кейинги йилларда Осиё ва Африкада жойлашган қатор мамлакатларда ижтимоий-сиёсий вазиятга салбий таъсир ўтказаятган диний-экстремистик ва террористик ташкилотларнинг фаоллашуви кузатилмоқда.

Маълумки, муайян сиёсий омиллар ва турли илмий ёндашув билан боғлиқ сабабларга кўра, диний экстремизм ва терроризм тушунчалари бўйича соҳа мутахассислари томонидан умумий эътироф этилган ягона таъриф йўқ. Ўзбекистон томонидан имзоланган «Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш бўйича Шанхай Конвенцияси» (Шанхай, 2001 йил 15 июнь)га мувофиқ, *экстремизм – конституцион тузумни зўрлаб ўзгартириш, куч ишлатиш орқали ҳокимиятни эгаллаш ва ушлаб туриш, жамоат хавфсизлигига тажовуз қилишга қаратилган фаолият, мазкур мақсадлар йўлида ноқонуний қуролли тузилмалар ташкил этиш ёки уларнинг фаолиятида иштирок этиш ҳисобланади*²²⁵.

Диний соҳада экстремизм бошқа дин вакилларига ўта муросасизлик (масалан, Ҳиндистонда мусулмонлар ва ҳиндуийлар, ҳиндуийлар ва сикхлар орасидаги низолар), битта дин ичидаги (Покистон, Афғонистон, Ироқда суннийлар ва шиалар, Сурияда алавийлар ва суннийлар) можароли муносабатлар, дунёвий тузумга қарши кураш (аксарият мусулмон мамлакатларида) ёки халқаро даражадаги цивилизацион қарама-қаршилиқлар («Ал-Қоида»*, «Ҳизбуллоҳ» ташкилотлари томонидан АҚШ етакчилигидаги Ғарбга қарши эълон қилинган кураш) билан боғлиқ.

Таъкидлаш жоизки, диний экстремизм деярли доимо сиёсий мақсадларда – секуляр давлатчиликка қарши ва муайян конфессия

²²⁵ 2-иловага қаранг.

вакилларининг ҳокимиятни эгаллашга қаратилган фаолияти билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан, *диний экстремизм – баъзи диний ташкилотлар ёки айрим диндорларнинг жамият қонун-қоидаларига мос келмайдиган мафқураси ва фаолияти* ҳисобланади²²⁶.

Диний экстремизмнинг моҳияти жамият учун анъанавий бўлган миллий-маънавий қадриятлар ва диний-ақидавий қарашларни рад этиш ҳамда умуминсоний қадриятларга зид келувчи дунёқарашни агрессив равишда тарғиб қилишдан иборат. Бу диний оқим аъзолари томонидан ўз гоёларини бутун жамиятга тарқатишга қаратилган ҳаракатларда намоён бўлади. Диний экстремизмнинг хос жиҳатлари сифатида бошқача дунёқарашлар эгалари, айниқса, бошқа дин вакиллари ва даҳрий (атеист)ларга ўта муросасизлик, ўз гоёларини тарғиб этиш ва атрофдагилардан гўёки устун эканини намоёиш этиш ва ксенофобияни қайд этиш мумкин. Диний экстремизм асосан дунёвий давлат*га, жамиятда шаклланган тартибга, давлат ва дин орасидаги муносабатларни мувофиқлаштирувчи қонун ва норматив ҳужжатларга қарши қаратилган бўлиб, теократик бошқарувни барпо этишни мақсад қилади. Диний экстремизм сиёсат, маданият, миллат ва динлараро муносабатларга бузғунчи таъсир ўтказиши.

Ислом оламида диний-экстремистик мафқуранинг вужудга келиши илдизлари сифатида куйидагиларни эътироф этиш мумкин:

– XX аср ўрталарида ислом дунёсида мустамлакачиларга қарши террор усулларида фойдаланган миллий-озодлик ҳаракати асосида кейинчалик куч ишлатиш услубларига таянувчи гуруҳларнинг вужудга келиши;

– Араб-Исроил урушлари ва Яқин Шарқ муаммоси*сининг ҳал этилмай келаётгани, Ғарб мамлакатлари, айниқса, АҚШнинг «Қатта Яқин Шарқ» геосиёсий лойиҳаси каби дастурларни амалга ошириш орқали Яқин Шарқ давлатларини ўз таъсир доирасига олишга қаратилган интилишлари;

– етакчи давлатларнинг мусулмон дунёси мамлакатларидаги энергетик захиралар устидан ўз назоратларини ўрнатишга қаратилган сиёсати;

– айрим мусулмон давлатларининг минтақавий етакчилик йўлида олиб бораётган ўзаро рақобат кураши доирасида бошқа мусулмон

²²⁶ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашри, 2002. – 305 б.

мамлакатларида ўз таъсир доираларини кенгайтиришга қаратилган интилишлари;

– суннийлар ва шиалар орасида анъанавий давом этиб келаётган карама-қаршиликларнинг давлатлараро муносабатлар даражасига кўтарилиши оқибатида ўзаро курашнинг турли кўринишларда, жумладан, ноқонуний қуролли тузилмалар орқали олиб борилиши.

Диний экстремизм ўз моҳиятига кўра сиёсий ҳодиса бўлиб, у амалдаги сиёсий ҳокимият тизимини кескин ўзгартиришга йўналтирилган. Шу нуқтаи назардан, исломий шиорлар остида фаолият кўрсатаётган диний-экстремистик оқимларнинг асосий мақсади дунёвий давлатларда конституцион тузумни ағдариб ташлаб, шариат тизимига асосланган давлат барпо этиш ҳисобланади.

Ўзини ислом номи билан боғлайдиган диний-экстремистик ташкилотларнинг хусусий жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

– дунёвий давлат ва жамиятга муросасиз муносабатда бўлиш ва уни шариатга асосланган тузумга айлантиришга ҳаракат қилиш;

– диннинг давлатдан ажратилишини рад этиш ва жамиятнинг барча аъзоларини мажбуран шариат талаблари асосида ҳаёт кечиришини таъминлаш;

– ислом динини дунёнинг бошқа жамиятларига қарши қўйиш;

– мамлакатларнинг мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини тан олмаслик, ягона давлат – «халифалик»* қуриш ғоясини илгари суриш;

– ўз мақсадлари йўлида давлат ва жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни издан чиқаришга қаратилган хатти-ҳаракатларга урғу бериш;

– ўз ғояларига эргашмаган мусулмонларни диндан чиққанликда, «кофир»*ликда айблаш, анъанавий ислом тарафдори бўлган уламоларни обрўсизлантириш, уларга тазйиқ ўтказиш ва ҳаттоки ўлдириш.

Террористик гуруҳ*ларнинг мафкурачилари омма онгини эгаллаш учун ва фуқаролик жамиятининг ичига чуқур кириб боришни устувор вазифа сифатида қарайдилар. ОАВ, Интернет тармоғи, диний марказ ва масжидлар орқали террорчиларни кўпайтириш тизими яратилади. Янги аъзоларни ёллашнинг асосий манбалари сифатида виртуал макон, қамоқхоналар, масжидлар, ёшлар ташкилотлари, миллий диаспоралар, мактаблар, ўлдирилган ёки қамоққа олинган

жангари*ларнинг оила аъзолари, терроризмга қарши тадбирларда жабр кўрганлар ҳисобланади²²⁷.

Ислом дунёсидаги деярли барча диний-экстремистик оқимларнинг мафкурасида тизим ташкил этувчи иккита тамойил – такфир* ва жиҳод* мавжуд. Такфир – диндан чиққанликда айблашдир. Масаланинг эътиборли жиҳати шундаки, диний экстремистлар томонидан такфир айнан мусулмонларга қарши қўлланилмоқда. Чунки ақидапарастларнинг назарида, бошқа динга эътиқод қилувчилар шундай ҳам кофир саналади.

«Жиҳод» эса диний-экстремистик оқим вакиллари томонидан фақат муқаддас уруш, «ғазот» маъносида қўлланилиб, исломий давлат қуришнинг фарз ҳисобланган воситаси саналади. Бундай қуроли жиҳод мусулмон бўлмаганларга қарши бўлгани каби, динсизликда айбланган мусулмонларга нисбатан ҳам амалга оширилиши мумкин ҳисобланади.

Терроризм замонавий илмий доираларда уч нуктаи-назардан, яъни жиноий фаолият, террористик гуруҳ ва террористик таълимот сифатида қаралади. Кўпчилик мутахассислар терроризм остида турли ижтимоий гуруҳлар томонидан сиёсий мақсадлар йўлида куч ишлатиш ёки куч ишлатиш билан кўрқитишни эътироф этадилар. Ўзбекистон қонунчилигига кўра, *терроризм – сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаёти, соғлигига хавф тугдирувчи, мол-мулк ва бошқа моддий объектларнинг йўқ қилиниши (шикастлантирилиши) хавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракатлар содир этишига ёки содир этишдан тийилишига мажбур қилишига, халқаро муносабатларни мураккаблаштиришига, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузишига, хавфсизлигига путур етказишига, қуроли можаролар чиқаришни кўзлаб извогарликлар қилишига, аҳолини кўрқитишига, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришига қаратилган, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига жавобгарлик назарда тутилган зўрлик, зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш ёки бошқа жиноий қилмишлардир*²²⁸.

²²⁷ Караяни А. Г. Анализ концептуальных моделей терроризма // Материалы 4-й межд. научн. конф. – М. : МЦНМО, 2009. – С.165.

²²⁸ 2-иловага қаранг.

Илмий адабиёт, ҳалқаро ҳужжатлар ва айрим мамлакатларнинг жиной қонунчилигининг таҳлили терроризм жиной фаолият сифатида куйидаги тўртта ўзига хос жиҳатларга эга эканини кўрсатади:

- терроризм амалий ижтимоий хавф уйғотади;
- терроризм оддий криминал жиноят каби хуфиёна тарзда эмас, балки намоийшкорона, жамиятнинг кўзи олдида ва ошкора бўлиши аниқ бўлган шаклда амалга оширилади;
- терроризм агайин жамиятда кўркув, нотинчлик ва тушкунлик уйғотишга қаратилади;
- террористик ҳаракат*дан террорчилар кўзлаган психологик таъсир аслида бевосита қурбонларга эмас, балки жамиятда қарор қабул қила оладиган доираларга (ҳукумат, сиёсий элита ва ҳ.к.) нисбатан йўналтирилган.

Юқорида айтилганларга асосланиб, терроризмга *жамиятда кўркув, нотинчлик ва тушкунлик уйғотиш орқали давлат ёки бошқа ваколатли ташкилотларни террорчилар манфаатларига мос қарорлар қабул қилишга мажбур этиш мақсадида намоийшкорона куч ишлатиш орқали амалга ошириладиган ижтимоий хавфли ҳаракат*, деган таъриф бериш мумкин²²⁹.

Бугунги кунда диний экстремизм терроризм билан узвий боғланган. Сўнгги йилларда Марказий Осиё ва Шимолий Кавказ республикалари, Афғонистон, Покистон, Ироқ, Ливия, Сурия, Мали, Миср каби мамлакатларда, Яқин Шарқ минтақасида диний-экстремистик гуруҳлар ўз мақсадларига эришиш воситаси сифатида куч ишлатишдан фойдаланмоқда. Ушбу жиной фаолият сиёсий ҳокимият вакилларига нисбатан алоҳида қотиллик уюштириш, тинч аҳоли ичида оммавий қурбонларга олиб келадиган, давлатнинг моддий, иқтисодий, ахборот ресурсларига зарар етказишга қаратилган кўпуровчилик ишларини амалга ошириш, «ахборот уруши» олиб бориш, худкуш-террорчи*лардан кенг кўламда фойдаланиш каби услубларда амалга оширилмоқда.

Мутахассислар томонидан терроризм турли мезонлар бўйича таснифланади. Хусусан, террорчилик гуруҳларини ўз олдларига қўйган мақсадларига кўра беш гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Миллатчилик терроризми муайян давлатдаги миллий озчиликни ташкил этувчи этник гуруҳнинг сиёсий манфаатларини

²²⁹ Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2002. – С. 38.

химоя килиш шиори остида амалга оширилади. Аксарият ҳолатларда бош ғоя сифатида сепаратизм, яъни амалдаги давлатдан ажралиб чиқиш ғояси илгари сурилади. Айрим ҳолатларда миллатчилик терроризми мамлакатда кўпчиликни ташкил этувчи муайян миллат вакиллари томонидан миллий озчиликка қарши ташкил этилади. Миллатчи террорчилик гуруҳларига «Ирландия республикачилар армияси» (ИРА, Шимолий Ирландия), «Басклар Вагани ва озодлиги (ЭТА, Испания), «Тамил Иламни озод этиш йўлбарслари» (Шри-Ланка) гуруҳларини кўрсатиш мумкин.

2. Сўл терроризм капиталистик тузумни ағдариб ташлаш ғояси остида 1970–80-йилларда кенг ривожланган бўлиб, социалистик тузум барбод бўлгандан сўнг кескин сусайган. Сўл террорчилик ташкилотларига «Қизил бригадалар» (Италия), «Баадер-Мейнхоф гуруҳи» (Германия), «Қизил Армия» (Япония), «Сендеро Луминосо», «Тупак Амару» (Перу) мисол бўлади.

3. Ўнг радикал терроризм Ғарб мамлакатларида кучайиб бораётган неофашистик кайфиятни ифодалайди. Ўнг радикал террорчилик ташкилотлари ўта муросасиз ирқчилик* ва миллатчи-шовинистик ғояларини тарғиб қиладилар. Улар қаторида «Орийлар Миллати» (АҚШ) ёки Европада қатор миллатчи ва фашистик гуруҳларни бирлаштирувчи «Янгича Европа тартиби», «Европа ҳаракати» каби уюшмаларни қайд этиш мумкин. 2000–2006-йилларда Германияда фаолият юритаётган «Миллий-социалистик подполье» неонацистлар гуруҳи аъзолари томонидан 8 нафар турк ва 1 та грек тадбиркори ўлдирилган²³⁰. 2011 йилнинг 22 июль куни норвегиялик миллатчи, протестант фундаменталисти, «Муқаддас Павел» масон жамияти аъзоси Андерс Бееринг Брейвик Осло шаҳрида ясама бомба портлатиши ва Утойя оролидаги ёшлар лагерида дам олаётганларни отиб ташлаши оқибатида 77 киши ҳалок бўлган²³¹.

4. Анархистик терроризм XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошида асосан Россияда ҳар қандай ҳокимиятга қарши олиб борилган.

5. Диний терроризм жамиятни муайян дин таълимотига мажбуран бўйсундириш учун ушбу мақсадга тўсқинлик қилувчилар, деб ҳисобланганларга нисбатан куч ишлатиш билан боғлиқ. Бундай

²³⁰ Правозкстремистский террор в Германии. Сайт «РОДОН». URL: <http://www.rodon.org/polit-111202110013>

²³¹ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/_Брейвик,АндерсБеринг.

ҳаракатни амалга ошираётган гуруҳлар мавжуд диний таълимотлардан ниқоб сифатида фойдаланмоқдалар.

Жумладан, Шимолий Ирландияда узоқ йиллардан буён протестантлар ва католиклар орасида давом этаётган низо жараёнида католикларнинг «Ирландия республикачилар армияси» ва «Ольстер протестант кўнгилчилари» (ингл. «Ulster Defense Association», UDA), «Ольстер волонтерлари кучи (Ulster Volunteer Force, UVF)», «Ольстер озодлиги курашчилари (Ulster Freedom Fighters, UFF)» каби ҳарбийлашган ультра протестант ташкилотлари томонидан кўплаб террорчилик ҳаракатлари амалга оширилган. АҚШда «Теологияни ислоҳ қилиш», «Христиан бирлиги ҳаракати» каби айрим радикал протестант ташкилотлари ҳомиладорликни сунъий тўхтатишга ихтисослашган шифохона ва уларнинг ходимларига нисбатан террорчилик ҳаракатларини содир этган.

1995 йилнинг март ойида буддавийликдан ажралиб чиққан секта – «Аум Синрике» (Япония) томонидан Токио метросида «зарин» русумли заҳарловчи газдан фойдаланиб амалга оширилган террористик ҳаракат оқибатида 12 киши ҳаётдан кўз юмиб, 5 мингдан зиёд одам шикастланган.

1994 йилнинг 25 февраль куни ақидапарасти яҳудийларнинг «Кахана хай» (Исроил, АҚШда «Яҳудийларни ҳимоя қилиш лигаси» деб аталади) террорчилик ташкилотининг аъзоси Барух Гольдштейн Иордан дарёсининг Ғарбий соҳилидаги Хеброн шаҳрида жойлашган «Иброҳим» ибодатхонасида 67 та мусулмонни отиб ўлдирган, 300 га яқинини ярадор қилган²³².

Афсуски, бугунги кунда мусулмон мамлакатларида ҳам кўпдан-кўп террорчилик ташкилотлари фаолият юритиб келмоқда.

Диний-экстремистик гуруҳларни диний, сиёсий, географик каби омиллар асосида турлича таснифлаш мумкин. Ислоҳ дунёсидаги диний-экстремистик гуруҳларни тарихий-географик жихатдан шартли равишда тўрт тоифага бўлиш мумкин:

– биринчи тоифа: 1928 йили Мисрда вужудга келган «Мусулмон биродарлари» ташкилоти, унинг турли мамлакатларда тузилган бўлинмалари, шунингдек, ушбу ташкилотдан ажралиб чиққан,

²³² Дронзина Т. Терроризма женский лик (результаты международного исследования). Книжная серия журнала «Международные исследования. Общество. Политика. Экономика». – Астана, 2011. – С. 95.

ғоявий жиҳатдан «Мусулмон биродарлари»ни қўллаб-қувватловчи гуруҳлар, уларнинг хорижий бўлинмалари. Улар қаторида «Ал-жамоа ал-исломия», «ал-Жиҳод», «Ат-такфир вал-ҳижра», «Жундуллоҳ» (барчаси Мисрда), «Қуролланган ислом гуруҳи» (Жазоир), «Жумаймана ал-Утайбий» (Саудия Арабистони) ва «Ҳизбут таҳрир ал-исломий» ташкилотларини кўрсатиш мумкин;

– иккинчи тоифа: Яқин Шарқда арабларнинг Исроил билан қарама-қаршилиги давомида юзага келган гуруҳлар: ҲАМАС (Ҳаракат ал-муқовама ал-исломийа), «Ислом жиҳоди» (Фаластин), «Ҳизбуллоҳ», «Амал» (Ливан) ва ҳ.к.;

– учинчи тоифа: мусулмон дунёсида Афғонистонда 1970-йилларнинг охиридан буён давом этиб келаётган қуролли можароларда бевосита иштирок этиш ёки молиявий ёрдам, қурол-яроғ, жангарилар етказиб бериш асносида юзага келган гуруҳлар бўлиб, аксарияти Афғонистон ва Покистонда тузилган: «Ҳаракат ул-Мужоҳидин», Толибон ҳаракати*, «Ал-Қоида», «Ҳизби исломия», «Лашкар-е-Тоиба» ва ҳ.к..

– тўртинчи тоифа: «совуқ уруш» барҳам топиб, ўз ҳомийлари ва «долзарблигини»ни йўқотган «Ал-Қоида» етакчилигида глобал қуролли жиҳод гоёси остида тузилган «Салибийлар ва яҳудийларга қарши ягона ислом fronti» уюшмаси, диний-сиёсий мафкура жиҳатидан «Ал-Қоида» ташкилотига бевосита бўйсунган ёки ғоявий эргашган диний-экстремистик гуруҳлар ҳамда шўролар тузуми парчаланиб кетгандан сўнг МДҲ ҳудудида вужудга келган диний-экстремистик гуруҳлар. Улар қаторида «Ироқ ва Шом ислом давлати»* (аввалги номи – «Ал-Қоиданинг Ироқ бўлинмаси» (Ироқ), «Ал-Қоиданинг ислом Мағрибидаги ташкилоти» (Жазоир), «Ал-Қоиданинг Индонезия ташкилоти» (Индонезия), «Арабистон ярим оролидаги Ал-Қоида» (Яман), «Аш-Шабаб» (Сомали), «Ансор аш-шариа» (Ливия), «Жабат ал-нусра» (Сурия), «Шарқий Туркистон ислом ҳаракати (Шинжон-уйғур автоном райони), «Имарат Кавказ», «Кавказ мужоҳидлари уюшмасининг олий ҳарбий шўроси (Высший военный Маджлисуль Шура Объединенных сил моджахедов Кавказа)», «Ичкерия ва Доғистон халқлари конгресси», «Ярмуқ», «Жаннат» (Россия), «Туркистон ислом ҳаракати», «Ислом жиҳоди иттиҳоди», «Байъат», «Жайшул Маҳдий»*, «Жундул Халифат»* (Марказий Осиё) ва ҳоказоларни кўрсатиш мумкин.

XX асрнинг сўнгги чорагида кўпроқ тилга олина бошлаган халқаро терроризмнинг характерли жиҳатлари унинг халқаро ҳуқуқ ҳимоясидаги объектлар ёки субъектларга қарши қаратилгани, мустақил давлатлар чегараларини бузиш орқали амалга оширилиши, аъзолари ёки йўриқчилари икки ёки ундан ортиқ давлат фуқаролари экани, жангариларнинг хориждаги махсус лагерларда тайёргарлик ўтаб келиши, шунингдек, кўпурувчиликни содир этишда хорижий давлатлар ва экстремистик уюшмалар ёрдамидан, халқаро тус олган ноқонуний қурол-яроғ савдоси ва нарқобизнесдан келадиган молиявий манбалардан фойдаланиши саналади.

Мутахассислар ислом дунёсида вужудга келган дастлабки террорчилик гуруҳи сифатида хорижийлар* (араб. «ажралиб чиққан, исёнчи») диний-сиёсий ҳаракатини эътироф этадилар. Ҳаракат 657 йил тўртинчи халифа Али ибн Абу Толиб ва Сурия ҳокими Муовия ибн Абу Суфён орасида сиёсий ҳокимият учун кураш борган даврда вужудга келган. 657 йил улар ўртасида бўлиб ўтган «Сиффин жанги» Муовия тарафдорларининг ташаббуси билан тўхтатилган. Али ибн Абу Толиб халифани сайлаш масаласини иккала томондан тайинланадиган вакиллардан иборат «ҳакамлар»нинг ҳал этишига рози бўлган. Шунда Абдуллоҳ ибн ал-Кавва ал-Яшқурий ат-Тамимий, Итоб ибн ал-Аъур, Абдуллоҳ ибн Ваҳб ар-Росибий каби шахслар етакчилигида бир гуруҳ жангчилар (турли манбаларда 612 минг деб келтирилади) гўёки «Ҳукм фақат Аллоҳники, Али ҳукм чиқаришни ҳакамларга топшириб диндан чиқди», деган даъво билан халифа Алининг қароргоҳи жойлашган Қуфани тарқ этиб, Ҳарурага кетиб қолган.

Хорижийлар «имон амалсиз бўлмайди», «оғир гуноҳ қилган мусулмонлар абадий дўзахда қолади» деган ғоялар остида оғир гуноҳ қилган мусулмонларни диндан чиққанликда айблаб, уларга қарши уруш олиб бориш керак деб ҳисоблаган. Ўзга гоёларга ўта мурасасиз бўлган хорижийлар нафақат халифалик ҳокимияти вакиллари, балки ўзларига эргашмаган мусулмонларни ҳам аёвсиз қирғин қилган.

XIV асрнинг биринчи ярмида Миср ва Сурияда фаолият юритган ҳанбалий мазҳабидаги илоҳиётчи Тақиюддин ибн Таймия* (1263–1328) диний-экстремистик мафқуранинг ривожланишига катта таъсир кўрсатган. Ибн Таймия шариат талабларига тўлиқ риоя этмаётган мусулмоннинг эътиқоди қандай ҳисобланиши ва давлатни шариатдан

бошқа конунлар билан бошқараётган ҳокимга муносабатни белгилашда ўз давридаги бошқа кўпчилик уламолардан кескин фарқ қилувчи хулоса берган. Унга кўра, гўёки «ким ислом қонунларига тўлиқ итоат қилмаса, мусулмон бўлишидан қатъи назар унга қарши жанг қилиш керак». 1270 йили мўғуллар Анатолия (Туркия) нинг жанубини, жумладан, Ибн Таймия яшайдиган Мардин шаҳрини истило қилган бўлиб, улар ушбу ердан кўшни мусулмон ҳудудларига босқинчилик ҳужумларини уюштириб турган. 1300 йили Ибн Таймия шаҳар «дорул-ислом» ҳисобланмаслиги ва ушбу ҳолатдан келиб чиққан ҳолда, ҳижрат қилмаган ва ислом аҳкомларидан чекинган мусулмонларга қарши «жиҳод» қилиш лозим экани ҳақида берган фатвоси замонавий «жиҳодчилар» жамоалари учун гўёки «муқаддас манба» бўлиб хизмат қилади²³³.

XVIII асрда Арабистон яриморолида яшаган Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб (1703–1792) ўз даври мусулмон жамиятларини ҳақиқий ислом таълимотидан четлашиб қолганликда айблаган эди. Унинг таълимоти асосини гўёки яккахудоликни қайта қатъий жорий қилиш, авлиёларга сиғиниш ва муқаддас жойларни зиёрат қилишни ман этиш, исломни бидъат амаллардан тозалаш, барчани шариатга мажбуран итоат эттириш ташкил этган. Ибн Абдулваҳҳоб «Китаб ал-кашф» асарида ўз ғояларига қўшилмаганларни «кўпхудоликка» қайтганлар деб эълон қилган²³⁴. Илк «ваҳҳобийлик»* учун эътиқод масалаларида ўта фанатизм, сиёсий масалаларда муҳолифларга қарши амалий курашда шафқатсиз қуролли жанг хос ҳисобланади.

XX аср ўрталарида Мисрда «Мусулмон биродарлар» ташкилотига Ҳасан ал-Баннодан кейин етакчилик қилган Саййид Қутб қуролли жиҳод мусулмонларга тўрт босқичда фарз қилинган деб даъво қилади. Унга кўра, гўёки, Муҳаммад пайғамбар Маккада яшаётган вақтида мусулмонларга қуролли кураш ман этилган. Ҳижратдан сўнг ушбу чеклов бекор қилинган. Учинчи босқичда мусулмонлар

²³³ 2010 йилнинг март ойида Саудия Арабистони, Туркия, Эрон, Ҳиндистон, Индонезия, Кувайт, Марокаш, Сенегал ва Яман мамлакатларининг йирик уламолари Мардинда тўпланиб, «Янги Мардин декларацияси»ни қабул қилдилар. Декларацияда Ибн Таймианинг ўрта асрда берган фатвоси ўша тарихий даврга тааллуқли экани, ҳозирги кунда ушбу фатво мусулмонларни ва бошқа диндагиларни ўлдиришга асос бўлмаслиги баён этилган.

²³⁴ А. Васильев. Пуритане ислама? Ваххабизм и первое государство Саудилов в Аравии (1744/45–1818). – М. : Наука. – С. 109.

учун уларга хужум қилаётган мушрикларга қарши қуролли курашда иштирок этиш мажбурият сифатида белгиланган. Ниҳоят, тўртинчи босқичда мусулмонларнинг «динсизлар» билан, улар исломга қарши чиқиши ёки чиқмаслигидан қатъи назар қуролли жиҳод қилишлари фарз қилинган.

Диний-экстремистик мафкурада нафақат давлатни дунёвий қонунлар билан бошқариш, балки ушбу қонунларга итоат қилган фуқароларни ҳам динсизликда айблаш ғояси мавжуд. Жумладан, ХХ асрнинг иккинчи ярмидан Мисрда фаолият кўрсатган «Ал-Жиҳод» гуруҳининг етакчиларидан бири Муҳаммад Абдусалом Фараж «Ал-фарида вал-ғойиба (Унутилган бурч)» китобида мусулмон мамлакатлари ҳукуматларини «салбчилар», сионистлар ва коммунистларга хизмат қилишда айблаб, «кофир» деб эълон қилган ҳамда диндан қайтганларни қатл этиш шарт, деб даъво қилган. М.Фараж аввалги жиҳодий ғояларни янада ривожлантириб, «мусулмонлар динсизларнинг қўли остида бўлган вақтда қуролли жиҳод ўз-ўзидан исломнинг олтинчи устунига айланади» деб ёзган²³⁵.

М.Фаражнинг издоши, «Ат-Такфир вал-Ҳижра» (Миср) гуруҳининг асосчиси Мустафо Шукри эса «динсиз ҳукмдорга бўйсунганлар ҳам итоатлари учун Аллоҳ олдида жавоб беради» деб ақидапарастликда дунёвий давлатда яшаётган ва ўз мамлакатада қабул қилинган қонунларга бўйсунувчи барча одамларни кофирликда айблаш даражасига борган²³⁶. Ш.Мустафо «эътиқодни тиклаш учун жамиятни бузиш» ғоясини илгари суриб, ўз жамоаси аъзоларини жамиятдан тўла ажратишга, жумладан, дунёвий ҳаёт кечирувчи оиласидан воз кечишга мажбур қилган. «Ал-Такфир вал-Ҳижра» гуруҳининг айрим мутаассиб аъзолари Мисрнинг аҳоли сийрак ҳудудида алоҳида кун кечириб, тузумга қарши қуролли жиҳод олиб боришга ҳаракат қилган.

1970-йилларнинг охирида Афғонистонга собиқ Совет Иттифоқининг қуролли кучлари киритилиши ҳамда мусулмон дунёсида мазкур армияга қарши қуролли жиҳод эълон қилиниб, Афғонистон ҳудудига хорижий мамлакатлардан жангариларнинг кириб келиши исломдаги мавжуд салафий ақидалар асосида янги агрессив «Ал-валоу вал-бароу» (Ўзбекчада тахминан «Аллоҳнинг дўстларини севиш, душманларидан

²³⁵ Добаев И. П. Современный терроризм: региональное измерение. – Ростов-на-Дону : СКНЦ ВШЮФУ, 2009. – С. 22.

²³⁶ Коровиков А. В. Исламский экстремизм в арабских странах. – М. : Наука, 1990. – С. 63.

нафратланиш») концепциясининг шаклланишига олиб келди. Мазкур тамойил Куръон оятлари, ҳадислар, Ибн Таймия, Ибн Қайюм ал-Жавзия, Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб каби салафийларнинг асарларини ўзига хос талқин қилиш асосида бош мақсад – турли юртлардан келган жангариларнинг ўзлари бегона бўлган мамлакатларда террорчилик фаолиятини олиб боришини шаръий жиҳатдан асослаш бўлиб, куйидаги тамойилларни илгари суради:

– гўёки кўпчилик мусулмонларнинг имони сусайиб, кофирларни дўст ва иттифокчи қилиб олган. Оқибатда улар ҳаёт кечиришда улардан ибрат олиб, ўзлари динсизга, яшаётган давлатлари эса куфр* юртга айланмоқда;

– асл мусулмонларнинг барчасига собиқ ислом ҳудудларини озод қилиш учун қуроли жиҳод гўёки мажбурий (фарзи айн) амал ҳисобланади.

Афғонистон учун жангарилар тайёрлашга ихтисослашган, кейинчалик «Ал-Қоида» гуруҳи тузилишида асос бўлиб хизмат қилган «Мақтаби хидама ал-мужоҳидин» ташкилоти (Пешавор, Покистон) раҳбари Абдалла Аззам қуроли жиҳод қилиниши лозим бўлган ҳудудлар қаторига Аден (Яман), Бухоро (Ўзбекистон), Фаластин, Испания (Андалусия), Эритрея, Болгария, Судан, Ливан, Сомали, Бирма, Кавказ, Уганда, Чад, Танзания, Индонезия, Нигерия каби шаҳар ва давлатларни киритган. Салафийлар томонидан имоннинг шартлари даражасига кўтарилган ушбу концепция Толибон ҳаракатининг жангарилар тайёрлаш лагерларида таълим олганларга сингдирилиб, мазкур жангарилар кейинчалик араб мамлакатлари, Босния ва Косова, Кавказ, Кашмир, Марказий Осиё, Филиппин, Индонезия, Европа, АҚШда манкуртларча террорчилик ҳаракатлари олиб бормоқда²³⁷.

1998 йилнинг 23 февраль куни «Ислом жиҳоди» (Миср) етакчиси Айман аз-Завоҳирий ва «Ал-Қоида» раҳбари Усома бин Лодин «Салбчилар ва яҳудийларга қарши ягона ислом fronti» уюшмаси тузилганини эълон қилиб, гўёки «барча америкаликларни ва уларнинг малайларини, ҳарбий ёки фуқаро бўлиши ва қайси мамлакатда эканидан қатъи назар, ўлдириш барча мусулмонларга фарз», деб фатво берган²³⁸.

²³⁷ Игнатенко А. А. Ислам и политика: Сборник статей. - М. : Институт религии и политики, 2004. – С. 100–102.

²³⁸ Нехорошев Г. «Доктор Смерть». Сайт «Stringer», 16.08.2011. URL: <http://stringer-news.com/publication.mhtml?Part=48&PubID=17531>.

Ўзининг мутаассиб қарашлари билан машҳур Абу Мусаб ас-Сурий (асл исми – Мустафа Сетмариан Насар, келиб чиқиши суриялик бўлган Испания фуқароси) 2005 йили «Умумисломий қаршилик ҳаракатига даъват» («Якка ва кичик гуруҳ жиҳоди мактаби» деб ҳам аталади) асарида қуролли жиҳодни «индивидуаллаштириш», яъни йирик ташкилий тузилма сифатида эмас, якка ва кичик гуруҳ таркибида олиб боришга даъват қилиб, «тизим, лекин ташкилот эмас (Низам! Ла танзим!)» деган тамойилни илгари сурди. Ушбу йўлда оммавий қирғин қуролларидан ҳам фойдаланиш мумкин деб даъво қилган²³⁹.

Абу Мусаб ас-Сурийнинг «якка жиҳод» ғоялари замонавий «жиҳодчилар»нинг бошқа ғоявий илҳомчиси, АҚШ фуқароси, «Арабистон яримролидаги Ал-Қоида» гуруҳининг Анвар ал-Авлокий (2011 йилнинг сентябрида Яманда ўлдирилган) етакчилигидаги «Ал-Малаҳим медиа» тарғибот-ташвиқот маркази томонидан «Интернет» тармоғида 2011 йилдан буён инглиз тилида фаолият кўрсатаётган «Inspire» экстремистик сайтида кенг ёритилиб келмоқда. Айнан шу ғоялар таъсирида: 2009 йилда АҚШнинг Литтл Рок шаҳридаги армияга ёллаш марказида Абдулҳаким Муҳаммад, Техас штатидаги ҳарбий базаларнинг бирида Нидаль Ҳасан, 2012 йил 19 мартда Тулуза (Франция) шаҳрида жойлашган яҳудий мактабида Муҳаммад Мера отишмалар уюштирганлар; 2013 йил 16 апрелда ака-ука Царнаевлар АҚШнинг Бостон шаҳрида портлаш амалга оширган; 2013 йил 22 май куни Лондонда икки террорчи қотил – Адеболаджо ва Адебовале томонидан Британия ҳарбий хизматчиси Ли Ригби ваҳшийларча сўйиб ўлдирилган, деган хулосага келиш мумкин.

Қайд этилганлардан кўриниб турибдики, замонавий террорчилар борган сари ўзларининг абстракт ғоялари йўлида исталган инсонни, дини ва миллатидан қатъи назар ўлдиришдан қайтмайдиган даражада радикаллашиб бормоқда.

Мутахассисларнинг фикрига кўра, исломий давлат қуриш амалий стратегиясини белгилашга диний-экстремистик мафкурада уч хил назарий-концептуал ёндашув мавжуд:

– биринчи ёндошув «Мусулмон биродарлар» ташкилотининг биринчи раҳбари Ҳасан ал-Баннонинг ғояларига асосланиб, унга кўра сиёсий ҳокимиятни эгаллаш уч босқичда бўлади: маърифий ва хайрия

²³⁹ Кудрявцев О. В. Трансформация идеологии терроризма. // Материалы Первой всероссийской научно-практической конференции «Формирование устойчивой антитеррористической позиции гражданского общества как основы профилактики терроризма». – М. : МЦНМО, 2009. – С. 415.

ишлари босқичи; ташкилотни мустаҳкамлаш ва гуруҳ аъзоларини чиништириш; сиёсий ҳокимиятни катъий ҳаракатлар билан қонуний ҳукумагдан тортиб олиш;

– иккинчи ёндашув С.Қутб томонидан илгари сурилган бўлиб, у бутун жамиятни «жоҳилият»*да айблаб, уни қайта «тарбиялаш»га ва ундан ёрдам олишга ишонмас эди. Шунинг учун С.Қутб исломий давлат куриш учун курашни икки босқичга: заифлик ва жиҳодга бўлган. «Заифлик» даври гўёки «ҳақиқий мусулмонлар»нинг эътиқод софлигини асраш мақсадида жоҳилият жамиятидан «ҳижрат» қилиш билан боғлиқ бўлса, жиҳод босқичи кичик «ҳақиқий мусулмон жамоаси»нинг куфр жамият билан ғалабагача қуролли кураш олиб бориши ҳисобланади;

– учинчи ёндашув кофирликда жамиятни эмас, балки ундаги дунёвий ҳокимиятни айблашга асосланган. Сиёсий ҳокимиятни эгаллаш жамиятни босқичма-босқич «исломлаштириш», кенг тармоқланган яширин бўлинмалар ташкил этиш, давлат идоралари ва қуролли кучларга кириб бориш ва вазият қулай бўлган вақтда давлат тўнтаришини амалга оширишни назарда тутати²⁴⁰.

Террорчилик ташкилотларининг моливий маблағлари аниқ бир террорчилик ҳаракатини содир этишга ҳамда кенг ташкилий ишлар, ташкилот инфратузилмасини сақлаш ва мафқурани тарғиб қилишга сарфланиб, уларнинг молиявий манбалари қуйидагилардан иборат:

– қонуний манбалар: ишлаб чиқариш, савдо нуқталарини ташкил этиш, хайрия жамғармалари ва ташкилот ғояларига мойил алоҳида шахсларнинг ёрдами, закот тўплаш ва ҳ.к.;

– жиноий фаолият: жиноий пулларни легаллаштириш, гиёҳванд моддалар, қурол-яроғ, нодир ва рангли металллар, қимматбаҳо тошлар савдоси, контрабанда, рэкет, товон олиш учун одам ўғирлаш, босқинчилик ҳ.к.²⁴¹.

– диний-экстремистик гуруҳ аъзоларидан йиғиладиган бадал пули (байтулмол).

Шу билан бирга, террористик ташкилот ва айрим террористик гуруҳ*ларнинг фаолиятини ўз сиёсий манфаатлари йўлида қўллаб келаётган айрим давлатлар диний-экстремистик ташкилотлар учун муҳим молиявий манба вазифасини бажармоқдалар.

²⁴⁰ Коровиков А. В. Исламский экстремизм в арабских странах. – М. : Наука, 1990. – С. 77.

²⁴¹ Панкова Л. Н., Таранухи Ю. В. Профилактика (предупреждение) экстремизма и терроризма. Методическое пособие для пропагандистов. – М. : Университетская книга, 2010. – С. 366.

Террористик ташкилот ва гуруҳлар молиявий маблағларини ҳаракатлантиришда молиявий тизимлар (банклар), пул ташувчилар ва халқаро савдо тизимидан фойдаланиб келмоқдалар²⁴².

Мутахассисларнинг фикрига кўра, 1990-йилларнинг бошида жаҳонда 500 дан зиёд террорчи гуруҳ фаолият юритган²⁴³. Сўнгги йилларда террор фаолияти кузатилаётган географик ҳудуд кенгайиб, терроризмнинг барқарор ўчоқларини сони ортиб бормоқда. 1990-йилларнинг бошида терроризмнинг асосий майдонлари Афғонистон, Жамма ва Кашмир (Покистон ва Ҳиндистон ўртасидаги чегара ҳудуд), Фаластин ҳудудлари бўлган бўлса, 1990-йилларнинг иккинчи ярмида улар қаторига айрим Болқон мамлакатлари, Жазоир, Сомали ва Шимолий Кавказ республикалари қўшилди. 2000-йилларда Ироқ, Нигерия ва Покистон, 2010-йилларда эса Ливия, Сурия, Мали каби мамлакатларда чуқур ижтимоий-сиёсий тангликлар оқибатида терроризм учун қулай муҳит шаклланди.

АҚШ давлат департаментининг халқаро терроризм ҳақидаги маълумотларига («Country Reports on Terrorism 2012») мувофиқ, 2012 йили дунёдаги 85 мамлакатда 6771 террор ҳаракати содир этилиб, 11 мингдан зиёд одам ҳалок бўлган ва 21,6 мингта одам ярадор бўлган. Барча террористик ҳаракатларнинг ярмидан кўпи Покистон, Ироқ ва Афғонистон ҳудудида содир этилган. Энг кўп террористик ҳаракат Афғонистондаги Толибон ҳаракати (525 та), Нигериядаги «Боко Ҳарам» (384) ва «Ал-Қоида»нинг Ироқдаги бўлинмаси (249) томонидан содир этилган²⁴⁴.

Таъкидлаш жоизки, толиблар ва уларга иттифоқчи жангари гуруҳлар Покистоннинг Бунер, Сват, Юқори ва Қуйи Дир, Малоқанд, Танк ва Дера Исмоил Хон каби ҳудудларида ўйинчоқ, радиоприемник, сув соладиган идиш каби буюмларга ниқобланган портловчи мосламаларни ишлатиши кўплаб ёш болаларнинг умрига зомин бўлмоқда²⁴⁵.

²⁴² Финансирование терроризма. Сайт «Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма». URL: eurasiangroup.org/ru/news/typ_14.pdf

²⁴³ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/_Международный_терроризм.

²⁴⁴ Сайт «PanARMENIAN.Net». URL: <http://www.panarmenian.net/rus/news/160559/>

²⁴⁵ Захир Шах. Бомбы-игрушки несут угрозу пакистанским детям. Сайт «Средняя Азия в Интернете», 23.05.2013. URL: <http://centralasiaonline.com/ru/articles/caii/features/pakistan/main/2013/05/23/feature-01>

Бундан ташкари, Шимолий Африка, Арабистон яримороли, Ироқ, Индонезия, Яқин Шарқ, Кавказ ва бошқа ҳудудларда ўзини «Ал-Қоида» бўлинмаси ёки мафкуравий иттифоқчиси деб эълон қилган террористик ташкилотлар томонидан кўплаб террор ҳаракатлари содир этилмоқда. Жумладан, 2009 йил июль ойида «Ал-Қоиданинг Индонезия ташкилоти» Жакарта шаҳридаги иккита меҳмонхонада портлатишлар амалга оширган. 2010 йилнинг октябрь-ноябрь ойларида ташкилотнинг Ироқ бўлинмаси Бағдодда католик черковига хужум уюштириб, черков қавмини гаровга олган. Гаровдагиларни озод қилиш вақтида уларнинг 50 дан зиёди ҳалок бўлган. 2013 йил январь ойида «Ислоҳ Магрибидаги Ал-Қоида» ва «Қон билан имзо чекканлар» гуруҳлари Малининг жанубий ҳудудларини эгаллаб олдилар. 2013 йил 16 январь куни эса жангарилар қўшни Жазоирда Аменас шаҳри ёнидаги газ ишлаб чиқариш комплекси ходимларини гаровга олдилар. Гаровдагиларни озод қилиш вақтида кўплаб қурбонлар бўлди. 2013 йил 21 сентябрь куни «Аш-Шабаб» (Сомали) террористик ташкилотининг жангарилари қўшни Кения мамлакати пойтахти Найроби шаҳридаги «Westgate» савдо марказида оддий фуқароларни гаровга олиб, оммавий отишмалари оқибатида 60 дан зиёд одам ҳалок бўлди.

«Breaking Views» тадқиқотлар маркази (Буюк Британия) экспертларининг ҳисоб-китобларига мувофиқ, Яқин Шарқ ва Шимолий Африка мамлакатларида рўй берган ижтимоий-сиёсий беқарорликлар оқибатида мазкур ҳудудлардаги мамлакатлар 225 миллиард АҚШ доллари миқдорида зарар кўрган²⁴⁶.

«Инсон ҳуқуқлари бўйича Сурия обсерваторияси» номли нодавлат ташкилоти 2014 йил кузига қадар Суриядаги қуроли тўқнашувлар оқибатида 250 минг одам ҳалок бўлган²⁴⁷. Уруш оқибатида 5 миллионга яқин сурияликлар ўз уйини ташлаб кетишга мажбур бўлган²⁴⁸. Сурия иқтисодиёти 143 млрд. АҚШ доллари миқдорида зарар кўрган²⁴⁹.

²⁴⁶ Экономический ущерб от «арабской весны» составит 225 миллиардов долларов. Сайт «Власти.нет», 21.01.2013. URL: <http://vlasti.net/news/158509>

²⁴⁷ Сайт «News.bigmir.net», <http://news.bigmir.net/world/829881-Za-tri-goda-voini-v-Sirii-pogibli-250-tis-chelovek>

²⁴⁸ Сайт «Cursorinfo.co.il», 01.09.2013. URL: <http://cursorinfo.co.il/news/novosti/2013/09/01/chislo-zhertv-siriyskogo-konflikta-previsilo--tisyach-chelovek/>

²⁴⁹ Сайт «Wordpress.com», http://aayamru.wordpress.com/2014/06/01/Доклад_ООН:_экономическая_руина_в_Сирии_Цифры

Террорчилар фаоллик кўрсатаётган Сомалида 2010–2012-йилларнинг ўзида ижтимоий беқарорлик оқибатида юзага келган чуқур иқтисодий инқироз ва озиқ-овқат танқислиги оқибатида 258 минг киши вафот этган, уларнинг ярмини беш ёшгача бўлган болалар ташкил этади²⁵⁰.

БМТнинг маълумотларига кўра, 2013 йили Ироқда террорчилик ҳаракатлари оқибатида 8,8 мингдан зиёд одам ҳалок бўлган²⁵¹. 2014 йилда эса «Ироқ ва Левант ислом давлати», террорчи гуруҳи жангарилари мамлакатнинг Рамади, каби масъул Фалужа шаҳарлари устидан ўз назоратини ўрнатишга эришган. Террористик ҳаракатлар оқибатида мингдан зиёд фуқаролар ҳалок бўлган²⁵². 2014 йил 29 июнь куни ташкилот ўзи эгаллаб турган ҳудудларни «Халифалик» деб эълон қилди ва натижада ташкилот етакчиси Абу Бакр Бағдодий «Халиф» сифатида эътироф этилмоқда.

Кейинги йилларда террорчи ташкилотлар томонидан ўз-ўзини порглатиш усулидаги террор ҳаракатидан кенг кўламда фойдаланилмоқда. 2003 йили АҚШ Конгресси учун тайёрланган ҳисоботга кўра, йилига худкуш-террорчилик ҳаракатлари барча содир этилаётган террористик амалиётларнинг 3 фоизини ташкил этса, умумий қурбонларнинг деярли ярми айнан ўзини порглатиш орқали содир этилган террорчилик ҳаракатларига тўғри келар экан. Маълумотларга кўра, худкуш-террорчилардан Толибон ҳаракати, «Ал-Қоида», ХАМАС, «Ҳизбуллоҳ», «Тамил-Иламни озов этиш йўлбарслари», Шимолий Кавказдаги «жиҳодчилар» жамоалари каби 17 тага яқин террорчи гуруҳлар фойдаланиб келмоқдалар²⁵³. Жумладан, 2012 йилнинг июль ойида Афғонистон Миллий хавфсизлик бошқармасининг матбуот котиби Шафиқулло Тоҳирий сўнги икки йил давомида мамлакатда 241 та худкуш-террорчи қўлга олингани ҳақида маълумот берган²⁵⁴.

Шимолий Кавказда худкуш-террорчи аёлларнинг ҳаёти тадқиқ қилинганда, уларнинг аксарияти аслида дин фанатлари эмаслиги

²⁵⁰ «Халқ сўзи» газетаси, 4 май 2013 йил.

²⁵¹ ООН: Всего за 2013 год в Ираке погибли более 8 тыс. человек. Сайт «RBC.ru lenta», 02.01.2014. URL: <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20140102032026.shtml>

²⁵² Львов П. Война в Ираке усиливается. Сайт «Сайт ЦентрАзия», 09:29 10.02.2014. URL: <http://www.centrasia.ru/news.php?st=1392010140>

²⁵³ Дронзина Т. Терроризма женский лик (результаты международного исследования). Книжная серия журнала «Международные исследования. Общество. Политика. Экономика». – Астана, 2011. – С. 59.

²⁵⁴ Сайт «Afghanistan.ru», 25.07.2012. URL: <http://www.afghanistan.ru/doc/23384.html>.

маълум бўлган. Уларнинг бу каби террорчиликни амалга ошириш-ларига сабаб аввал қуролли тўқнашувларда яқин одамларидан, уй-жойидан жудо бўлганликлари, чуқур руҳий изтироб чекканликлари, шунингдек, яқин қариндошларидан бўлган эркак жангарилар уларни «жиҳодчилар» жамоасига жалб қилгани аниқланган. Фаластинда эса худкуш-террорчи аёллар учун асосий мотивлар қаторида ўзи ва оиласининг шаънини тиклаш ёки сақлаб қолиш, келгусида оиласига кўрсатиладиган моддий ёрдам каби омиллар қайд этилган²⁵⁵.

Экстремистик сайтларнинг бирига жойлаштирилган «Икки дарё шаҳидлари» (Ироқ назарда тутилмоқда) номли мақолада келтирилган 32 худкуш-террорчининг ҳаёти таҳлил қилинганида, улар учун умумий бўлган омиллар – барчасининг мустаҳкам ижтимоий алоқалари йўқлиги, яъни яқин одамлари йўқ экани ва бошқаларнинг таъсирига осон тушиши каби сабаблар маълум бўлган.

Мутахассислар худкуш-террорчиларга ўлимдан кейин гўёки «шаҳид»* бўлиш ваъда қилиниши муҳим сабаб эканини эътироф қилиш билан бирга, аслида худкуш-террорчиларни психологик нуқсонли шахслар сифатида характерлаб, уларга хос жиҳатлар сифатида ўзига қарши қаратилган (нарцисс) агрессивлик, доимий кўрқувни ҳис этиш, ўта чуқур руҳий тушкунлик, ўзини айбдор ҳис этишни қайд этадилар²⁵⁶.

Худкуш-террорчиларни тайёрлаётган йўриқчилар террорчилик ҳаракатини амалга оширишдан аввал уларни бошқалардан бутунлай ажратиб қўйиш орқали мазкур психологик ҳолатларни янада кескинлаштиради.

Ҳозирги кунда ҳалқаро террористик ташкилотлар*нинг кўпчилиги қатъий иерархия ва ягона бошқарув марказига эга яхлит ташкилот сифатида эмас, балки глобал қуролли жиҳод ғояси билан бирлашган, ташкилий жиҳатдан фақат ўзаро ахборот алмашиш ва жангарилар тайёрлашда ҳамкорлик қилувчи, автоном ҳаракат қилувчи ва ўта мобил тармоқланган тизим шаклида фаолият юритмоқда.

Диний-экстремистик ва террорчилик ташкилотларининг фаолиятида сўнгги йилларда қуйидаги хатарли жараёнлар кузатилмоқда:

– тинч аҳоли ичида мумкин қадар кўп қурбон бўлишига қаратил-

²⁵⁵ Дронзина Т. Терроризма женский лик (результаты международного исследования). Книжная серия журнала «Международные исследования. Общество. Политика. Экономика». – Астана, 2011. – С. 199, 222, 225.

²⁵⁶ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Террорист-смертник>

ган террорчилик ҳаракатлари кўпайиб бормоқда. Террорчилар ушбу ҳаракатни атайин, қасддан ва пухта режалаштириб амалга оширмоқда. Бош мақсад – жамиятда ваҳима даражасида кўрқув уйғотиш, ҳукуматга нисбатан ишончсизликни шакллантириш ҳамда фуқароларда психологик қарахт ҳолатни юзага келтириб, уларнинг қаршилик кўрсатиш қобилияти ва иродасини синдириш. 2013 йилнинг май ойида Сурияда фаолият юритаётган «Умар Форук» номли террорчилик гуруҳи етакчиси Халид ал-Хамад (Абу-Саққор) ҳалок бўлган ҳукумат кўшинлари аскарининг юрагини суғуриб олиб, тишлаши ақс этган видеотасвирнинг ОАВ орқали тарқатилиши террорчиларнинг мақсади нақадар мудҳиш, инсонийлик қиёфасидан йироқ эканини кўрсатади²⁵⁷;

– террорчи ташкилотлар айрим агрессив сиёсий доираларнинг манфаатпараст сиёсатидан ўз мақсадида фойдаланиб, улардан молиявий, моддий-техник ва ахборот кўмак олган ҳолда мустақил давлатларнинг ҳокимият тизими ва ҳудудий яхлитлигини бузишга қаратилган бузғунчилик фаолиятини амалга оширмоқда. Бунга айрим Ғарб ва араб мамлакатларининг Ливия ва Сурияда кўзғолончиларга берган ҳарбий-сиёсий ёрдамидан «Ал-Қоиданинг Ливиядаги бўлинмаси» (Ливия) ва «Жабат ал-нусра» (Сурия) каби террорчи гуруҳлар ушбу мамлакатлардаги ўз мавқеларини мустаҳкамлаб олишда самарали фойдаланаётгани далил бўлади.

2013 йилнинг июль ойида «New York Times» (АҚШ) газетасининг бир гуруҳ журналистлари мустақил суриштирув ўтказиб, Ливиядан танкка қарши тўп ва бошқариладиган реактив ракеталарни Қатар ва Туркия орқали Сурияда фаолият юритаётган «Жабат ал-нусра» террорчилик ташкилотига етказиб бераётганини аниқлаганларини эълон қилдилар²⁵⁸.

– террор ҳаракатларида хорижий мамлакатлардан келган ёлланма жангари*ларнинг иштирок этиши кенг тус олди. Жумладан, Афғонистон ва Покистонда Марказий Осиё, Арабистон яримороли, Шимолий Африка, ҳатто, Европадан келган жангарилар ҳукуматга қарши жанговар ҳаракатларда иштирок этиб келмоқда. 2009 йили Афғонистон мудофаа вазири Абдул Раҳим Вардак Толибон ҳаракати таркибида 4 мингдан зиёд хорижий жангарилар, асосан Чеченистон, Шимолий

²⁵⁷ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Террорист-смертник>

²⁵⁸ Сирийским боевикам поставлялось оружие из Ливии. Сайт «Геополитика.ру» 8.07.2013. URL: <http://www.geopolitika.ru/news/ciriyskim-boevikam-postavlyalos-oruzhie-iz-livii>

Африка ва Покистондан келганлар мавжудлигини таъкидлаган²⁵⁹. Норвегиялик тадқиқотчи Анни Стенерсен Афғонистон ва Покистонда 2002–2006-йиллар оралиғида ўлдирилган 120 та жангарининг биографиясини ўрганиб чикканда, уларнинг 103 нафари Арабистон ярим ороли, Яқин Шарқ, Шимолий Африка, Кавказ ва Марказий Осиё мамлакатлари фуқаролари экани аниқланган²⁶⁰.

Исроилнинг «Debkafile» сайтининг маълумотига кўра, «Ал-Қоида» ташкилотининг ҳозирги етакчиси Айман аз-Завоҳирий Сурия халқини кўзғолонга чақириш билан бир қаторда Ироқ, Иордания, Туркия, Ливандаги тарафдорларига «жиҳод»да қатнашиш учун Сурияга бориш юзасидан кўрсатма берган²⁶¹. Сурия президенти Башор Асад 2013 йилнинг 17 июнь куни мамлакат ҳудудида 23 та давлатдан, асосан Ливия ва Ямандан келган террорчилар мавжуд эканини қайд этди²⁶².

Вашингтон Яқин Шарқ сиёсати ва консалтинг маркази институти (Flashpoint Global Partners) тақдим этган ҳисоботга кўра, 2012 июль ойдан 2013 йилнинг май ойига қадар Сурияда ҳукумат кўшинлари томонидан 20 дан зиёд мамлакат фуқаролари бўлган 280 та хорижий жангари йўқ қилинган²⁶³;

– ривожланган ташкилий тузилма ва инфраструктура, хорижий сиёсий доиралар ва экстремистик гуруҳлар билан мустаҳкам алоқаларга эга йирик террорчилик гуруҳларининг вужудга келиши кузатилмоқда. Масалан, Толибон ҳаракати ва «Ал-Қоида» ташкилоти Афғонистон ва Покистонда, «Аш-Шабаб» гуруҳи Сомалида, «Жабат ал-нусра» Сурияда юқорида қайд этилган тизимга эга бўлиб, мазкур ташкилотлар «партизан уруши» миқёсидаги кенг кўламли кўпоровчилик фаолиятини олиб бормоқда;

– диний-экстремистик ва террорчилик ташкилотлари замонавий ахборот ва пиар-технологияларни чуқур ўзлаштирган ҳолда Интернет

²⁵⁹ Official: Foreign Fighters Helping Taliban. Сайт «CBS», 10.10.2009. URL: http://www.cbsnews.com/2100-202_162-5376458.html

²⁶⁰ Al-Qaida's foot soldiers: A study of the biographies of foreign fighters killed in Afghanistan and Pakistan between 2002 and 2006 By Anne Stenersen.

²⁶¹ Кузнецов А. Аль-Каида: перезагрузка. Сайт «Геополитика.ру», 27.02.2012. URL: <http://www.geopolitica.ru/Articles/1382/>

²⁶² Башар Асад: «Курды северной Сирии объединились с иракскими курдами. Основание курдского государства уже вопрос времени». Сайт «Центразия.ру», 09.03.2013. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1362834300>

²⁶³ Сайт «News.RU», 05.06.2013. URL: http://newsru.co.il/mideast/05jun2013/syria_103.html

тизимидаги сайт ва ижтимоий тармоқлардан қуйидаги йўналишларда самарали фойдаланмоқда: психологик ва ахборот уруши олиб бориш; тарғибот-ташвиқот ўтказиш; маблағ тўплаш; янги аъзоларни ёллаш; ўзаро алоқани таъминлаш; ўқув-малака ошириш, мафкуравий ва амалий террористик фаолият*ни ташкил этиш учун йўриқномалар тарқатиш. Қўлланмалар видео, аудио ва китоб шаклида интернетга жойлаштирилади. Мисол учун, «Ал-Қоида» ташкилоти ўз сафдошларига мўлжалланган 1000 бетдан ошиқ «Жиҳод энциклопедияси»ни интернет орқали тарқатган²⁶⁴. Маълумотларга кўра, экстремистик мазмундаги сайтларнинг сони 7 мингдан ошиб кетган²⁶⁵.

– «жиҳодчилар» жамоаларининг фаолиятига жалб қилинаётганлар тобора ёшариб бормоқда. Масалан, 2005 йилнинг 13 октябрь куни Кабардин-Балкар Республикаси пойтахти Нальчик шаҳрида давлат ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларига «Ярмук» террорчилик гуруҳи ҳужум уюштирган вақтида ўлдирилган 92 та жангаридан 58 тасининг ёши 25 дан кичик бўлган²⁶⁶;

– террористик фаолиятни хаспўшловчи тарғибот ишларини кучайтиришга, террорчилик ташкилотларига миллий-озодлик ҳаракати, эътиқод учун курашувчилар тусини беришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Афғонистонда «Толиблар» ҳаракати бош мақсадлардан бири сифатида «кистилочиларни ҳайдаб чиқариш»ни эътироф қилади. Айни чоғда, баъзи гуруҳлар айрим давлатлар кўмагида халқаро гуманитар ҳуқуқ институтларидан «сиёсий қочқин» мақоми ва моддий ёрдам олиш, хорижий мамлакатлардан очиқ фаолият юритиш йўлида фойдаланишга интилмақда.

Шу билан бирга, баъзи сиёсатшунослар террорчилик ташкилотларининг йирик энергетик ва қазилма захиралар мавжуд ёки стратегик коммуникациялар ўтган ҳудудларда фаоллашаётганига эътибор қаратиб, ушбу жараёнларда мусулмон дунёсидан ташқарида бўлган етакчи геосиёсий куч марказларининг ислом оламидаги терроризмга қарши кураш ниқоби остида дунёнинг геосиёсий харитасини ўзгартиришга

²⁶⁴ Gabriel Weinmann, *Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges*, Washington, D.C.: United States Institute for Peace. 2006.

²⁶⁵ Панкова Л. Н., Таранухи Ю. В. Профилактика (предупреждение) экстремизма и терроризма. Методическое пособие для пропагандистов. – М. : Университетская книга, 2010. – С. 226–227.

²⁶⁶ Там же. С. 218, 226.

қаратилган манфаатлари борлигини эътироф қилмоқдалар. Жумладан, диний-экстремистик ташкилотларнинг фаоллиги ёки диний омиллар асосида беқарорликлар келиб чиқаётган Африканинг Жазоир, Ливия, Нигерия ва Судан мамлакатларига ушбу қитъадаги аниқланган нефт захираларининг 90 фоиздан зиёди тўғри келади²⁶⁷. «Ал-Қоида» билан алоқадор «жиходчилар» жамоалари, масалан «Ансор аш-Шариа» гуруҳининг таъсири кучайиб бораётган Ливиянинг нефт захиралари 5,7 млрд. тоннани ташкил этади.

«Ал-Қоиданинг Арабистон яриморолидаги бўлинмаси» фаол ҳаракат олиб бораётган Яман давлати, «Аш-Шабаб» террористик гуруҳи кенг тармоқ отган, Аден кўрфази ва Ҳинд океанида фаолият кўрсатаётган денгиз қароқчилари «уя» қуриб олган Сомали мамлакати эса Ҳинд океани ва Қизил денгизни туташтирувчи стратегик аҳамиятга эга Боб ал-Мандиб бўғозининг қирғоқларида жойлашган.

2013 йилнинг бошида «Ал-Қоида» билан алоқадор бўлган «Ансор ад-Дин», «Ал-Қоиданинг ислом Мағрибидаги ташкилоти», «Ғарбий Африка тавҳид ва жиход ҳаракати (МОЖВА)», «Қон билан имзо чекканлар батальони (Мухтор Бельмухтор гуруҳи)» гуруҳлари фаоллашган ва Франция ҳарбий кучларини киритган Ғарбий Африка минтақасидаги Мали давлатида 4,7 млн. тонна уран захираси мавжуд бўлиб, мазкур захира дунёдаги барча атом электростанцияларининг 85 йил узлуксиз ишлашига етади. Ушбу давлатга чегарадош Нигер эса уран захираларини ишлаб чиқариш бўйича дунёда 4-ўринда туради²⁶⁸. Яна шунини таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда Ғарбий Африка ва Саҳрои Кабир минтақаси Лотин Америкасидан келадиган гиёҳванд моддалар савдоси марказига айланган. Хусусан, Европага келадиган кокаиннинг учдан бир қисми айнан мазкур ҳудуддан қириб келади²⁶⁹.

1990-йилларда мустақилликни қўлга киритган ва бозор иқтисодиётига асосланган демократик жамият қуриш билан боғлиқ чуқур ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ислохотларни бошидан

²⁶⁷ Филатов С. Судан: острые приступы «независимости». Сайт «Международная жизнь», 28.05.2012. URL: <http://interaffairs.ru/read.php?item=8496>.

²⁶⁸ Никифоров О. Африканские урановые войны. За любой политической риторикой в современном мире стоят битвы за природные ресурсы. Сайт «Военное обозрение», 24.01.2013. URL: <http://topwar.ru/23379-afrikanskie-uranovye-voyny.html>

²⁶⁹ Игнатов А. Новое прочтение арабской весны. Партнерство России и Франции необходимо для противодействия «сомализации» Африки. Сайт «ЦентрАзия», 02.11.2013. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1383366180>

кечираётган Марказий Осиёда айрим норасмий исломий марказлар, жамгармалар ва халқаро диний экстремистик гуруҳларнинг ҳомийлиги ва яширин кўмаги ёрдамида ақидапараст шахслар томонидан турли диний-экстремистик гуруҳлар тузилган.

Мазкур гуруҳлар қаторида «Адолат уюшмаси», «Ислом лашкарлари», «Ислом тикланиш партияси»нинг ўзбек бўлинмаси, «Одамийлик ва инсонпарварлик», «Тавба» каби исломий партия ва ҳаракатларни қайд этиш мумкин. Ўтган давр ичида ушбу тузилмалар ташқи ва ички омиллар таъсирида стратегик ва тактик жиҳатдан муайян тараққиёт даврини бошидан кечирди.

Минтақада диний-экстремистик гуруҳларнинг вужудга келиши, ривожланиши ва бугунги кунда фаолият олиб боришига сабаб бўлган ташқи ва ички омиллар мавжуд. Ҳозирги кундаги воқеликка устувор таъсир кўрсатиб келаётган ташқи омиллар қаторида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

– минтақага чегарадош Афғонистон ва Покистонда диний экстремистик ташкилотларнинг кенг кўламда фаолият олиб бораётгани ҳамда ушбу мамлакатлар ҳудудида МДХ мамлакатлари фуқаролари ҳам тайёргарлик ўтаётган жангариларни тайёрлаш марказларининг мавжуд экани;

– қатор мусулмон мамлакатларида «салафийлик» гоялари тарғиб қилинадиган диний таълим муассасаларининг мавжуд экани ҳамда мазкур муассасаларда минтақа давлатларидан чиққан ёшларнинг ўқиб келаётгани;

– минтақада фаолият юритаётган диний экстремистик ташкилотларнинг хорижий марказлар ва ҳомийларидан моддий ёрдам олаётгани;

– Ғарб ва ислом дунёсига мансуб баъзи мамлакатлардаги айрим сиёсий доиралар томонидан минтақа давлатларига таъсир ўтказиш мақсадида диний экстремизмга қарши кураш масаласида иккиёқлама ёндашув, хусусан, ақидапараст оқим аъзоларига «эътиқод қурбони» деб қараш ва «сиёсий қочқин» мақоми бериш каби сиёсат олиб борилаётгани;

– диний-экстремистик ғоялар Интернет тармоғи ва айрим араб нодавлат теле- ва радиоканаллари орқали кириб келаётгани.

Минтақа республикаларида диний-экстремистик ташкилотларнинг фаолиятига ижобий муҳит яратаётган салбий ички омиллар қаторида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

– аҳолининг турли қатламлари, кўпроқ тадбиркорлар, хизмат кўрсатиш сектори вакиллари ичида барча ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муаммоларни исломий давлат куриш орқали ҳал этиш мумкин, деб ҳисобловчи тоифанинг мавжуд экани;

– айрим динга мойиллиги бор шахслар, кўпроқ ёшлар ва аёллар ичида диний-экстремистик ғояларни соф ислом таълимоти сифатида қабул қилиб, алданиб қолаётганларнинг учраши;

– демографик босим остида юзага келган меҳнат миграцияси сабабли хорижга иш ахтариб бораётган шахслар оила ва маҳалланинг тарбиявий назоратидан чиқиб қолиши ва ДЭО ёлловчиларининг таъсирига тушиб қолаётгани;

– ижтимоий бандсизлик оқибатида шаклланган маргинал қатламлар ақидапараст гуруҳ фаоллари тарғибот ишлари олиб бориши учун қулай ижтимоий муҳит сифатида шаклланиб бораётгани.

Ҳозирги кунга келиб, Марказий Осиё минтақасида фаолияти кузатилаётган диний-экстремистик гуруҳлар қаторида «жиҳодчи» жамоаларни, «Туркистон ислом ҳаракати», «Ислом жиҳоди иттиҳоди», «Салафийлар», «Ҳизбут таҳрир», «Нурчилар», «Ақромийлар», «Жамоати Таблиғ», «Байъат» (Тожикистон), «Жайшул Маҳдий» (Қирғизистон) ва «Жундул Халифат» (Қозоғистон) кабиларни кўрсатиш мумкин.

2.2. Ўзбекистонда фаолияти кузатилаётган диний-экстремистик гуруҳлар

1. «Жиҳодчилар» жамоалари

«Жиҳодчилар («Исломчи-жиҳодчилар») жамоалари террор ва кўпоровчилик ҳаракатлари билан ижтимоий-сиёсий вазиятни издан чиқариш, амалдаги дунёвий конституцион тузумни ағдариб ташлаб, ислом амирлиги шаклидаги давлат куришни мақсад қилган диний-сиёсий гуруҳлардир.

Марказий Осиёда фаолият кўрсатаётган «жиҳодчилар»нинг асосий мафкуравий раҳнаmolари А.Мирзаев ва О.Назаров ҳисобланади. «Жиҳодчилар» жамоаларининг диний-ғоявий асослари Муҳаммад ибн Абдулваҳҳобнинг «Ал-усул ас-саласа ва адиллатуха (Уч асос ва уларнинг далиллари)», «Китаб ат-тавҳид (Тавҳид китоби)», «Масаил ал-жоҳилия (Жоҳилиятга доир масалалар)», Ибн Таймиянинг «Китаб аз-зияр («Зиёратгоҳ)», Саййид Кутбнинг «Маолим фит-торик

(Йўлдаги белгилар)», «Мужоҳидларнинг сифатлари», Абу Аъла ал-Мавдудийнинг «Жиход», Солих ибн Фавзан ал-Фавзаннинг «Шарҳ ал-ақида ал-восития (Ибн Таймиянинг «Мўътадил ақида» китобига шарҳ)», Абул Мунъим Мустафонинг «Ҳижрат ва унинг ҳукмлари» каби китобларида баён этилган. Жиходчиларнинг соф ислом таълимотига зид, сиёсий мақсадларга бўйсундирилган мафкураси асосан куйидаги тамойилларга асосланади:

– гўёки дунё «тавҳид» (яккахудолик)га асло ширк келтирмайдиган «қутқарилган жамоа» ва ислом душманлари – кофирлардан иборат;

– мутаассиблар ислом душманлари қаторига куйидагиларни киритади: яхудийлар, насронийлар²⁷⁰; ақидапарастлар назарида диндан чиқарувчи амал қилган мусулмонлар (бундай амалга замонавий кийим кийиш, мусиқа эшитиш, милодий календардан фойдаланиш каби ишлар ҳам киритилади); диндан чиққанлигини яшираётган мусулмонлар (мунофик*)²⁷¹; жиҳодий ғоялардан бошқа мафкурага эътиқод қилувчилар (масалан миллий озодлик, миллий истиқлол ғоялари тарафдорлари)²⁷²; дунёвий қонунлар жорий қилган ҳукумат ва мазкур қонунларга бўйсунувчи одамлар;

– «қутқарилган жамоа» ислом душманлари билан қуролли жиҳод олиб бориши орқали исломий давлат барпо этиши гўёки фарз амал ҳисобланади.

Шу тарика «жиҳодчилар»нинг назариётчилари исталган ҳукуматни, жамиятни ёки алоҳида фуқарони ислом душманлари тоифасига киритиб, уларга нисбатан куч ишлатиш мумкин эканига «фатво» бермоқда.

«Жиҳодчилар» дунёни «Ислом ҳудуди (Дорул-ислом)» ва «Куфр/уруш ҳудуди (Дорул-куфр/Дорул-ҳарб)»га бўладилар. Гўёки «Дорул-исломда» мусулмонлар шариат асосида кун кечиради. Мусулмон бўлмаган фуқаролар (зиммийлар*) жон солиғи (жизья) тўлашлари лозим. «Дорул-куфр» эса «кофирлар» қўли остидаги ҳудуд ҳисобланиб, барча мусулмонлар учун мазкур ҳудудни «Дорул-ислом»га айлантириш учун «ҳижрат» ва «жиҳод» қилишлари фарз ҳисобланади²⁷³.

²⁷⁰ Мухаммад ибн Сулейман ат-Тамими (Ибн Абд аль-Ваххаб). Книга единобожия. – М., 1999. – С. 119.

²⁷¹ Программы по изучению шариатских наук. – М., 1999. – С. 7, 53–61.

²⁷² Салех бин Фаузан аль-Фаузан. Книга единобожия. – М., 1997. – С. 64.

²⁷³ Валиахметова Г. Современные трактовки джихада // История и современность. – М.,

С.Кутб қуролли жиҳоднинг учта жиҳатини алоҳида қайд этган:

– гўёки жиҳод маълум тарихий давр билан чегараланмаган ва узлуксиз қиёматгача давом этувчи жараён ҳисобланади;

– ҳеч қандай географик, миллий омиллар билан чегараланмаган;

– мудофаа эмас, балки хужумкор мазмунга эга, яъни «жоҳилия»га, у исломга таҳдид солиши ёки солмаслигидан қатъи назар, хужум қилиш керак²⁷⁴.

«Жиҳодчилар»нинг мафқурасида «кофирга чиқариш ва ҳижрат (ал-такфир вал-ҳижрат)» тамойили муҳим ўрин тутади. «Жиҳодчилар» томонидан уларнинг ғояларига эргашмаган мусулмонлар диндан чиққанликда айбланиб, ижтимоий-сиёсий тадбирларда иштирок этиш, хусусан, сайловларда қатнашиш, миллий байрамларни нишонлаш, замонавий кийим-бош кийиш, милодий календардан фойдаланиш каби амаллар гўёки мусулмон кишининг «куфр»га кириб қолишига етарли далил деб ҳисоблаб, бундай одамларни ўлдириш ва мол-мулкани талон-тарож қилиш мумкин, деб даъво қилади²⁷⁵. Мусулмон мамлакатлари ҳукуматлари гўёки «тоғут», яъни Аллоҳга ҳаддидан ошганлар, христианлар ва яҳудийлар анъанавий исломдаги каби «аҳли китоб» эмас, балки динсиз «кофир» деб эътироф қилинади.

«Жиҳодчилар» ислом давлати* барпо қилишда ўзини «ҳақиқий мусулмонлар» ҳисоблайдиган алоҳида шахс ёки жамоа уларни қуршаб турган, уларнинг наздида «куфр» саналадиган жамиятдан алоқаларни узиши, яъни ўзларидан мазкур жамият (давлат)даги қонун-қоидаларга бўйсунуш, маънавий бурчлардан соқит қилишлари – «ҳижрат» қилишларини зарурий шарт ҳисоблайди. «Ҳижрат» қилиш қайд этилган мақсадларда рамзий маънода бажарилиши мумкин бўлсада, аслида «ҳижрат» даъвоси остида жиҳодчилар террористик лагерларда тайёргарлик ўташ учун хорижий мамлакатларга чиқиб кетадилар.

XX аср охирида ақидапараст илоҳиётчилар жиҳоднинг хужумкорлик ғоясини ривожлантирган. 1999 йили «Ал-Қоида» ташкилотининг собиқ етакчиси У.Лодин ўзининг «Америка ва учинчи жаҳон уруши» китобида жиҳоднинг устувор вазифалари сифатида қуйидагиларни қайд этган: яҳудий ва христианларни Яқин

2010. – №1. – С. 179.

²⁷⁴ Кутб С. Вехи на пути. – М. 1990. – С. 114–115, 133–136.

²⁷⁵ Игнатенко А. Осторожно: ваххабизм. Сайт «Институт религии и политики», 01.10.2008. URL: <http://i-r-p.ru/page/stream-mark/index-21912.html>

Шарқдан қувиб чиқариш ва ушбу ҳудудда мусулмон давлати барпо этиш; Ислоннинг «юраги» (асосан мусулмонлар яшайдиган ҳудуд) ни «халифалик»ка айлантириш; дунёнинг қолган ҳудудида исломий тартибот жорий қилиш. У.Лодин мазкур мақсад йўлида тегишли шаръий фатво чиқарган ҳолда оммавий қиргин қуролидан ҳам фойдаланиш мумкин, деган хулоса берган²⁷⁶.

Ҳозирги кунда мусулмон дунёсида «жиҳод» ғояси байроғи остида турли-туман жиҳодий-салафий гуруҳлар террорчилик фаолиятини олиб бормоқда. Улар каторида 1998 йили Афғонистонда ягона «Яҳудий ва салбчиларга қарши халқаро ислом фронти» уюшмасига бирлашган «ал-Қоида», «ал-Жамоа ал-Ислонийя», «ал-Жиҳод» (Миср), «Жамоати уламе Покистон», «Кашмир қўзғолончилик ҳаракати» (Ҳиндистон), «ал-Жиҳод» (Бангладеш) ташкилотлари, Толибон ҳаракати, шунингдек «Ансар аш-Шариа» (Яман), «Аш-Шабаб» (Сомали), «Жабҳа ан-Нусра» (Сурия) гуруҳларини, шунингдек «Ал-Қоида»нинг Арабистон яриморотидаги, Ямандаги, Магрибдаги, Ироқдаги бўлимларини санаб ўтиш мумкин.

«Жиҳодчилар» жамоалари фаолиятининг асосий шакллари агрессив исломий даъват, дунёвийлик ва бошқа динларга мурасизликка чақирувчи тарғибот ўтказиш, аҳолининг турли қатламлари, айниқса, майда савдогар, хизматчилар, мигрантлар, маргинал қатламлар ичида ёллаш ишлари ўтказиш, жамоа ғазнасини тўлдириш учун босқинчилик қилиш ҳамда ҳеч қандай этник, миллий ёки ҳудудий чекловлар билан чегараланмаган кўпоровчиликлар амалга оширишдан иборат бўлмоқда.

Марказий Осиёда айрим хорижий мамлакатларнинг махсус хизматлари ва клерикал марказлари томонидан ҳарбийлашган диний-сиёсий ташкилотлар фаолиятини йўлга қўйиш орқали исломий давлат қуришга қаратилган ҳаракатлар 1980-йилларнинг охири, 1990-йилларнинг бошида яққол кузатила бошлаган. Ушбу даврда Фарғона водийсида «Ислон лашкарлари», «Жиҳодчилар», «Ёш жиҳодчилар уюшмаси», «Адолат», «Тавба» ташкилотлари, «Одамийлик ва инсонпарварлик» уюшмаси мутаассиб ғоялар остида аввал ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари функцияларини ўзлаштиришга, кейинчалик Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий беқарорликни келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатларни амалга оширган.

²⁷⁶ Бодански Йозеф. Талибы, международный терроризм и человек, объявивший войну Америке / Перевод В. А. Быстрова – Москва : Вече, 2002. – С. 11.

Мазкур ташкилотларнинг аъзолари асосида 1990-йилларнинг ўрталарида тузилган Туркистон ислом ҳаракатини (ТИХ) Марказий Осиёдаги илк йирик «жиҳодчилар» жамоаси сифатида эътироф этиш мумкин.

2000-йилларнинг бошида мазкур гуруҳ таркибидан ажралиб чиққан жангарилар томонидан «Ал-Қоида» ташкилотига бевосита бўйсунган «Ислом жиҳоди» (кейинчалик «Ислом жиҳоди иттиҳоди») гуруҳи вужудга келган. Мазкур гуруҳлар 1990-йилларнинг иккинчи ярмидан минтақада амалга оширилган аксарият террорчилик ҳаракатларида ташкилотчи сифатида иштирок этган.

Шунингдек, 2000-йилларнинг ўрталарида Марказий Осиё минтақасида юқоридаги каби «жиҳодий» ғоялар остида фаолият кўрсата бошлаган «Байбат» (Тожикистон), «Жайшул Маҳдий» (Қирғизистон), 2010-йилларнинг бошида Қозогистонда фаол террорчилик ҳаракатлари содир этган «Жундул халифат» каби гуруҳлар ҳам минтақадаги вазиятга салбий таъсир кўрсатиб келмоқда.

Ўзбекистонда ТИХ ёки «Ислом жиҳоди иттиҳоди»га бевосита бўйсунмаган мустақил «жиҳодчилар» жамоалари таркибига даставвал кидирувдаги ёки аввал ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари назарига тушмаган ДЭО аъзолари, шунингдек афв билан озодликка чиққанига қарамай, ғояларидан қайтмаган собиқ экстремистлар кирган. Кейинчалик жамоалар сафи мутаассиб диний ғояларга мойиллиги бор диндор ёшлар ҳисобидан кенгайтирилган.

«Жиҳодчи» жамоаларнинг янги аъзолари диний таълим («илм»), сиёсий ва жанговор тайёргарлик («ҳижрат») босқичларидан ўтгандан сўнг жинорий уюшма раҳбарлари кўрсатмаси билан амалий фаолиятга («жиҳод») кирадилар. Кейинги йилларда «жиҳодчилар» фаолиятида дастлабки икки босқични қисқа даврда, яъни 3-5 ойда ўтиш, ёш жангариларни худкуш террорчиликни амалга оширишга тайёрлаш кузатилмоқда. Ғоявий ишлов А.Мирзаев ва О.Назаровнинг маърузалари, Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб, Ибн Таймия, Саййид Қутбнинг китоблари асосида тайёрланган брошюра ва варақалар, куролли тўқнашувлар кетаётган мамлакатларда тайёрланган видеолар асосида амалга оширилмоқда.

Мустақил «жиҳодчи» жамоалар томонидан террорчилик ҳаракатларининг содир этилишини Шавкат Маҳмудов исмли жиноятчи шахс бошчилик қилган гуруҳ фаолияти мисолида кўриш мумкин.

Мазкур террористик гуруҳ аъзолари томонидан 2009 йилнинг ёз фаслида Тошкент шаҳри, Тошкент ва Қашқадарё вилоятларида давлат ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ходимлари ва диний уламоларга нисбатан суиқасдлар уюштирилди. Жумладан, жиноятчилар «Кўкалдош» мадрасаси мудирининг ўринбосари А.Аброров ва ички ишлар ходими Х.Асадовнинг умрига зомин бўлди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари саъй-ҳаракати билан ушбу «жиходчилар» жамоасининг етакчиси Ш.Маҳмудов ва бир неча жангарилари йўқ қилиниб, қолганлари қўлга олинди ва қонуний жазога тортилди.

«Жиходчилар» жамоаларининг ҳозирги кундаги фаолиятида куйидаги жараёнлар кузатилмоқда:

– Марказий Осиё республикаларида ўз тарафдорлари сонини ошириш мақсадида яширин олиб борилаётган фаолиятни янада махфийлаштириш. Жамоалар сафига тadbиркорларни кўпроқ жалб қилиб, уларнинг маблағларини жинойий фаолиятни молиялаштиришга йўналтириш;

– хориждаги меҳнат мигрантлари ичида ва Интернет тармоғида тарғибот ишларини фаоллаштириш, янги ёлланганларни Афғонистон, Покистон, Сурия мамлакатларидаги жангарилар сафига жалб қилиш;

– «хужра»лар ташкил қилган ҳолда ёшларга диний-экстремистик ғояларни сингдириш. Бундай «хужра»ларда дастлабки босқичда янги аъзоларни шубҳалантирмаслик учун анъанавий ислом аҳкомлари ўқитилади;

– «аёллар қаноти» сафини кенгайтириш, асосий урғу жазо ўтаётган ДЭО оила аъзолари ва қариндошлари ичидаги аёллар, 12-18 ёшдаги қизларга қаратилмоқда. Диний йиғилишлар «гап», «таъзия» каби маросимлар ўтказиш баҳонаси билан ниқобланмоқда;

– деструктив сиёсий муҳолифат билан ҳамкорлик қилиш. Бунга «Ўзбекистон халқ ҳаракати» номи остида республикага қарши фаолият олиб бораётган ташкилот таркибидаги «Таянч» жамиятига 2011 йил апрелида бир неча «жиходчилар» етакчи этиб тайинлангани мисол бўлади;

– Ўзбекистонда олиб борилаётган диний сиёсатни обрўсизлантириш мақсадида хорижий ОАВ ва Интернет тармоғи орқали тухмат маълумотлари тарқатишга уриниш.

2. «Ўзбекистон ислом ҳаракати»

«Ўзбекистон ислом ҳаракати» (ЎИХ, бошқа номлари — «Туркистон ислом партияси», «Туркистон ислом ҳаракати») — 1996 йили Афғонистон ҳудудида тузилган террористик ташкилот. Асосчилари Наманган шаҳрида туғилган Тоҳир Юлдашев ва Жума Ходжиев ҳисобланади.

Ташкилотнинг ўзагини даставвал 1989–1991-йилларда Фарғона вилоятида ноқонуний тарзда фаолият юритган «Адолат (кейинчалик — Ислом адолати)», «Ислом милицияси/лашкарлари», «Ислом тикланиш партияси»нинг ўзбек бўлинмаси, «Одамийлик ва инсонпарварлик», «Тавба» ташкилотлари таркибида бўлган шахслар ташкил этган.

Ҳаракатнинг диний-сиёсий мафқураси муайян ривожланиш даврини бошидан ўтказган. Илк даврда Т.Юлдашев етакчилик қилган ва номи юқорида қайд этилган жамоаларда диний-ғоявий қарашлар асосан андижонлик уламо Абдували Мирзаевнинг (Абдували-қори) ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида Қуръон ва ҳадисларга қатъий амал қилишга тарғиб этиб қилган маърузалари асосида шаклланган. Ўзларини аввал «ғариблар», «муҳаддийлар», кейинчалик эса «муҳоҳид»* деб атаган Т.Юлдашевнинг тарафдорлари Наманган вилоятида жамиятни «исломийлаштириш»га қаратилган кескин фаолият олиб борган. Жамоа аъзолари уларнинг наздида шариат талабларини бузаётган фуқароларга нисбатан куч ишлатиш ва босқинчилик қилишга асосланган кўплаб жиноятлар содир этишган.

Ўзбекистонда диний-экстремистик гуруҳларга қарши фаол кураш бошланганда Т.Юлдашев ва унинг аксарият тарафдорлари Тожикистонга қочиб ўтиб, «Бирлашган тожик муҳолифати» қанотига кирган. Ушбу шахслар 1992–1997-йиллари (асосий жанглар 1992–1993-йилларда содир бўлган) Тожикистонда бўлиб ўтган фуқаролар урушида «Бирлашган тожик муҳолифати» томонида ҳарбий ҳаракатларда иштирок этган.

Ушбу даврда Т.Юлдашев тарафдорлари ичида «ҳижрат» ва «жиҳод» ғояларини кенг тарғиб қила бошлаган. 1993 йилда Тожикистоннинг шимолидаги Гарм, Жирғатол ва Тавилдара туманларида жангарилар тайёрловчи лагерларнинг фаолияти йўлга қўйилган. Мазкур марказларда жангариларга Афғонистон ва Покистондан келган йўриқчилар партизанлик уруши ва кўпоровчилик усулларини ўргатган. 1996 йилнинг бошида «Ҳизби ҳаракати жиҳод» (Жиҳод ҳаракати

партияси, Покистон) экстремистик ташкилотининг фаол кўмагида «Ўзбекистон ислом тикланиш партияси» тузилган. Ташкилотга сиёсий раҳбар этиб Т.Юлдашев, ҳарбий кўмондон лавозимига Ж.Ходжиев тайинланган. 1998 йилда ҳаракат ташкилий жиҳатдан тўла шаклланиб, «Ўзбекистон ислом ҳаракати» номини олган²⁷⁷.

Гоявий ҳаракат «жиход» ва «ҳижрат»нинг гўёки фарз экани ва «шаҳидлик»нинг фазилатларини тарғиб қилишга қаратилган. Шунингдек, ЎИХ раҳбарлари Чеченистонда фаолият юритаётган халқаро террористик гуруҳлар билан мустақкам алоқа ўрнатган. Жумладан, ЎИХнинг жангариларидан бир қисми «Ал-Қоида» ташкилотининг Кавказдаги вакили Умар Хаттоб кўли остидаги «Кавказ ислом институти» лагерларида кўпурувчилик тайёргарлигидан ўтган²⁷⁸.

1997 йил 27 июнь куни Москвада Тожикистон расмий ҳукумати ва муҳолифат орасида тинчлик шартномаси тузилгандан сўнг ТИХ ушбу битимга риоя қилишдан бош тортган. 2000 йили ташкилот жангариларининг асосий қисми Афғонистон ҳудудига кўчиб ўтган. Ташкилотнинг бош қароргоҳи Қандаҳорда жойлашган.

1999 йил 16 февраль куни ЎИХ гуруҳи томонидан Тошкент шаҳрида портловчи модда юкланган бир неча енгил автомашиналарни портлатиш усули билан террористик ҳаракат содир этилди. Оқибатда 13 нафар бегуноҳ инсонлар ҳаётдан кўз юмган, кўплаб фуқаролар жароҳат олган²⁷⁹. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг саъй-ҳаракати билан қисқа фурсат ичида террорчилик ҳаракатларини режалаштириш ва ижро этишда иштирок этган 20 нафардан зиёд ЎИХ жангарилари қўлга олиниб, июнь ойида суд ҳукми билан қонуний жазоланган.

1999 йилнинг 31 март куни эса бир гуруҳ террорчилар Хоразм вилоятида йўловчилари бор автобусни гаровга олган. Гаровдагиларни озод этиш вақтида уч нафар махсус бўлинма ходимлари қаҳрамонларча ҳалок бўлган.

1999 йилнинг август ойида ЎИХнинг жангарилари Тожикистоннинг шимолий чегараларидан ўтиб, Қирғизистоннинг Ўш ва Боткен

²⁷⁷ О деятельности «Исламского движения Узбекистана» в современный период. Сайт «РАТС ШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1685

²⁷⁸ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Узбекистана

²⁷⁹ Каримов И. А. Биз келажакимизни ўз кўлимиз билан кураимиз. 7-том. – Тошкент : Ўзбекистон, 1999. – 335 б.

вилоятлари худудига бостириб кирган. Ҳукумат кўшинлари томонидан жангарилар октябрь ойида мамлакатдан сиқиб чиқарилган.

1999 йилнинг ноябрь ойида Тошкент вилояти Янгиобод шаҳарчаси атрофидаги тоғли худудда ЎИХ жангариларининг 15 кишилиқ гуруҳи республика худудига суқилиб киришга ҳаракат қилган. Жангарилар кўриқхонада уларга тасодифан дуч келиб қолган тўрт нафар ўрмончини ваҳшийларча отиб ўлдирган. Махсус тадбир давомида террорчиларнинг барчаси йўқ қилинган.

2000 йилнинг август ойида ЎИХ жангариларининг яхши курулланган катта гуруҳи Тожикистон орқали Сурхондарё вилоятининг Сарисийё ва Узун туманларининг тоғли худудларига бостириб кирган. Бир вақтнинг ўзида жангариларнинг бошқа йирик гуруҳи Тожикистоннинг Воруҳ анклави орқали Қирғизистоннинг Боткен вилоятининг баланд тоғли худудда жойлашган Лайлак туманига кириб келган. Ўзбекистон ва Қирғизистон курулли кучлари томонидан ўтказилган махсус операциялар давомида босқинчи террорчи гуруҳлар йўқ қилинган.

2000–2001-йилларда Толибон ҳаракати, «Ал-Қоида» ва «Шарқий Туркистон ислом ҳаракати»* ташкилотлари билан яқин иттифоқчилик алоқалари ўрнатган ЎИХнинг моддий имкониятлари кенгайган. Ушбу даврда ҳаракат раҳбарияти махсус уламолар кенгаши тузган ҳолда «жиҳод» ва бошқа масалалар юзасидан шаръий фатволар тайёрлаш, ташкилотнинг босма нашрлари, аудио- ва видеоматериалларини кенг кўламда нашр этиш ва Марказий Осиё республикаларида тарқатишга урғу берган²⁸⁰.

Айни вақтда, ЎИХ жангарилари Мозори-Шариф, Қундуз, Қобул атрофи (Афғонистон), Пешавор, Панжоб, Лаҳор (Покистон) да жойлашган махсус лагерларда хорижий йўриқчилар қўлида тайёргарликдан ўтган. Тайёр бўлган жангарилар сараланиб, Туркия, Эрон ва бошқа мамлакатлар орқали ўтган махфий йўллар орқали Марказий Осиё республикаларига юборилган²⁸¹.

²⁸⁰ Бабаджанов Б. Исламское движение Узбекистана: джихад как идеология «изгоев» // Проект сотрудничества и интеграции для стран Центральной Азии. Бишкек, 2007. – С. 199–219.

²⁸¹ Аскарлов А. Исламское движение Узбекистана. История трансформаций. Части I, II. Сайт «Информационно-аналитический центр». URL: <http://www.ia-centr.ru/expert/4063/>

Маълумотларга кўра, 2001 йил май ойида афғон Толибон ҳаракати раҳбари мулла Муҳаммад Умарнинг ташаббуси билан мамлакатдаги хорижий «ожиҳодчилар» жамоалари ягона тизимга бирлаштирилиб, «Ливо» уюшмаси тузилган. Уюшмага ЎИХ етакчиларидан бири Ж.Ҳожиёв ҳарбий кўмондон этиб тайинланган²⁸². Ушбу вақтда ЎИХ номини «Туркистон ислом партияси» (Хизб и - исломи Туркистон) деб ўзгартирган. Бироқ амалда ташкилотнинг эски номи қолган.

2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан сўнг 7 октябрда Афғонистонда АҚШ томонидан «Енгилмас эркинлик» номи остида ҳарбий операция бошланиб, кейинчалик мамлакатга тинчликка кўмаклашувчи халқаро кучлар – ISAF (International Security Assistance Force, БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 20.12.2001 йилдаги 1386 сонли қарори асосида фаолият бошлаган) киритилгандан сўнг ЎИХ жангарилари Толибон ҳаракати билан биргаликда халқаро кучларга қарши шимолий ҳудудда қуроли ҳаракат олиб борган. 2001 йил октябр ойида ЎИХнинг ҳарбий етакчиси Ж.Ҳожиёв Қундузда бомбардимон вақтида ўлдирилган.

2002 йилнинг бошида ЎИХ раҳбарияти Толибон ҳаракати ва «Ал-Қоида» ташкилотлари билан ҳамкорликда гуруҳ жангариларининг асосий қисмини Покистоннинг Федерал бошқариладиган қабилалар ҳудуди²⁸³ (ФАТА/ФАТА – Federally Administered Tribal Area) таркибидаги Шимолий ва Жанубий Вазиристон ҳудудларига кўчириб ўтказган. Маълумотларга кўра, 2000-йилларнинг иккинчи ярмидан ТИХ Покистон ҳарбийларига қарши қуроли ҳаракат олиб бораётган «Покистон толибон ҳаракати» етакчиларидан бири Байтулла Масъуд ва «Ҳаққоний тизим»и номи билан танилган гуруҳ билан яқин ҳамкорликда фаолият юрита бошлаган. Шу билан бирга, 2007 йил Покистон толибон кўмондонларидан бири Мавлоно Назирнинг гуруҳи ТИХ жангариларини маҳаллий аҳолига зуғум ўтказганликлари, урф-одатларни бузганликлари учун Шимолий Вазиристондан қисман ҳайдаб чиқарган.

Ҳозирги кунда ТИХ «Покистон толибон ҳаракати» билан бирга ҳукуматга ва унинг ҳарбий кучларига қарши «Вазиристон урушлари»

²⁸² Экстремистская организация, объединившая террористических лидеров стран Центральной Азии, была создана в Афганистане. Сайт «РИА Новости». URL: <http://ria.ru/politics/20030212/318192.html#ixzz2VKoHxEoY>.

²⁸³ ФАТА таркибига Байжаур, Қуррам, Моҳманд, Оракзай, Шимолий Вазиристон, Хайбар, Жанубий Вазиристон қабила агентликлари ҳамда Банну, Дера-Исмоил-Хон, Коҳат, Лақки-Марват, Пешавор ва Танк чегара минтақалари қиради.

(жангариларнинг талқинида «Вана ғазоти») номи остида танилган курулли тўқнашувларда ҳамда Афғонистон худудидаги террористик ҳаракатларда иштирок этмоқда²⁸⁴. Ташкилот партизан уруши олиб бориш, ҳукумат ва ҳарбий объектларни ўққа тутиш, йўлларни миналаштириш, шунингдек, худкуш-террорчилик каби усуллардан кенг фойдаланмоқда.

Асосий террористик фаолият Покистонга кўчгандан буён Туркистон ислом ҳаракатининг (ТИХ) диний-сиёсий мафқурасида «Ал-Қоида»га ҳамоҳанг ғоялар, яъни АҚШ бошчилигидаги Ғарбга нисбатан глобал жиҳодда иштирок этиш бош мақсад сифатида илгари сурила бошланди.

2009 йил август ойида Т.Юлдашев АҚШ самолётининг ракета ҳужуми оқибатида ҳалок бўлган. Ташкилотга етакчи этиб тайинланган Усмон Одил ҳам 2012 йил апрель ойида ҳаво зарбаси натижасида ўлдирилган. Ҳозир ТИХга Усмон Ғозий исмли шахс етакчилик қилмоқда. Мазкур шахс илгари гиёҳванд моддалар ташувчи контрбандист бўлган. Баъзи маълумотларга кўра, ташкилотнинг диний тарғибот-ташвиқот ишларига келиб чиқиши бирмалик бўлган Абу Зарр Аззам деган шахс бошчилик қилади²⁸⁵. Ички хавфсизлик махсус разведка ва контрразведка хизмати – «Истихборат» ва «Амнийат» томонидан таъминланади.

Ташкилотнинг молиявий манбалари «Ал-Қоида» ва Толибон ҳаракати раҳбарияти томонидан ажратилган моддий ёрдамдан ташқари Покистан, Туркия ва Форс кўрфази мамлакатларида жойлашган айрим нодавлат исломий жамғармалари ва алоҳида шахслар кўрсатаётган ҳомийлик ёрдами, шунингдек, рэкет, босқинчилик ва гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний савдосидан иборат. Жумладан, ЎИХ гиёҳванд моддаларни Афғонистоннинг шимолий худудларидан Марказий Осиё орқали Россия ва Европага етказишда фаол иштирок этади.

Таъкидлаш жоизки, ташкилот раҳбарлари томонидан Марказий Осиё давлатларига қарши курулли жиҳод эълон қилинган бўлиб, гуруҳ жангарилари 2000 йилдан буён минтақадаги қўшни республикалар худудида қатор террорчилик ҳаракатлари содир этган.

ТИХ Тожикистон (30.03.2006), Қирғизистон (20.08.2003) ва Россияда «Туркистон ислом партияси» номи билан (14.02.2003), шунингдек,

²⁸⁴ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Узбекистана

²⁸⁵ Саид Амин. Деятельность Исламского движения Узбекистана в Пакистане (Часть первая). Сайт «Время Востока», 31.05.2013. URL: <http://easttime.ru/>

Қозоғистонда (15.10.2004) террористик ташкилотлар рўйхатига кири-тилган.

Шу билан бирга, ТИХ ҳозирги кунда Афғонистоннинг шимолий ҳудудларига ўрнашиб олиб, Марказий Осиё республикаларидаги кўпуровчилик ҳаракатларини фаоллаштиришга қаратилган ҳаракатларни амалга оширмоқда²⁸⁶. Ташкилот кўпроқ хорижий мамлакатлардаги ўзбекистонлик меҳнат мигрантлари ичида ёллаш ишлари ўтказиш, иккинчи босқичда янги аъзолар имкониятлари орқали бевосита Ўзбекистонда яшаётган шахсларни ўз сафларига жалб қилишга интилоқда.

3. «Ислом жиҳоди иттиҳоди»

«Ислом жиҳоди иттиҳоди» (ИЖИ, бошқа номлари – «Ислом жиҳоди», «Марказий Осиё мужоҳидлари жамоати») террористик ташкилотига 2000-йилларнинг бошида Афғонистонда ТИХ раҳбари Т.Юлдашев билан келишмовчиликлари оқибатида гуруҳдан ажралиб, «Ал-Қоида» ташкилотига бевосита бўйсуниб фаолият юрита бошлаган жангарилар томонидан асос солинган. Ташкилотга Нажмиддин Жалилов, Бекмирзаев Аҳмад, Жакшыбек Биймурзаев каби ТИХнинг етакчи жангарилари бошчилик қилган.

ИЖИ диний-ғоявий жиҳатдан «Ал-Қоида» гуруҳи таъсирида бўлиб, АҚШ етакчилигидаги Ғарбга қарши глобал қуроли жиҳодда иштирок этиш бош мақсад ҳисобланади. Гуруҳнинг асосий кучлари Покистоннинг Хайбар-Пахтунва ва Жанубий Вазиристон ҳудудларида жойлашган.

2000-йилларнинг бошида жангариларининг асосий қисми Покистонга олиб ўтилгандан сўнг «Ал-Қоида» томонидан «Ислом жиҳоди иттиҳоди» раҳбарларига Марказий Осиёда тарафдорлар сафини кенгайтириш юзасидан кўрсатма берилган. Гуруҳга асосан диний турмуш тарзи кечирувчи ёшлар, ДЭО таркибида содир этган жиноятлари учун жазо ўтаётган шахсларнинг оила аъзолари, шунингдек, криминал жиноятчилар жалб қилинган.

Ташкилотнинг янги аъзолари Қозоғистоннинг Жанубий Қозоғистон вилоятида жойлашган махфий хонадонларда бирламчи

²⁸⁶ Кто готовится взорвать Среднюю Азию. Выступление эксперта фонда «Наследие» (The Heritage Foundation, США) Джейкоба Зенна на слушаниях в Конгрессе США. Сайт Vesti.uz, 13.07.2013. URL: http://www.vesti.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=37890:2013-07-13-03-17-31&catid=19:politics&Itemid=39

тайёргарлик ўтагандан сўнг қўшни мамлакатлар орқали Жанубий Вазиристонга (Покистон) олиб чиқилган. Бу ердаги жангарилар лагерларида қўпоровчилик ва диний экстремистик тарғибот ишлари ўргатилгач, яширин йўллар билан террористик ҳаракатлар содир этиш учун Марказий Осиёга қайтиб келган.

2004 йилнинг 28 март – 1 апрель кунлари Тошкент шаҳри, вилояти ва Бухоро вилоятида ИЖИ жангарилари томонидан бир неча террористик ҳаракатлар содир этилган. Ушбу ҳаракатлар давомида минтақада илк бор худкуш-террорчилар томонидан ўзини портлатишлар амалга оширилди. Оқибатда 28 киши ҳалок бўлиб, эллиқдан зиёд фуқаролар тан жароҳати олган. Жиноятчиларни қўлга олиш вақтида отишма ва баъзи террорчилар ўзини портлатиб юборишлари оқибатида 33 нафар жангари ўлдирилган. Террорчилардан қўп миқдорда қурол-аслаҳа, ўқ-дори ва ясама портловчи моддалар олинган.

2004 йилнинг 30 июль куни ташкилотга мансуб уч нафар худкуш-террорчилар Тошкент шаҳрида жойлашган АҚШ, Исроил элчихоналари ва Ўзбекистон Бош прокуратураси биноларининг кириш жойларида ўзларини портлатишлари оқибатида тўрт киши ҳалок бўлиб, етти киши турли даражадаги тан жароҳати олган.

2009 йилнинг 26-27 май кунлари ИЖИ жангарилари томонидан Андижон вилоятининг Пахтаобод тумани ва Андижон шаҳрида террорчилик ҳаракатлари, жумладан, худкуш-террорчилик амалга оширилган.

Ушбу жиноятларни ташкил этиш ва амалга оширишда иштирок этган жангариларнинг аксарияти қўлга олиниб, қонуний асосда жазога тортилган.

Ҳозир ушбу ташкилот Афғонистон ва Покистоннинг Афғонистон билан чегарадош ҳудудларида «Ал-Қоида» ва «Покистон толибон ҳаракати» билан ҳамкорликда террористик ҳаракатларни амалга оширмоқда. Қўпоровчилик ҳаракатларида ўз-ўзини портлатиш усулидан кенг қўламда фойдаланилмоқда. Жумладан, 2008 йилда Афғонистоннинг Хост вилоятида АҚШнинг ҳарбий базасида Германия фуқароси бўлган, миллати турк Джюнейт Чифчи ўзини портлатиб юбориши оқибатида тўрт ҳарбий ҳалок бўлган²⁸⁷.

²⁸⁷ Штайнберг Г. Союз исламского джихада: портрет террористической организации. Сайт «Институт религии и политики», 18.05.2008. URL: <http://i-r-p.ru/page/stream-event/index-20056.html>

2009 йили гуруҳ раҳбари Н.Жалилов АҚШ ҳарбийларининг ҳаво зарбаси оқибатида йўқ қилингандан сўнг ташкилотга Д.Ахмаджанов исмли шахс етакчилик қила бошлаган.

ИЖИ томонидан ўз сафини кенгайтириш мақсадида нафақат Марказий Осиё мамлакатлари, балки Европа Иттифоқи, Туркия, МДХ ҳудудида ҳам ёллаш ишлари ўтказишга қаратилган фаолият амалга оширилмоқда. Гуруҳ томонидан Европа ва Туркияда турк миллатига мансуб жиҳодчиларни ёллашга қаратилган ҳаракатлари «Ал-Қоида» ташкилотининг фақат араблардан иборат тузилма эмас, балки умумбашарий «жиҳодчилар» жамоаси сифатини оширишга хизмат қилади. 2007 йилнинг сентябрь ойида Германиянинг Шимолий Рейн-Вестфалия ерлари ҳудудида жойлашган Зауэрланд шаҳарчасида «Ислом жиҳоди иттиҳоди» гуруҳининг немис, турк миллатларига мансуб жангарилари қўлга олинган. Тергов жараёнида жангариларнинг АҚШнинг Германияда жойлашган ҳарбий базасига ҳужум уюштиришни режалаштиргани аниқланган²⁸⁸.

Таъкидлаш жоизки, ИЖИ аъзоларининг етти ёшдан ошган ўғил фарзандларига «жиҳодий мадраса»ларда одам ўлдириш, портловчи модда тайёрлаш каби қўпоровчилик ишлари ўргатилиб, улар руҳий жиҳатдан худкуш-террорчилик ҳаракатига тайёрлаб борилади.

Ташкилот Қирғизистонда (11.06.2008), Қозоғистонда «Марказий Осиё мужоҳидлари» номи билан (15.03.2005), шунингдек Россияда «Ислом жиҳоди – мужоҳидлар жамоати» номи билан (02.06.2006) террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

ИЖИ бугунги кунда Интернет тармоғи орқали тарғибот ишлари ўтказиш ва меҳнат мигрантлари ичида ёллаш ишлари ўтказиш каби усуллар билан ўз сафини янги жангарилар билан тўлдиришга қаратилган жинорий фаолиятини давом эттириб келмоқда.

4. «Салафийлар»

«Салафийлар» (арабчада «سلف» – «аждодлар») – жамиятга илк ислом жамоалари турмуш тарзи ва эътиқодини қайта жорий қилишни, турмуш ва эътиқодда «солиҳ аждодларга» – «ас-салаф ас-солиҳун»га эргашишга тарғиб қилган турли даврларда яшаб ўтган диний арбобларнинг умумий номланиши ҳисобланади²⁸⁹.

²⁸⁸ Ўша ерда.

²⁸⁹ Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 204.

Ҳозирги вақтдаги диний-сиёсий оқим сифатида ўзини намоен этаётган сохта салафий жамоалар ўз таълимотларида ҳанбалийлик мазҳаби тамойилларини ривожлантириб, унинг энг тажовузкор шаклини илгари сурмоқдалар. Мазкур таълимотга мувофиқ, пайғамбардан кейинги даврда мусулмон жамиятининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида рўй берган барча ўзгариш ва янгиликлар, хусусан, Куръонни нақлан (символик-аллегорик) тушунишдан тортиб, ислом дунёсига Ғарб цивилизацияси билан алоқалар туфайли кириб келган янгиликларнинг барчаси бидъат* ҳисобланади. Дунёвий жамиятдаги қонун-қоида, урф-одат, миллий қадрият ва анъаналар инкор этилиб, илк ислом давлатчилигига қайтиш даъват қилинади.

Ҳозирги замон салафийлари диний-ғоявий жиҳатдан Аҳмад Такийддин ибн Таймия, Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб, Хасан ал-Банно, Сайид Кутб, Носириддин аль-Албоний, Абу Аъла ал-Мавдудий, Солиҳ ибн Фавзан ал-Фавзан, Абул Мунъим Мустафонинг асарларига, шунингдек, Муҳаммад ибн Иброҳим Аль аш-Шайх, Абдул-Азиз ибн Боз, Абдул-Азиз Ал аш-Шайх, Муҳаммад ибн Солиҳ ал-Усаймин каби саудиялик уламоларнинг фатволарига таянадилар²⁹⁰.

Салафийларнинг асосий ақидаси тавҳидга қатъий амал қилиш, исломни мусулмон халқларининг миллий-маданий, этник ва бошқа хусусиятлари асосида кириб қолган ёт ғоя ва амаллардан тозалаш саналади. Салафийлар дунёвий турмуш тарзини, давлатлар томонидан чиқарилган қонунларга бўйсунишни, ижтимоий ҳаётнинг маданият билан боғлиқ жиҳатларини (муסיқа, расм чизиш, кино ва ҳ.к.) рад этадилар. Исломи ичида салафийлар мусулмонларнинг мазҳабларга эргашишини ва тасаввуфни қоралайдилар.

Салафийлар авлиёларнинг қабрларини зиёрат қилишни гўёки уларга сиғиниш сифатида кўриб тақиқлайди. Айнан мазкур нуктаи-назарда Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган кунини нишонлаш «яккахудоликка» зид амал сифатида баҳоланади.

XVIII асрда Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб талқинидаги салафийлик – «ваҳҳобийлик» нафақат диний-ақидавий йўналиш бўлиб қолмай, Арабистон яриморотида ягона давлат тузиш мақсадида амалга оширилган босқинчилик урушлари учун мафкуравий асос бўлиб хизмат қилган. XVIII асрнинг биринчи ярмида турк-форс урушлари ва Европадан Ҳиндистонга денгиз йўлининг кашф қилиниши оқибатида

²⁹⁰ Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Салафия>

Арабистон яриморолининг иқтисодий аҳволи кескин ёмонлашган. Ҳижоз орқали Ҳиндистонга ўтган транзит савдо йўли аҳамиятини йўқота бошлаган. Аҳолининг камбағаллашуви Маккага муқаддас зиёратларнинг камайишига сабаб бўлган. Окибатда бадавийлар ичида карвонларни талаш, қабилалар ўртасида талончилик мақсадида босқинчилик (ғазу) қилиш авж олган. Марказий Арабистонда сиёсий беқарорликка барҳам бериш, бадавийларнинг талончилигига чек қўйиш, савдо йўллариининг хавфсизлигини таъминлаш марказлашган давлат тузишни тақозо этган. Янги тузиладиган давлатни маҳаллий зодагонларнинг манфаатларига зарар етказмаган ҳолда оддий аҳоли томонидан қўллаб-қувватланишини таъминлаш эса ташқи иқтисодий манбаларни талаб қилар эди²⁹¹.

Мазкур шароитда Ибн Таймия ва Ибн Қайим (XIV аср) нинг исломни «бидъатлардан тозалаш» ва авлиёларга сиғинишга қарши қарашларини ўзлаштирган Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб «ширк»ка берилган қабилаларга қарши қуроли жиход олиб бориш фарзлиги ҳақидаги таълимоти билан Нажд зодагонларининг аввал ушбу воҳани бирлаштириш, кейинчалик қўшни ҳудудларга босқинчилик юришларини диний-ғоявий жиҳатдан асослаган. Яъни аввал «ғазу»да иштирок этган босқинчи эндиликда «дин софлиги учун курашчи»га айланган.

Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб «Аллоҳдан ўзгага аталган барча нарса бут ҳисобланади, у дарахтми, тошми, авлиёми, фарқи йўқ»²⁹² каби ғояси остида «вахҳобийлар» уларга эргашмаган мусулмонларни қирғин қилган, зиёратгоҳ ва мақбараларни бузиб ташлаган²⁹³. 1802 йил апрелда «вахҳобийлар» Карбало шаҳрини талаб, 2 мингдан зиёд одамни қириб ташлаган²⁹⁴. 1805 йили Мадинада Муҳаммад пайғамбарнинг мақбарасида сақланган тахминан 200 минг талер миқдордаги қимматбаҳо буюмларни талаган²⁹⁵. Ниҳоят, Арабистон Нажд воҳасидаги ад-Даргия ҳудуди амири бўлган Саудлар авлоди қўли остида бирлаштирилиб, илк Саудийлар давлати барпо қилинган.

²⁹¹ Васильев А. Пуритане ислама? Ваххабизм и первое государство Саудидов в Аравии (1744/45–1818). – М. : Наука – С. 84.

²⁹² Ибн Абд аль-Ваххаб. Китаб ат-Таухид. – Эр-Рияд, 1998. – С. 88.

²⁹³ Абдулла аль-Кахтаний. Кто они неохориджиты («ваххабиты» – салафиты)? Хауляя хум ал-хаваридж. / Перевод Р. Адьгамова. – Казань: Иман, 2006. – С. 111.

²⁹⁴ Васильев А. Пуритане ислама? Ваххабизм и первое государство Саудидов в Аравии (1744/45 – 1818). – М. : Наука – С. 147.

²⁹⁵ Там же. С. 158.

Шу билан бирга, ҳозирги кунда салафийлик Саудия Арабистонида кенг тарқалган бўлсада, давлат дини сифатида ҳеч қандай талқинсиз умумий тарзда ислом деб эълон қилинганини эътиборга олиш лозим.

Салафийлик ғоялари XIX асрнинг иккинчи ярмидан ўз олдига халифаликка асосланган ислом давлатини барпо этиш вазифасини кўйган «ислоҳотчилик», «панисломизм» ниқоби остида янгидан жонланди. «Ислоҳотчи салафий»лар номини олган бундай мафкура тарғиботчилари ҳисобланган Жамолиддин ал-Афғоний (1839–1897), Муҳаммад Абдух (1849–1905) ва Абдурахмон ал-Кавакибий (1854–1902) томонидан «мусулмон халқларининг диний-сиёсий иттифоқи» ғояси ишлаб чиқилди. Улар бу ғоя остида анъанавий мазҳаблардан воз кечиш ва исломнинг илк даврига қайтишга даъват қилдилар. Аввалги салафийлар ақида ва ибодат масалаларига кўпроқ эътибор қаратишган бўлса, юқорида қайд этилган шахслар сиёсий ислоҳотларни амалга ошириш зарурлигини бош ғоя сифатида илгари сурдилар. Бу исломнинг сиёсийлашуви кучайишига ва «ислом халифалигини тиклаш» ғояларининг кенг ёйилишига олиб келди²⁹⁶.

XX асрда салафийлик ғоялари Жанубий Осиёда, асосан, Ҳиндистон, Покистон ва Афғонистонда кенг тарқалган «деобандийлар» ҳаракатига ўз таъсирини ўтказди. «Деобандийлар» ислом ахлоқи ва амаллари масаласида кескин қарашлари, бошқа диний оқим ва конфессияларга нисбатан муросасизлик билан ажралиб туради.

Салафийлик ҳаракатининг мафкурачиларидан бири Покистондаги диний-сиёсий арбоб Абу Аъла ал-Мавдудий (1903–1979) ҳисобланади. Абу Аъла ал-Мавдудийнинг фикрига кўра, исломий давлатнинг ўзига хос учта жиҳати мавжуд бўлади: инсонларнинг эмас, балки Аллоҳнинг азалий ва абадий обрўси; жамиятнинг шариатга сўзсиз итоат этиши ҳамда амир ёки халифа томонидан давлат Қуръон ва ҳадислар асосида бошқарилиши. Покистонлик уламо исломий давлат барпо этиш йўлида «Жамоати исломий» ташкилотига асос солган²⁹⁷.

Ҳозир дунёда «Жиход», «Жамоати ислом» (Миср), «Жиходни ривожлантирувчи салафий жамоати» (Жазоир), «Шариат тарафдорлари»

²⁹⁶ Меликўзиев Ж. Ҳалокат тузоғи. Т. : Тошкент ислом университети, 2010. – 7 б.

²⁹⁷ Добаев И. П. Современный терроризм: региональное измерение – Ростов-на-Дону : СКНЦ ВШЮФУ, 2009. – С. 15.

(Англия) каби салафий жамоалар мавжуд. «Салафийлар» жамоатига аъзолар ўзларини «салафий» (арабча – салафийюн), «муваххидун» (арабчада – якка худолик тарафдори) ёки оддий мусулмон деб атайдилар.

Салафий жамоаларнинг фаолияти турли минтақаларда ўзига хос шакл ва услубларда амалга оширилади. Айрим ўта радикал салафий гуруҳлар томонидан мусулмон мамлакатларидаги ҳукумат, давлат ҳокимияти идоралари ходимлари, шунингдек салафийликка эргашмаган, яъни амалдаги ҳукуматга қарши исён қилмаган оддий мусулмон фуқаролар, гўёки ислом динида туғилган ва кейин диндан чиққан (муртад) тоифа ва уларнинг «қони ҳалол» деб эълон қилинган. Жумладан, 1990-йилларда Жазоирда «Қуролли ислом жамоати» тузилганда унинг диний етакчиси Абдулҳақ Лойд ҳукуматга итоат қилган фуқароларни ўлдиришга фатво берган. 1996 ва 1997-йилларнинг октябрь ойида ушбу жамоа етакчиси Антар Зуабри салафийларнинг Лондонда нашр этиладиган «Ал-Ансор» журналида ташкилотнинг 49 ва 51-сонли баёнотларини бериб, тинч аҳолини қиргин этиш давом этиши, шариатга амал қилмаган шахслар, «ҳижоб» киймай кўчага чиққан аёллар, ҳатто, муайян масалада расмий суд идораларига мурожаат қилганлар ўлдирилишини эълон қилган. Салафийлар томонидан минглаб жазоирликлар, бутун кишлоқларнинг аҳолиси оммавий ўлдирилган.

Сўнги йилларда араб мамлакатлари, хусусан, Миср Араб Республикаси, Сурия, Яман мамлакатларида ҳокимиятни эгаллашга қаратилган тартибсизликлар ортида бошқа радикал оқимлар қатори салафий гуруҳлар ҳам тургани кузатилди. Шу нуқтаи-назардан, сиёсийлашган салафийлик ғояларини тарғиб қилувчи гуруҳлар дунёвий давлатлар учун ижтимоий-сиёсий барқарорликка қарши қаратилган таҳдид сифатида кўрилади.

Таъкидлаш жоизки, салафийлик ғояларининг тармоқ отишида ушбу ғоя илоҳиётчилари томонидан ҳозирги кундаги барча ижтимоий муаммоларни ҳал этиш воситаси сифатида исломий жамият барпо этишни тарғиб этилаётгани, бундай ташвиқот одатда жамиятнинг ўрта ва қуйи табақа (майда савдогарлар, хизматчилар, маргинал гуруҳлар ва ҳ.к.)ларига мансуб одамлар ичида кўп тарафдорлар топиши кузатилган.

Бугунги кунда Марказий Осиёда салафий жамоаларнинг фаоллиги кўпроқ Фаргона водийси, Ғарбий Қозоғистон ва Тожикистоннинг Тоғли

Бадахшон автоном области ҳудудларида кузатилмоқда. Салафийлик Тожикистонда диний ташкилот сифатида (09.01.2009) фаолияти ман этилган.

Ўзбекистонга «салафийлар» оқими ғояларининг 2004 – 2005-йилларда кириб келиши кузатилган. Оқим фаолиятига «жиҳодчилар» оқими етакчиларидан бири бўлган Обид Назаровнинг шогирди Қодиржон Инагамов исмли шахс етакчилик қилган. Қ.Инагамов дастлабки жамоани Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида яшаган, аввал ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари назарига тушмаган ДЭОга мойиллиги бор шахслар ёрдамида тузишга ҳаракат қилган. Кейинчалик республиканинг бошқа ҳудудларида ҳам «салафийлар» оқимига тегишли жамоалар шакллана бошлаган.

Оқим тарафдорлари билан ташкил этиладиган дарсларда Ибн Таймия, Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб, Носириддин ал-Албоний, Солиҳ бин Фавзон, Муҳаммад Солиҳ Мунажжид, Абдул-Азиз ибн Боз, Муҳаммад ибн Солиҳ ал-Усайминнинг асарлари ва маърузаларидан фойдаланилади.

Кейинги йилларда республикада фаолият юритаётган салафийлар қуйидаги омилларга эътибор қаратмоқдалар:

- ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари назарига тушиб қолмаслик учун ўзларини «беозор» ва «итоаткор» кўрсатиш ва раҳбар тузилмаларидан буйруқ бўлгунга қадар ўзларининг сиёсий мақсадларини ошкор этмасликка ҳаракат қилиш;

- «ақиқа», «эҳсон» каби маросимлар баҳонасида диний йиғилишларни ташкил этиш ва тарафдорлари сонини кўпайтириш;

- «виртуал» жамоалар тузган ҳолда, даъват ва таълим бериш фаолиятини Интернет тармоғида ташкил этиш;

- бошқа мутаассиб оқимларга мойиллиги бўлган шахсларни жамоа таркибига жалб қилиш;

- меҳнат мигрантлари, шунингдек араб мамлакатлари, айниқса, Мисрдаги диний таълим муассасаларида ўқиб келганларни оқим фаолиятига жалб қилишга урғу бериш.

Салафийлар Интернет тармоғида ўзбек ва рус тилларида кўплаб сайтлар орқали тарғибот ишлари олиб бормоқда. Тарғиботда

шариатга асосланган давлат тузуми тарғиб қилинади. Дунёвий давлат тамойиллари, дунёвий турмуш тарзи қораланади, давлат байрамлари, миллий кадриятларга асосланган маросимларни ўтказиш ҳаром деб эълон қилинади. Шаръий масалаларда мазҳабсизлик ғоялари илгари сурилади.

Таъкидлаш жоизки, мазкур сайтларда ўқувчини чалғитиш учун бугунги кунда мусулмон мамлакатларида содир этилаётган террористик ҳаракатлар қораланиб, юқорида келтирилган шахсларнинг фикрларидан иқтибос берилади. Ушбу ҳолат мазкур сайтларнинг бош мақсади, сохта салафийлик ғояларини жамиятга, айниқса, динга қизиқувчи ёшларга «юмшоқ» йўллар билан сингдириш деган хулосага келишга асос бўлади.

5. «Ақромийлар»

«Ақромийлар» (бошқа номлари «Иймончилар», «Халифатчилар», «Биродарлар») гуруҳи 1990-йилларнинг биринчи ярмида Андижон вилоятида вужудга келган. Ташкилот асосчиси Андижон шаҳрида туғилган Ақром Йўлдошев (1963 й.т.) ҳисобланади.

А.Йўлдошев 1990-йилларнинг бошида нашр этила бошлаган диний адабиётлар таъсирида диний қарашлари кучайиб, «Ҳизбут таҳрир» ташкилотининг Андижондаги маҳаллий бўлимига аъзо бўлган. Кейинчалик, мазкур партиянинг мафқураси ва ҳаракат услуби билан яқиндан танишгач, уни тарк этган ва ўзининг жамоасини тузган.

«Ақромийлар» ташкилотининг дастлабки аъзолари Андижон вилоятида кичик ва ўрта тадбиркорлик ва савдо билан шуғулланувчи шахслардан иборат бўлган. Кейинчалик гуруҳнинг фаолияти кенгайиб, Тошкент шаҳри ва республиканинг қатор вилоят марказларида, шунингдек, Қирғизистоннинг Ўш ва Жалолобод вилоятларида бўлинмалари вужудга келган. Кейинчалик ташкилотнинг бўлимлари Россиянинг айрим шаҳарларида, Ўзбекистондан борган меҳнат мигрантлари ичида янги жамоалар ташкил этилган.

Ташкилотнинг олий бошқарув органи А.Йўлдошев етакчилигидаги «Ижодий ҳалқа» ҳисобланган. Гуруҳ таркибидаги алоҳида бўлинмалар одатда муайян корхона (дурадгорлик цехлари, нов-

войхона ва ҳ.к.) асосида ташкил этилиб «восита» деб аталган. «Восита»ларда қатъий иерархия ва интизом ўрнатилиб, «Ижодий ҳалқа» кўрсатмаларининг тўлиқ ижроси таъминланган. Ташкилот аъзолари даромадининг бир қисмидан шакллантирилган «Байтулмол» фаолиятни кенгайтириш учун хизмат қилган.

«Акромийлар»нинг диний-ғоявий қарашлари А.Йўлдошев томонидан ташкил этилган диний машғулотлар – «дарс»ларда шакллантириб борилган. Дарслар гуруҳ етакчисининг «Иймонга йўл» брошюраси асосида олиб борилган. Мазкур 12 та бўлим – дарслардан иборат қўлланмада сиртдан муаллифнинг диний-фалсафий қарашларининг баёни сифатида кўринсада, эксперт томонидан ўтказилган таҳлил брошюрада ниқобланган ҳолда, «келгусидаги ишлар» деган тушунча остида, Қуръоннинг жиҳодга бағишланган оятларини бузиб талқин қилган ҳолда қуролли жиҳод ғояси тарғиб қилинганини тўлиқ исботлаган²⁹⁸.

Айни чоғда, россиялик шарқшунос олим А.Игнатенко «Иймонга йўл» брошюрасини собиқ Совет Иттифоқида ўрта мактабларда «Жамиятшунослик» ўқув фани бўлимларига Қуръондан оятларни қўшиш орқали шакллантирилган тўпلامча сифатида баҳолаган²⁹⁹.

Гуруҳ ичида ташкил этилган ўзаро моддий ёрдам, «воситалар»га кўпроқ қариндош-уруг ва яқинларнинг жалб қилиниши, шунингдек, ташкилот ичида «исломийлашган» тартибот сақланиши «акромийлар»нинг сони ортиб боришида муҳим омиллардан бўлган. Шу билан бирга, А.Йўлдошев томонидан жамиятга нисбатан «жоҳилия» нисбати берилиши, шунингдек, «акромийлар» томонидан дунёвий ҳаёт кечирувчи фуқаролар ва расмий масжид имом-хатибларига нисбатан кўр-кўрона менсимаслик уларга нисбатан аҳоли ва уламолар ичида салбий муносабатни шакллантирган.

1990-йилларнинг охири, 2000-йилларнинг биринчи ярмида «Акромийлар» бир неча бор диний соҳадаги меъёрий қонунларни

²⁹⁸ Бабаджанов Б. Верните Фемиде весы (непопулярный взгляд на андижанскую трагедию). Сайт «Александр Князев». URL: <http://www.knyazev.org/biblio/Femida2.pdf>.

²⁹⁹ Игнатенко А. Ислам в XXI веке: главные направления исследования // Электронный журнал «Полития», 2007. – № 4 (47). – С. 7–34.

бузганликлари учун жазога тортилгани, хусусан, А.Йўлдошевнинг суд ҳукми билан озодликдан маҳрум қилинишига қарамай ташкилот ўз фаолиятини янада махфийлаштирган тарзда давом эттирган.

2005 йилнинг тахминан март ойида Андижон шаҳрида ташкилот аъзоларининг бир гуруҳи устидан суд жараёнлари кетаётган вақтда «акромийлар»ни қамокдан туриб бошқараётган А.Йўлдошев Куръоннинг «Саф» сурасини шарҳ қилиб, ўзининг яқин тарафдорлари ичида тарқатган. Шарҳда А.Йўлдошев ўз ташкилотини гўёки «золим ва кофирларга қарши жиҳод қилиш», «хужумли кураш»га ўтиш даврига ўтгани ва ғалаба қозониш учун жиҳод қилиш зарурлигини ёзган. Муаллиф ўз тарафдорларини ўлимдан кўркмасликка чақириб, мусулмонлар учун қуролли жиҳод гўёки фарз амал, шаҳид бўлиш эса шарафли орзу эканини таъкидлаган³⁰⁰.

2005 йил 12-13 май куни Андижон шаҳрига тўпланган «акромийлар» жамоасининг аъзолари ички ишлар патруль-пост хизмати, ҳарбий қисм ва қамокхонага қуролли ҳужум уюштирган. Қўлга киритилган қурол-аслаҳа ташкилот аъзолари ва қамокдан олиб чиқилган маҳбусларга тарқатилган.

Икки кун давомида вилоятнинг ҳокимлик биносига жойлашиб олган жамоа жангарилари қотиллик, зўравонлик, гаровга олиш, давлат ва шахсий мулкларни вайрон қилиш каби кўплаб жиноий ҳаракатларни содир этган. 15 май куни «акромийлар»нинг асосий қисми гаровга олинганлардан «тирик қалқон» сифатида фойдаланиб, Қирғизистон ҳудудига қочиб ўтган.

Террорчилар қўлида 60 нафар бегуноҳ фуқаро ҳаётдан кўз юмган, катта миқдорда иқтисодий зарар етказилган. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг сазъ-ҳаракати билан Андижон воқеалари фаол ташкилотчи ва ижрочиларининг аксарияти қўлга олиниб, қонуний жазога тортилган.

Қирғизистонга қочиб ўтган «Акрอมийлар» кейинчалик Ғарбдаги айрим сиёсий доираларнинг ғараз мақсадлари йўлида «сиёсий қочқин» мақомини олган ҳамда кейинчалик Европадаги айрим мамлакатлар ва АҚШга олиб чиқиб кетилган. Кейинчалик, ўз хатосини англаб, астойдил пушаймон бўлган жамоа аъзолари Ўзбекистон ҳукумати томонидан авф этилиб, ватанга қайтиб келган.

³⁰⁰ Бабаджанов Б. Кто по ту сторону баррикад? (О секте Акрамия и ей подобных) // Расы и народы. Ежегодник. Вып. 32. – М : Наука, 2006. – С. 42–107.

Ғаразли мақсадларидан қайтмаган «Акромийлар» гуруҳи аъзолари Ғарбдаги ҳомийлари кўмагида деструктив сиёсий муҳолиф ташкилотлар билан алоқага кириб, Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий вазиятга салбий таъсир ўтказишга қаратилган жиноий фаолиятини давом эттириб келмоқда.

6. «Нурчилар»

«Нурчилар» диний-сиёсий ҳаракати Туркияда биринчи ҳаҳон урушидан кейин вужудга келган. Ҳаракатнинг асосчиси Саид Нурсий (1873–1960) ҳисобланади.

Маълумки, халифалик шаклида султон томонидан бошқарилган Усманийлар давлати (Osmanli Devleti) биринчи ҳаҳон урушида Германиянинг иттифоқчиси сифатида қатнашиб мағлубиятга учраши оқибатида Болқон, Шимолий Африка ва Яқин Шарқдаги ҳудудларидан маҳрум бўлган. Ҳокимият тепасига келган Камол Отатурк ижтимоий-иқтисодий соҳада дунёвий характердаги ислоҳотлар ўтказган. 1924 йилнинг 3 март куни халифалик бекор қилинган ва унинг барча ваколатлари Туркиянинг Буюк миллий кенгашига берилган. Ислоҳотлар натижасида шариат суд ишларидан чиқариб ташланган, дунёвий таълим тизими жорий қилиниб, мадраса ва масжидларнинг назоратсиз очилишига чек қўйилган. Суфий тариқат «орденлари»нинг жамиятга таъсири чегараланган.

Дунёвий ислоҳотлардан норози бўлган уламолар исломнинг жамиятдаги устувор ўрнини қайта тиклашга қаратилган тарғибот ишлари олиб борган. Жумладан, ушбу тоифага мансуб бўлган Саид Нурсий шариатни жорий қилиш ғояларини тарғиб қилгани ҳамда қонунбузарликлари учун ҳаётининг асосий қисмини қамоқ ва сургунда ўтказган.

Ҳаракатнинг таълимотини асосан Саид Нурсийнинг «Рисолаи-нур» умумий номи билан тўпланган асарлари, Қуръоннинг баъзи оятларига бағишланган тафсиллари, ҳаракатнинг иккинчи асосий етакчиси Муҳаммад Фатҳулла Гюленнинг китоблари ташкил этади. Ташкилот раҳбарлари Қуръонда «Рисолаи-нур» ишора қилувчи яширин маъно бор деган ғояни тарғиб қилиш орқали Саид Нурсийнинг асарини «муқаддаслаштириш»га ҳаракат қиладилар.

1950-йилларда «Нурчилар» ҳаракати Туркияда ёшлар ичида кенг тарқалган. 1960 йили Саид Нурсийнинг вафот этганидан сўнг унинг

якин шогирдлари – Мустафо Сунгур, Мехмет Курдоглу ва бошқалар ташкилотнинг бир қанча мустақил тузилмаларини шакллантирган.

1969 йили измирлик масжидлардан бирининг имоми бўлган Фатхулла Гюлен етакчилигидаги «Нурчилар» жамоаси (бошқа номлари – «Фатхулчалар», «Гюлен жамоати», «Хизмет») бир вақтнинг ўзида Туркиянинг миллий мафқурасини исломийлаштириш ва исломни «туркийлаштириш», бошқача айтганда, Туркия етакчилигида «халифалик»ни қайта барпо этиш гоёларини илгари сурган. 1980-йилларнинг охири ва 1990-йилларнинг бошида Туркияда «Нурчилар» ҳаракати бирмунча эркин фаолият юритган. Мазкур даврда Ф.Гюлен МДХ таркибидаги мусулмон давлатларда ташкилотнинг фаолиятини кенгайтиришга қаратилган ҳаракатларни кучайтирган.

Мутахассислар «Гюлен жамоати» тармоқланган ва катъий иерархияга бўйсундирилган тузилмага эга деб эътироф этадилар. Шартли равишда «диний» деб аташ мумкин бўлган тармоқ юқоридан пастга сони ортиб борувчи «абийлар» (катта акалар) тизимидан иборат бўлиб, улар учта доирани ташкил этади:

- биринчи доира: Ф.Гюлен ва унинг якин маслақдошлари;
- иккинчи доира: ўз вақти ва имкониятларини фақат ташкилот учун бағишлаганлар;
- учинчи доира: ташкилотга хайрихоҳлик кўрсатувчилар (ижобий мақола ёзувчи журналистлар, ҳомийлик ёрдами кўрсатаётганлар ва ҳ.к.).

Ташкилотнинг «маърифий» тизимини динлараро бағрикенгликни тарғиб қилувчи халқаро жамоат ташкилотлари, хайрия жамғармалари ва ўқув муассасалари ташкил этиб, улар халқаро ҳамжамиятда «Нурчилар»нинг ижобий имиджини яратиш, фаолият географиясини кенгайтириш, турли давлатларда ҳокимият тизимида ҳаракатнинг манфаатларини илгари суриш ва иқтидорли ёшларни ташкилотга тортиш каби мақсадларга хизмат қилади.

«Иқтисодий» тармоқ Туркия ва хорижий мамлакатларда ваколатхоналарга эга банк, қурилиш ва савдо фирмалари, медиакомпаниялардан иборат. Улар қаторида «Фатхулла Ходжа Холдинг» ва «Ихлас холдинг» компаниялари, «Асийа Финанс» молия гуруҳи, «Ихлас хабар ажансы» ахборот агентлиги, «Эбру», «Саманийолу» телеканалла-

Куръон ва Ф.Гюленнинг асарларини ўқиш мажбурий экани, бундай ётоқхоналарнинг аксариятида телевизор кўриш, мусиқа эшитиш ва ташкилотга тегишли бўлмаган китобларни ўқиш ман этилганини сўзлаб берган. «Нур уйлари»да тартиб «абийлар» томонидан назорат қилиниб, ёш «фатхуллочилар»га келажақда ташкилотга хизмат қилиш (hizmet) ғояси сингдирилган³⁰⁶.

«Нурчилар» фаолиятининг иккинчи йўналиши юқорида қайд этилган телевидение, радио, босма ва электрон оммавий ахборот воситалари, шунингдек, ташкилотга мойиллиги бор журналистлар орқали дунёвий мамлакатларда фуқароларнинг исломий дунёқарашини кенгайтириш ва шариатга асосланган давлат қуришга эътиқоддан тайёрлаб бориш ҳисобланади. 1999 йили Ф.Гюленнинг ўз тарафдорларига «Сиз тизим ичидаги артерияларда шундай яширин ҳаракат қилиб боришингиз лозимки, ҳокимиятнинг барча марказларига кириб боргунингизга қадар сизларни ҳеч ким пайқамасин», деб қилган маърузаси катта шов-шувга сабаб бўлган³⁰⁷.

Айни чоғда, «Нурчилар» раҳбарияти ўз миссионерларининг хорижий мамлакатлардаги фаолиятини ҳамкор фирмалар, бизнес-компаниялар ва хайрия жамғармалар очиш орқали яширишдан кенг фойдаланишини учинчи йўналиш сифатида қайд этиш мумкин.

1980-йилларда Гюлен ҳаракати «Ватан» партиясини қўллаб-қувватлаган, бироқ шахсан Эрбаканга тарафдор бўлмаган. 1997 йил ҳарбийлар томонидан Эрбакан ҳокимиятдан четлатилгандан сўнг Ф.Гюлен ўзининг ОАВ имкониятларини ишга солиб «Рефах» партиясининг ислоҳотчи қанотини қувватлаб чиққан. Ушбу фракцияси асосида кейинчалик Адолат ва тараққиёт партияси ташкил топган³⁰⁸.

1999 йили Анқара давлат хавфсизлиги суди Ф.Гюленни Туркия Жиноий Кодексининг 312, 313-моддалари бўйича дунёвий давлат тузумини ўзгартиришга қаратилган фаолиятда айблаб, жиноий иш кўзгаган. Ф.Гюлен «даволангани» АҚШга кетган. Ушбу йили ташкилотнинг фаолияти Туркияда расман ман этилган. Мазкур жиноий

³⁰⁶ Попп Максимилиан. Таинственный мир исламского движения Гюлена. Сайт «Умма информ», 28.08.2012. URL: <http://umma.ua/ru/article/article/2012/08/28/16468>

³⁰⁷ Там же.

³⁰⁸ Разливаев А. Турция: возрождение религиозных общин // Азия и Африка сегодня. – М., 2009., – №9. – С. 29–34.

иш 2006 йилнинг май ойида ёпилганига қарамай, Ф.Гюлен Туркияга қайтиб келмаган. 1998 йилдан буён Пенсильвания штатида вақтинча яшаб келаётган Ф.Гюлен 2008 йили фақат АҚШ Марказий разведка бошқармасининг (МРБ) собиқ раҳбар ходимлари Грахам Фуллер ва Джордж Фидаснинг ёрдами билан АҚШда доимий яшаш учун рухсат олган.

Туркия разведкасининг Стамбулдаги бюроси собиқ раҳбари Нури Гюндеш ўзининг «Анархия ва инқилоб гувоҳи» номли китобида АҚШнинг махсус хизматлари Ф.Гюлендан Марказий Осиёда очилган турк лицейлари ва жамғармаларга ўзларининг юздан зиёд жосусларини киритишда фойдаланганини эътироф этган³⁰⁹. Шунингдек, узок вақт давомида Ф.Гюленнинг маслаҳатчиси бўлган Нуреттин Верен исмли шахс 2007 йили «Қамал: Фатхулла Гюлен ҳаракати – АҚШнинг троя оти (ABD'nin truva atı Fethullah Gülen, 2007 й.)» номли китоб ёзиб, унда Ф.Гюленнинг АҚШ МРБ билан яқин алоқаларда бўлгани ҳамда «Нурчилар»нинг 1990-йилларда Марказий Осиёда яширин тарғибот ишларини олиб боргани ҳақида маълумот берган.

Таъкидлаш жоизки, МДХ худудида Мустафо Сунгур (2012 йил вафот этган) раҳбарлик қилган «Нурчилар» жамоаси ҳам фаолият юритган. Ташкилот «Фатхуллалар»ни С.Нурсийнинг ғояларини ҳаддан ташқари модернизация қилишда айблаб, ўзларини ҳақиқий «Рисолаи-нур» асосида фаолият юритувчи жамоат ҳисоблайди. «Сунгурчилар» йиғинларини асосан махфий тарзда хонадонларда ташкил этади³¹⁰.

Ўзбекистонга «Нурчилар» ташкилотининг фаолияти 1990-йилларнинг бошида Туркия билан савдо-иқтисодий ва ижтимоий-гуманитар алоқалар жонланган вақти кириб кела бошлаган. «Нурчилар» республика худудида очилган турк лицейларида яширинча исломий ва «пантуркистик» тарғибот олиб боришга ҳаракат қилган. Бир вақтнинг ўзида алоҳида таълаб олинган ёшлар билан яширин хонадонларда «хужра» шаклида ўқув ишлари олиб борилган. Айни вақтда, илмий алмашув доирасида Туркия олий ўқув муассасаларига юборилган

³⁰⁹ Щегловин Ю. Б. Турция – США: Конец операции «Нурджулар». Сайт «Институт Ближнего Востока», 20.01.2011. URL: www.iimes.ru/rus/stat/2011/20-01-11b.htm

³¹⁰ Сулейманов Р. Фетхуллах Гюлен: в маске и без маски. Сайт «Российские тенденции», 05.05.2013. URL: <http://rostend.su/?q=node/664>

Ўзбекистонлик ёшлар ичида ҳам юқоридаги каби тарғибот-ташвиқот ишлари ўтказилган.

Хуқуқни муҳофаза килувчи идоралар томонидан «Нурчилар» ташкилотининг аксарият етакчи ва фаолларининг фаолияти фoш этилиб, тегишли хуқуқий чоралар кўрилган.

2000-йилларнинг иккинчи ярмидан «Нурчилар» ташкилоти томонидан аввал турк лицейларида ўқиш давомида эътиборга тушган собиқ ўқувчилар билан алоқаларни тиклаш, улар орқали ҳозир иқтидорли ёшлар ичида тарғибот ишларини йўлга қўйиш, нашрлар ташкил этиш, тадбиркорлар сифатида республикага кириб келиш ҳамда фирма ва сотиб олинган уй ва хонадонларда яширин диний ўқишлар ташкил этишга қаратилган қонунга зид ҳаракатлар содир этилиши кузатилмоқда.

7. «Хизб ат-таҳрир ал-исломий»

«Хизб ат-таҳрир ал-исломий» (қисқача «Хизбут таҳрир», арабча номи «حزب التحرير» – «озодлик партияси») ташкилотига 1953 йили Шарқий Қуддусда маҳаллий шаръий шикоят судининг аъзоси бўлган Тақиюддин Набаҳоний (1909–1979) томонидан асос солинган.

Партиянинг штаб-квартираси жойлашган жой сир сақланиб, мутахассислар Йордания ёки Ливанда деб ҳисоблайди. Айрим маълумотларга кўра, ташкилотнинг олий органи – «Қиёдат» ва асосий нашриёти – «Ал-Хилафа пабликейшнз» Лондон ва унинг атрофидаги Бирмингем, Бадфорд, Шеффилд шаҳарларида (Англия) жойлашган³¹¹.

Партиянинг тузилиши 1940-йилларнинг охирида Фаластинда кечган сиёсий жараёнлар билан боғлиқ. БМТнинг 1947 йил 29 ноябрдаги 181-сонли қарорида Британиянинг мандати остида бўлган Фаластинда мустақил яҳудий ва араб давлатлари, Қуддусда БМТ мандати остидаги ҳудуд тузиш кўзда тутилган. 1947–1948-йиллари қарордан норози бўлган олгита араб давлатлари, норасмий араб қуроли тузилмалари ва янги тузилган Исроил орасида дастлабки уруш бўлиб ўтган. Уруш араб мамлакатларининг мағлубияти ва БМТнинг юқоридаги қарорига кўра янги араб давлатига тегишли катта ҳудуд Исроил назоратига ўтиши билан тугаган. Мазкур ҳудудда яшаган 600 мингдан зиёд араблар қочқин

³¹¹ Зейно Баран. Хизбут таҳрир. Политическая радикализация ислама. – Вашингтон : Центр Никсона, 2004. – С. 28, 40.

бўлган. Уруш араблар ичида «Ҳалокат» (арабча «النكبة» – «нақба») деб ном олган. Фаластинда яҳудийлар ва Ғарб мамлакатларига қарши кайфият, шунингдек мустақил араб давлати қуриш йўлини излаш ҳамда араб ҳукуматларидан норозилик кучайган эди.

Ушбу жараёнлар таъсирида Т.Набаҳоний 1950 йилда араб миллатчилиги руҳидаги «Рисалатул араб» рисоласини ёзган. Рисолада араблар ислом дунёсидаги олий табақа сифатида эътироф этилиб, араб мамлакатларини бирлаштириб халифат қуриш ва унга кейинчалик бошқа давлатларни қўшиш ғоясини илгари сурган. Таъкидлаш жоизки, Т.Набаҳонийнинг раҳнамоси – Қуддус муфтийси Амин ал-Ҳусайн уруш давомида яҳудийларга қарши муқаддас уруш, яъни қуролли жиҳод эълон қилган эди³¹².

Т.Набаҳоний ўша вақтда Иорданиядаги «Мусулмон биродарлар» ташкилотининг бўлинмаси раҳбарларидан бири бўлиб, ташкилотни Ғарбга нисбатан «юмшоқ сиёсат» олиб боришда айблаб, уни тарк этган ва ўз партиясини тузган.

1977 йили Т.Набаҳонийнинг вафотидан сўнг партияга фаластинлик Абу Юсуф Абдулкадим Залғум раҳбарлик қилган. 2003 йилдан буён «Ҳизбут таҳрир»га Ато Абу Рушта (Абу Ёсин) раҳбарлик қилмоқда.

«Ҳизбут таҳрир»нинг диний-сиёсий мафқураси панисломизм ғояларига асосланган бўлиб, фаолияти мусулмон мамлакатларида дунёвий давлатни ағдариб ташлаш ва ҳокимиятни эгаллаш ҳисобланади. Бунга далил сифатида эълон қилинган бош мақсад – олдин араб мамлакатларида, кейин эса бошқа мамлакатларда исломий тизим жорий этилган исломий давлат – «халифалик» барпо этишдан иборат эканини кўрсатиш мумкин³¹³. Шунингдек, партиянинг мафқурасида унинг «руҳий уюшма ҳам, илмий уюшма ҳам, таълим-тарбия ишлари билан шуғулланадиган уюшма ҳам эмас, балки у исломий фикрат асосига қурилган сиёсий уюшма экани», фаолияти хайрия, диний ёки маърифий эмас, балки сиёсий соҳа экани очиқ таъкидланади³¹⁴.

³¹² Сайт «Википедия». URL: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Арабо-израильская_война_\(1947—1949\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Арабо-израильская_война_(1947—1949))

³¹³ Набаҳоний Т. Ҳизбут-т-таҳрир тушунчалари. – 94 б.

³¹⁴ Ҳизбут таҳрирнинг ўзгаришдаги манжаи. 22.12.1989 йилда Американинг Миссури штатида чақирилган «Мусулмон талабалар робитаси» қурултоида «Ҳизбут таҳрир» вакили сўзлаган нутқнинг матни. – 35-бет.

Набахоний ва партиянинг иккинчи етакчиси Абдулқадим Заллумнинг «Ислом низоми», «Халифалик», «Исломий оламга қайноқ нидо-лар» ва «Ҳизб ут-таҳрир тушунчалари», «Исломда бошқарув низоми», «Демократия – куфр низоми» каби қатор китобларида дунёвий давлат, демократия*, конституция, сайлов каби сиёсий институтлар, миллий кадриятлар ва ватанпарварлик қораланган. Хусусан, демократия ва инсон эркинликлари гўёки «куфр дунёқараш ва низоми экани», «уни қабул қилиш, унга даъват қилиш, унинг асосида партия тузиш ҳаром» деб эълон қилинган³¹⁵. Ватандошлик ва ватанпарварлик исломга ёт «тубан алоқа», хайрия-саховат, ахлоқий тарбия ва яхшиликка чақириш, илм-маърифат тарқатиш исломий давлат қуришдан чалғитувчи ножоиз амаллар сифатида баҳоланади³¹⁶.

«Ҳизбут таҳрир» сиёсий ҳокимиятни уч босқичда (ҳизбий уюшмани шакллантириш; уммат*га таъсир ўтказиш; бошқарувни қўлга олиш) эгаллаб, «бутун оламга Рисолат сифатида даъват ва жиҳод йўли билан» ёйишни даъво қилади³¹⁷. Ҳаракат гўёки келажакда барпо этиладиган халифалик давлатида ислом ақидасидан бошқа асосга асосланган ҳаракат, уюшма ва партияларнинг мавжуд бўлишига йўл қўйилмаслиги таъкидланади³¹⁸. Даставвал партия томонидан Муҳаммад пайғамбар Маккадан Мадинага кўчгунга қадар ўтган вақтга қиёсан олган ҳолда 13 йил ичида араб дунёсида «халифалик» жорий этиш шиори илгари сурилган. Муваффақиятсизликка учрагандан сўнг партия раҳбарияти томонидан «халифалик» қуриш 33 йилда, кейинчалик эса аниқ белгиланмаган муддатда амалга ошиши эътироф этилган.

Партия пирамида шаклида тузилган, мустаҳкам интизом ва махфийлик жорий қилинган тузилмадан иборат. Бош амир ҳузурида «қонун чиқарувчи орган» – «қиёдат» фаолият юритади. Бирламчи бўғин 5-10 кишидан иборат «ҳалқа»лар ҳисобланади. Ташкилотнинг мутаассиб, шахс ва жамият манфаатларига зид моҳияти партияга янги аъзо бўлганларнинг қасамида акс этади. Хусусан, янги аъзо «халифалик давлати барпо қилишга ... ушбу йўлимда жонимни қурбон

³¹⁵ Заллум А. Демократия – куфр низоми. – 73 б.

³¹⁶ Набахоний Т. Ислом низоми. 1953 й. – 25, 91 б.

³¹⁷ «Ҳизбут таҳрирнинг ўзгаришдаги манҳаж». 22.12.1989 йилда Американинг Миссури штатида чақирилган «Муслмон талабалар робитаси» курултойида «Ҳизбут таҳрир» вакили сўзлаган нутқнинг матни. – 33, 47 б.

³¹⁸ Заллум А. Исломда бошқарув низоми. 1996. – 20 бет.

қилиб, оиламдан кечиб бўлса ҳам ҳаракат қилишга ... ваъда бераман», деб қасам ичади.

Ташкилотнинг молиявий асосини фирқа аъзолари тўлайдиган бадал пули ҳисобига тўпланадиган махсус газна – «табарроъ» ташкил этади. Маҳаллий бўлинма раҳбарлари мазкур «ғазнадан» маош олади.

Тарғибот-ташвиқот ишлари яширин «хужра»ларда диний ўқишлар, жамоат жойларида партия ғоялари ёритилган «Ал-Ваъй» журнали ва варақалар тарқатиш, Интернет тармоғида ташкилотнинг диний-сиёсий ғояларини тарғиб қилиш каби усулларда олиб борилади. Давлат идоралари томонидан жиддий қаршилик бўлмаган мамлакатларда партия фаоллари масжидларда ва бошқа турли йиғинларда очик тарғибот ўтказишади.

Ислом дунёсининг уламолари «Ҳизбут таҳрир» ташкилотининг сиёсий ҳокимиятни эгаллашни устувор вазифа сифатида кўриши, қатор шаръий масалаларда ислом аҳкомларига зид фатволарни (амру маъруф ва наҳй мункарни, оҳод ҳадисларни инкор этиши, исломий давлатнинг куфр давлатига жазъя тўлашини жоиз дейиши ва ҳ.к.) бериши, сабабли қаттиқ танқид қиладилар ва адашган фирқа ҳисоблайдилар.

Таъкидлаш жоизки, «Ҳизбут таҳрир» очик тарғиботида исломий давлат барпо этиш йўлида куч ишлатмасликни даъво қилиб, Ғарб мамлакатларидаги айрим сиёсий доиралар мазкур даъвога «ишониб», бошқа давлатлар, хусусан Марказий Осиёда партиянинг экстремистик фаолиятига қарши кўрилаётган қонуний чораларни танқид қилиб келмоқда. Бироқ партиянинг доктринал адабиётининг таҳлили «Ҳизбут таҳрир» етакчилари илгари сураётган ғояларда жиҳодий-салафий оқимлар мафкураси каби жамиятни «куфр»да айблаш ва қуролли жиҳодга даъват мавжудлигини кўриш мумкин. Жумладан, Т.Набаҳоний «Сиёсий қарашлар» китобида оламдаги барча давлатларни «кофир давлат» деб атаб, мусулмонлар улар билан «ҳукман уруш ҳолатида» ҳисобланиши сабабли гўёки «мусулмонлар доимий жиҳод ҳолатида» эканини даъво қилади. Гўёки қуролли жиҳод «наомзининг фарзлиги каби фарз» амал саналиши ва бирорта мусулмондан соқит бўлмаслигини илгари суради ³¹⁹.

А.Заллум барча мусулмон мамлакатларини «куфр диёри» деб атаб, янада муросасиз кураш олиб боришни тарғиб қилган. Унинг

³¹⁹ Т.Набаҳоний. Сиёсий қарашлар. – 57, 58 б.

ғоясига эргашмаган, хусусан, дунёвий давлат, яъни «дин давлатдан ажратилиши лозим», деган фикрда бўлган мусулмонларни «диндан қайтган муртад» ҳисоблаб, уларни «сони миллион-миллион бўлса ҳам, ҳар бир муртадни ўлдиришни тақдирни ҳал этувчи масала деб қараш лозим», деб даъват қилган³²⁰. А.Заллум ислом давлати гўёки доимий жиҳод ҳолатида бўлиб, Ислом ер юзини қамраб олмагунча жиҳод қилиш лозимлигини ташвиқот қилган³²¹.

Юқоридаги ғоялар билан тарбияланган «Ҳизбут таҳрир»нинг маҳаллий бўлимлари 1968, 1969 ва 1993 йилларда Йорданияда давлат тўнтаришига қаратилган жиноий ҳаракатларни амалга оширишган. 1972 йили «ҳизбчилар»нинг Ироқ мамлакати жанубидаги фитнаси ҳам бостирилган. 2000 йил Туркияда «Ҳизбут таҳрир»нинг 23 нафар аъзоси «давлат асосини бузиш»га қаратилган ҳаракатлари учун суд қилинган. 1999–2000-йилларда Ливан ва Сурияда қуроли исён амалга оширишга ҳаракат қилган.

2010-йилларнинг бошида араб мамлакатларида рўй берган нотинчликларда «Ҳизбут таҳрир» исёнчиларни ғоявий қўллаб-қувватлаб, уларни дунёвий давлатларни ағдариб, ушбу партия етакчилигида халифалик барпо этишга чақирган. Хусусан, ташкилотнинг 2012 йил 15 март кунисидаги ўзбек тилида чоп этилган варақасида Сурия армияси «тоғут ҳукуматни ағдариб ташлаб, бошқарувни «Ҳизбут таҳрирга» топшириш»га даъват қилинади³²².

Шунингдек «Ҳизбут таҳрир»нинг Тошкент шаҳридаги бўлими раҳбари Ш.Мирзажанов етакчилигида «Ҳизбут-нусрат», Буюк Британияда партиянинг ашаддий аъзоси Умар Бақри Муҳаммад «Ал-Муҳожирун» каби радикал ташкилотларга асос солганликлари, шунингдек «Акримийлар» ташкилотининг раҳбари А.Йўлдошев, «Ал-Қоида» ташкилотининг Ироқдаги бўлимининг собиқ етакчиси Мусо Аз-Зарқавий аввал «Ҳизбут таҳрир» аъзоси бўлгани ушбу партия ашаддий экстремистларни тарбиялашда салмоқли ўринга эга эканига далил бўлади.

1980-йилларнинг иккинчи ярми ва 1990-йилларнинг бошидан «Ҳизбут таҳрир»нинг маҳаллий бўлимлари Яқин Шарқ ва Шимолий

³²⁰ Заллум А. Халифалик қандай тугатилди. 1962 й. – 186,187,194 б.

³²¹ Заллум А. Исломда бошқарув низоми. 1996. – 177 б.

³²² «Ҳизбут таҳрир». Сурия вилояти. «Суриядаги аҳлимизга, уламоларига, у ердаги қувват аҳлига ва бутун Исломий Умматга қизгин нидо». 15 март 2012 йил.

Африкада (Бирлашган Араб Амирликлари, Иордания, Ироқ, Кувайт, Ливан, Марокко, Миср, Судан, Сурия, Туркия, Тунис, Фаластин, Яман) фаол тарғибот ишлари ўтказиш орқали ўз тарафдорларини кўпайтирган. Ушбу даврда Европада ташкилотнинг фаоллиги Буюк Британия, Дания мамлакатларида, Жануби-Шарқий Осиёда Бангладеш, Индонезия, Малайзия, Покистон, шунингдек Австралияда кузатилган.

«Ҳизбут таҳрир» партиясининг фаолияти Туркияда, Яқин Шарқ ва Шимолий Африканинг аксарият мамлакатларида, шунингдек Тожикистон, Қозоғистон ва Қирғизистонда ноқонуний ҳисобланади. 2003 йили ушбу ташкилот Германия, Покистон ва Россияда ҳам қонунаман этилган.

«Ҳизбут таҳрир» ташкилоти Европада, айниқса, Буюк Британияда илмий доираларда ўзини зўравонлик усуллари рад этувчи ташкилот сифатида тарғиб қилиш орқали кенг фаолият юритиш имконига эга бўлган. Ёллаш ишлари Буюк Британияда Покистон, Туркия ва Африка қитъасидан келган меҳнат иммигрантларининг биринчи ва иккинчи авлоди билан, Германияда эса асосан турк диаспораси ичида амалга оширилади.

1990-йилларнинг бошидан «Ҳизбут таҳрир» ғоялари МДХ худудига кириб кела бошлаган. Даставвал Марказий Осиё республикаларида (Туркменистон бундан мустасно) партиянинг қатор бўлинмалари вужудга келган. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг «ҳизбчилар»нинг экстремистик фаолиятига қарши самарали кураш олиб бориши оқибатида 2000-йиллардан «Ҳизбут таҳрир» минтақада мумкин қадар яширинча ҳаракат қилишга ҳамда фаол тарғибот-ташвиқот ишларини Россия ва Украина мамлакатларида олиб боришга ўтди.

Ҳозир «Ҳизбут таҳрир»нинг МДХ мамлакатлари ичида Қирғизистон ва Украинада (асосан Қрим яримроли) фаол ҳаракат олиб бораётгани кузатилмоқда. Маълумотларга кўра, ҳозирги кунда «Ҳизбут таҳрир»нинг Марказий Осиёдаги минтақавий маркази Қирғизистонда жойлашган бўлиб, ушбу республикада партия аъзоларининг сони 20 мингга яқин кишини ташкил этади³²³.

³²³ «Бизда «Ҳизбут-таҳрир» аъзоларининг сони 20.000 га етиб қолди». «Би-би-си» сайти, 14.05.2013 URL: http://www.bbc.co.uk/uzbek/central_asia/2013/05/130514_cy_hizbut_tahrir_members_in_kyrgyzstan_latest.shtml

Симферополда (Украина) эса «Ҳизбут таҳрир» муттасил равишда ўзининг конференцияларини очикдан-очик ўтказиб келмоқда.

«Ҳизбут таҳрир» Тожикистон (11.03.2008, 19.04.2001 йилда «Ҳизби таҳрир» номи билан), Қирғизистон (20.08.2003) ва Қозоғистонда (28.03.2005) экстремистик ташкилотлар, Россияда (14.02.2003) эса террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

Республикада «Ҳизбут-таҳрир» ташкилотининг фаолият услуби муайян ривожланишни бошидан кечирди. Даставвал фаолият яширин гуруҳлар тузиш, яширин тарзда диний-экстремистик мазмундаги варақалар тарқатишга асосланган бўлса, 1990-йилнинг иккинчи ярмида, аҳоли гавжум жойларда варақалар деярли очик тарқатиш, даъватни кенг олиб бориш, жазони ўташ муассасаларида тарғибот ўтказиш усулларига ўтилган. Ҳозир ташкилот кўпроқ Россия ва Украинада меҳнат мигрантлари ичида, Интернет тизими орқали тарғибот ўтказиш, шунингдек аввал ДЭО фаолиятида иштироки учун жазо ўтаётган шахсларнинг оила аъзолари, яқин қариндошларини ўз сафларига жалб қилишга қаратилган жиноий ҳаракатларни амалга оширмоқда.

8. «Таблиғчилар»

«Жамоати таблиғ» (урдуча «جماعت تبلیغی», арабча «جماعة التبليغ» – «хабар етказиш») ташкилоти 1926 йили Ҳиндистоннинг пойтахти Дехли шаҳрининг яқинида жойлашган Меват вилоятида вужудга келган исломий ҳаракат бўлиб, асосчиси «Деобандия» диний мактаби ва мазкур ҳудуддаги «Нақшбандийа-Мужаддидийа» суфий тариқати намояндаларидан бири Муҳаммад Илёс Кандехлавий (1885–1944) ҳисобланади.

XX аср бошларида Ҳиндистонда инглиз маъмурлари жамиятда сипоҳийлар ҳаракатининг бостирилишидан кейин истилочиларга нисбатан кучайиб бораётган умумий норозиликни пасайтириш воситаларидан бири сифатида аҳолини диний асосда ҳиндуийлар ва мусулмонларга бўлиб юборишда кўрар эди. Инглизлар 1905 йили мамлакатда Мусулмон лигаси тузилишига хайрихоҳлик билдирган. 1925 йили ҳиндуийлар ўз съездида ҳинд мусулмонлари ичида даъватни кучайтиришга алоҳида эътибор қаратган³²⁴.

³²⁴ Внесудебное историко-религиоведческое исследование. Профессор Нижегородского государственного лингвистического университета Сеньюткина О. Н. Сайт «За

М.Кандехлавий «таблиғчилар» ҳаракатини даставвал ҳиндуийлик динини қабул қилган собик мусулмонларни исломга қайтариш мақсадида бошлаган. Мадрасалар орқали ташкил этилган тарғибот ишлари ижобий натижа бермаганидан сўнг исломий тарғибот ишларига диний рутбаси бўлмаган миссионерлар – «таблиғчилар»ни жалб қилишга қарор қилинган. Муайян тайёргарлик ўтгандан сўнг таблиғчилар «жамоа»ларга бирикиб, қишлоқ ва шаҳарларга даъват ишлари учун юборилган. «Таблиғчилар»нинг маркази Деҳли шаҳрининг атрофида жойлашган «Низомиддин» масжиди бўлган.

Мазкур «жамоалар»нинг самарали фаолияти оқибатида «таблиғчилар» ҳаракатининг сафи кенгайиб, Жанубий Осиё мамлакатларига тарқалган. Ҳиндистоннинг бўлинишидан кейин «Таблиғчилар» Покистон (Райвинд) ва Бангладешда (Дакка) ҳам ўз штаб-квартираларини очган бўлиб, ҳозирда Райвинд шаҳридаги марказ асосий саналади.

1960-йилларга келиб «таблиғчилар» Ғарбий Европа, Шимолий Америка, Осиё, айрим араб ва Шимолий Африка мамлакатларида, асосан Жанубий Осиё халқлари диаспоралари мавжуд ҳудудларда миссионерлик фаолияти олиб борган. 1978 йили Бутунжаҳон ислом олами ҳомийлигида Англиянинг Дьюсбери шаҳрида очилган масжид «таблиғчилар»нинг Европадаги асосий марказига айланган. Маълумотларга кўра, ҳозир «таблиғчилар» 150 дан зиёд мамлакатда фаолият юритмоқда³²⁵.

Ташкилот расман ўз тарғиботида мусулмонларни Куръон ва Сунна асосида ҳаёт кечиришга ҳамда бошқа динга мансуб одамларни исломни қабул қилишга даъват қилиш билан шуғулланади. М.Кандехлавийнинг бош шиори «Мусулмонлар, ислом асосида турмуш кечиринг!» бўлган. Мутахассисларнинг фикрига кўра, «Таблиғчилар» айнан шариятга асосланган турмуш тарзини тарғиб этиш ва бошқа диндагиларни исломга киритиш орқали ягона ислом давлати тузишга қаратилган режани амалга оширмоқдалар.

«Таблиғчилар» ўз даъватларида Куръонни ва «Таблиғ низоми (Таблиғи нисаб)» тўпламини ўқишни тарғиб қиладилар. Тўплам

правовое государство». URL: <http://www.lawfulstate.ru/index.php/zashitaprav/2010-03-28-13-27-47/q-q/extrajudicial-historical-religion-research-about-qtabligi-dzhamaatq.html>

³²⁵ Комиссина И. Н. Движение «Таблиги джамаат»: теория и практика радикализма // Международная политика, 2011. – № 1(6). – С. 47.

М.Кандехлавийнинг «Ҳаятус Саҳаба (Саҳобийлар ҳаёти)», «Ҳазоил амал (Яхши ишларнинг ҳазилати)» «Ҳазоил садақат (Садақанинг ҳазилати)», «Мунтахаб ал-ҳадис (Танланган ҳадислар)» китобларидан иборат. Таълимот асосини олтита тамойил ташкил этади:

– ягона Аллоҳга ва пайғамбар Муҳаммадга эътиқодан ишониш ва имон келтириш;

– беш маҳал намозни эътибор билан бажариш;

– исломий илмларни ўрганиш ва тез-тез Аллоҳни эслаш (зикр);

– мусулмонларга алоҳида ҳурмат кўрсатиш;

– савоб ишларни қилганда самимий бўлиш;

– исломга даъват қилиш ишларида қатнашиш³²⁶.

Ташкилот етакчиларининг эътирофларига кўра, «таблиғчилар» жамоаси ҳеч қандай ташкилий тузилма ва расмий низомий ҳужжатларга эга бўлмасда, экспертлар аслида ҳаракат М.Кандехлавий оиласи аъзолари етакчилигидаги бир неча даража ва бошқарув иерархиясига эга тузилма эканини таъкидлайдилар.

Жумладан, «Таблиғчилар»нинг раҳбарлари «амир» саналади. Олий амир вазиғасини ҳозирда икки кишидан иборат кенгаш – Зубаир ал-Ҳасан ва Саад Кандехлавий (ташкилот асосчисининг невараси) бажармоқда.

Алоҳида мамлакатдаги олий раҳбар – минтақавий амирлар етакчи таблиғчиларнинг норасмий йиғилишида бир умрга сайланади. Амир муайян мамлакатдаги «Таблиғчилар»га тегишли масжидлар ва марказларнинг фаолиятини бошқаради. Амир ҳузурида консултиватив орган – «шўро» (оқсоқоллар кенгаши) бўлиб, у «таблиғчилар»нинг мазкур мамлакатдаги асосий масжиди – «марказ»да фаолият кўрсатади. Марказларда «таблиғчилар»нинг ойлик йиғилишлари (машвара) ўтказилади, ташкилот таркибига янги аъзолар даъват қилинади ҳамда «жамоат»ларнинг миссионерлик ишлари режалаштирилади.

Энг қуйи тизим саналган «жамоат» 3-10 та «таблиғчи»дан иборат бўлиб, даъват ишлари мазкур гуруҳлар томонидан амалга оширилади. Жамоа аъзолари турли ижтимоий қатламларга, асосан ўрта ва қуйи қатламларга мансуб. Шу билан бирга «таблиғчилар» ичида йирик тадбиркорлар бўлиб, улар ҳаракатга молиявий жиҳатдан ҳомийлик қилади. Мутахассисларнинг фикрига кўра, ҳаракатга турли исломий жамғарма ва айрим бой араб мамлакатлари ҳам моддий ёрдам кўрсатиб туради.

³²⁶ Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Джамаат_Таблиғ

Ҳозирги вақтда «таблиғчилар» уч кунлик (бир ойда 1 марта), 40 кунлик (бир йилда бир марта) ва 4 ойлик (бутун умр давомида марта) даъват ишларига (харудж) чиқадиладар. «Таблиғчилар» одатда арабларга хос узун кўйлақлар кийиб, соқол кўйиб юрадиладар. Даъват ишлари юзасидан эшикма-эшик юриб, фуқаролар билан ислом динига оид суҳбатлар уюштирадиладар, юқорида қайд этилган «таблиғ» тамойилларини тарғибот қиладилар. Даъватдан бўш вақтларда «жамоат» аъзолари амир етакчилигида ўзининг малакасини ошириш билан шуғулланади. Фаол таблиғчилар Покистоннинг Райвинд шаҳрида жойлашган тўрт ойлик малака ошириш курсларида ўқиб келадиладар.

Ҳаракатда миссионерлик фаолиятига аёлларни ҳам жалб қилиш назарда тутилган. Аёллар мустақил «жамоат» бўлиб ёки аралаш гуруҳ (жамоати мастурла) таркибида уч ойда уч кун ва бир йилда икки ҳафталик даъватга чиқадиладар. Одатда аёл «таблиғчилар» асосан уйи атрофида даъват ўтказишга жалб қилинади.

Ташкилотнинг ҳар йилги умумий йиғилиши (ижтимо) маҳаллий, минтақавий ва халқаро даражаларда ўтказилади. Энг йирик ижтимо (Bishwa Ijtema) Бангладешнинг Дакка шаҳридаги штаб-квартирада ўтказилади.

«Таблиғчилар» ОАВ вакиллари билан учрашмаслиги, ҳеч қандай сиёсий чиқишлар қилмаслиги сабабли ҳаракат кўпчилик мамлакатларда шахсни руҳан камол топишга даъват этувчи «беозор» ташкилот сифатида обрў орттиришга эришган. Шу билан бирга, мутахассислар «Таблиғчилар»нинг фаолиятидаги ташкилот ўзи тарғиб қилаётган образдан кескин фарқ қилувчи куйидаги омилларга эътибор қаратадиладар:

— махсус хизматларнинг маълумотига кўра, радикал гуруҳлар «таблиғчилар» ичидан ўзларига номзодларни танлаб олмақдалар. Деярли барча мамлакатларда бир хил услуб қўлланилади: номзод «таблиғчилар»нинг маҳаллий жамоасига аъзо бўлиб, бир неча даъват ишларида қатнашгандан сўнг унга Райвинддаги марказда малака ошириш таклиф қилинади. Покистонда келган номзодга террористик ташкилотларнинг эмиссарлари жанговар тайёргарликдан ўтишни таклиф этадиладар. АҚШ Федерал қидирув бюроси маълумотларига кўра «Ал-Қоида» ташкилоти ҳам «таблиғчилар» ичидан ўзига янги рекрутлар ёлламоқда³²⁷;

³²⁷ Sachs S. A Muslim Group Draws New Scrutiny in US // The New York Times.2003. July 1.

– «таблиғчилар» жамоалари террорчиларнинг ҳаракатланиши ва яширинишига восита бўлиб хизмат килмоқда. Яъни радикал гуруҳ аъзолари «таблиғчилар» жамоасига номига аъзо бўлиб олади;

– «таблиғчилар» турли диний экстремистик гуруҳлар тузилишида фаол иштирок этиб, кейинчалик ҳомийлик ёрдами кўрсатиб келмоқда. Улар қаторида Толибон ҳаракати (Афғонистон, Покистон), «Абу Сайёф» (Филиппин), «Ҳаракатул жиҳоди исломия», «Рожа Сулаймон» (Ҳиндистон), «Ҳаракатул мужаҳидийн», «Жамоати Фуқаро» (АҚШ), «Танзим Ислами» (Покистон), «Даъва ва таблиғ» (Жазоир) каби ақидапараст гуруҳларни келтириш мумкин;

– ҳаракатнинг турли мамлакатларда кенг тармоқ ортган тизими ва ижтимоий мобилликнинг турли жабҳаларини қамраб олганлиги (рекрутлаш, исломлаштириш, жамиятдаги ижтимоий муносабатларга таъсир ўтказиш, исломий партия ва ташкилотларга ёрдам кўрсатиш ва ҳ.к.) унинг ўзининг даъвосига зид равишда сиёсий мақсадлари борлигидан далолат беради. Бангладеш, Покистон, Ҳиндистон каби мамлакатларда йирик сиёсий, ҳарбий ва жамоат арбоблари ичида қатор «таблиғчилар» бўлиб, улар юқори даражада ташкилотнинг сиёсий манфаатларини ҳимоя қилиб келмоқдалар³²⁸.

«Таблиғчилар»ни «Rand Corporation» (АҚШ) экспертлари консерватив фундаментал ҳаракат, Хадсон институти (Вашингтон, АҚШ) тадқиқотчилари «Жанубий Осиёга «вахҳобийлик» ғояларини тарқатаётган таҳдидий гуруҳ» сифатида баҳолайдилар³²⁹. Россиялик эксперт Ю.Б.Щегловин Покистонда Зиё ул-Ҳақ давлат раҳбари бўлган даврда «таблиғчилар»га армия ичида ўз жамоаларини тузишга руҳсат берилганига эътибор қаратиб, «Жамоати таблиғ» ташкилотини «Покистон ҳарбийларининг исломий тузилмалар ичида ўз таъсирини ўтказиш ва ўз манфаатлари ётган ҳудудларда чуқур яширинган резидентуралар ташкил этишга мўлжалланган универсал механизми» деб ҳисоблайди³³⁰.

«Таблиғчилар» собиқ Совет Иттифоқининг Ўрта Осиё ҳудудига 1980-йилларнинг охирида кириб кела бошлаган. Мутахассислар

³²⁸ Алексиев А. «Таблиғи джамаат»: Невидимый легион джихада. Сайт «Журнальный зал». URL: http://magazines.russ.ru/oz/2003/5/2003_5_38.html.

³²⁹ Комиссина И. Н. Движение «Таблиғи джамаат»: теория и практика радикализма // Международная политика, 2011. – № 1(6). – С. 59.

³³⁰ Щегловин Ю. Размышления о «Таблиғ джамаат». Сайт «Институт Ближнего Востока», 27.11.2011. URL: <http://iimes.ru/rus/stat/2011/27-11-11b.htm>

«таблиғчилар»нинг минтақадаги фаолиятининг бош мақсадлари сифатида жамиятни «исломлаштириш» жараёнларини чуқурлаштириш, уларнинг наздида «номига мусулмон бўлган»ларнинг исломий дунёқарашини шакллантириш ва мусулмон бўлмаган қатламларни ислом динига тарғиб қилиш каби мақсадларга йўналтирилган, деб баҳоланмоқда³³¹.

Ҳозир Марказий Осиёда «таблиғчилар»нинг энг фаол миссионерлик ҳаракати Қирғизистонда кузатилмоқда. Маълумотларга кўра, 2013 йил мазкур республикада «таблиғчилар»нинг сони 12 мингдан ошган³³². Фаолият кўрсатаётган 80дан зиёд «таблиғчилар» жамоалари яхлит ташкилий тузилма ва ҳаракат дастурига эга. Мамлакатда диний «даъват» ўтказиш қонунан ман этилмаган бўлиб, Қирғизистон мусулмонлари диний идораси «таблиғчилар»га даъват ўтказиш учун махсус рухсатнома беради. Ҳар ой ҳаракат аъзолари йирик жоме масжидларда республика, вилоят ва туман даражаларида «машвара»лар ўтказилади. Қирғизистонлик журналистлар бугунги кунда «таблиғчилар» республика ҳуқуқий муҳофаза қилиш органлари ва қуролли кучлари ходимлари ичида ҳам тарқатганини қайд этмоқдалар³³³.

Қозоғистонда «таблиғчилар» асосан Покистондаги диний ташкилот ва жамғармалар томонидан молиялаштириладиган масжид ва марказларда ўрнашиб олган ҳолда фаол миссионерлик билан шуғулланиб келмоқдалар. 2012 йили республикада 205 та таблиғчининг ноқонуний фаолияти тўхтатилган³³⁴. 2013 йилнинг 26 февраль куни Астана шаҳри Сарыаркин райони суди ҳукмига мувофиқ «Таблиғчилар» жамоатининг фаолияти Қозоғистонда ман этилган.

Айрим маълумотларга кўра, Тожикистонда ҳозирги кунда 6 мингга яқин «таблиғчи» бўлиб, дастлабки жамоаларни 1990-йилларнинг бошидаги фуқаролик уруши вақтида Афғонистон ва Покистондан чиқиб кетган ва 1997 йилдан сўнг қайтиб келган қочоқлар ташкил этган. Кейинчалик кўпчилик «таблиғчилар» жамоаларига Индонезия,

³³¹ Бабаджанов Б. «Таблиғ» – политическая организация, цель которой – исламизация мира. Сайт «Фергана.Ру», 13.02.2009. URL: <http://www.fergananews.com/articles/6066>

³³² Эрмеков К. (Не) скрытая угроза «мирных» проповедей. Сайт «Жизнь без террора». URL: <http://counter-terror.kz/ru/article/view?id=199>.

³³³ Усенбаев Э. Кыргызстан делает последние шаги к халифату. Сайт «ЦентрАзия», 23.05.2013. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1369281360>

³³⁴ Сайт «Интерфакс» 19.10.2012. URL: <http://www.interfax-religion.ru/kaz/?act=news&div=48467>

Покистон ва Бирлашган Араб Амирликларидаги марказларда ўқиб келганлар етакчилик қила бошлаган. 2006 йили ҳаракатнинг Тожикистондаги фаолияти қонуан ман этилган.

Даствлабки «таблнғчнлар» Россиянинг Тюмень внолятида 1990-йилларнинг ўрталарида пайдо бўлган бўлсада, ҳаракатнинг кенг фаолияти 2004 йили Покистон, Ҳиндистон ва ЖАРдан келган миссионерларнинг Сибирь, Олтой ва Волгабўйи республикаларининг муслмонлар жам бўлиб яшайдиган ҳудудларида тарғибот ўтказишлари билан бошланган.

«Ҳизбут таҳрир» партияси каби «таблнғчнлар» ҳам Марказий Осиё республикаларида ҳаракатнинг ноқонуний фаолиятига ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар томонидан тегишли қатъий чоралар кўрила бошлагач, 2000-йилларнинг иккинчи ярмидан Украина, асосан Крим яриморлидаги ўз фаоллигини оширганлар.

«Жамоати таблнғ» Тожикистон (30.03.2006), Қозоғистон (26.02.2013) ва Россияда (07.05.2009) экстремистик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

Ўзбекистонда даствлабки «таблнғчнлар» жамоалари мустақиллик йиллари бошида фаолият кўрсата бошлаган. Ўзбекистонлик бир гуруҳ диндорлар 1990–92-йилларда «Таблнғчнлар» раҳбарияти томонидан йўлланган таклиф асосида Ҳиндистон ва Покистондаги марказларда бўлган. У ерда махсус тайёргарликдан ўтиб, ватанга қайтиб келган уламоларнинг айримлари жойларда «даъватчи» жамоаларни ташкил этган. Тошкент шаҳридаги «Лангар» масжиди «таблнғчнлар»нинг марказига айланган.

«Даъватчи» жамоалар томонидан дунёвий давлат тамойилларига зид равишда шарият талабларини кўр-кўрона бажариш ва исломий жамият куриш мурасасизлик билан тарғиб қилиниши, анъанавий ханафийлик мазҳабига зид амаллар бажарилиши ва «таблнғчнлар» даъват йўлида ойлаб оилаларини ташлаб кетиши оқибатида диндорлар ва, умуман, фуқаролар орасида низоли ҳолатларнинг юзага келиб чиқиши ҳолатлари кузатилган.

1990-йилларнинг ўрталарида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар томонидан қонуний чоралар кўрилиши натижасида мазкур жамоанинг бугунги кунда республикада фаолияти сусайган.

2.3. Республикада фаолияти аниқланган норасмий диний жамоалар

Маълумки, тарихда чуқур ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни бошидан кечираётган жамиятда ривожланишнинг «ягона тўғри йўли»ни, агар жамиятдаги вазият салбий томонга йўналган бўлса, «ягона нажот йўлини»ни билишга даъво қилувчи турли диний жамоалар ёки секталар вужудга келиши кузатилади. Буни юқорида қайд этилган Реформация даврида Ғарбий Европада кўплаб протестантлик конфессияларининг вужудга келиши ёки 1940-йилларнинг охири, 1950-йилларнинг бошида Фаластинда «Ҳизбут таҳрир» партиясининг вужудга келишининг тарихий сабаблари мисолларида кўриш мумкин.

1990-йилларнинг бошида атеистик шўролар тузумининг парчала-ниб кетиши ва коммунистик мафқуранинг инқирози собиқ Иттифок ҳудудида ғоявий бўшлиқ*ни вужудга келтирди. Ушбу жараён янги мустақил давлатларда диний эркинликларга кенг йўл очиб берилиши билан уйғунлашиб, аҳолисининг асосий қисми мусулмон бўлган Мар-казий Осиё республикаларида туб аҳоли ичида ислом қадриятларига қизиқишнинг кучайишига, бошқача айтганда, «ислом ренессанси»га олиб келди.

Ўзбекистонда ислом дини, исломий маданият ва маърифатнинг қайта тикланиши минглаб масжидларнинг очилиши, Ўзбекистон мусулмонлари идораси тизимида давлат стандартларига мувофиқлаш-тирилган ислом билим юртлари фаолиятининг йўлга қўйилиши, ислом таълимотига оид асарлар тадқиқ қилиниши ва кенг оммага етказилиши, мусулмон тарихига мансуб қадимий ёдгорликлар ва ислом равнақиға катта ҳисса қўшган уламолар дафн этилган зиёратгоҳларнинг обод этилиши, муқаддас «ҳаж» ва «умра»* зиёратларининг ташкил этилиши каби йўналишларда намоён бўлмоқда. Мустақиллик шарофати билан республикада исломга оид нашрлар ўзбек тилида чоп этилиши, аҳолининг диний эҳтиёжларини қондиришда муҳим омил бўлди.

Шу билан бирга, ислом таълимоти бўйича махсус диний маълумотга, чуқур тизимли билимларга эга бўлмаган, динга мойиллиги бор айрим фуқаролар эндиликда исломий манбалар билан яқин танишиб, ислом таълимотини ўзича, айрим ҳолларда минтақа мусулмонлари учун анъанавий бўлган ҳанафийлик мазҳабиға зид шаклда талқин қила бошладилар.

Айни чоғда, муайян даражада харизма ва ташкилотчилик қобилятларига эга, ўзига ишончи юқори бўлган айрим «янги диндорлар» ўз ғояларини бошқаларга ҳам тарғиб қила бошладилар. Оқибатда, 1990-йилларнинг биринчи ярмида республикада аслида диний илмларга эга бўлмаган шахслар етакчилигида бир неча норасмий диний жамоалар шаклланди. Таъкидлаш жоизки, норасмий диний жамоалар аъзолари ичида махсус диний маълумотга эга шахслар деярли учрамайди.

Норасмий диний жамоалар илгари сураётган диний-ғоявий қарашларнинг аксарияти соф диний характерга эга бўлиб, «халифалик қуриш» каби диний-сиёсий мақсадларга бўйсундирилган бўлмасада, ақидавий қарашларда ҳанафийлик мазҳаби таълимотига мутлақо зид ғояларни тарғиб этиш ва уларга эргашмаган мусулмонлар ва бошқа динга эътиқод қилувчиларга ўта кескин муносабат билдириш мавжуд. Жамоалар ичида жорий қилинган секталарга хос, айрим ҳолатларда фуқароларнинг қадр-қимматини камситувчи тартиблар жорий қилинган ҳамда жамиятга салбий муносабатлар шакллантирилган.

Оқибатда норасмий жамоа аъзоларининг жамият билан ижтимоий алоқаларининг узилиб қолиши, улар ва бошқа фуқаролар орасида ўзаро можаролар келиб чиқиши, айрим адептларнинг оилалари барбод бўлиши каби ижтимоий иллатлар кузатилмоқда. Айрим норасмий диний жамоа раҳбарлари эса ўз тарафдорларини шахсий манфаат йўлида фойдаланиш ҳолатлари ҳам мавжуд.

Таъкидлаш жоизки, норасмий диний жамоаларнинг фаолиятида иштирок этиш, ушбу жамоанинг ғоялари асосида диний таълим олиш ёки ўргатиш Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» қонунининг 5 ва 9-моддаларини бузиш ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси, Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг тегишли моддаларида белгиланган қонуний жазо қўлланишига олиб келади.

Ҳозирги кунда республикада фаолияти кузатилаётган норасмий диний жамоалар қаторига «Маърифатчилар», «Шоҳидийлар» ва «Бахшиллочилар»ни киритиш мумкин³³⁵.

³³⁵ Норасмий диний жамоалар бўйича маълумотлар Дин ишлари бўйича қўмитага экспертизага тақдим этилган материаллар ва муаллифнинг қайд этилган жамоа аъзолари билан суҳбатлари асосида тайёрланган.

1. «Маърифатчилар»

«Маърифатчилар» жамоасига 1990-йилларнинг ўртасида Фарғона вилояти Тошлоқ туманида мазкур ҳудудда истиқомат қилувчи Баҳодир Мамажонов (1950 й.т.) томонидан асос солинган.

Жамоанинг ғоявий таълимоти Б.Мамажанов томонидан ёзилган ва ноқонуний тарзда чоп этилган «Маърифат», «Тилак», «Намоз-Сифиниш», «Рост-Қуръон» китоблари ҳисобланади. Китоблар ўта савиясиз, диний ва илмий асоссиз, грамматик қоидаларга амал қилинмаган ҳолда пала-партиш ёзилган. Барча сўзлар, шу жумладан, Қуръон ва намоздаги араб тилидан ўзбек тилига кириб қолган сўзлар ҳам туркий тилга таржима қилинган.

«Маърифат» китоби Б.Мамажановнинг диний мавзудаги фикрлари ва нозил бўлиш тартибига кўра жойлаштирилган бир неча сураларнинг таржимасидан иборат. Ушбу китоб номидан келиб чиққан ҳолда аҳоли ичида Б.Мамажановнинг издошлари «Маърифатчилар» деб аталган. Б.Мамажанов эса ўзини ва тарафдорларини «Тўғри дин»дагилар деб ҳисоблайди.

«Намоз-Сифиниш» китобида Б.Мамажанов томонидан белгиланган «намоз тартиби баён қилинган. «Рост-Қуръон» китобида ҳам гўёки «Усмон ибн Аффон даврида Қуръон нотўғри тартибланган» деган даъво остида суралар нозил бўлиш тартибига кўра жойлаштирилган.

Б.Мамажанов ўзи ва жамоасини асл мусулмонлар деб даъво қилсада, у илгари сурган аксарият ғоялар анъанавий ислом таълимотига тамомила зид келади. Жумладан, «Маърифатчилар»нинг даъволарига кўра:

– Қуръон ва намоз миллий тилда, яъни ўзбек тилида ўқилиши шарт ҳисобланиб, гўёки «ўзи аниқ билмаган нарсага эргashiш» ширк экани эълон қилиниб, «ота-боболаримиз ...мушрик эдилар» деб ҳисобланади;

– 1990 йили «Шарқ юлдузи» журналида чоп этилган Қуръон таржималари назарда тутилиб, Ўзбекистон аҳолиси фақат ушбу йили ҳақиқий Қуръонга (Б.Мамажановнинг даъвосича – «Рост-Қуръон») эришган, унгача Қуръонга гўёки «шайтон суралари қўшилган» деб даъво қилинади ҳамда мавжуд тафсирлар тан олинмайди;

– гўёки Муҳаммад пайғамбарга «унинг вазифаси фақат Қуръонни етказиш эди» деган даъво билан ҳурмат кўрсатилмайди, «хулофай рошидинлар»дан кейинги халифалар «дўзахи» саналади;

– Қуръон ягона муқаддас манба ҳисобланади, ҳадислар тан олинмайди;

– дунёвий партия ва бошка диндагилар, шу жумладан, яҳудий ва христианлар «шайтонга эргашган» деб даъво қилинади³³⁶;

– мазҳабларга эргашиш «ширк» амал ҳисобланади;

– гўёки исроф баҳонасида давлат байрамлари ва туғилган кунларни нишонлаш, тўй-маъракалар ўтказиш, диний маросим ва урф-одатлар диндан чиқарувчи ширк амаллар қаторига киритилган;

– намоз ва ибодатда ишлатиладиган сано ва саловотларнинг барчаси ўзбек тилида ўқилиши жорий қилинган, намоз вақти ва тартиби эътиборга олинмайди, бир суткада беш маҳал азонсиз, Б.Мамажанов белгилаган вақт ва тартибда 17 ракат, кечаси 2 ракат суннат намози ўқилади³³⁷.

Жамоа аъзолари асосий қисмини Б.Мамажановнинг қариндошлари ва яқинлари ташкил этади. 1990-йилларда ташкилот аъзоларининг айримлари, жумладан Б.Мамажановнинг ўғиллари «ҳижрат» даъвосида Ўзбекистон ислом ҳаракатининг хорижий жанговар лагерларида бўлиб келган³³⁸.

«Маърифатчилар» гўёки «чин динга мансуб» инсонлар сифатида анъанавий ислом таълимотига эътиқод қилувчилар билан мулоқотда ўзини такаббур тутиш, жамоани «камбағаллар дини» тарафдори сифатида расмий масжидларда фаолият юритувчи диний ходим ва уламоларга қарама-қарши қўйиш, жамоадан ташқаридагилар билан мумкин қадар мулоқот қилмасликка ҳаракат қилиш каби секталикка хос хусусиятларни намоён қилади.

Ҳозир «Маърифатчилар» жамоасининг оз сонли аъзолари Фарғона вилоятининг Тошлоқ тумани ва Самарқанд вилоятининг Иштихон туманида истикомат қилади.

2. «Шоҳидийлар»

«Шоҳидийлар» жамоасининг фаолиятига Андижон шаҳри ва туманида 1990-йилларнинг бошида Каримов Хабиб (1944 й.т.) томонидан асос солинган. Х.Каримов аслида ҳеч қандай диний

³³⁶ Мамажанов Б. «Маърифат», 15, 16, 9, 7, 6-бетлар.

³³⁷ Мамажанов Б. «Намоз-сиғиниш», 1, 21, 7, 18-бетлар.

³³⁸ Бабаджанов Б. Кто по ту сторону баррикад? (О секте Акрамия и ей подобных) // Расы и народы. Ежегодник. Вып. 32. – М : Наука, 2006. – С. 42–107.

маълумотга эга бўлмай, жамоага хос диний қарашларни Тошкент шаҳрида яшаб юрганда пойтахтда истиқомат қилувчи шахси номаълум фуқаролардан ўзлаштирган.

«Шоҳидийлар»нинг диний қарашларида ислом таълимотига зид қуйидаги тамойиллар мавжуд:

– Қуръон тафсирилари ва ҳадислар инкор қилинади;

– беш маҳал намоз ўқиш рад этилади, исталган вақтда икки ракат намоз ўқилади, гўёки солиҳ амаллар намоз ҳисобига ўтади деб ҳисобланади;

– Макка шаҳридаги «Масжиду Ҳаром»дан бошқа масжидлар тан олинмайди, имом-хатиблар гўёки соф исломдан қайтган ҳисобланиб, жамоа аъзоларига намоз учун масжидга бориш ман этилган, жума намози фақат Макка аҳлига фарз этилган деб даъво қилинади;

– исломий маросимлар ҳам ўтказилмайди. Жумладан, 2001 йилнинг сентябрида Х.Каримов онаси вафот этганда майитни кечаси яширинча, «жаноза» ўқимай кўмиб келган;

– жамоа аъзоларига тўй ва бошқа дунёвий маросимларни ўтказиш ёки иштирок этиш тақиқланган;

– спиртли ичимлик ичиш ҳаром саналмайди.

«Шоҳидийлар» жамоага янги аъзоларни асосан ўзларининг яқин қариндошлари ичидан жалб қиладилар. Қуда бўлиш ҳам одатда фақат жамоа доирасида амалга оширилади. Янги аъзоларга 70 кун рўза тутиш буюрилади.

Жамоа аъзоларига диний тушунчалар «Қуръондан маъруф» номли китоб асосида берилади. Мутахассисларнинг фикрига кўра, мазкур китоб 1960-йилларда Тошкент шаҳри ва вилоятида вужудга келган, бугунги кунда фаолияти кузатилмаётган «Аҳли Қуръон» норасмий диний жамоаси аъзолари томонидан тайёрланган. Мазкур жамоа томонидан ҳам даставвал муқаддас матн сифатида фақат Қуръон тан олиниб, ҳадислар рад этилган ҳамда мазҳабларга эргашиш танқид қилинган.

Ҳозир оз сонли «шоҳидийлар» Андижон шаҳри ва Андижон тумани худудида яшайди.

3. «Бахшиллочилар»

«Бахшиллочилар» норасмий диний жамоасига Бухоро вилоятида туғилган Алиев Бахшилло томонидан 1997 йилда асос солинган.

Б.Алиев ўз тарафдорларига тарғиб қилиб келадиган диний қарашларда анъанавий исломга тамомила зид келувчи қатор тамойиллар мавжуд. Жумладан:

– Б.Алиев ўзини аввал қиёматдан олдин келадиган Маҳдий, кейинчалик эса пайғамбар, турмуш ўртоғи Моҳира Алиевани «муслмонлар онаси», фарзандларини «муслмонлар амири», яқин издошларини «саҳобийлар» деб эълон қилган;

– жамоада шаҳодат калимасида Б.Алиевни пайғамбар деб тан олиш жорий қилинган;

– Б.Алиев гўёки уни зиёрат этган шахс ҳаж амалини бажарган одамнинг савобини олишини, ўзига эргашганларга қиёматда савол-жавоб йўқлиги, улар қандай ҳолатда вафот этишидан қатъий назар, шаҳидлик мақоми берилиши, ҳатто барча эркак маслакдошларига пайғамбарлик даражаси берилиши ҳақида тарғиб қилади;

– «Бахшиллочилар» намоз исломда беш маҳал эканини инкор этган ҳолда, гўёки бир кеча-кундузга уч маҳал фарз қилинган, деб ҳисоблайдилар;

– ўғил фарзандларни ислом талабларига мувофиқ хатна қилдириш бекор қилинган.

Жамоада тартиб диний секта шаклида ташкил этилган бўлиб, жамоа аъзоларининг жамият билан ижтимоий алоқалари бузилган. «Бахшиллочилар» Б.Алиевнинг барча кўрсатмаларини сўзсиз бажарадилар ҳамда унга тегишли буюмларни «табаррук» санашади. Баъзи адентлар турмуш ўртоқларини М.Алиевага «мухлиса» этиши оқибатида жамоада ўзига хос «аёллар қаноти» вужудга келган. Жамоадаги жорий этилган мутаассибона итоат ва Б.Алиевнинг шахсий манфаатларини барча нарсдан устун қўйиш оқибатда «Бахшиллочилар»нинг аксарияти маҳалладошлари, қариндош-уруғлари, касбдошлари билан алоқалари узилган, айримларининг оилалари барбод бўлган.

Б.Алиев 1990-йилларнинг охирида аҳоли ичида диний ва миллий асосда низо келтириб чиқаришга қаратилган жиноий хатти-ҳаракатлар содир этгани учун жазога тортилган. 2006 йили озодликка

чиққач, Россия Федерациясига доимий яшаш учун кўчиб кетган. Айнан мана шу даврда Б.Алиев издошлари ичида гўёки уни зиёрат қилганларга ҳожи мақоми берилиши ҳақидаги ғояларни тарқатган. Россияга келган «Бахшиллочилар» Б.Алиевга катта миқдорда пул беришлари, шунингдек ишга ёлланиб, топган даромадларининг асосий қисмини жамоа етакчисига топширишлари кузатилмоқда. Жумладан, 2008–2010-йиллар давомида жамоа аъзолари шу тариқа гўёки «ҳижрат»га чиқиб, ўз етакчиларига «байтулмол» сифатида пул тўплаб берганлар³³⁹.

Ҳозирги кунда Б.Алиевнинг илгари сураётган ғояларининг ижтимоий хатари ва соф ислом таълимотига зид экани юзасидан ўтказилган профилактик ва тушунтириш ишлари натижасида «Бахшиллочилар» жамоаси ақсарият аъзолари жамоани тарк этган. Жамоанинг аъзолари асосан Бухоро ва Когон шаҳарларида истикомат қилади.

³³⁹ Яхшиев Н., Умаров Б. Пайғамбарликка даъвогар найрангбоз ҳамда унга эргашган маънан сўқир кимсалар. «Бухоронома» газетаси, № 53, 06.07.2011.

III БОБ. ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ, ТЕРРОРИЗМ ВА ДЕСТРУКТИВ ДИНИЙ ҒОЯЛАРГА ҚАРШИ ҚУРАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ҒОЯВИЙ АСОСЛАРИ

Диний экстремизм инсоният билан бирга XXI асрга кириб келган энг хавфли ижтимоий иллатлардан биридир. Диний экстремизм диний ранг-барангликни рад этиши билан мамлакат тараққиётининг муҳим тарихий омили бўлган фуқаролараро ҳамжиҳатликка раҳна солади. Ақидапарастлар нафақат ижтимоий ҳаётнинг сиёсий, иқтисодий ёки маданий соҳаларига зарар етказадилар, балки жамиятга оммавий тарзда психологик босим ўтказиб, энг мудҳиш шакллардаги зўравонлик ва агрессивлик мафқурасини ёядилар.

Шу нуқтаи-назардан, жамиятда диний асосда низолар чиқишига йўл қўймаслик, динни сиёсийлаштириш ва сохталаштириш орқали мамлакатдаги ижтимоий барқарорликни издан чиқаришга қаратилган ҳар қандай ҳаракатнинг олдини олиш давлат ва жамиятнинг олдида турган ҳаётий муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Диний экстремизмга қарши курашнинг самарадорлигини оширишда халқаро ташкилотлар, давлатлараро кўп ва икки томонлама ҳамкорликни йўлга қўйиш, миллий қонунчиликда мустаҳкам ҳуқуқий асос яратиш, шунингдек, ақидапараст гуруҳларнинг жиноий фаолиятини фoш этиш ва аҳолида диний-экстремистик ғояларга қарши мафқуравий иммунитет шакллантириш муҳим ўрин тутди.

3.1. Ўзбекистоннинг диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш соҳасида халқаро ҳамкорлиги

Бугунги кунда диний экстремизм ва терроризм алоҳида мамлакатларнинг миллий хавфсизлиги ва умуман жаҳон ҳамжамиятига жиддий таҳдид уйғотаётган омилга айланди. Умумбашарий муаммога айланган диний экстремизм ва терроризмни жаҳон ҳамжамияти фақат биргаликда, турли тор геосиёсий манфаатлардан воз кечган ҳолда ҳаракат қилибгина енга олиши мумкинлиги аксарият давлатлар томонидан тан олинган ҳақиқатдир.

Халқаро ҳамжамят экстремизм ва терроризмни сиёсий мақсадларга эришиш воситаси сифатида қатъиян рад этади. БМТ терроризмга қарши курашнинг асосий йўналишлари сифатида аксилтеррористик фаолият*нинг зарур миллий ва халқаро ҳуқуқий базасини яратиш, халқаро аксилтеррор марказларни шакллантириш ҳамда террористик фаолият кўп кузатилаётган минтақаларда ижтимоий-иқтисодий вазиятни соғломлаштиришни эътироф этади.

XX асрнинг 30-йилларидан буён терроризмга қарши курашнинг турли жиҳатларига бағишланган 16 та халқаро (13 та асосий конвенция ва 3 та қўшимча баённома) ва 7 та минтақавий шартнома имзоланган. Жумладан, БМТ Бош Ассамблеясининг 1994 йил 9 декабрдаги 49/60 сонли «Халқаро терроризмга барҳам бериш чоратадбирлари» тўғрисидаги Қарорида терроризмга инсониятга қарши қаратилган жиноятларнинг «барча шакли ва кўринишлари» сифатида таърифланиб, унга қарши кураш йўналишидаги асосий халқаро ҳуқуқий ҳужжатларнинг рўйхати келтирилган.

2006 йилнинг 8 сентябрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг 60-сессиясида Қарор ва унга илова қилинган режа шаклида «Глобал аксилтеррористик стратегия» қабул қилган. Ушбу ҳужжатда ташкилотга аъзо давлатлар терроризмга қарши курашнинг ягона стратегик ва оператив ёндошувини шакллантирдилар. Ҳужжатда терроризмнинг барча давлатлар томонидан қораланиши, терроризмни молиялаштиришга қарши кураш давлатлараро ўзаро ҳамкорлик, ягона маълумотлар базасини яратиш, Интернет тармоғида инновацион аксилтарғибот ишлари ташкил этиш, террорчилар ва улар фойдаланадиган материалларнинг ҳаракатланишига тўсқинлик қилиш мақсадида чегараларни қўриқлаш ва божхона назорати тизимларини такомиллаштириш каби йўналишларга урғу берилган³⁴⁰.

Ҳозирги кунда БМТнинг терроризмга қарши курашувчи қуйидаги органлари фаолият юритмоқда:

– «Ал-қоида» ва Толибонга қарши санкциялар қўллаш Қўмитаси (1999 йил БМТ Хавфсизлик Кенгаши (ХК)нинг 1267 Қарори билан тузилган);

– Аксилтеррористик тадбирларни мақсадли амалга оширувчи гуруҳ (2005 йил БМТ Бош котиби томонидан ташкил этилган);

³⁴⁰ ООН на страже мира и безопасности во всем мире. Сайт «ООН». URL: <http://www.un.org/ru/aboutun/booklet/terrorism.shtml>).

- Аксилтеррористик қўмита (2001 йил, БМТ ХКнинг 1373 Қарори);
- Ишчи гуруҳ (2004 йил, БМТ ХКнинг 1566 Қарори).

Бироқ БМТнинг юқорида қайд этилган ҳаракатларига қарамай, терроризмга қарши халқаро миқёсда кураш ташкил этишда муаммолар сақланиб қолмоқда. Асосий муаммолардан бири БМТга аъзо давлатлар томонидан терроризм ёки террористик ташкилотларга нисбатан ягона муносабат йўқ экани ҳисобланади.

Шу билан бирга, Ғарб мамлакатларидаги айрим сиёсий доиралар томонидан диний экстремизм ва терроризмга қарши халқаро миқёсдаги курашда «иккиламчи» сиёсат олиб борилаётгани воқеликка салбий таъсир ўтказаётганини қайд этиш лозим. Айрим давлатлар қўмағида баъзи диний-экстремистик гуруҳ аъзолари гўёки «эътиқод жабрдийдалари» сифатида халқаро гуманитар ҳуқуқ институтларидан «сиёсий қочқин» мақоми ва моддий ёрдам олиш, хорижий мамлакатларда очиқ фаолият юритиш йўлида фойдаланишга интилмоқда. Мисол сифатида 2005 йилнинг май ойида Андижон шаҳрида қўплаб бегуноҳ одамларнинг қонини тўккан ва мудҳиш жиноятлар содир этган «Акримийлар» гуруҳи аъзоларининг бир қисми Қирғизистон орқали айрим Европа мамлакатлари ва АҚШга олиб чиқиб кетилганини қайд этиш мумкин.

Ўзбекистоннинг диний экстремизм ва терроризмга қарши халқаро майдонда олиб бораётган сиёсати минтақа ва умумбашарий даражада тинчлик ва барқарорликни сақлаш, мамлакат суверенитети*, ривожланишининг бардавомлиги ва халқнинг эркин фаровон ҳаётини таъминлашга қаратилган. Бугунги кунда БМТнинг терроризмга қарши курашга доир 13 та асосий ҳужжати мавжуд бўлиб, Ўзбекистон ушбу йўналишдаги барча конвенция ва протоколларни имзолаган ва изчил ижро этиб келмоқда³⁴¹.

Мустақилликка эришган Ўзбекистон Республикаси диний мутаассиблик, ақидапарастлик, экстремизм ва террорчиликнинг минтақавий ва умумбашарий миқёсдаги хавф эканидан келиб чиқиб, жаҳон ҳамжамияти биргаликда унга қарши курашиши лозимлиги тўғрисидаги ғояни жаҳоннинг нуфузли ташкилотлари минбарларидан эълон қилди. Жумладан, 1999 йилнинг ноябрь ойида Европада

³⁴¹ Узбекистан и вопросы международной безопасности. Сайт «Министерство иностранных дел Республики Узбекистан». URL: mfa.uz/rus/mej_sotr/uzbekistan_i_voprosi_mejdunarodnoy_bezopasnosti.

хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг Стамбул саммитида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов БМТ тизимида терроризмга қарши кураш бўйича Халқаро марказ ташкил этиш ҳақида таклиф киритган. Мазкур таклиф 2000 йил 7-8 сентябрь кунлари Нью-Йоркда бўлиб ўтган БМТнинг «Минг йиллик» саммитида такрор айтилган.

Афсуски, етакчи давлатлар ва халқаро ташкилотлар ушбу таклифнинг нақадар долзарб эканини фақат 2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан сўнг англаб етдилар ҳамда 2001 йил 28 сентябрь куни БМТ Хавфсизлик кенгашининг 1373-сонли резолюцияси билан Хавфсизлик кенгаши таркибида Терроризмга қарши кураш қўмитаси тузилди.

Ўтган давр ичида Ўзбекистон томонидан қўшни Афғонистонда ижтимоий-сиёсий вазиятни барқарорлаштириш йўлида изчил сиёсат олиб борилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов 1993 йил 28 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида қилган маърузасида халқаро ҳамжамиятни Афғонистонда кенг илдиз отган диний экстремизм ва терроризм нафақат ушбу мамлакат, балки жаҳон ҳамжамиятига таҳдид солиши ҳақида огоҳлантириб, муаммони биргаликда ҳал этишга чақирган. Республика раҳбарияти томонидан ушбу йўналишда иккита ташаббус – Афғонистонга қурол олиб киришни ман этиш (эмбарго) ва ушбу мамлакатнинг дўст ва қўшнилари бўлган «6+2» гуруҳини тузган ҳолда қуролли қарама-қаршилиқларга чек қўйиб, муаммоларни тинч музокара йўли билан ҳал этиш таклифларини киритган³⁴².

2013 йилнинг 9 май куни Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов Хотира майдонида оммавий ахборот воситалари вакиллари билан суҳбатда Афғонистондаги мураккаб ижтимоий-сиёсий аҳволнинг ечими «сиёсий йўл бўлиб, қандай қийин бўлмасин, қарама-қарши кучларни музокаралар орқали ўзаро келишувга олиб келишдир», деб таъкидлади³⁴³.

Ўз навбатида, Ўзбекистон МДХ ва ШХТ каби минтақавий ташкилотлар доирасида қабул қилинган диний экстремизм ва терроризмга қарши курашга қаратилган шартномалар, масалан, «Терроризм, сепаратизм ва экстремизм билан кураш ҳақидаги Шанхай

³⁴² Правительственный портал РУ. URL: www.gov.uz/ru/business/international/membership/273

³⁴³ «Ўзбекистон овози» газетаси, 2013 йил 10 май, 91-сон, 1-бет.

Конвенцияси» (Шанхай, 15.06.2001 й.)ни бажаришда фаоллик кўрсатмоқда³⁴⁴. ШХТ доирасидаги Аксилтеррор марказининг Тошкент шаҳрида жойлашганини Ўзбекистоннинг терроризмга қарши курашда минтақадаги ўрнининг эътирофи сифатида баҳолаш мумкин.

Бундан ташқари, Ўзбекистон дунёнинг кўплаб давлатлари, жумладан, АҚШ, Россия, Хитой, Ҳиндистон, Саудия Арабистони, Эрон ва Марказий Осиё республикалари билан халқаро терроризмга қарши кураш бўйича иккиёқлама шартномалар асосида самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда.

Ўзбекистон томонидан диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш борасида имзоланган барча халқаро, минтақавий ва иккиёқлама шартнома, конвенция ва протоколларда белгиланган қоидалар республикада мазкур йўналишда қабул қилинган қонунлар ва бошқа ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топмоқда ва тўлақонли ижроси таъминланмоқда.

3.2. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг ҳуқуқий асослари

Республикада диний экстремизм ва ақидапарастликка қарши кўрилаётган чора-тадбирлар ҳақида сўз юритганда Ўзбекистон Республикаси Конституциясида «Ўзбекистон – суверен демократик республика» (1-модда) ва «Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас» (12-модда), деб белгилаб қўйилганига алоҳида эътибор қаратиш лозим³⁴⁵. Яъни Ўзбекистоннинг дунёвий тамойиллар асосида ривожланиши халқнинг хоҳиш-иродаси бўлиб, жамиятда ҳеч қандай, шу жумладан, исломий мафкура устувор ўрин тутишига йўл қўйилмайди.

ДЭО таркибида фаолият юритаётган шахс диний эътиқоди ёки дунёқараши учун эмас, балки Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодекси ёки Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси ва бошқа қонунларда аниқ белгиланган жиноий ишларни содир этгани ва қонунбузарлиги учун жазога тортилади.

³⁴⁴ 2-иловага қаранг.

³⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент : «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. – 4, 5 б.

Диний экстремизм шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётӣ муҳим манфаатларига таҳдид солади. Жумладан, диний-экстремистик оқим таркибига кириб қолган шахс:

– оиласи, қариндош-уруғлари ва яқин инсонларидан маҳрум бўлади;

– жамиятдаги ижтимоӣ мавқеини йўқотади, чуқур илм олиш, яхши касб эгаси бўлиш ва ҳаётда муносиб ўрин эгаллаш имкониятларидан айрилади;

– ён-атрофидаги жараёнларга шахсий муносабатга эга бўла олмай, воқеликка фақат ДЭО нуқтаи-назаридан қарашга мажбур бўлади;

– умри қамокда ёки ўзга юртларда хор-зор ва саргардонликда ўтади, ота-онаси, турмуш ўртоғи ва фарзандлари олдидаги инсоний мажбуриятларини бажара олмайди.

Ўз навбатида, диний-экстремистик ғоя ва ёт диний қарашларнинг жамиятдаги ижтимоӣ-маънавий муҳит ва тадрижий ривожланишга зарарли таъсири қуйидагиларда акс этади:

– ДЭО аъзоси қонуний жазога тортилиши ёки «ҳижрат» даъвосида хорижий юртларга чиқиб кетиши оқибатида жамиятнинг бирламчи бўғини бўлган оилаларда парокандалик юзага келади, фарзандлар тарбиясиз, оилалар эса боқувчисиз қолади;

– жамиятда анъанавий кадрятларни авлоддан авлодга узатиш тизими ва тадрижий ривожланиш жараёни бузилади, мазкур жамиятда асрлар оша муҳим ўрин тутган миллий, маданий, тарихий кадрятлар аҳамиятини йўқотиши оқибатида маънавият пасаяди;

– экстремистик ва террористик ҳаракатлар содир этилиши орқали жамиятда «ёвузлик чегараси» пасайиб, одамлар қотиллик, қийноқ, босқинчилик, гаровга олиш, қулчилик каби жиноятларга кўникиб қолади. Айни чоғда, ушбу ёвузликлар жамиятнинг муайян қисмида ваҳима уйғотади, қочоқлар оқими пайдо бўлади;

– терроризм ва экстремизм, улар оқибатида келиб чиқадиган ижтимоӣ беқарорлик жамиятда криминал жиноятларнинг авж олишига хизмат қилади;

– иқтисодиёт издан чиқиб, ишсизлик ортади;

– давлат томонидан хавфсизлик чораларини кўриш учун бюджет маблағларини сарфлаши, шунингдек террористик ҳаракат оқибатида кўрилаётган моддий зарар жамиятга иқтисодий жиҳатдан катта зарар етказади. Оқибатда ишсизлик ошади, ижтимоӣ муҳофазага

йўналтирилган лойиҳалар бажарилмай қолади, аҳолининг турмуш даражаси пасаяди;

– мамлакатнинг тақдири иқтисодий донор ва курул-аслаҳа сотувчи давлатларга боғлиқ бўлиб қолади.

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, жамият ва алоҳида шахсни таназзулга бошловчи ғайриинсоний мафкура таъсиридан, у диний ёки сиёсий мазмунга эга бўлишидан қатъи назар, ҳимоя қилиш давлатнинг жамият хавфсизлиги*ни таъминлаш соҳасидаги муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан Ўзбекистонда диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг мустаҳкам ҳуқуқий замини яратилган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-моддасига мувофиқ, «Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиғи ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти тақиқланади»³⁴⁶.

Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунининг 5-моддасининг 6-бандида «Диндан давлатга ва Конституцияга қарши тарғибот олиб боришда, душманлик, нафрат, миллатлараро адоват уйғотиш, ахлоқий негизларни ва фуқаровий тотувликни бузишда, бўҳтон, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмаларни тарқатишда, аҳоли ўртасида ваҳима чиқаришда ҳамда давлатга, жамият ва шахсга қарши қаратилган бошқа хатти-ҳаракатларда фойдаланишга йўл қўйилмайди. Терроризм, наркобизнес ва уюшган жиноятчиликка қўмаклашадиган, шунингдек бошқа ғаразли мақсадларни кўзловчи диний ташкилотлар, оқимлар, секталар ва бошқаларнинг фаолияти ман этилади», деб қайд этилган.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига, мансабдор шахсларга газийқ ўтказишга қаратилган ҳар қандай уриниш, шунингдек яширин диний фаолият қонун билан тақиқланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» Қонуни (15.12.2000 й.) мазкур йўналишдаги давлат

³⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент : «Ўзбекистон», 2007 й. – 11 б.

сиёсатини амалга ошириш тартибини меъёрловчи махсус ҳуқуқий акт бўлиб, республикада терроризмга қарши курашнинг ҳуқуқий ва ташкилий асосларини, давлат ва жамоат ташкилотларининг терроризмга қарши курашдаги фаолиятини мувофиқлаштириш тартибини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикасининг «Жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни (26.07.2004 й.) жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солади.

Диний экстремизм ва терроризм билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар, ноқонуний диний жамоалар тузиш, уларнинг фаолиятида иштирок этишга ундаш учун жавобгарликка тортиш асоси ва тартиби Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси (МЖТК) ва Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодексида (ЖК) белгиланган.

Жумладан, диний экстремизм ва терроризм билан боғлиқ қонунбузарликларнинг асосий кўринишлари ва уларга нисбатан қўлланиладиган санкциялар қайд этилган МЖТК ва ЖКнинг тегишли моддалари куйидагилардан иборат³⁴⁷:

– жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш мақсадида сақлаш: МЖТКнинг 184-моддаси, ЖКнинг 244-1-моддаси;

– диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш: МЖТКнинг 184-2-моддаси, ЖКнинг 244-3-моддаси;

– миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш: МЖТКнинг 184-3-моддаси;

– ғайриқонуний нодавлат нотажорат ташкилотлар, оқимлар, секталарнинг фаолиятида қатнашишга ундаш: МЖТКнинг 202-1-моддаси, ЖКнинг 216-1-моддаси;

– диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш: МЖТКнинг 240-моддаси, ЖКнинг 216-2-моддаси;

– диний таълим бериш тартибини бузиш: МЖТКнинг 241-моддаси, ЖКнинг 229-2-моддаси;

³⁴⁷ 3-иловага қаранг.

– ёлланиш, яъни низолашаётган давлатнинг фуқароси ёки ҳарбий хизматчиси ҳисобланмаган ёхуд назорат қилиниб турган низолашаётган давлат ҳудудида доимий яшамайдиган ёки ҳеч қандай давлат томонидан қуроли кучлар таркибида расмий топшириқни бажариш ваколати берилмаган шахснинг моддий манфаатдорлик ёки бошқа бирон шахсий манфаатни кўзлаб, ўзга давлат ҳудудида ёки унинг тарафини олиб қуроли тўқнашувда ёхуд ҳарбий ҳаракатларда қатнашиш учун ёлланиши: ЖКнинг 154-моддаси;

– терроризм: ЖКнинг 155-моддаси;

– миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзғатиш: ЖКнинг 156-моддаси;

– жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш: ЖКнинг 216-моддаси;

– диний-экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш: ЖКнинг 244-2-моддаси.

Таъкидлаш жоизки, амалдаги қонунчилик диний-экстремистик ёки террористик ташкилотга алданиб кириб қолган шахс ўз вақтида хатосини англаб етиб, пушаймон бўлса ва жиноятни очишга ёрдам берган бўлса, ЖКнинг 244-2-моддасига мувофиқ жавобгарликдан озод этилади.

Барча қонун устиворлиги таъминланган давлатларда бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам диний соҳадаги қонунбузарликлар учун жавобгарлик барча учун баробар бўлиб, қонунни билмаслик жазодан озод этмайди.

Шунинг учун фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, бу борада аҳолининг турли қатламларига мансуб фуқаролар билан тизимли равишда тушунтириш ва профилактик ишлар ташкил этиш диний экстремизм ва терроризмга қарши курашда муҳим омил саналади.

3.3. Диний-экстремистик оқим ва норасмий диний жамоаларнинг даъволарига раддиялар

Диний экстремизм ва терроризмга қарши мафкуравий курашда мутаассиб кучларнинг одамларнинг умуминсоний ҳуқуқ ва эркинликлари, ҳаётини манфаатларини поймол этишга қаратилган хатти-ҳаракатлари ва ушбу жиноятларини хаспўшлаш мақсадида

илгари сураётган диний-сиёсий ғоялари соф ислом таълимотига зид эканини муқаддас манбалар асосида ёш этиш муҳим аҳамият касб этади.

Агар диний-экстремистик гуруҳлар томонидан содир этилаётган жиной фаолиятга эътибор қаратсак, бундай ишлар исломда қатъиян ман этилганининг гувоҳи бўламиз:

1. Бегуноҳ одамларни ўлдириш. Мутаассиблар томонидан жамиятда оммавий ваҳима уйғотиш мақсадида тинч аҳоли бозор, масжид, кўча каби одам гавжум жойлар портлатиб юборилмоқда, ижтимоий соҳа ходимлари – кўп ҳолларда ўқитувчи ва шифокорлар якка террор усулида ўлдирилмоқда. Масалан, 2012 йил биргина Афғонистонда террорчилар қўлида 2179 тинч аҳоли вакиллари ҳалок бўлиб, 3952 таси ярадор бўлган. Қўлбола портловчи ускуналарнинг ишлатилиши натижасида 868 одам ҳаётдан кўз юмган, 1663 таси жароҳат олган³⁴⁸.

Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва ва Федерал бошқариладиган қабилалар ҳудудида жангарилар 500дан зиёд тиббий муассасаларни вайрон қилган. Фақат 2012 йил декабридан 2013 йилнинг апрель ойига қадар экстремистлар томонидан 50га яқин шифокор ўлдирилган³⁴⁹.

Исломда динга даъват қилишда мажбурлаш ва куч ишлатиш қатъий қораланади: *»Динда зўрлаш йўқ, зеро, тўғри йўл янглиш йўлдан ажрим бўлди»* («Бақара» сураси, 256-оят)³⁵⁰. Қуръоннинг 50 дан зиёд сурасидаги юзлаб оятларда мусулмонлар мўмин-қобиллик, тинчлик ва бағрикенгликка чақирилган. Мусулмонлар учун энг афзал амал ҳақида келган ҳадисда шундай дейилади: *«Расулulloҳ (с.а.в)дан сўрадилар: «Ё Расулulloҳ! Мусулмонларнинг афзали қайси кишидир?». У зот (с.а.в): «Қўлидан ва тилидан бошқа мусулмонлар озор топмаган кишидир», – деб жавоб бердилар»*³⁵¹.

³⁴⁸ ООН: в 2012 году число жертв войны среди мирного населения в Афганистане снизилось. Сайт «Afghanistan.ru», 19.02.2013. URL: <http://www.afghanistan.ru/doc/57360.html>.

³⁴⁹ Ашфак Юсуфзай. Талибы убивают врачей, лишают пациентов медобслуживания. Сайт «Средняя Азия в Интернете», 22.03.2013. URL: <http://centralasiaonline.com/ru/articles/cañ/features/pakistan/main/2013/03/22/feature-01>

³⁵⁰ Мансур А. Қуръони қарим маъноларининг таржима ва тафсири. –Т.: Тошкент ислом университети, 2006. – 42 б.

³⁵¹ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий а-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 11-ҳадис. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 12 б.

Видолашув ҳажи вақтида Муҳаммад пайғамбар мусулмонларнинг жони, мол-мулки ва номуси дахлсиз эканини таъкидлаб айтганлар: «...Аллоҳ таоло қонингиз, молингиз ва ору номусингизни бир-бирингиз учун ана шу муқаддас шахрингиз, табаррук ойингиз ва улуғ айёмингиз каби муқаддас қилди»³⁵².

Ислому таълимотида нафақат инсонлар, балки ҳайвонларга ҳам озор бериш қаттиқ қораланган. Мушукни боғлаб қўйиб, унга ўлгунича сув ва овқат бермагани учун жаҳаннам азобига дучор бўлган аёл ҳақидаги ҳадис ҳам зулмнинг оқибати қандай эканидан далолат беради. Айни вақтда, беғуноҳ қон тўкиш, у мусулмон бўлсин ёки бошқа динда бўлсин, исломда оғир гуноҳ саналиб, бундай иш учун улкан жазолар белгиланган: «*Кимда-ким қасддан бир мўмин*ни ўлдирса унинг жазоси жаҳаннамда абадий қолишидир. Яъни, унга Аллоҳ ғазаб қилгай, лаънатлагай ва унга улкан азобни тайёрлаб қўйгай*» («Нисо» сураси, 93-оят)³⁵³. Зиммий (мусулмонлар паноҳидаги бошқа дин вакили)ни ўлдирган кишининг гуноҳи ҳақида қуйидаги ҳадис мавжуд: «*Абдуллоҳ ибн Амр ривоят қиладилар: «Расулуллоҳ (с.а.в): «Ким зиммийни ноҳақ ўлдирса, у жаннат ҳидини ҳидламайди! Унинг ҳиди эса қирқ йиллик масофадан ҳам келиб туради!» – деб марҳамат қилдилар*»³⁵⁴.

Қон тўкиш исломда энг катта гуноҳлардан экани қуйидаги ҳадисда тасдиқланади: «*Абдуллоҳ ибн Масъуд ривоят қиладилар: «Расулуллоҳ (с.а.в): «Қиёмат куни инсонлардан даставвал тўкилган қон ҳақида сўралиб, ҳукм чиқарилади», дедилар*»³⁵⁵.

2. *Тинч жамиятда фитна чиқариш.* Одамларни ўлдириш, портлатиш, ўғирлаб кетиш, ўз давлатига қарши чиқиш каби қабих ишлар орқали фитна чиқариш, халқнинг хавфсизлиги ва хотиржамлигини бузиб, таҳликага солиш Қуръон кўрсатмасига кўра катта гуноҳ ҳисобланади. Мусулмонларга фитнада қатнашиш Қуръонда қатъий ман этилган: «*Сизлардан фақат зolimларгагина хос*

³⁵² Ўша ерда, 1742-ҳадис. 286-бет.

³⁵³ Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. –Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 93 б.

³⁵⁴ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳих (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 3166-ҳадис. –Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 557 б.

³⁵⁵ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳих (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 2-китоб. 6864-ҳадис. –Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 504 б.

бўлмаган (балки ҳаммаларингизга оммавий бўладиган) фитна (азоб) дан сақланингиз ва билиб қўйингизки, Аллоҳ жазоси қаттиқ (зот) дир» («Анфол» сураси, 25-оят)³⁵⁶.

Имом Бухорийдан ривоят қилинган ҳадисда мусулмонлар фитнадан огоҳлантирилиб, айтилади: «Абу Хурайра (р.з.) ривоят қиладилар: «Расулulloҳ (с.а.в) бундай дедилар: Фитналар содир бўлганда тик тургандан кўра ўтирган афзалдир, тик турган эса, юриб кетаётгандан, юриб кетаётган эса югуриб кетаётгандан афзалдир, кимки фитнага аралашиб қолса, ҳалокатга учрайди ва кимки фитнадан паноҳ топса, дарҳол яширинсин!» Уламолар ушбу ҳадисни мусулмон одам жамиятда беқарорлик келтириб чиқарувчи фитналардан қанчалик узоқда бўлса, ўзи ва мусулмон жамияти учун шунчалик фойдали бўлади, деб шарҳлайдилар³⁵⁷.

Ислолда ҳақли равишда ҳукмдорлик қилаётган мусулмон раҳбарлар қўли остида халқ тинч яшаб келаётган вақтда бош кўтариб фитна чиқарганлар боғийлар (арабчада «душманлик қилувчи») тоифасига киритилган. Уламолар ҳукмига кўра, шариятда боғийларга қарши курашда фуқаролар бор имкони билан давлатга ёрдам беришлари шарт³⁵⁸.

Мазкур масалада ҳозирги замоннинг етук олимларидан бири Ваҳба Мустафо Зуҳайлий ўзининг «Ал-фикҳ ал-исломий ва адиллатуху» асарида суннийликнинг тўрттала мазҳаби хулосалари асосида боғийларга «имом (раҳбар)га асоссиз тарзда бўйсунитишни рад этган мусулмон қавми (гуруҳ)га айтилади» деб таъриф бериб, «Ким бизга қарши чиқса (қиличини чиқарса), у биздан эмас» деган ҳадисни келтирган. М. Зуҳайлий агар боғийлар уруш вақтида ўлдирилса, қолганларни (боғийларни) бу ишдан қайтариш мақсадида уларнинг майитларини ювмай ва жаноза ўқилмай кўмилишини ёзган³⁵⁹.

³⁵⁶ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 3601-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 644 б.

³⁵⁷ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 2-китоб. 7081-7082-ҳадислар. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 543 б.

³⁵⁸ Мансуров А. Муқаддас матнлар, фатволар ҳамда етакчи уламоларнинг асарларида ақидапарастлик ва зўравонликнинг қораланиши // Ислом маърифатида дунёвий ва диний кадрятлар уйғунлиги. –Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 9 б.

³⁵⁹ Зуҳайлий М. Ал-фикҳ ал-исломий ва адиллатуху. –Дамашқ : Дорул фикр, 2-китоб, – 481 б.

Мусулмон оламида «Ислом динининг далили» деб эътироф этилган Бурҳониддин Марғинонийнинг машҳур «Ҳидоя» асарида ҳам боғийлар ҳақида тўхталиб, динда исёнчи кишилар ўлдирилса, жаноза ўқилмаслиги таъкидланган³⁶⁰.

Исломда қонуний ҳокимиятга қарши фитна қилиб, боғийларча қурол кўтариб чиқиш эмас, аксинча, қонуний ҳокимиятни ҳимоя қилиш буюрилган. Имом Бухорий келтирган ҳадисда айтилади: *Абу Ҳурайрадан ривоят қилинади: Расулulloҳ (с.а.в): «Ким менга итоат қилса, Аллоҳ таолога итоат қилган булади. Кимки амирга итоат қилса, демак менга итоат қилибди ва кимки амирга осийлик қилса, демак менга осийлик қилибди. Чунки амир – орқасидан, яъни уни ҳимоя қилиб жанг қилинадиган ҳамда у билан душмандан сақланадиган қалқондир»*³⁶¹.

Машҳур ҳанафий уламо Имом Таҳовий (858–933)нинг «Ал-Ақида ат-Таҳовия» асарида ёзилишича: *«Подшоҳларимиз, раҳбар амалдорларимизга қарши, гарчи зулм қилсалар ҳам хуруж қилмаймиз, уларни дуои бад ҳам этмаймиз. Итоатдан бош тортмаймиз. Уларга итоат этишни Аллоҳга итоат этиш жумласидан, яъни фарз деб биламиз. Гуноҳ-маъсият ишларга буюрсаларгина итоат этмаймиз. Уларнинг ҳаққига дуои хайр этиб турамиз»*³⁶².

Исломда жамиятнинг хавфсизлиги ва тинчлиги Аллоҳнинг энг буюк инъомларидан саналади: *«Зеро, (У) уларни очликдан (қутқариб) тўйдирди ва хавф (ва хатар)дан хотиржам қилди»* («Қурайш» сураси, 4-оят)³⁶³.

3. *Ёшларнинг илм олишига тўсқинлик қилиш.* Покистон тинчлик муаммоларини ўрганиш институтининг (Исломобод) ҳисоботига мувофиқ, 2007–2012-йилларда Покистоннинг Хайбар-Пахтунхва ва

³⁶⁰ Бурҳониддин ал-Марғиноний. Ҳидоя. 1-жилд. Таржимонлар ғуруҳи. Бош таржимон С.Муҳиддин. – Т. : «Адолат» нашриёти, 2001. – 336 б.

³⁶¹ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (Ишонarli тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 2957-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 513 б.

³⁶² Имом Таҳовий. Ал-Ақидатут-таҳовия // Ақоид матнлари. А.Мансуров таржимаси. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 37 б.

³⁶³ Мансур А. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 602 б.

Федерал бошқариладиган қабилалар ҳудудларида 1000дан зиёд мактаблар портлатиб юборилган. Жангарилар томонидан таълим тизими ходимлари ва ўқитувчиларни ўлдириш авж олган³⁶⁴.

Қуръонда илм олишга интилиш нақадар фазилатли ва савобли фарз амал экани куйидаги оят ва ҳадисларда акс этади: «... Сизга (Қуръон) ваҳийси тугамай туриб, қироат қилишга шошманг ва айтинг: «Эй Раббим! Менга илмни зиёда эт!» («Тоҳо» сураси, 114-оят), «... Биладиганлар билан билмайдиганлар тенг бўлурми?» («Зумар» сураси, 9-оят)³⁶⁵, «Илм Чин-Мочин (Хитой)да бўлса ҳам, уни эгаллангиз. Зеро, илм талаб қилиш ҳар бир мусулмонга фарздир» (Ибн Аъдий ва Байҳақий ривояти)³⁶⁶.

Илмнинг фазилати ҳақида Имом Бухорийдан куйидаги ҳадис ривоят қилинади: «Расулуллоҳ (с.а.в) айтганлар: «Тушимда менга бир идишда сут келтирилди, қонгунимча ичдим, ҳатто тирноқларимдан сут чиққанини кўрдим». Саҳобалар сўрадилар: Ё Расулуллоҳ, сутни нимага йўйдингиз?». «Илмга», – дедилар Расулуллоҳ (с.а.в.)»³⁶⁷.

4. *Гиёҳванд моддалар тарқатиш.* Афғонистонда Толибон ҳаракати назорати остида героин ишлаб чиқариш ва дунёга тарқатиш йўлга қўйилган. «Туркистон ислом ҳаракати» каби Марказий Осиёдан чиққан жангари гуруҳлар мазкур заҳарни минтақада тарқатиш, шунингдек, Россия ва Европага ўтказишда иштирок этмоқда. Хусусан, БМТнинг маълумотларига кўра, 2013 йили Афғонистонда 209 минг гектар майдонга кўкнори экилган. Ушбу кўкноридан 5,5 минг тонна героин хом ашёси олиш мумкин. Бу 2012 йилга нисбатан «ҳосил» 49% га ошишини кўрсатади³⁶⁸. Афғонистонда етиштириладиган героин хом ашёси жаҳон миқёсида олинadиган ушбу модданинг 80%ни ташкил этади. Афғон гиёҳвандфурушлари ҳар йили 3 млрд. АҚШ долларида

³⁶⁴ Зия Ур Рехман. Педагоги и школы становятся мишенями боевиков в Карачи. Сайт «Средняя Азия в Интернетe», 26.06.2013. URL: <http://centralasiaonline.com/ru/articles/caii/features/pakistan/main/2013/06/26/feature-02>

³⁶⁵ Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. –Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 459 б.

³⁶⁶ Жума мавъизалари. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 77 б.

³⁶⁷ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳихи Бухорий: Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўшлам). 2 китоб. 1-китоб. 82-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 24 б.

³⁶⁸ Site «Unodc.org». URL: http://www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Afghanistan/Afghan_report_Summary_Findings_2013.pdf

зиёд даромад олмоқда. Шунингдек, мамлакатда йил сайин наша этиштириш ҳажми ортиб бормоқда³⁶⁹.

Гиёҳвандлик оқибатида Марказий Осиё давлатларида кўплаб инсонлар, шу жумладан, мусулмонларнинг умри хазон бўлиб, оилалари бузилиб кетмоқда, турли жиноятлар содир этилмоқда. Шариатга мувофиқ, инсонга зарар келтирувчи нарсаларни тарқатиш оғир гуноҳ ҳисобланади. Куръонда «... У (пайгамбар) уларни яхшиликка буюради, ёмонликдан қайтаради ва пок нарсаларни ҳалол қилиб, нопок нарсаларни уларга ҳаром қилади ... дейилган («Аъроф» сураси, 157-оят)³⁷⁰.

5. Мусулмонлар ичида ихтилофлар келтириб чиқариш. Аҳил яшаётган мусулмонлар ичида нифоқ чиқараётган ақидапарастларга хос хусусиятлар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

– маънавий камолот, ота-онага ҳурмат, фарзанд тарбияси, билим олиш, муҳтожларга ёрдам бериш каби исломий қадриятларга аҳамият бермаслик, асосий эътиборни соқол қўйиш, суратга тушишни ман этиш, шимни тўпикдан кийиш кабиларга қаратиш;

– ислом таълимотига амал қилишда чеклов ва ман этишга зўр бериш;

– динда ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган имон, куфр, жоҳилият, жиҳод каби тушунчаларни юзаки тушуниш ва талқин этиш;

– Куръонда мажозий маъноларда келган оятларни қандай бўлса, шундай тушуниш ва рияз этиш, Куръондаги умумий кўрсатма маъносида келган оятлар билан буйруқ сифатида келган оятларни бузиб талқин этиш;

– бугунги кун воқелиги, тарихий ва объектив қонуниятларни тушунмаслик ва тан олмаслик, масалан, барча мусулмонларни бирлаштирувчи ягона халифалик қуриш каби хомхаёлга астойдил ишониш.

Исломда динни одамларга қийин қилиб тушунтириш ва оғир талаблар билан чеклаш, мазкур масалада ихтилоф чиқариш ман этилган. Анас ибн Моликдан ривоят қилинган ҳадисда айтилишича: «*Жаноб Расулulloҳ (а.с.): «Осонлаштиринглар, қийинлаштирманглар,*

³⁶⁹ Ройзман Е. Перевыполнение плана по наркотикам. Сайт «Русское агентство новостей», 06.05.2013. URL: http://ru-an.info/news_content.php?id=2274

³⁷⁰ Мансур А. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 170 б.

*хотиржам қилинлар, бездирманганлар!», дейдилар»³⁷¹. Имом Таҳовий мусулмонлар орасидаги ихтилоф чиқарувчи тажовузкор шахсларни қоралаб, таъкидлаган: «*Ғайритабиий одатлар, хилоф, таффриқадан қочамиз. Адолатли, омонатли кишиларни дўст тутамиз. Зулм ва хиёнат аҳлини ёмон кўрамиз*»³⁷².*

6. *Ислом оламида бузғунчилик билан шугулланаётган гуруҳларга маблағ билан ёрдам бериш*. Мусулмонлар закот бериш ва хайрия ишларида савобга эришиш учун уларни муносиб ўринларга беришлари лозим. Қуръонда баён қилинганидек: «*Албатта, садақаларни фақат фақирлар, мискинлар, унда (садақа ишида) ишовчилар, диллари ошна қилинувчи (ғайридин)лар, (пул тўлаб озод этилувчи) қуллар, қарздорларга ва Аллоҳ йўлида ҳамда йўловчига (мусофирга бериш) Аллоҳ (томони)дан фарз (этилди). Аллоҳ шимли ва ҳикматли зотдир*» («Тавба» сураси, 60-оят). Ушбу саккизта ўриндан ғайридинлар, қуллар чиқариб ташланган. Ғайридинлар Ҳазрат Умар (р.з.) даврида саҳобалар ижмоси билан, қуллар эса, ҳозирги асримизда мавжуд эмаслиги учун бекор қилинган. Демак, садақа ёки савоб учун берилаётган хайрия маблағ бериш айнан муҳтожларга етказиладиган, ёмон ишларга ишлатилмаслигига қатъий ишонч бўлган тарзда амалга оширилиши лозим. Фуқаролар хайрия қилмоқчи бўлса ўзи билган ночор оилалар, «Мурувват», «Саховат» уйлари ва шифохоналарга бегараз ёрдам кўрсатиши, закот тўлашни истаган фуқаролар эса Ўзбекистон мусулмонлари идораси тизимида фаолият юритувчи масжидларга тақдим этиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Исломшунос олимлар, соҳа мутахассислари ва етук уламолар томонидан ўтказилган таҳлил ва тадқиқотлар диний-экстремистик гуруҳлар илгари сураётган диний-сиёсий гоялар ислом таълимотига зид эканини кўрсатади. ДЭОнинг мафқурасида дунёвий давлатларни «куфр юрти» (дорул-куфр) деб эълон қилиш ва мусулмонларни ушбу мамлакатлардан ҳижрат қилишга даъват қилиш, қуролли жиҳод орқали исломий давлат барпо қилиш, ушбу йўлда ўлганлар шаҳид бўлиши, ҳижрат ва жиҳодда иштирок этмаган мусулмонлар кофир бўлиши

³⁷¹ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 2-китоб. 6125-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 393 б.

³⁷² Имом Таҳовий. Ал-Ақидатут-таҳовия // Ақоид магнлари. А. Мансуров таржимаси. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 38 б.

ҳақидаги сохта ғоялар асосий ўринни эгаллайди. Дунёвий тузумни гўёки ҳаром, деб эълон қилиб, шариятни жорий этиш мусулмонлар учун гўёки фарз экани даъво қилинади:

– ЎИХнинг «Ҳижрат ва унинг ҳукмлари» номли китобида гўёки ҳижрат қилмаган одам «кофир», «фосиқ» деб аталиши қайд этилиб, «Бирон жиҳод қилинадиган ер бор экан, албатта ҳижрат ҳам мавжуддир. Бу эса улардан ўша ерга ўз юртларидан ҳижрат қилишларини тақозо этади», деб иддао қилинади;

– «Ҳизбут таҳрир»га тегишли китобларда гўёки жиҳод «наомзнинг фарзлиги каби фарз» амал саналиб, бирорта мусулмондан соқит бўлмаслиги (Т.Набаҳоний, «Сиёсий қарашлар», 57 ва 58-бетлар), «Ислом давлати доимо жиҳод ҳолатида» экани, ислом умматига «кофирларга қарши улар кофир бўлгани учун жанг қилиши», улар калима келтирмагунарича ёки жизя тўламагунарича уруш олиб бориш юкланган деб даъво қилинади (А.Заллум, «Исломда бошқарув низоми», 179-бет). Барча мусулмон мамлакатлари заъирисломий «куфрда» айбланиб, ватанпарварлик, исломдаги мазҳабларга эргашши ҳаром ҳисобланади:

«Нурчилар» ташиқлотининг илк етакчиси С.Нурсий томонидан дунёвийлик ҳақида «Динсизлик абсолют жисноят, уни кечириб бўлмайди» («Мусонинг ҳассаси» китоби, 216-бет), «Шариятнинг битта талаби учун мингта одамнинг ҳаётини беришга тайёрман» («Буюк ишора», 128-бет) деб даъво қилади. Ташиқлотнинг ҳозирги раҳбари Ф.Гюленнинг «Аср уйғотган шубҳалар» китобининг иккинчи жилдида (92-бет) жиҳод ҳақидаги «ким фақат руҳий жиҳод бор деб ташиқ кураишда иштирок этмаса, исломни йогага ўхшатиб қўйган бўлади», дейилган³⁷³.

1. «Дорул-куфр» ва «дорул-ислом» масаласида ҳанафийлик мазҳаби асосчиси Имом Аъзам Абу Ҳанифанинг ҳулосасига кўра, диёр «куфр» бўлиши шартларидан бири ушбу ҳудудда бирор мусулмон ёки зиммийга омонлик берилмаган бўлиши керак. Агар диёрда ислом аҳкомидан озгина миқдорда қолган бўлса ҳам мамлакат дорул-ислом ҳукмида қолаверади³⁷⁴.

³⁷³ Гюлен Ф. Сомнения, порожденные веком. Том 2. Интернет-публикация. URL: <http://nagon.net/books.php?q=F-Gyulen2>

³⁷⁴ Мансуров А. Муқаддас матнлар, фатволар ҳамда етакчи уламоларнинг асарларида ақидапарастлик ва зўравонликнинг қораланиши // Ислом маърифатида дунёвий ва диний кадрятлар уйғунлиги. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 10 б.

Ҳанафий уламоларининг фатволарига мувофиқ, «*жума намози, ийд намозлари каби ислом ҳукмлари жорий этилиши билан дорул куфр дорул исломга айланади*»³⁷⁵. Шу нуқтаи-назардан, ташқи истилога учрамаган барча мусулмон мамлакатлари ислом диёри саналиб, ушбу ҳудудлардан ҳижрат қилинмайди ва мазкур давлатларга нисбатан қуролли жиҳод олиб бориш мумкин эмас.

2. «Такфир» (арабчада «куфр» – «инкор қилиш») шариатда кўпроқ Аллоҳни тан олмаслик маъносида ишлатилади. Мутаассиб гуруҳ аъзолари уларга эргашмаган мусулмонларни «кофир», яъни «динсиз» деб асоссиз ҳукм чиқаради.

Ҳанафийлик мазҳаби ва мотуридийлик* ақидасига мувофиқ, имоннинг шартӣ яккахудоликка тил билан иқрор бўлиш, қалб билан тасдиқлаш саналади. Инсоннинг имонини ўлчаш имконияти бошқа инсонда йўқ, чунки имон инсон қалбида бўлади. Шариатга кўра, қалбни фақат Аллоҳ билади. Шунга кўра, мусулмон одамнинг имони ҳақидаги ҳукми ёлғиз Аллоҳ чиқаради. Ҳанафийлик мазҳаби асосчиси Абу Ҳанифа айтганлар: «Имон – бу иқрор ва тасдиқдан иборатдир. ... Мўминлар имонда, тавҳидда ўзаро тенгдирлар»³⁷⁶. Мусулмонларни динсизликда айблаш мумкин эмаслиги ҳақида Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда: «*Расулulloҳ (с.а.в.): »Бирор киши ўз биродарига: «Эй кофир!»*, – деса, бу сўз иккаласидан бирига тегишли бўлади», дедилар (яъни, агар кофирликда айбловчи ҳақ бўлса, айбланувчи кофирлигича қолади. Башарти ҳақ бўлмаса, у ҳолда ўзи кофир бўлади)», деб таъкидланган (Имом Бухорий, 6103-ҳадис). Бошқа ҳадисда «*Бузуқ ва кофир бўлмаган одамни бузуқ ва кофир деган одамнинг ўзи кофир ва бузуқдир*», деб таъкидланган³⁷⁷.

Абу Ҳанифа «кофир»га чиқариш масаласида шундай деган: «*Бирор мусулмонни қилган гуноҳи сабабли кофирга чиқармаймиз, гарчи у кабира гуноҳ бўлса ҳам, башарти уни ҳалол деб эътиқод қилмаган бўлса*»³⁷⁸.

³⁷⁵ Ибни Обидин. Раддул-Мухтор. – Байрут : Дорул кутуб илмия, 2011. 6-жуз. – 288–289 б.

³⁷⁶ Имом Аъзам. Фикҳи акбар // Ақонд матнлари. А. Мансуров таржимаси. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 26–27 б.

³⁷⁷ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомиъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 2-китоб. 6045-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 382 б.

³⁷⁸ Имом Аъзам. Фикҳи акбар // Ақонд матнлари. А. Мансуров таржимаси. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 25 б.

Яъни, мусулмон одам шариат амалларини тўла-тўкис бажармаган бўлса ҳам, агар бажармасликни ҳалол, деб эълон қилмаса, диндан чиққан ҳисобланмайди.

2005 йил июлида Оммон (Иордания) шаҳрида ислом дунёсининг етакчи уламолари томонидан «такфир» масаласида қабул қилинган фатвода «тўрт сунний мазҳаб ва шиа мазҳабидаги жаъфарий, зайдий, ибодий ва зоҳирий оқимига эътиқод қилувчиларнинг барчаси мусулмон ҳисобланади. Уларни имонсизликда айблаш, жонига, номусига ва мулкига қасд қилиш мумкин эмас», деб эълон қилинган³⁷⁹.

Қайд этилганлар мусулмонларнинг эътиқодини йўқка чиқариш, ўзидан бошқаларни кофир – динсиз, деб ҳукм чиқариш соф ислом таълимотига зид эканини тасдиқлайди.

3. «Ҳижрат» сўзи луғатда бирор нарсадан ажраш, шариатда эса, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккани тарк этиб, Мадинага боришига қиёсан қўлланилиб, ДЭО етакчилари тинч давлатда яшаб келаётган ёшларни хориждаги жангариларнинг лагерларига жўнатиб, «ҳижрат қилмаган диндан чиқади, ҳижрат учун мусулмонга ота-онанинг руҳсати шарт эмас» каби сохта иддаолар билан алдамоқда.

Жумладан ақидапарастлар ушбу масалада Куръоннинг «Нисо» сураси 97-оятини далил қилади: «*Ўзига зулм қилувчи ҳолида жони олинаётганларга фаришталар: «Нима қилаётган эдинглар?» – дерлар. Улар: «Ер юзида бечора эдик», дерлар. «Аллоҳнинг ери кенг эди-ку, ҳижрат қилсангиз бўлмасмиди?» – дерлар. Ана ўшаларнинг жойи жаҳаннамдир. У қандай ҳам ёмон жой!*». Уламоларнинг фикрига кўра, ушбу оят кўрқитиш маъносидаги матн бўлиб, бундай матнлардан хулоса қилиш учун асл ҳукмларга қайтилади. Яъни мусулмонлар ҳеч қачон дўзахда абадий қоладиган кофир бўлмайди. Абу Усмон Мужошиъ ибн Масъуд ривоят қилган ҳадисда айтилади: «... Расулulloҳ (с.а.в.): «Макка фатҳидан кейин ҳижрат йўқ...», дедилар»³⁸⁰. «Ҳижрат» ҳақида Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда: «Расулulloҳ (с.а.в.) айтганлар: «Қўли ва тили билан ўзгаларга озор бермаган киши мусулмондир. Аллоҳ таоло ман этган нарсалардан қайтган киши Худо йўлида ҳижрат қилган кишидир», дейилади»³⁸¹.

³⁷⁹ Оммон декларациясининг расмий сайти. URL: <http://ammanmessage.com/index.php?lang=ar>

³⁸⁰ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 3078-3079-ҳадислар. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 537 б.

³⁸¹ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомийъ ас-

Ибн Умар (р.а.)дан ривоят қилинган ҳадисда эса айтилади: «*Расулulloҳ (с.а.в.) ҳузурларига бир киши келиб: «Эй Аллоҳнинг Расули, мен ота-онамни йиғлаган ҳолда ташлаб, ҳижрат қилиш учун сизнинг ҳузурингизга келдим», деди. У зот (с.а.в.) эса: «Ота-онанг олдига қайтиб, уларни қандай йиғлатган бўлсанг, шундай кулдиргин», деб жавоб бердилар.*

Муҳаммад пайгамбар ва ундан кейин мусулмон давлатларини бошқарган хулафои рошидинлар ўзга юртларда яшаётган мусулмонларни ҳеч қачон мусулмон давлати ҳудудига кўчиб келишларига даъват қилмаган ва уларнинг ўз юртларида яшашини рад этмаганлар.

Мусулмонлар учун барча шароитлар яратилган. Юқоридаги далиллардан мусулмонлар учун барча шароитлар яратилган Ўзбекистон мамлакатдан «ҳижрат» қилинмаслиги ҳақидаги қатъий хулоса чиқади.

4. «Жиход» сўзи арабчада инсоннинг бор моддий ва жисмоний имкониятларини ишга солиб ҳаракат қилиши маъносини англатади. Уламолар Исломда жиход аввало уруш маъносида эмас, Аллоҳнинг динига сўз билан даъват қилиш маъносида юзага келган, деб таъкидлайдилар.

Уламолар жиходни қуйидаги турларга ажратадилар:

– қалб жиходи: инсон томонидан ўзининг ёмон қусурларини енгишга қаратилган ҳаракати. «Жомеъул Аҳодис» китобида (4-жуз, 741-бет) келтирилган ҳадисда Расулulloҳ (с.а.в.): «*Кичик жиҳоддан катта жиҳодга, банданинг ҳавойи нафсига қарши қиладиган жиҳодига хуш келингиз!*» деганлар. Ушбу ҳадисдан энг афзал жиход инсоннинг ўз нафсини енгиши экани келиб чиқади³⁸²;

– тил жиходи: одамларни яхшиликка чақириш ва ёмонликдан қайтариш;

– қўл жиходи: жинойтчиларга нисбатан интизомий чора кўриш;

– қилич (қуролли) жиходи: ислом душманлари билан қуролли кураш³⁸³.

Қайд этилганидек, жиход фақат «муқаддас уруш» маъносига эга эмас. Жиход масаласида Имом Термизий ривоят қилган ҳадисда «*Жиҳоднинг афзали Аллоҳ таолонинг зотида ҳавойи нафсингга*

саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 10-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 12 б.

³⁸² Олтин силсила. Саҳиҳул Бухорий. 2-жуз. – Т. : «Hilol-nashr», 2013. – 648 б.

³⁸³ Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – 66–67 с.

қарши жиҳод қилмоғингдир», дейилади³⁸⁴. Илм ўзлаштириш учун бор имкониятларини ишга солаётган ўсмирни маърифат йўлида, ота-онасининг розилигини олиш учун астойдил киришган инсонни эса ота-онаси хизматида жиҳод қилмоқда, деса бўлади. Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда айтилади: «Абдуллоҳ ибн Амр (р.з.) ривоят қиладилар: «Бир киши Набий (с.а.в.)нинг ҳузурларига келиб, у зотдан жиҳод қилишга изн сўради. Шунда у зот: «Ота-онанг тирикми?» дедилар. У «Ҳа», деди. У зот (с.а.в.): «Ундай бўлса, ана ўшаларнинг йўлида жиҳод қил!» дедилар»³⁸⁵.

Уламолар жиҳод ҳукми шароитга қараб ўзгариб туриши ва икки қисм: талаб ва мудофаадан иборат эканини таъкидлайдилар. Талаб жиҳоди ҳозирги кунда йўқ эканига уламолар ижмоъ* қилганлар. Чунки мусулмонлар ҳозир турли мамлакатларда истиқомат қилиб, мамлакатлар орасидаги муносабатлар ҳозирда ўзаро урушмасликка ва элчихоналар орқали алоқаларга асосланган³⁸⁶.

Мудофаа жиҳоди душман мусулмон юртига бостириб кирса, ҳимоя учун зарур бўлиб, у ҳеч қачон ички фитна шаклида бўлиши мумкин эмас. Шу нуқтаи-назардан, 2012 йилнинг 25-26 май кунлари 23 мамлакатнинг етакчи ислом уламолари томонидан Москвада қабул қилинган «Уламоларнинг жиҳод, тақфир ва халифалик ҳақидаги «Москва декларацияси» номли фатвода жиҳод фақат мусулмонларнинг қонуний ҳукмдорлари томонидангина умматнинг хавфсизлиги, мол-мулки ва эътиқодини ҳимоя қилиш йўлида эълон қилиниши мумкин экани таъкидланган³⁸⁷.

5. «Шаҳид» арабчада «гувоҳ» маъносини, ислом динида эса умумий тарзда ҳақ йўлда ҳалок бўлган ва жаннатга кириши шаҳодат (ваъда) қилинган киши, демакдир. Муҳаммад Пайғамбардан ривоят қилинган ҳадисда вабодан ўлган, қорин оғригидан ўлган, ғарқ бўлган, вайронада қолиш билан ўлим топган кишилар ҳам шаҳид бўлиши айтилган³⁸⁸. Ислом манбаларида шаҳидлик куйидаги турларга ажратилади:

³⁸⁴ Олтин силсила. Саҳиҳул Бухорий. 2-жуз. – Т. : «Hilol-nashr», 2013. – 648 б.

³⁸⁵ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 2-китоб. 3004-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 520 б.

³⁸⁶ Олтин силсила: Саҳиҳул Бухорий. 2-жуз. Т. : «Hilol-nashr», 2013. – 646 б.

³⁸⁷ Сайт «Islam-wasatiya.ru». URL: <http://islam-wasatiya.ru/index/php?id=68>

³⁸⁸ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 2829-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 494 б.

– дунё шаҳидлиги: дунёвий мақсадларда жанг қилиб, ҳалок бўлиш.
Бундай одам ҳақиқий шаҳид саналмайди;

– «охират шаҳиди»: ҳадисларда баён этилган бахтсиз ҳодиса, табиий офат ва касаллик оқибатида ўлим топиш;

– «дунё ва охират шаҳидлиги»: эътиқоди, Ватани, оиласини ҳимоя қилиб ҳалок бўлиш³⁸⁹.

Таъкидлаш жоизки, кишининг ўзини ўзи ўлдириши, айниқса, ўзини портлатиб юбориши гарчи нияти дин йўлида, деб эълон қилинса ҳам, шаҳид деб ҳисобланмай, балки «ўз жонига суиқасд» деб баҳоланади. Чунки исломда ўзини ўлдириш қатъиян ман этилган: «*Эй имон келтирганлар! Мол-мулкларингизни ўртада ноҳақ (йўллар) билан емангиз! Ўзаро розилик асосидаги тиждорат бўлса, у бундан мустасно. Шунингдек, ўларингизни (бир-бирингизни) ўлдирмангиз! Албатта, Аллоҳ сизларга раҳм-шафқатлидир*» («Нисо» сураси, 29-оят). Уламолар «ўларингизни ўлдирмангиз» жумласини мусулмонлар учун бир-бирларини, шунингдек ўз-ўзини ўлдиришни тақиқ сифатида тафсир қиладилар³⁹⁰. Кўплаб ҳадисларда ҳам инсон ўзини-ўзи ўлдириши ман этилгани таъкидланади, масалан: «*Собит ибн аз-Заҳҳок ривоят қиладилар: «Расулulloҳ (с.а.в.) бундай дедилар: «... Кимки бирор қурол билан ўзини ўлдирса, жаҳаннамда ўша қурол билан унга азоб берилади. Мўминни лаънатлаш уни ўлдириш билан баробардир. Кимки бир мўминни кофирликда айбласа, уни ўлдирган баробарида гуноҳкор бўлади»*»³⁹¹.

Уламолар ушбу ҳадис ўзини билиб турган ҳолда, қасддан ўлдирган барча мусулмонларга, кўзланган мақсаддан қатъи назар, тааллуқли саналишини таъкидлайдилар. Яъни, ҳадисдаги жазо ўзини ўлдирган шахснинг кўзлаган мақсади учун эмас, балки айнан мазкур амали учун ваъда қилинган. Чунки, исломда ниятга қараб ва мусулмонлар учун фойда келтириш эҳтимоли бўлиши билан ман этилган амал рухсат этилган ҳисобланиб қолмайди. Мусулмон одам ўзини ўлдиришидан келиб чиққан гуноҳ уни алдаб шу йўлга бошлаган ва тегишли «фатво» берган шахсга ҳам тушади. Қуръонда «(Эй, Муҳаммад!), *Айтгин:*

³⁸⁹ Олтин силсила: Саҳиҳул Бухорий. 2-жуз. Т. : «Hilol-nashr», 2013. – 646 б.

³⁹⁰ Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 83 б.

³⁹¹ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 2-китоб. 6105-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 390 б.

«Сизларга қилмишларидан энг кўп зиён кўрувчиларнинг хабарини берайликми?! Улар қилган саъй (ҳаракат)лари дунё ҳаётидаёқ йўқ бўлиб кетган-у, ammo ўзларини ишни чиройли қилаётган ҳисоблайдилар», дейилган («Каҳф» сураси, 103–104-оятлар)³⁹².

Худкуш-террорчиликни оклайдиган ақидапарастлар гўёки далил сифатида саҳобийлар айримлари жанг вақтида ўлиши эҳтимоли муқаррар эканини била туриб душман сафига ёриб кирганликларини келтиради. Бироқ, ушбу саҳобаларнинг бирортаси ҳам ўзини ўлдирмаган. Муҳаммад пайғамбар ҳатто жанг вақтида ҳам ўзини ўлдиришни ман этган. Жумладан, Саҳл ибн Саъд ас-Саъидий ривоят қилган ҳадисда Хайбар уруши вақти ботирлик кўрсатиб, бироқ ярасининг оғригига чидай олмай, ўзини ўзи ўлдирган Қузмон исмли шахсни Расулуллоҳ (с.а.в.) «жаҳаннам аҳли» деб атагани келтирилган³⁹³.

Демак, шариатга кўра худкуш-террорчилар ўзини ва бегуноҳ одамларнинг умрига зомин бўлгани учун оғир гуноҳга ботиб, охиратда дўзах азобига дучор бўлади.

6. *Ақидапарастлар, масалан, «Ҳизбут таҳрир» («Ҳизбут таҳрирнинг ўзгаршидаги манҳажси», 12, 44-45-бетлар) ислом динидан бошқа динга эътиқод қилувчиларнинг барчасини, шу жумладан, яҳудий ва насронийларни кофир деб эълон қилган.* Ваҳоланки ислом дини кенг тарқалган даврларда мусулмонлар ўзлари билан бирга яшовчи бошқа дин вакилларининг озодлиги, фикр, эътиқод эркинликлари, жон, мол, обрў дахлсизлигини ўз зиммаларига олганлари учун уларни «зиммий» деб атаганлар. Исломи дини аввалги нозил бўлган муқаддас китобларга ишонишни имоннинг шартини деб билади («Бақара» сураси, 136-оят). Ҳадисда (Имом Бухорий, 3166-ҳадис) зиммийни ноҳақ ўлдирган мусулмон жаннатга кирмаслигининг таъкидланиши исломдаги диний бағрикенглик ғояларини яна бир қарра тасдиқлайди.

7. *«Ҳизбут таҳрир» партиясига янги қираётганлар «халифалик давлати барпо қилишга ...ушбу йўлимда жонимни қурбон қилиб, оиламдан кечиб бўлса ҳам ҳаракат қилишга ... ваъда бераман», деб қасам ичади.* Биринчидан, исломда билмаган нарсага эргашиш ман

³⁹² Мансур А. Қуръони карим: маъноларнинг таржима ва тафсири. – Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 304 б.

³⁹³ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 2898-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 504 б.

этилган: «(Эй инсон!) Ўзинг (аниқ) билмаган нарсага эргашима! Чунки қулоқ, кўз, дилнинг ҳар бири тўғрисида (ҳар бир инсон) масъул бўлур» («Исро» сураси, 36-оят)³⁹⁴.

Иккинчидан, исломда қасамнинг ўз шартлари бўлиб, бузғунчи нарсаларга қасам ичилмайди. Қуръонда «Аллоҳ сизларни беҳуда қасамларингиз учун жавобгар қилмайди. Балки дилларингиз касб этган нарса учун жавобгар қилур. Аллоҳ кечиримли ва ҳалим зотдир» дейилган («Бақара» сураси, 225-оят)³⁹⁵.

Учинчидан, ислом дини мусулмонлардан «халифалик» қуришни ҳам, бунинг учун оиладан воз кечишни ҳам талаб қилмайди. Аксинча, Қуръонда ота-онага яхшилик қилиши буюрилиб, инсон ўз оиласига масъул экани таъкидланади («Бақара» сураси 215-оят, «Нисо» сураси 1, 36-оятлар, «Анъом сураси, 151-оят, «Луқмон» сураси, 14-оят, «Ақшоф» сураси, 15-оят, «Исро» сураси, 23-оят, «Нисо» сураси 34-оят ва ҳ.к.)³⁹⁶. Ҳадисларда оилани боқиш, фарзанд тарбияси билан шуғулланиш мусулмонларнинг бурчи экани ҳамда оиладан воз кечиш оғир гуноҳ экани таъкидланади: «Киши ўз қарамоғидагиларини нафақасиз ташлаб қўйиши унинг қаттиқ гуноҳкорлигига кифоя қилади»³⁹⁷, «Болаларингиз ва аҳлу аёлларингизга яхшилик қилишни ўргатингиз ва уларни хушхулқ билан тарбиялангиз»³⁹⁸.

8. «Ҳизбут таҳрир»нинг халифа сайлаш мусулмонлар учун фарз амал экани, бошқа фарз амаллар фақат халифа сайлаш билан бажарилади (А.Заллум, «Исломда бошқарув низоми», 42-бет) деган иддаолари, «Нурчилар» етакчиси Ф.Гюлен фикрича, «Бутун Ер юзи Аллоҳнинг мулки, уни бу меники, бу сеники, деб бўлиб олишига ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ», деб гўёки ягона халифалик давлати қуриш фарз ҳисоблаб, Ватан тушунчасини бутунлай инкор этадилар.

Ваҳоланки, тарихда ислом дини тарқалган худудлар вилоят, амирлик, ўлкаларга бўлинган бўлиб, ушбу жараён Муҳаммад пайгамбар даврида бошланган. Халифа Умар ибн Хаттоб мусулмон ўлкаларини вилоятларга

³⁹⁴ Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 285 б.

³⁹⁵ Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. –Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 36 б.

³⁹⁶ Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. –Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 33, 77, 84, 148, 412, 504, 284 б.

³⁹⁷ Жума мавъизалари. – Т. : Тошкент ислом университети нашриёти, 2011. – 73 б.

³⁹⁸ Ўша ерда, 84 б.

бўлиш бўйича ислохотларни амалга оширган. Саҳобаларнинг ҳеч бири уни Куръон ва Пайғамбарнинг суннатига тўғри келмайди, деб даъво қилмаган. Юрт ҳимояси исломда фарзи айн – эркак ва аёлларга тенг бажариш зарур бўлган амал даражасига кўтарилгани ҳам Ватаннинг нечоғлик улуғ эканидан далолат беради. Қолаверса, ислом дини ривожига беқиёс ҳисса қўшган Имом Бухорий, Имом Термизий, Абу Лайс Самарқандий, Бурҳониддин Марғиноний, Қаффол Шоший каби буюк мутафаккирларимиз ўзларининг тахаллусларини киндик қонлари тўкилган юрт номи билан боғлагани, халқимизда «Ватанни севмоқ имондандир», дейилиши ҳам муқаддас динимизда Ватанга эҳтиром билан қараш лозимлиги намунаси бўлади³⁹⁹.

Аксинча, муқаддас манбаларда Ватанга хиёнат, яъни ўз юртига душманлар билан бирга курул билан бостириб келиш қаттиқ қораланади. Ҳадисда айтилади: «*Ибн Умар (рз.) ривоят қиладилар: «Мен Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг: «Қиёмат куни ҳар бир хиёнаткор учун бу дунёда қилган хоинлиги учун шармисор қилувчи байроқ ўрнатиб қўйилади», деб айтганларини эшитдим»*

Ақидапарастларнинг Ватанни инкор этиши аслида кишиларда ватанпарварлик туйғусини сўндириш ва уларни фақат ўзларига итоаткорлик руҳида тарбиялашга қаратилган.

9. «Салафийлар» жамоалари давлат ва миллий байрамлари, инсон ҳаётидаги муҳим кунларни нишонлашни, мавлуд ўтказишни «ҳаром», деб даъво қилади. Таъкидлаш жоизки, ислом эзгу ниятларда, маънавий ва ахлоқий меъёрлардан чиқмаган тарзда амалга ошириладиган дунёвий тантана ва маросимларни тақиқламаган. Жумладан, Мустақиллик куни мусулмон мамлакатларида, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам истиқлол ва озодликка эришилган сана сифатида байрам қилинади. Шу каби 8-март кунини аёлларга эҳтиром, 1-январь кунини эса турли халқларда ўзларининг урф-одатига биноан, янги йилнинг биринчи куни сифатида нишонланади. Хусусан, мусулмонлар янги йилга саломат етиб келганига шукр қилиб, унинг файзли ўтишини сўраб нишонлайдилар. Наврўз қадимдан асосий тирикчилиги деҳқончилик ва чорвачилиқдан иборат бўлган Шарқ халқларининг киш фаслидан эсон-

³⁹⁹ Алиев Ж. Зулмат гирдоби. – Т. : Тошкент ислом университети, 2009. – 22–23 б.

⁴⁰⁰ Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 3188-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 563 б.

омон чиқиб, экин экиш фурсати етгани муносабати билан ўтказадиган миллий байрами бўлиб, у айрим диний мутаассиблар даъво қилганидек «оташпарастлик» билан боғлиқ эмас.

Бундан ташқари, Ўзбекистонда давлат байрамлари муносабати билан исломда катта савоб берувчи амаллар саналадиган хайрия ва ободонлик ишлари кенг кўламда амалга оширилиши ҳам юқоридаги фикрни тасдиқлайди.

Туғилган кунни шукрона сифатида дабдабасиз нишонлашга ҳам шарият эътироз билдирмайди. Муҳаммад пайғамбар, дин ва дунё илми ривожига ҳисса қўшган аجدодларнинг таваллуд кунларини нишонлаш мусулмонларда дин ва ўтмишга хурмат-эҳтиром туйғуларини шакллантиришга хизмат қилади.

Мавлуд ўтказиш ислом шариятига мувофиқ амаллардан ҳисобланади. Жумладан, Ал-Азҳар уламолари фатвосида: «Расулulloх (с.а.в.) ўз туғилган кунларини ҳар йили эмас, балки ҳар ҳафтанинг душанба куни нишонлардилар. У зот (с.а.в.) ҳар душанба куни рўза тутардилар. Саҳобалар Расулulloх (с.а.в.)дан нима учун ҳар душанба рўза тутишларини сўраганларида: «Мен шу куни туғилганман», дейилган. Жумхур уламоларнинг «Пайғамбар (с.а.в.)ни зикр қилиш савобли амаллардан ҳисобланади», деган фикрлари ҳам бунинг исботи бўлади⁴⁰¹. Ҳатто, мавлуд ўтказишни бидъат ҳисобловчи ақидапарастлар бошқа масалаларда фикрларидан далил келтирадиган Аҳмад ибн Таймия ўзининг «Иқтидо ас-сирот ал-мустақим» асарида (1-жилд, 83-84 бет) мавлуд ўтказишни савобли иш, деб баҳолаган⁴⁰².

10. «Салафийлар» мусулмонларни муайян мазҳабларга эргашишини гўёки мусулмонларнинг яхлитлигини бузувчи амал сифатида танқид қилади. Ислом оламидаги етакчи фикҳий уламолар ҳозирги кунда тўрт сунний мазҳаб асосчилари каби шаръий далиллардан ҳукм чиқара оладиган мужтаҳид имомлар йўқ экани сабабли мусулмонлар ушбу имомлардан бирига, яъни ўз юртида кенг тарқалган мазҳабга эргашишлари лозимлигини эътироф этадилар. Чунки оддий мусулмон Қуръон ва ҳадислардан мустақил шаръий ҳукм чиқара олмайди. Мазҳабларда эса шаръий масалалар ислом таълимоти, халқнинг урф-одатлари, кадриятлари, миллий хусусиятларидан келиб чиқиб,

⁴⁰¹ Мелиқўзиев Ж. Ҳалоқат тузоғи. – Т. : Тошкент ислом университети, 2010. – 14–15 б.

⁴⁰² Энциклопедия суфизма. Юсуф Хаттар Муҳаммад / Пер. с арабс. Р. Адыгамов – М. : Издательский дом «Ансар», 2005. – С. 109.

энг мос кўринишда ҳал қилинади. Ибн Аббос Муҳаммад пайгамбар мукамал шаръий илми бўлмаган одамларнинг Қуръондан ўзича ҳукм чиқаришининг олдини олиб айтган қуйидаги ҳадисни ривоят қилган: «*Ким Қуръон тўғрисида илмсиз гапирса, дўзахдан ўзига жой тайёрласин*»⁴⁰³. Имом Доримий ривоят қилган ҳадисда эса шундай дейилади: «*(Билмасдан туриб) фатвога журъатли бўлганингиз дўзахга журъатли бўлганингиздир*»⁴⁰⁴.

Машхур суриялик олим, мархум Шайх Муҳаммад Саид Рамазон Бутий ўзининг «Мазҳабсизлик ислом шариатиغا таҳдид солувчи энг хатарли бидъатдир» китобида мазҳабга риоя этмай, ўзича шаръий ҳукм чиқаришни қоралаб, қуйидагича фикр билдирган: «... одамларни уй-жой қурилиши лойиҳаларида муҳандисларга таянишдан воз кечишга чақирсак ... саломатлик билан боғлиқ муаммоларда шифокорларнинг сўзларига амал қилмасликка чақирадиган бўлсак ... одамларни мутахассисларга эргашишни тарк қилишга, унинг ўрнига ўзлари ижтиҳод* қилишларига, ундан келадиган шахсий қаноатига эътимод қилишга чақирадиган бўлсак, нима бўлади? ... Одамлар уйларини обод қиламан деб, хароб қилиб юборадилар, даволанаман деб, жонларини ҳалок қилиб юборадилар, ишлаб чиқараман деб, бошларига таназзул ортиб оладилар. ... Одамларнинг дунёвий соҳаларда ижтиҳод қилиш майдонига кириб келишларида пайдо бўладиган натижа барча одамлар шаръий илмлар ва ҳалол-ҳаромга доир аҳкомлар борасида ижтиҳод қилиш майдонига бостириб келганда пайдо бўладиган натижанинг айнан ўзидир»⁴⁰⁵.

11. *Ақидапараст гуруҳлар «Кимки ўзини бирор бир қавмга ўхшатса, у ўшалардан», деган ҳадисни мусулмонларга аҳли китоб (яхудий ва насронийлар) вакиллари билан алоқа қилиш, улар кийган кийим (костюм-шим ва ҳ.к.) ман этилган, деган маънода бузиб талқин қилади.* Аслида эса ҳадис ақидавий мазмунга эга бўлиб, унда имон асосларидан четга чиқмаслик назарда тутилган. Муҳаммад пайгамбар бошқа дин вакиллари билан шахсан яхши алоқада ва муомалада бўлганлар. Жумладан, уларга ҳадялар бериб, улар қилган ҳадяларни

⁴⁰³ Авнул маъбуд шарҳи сунан Абу Довуд. Муҳаммад Ашраф. – Байрут : Дори ихё турос ал-Аробия, 2001. 9-жуз. 3649-ҳадис. – 49 б.

⁴⁰⁴ А. Очилдиев ва бошқ. Ҳидоят ортига яширинган залолат. – Тошкент : Тошкент ислом университети, 2010. – 18 б.

⁴⁰⁵ Муҳаммад Саид Рамазон Бутий. Мазҳабсизлик ислом шариатиغا таҳдид солувчи энг хатарли бидъатдир. – Т. : «Hilol-Nashr», 2013. – 118–119 б.

қабул қилганлар. Пайғамбар (с.а.в.) бошқа дин вакиллари томонидан совға қилинган кийимларни кийганлар⁴⁰⁶.

12. «Акромийлар» етакчиси А.Йўлдошевнинг «Иймонга йўл» рисо-ласида жамият «жохилият» даврига тушиб қолган деб ҳисобланади ҳамда имон амалсиз бўлмайти, деб даъво қилинади (6-бет). «Имон»нинг шартти ҳанафийлик мазҳабида юқорида Имом Аъзам Абу Ҳанифадан иқтибос келтирилганидек, иккита: тил билан иқрор бўлиш ва дил билан тасдиқлаш саналади. Амалсиз одам имонсиз «кофир» саналмайди.

Норасмий диний жамоаларда қабул қилинган диний ғоялар аслида диний маълумотга эга бўлмаган жамоа етакчиларининг шахсий диний қарашлари ва уларнинг Қуръонни мустақил талқин этишлари маҳсули бўлиб, «Маърифатчилар», «Шоҳидийлар» ва «Бахшиллочилар» эътиқод қиладиган диний тушунчаларнинг аксарияти ислом таълимотига мутлақо зид келади.

Жумладан «Маърифатчилар», «Шоҳидийлар» томонидан Қуръоннинг асл араб нусхасида ўқиш, суннатга эргашиш ва ҳадислар тан олинмайди, намоз вақти ва тартиби бузилган, мазҳабга риоя этиш адашиш ҳисобланади, уларга эргашмаган мусулмонлар ва «аҳли китоблар»га ўта муросасизлик билан «диндан қайтганлар» деб «хукм» қилинади.

1. Қуръонда «Албатта, Биз уни сизлар англашингиз учун араб тилидаги Қуръон қилдик» («Зухруф» сураси, 89-оят)⁴⁰⁷ дейилган. Мусулмонларнинг муқаддас китобини бузишдан Аллоҳнинг ўзи химоя қилиши ваъда қилинган: «Албатта, бу зикрни (яъни Қуръонни) Биз Ўзимиз нозил қилдик ва уни асрагувчимиз» («Ҳижр» сураси, 9-оят)⁴⁰⁸.

2. Муҳаммад пайғамбарнинг суннати ва ҳадисларисиз Қуръонни тўлиқ тушуниб бўлмаслиги куйидаги оятда аниқ келтирилган: («Наҳл», 16-44 оят). Айнан суннат ва ҳадисларда исломнинг Қуръонда турли масалаларда белгиланган кўрсатмаларига аниқлик киритилган. Масалан, Қуръонда закот ва намоз фарз қилинган, ҳадисларда эса закотнинг,

⁴⁰⁶ А. Очилдиев ва бошқ. Ҳидоят ортига яширинган залолат. – Тошкент : Тошкент ислом университети, 2010. – 121 б.

⁴⁰⁷ Мансур А. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. –Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 489 б.

⁴⁰⁸ Ўша ерда, 262 б.

намознинг тартиби кўрсатилган. Куръонда ҳаж вақти тавоф қилиниши буюрилган, ҳадисларда унинг айнан етти марта экани тушунтирилган.

3. Намоз масаласида Имом Насафий фарз қилинган намоз беш вақт эканига «Рум» сурасининг 17–18-оятларини тафсир қилганларида айтиб ўтганлар: «Бас, тунга кириш пайтингизда ҳам, тонгга кириш пайтингизда ҳам Аллоҳга тасбеҳ айтингиз! Осмонлар ва Ердаги (айтилаётган барча) ҳамд Унга хосдир, кечки пайтда ҳам, куёш заволи пайтига киришингизда ҳам (Унга тасбеҳ айтингиз)»⁴⁰⁹.

Абу Масъуддан ривоят қилинади: «Набий (с.а.в.): «Жаброил тушиб менга имом бўлди. Бас, у билан намоз ўқидим. Сўнгра у билан (яна) намоз ўқидим, сўнгра у билан (яна) намоз ўқидим, сўнгра у билан (яна) намоз ўқидим, сўнгра у билан (яна) намоз ўқидим, деб бармоқларини билан бешта намозни ҳисоб қилдилар»⁴¹⁰. Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда айтилади: «Набий (с.а.в.)га Исро кечасида эллик вақт намоз фарз қилинди. Сўнгра қисқартирилиб, беш вақтга келтирилди. Кейин эса: «Эй Муҳаммад, албатта, Менинг хузуримда гап ўзгартирилмайди. Албатта, сенга ушбу бештада элликтанинг (ажри) бор, деб нидо қилинди»⁴¹¹.

«Бахшиллочилар» жамоасининг шаръий даъволарига ислом таълимотига мувофиқ куйидаги раддияларни бериш мумкин:

Б.Алиев ўзини гўёки Маҳдий ва пайғамбар деб эълон қилган ва жамоада шаҳодат қалмасида Б.Алиевни пайғамбар дейиш жорий қилинган. Ислом таълимотида қиёматга яқин инсонларни яхшиликка чорловчи «Маҳдий» (арабча – тўғри йўл кўрсатувчи)нинг келиши қачон ва қаерда пайдо бўлишини фақат Аллоҳ билади. Ҳадисларда Маҳдийнинг имом Ҳасан авлодидан бўлиши ва у пайғамбарнинг суннатига амал қилиши қайд этилган.

Куръонда Муҳаммад пайғамбар охириги расул экани аниқ айтилган бўлиб, бу масала ислом этиқодининг асосий шартларидан бири ҳисобланади. «Аҳзоб» сурасининг 40-оятда айтилади: «Муҳаммад сизлардан бирон кишининг отаси эмасдир, балки у Аллоҳнинг пайғамбари ва пайғамбарларнинг сўнггиси (хотами)дир. Аллоҳ барча нарсани билгувчи бўлган зотдир»⁴¹².

⁴⁰⁹ Насафий. Тафсир ан-насафий. – Байрут, 1999. – 398 б.

⁴¹⁰ Олтин силсила: Саҳиҳул Бухорий. 1-жуз. – Т.: «Hilol-nashr», 2013. – 448 б.

⁴¹¹ Ўша ерда, 345 б.

⁴¹² Мансур А. Куръони қарим маъноларининг таржима ва тафсири. –Т.: Тошкент ислом университети, 2006. – 423 б.

Абу Хурайрадан ривоят қилган ҳадисда айтилади: «Бани Исроилни пайгамбарлар бошқарарди. Бирор пайгамбар ҳалок бўлса, ўрнига бошқаси келарди. Мендан кейин эса пайгамбар йўқдир, фақат ҳукмдорлар бўлади»⁴¹³.

Б.Алиев гўёки уни зиёрат этган шахс ҳаж амалини бажарган одамнинг савобини олишини, ўзига эргашиганларга қиёматда савол-жавоб йўқлиги, уларга шаҳидлик ва пайгамбарлик даражаси берилишини тарғиб қилади. Қуръонда: «Унда аниқ аломатлар – «Макоми Иброҳим бордир. Унга (Каъбага) кирган киши омонда бўлур. Йўлга қодир бўлган одамлар зиммасида Аллоҳ учун Байтни ҳаж қилиш (фарзи) бордир. Кимда-ким (буни) инкор қилса, бас, албатта Аллоҳ оламларидан беҳожатдир» («Оли Имрон» сураси, 97-оят) дейилган. Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда эса «Ҳаж Арафададир» деб таъкидланади⁴¹⁴.

Шунингдек, «Бахшиллочилар»нинг *«намоз бир кеча-кундузга уч маҳалга фарз қилинган»* деган иддаосини «Маърифатчилар» ва «Шоҳидийлар»нинг мазкур масаласидаги сохта даъволари каби юқорида келтирилган далиллар асосида рад этиш мумкин.

Диний-экстремистик оқим ва норасмий диний жамоа етакчиларининг сохта ғоявий-ақидавий иддаоларини фош этиш, аҳолига мутаассиблик, зулм ва зўравонлик динимиз ва халқимиз табиатига бутунлай ёт эканини тушунтириш борасида ислом тадқиқот марказлари, ижтимоий йўналишдаги олий ўқув муассасаларнинг олим ва мутахассислари илмий изланишлар олиб бориб, илмий-оммабон асарлар ёзиши ва кенг оммага етказишлари, ислом уламоларининг ОАВ, жума маърузалари ва диний-маърифий тадбирларда ақидапарастларнинг ғояларига қарши шаръий асосда раддиялар бериб боришлари муҳим аҳамиятга эга.

⁴¹³ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. 3455-ҳадис. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 619 б.

⁴¹⁴ Мишқогул масобих. Байрут. Ал-Мактаб ал-ислаимий. 1985. 2-ж. – 113 б.

ХУЛОСА

Виждон эркинлиги шахснинг қонун билан кафолатланган исталган динга эътиқод қилиш ёки қилмаслик, шунингдек даҳрий (атеист) бўлиш ҳуқуқи саналади. Виждон эркинлиги демократиянинг муҳим ютуқларидан бири бўлиб, инсоннинг эътиқоди ва маънавий дунёсига бошқа одамлар, жамият ёки давлатнинг даҳлсизлигини таъминлайди.

XX асрдан буён виждон эркинлиги халқаро ҳуқуқ меъёрлари таркибига киритилган ва «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси» (1948 й.), «Фуқаро ва сиёсий ҳуқуқлар бўйича Халқаро пакт» (1966 й.), «Дин ва эътиқод асосида муросасизлик ва дискриминация қилишнинг барча шаклларига барҳам бериш ҳақидаги Декларация»да (1981 й.) ўз аксини топган. Ушбу халқаро ҳужжатлар инсон ўзи истаган динга яқка ёки жамоа таркибида эътиқод қилиш ҳуқуқига эга эканини эълон қилади. Айни чоғда, диний қарашлар жамоат хавфсизлиги, тартиб, соғлиқ, жамиятда соғлом ахлоқий муҳитни сақлаш, бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишга қаратилган қонунлар асосида чегараланади.

Диннинг жамият ижтимоий ҳаётидаги ўрни ўзаро қарама-қарши бўлган сакрализация* ва секуляризация жараёнлари билан боғлиқ. Сакрализация (лотинчада «sacer» – муқаддас) ижтимоий ҳаётни, ижтимоий институтларни, кишилар ҳаёти ва онгини муайян диний эътиқод доирасида талқин қилиш ва изоҳлаш тушунилади. Фарбда сакрализация жараёнлари тарихан клерикализация (лотинчада «clericalis» – черковга оид) шаклида бўлиб, черков жамиятда ҳуқуқий ва сиёсий институт мавқеида бўлган. Мусулмон мамлакатларида сакрализация ислом таълимоти жамиятнинг барча соҳаларини мутлақ эгаллаши, ҳар қандай урф-одат, анъана, удум ва одатларга диний қиёфа бериш ва жамиятни бошқариш ишларини ҳам илоҳийлаштиришда кузатилади.

Сакрализация/клерикализация оқибатида Фарбда Жордано Бруно, Николай Коперник, Галилео Галилей, Шарқ заҳматкашлари Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек каби олимлар

дунёвий илмларни ривожлантиришга уринганликлари учун дин пешволари томонидан таъқиб қилинганлар, қатор олимлар қатл этилганлар.

Сакрализацияга карама-қарши жараён секуляризация (лотинча – «дунёвий») диний талабларнинг жамият ва киши ҳаётининг барча соҳаларидаги мутлақ ҳукмронлигига барҳам бериш, давлатни дин таъсиридан ажратишни назарда тутди. Эътироф этиш лозимки, Ғарбда Реформация даврида бошланиб, XVIII асрга келиб барча мамлакатларда кенг тарқалган секуляризация фан ва техниканинг мислсиз тез ривожланиши учун асос бўлган. Қайси бир даражада Шарқ мамлакатларида секуляризация жараёни кечикканлиги Ғарбдан технологик қолоқликка сабаб бўлган, дейиш мумкин⁴¹⁵.

Шу билан бирга, секуляризацияни динсизлик – атеизм (дахрийлик) билан тенглаштирмаслик керак. Дунёвийлик Ўзбекистонда Конституция ва «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонун билан кафолатлангани баробарида, дин жамиятни бирдамлик, тинчлик, эзгуликка ундовчи ва ахлоқий тарбия соҳасида муҳим аҳамиятга эга омил сифатида ўз ўрнини сақлаб қолади.

Афсуски, фуқароларнинг айрим тоифалари дунёвийлик сиёсатини тўғри идрок эта олаётгани йўқ. Айрим суфий «тарикатчилар», «отинойилар» ва уларга эргашган фуқаролар секуляризм тамойилларини рад этиб, мутаассибона диний турмуш кечириб, бошқаларни ҳам шунга даъват қилиши кузатилмоқда. Фарзандларига дунёвий илм, тўғаракларга қатнашга, телевизор, радио, компьютердан фойдаланишга йўл қўймай, ўрта аср ғояларини бугунги кунга жорий қилишга уриниш нафақат жоҳиллик бўлиб, дунёвий кадриятларга асосланган конституциямиз ва амалдаги қонунларимизга зид хатти-харакат ҳисобланади.

Юртимизда қадим замонлардан турли динга эътикод қилувчилар тинчлик ва ҳамкорликда яшаб келганлар. Ўлкамизнинг турли нуқталарида масжид, черков ва синагогалар ёнма-ён фаолият кўрсатиб келгани, тарихимизнинг энг мураккаб ва оғир даврларида ҳам улар ўртасида келишмовчилик ва можаролар бўлмагани халқимиз учун диний бағрикенглик азалий кадрият эканидан далолат беради. Ушбу тарихий анъана ҳозирги кунда ҳам мамлакатдаги барча конфессия

⁴¹⁵ Нарбеков А. В. Диншунослик асослари. Ўқув қўлланмаси. – Т. : Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2008. – 199–203 б.

вакиллари орасида ўзаро ҳурматга асосланган муносабатларда давом этиб келмоқда.

Маълумки, ҳеч қайси диннинг ақидасида инсонларни бузғунчиликка чақирувчи ғоялар йўқ. Барча динлар инсонни яхшиликка, эзгу ишларга, ўзаро меҳр-муҳаббатга, тинчликка, меҳнатсеварликка чақиради. Аммо инсоният тарихида кўплаб жиноятлар айнан диний шиорлар остида амалга оширилганини қайд этиш лозим.

Биргина «Муқаддас ерларни озод қилиш» шиори остида қарийб 200 йил (1096—1270) давомида Рим Папалари ва баъзи Ғарб мамлакатлари подшоҳларининг даъвати билан амалга оширилган салб юришлари* оқибатида Яқин Шарқда минглаб бегуноҳ инсонлар кириб ташланган.

XVIII–XIX асрларда католик черковининг «бидъатчилар»нинг ишлари билан шуғулланувчи махсус судлари – инквизиция* фаолияти оқибатида минглаб европаликлар динсизликда ёки жодугарликда айбланиб қатл этилган. Биргина Испаниянинг бош инквизитори Торквемад (XV аср) даврида 10 мингдан зиёд одам ёқиб юборилган⁴¹⁶. Инквизиторлар қўлида ўз замонининг етук олимлари бўлган Ж.Бруно, Г.Галилей, Н.Коперник ҳалок бўлган.

XVIII асрда Арабистон яриморотида исломни «бидъат»лардан тозалаш шиори остида илк «ваҳҳобийлар» ўзларига қўшилмаган минглаб мусулмонларнинг умрига зомин бўлган.

Ҳозирги кунга келиб, ислом оламидаги кўпгина мамлакатларда диний-экстремистик гуруҳлар томонидан гўёки «ягона халифат» куриш каби аслида хомхаёл бўлган шиор остида ишлаб-чиқариш корхоналари, турар жойлар, транспорт коммуникациялари портлатилиб, улкан иқтисодий зарар етказилмоқда, минглаб одамларнинг қони тўкилмоқда. Ақидапарастларнинг жаннатга тушиш ҳақидаги «ваъда»ларига учган аёллар ва ёшлар худкуш-террорчилик ҳаракатлари содир этиб, ўзларининг ҳам, бошқа бегуноҳ одамларнинг ҳам умрига зомин бўлмоқдалар.

Ислом оламида сўнгги йилларда кечаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг таҳлили нагижасида яқин келажакда стратегик, минтақавий ва маҳаллий даражада куйидагиларни баён этиш мумкин:

– стратегик жиҳатдан Ғарбдаги етакчи ҳарбий-сиёсий ва молия-

⁴¹⁶ Исторический словарь. Сайт «Академик». URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/139270>

вий доираларнинг манфаатини акс эттирувчи кучлар, бир томондан, «Ал-қоида» каби «жиҳодчилар» жамоаларининг фаоллашуви учун замин яратиб, иккинчи томондан, уларга қарши, яъни «ҳалқаро терроризм»га қарши кураш шиори остида Африка ва Осиё мамлакатларидаги ички вазиятга Ғарбнинг ҳарбий-сиёсий аралашуви ортиб бориши эҳтимоли бор. Мазкур жараёнда Суриядаги каби қуролли тўқнашувларда иштирок этаётган жангари гуруҳлар асосида йирик ёлланма қуролли тузилмаларнинг вужудга келиши ҳамда мазкур иррегуляр қўшинларнинг Ғарбдаги айрим ҳарбий-сиёсий доиралар ва баъзи араб мамлакатлари раҳбарларининг минтақавий етакчилигига эришиш йўлидаги курашида муайян мамлакатларга қарши ишлатилиши мумкин. Ўз навбатида, мазкур ҳаракатлар «миллий ҳаракат», «демократия ўрнатиш» каби шиорлар асосида олиб бориладиган ахборот уруши билан хаспўшланишини кутиш мумкин;

– суннийлар ва шиалар орасидаги қарама-қаршилик террористик ҳаракатлар билан авж олдирилиб, минтақавий даражада Саудия Арабистони, Қатар, Туркия каби сунний давлатлар ва Эрон Ислом Республикаси орасидаги минтақавий рақобат асосидаги зиддиятларнинг янада чуқурлашувига сабаб бўлиши эҳтимоли юқори. Суннийлар ва шиаларнинг террористик гуруҳларининг фаоллигини янги миқёсга олиб чиқиши, оқибатда аҳолиси ичида сунний ва шиалар бўлган мусулмон мамлакатларида йирик террористик ҳаракатларнинг сони ва диний асосдаги қуролли тўқнашувларнинг кескин ортиши мумкин;

– етакчи геосиёсий куч марказлари томонидан «нотинчлик ёйи»да жойлашган мамлакатлар ҳудудида «Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил»* тамойили асосида гўёки миллий озчиликни ташкил этувчи халқларнинг манфаатини ҳимоя қилиш учун автоном ҳудуд ёки мустақил давлатлар тузиш ташаббусларини илгари суриш орқали миллий асосдаги можаролар келтириб чиқарилишини кутиш мумкин;

– мураккаб ижтимоий-сиёсий жараёнлар мусулмон оламида фаолият юритаётган диний-экстремистик ва террористик ташкилотларнинг ташкилий ва тактик салоҳиятининг ошишига хизмат қилади. Ушбу жараёнда Сурия, Сомали, Яман каби мамлакатлар ҳисобига жангариларнинг амалий «малака ошириш» ҳудудларининг кенгайиб бориши, Ливияда бўлгани каби йирик қурол-яроғ захираларининг норасмий қуролли тузилмалар қўлига ўтиб кетиши билан боғлиқ омиллар муҳим ўрин тутди.

Ўз навбатида, яқин келажақда Марказий Осиёда диний экстремизм ва терроризмнинг ривожланишида қуйидаги омиллар муҳим ўрин тутати, деб тахмин қилиш мумкин:

– диний-экстремистик ва террористик ташкилотларнинг криминал жиноий гуруҳлар, айниқса, трансмиллий миқёсда ноқонуний қурол-яроғ, гиёҳванд моддалар савдоси билан шуғулланувчи уюшган жиноий гуруҳлар билан алоқаларининг мустаққамланиб бориши, ушбу жараённинг миллий давлатлардаги ижтимоий-сиёсий вазиятга салбий таъсирининг ошуви;

– Афғонистондан ISAF ҳарбий кучларининг олиб чиқиб кетилиши оқибатида Толибон ҳаракатининг кескин фаоллашуви, ушбу ҳаракатнинг яқин иттифоқчилари бўлган «Туркистон ислом ҳаракати» ва «Ислом жиҳоди иттиҳоди» каби гуруҳлар томонидан Марказий Осиё республикаларига йўналтирилган террористик таҳдид*нинг ошиши. Маълумотларга кўра, ҳозирнинг ўзида «Ал-Қоида» ташкилотининг Шимолий Кавказ ва Марказий Осиёдан чиққан жангари гуруҳлар билан биргаликда Афғонистон шимолининг шимоли-ғарбий ҳудудларида қароргоҳлар тизимини шакллантиришга қаратилган ҳаракатлари кузатилмоқда⁴¹⁷;

– АҚШ – Эрон қарама-қаршилигининг кучайиши ва халқаро аксилтеррористик кучлар чиқиб кетгандан сўнг Афғонистондаги вазиятнинг кескинлашуви оқибатида жаҳон сиёсатида аҳамияти янада ошуви кутилаётган Марказий Осиёда йирик геосиёсий куч марказларининг ўз таъсирини оширишга қаратилган рақобатчилигининг кучайиши ҳамда мазкур жараённинг минтақавий барқарорликка салбий таъсир ўтказиши;

– Сурияда ҳукумат қўшинларига қарши жанговар ҳаракатларда иштирок этган Марказий Осиё мамлакатлари фуқароларидан ташкил топган жангари гуруҳларнинг ҳомийлари томонидан ушбу минтақа мамлакатларида кескинлик келтириб чиқаришга жалб қилиниши.

Масаланинг эътиборли жиҳатларидан яна бири шуки, агар 1990-йилларда Марказий Осиё минтақасида фаолият юритган диний-экстремистик гуруҳлар исломий ғоялар таъсиридаги тарқоқ жамоалар бўлган бўлса, бугунги кунда уларнинг сифат жиҳатлари тубдан

⁴¹⁷ Кто готовится взорвать Среднюю Азию. Выступление эксперта фонда «Наследие» («The Heritage Foundation»), США Джейкоба Зенна на слушаниях в Конгрессе США. Сайт «Vesti.uz», 13.07.2013. URL: http://www.vesti.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=37890:2013-07-13-03-17-31&catid=19:politics&Itemid=39

Ўзгарди. Ҳозир ТИХ, «Ислом жиҳоди иттиҳоди» каби минтақавий террористик гуруҳлар Толибон ҳаракати ва «Ал-Қоида» ташкилоти билан тизимли алоқага эга, Афғонистон ва Покистон ҳудудларида АҚШ етакчилигидаги ҳалқаро аксилтеррористик кучларга қарши жангларда катта тажриба орттирди.

Жиҳодий-салафий гуруҳлар минтақада асосий нишони бўлиш эҳтимоли катта бўлган ҳудудлар қаторида Фарғона водийси, айниқса, Қирғизистоннинг жанубий вилоятлари, Тожикистоннинг Тоғли Бадахшон автоном области ва Рашт водийси, шунингдек, Қозоғистоннинг ғарбий областларини алоҳида қайд этиш мумкин. Фарғона водийси минтақа бўйича аҳоли энг зич жойлашгани ва диний эътиқод юқори экани билан ажралиб туради.

Тоғли Бадахшон автоном области Афғонистон билан чегарадош тоғли ҳудуд бўлиб, чегаранинг заиф қўриқланиши жангарилар учун қулай шаронт яратмоқда. Рашт водийси эса Тожикистоннинг марказидаги диний-экстремистик гуруҳларнинг террористик ҳаракатлари даврий такрорланиб турган нотинч ҳудуд саналади.

Мутахассислар Қозоғистоннинг нефтга бой Каспий бўйи ва Ғарбий Қозоғистон ҳудудларига салафий ғоялар икки йўналиш орқали – Шимолий Кавказ ва Саудия Арабистонидан кириб келиши оқибатида ушбу ҳудудда ёшларнинг ичида «исломийлашув» жараёнларининг чуқур тус олганини таъкидламоқдалар. Сўнгги йилларда «Жундул халифат» ва бошқа «жиҳодчилар» жамоалари томонидан Ғарбий Қозоғистонда бир неча террорчилик ҳаракатлари содир этилди.

Юқорида қайд этилганларга асосланган ҳолда, бугунги кунда минтақавий тинчликни асраш ва ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш давлат ва жамият олдидаги долзарб масала экани, ушбу йўналишда давлат идоралари, жамият ташкилотлари ва кенг жамоатчиликнинг ҳамкорлигини ошириш зарур экани ҳақида хулоса қилиш мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек: «Ўз-ўзидан равшанки, бугунги замон воқеликка очик кўз билан, реал ва ҳушёр қарашни, жаҳонда ва ён-атрофимизда мавжуд бўлган, тобора кучайиб бораётган маънавий таҳдид ва хатарларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли хулоса ва сабоқлар чиқариб яшашни талаб этмоқда. Шу боис юртдошларимиз, айниқса, ёш авлод онгида мураккаб ва таҳликали ҳаёт ҳақида, унинг шафқатсиз ўйинлари тўғрисида бирёқлама ва сохта тасаввур бўлмаслиги керак»⁴¹⁸.

⁴¹⁸ Каримов И. А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Т : Маънавият, 2008. – 119 б.

Маълумки, ҳозирги кунда Марказий Осиёнинг геосиёсий аҳамиятини минтақанинг мавжуд транскоммуникацион алоқалар тизими, табиий бойликлари, шунингдек «оловли нукталар» билан чегарадош экани белгилаб бермоқда. Жумладан, минтақа Европа билан Шарқий Осиё ва Яқин Шарқни, Европани Хитой ва Ҳиндистон билан туташтириб туради. Ушбу ҳудуд орқали стратегик аҳамиятга эга «Шимол-Жануб» йўналишидаги Россия-Қозоғистон-Туркменистон-Эрон транспорт коридори кесиб ўтади.

Марказий Осиёда қимматбаҳо ва рангли металлларнинг, уран ва углеводородли ресурсларнинг катта захиралари жойлашган. Хусусан, Қозоғистон нефт захиралари, Туркменистон эса газ захиралари билан дунёда етакчи ўринларда турадилар. Ўзбекистон аниқланган олтин захиралари бўйича дунёда тўртинчи ўрин, мис захиралари бўйича ўнинчи ўрин, уран захиралари бўйича еттинчи ўрин ва экспорти бўйича учинчи ўрин, табиий газ захиралари бўйича ўн тўртинчи ўрин, пахта толаси экспорти бўйича иккинчи ўрин, шунингдек вольфрам, калийли туз, фосфорит, каолин каби бойликлари бўйича дунёда етакчи ўринларда туради⁴¹⁹.

Марказий Осиё минтақаси Россия, Хитой каби етакчи мамлакатлар ва бугунги кун геосиёсатида муҳим ўрин эгаллаб турган Афғонистон, Эрон каби мамлакатлар билан чегарадош бўлган муҳим геостратегик ҳудуд ҳисобланади. Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов қайд этганларидек, «Марказий Осиё давлатларининг замонавий геосиёсий тизимлардаги аҳамияти шунчалик сезиларли ва юқорики, ушбу мамлакатларда рўй бераётган воқеалар етакчи давлатлар ва турли геосиёсий тузилмалар манфаатларига бевосита тегиб ўтади»⁴²⁰.

Минтақа аҳолисининг деярли 45 фоизи истиқомат қиладиган, энергетик захиралари ва қазилма бойликлари бўйича дунёдаги етакчи ўринлардан бирини эгаллаб турувчи Ўзбекистон жаҳон геосиёсий тизимидаги ўрни ва геостратегик салоҳияти билан Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда устувор ўринга эга.

⁴¹⁹ Сайт «Узбекское агентство по печати и информации». URL: <http://www.api.uz/ru/top/uzbekistan/>

⁴²⁰ Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т. : «Ўзбекистон», 1997. – 219 б.

Бугунги кунда республика мутасадди идоралари томонидан халқаро ва иккиёклама тартибдаги ҳамкорликни йўлга қўйиш, диний экстремизм ва терроризм вужудга келишига сабаб бўлувчи ижтимоий-иқтисодий, сиёсий омилларни бартараф этиш, ақидапараст гуруҳларнинг ноқонуний фаолиятига чек қўйиш каби йўналишларда самарали иш олиб борилмоқда. Диний соҳадаги қонунбузарликларга қарши курашда давлатнинг дунёвий характерини ҳимоя қилиш, қонунийлик, айбсизлик презумпцияси ва жиноятнинг муқаррар жазоланиши, шунингдек, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашнинг устиворлиги асосий тамойиллар сифатида кўрилмоқда.

Диний экстремизм, умуман, диний соҳадаги миссионерлик, ноқонуний диний таълим бериш каби қонунбузарликлар билан боғлиқ муаммоларни бартараф этишда жамоатчиликнинг ижтимоий шерикчилик асосида фаоллигини ошириш муҳим омил саналади. Жамоатчилик ўз-ўзини бошқариш органлари, жамоат ва диний ташкилотлар, ОАВ, алоҳида фуқаролар позициясидан диний экстремизм ғояларига қарши ахборот-аксилтарғибот кураши ташкил этишда, шунингдек, миссионерлик, прозелитизм, ноқонуний диний жамоалар ва «хужралар» фаолиятининг олдини олишга қаратилган профилактик ишларни ўтказишда ташаббускор бўлиши ҳозирги замон талаби ҳисобланади.

Шу билан бирга, ёш авлодни ватанпарвар, халқпарвар, миллий қадриятларга садоқат руҳида тарбиялашга ғамхўрлик қилиш нафақат ҳукуматимиз, балки жамоат ва диний ташкилотлар, ҳар бир отананинг ҳам муқаддас бурчи ҳисобланади.

Жамиятда барқарорликни сақлаш барча фуқаролардан шахсий маъсулият талаб қилади. Афсуски, ҳаётда содир бўлаётган айрим ноқонуний ишларни кўриб кўрмасликка оладиган, тинчликни сақлаш фақат давлатнинг иши деб ўйлайдиганлар ҳам борлигини қайд этиш лозим. Шунинг учун маънавият ва маърифат, тарбиявий ишларда сохтакорлик, шошма-шошарликдан қочишимиз, ушбу масалага кундалик ишлардан кейинги ўриндаги масала сифатида қарашга барҳам беришимиз керак.

Умуман, республикада ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва тадрижий тараққиётни таъминлаш, шунингдек, диний экстремизм, терроризм таҳдидлари, миссионерлик билан боғлиқ салбий ҳолатлар, диний соҳадаги бошқа ҳуқуқбузарликларга қарши курашда давлат ва жамоат

ташкilotларининг ҳамкорликдаги амалий фаолиятида қуйидаги йўналишлар устивор аҳамият касб этади:

Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий соҳада:

– давлат ҳокимият идоралари, ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамият ташкilotларининг диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг республика, минтақа ва маҳаллий даражадаги стратегия ва тактикасини ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг изчил ижросини амалга ошириш;

– диний экстремизмга қарши курашнинг ахборот-тарғибот йўналишини самарали ташкил этиш орқали диний мутаассибликка мойиллиги бор ижтимоий гуруҳларга ижобий таъсир ўтказиш;

– турли ташкilotлар учун аксилтеррористик дастурлар ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлаш, молиявий манбаларини белгилаб қўйиш;

– жамиятдаги турли ижтимоий табақалар орасидаги тафовутнинг чуқурлашуви ва аҳолининг маълум қисмининг маргиналлашуви жараёнларини секинлатиш ва барҳам беришга қаратилган мақсадли дастурлар ишлаб чиқиш ва амалга оширишни янада кенгайтириш;

– янги иш жойлари яратиш орқали ишсизликни йўқотишга қаратилган чора-тадбирларни устивор йўналиш сифатида молиялаштириш, тадбиркорликни янада қўллаб-қувватлаш, ижтимоий муҳофаза ишларини янада такомиллаштириш, хайрия ёрдам ишларини кенгайтириш орқали мутаассиб гуруҳларнинг моддий манфаатдорлик омилидан ўз ғараз мақсадларида фойдаланиш имкониятларини йўққа чиқариш;

– коррупцияга қарши курашни янада фаоллаштириш, порахўрлик билан хусусий секторни ва тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатида тўсқинлик қилаётган ҳолатлар билан муросасиз кураш олиб бориш;

– аҳолининг ижтимоий муҳофазага муҳтож қисмига мансуб фуқароларга ижтимоий-иқтисодий ёрдам (нафақа, имтиёзлар, текин ҳуқуқий, психологик консультациялар) кўрсатиш тизимини такомиллаштириб бориш, минтақавий ва индивидуал мақсадли дастурлар амалга ошириш;

– ёшлар учун минтақавий махсус иқтисодий дастурлар (ёш оила, ёш мутахассислар) ишлаб чиқиш ва доимий ижросини йўлга қўйиш;

– маданият ва истироҳат объектларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаб бориш, улардан мақсадли фойдаланишни таъминлаш.

Ахборот-тарғибот соҳаси:

– аҳолига умуминсоний қадриятларни сингдиришга қаратилган тадбирларни ўтказишни фаоллаштириш, диний экстремизм ва терроризмга қарши курашда республика ва минтақалар даражасида замонавий ахборот ва пиар-технологиялардан фойдаланишни кенгайтириш;

– аҳолини террористик хатардан тезкор огоҳ этувчи, фуқаролар билан иккиёқлама алоқага асосланган самарали тизим яратиш ва унинг узлуксиз фаолият юритишини таъминлаш, фуқаролар диний экстремизм ва терроризм ҳақида ишончли маълумот олиши мумкин бўлган ахборот манбалари (журналлар, сайтлар) тизимини шакллантириш ва уларни доимий равишда маълумотлар билан бойитиб бориш;

– диний ақидапарастлик ва терроризмга қарши буклетлар, эслатмалар, брошюралар чоп этиш, тематик ижтимоий роликлар, фильмлар яратиш, мавзунини матбуот ва теле- ва радиоэфирда ёритиб бориш;

– ёшларда асл демократия, умуминсоний ва миллий қадриятларимизга хос тушунча ва кўникмаларни чуқур шакллантириш, «демократия экспорти», «рангли инқилоблар», «гуманитар интервенция», «араб баҳори» каби бир қарашда жозибали тушунчалар замирида аслида муайян доираларнинг геосиёсий мақсадлари яширингани, улар оқибатида тинч ривожланаётган жамиятларда чуқур ижтимоий-сиёсий, иқтисодий таназзуллар юзага келишини ҳаётий мисоллар билан тушунтириб бориш;

– ОАВда зўравонлик, мутаассиблик, ижтимоий ахлоқсизлик, маънавий тубанликни қораловчи чиқишларни мунтазам бериб бориш ҳамда жангарилик, «оммавий маданият» унсурларини тарғиб қилувчи фильм ва кўрсатувларни намойиш этишни ман этиш;

– Интернет тармоғида республикада диний соҳада эришилаётган ютуқлар, юртимиздаги ислом тарихи, таълимоти, маданияти, санъати, меъморчилигига оид кўлёзма асарлар ва архитектура ёдгорликларини кенг тарғиб қилиш, диний ақидапарастлик ва миссионерлик билан боғлиқ

тахдидларни фoш этиш ҳамда Ўзбекистондаги диний вазият ҳақида тарқатилаётган иғво маълумотларга ўз вақтида объектив раддиялар бериб бориш;

– Интернет тармоғи орқали диний экстремизм ва терроризм ғояларини тарқатаётган сайтларнинг Ўзбекистонда фаолият кўрсатишига чек қўйиш, ёшларга Интернет тармоғидаги ижтимоий тармоқ ва форумларнинг ижобий ва салбий томонларини, хатарли жиҳатларини, иғво маълумотлар таъсирига тушиб қолмасликни тушунтиришга қаратилган ишларни фаоллаштириш;

– учрашувлар, давра суҳбатларини тизимли ва қизиқарли, замонавий мульти-медиа воситаларидан кенг фойдаланган ҳолда ташкил этиб, диний экстремизм ғояларини ижтимоий иллат ва диний жиҳатдан сохталаштирилган ақидаларга асосланишини фoш этиш, шунингдек, адашган шахсларни қайта тўғри йўлга солишга қаратилган тарбиявий ишларни ташкил этиш;

– дин уламолари томонидан исломда одам ўлдириш, фитна чиқариш, айниқса, ўз юртига қарши чиқиш, ота-она ва оиласини қаровсиз қолдириш, мусулмонларни динсизликда айблаш, ўз-ўзини ўлдириш оғир гуноҳ ҳисобланиши, жамиятда тинчликни асраш, илмга интилиш, одамларга меҳр-оқибат, муҳтожларга ёрдам кўрсатиш мусулмонларнинг бирламчи вазифалари эканини тушунтириш, шунингдек, ақидапарастларнинг «ҳижрат» ва «жиход» ғоялари сохта ва исломга қарши мақсадларга хизмат қилиши ҳақида тарғибот ишларини тизимли асосда амалга ошириш;

– масжидларда ва диний тадбирларда республиканинг мусулмон аҳолиси учун анъанавий бўлган ҳанафийлик мазҳабиغا риоя қилинишини таъминлаш, диндорлар ичида маърифий ислом ғояларини кенг тарғиб қилиш;

Маданият-маърифат, таълим соҳасида:

– таълим тизимининг барча даражасида ўзбек халқига хос миллий-маданий ва маънавий-маърифий кадриятлар, ватанпарварлик, демократия ва диний бағрикенглик ғояларини кенг тарғиб этиш;

– диний экстремизм ва терроризм таҳдидларига қарши ахборот-тарғибот кураши йўналишида республика ва минтақалар даражасида малакали тарғиботчилар тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш тизимини яратиш, диний соҳадаги давлат сиёсатини фуқароларга

тушунтирувчи мутахассислар (маънавийт соҳаси ходимлари, диншунос ўқитувчилар ва ҳ.к.) касбий малакасини ошириб бориш;

– маърифий тадбирлар билан аҳолининг барча ижтимоий қатламларини, шу жумладан, тадбиркорлар, уй бекалари, ишсизлар, вақтинча яшаш жойида истикомат қилаётган фуқароларни қамраб олиш, одамларнинг онгига диний экстремизм ва терроризм қурбони бўлиш алоҳида шахс ёки муайян ижтимоий гуруҳга эмас, балки жамиятнинг барча қисмига баробар таҳдид солишини сингдириб бориш;

– аҳолининг умумий билим савияси, маданият, санъат соҳасидаги дунёқарашларини кенгайтирувчи ахборот фондлари (электрон кутубхоналар, таълим марказлари ва ҳ.к.) очиш, уларга аҳолининг кенг қатламлари кира оладиган шароит яратиш;

– фуқароларнинг ижодий салоҳиятларини очишларига шароит яратишга қаратилган маданий-маърифий ишларни (конкурслар, кўргазмалар, ижодий уюшмалар ташкил этиш ва ҳ.к.) янада такомиллаштириш, бундай тадбирларда дабдаба ва кўр-кўроналикка йўл қўймаслик;

– жойларда, айниқса, маҳаллаларда хушёрлик ва огоҳликни таъминлаш, ёшларнинг тарбияси масаласида оила маъсулиятини ошириб, жамоатчилик назоратини оила-маҳалла-ўқув муассасаси/иш жойи тизимида доимий равишда ташкил этиш.

Ташкилий-ҳуқуқий соҳада:

– хорижий мамлакатларда, Россия, Туркия, Эрон, араб давлатларида таҳсил олаётганлар, доимий асосда чет давлатларга чиқаётган тадбиркорлар ва уларнинг оила аъзолари билан уларнинг диний-экстремистик оқимлар ва ғараз мақсадли миссионерлар таъсирига тушиб қолишининг олдини олишга қаратилган тушунтириш ишларини доимий ўтказиб бориш;

– ёшларнинг ноқонуний йўллар билан Туркия, Эрон, араб мамлакатлари диний ўқув муассасаларига киришларига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўриш;

– доимий асосда меҳнат мигрантлари ва уларнинг оила аъзолари билан уларнинг диний-экстремистик оқимлар ва миссионерлар таъсирига тушиб қолишлари олдини олишга қаратилган профилактика ишларини ўтказиб бориш;

– жойларда хурофотга берилган, диний турмуш тарзини мутаассибона тарғиб қилаётган фуқаролар, жумладан, айрим сохта пир-

эшонлар, «отинойилар» билан тизимли равишда профилактик тушунтириш ишлари олиб бориш;

– закон талабларига монанд равишда экстремизмнинг турли кўринишлари, терроризм, диний ақидапарастлик каби таҳдидларга қарши курашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириб бориш.

Тинчликни сақлаш хушёрлик ва огоҳликни талаб қилади. Муҳтарам Президентимиз И.А.Каримов 2014 йил 31 август кунини «Шаҳидлар хотираси» мажмуасида таъкидлаганларидек: «Диний қадриятларнинг, эзгуликнинг, инсониятнинг душмани бўлган ёт ғояларнинг асл моҳиятини очиб бериш, бузғунчи оқимларни жиловлаш, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш, мана шундай тинч, мусаффо осмон остида бунёдкорлик меҳнати билан банд бўлиб, шукрона келтириб яшаётган олижаноб халқимизнинг тинч ҳаётини ҳар қандай балоқазолардан асрашга ўз ҳиссамизни кўшиш – бугунги кундаги энг долзарб вазифамиз бўлиши керак»⁴²¹. Зеро, барқарорликни таъминлаш учун йирик қуроли кучларга эга бўлиш ёки уларнинг доимий жанговар тайёрлиги етарли эмаслигини бугунги кунда қатор мамлакатлардаги беқарорликлар мисолида гувоҳи бўлиб турибмиз.

Шу нуқтаи-назардан, глобаллашув жараёнлари шиддатли тус олган ҳозирги замонда ёшларда миллий ғурур, миллий ифтихор туйғусини, эркин жамиятда яшаш, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллаши учун фидокорлик билан кураша олиш қобилиятини янада чуқурроқ шакллантириш ва кучайтириш ўсиб келаётган авлодни кучли мафкуравий иммунитет* ва юксак маънавиятга эга шахс сифатида тарбиялаш Ўзбекистондек буюк Ватанимиз келажагига ўзини маъсул деб ҳисобловчи барча юртдошларимизнинг муҳим вазифаларидан бўлиб қолади.

⁴²¹ «Халқ сўзи» газетаси, 1 сентябрь 2014 йил.

ИЛОВАЛАР

1-илова

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ АХБОРОТ-МАФКУРАВИЙ КУРАШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЮЗАСИДАН ТАВСИЯЛАР

1. Ахборот-тарғибот ва аксилтарғибот ишларини ташкил этиш

Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, мазкур муаммони фақат ҳарбий куч ишлатиш билан тўла ҳал этиб бўлмайди. Уларни такрор ишлаб чиқариш тизими сақланиб қолар экан, қайд этилган таҳдидлар сақланиб қолади. Диний экстремизм ва терроризмни такрор ишлаб чиқариш тизимининг муҳим бўғинлари ақидапарастлик ва терроризм мафқураси, уларнинг илҳомчилари ва даъватчилари, мазкур мафқурани тарқатиш каналлари ва улар таъсирига тушаётган шахслар ҳисобланади.

Интернет ва бошқа коммуникация воситаларининг ўта ривожланиб кетиши ахборот тарқатиш, хусусан, ғоявий-мафқуравий таъсир ўтказиш имконини борган сари кенгайтириб юбормоқда. Ҳозирги кундаги мафқуравий кураш – бу инсонларнинг қалби ва онги, эътиқоди, дунёқараши, ижтимоий-сиёсий, маънавий тимсоллари учун курашдир. **Мафкура** (араб. «фикрлар мажмуи») – муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, жамият, давлат манфаатлари, орзу-истак ва мақсад-муддаолари ифодаланган ғоявий-назарий қарашлар ва уларни амалга ошириш тизими ҳисобланади⁴²².

Маънавий таҳдид – тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши

⁴²² Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 184 б.

қаратилган, унинг айнан рухий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва информацион хуружлардир⁴²³.

Шу нуқтаи-назардан, илмий асосланган, технологик жиҳатдан тартибга солинган, дунёда кечаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларга мос (адекват) ахборот-мафкуравий курашни – аксилтарғибот ишларини тўғри ташкил этиш диний экстремизм мафкураси тарқалишининг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади. *Аксилтарғибот ишлари – мафкуравий курашнинг специфик кўриниши бўлиб, душман кучларнинг ахборот-қўпоровчилик ва психологик ҳужумини зарарсизлантиришга қаратилган сиёсий, ғоявий, таъвиқот ва таъкилий чора-тадбирлар мажмуи ҳисобланади*⁴²⁴.

«**Тарғибот** (лот. «propaganda» – оммалаштирмақ, тарқатмоқ) **ишлари**» кенг маънода инсонларда муайян ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, диний-рухий дунёқарашни шакллантириш орқали уларнинг ижтимоий фаолияти ва ҳаётий позициясига таъсир кўрсатувчи ахборот тарқатишни англатади. Тарғибот кўпроқ тор маънода, яъни сиёсий ёки мафкуравий тарғибот маъносида ишлатилиб, шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият онгига зарур сиёсий-мафкуравий тушунчаларни сингдириш мақсадида тизимли равишда таъсир ўтказиш назарда тутилади.

Функционал жиҳатдан диний экстремизм ва терроризмга қарши курашни олдини олувчи (превентатив), регулятив (сиёсий ёки ҳуқуқий услублар билан барҳам бериш ёки «юмшатиш») ва репрессив (жиноятчиликни тийиб туриш, жиноятчиларни жазолаш) турларга ажратиш мумкин. Кенг маънода превентатив кураш тури диний экстремизм ва терроризмнинг барча кўринишларини олдини олишга қаратилган⁴²⁵.

Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлиги манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, мафкуравий таҳдидлар ўта хатарли ва нозик тус олган бир шароитда аҳоли, айниқса, ёшлар ичида ғоявий тарбияга йўналтирилган тарғибот ва аксилтарғибот ишларининг долзарб йўналишлари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

– ғараз мақсадларда амалга оширилаётган ғоявий таъсирларга

⁴²³ Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент : Маънавият, 2008. – 14 б.

⁴²⁴ Цыганов В. МЕДИА-ТЕРРОРИЗМ: Терроризм и средства массовой информации. – К. : Ника-Центр, 2004. – С. 91.

⁴²⁵ Устинов В. Обвиняется терроризм. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – С. 10.

қарши ҳар бир фуқарода мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш, мавжуд маънавий-мафкуравий таҳдидларни тўғри баҳолаш, улардан тегишли хулоса ва сабоқлар чиқара олиш қобилиятини шакллантириш;

– кучайиб бораётган мафкуравий таҳдидларга нисбатан доимо сергак, огоҳ ва хушёр бўлиб яшашни ўргатиш;

– фуқароларнинг миллий қадриятлар, ватанпарварлик, давлат ва жамият манфаатларига садоқат, ор-номус, уят ва андиша каби ахлоқий туйғу ва тушунчаларни маъно-мазмунини чуқур англаб етишига ва амал қилишига эришиш;

– бепарволик ва лоқайдликнинг олдини олиш, хушёрлик ва жонқуярликни тарбиялаш, мамлакат тақдирига дахлдорлик туйғусини камол топтириш⁴²⁶.

Бугунги кунда Ўзбекистон аҳолисининг маънавий ҳаётига салбий таъсир кўрсатаётган таҳдидлар ичида диний экстремизм ва миссионерлик, шунингдек, «оммавий маданият»* ғоялари алоҳида ўрин тутмоқда. Шу нуқтаи-назардан, тарғибот ишлари – республикада соғлом мафкура*ли муҳитни таъминлаш, фуқароларда диний-экстремистик оқим, миссионерлар ва бошқа ёт мафкуравий марказларнинг тажовузларидан ғоявий иммунитетни шакллантириш, юрт тинчлиги ва барқарорлигини таъминлашда, огоҳлик, шахсий масъуллик ва дахлдорлик ҳиссини оширишга йўналтирилган маънавий-маърифий фаолият тизимини англатади.

Президент Ислоҳ Каримов халқимиз, авваламбор, ёш авлодимиз маънавий оламининг дахлсизлигини асраш ҳақида тўхталиб, «Мен ҳаётда кўп бора ўз тасдиғини топган ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда, бу масалада шундай деган бўлардим: тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга қарши доимо сергак, огоҳ ва хушёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган маънавий тарбия билан жавоб бериш мумкин», деган⁴²⁷.

⁴²⁶ Очилдиев А. Мафкуравий таҳдидлар ва ғоявий тарбиянинг долзарб масалалари // Маънавий ва диний етуклик – давр талаби / тўпловчилар Исмолов З., Шожалилов Ш. – Т. : Тошкент ислоҳ университети, 2009, 444 бет. – 381–382 б.

⁴²⁷ Каримов И. А. Юксак маънавият — енгилмас куч. – Т. : Маънавият, 2008. – 115–116 б.

Диний соҳадаги аксилтарғибот ишлари – Ўзбекистонга қарши гараз мақсадларда амалга оширилаётган мафкуравий кўпорувчилик ишларига қарши жавоб тарғибот ишлари бўлиб, республиканинг ижтимоий-сиёсий ҳаёти, иқтисодий, маданий-маънавий, диний соҳаларида кечаётган жараёнларга нисбатан тарқатилаётган уйдирма ва бўҳтонларнинг олдини олиш ва фош этишга йўналиштирилган маънавий-маърифий фаолият тизимини англатади.

Аксилтарғибот ишларининг асосий функциялари:

- фуқароларни Ўзбекистон давлати ва жамиятига нисбатан туҳмат ва ёлғон маълумотлардан ҳимоя қилиш;
- мафкуравий тажовуз*ларга қатъий қарши зарба бериш;
- фуқароларнинг онгида турли ақидапараст оқим ва миссионерлик жамоаларининг сохта ғоялари, умуман, миллий манфаатларимизга зид барча ёт мафкураларга нисбатан мурасасизликни шакллантиришдан иборат.

Диний экстремизм ва терроризмга қарши ахборот-мафкуравий курашнинг учта устивор йўналишлари мавжуд:

1. *Оммавий ахборот воситалари.* ОАВ замонавий жамиятда жамоатчилик фикрини шакллантирувчи кучли қурол саналади. Маълумки, диний экстремизмга муносабат, бошқа сиёсий жараёнларга нисбатан бўлгани каби, инсонларнинг ижтимоий онгида шаклланади. ОАВ диний экстремизм ҳақида маълумот берувчи муҳим манба сифатида ўз аудиториясининг мазкур масалага муносабатини шакллантириши ва ўзгартира олиши мумкин.

Жамоатчилик билан алоқа террорчиларнинг муҳим қуроли бўлиб, ОАВ ушбу қуролдан фойдаланишдаги асосий восита ҳисобланади. Террорчилар ОАВ орқали жамият ичида ваҳима ва кўрқув тарқатишга, фуқароларнинг давлат уларни муҳофаза қила олишга бўлган ишончини йўққа чиқаришга ҳаракат қилади⁴²⁸.

Интернет тармоғида тарқатилаётган маълумотлар таҳлили диний экстремизм ғояларининг тарғиботи ҳужумкор ва агрессив тарзда, чуқур назарий асосда амалга оширилаётганидан далолат бермоқда. Ўзбекистонга таҳдид солаётган аксарият экстремистик сайтлар, блог ва форумлар рус ва ўзбек тилларида бўлиб, хориждаги манфаатдор

⁴²⁸ Панкова Л. Н., Таранухи Ю. В. Профилактика (предупреждение) экстремизма и терроризма. Методическое пособие для пропагандистов. – М. : Университетская книга, 2010. – С. 259.

кучлар томонидан нафақат республикада, балки Марказий Осиёда беқарорлик келтириб чиқариш мақсадида фойдаланилмоқда. Мазкур сайтларда диний экстремизм мафкураси билан бирга давлатлараро низолар келтириб чиқаришга мўлжалланган айирмачилик ва миллатчиликни авж олдиришга қаратилган ғоялар ҳам илгари сурилмоқда.

Бундай шароитда республика ОАВ олдидаги долзарб вазифалардан бири диний экстремизм ва терроризм мафкурасини тарғиб қилаётганларнинг қабиҳ режаларини рўйи-рост очиб ташлаш ҳисобланади. ОАВнинг диний экстремизм ва терроризмга ахборот-мафкуравий кураши самарасини оширишда куйидаги чора-тадбирлар муҳим ўрин эгаллайди:

– диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг турли жиҳатларига бағишланган давра суҳбатлари, кўрсатувлар ва эшиттиришлар, фильмлар, роликлар тайёрлаш ва уларни теле- ва радиоканалларда эфирга узатиш, Интернет тармоғига жойлаштириш;

– даврий нашрларда диний экстремизм ва терроризм мавзуларини тизимли равишда ёритиб бориш, фақат ахборот тарздаги маълумотлар билан чегараланмай, илмий ёритилган таҳлилий мақолалар беришга ургу бериш;

– Интернетдаги ижтимоий тармоқларда диний бағрикенглик, ватанпарварлик мавзуларида форумлар ташкил этиб, уларга ёшлар ичидаги хурматга эга спортчилар, хонандалар, киноактерларни жалб этиш;

– Интернет тармоғида диний экстремизмга қарши кураш мавзуларида ёшлар учун қизиқарли шаклларда (видероликлар, комикслар, карикатуралар) конкурслар ташкил этиш;

– диний экстремизм ва терроризмга қарши мавзуларда ахборот порталлари ташкил этиш, уларда ахборот (мавзуга оид янгиликлар, диний соҳада қабул қилинган қонун ва норматив ҳужжатлар, китоблар) бериб бориш, мутахассисларнинг мавзуга дискуссияларини ташкил этиш, таҳлилий мақолалар жойлаштириш;

– диний экстремизм ва терроризм масалаларини ёритувчи маҳаллий ва марказий ОАВ журналистлар жамоасини шакллантириш, уларни мавзуга оид маълумотлар билан таъминлаб бориш. Мавзунини яхши ўзлаштирган журналистлар жамиятнинг турли ижтимоий табақа ва гуруҳларига тушунчаларни осон етказди. Ихтисослашган

журналистлар орқали оммага диний экстремизмга қарши мафкуравий кўрсатмаларни сингдириш орқали жамоатчиликда фаол фуқаровий позицияни шакллантириш мумкин;

– ОАВ орқали аҳолини диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш йўналишида олиб борилаётган ишлар ҳақида хабардор қилиб бориш. Мавжуд муаммони яшириш доим ҳам ижобий натижа бермайди. Аксинча, аҳолига муаммонинг моҳиятини тушунтириб, давлат унга қарши қандай кураш олиб бораётганини етказиш ижобий омил ҳисобланади;

– ОАВда диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш соҳасида давлат ва ўзини бошқариш идоралари, жамоат ва диний ташкилотларнинг ҳамкорлигини ташкил этишда эришилган ютуқларни оммалаштириш.

Айни чоғда, диний экстремизм ва терроризм мавзуларини ёритишда журналистлар этикасини тарбиялаб бориш ҳам муҳим омил саналади.

Жумладан, ОАВда диний экстремизм ва терроризм ҳақида берилаётган материаллар аудиторияни тушқунликка (кўрқиш, ўзини ҳимоясиз ҳис этиш, хавотир ва ваҳимага берилиш) туширмаслиги лозим.

Шунингдек, терроризм мавзусини ёритишда журналистлар куйидаги маълумотларни тарқатмасликлари керак:

– акситеррористик операция ўтказувчи махсус кучларнинг услуб ва тактикаларини фош этувчи;

– аксилтеррористик операция ўтказилаётган ҳудуддаги одамларнинг соғлиғи ва ҳаётига таҳдид уйғотувчи;

– диний экстремизм ёки терроризмни оқловчи;

– аксилтеррористик операцияда иштирок этаётган шахслар ҳақида.

2. *Коммуникатив асосдаги ахборот-тарғибот тадбирлари* турли аудитория ёки яқка тартибда амалга ошириладиган бевосита мулоқотга асосланган бўлиб, улар семинарлар, учрашувлар, конференциялар, шунингдек, умумий ёки яқка тартибдаги суҳбат шаклларида ўтказилиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, ахборот технологиялари юксак суръатларда ривожланаётгани ва ОАВдан интерактив тарзда фойдаланиш имконияти ошиб бораётганига қарамай, ҳозирги вақтда ҳам иккиёқлама мулоқотга асосланган омма

билан ўтказиладиган тарғибот ва аксилтарғибот ишлари энг кўп қўлланувчи ва самарали амалиёт сифатида сақланиб қолмоқда. Бундай тадбирларга учрашувлар, семинарлар, давра суҳбатлари киради. Мазкур тадбирларнинг самарадорлигини ошириш кўп ташкилий ишларнинг юқори савияда ўтказилиши ва маърузачининг аудитория олдида таъсирчан маъруза қила олишига боғлиқдир.

Иккинчи томондан, диний экстремистик оқим аъзоларига уларнинг хато йўлини тушунтириш, мутаассиб диний ғояларга берилган шахсларни жинойий йўлга кириб кетишидан огоҳлантиришга қаратилган тарбиявий ишларнинг самараси кўп жиҳатдан тарбияловчининг психологик қобилиятлари ва коммуникатив технологияларни қанчалик пухта ўзлаштирганига боғлиқ.

Ҳозирги кунда коммуникатив асосдаги ахборот-тарғибот тадбирлари республикада энг кўп қўлланилаётган услублар сирасига киргани сабабли улар ушбу бобнинг кейинги мавзуларида кенгроқ ёритилган. Бу ерда эса айрим умумий тавсияларни бериш мақсадга мувофиқ, деб топилди:

– жамиятда, айниқса, ёшлар ичида диний экстремизмга қарши инсоннинг буюк мақсадларга мўлжалланган зот сифатида мукамал ахлоққа эга бўлиши лозимлиги ҳақидаги баландпарвоз маърузалар билан курашиб бўлмайди. Фуқароларга экстремистлар илгари сураётган агрессивлик, муросасизлик бошқа жамиятлар бошига қандай кулфат келтираётганини аниқ ҳаётий мисолларда тушунтириш, оиласи, маҳалласининг хавфсизлиги ва тинчлиги кўп жиҳатдан шахснинг ўзига боғлиқ экани ҳақида мустаҳкам тушунчалар шакллантириш лозим;

– тадбир аниқ ягона мавзуга йўналтирилган бўлиши керак. Мавзуларни ғоявий-мафкуравий йўналишларнинг биттаси доирасида белгилаш тавсия қилинади: ДЭОга қарши кураш (*ақиданарастлик гуруҳларни фош этиш; ноқонуний диний адабиёт, аудио- ва видеокассеталар, лазер дисклари савдосига барҳам бериш; ноқонуний диний таълим беришга йўл қўймаслик ва ҳ.к.*), норасмий диний фаолиятга барҳам бериш (*сохта суфий «тариқатчи» жамоаларнинг ёшларнинг дунёвий билим олишига салбий таъсири ва ҳ.к.*), миссионерлик ва прозелитизмга қарши кураш, «оммавий маданият» ғояларининг ёшлар ичида тарқалишига йўл қўймаслик, миллий истиқлол ғоясини тарғиб этиш, огоҳликка даъват ва ҳ.к.

– битта тадбирда бир неча, масалан, диний экстремизм, миссионерлик, гиёҳвандликка қарши кураш, эрта никоҳнинг зарарли оқибатлари олдини олишга қаратилган мавзуларни аудитория онгига сингдиришга ҳаракат қилиш тавсия этилмайди. Биринчидан, тадбирни барча мавзуларни мукамал ўзлаштирган нотиклар билан таъминлаш қийин, иккинчидан, бундай тартибда тадбир чўзилиб кетади ва аудиториянинг норозилигини уйғотади, учинчидан бир неча мавзунини ёритиш аудиторияда фақат умумий ва хотирада сақланиб қолмайдиган тасаввурлар ҳосил қилади;

– тадбир аудиториянинг эътиборини тортиши, унинг манфаатларига хизмат қилиши, жалб қилинганларнинг дунёқараши савиясига мос равишда ўтказилиши ҳамда кундалик ҳаётдан узилиб қолмаган бўлиши керак. Масалан, меҳнат мигрантлари ва уларнинг оила аъзолари билан ақиданараст оқимларга қарши кураш йўналишидаги тарғибот иши ўтказилганда, оила муқаддас экани, агар меҳнат мигранти ДЭО таъсирига тушиб қолса, муқаррар жазога тортилиб қамалиши ёки хорижда хор-зор бўлиши, оиласи эса боқувчисиз қолиб кетишига эътибор қаратиш зарур;

– давлат ташкилотлари, ўқув муассасаларида коммуникатив ахборот-тарғибот ишлари ўтказилганда соф диний тушунчаларни кўп ишлатмаслик, зарур ҳолларда, масалан «жиҳод», «шаҳид», «халифалик» тушунчалари ҳақида сўз кетганда илмий, дунёвий нуқтаи-назардан изоҳ бериш керак.

– ижтимоий ҳаётда дуч келиб турилган муаммолар хусусан, маиший таъминотдаги камчиликлар, ишсизлик инкор этилмаган ҳолда, мазкур муаммолар диний-экстремистик оқим ёки секта таркибида ноқонуний ҳаракат содир этиш билан ўз ечимини топмаслиги, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асоси тинчлик ва барқарорлик, билим ва бунёдкор меҳнат эканига эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

3. *Кўргазмали воситаларга асосланган тарғибот ва аксилтарғибот ишлари* аҳолини, асосан ёшларни диний-экстремистик оқимларга қўшилиб қолишини олдини олиш мақсадида тайёрланади. Кўргазмали воситалар сифатида ташқарига қўйиладиган рекламалар, электрон табло шаклидаги рекламалар, плакатлар, деворий газеталар, комикслар ва ҳ.к. қайд этиш мумкин.

Кўргазмали воситалар асосан ёшларга мўлжалланган бўлгани сабабли қуйидаги талабларга жавоб бериши лозим:

– ўзига эътиборни тортадиган ёрқин рангларда, мазмунан ахборотга бой, содда тилда ёзилган бўлиши;

– ватанпарварлик, давлат, жамият ва оила олдида масъулият ҳис этиш ғояларига асосланиши;

– аниқ ифодаланган мақсадга бўйсундирилиши, аудиториянинг фикрлаш фаолиятини фаоллаштира олиши (одамлар эслаши, таҳлил қилиши ва хотирасида сақлаб қолиши керак);

– аудиторияда ижобий эмоциялар уйғотадиган бўлиши;

– замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланган ҳолда тайёрланиши.

Ёшларнинг ўзи кўргазмали тарғибот воситаларини яратиш ишига жалб қилиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Диний экстремизм ва терроризмга қарши қаратилган кўргазмали воситалар таълим тизимидаги ўқув муассасалари, корхоналар, фуқаролар йиғинлари, шунингдек, аҳоли гавжум жойларда кенг қўлланиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, диний экстремизм мафқурасига қарши кураш ҳуқуқий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, психологик, ахборот йўналишларида турли услуб ва шаклларда амалга оширилиб, ахборот-тарғибот ишлари қайд этилган йўналишларнинг фақат биттаси ҳисобланади. Санаб ўтилган йўналишларнинг барчасида самарали натижага эришиш, шубҳасиз, хокимият ва ўзини бошқариш органлари, жамоат ва диний ташкилотлар, фуқароларнинг кенг ҳамкорлиги ва ўзаро уйғун фаолиятларига боглик.

2. Аудитория билан тарғибот ва аксилтарғибот ишларини ўтказиш

Диний экстремизм ва терроризмга қарши мафқуравий курашни ташкил этувчи мутасадди давлат ва ўзини ўзи бошқарув идораларининг муҳим вазифаларидан бири ушбу йўналишда тарғиботчи мутахассисларни тайёрлаш, уларда зарур лаёқатни шакллантириш саналади.

Тарғиботчилар аҳолининг турли қатламлари билан бевосита мулоқот (учрашув, семинар, савол-жавоб кечаси, лекторий ва ҳ.к.) асосида жамият аъзоларида диний экстремизм ва терроризм ғояларига нисбатан муросасиз бўлган фаол фуқаролик позицияси

шакллантириш орқали уларни мутаассиблик ва терроризмга қарши курашга жалб қилиши лозим.

Коммуникатив ахборот-тарғибот ишлари самараси кўп жиҳатдан ташкилий ишларнинг савиясига ва тарғиботчининг малакасига боғлиқ.

Ташкилий ишлар тадбирни ўтказишга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш билан боғлиқ бўлиб, қуйидаги омиллар алоҳида аҳамият касб этади:

1. Тадбир қатъий белгиланган вақтда ва жойда ўтказилиши, жалб қилинувчилар аввалдан тадбирнинг санаси, вақти, ўтказиладиган жойи ва мавзуси юзасидан хабардор қилиниши шарт.

Асосий камчиликлар:

– тадбирни кеч бошлаш ёки аудиторияни эрта тўплаб қўйиш орқали жалб қилинганларни бевосита тадбирни ўтказишдан олдин жисмонан ва руҳан чарчатиб қўйиш;

– тадбир иштирокчиларини кеч хабардор қилиб, бевосита тадбир бошланишидан олдин тўплаш.

2. Мақсадга қараб тадбирга аниқ бир ижтимоий гуруҳ ёки табақага мансуб контингент жалб қилиниши лозим. Масалан, ижтимоий мансубликка қараб тадбир ўтказиладиган контингентни қуйидагиларга ажратиш мумкин: ёшлар (*уларни «Камолот» ЁИХ фаоллари, талаба ёшлар, ишсиз ёшлар, нотинч оилаларга мансуб ёшлар, ДЭО аъзоларининг фарзандлари каби тоифаларга бўлиш мумкин*), маҳалла фаоллари, муайян корхона ёки ташкилот ходимлари, маргиналлашган гуруҳлар (*ишсизлар, меҳнат мигрантлари*), тадбиркорлар, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ходимлари, расмий рўйхатдан ўтган диний конфессия ва ташкилот вакиллари, норасмий диний жамоалар вакиллари, ноисломий диний конфессия вакиллари, ДЭО вакиллари ва уларнинг оила аъзолари, миссионерлар ва ҳ.к.

Фақат истисно тарикасида, алоҳида сценарий асосида ўтказиладиган тадбирларга турли ижтимоий гуруҳ ёки табақага мансуб фуқаролардан иборат контингентни жалб қилиш мумкин.

Асосий камчиликлар:

– тадбирларга доимий равишда маҳалла фаоллари ёки ўқув муассасалари талаба ва ўқувчилари жалб қилиниб, бошқа ижтимоий гуруҳ ва табақа вакиллари тарғибот ишлари билан қамраб олинмаслиги;

– тадбирлар доим туман ва шаҳардаги энг яхши жиҳозланган битта ўқув муассасаси ёки намунали маҳаллада ташкил этилиб, бошқалари эътибордан четда қолиб кетиши;

– битта тадбирга турли ижтимоий гуруҳ ва табақа вакиллари ҳам жалб қилиниши. Контингентнинг мавзу бўйича маълумотга эгалик савияси, тадбирдан манфаатдорлик даражаси турли бўлиши тадбирдан кутилган натижани пасайтириб юборади.

3. Тадбир ўтказиладиган жойни тегишли равишда жиҳозлаш керак. Ҳозирги вақтда тарғибот ва аксилтарғибот ишларининг самараси ва таъсирчанлигини оширишда янги ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш муҳим ўрин тутаети. Психологларнинг тадқиқотларига кўра, инсон ахборотни кўриш орқали 25 %, эшитиш орқали 12%, бир вақтнинг ўзида ҳам кўриб, ҳам эшитиш орқали эса 65% ўзлаштиради⁴²⁹. Бунинг устига, мавзуга оид слайдлар, фильмлар намойиш этилганда аудитория «кўзи билан кўриб, қулоғи билан эшитиб тургани» учун маърузачи етказаётган маълумотлар ҳақиқат эканлигига ишончи янада ортади.

Тадбирларда мультимедиа воситаларидан фойдаланилганда уларнинг бенуқсон ишлаши тадбирдан олдин текшириб олиниши, берилаётган материаллар аудитория учун муайян даражада янги бўлиши зарур ҳамда слайд ва фильмлар маърузачи томонидан албатта шарҳ қилиниши шарт.

Слайдларни тайёрлаганда физиологик жиҳатдан инсонда кўк, сариқ ва яшил ранглар қизиқиш уйғотиши, жигарранг эса толиқиш ҳиссиётини келтириб чиқаришини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади⁴³⁰.

Асосий камчиликлар:

– мультимедиа воситаларидан фойдаланилмаслик;
– мультимедиа воситалари тадбирдан олдин текшириб кўрилмаслиги: тадбир бошланганда уни ишлата олмаслик вақтни беҳуда кетишига, аудиториянинг зерикаши ва асабийлашувига олиб келади;

⁴²⁹ Калининченко Е., Нелис В., Горельшева Н. Презентация как средство сопровождения публичного выступления. Сайт «Oktes.ru». URL: <http://www.oktes.ru/internet-konf-2012-2/uploads/file-1351654990.doc>

⁴³⁰ Безека С. В. Как создать красочную и информативную презентацию. Создание презентаций в PowerPoint 2007. Сайт «Ozon.ru». URL: <http://www.ozon.ru/context/detail/id/3774202/>

– слайд ва фильмлар маърузачи томонидан шарҳ этилмаслиги: оқибатда тадбирга жалб қилинганлар берилган маълумотларни ўзича талқин этиб, тадбирнинг тарбиявий самараси сусаяди.

4. Тадбирлар даврий такрорланиб туриши лозим.

Асосий камчилик тарғибот ва аксилтарғибот ишлари шаҳар ёки туманда муайян бир муддат ичида ўтказилиб, кейинчалик мазкур йўналишдаги ишлар тўхтаб қолиши ҳисобланади.

5. Тарғибот ва аксилтарғибот тадбирлари қанчалик кичик аудитория билан ўтказилса, шунчалик таъсирчан ва самарали бўлади. Бу маърузачининг тадбир иштирокчиси билан визуал алоқаси (зрительный контакт) тез-тез такрорланса, иштирокчининг маърузага бўлган эътибори юқори бўлиши билан изоҳланади. Шу нуқтаи-назардан тарғибот ва аксилтарғибот ишларига, ёшлар фестиваллари каби алоҳида тадбирларни истисно этганда, кўпи билан 150 кишилик аудиторияни ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Асосий камчилик: жойларда кўпроқ одамларни қамраб олиш мақсадида 250–400 кишилик аудитория ташкил этилади. Иштирокчиларнинг кўпчилиги тадбир қайси мавзуда ва қайси мақсадда ташкил этилаётганини билмайди, фақат «статист» сифатида маърузага бефарқ ўтиради.

3. Таъсирчан маъруза қилишнинг психологик технологиялари

Оммага муайян ғояни сингдиришда оғзаки маъруза қилиш мазкур матнни аудиторияга ёзма тарқатишга қараганда самарали ҳисобланади. Чунки оғзаки маърузани қатор коммуникатив воситалар, яъни, мимика, қўл ишоралари, нотикнинг туриши (поза), сўз интонацияси ва эмоциялар билан кучайтириш мумкин. Маъруза вақти нотик ғояни такрор-такрор айтиш билан таъсир кучини ошириши, тингловчиларнинг реакциясига қараб, ғояни етказиш шаклини шароитга мос қилиб ўзгартириши мумкин⁴³¹.

Тарғибот ва аксилтарғибот мақсадларида қилинадиган маърузаларнинг муваффақиятли чиқиши учта омилга боғлиқ: маърузанинг матн сифатли тайёрланиши, маърузачининг психологик ва мотивацион жиҳатдан маърузага тайёр экани, маърузачининг аудитория билан ишлай олиш қобилияти.

⁴³¹ Стернин И. Практическая риторика. – Воронеж : «Воронеж», 1993. – С. 11.

Нотик тингловчиларнинг ҳис-туйғуларига таъсир этиш орқали уларнинг онгига маърузадаги ғояларни сингдириши лозим. Одатда, нотикнинг маъруза мавзуси, ғояси ва мақсадлари ҳақида аниқ тушунчаларга эга бўлмаслиги ўзига бўлган ишончсизлигига сабаб бўлади. Шунинг учун маърузага аввалдан пухта тайёргарлик кўриш, ҳар бир чиқиш учун маъруза матнини шахсан тайёрлаш, асосий тезисларни ёд олиш шарт.

Нотикнинг ташқи қиёфасидаги энг яхши ҳислат унинг хушмуомала ва сипо эканидир. Яхши нотикликнинг ажралмас сифатлари – ўзини эркин тутиш, ўзига ишонч ва дўстона оҳанг ҳисобланади.

Омма олдида қилинадиган маърузага қўйиладиган асосий талаблар сифатида куйидагиларни қайд этиш мумкин:

- бош ғоянинг очиқ-равшан бўлиши ва барча тушуна оладиган энгил тарзда баён қилиниши;

- қатъият билан бошланиб, қатъият билан тугатилиши;

- жумлаларни лўнда гапириш, маърузанинг монолог шаклида эмас, самимий ва очиқ сўзлашув услубида амалга оширилиши;

- чуқур эмоцияларга берилмай, аксинча, эмоцияларни келтириб чиқарувчи фактлар келтириш;

- аудитория маърузачига керак эканини, нотик ўзи етказётган маълумотларни уларга етказишни астойдил истаётганини яққол кўриб туриши;

- аудитория билан психологик алоқа ўрнатиш. Психологик алоқа маърузани йўл-йўлакай тўғрилаб бориш ва аудиторияни бошқариш имконини беради⁴³².

Маъруза давомида тезис ва далилларни келтириш одатда икки шаклда: индуктив ва дедуктив шаклда амалга оширилади. Индуктив усулда аввал фактлар келтирилиб, кейин нотик улар асосида асосий хулосавий тезисларни баён қилади. Дедуктив усулда эса аввал асосий тезис айтилиб, кейин уни исботловчи фактлар келтирилади.

Таъсирчан маъруза қилишнинг психологик технологиясини умумий тарзда куйидаги тартибда амалга ошириш тавсия этилади⁴³³:

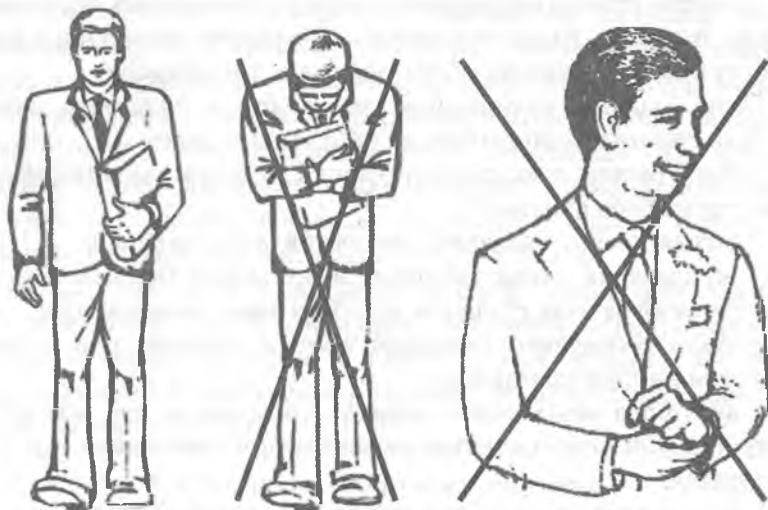
1. Тарғибот ва аксилтарғибот мақсадларида қилинадиган тадбирларга нотик расмий учрашувларга хос кўриниш ва кийим-

⁴³² Стернин И. Практическая риторика. – Воронеж : «Воронеж», 1993. – С. 13–15.

⁴³³ Евтихов О. Приемы и психотехники публичного выступления. Сайт «Элитариум», 19.11.2010. URL: www.elitarium.ru. http://www.elitarium.ru/2010/11/19/priemy_publichnogo_vystuplenija.html

бошда бориши керак. Кийимнинг ён ёки олди чўнтакларидан ручка, блокнот каби буюмлар чиқиб турмаслиги тавсия этилади. Сўз берилганда трибунага қаддини тўғри тутган ҳолда ва ўзига ишонч билан шахдам одимлаб бориш лозим.

Ҳовлиқиш ёки аксинча, ортиқча виқор билан юриш, йўл-йўлакай галстукни ёки сочини тўғирлаш, тугмаларини солиш ярамайди (1-расм).

1-расм

Минбар ёнида оёқларни елка кенглигида, бир оёқни бир оз олдинга қўйган ҳолда туриш лозим. Ўтирган ҳолда маъруза қилинганда қадди-қомат тик тутилиши лозим.

Суянчиқ ва тирсакқўйғичга суянмаслик, қўл ва оёқни чирмаш-тирмаслик, шунингдек, микрофон устига энгашмаслик керак.

Нотиқ учун қулай жой аудиторияга нисбатан чап томон, яъни сценанинг ўнг томони ҳисобланади. Тадқиқотларга кўра, бундай ҳолатда маърузачи бераётган маълумот тингловчиларнинг миясининг ўнг ярим шарига кучлироқ таъсир этади⁴³⁴.

2. Нотиқ аудиторияни ўзига қизиқтириб олиш учун аввал ўзининг йиғилганларга эътибори кучли экани, улар учун келганини намоён этиши лозим. Бу аудитория билан визуал алоқа ўрнатиш орқали амалга

⁴³⁴ Пиз А., Пиз Б. Новый язык телодвижений. – М. : Эксмо, 2007. – С. 373.

оширилади. Бунинг учун нотик дарров сўз бошламай, озрок сукут сақлаб ва хотиржам йиғилганларни бир сидра кўздан кечириб чиқиши керак.

Маърузанинг муваффақиятли чиқиши кўп жиҳатдан унинг қандай бошланишига боғлиқ. Қуйида маърузани бошлаш усулларидан мисоллар келтирилган:

– **қизиқ факт келтириш.** Ушбу усул аудиториянинг эътиборини кўрилаётган мавзуга бевосита алоқаси бор қизиқ факт билан жалб қилишга асосланган. Масалан, «Биласизми, 2012 йилда жаҳон бўйлаб та террористик хатти-ҳаракатлар содир этилиб, улар оқибатида беғуноҳ инсонлар ҳаётдан кўз юмди»;

– **маърузани презентация қилиш.** Бунда нотик ўзининг маърузасининг структураси ва регламентини, савол-жавоб тартибini белгилаб беради. Масалан, «Маърузамнинг мавзуи диний-экстремистик оқимларнинг ақидаларининг сохта эканини муқаддас манбалар асосида исботлашга қаратилган, маъруза 15 минутга мўлжалланган, кейин савол-жавобларга ўтамиз»;

– **савол ёки бир неча савол.** Ҳар қандай савол қатнашчиларда жавоб топиш учун тафаккур қилиш жараёнини фаоллаштириб юборади. Бироқ, маърузанинг бошидан аудиториянинг фаол бўлишига умид қилиб бўлмайди. Шунинг учун берилаётган савол риторик, бевосита жавоб талаб қилмайдиган бўлиши лозим. Масалан, «Нима деб ўйлайсизлар, диний экстремизм таҳдиди яқин ўн йил ичида барҳам топадими?»;

– **аудиторияни мақтаб қўйиш.** Мақтов қисқа, самимий ва тилёглама хушомаддан йироқ бўлганда аудиториянинг жавоб миннатдорчилигини уйғотади. Шу билан бирга, мақтовни бўрттириб юбориш аудиторияни мазах қилишга ўхшаб қолишини унутмаслик керак.

Сўзни бошлашдан олдин маърузачи ўзини ҳаяжонланаётгани ёки асабийлашаётгани ҳақида зинҳор гапирмаслиги лозим.

Кўп учрайдиган хатолар:

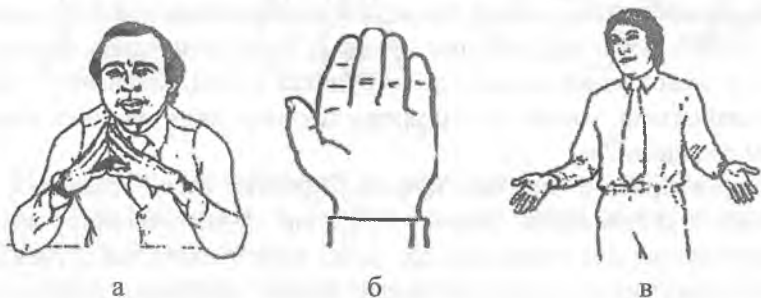
– *маърузани ҳазил, анекдот билан бошлаш. Ҳазил ҳақиқатдан ҳам қизиқарли бўлмаса ва аудиторияни «жонлантира» олмаса, маърузачи жиддий қабул қилинмай қолади. Айниқса, ДЭО ва миссионерлик каби таҳдидлар ҳақидаги маърузаларни ҳазилдан бошлаш мантиққа зид келади;*

— ўз-ўзини оқлаш ва кечирим сўраш. Аудитория учун маърузачининг ёмон нотик экани ёки олиб келинган слайднинг сифати яхши эмаслигининг сабаби умуман қизиқ эмас. Нотик ўз-ўзини оқлаши ёки кечирим сўраши билан аудиторияга руҳий устунлик бериб, «авторитет» мақомини йўқотади ва оқибатда, унинг маърузаси кутилаётган самара бермайди.

4. Маъруза давомида аудиториянинг эътиборини жалб қилиш ва ушлаб туришда қуйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

а) **контраст аудио ва визуал таъсир ўтказиш.** Ушбу усул нотик овозини гоҳ кучайтириб, гоҳ пасайтириб гапириши, баъзан сукут саклаши (аудио) ҳамда маърузачи юз ифодасини ўзгартириши, имкон бўлган жойларда бир оз ҳаракат қилиши, қўл ишораларини амалга оширишига (визуал) асосланган.

Имо, ишоралар тингловчиларнинг маърузадан олаётган таас-суротларини кучайтирувчи омил ҳисобланади⁴³⁵. Шунинг учун, нотик маъруза давомида вақти-вақти билан қўл билан очикқўнгилик, самимийлик ва ўзига ишонч ишораларини қилиб туриш керак (1-расм): «шпиль» (а), очик қафт (б), иккала очик қафт (в);

1-расм

Айни вақтда, нотик қуйидаги хатти-ҳаракатларни қилмаслиги тавсия этилади:

— тадбир иштирокчиларига кўрсаткич бармоқ билан ниқтаб кўрсатмаслик (2-расм). Ушбу ишора «мен айтганни бажаришга мажбурсизлар» ва рамзий маънода аудиторияни «савалаш» маъноларини англатади;

⁴³⁵ Пиз А., Пиз Б. Новый язык телодвижений.— М. : Эксмо, 2007. — С. 373.

2-расм

– қўлни кўкрак устида, туриб гапираётганда оёқларни қовуштириб турмаслик (3-расм). Бу ҳаракат одатда одамнинг психологик ҳимоя усули бўлиб, нотикнинг ўзига ишончсизлиги сабабли бошқалардан психологик «ёпилиб» олаётганидан дарак беради;

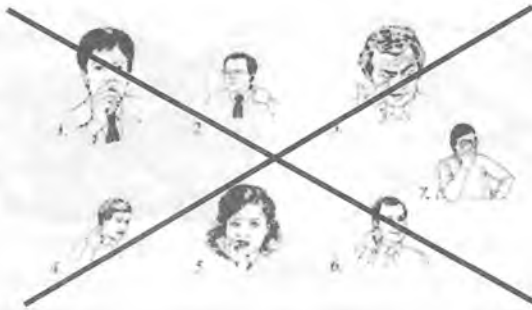

3-расм

– кўрсаткич бармоқни юқорига қилиб гапирмаслик – (4-расм)

– дам-бадам қўл билан юзга тегиб турмаслик (5-расм). Мазкур ҳаракатни одамлар беихтиёр тарзда одатда ёлғон гапираётганда ишлагадилар;

5-расм

– қўллар билан трибунанинг кирраларига ёпишиб олмаслик.

б) **нотиқ тингловчилар ичида «таянч нуқталари» – маърузани дикқат билан эшитаётган бир неча тингловчилар билан визуал алоқа ўрнатиб**, уларнинг берилаётган маълумотларга реакциясига қараб маърузани тўғрилаб бориши, имкон бўлганда уларни мулоқотга тортиб маърузани янада жонлантириши мақсадга мувофиқ саналади.

Тадқиқотларга кўра, исталган аудиторияда биринчи қаторда ўтирганлардан тўлиқ қамраб олиб, зални марказий қисмига қадар торайиб борадиган воронка шаклидаги «эътибор худуди» бўлади. Одатда, мазкур худудда ўтирган тингловчилар тадбирда фаол қатнашиб, берилаётган маълумотларни яхши ўзлаштирадilar⁴³⁶.

Зал билан визуал алоқани йўқотмаслик учун вақти-вақти билан залда ўтирганларни ўнгдан чапга, олдинги қаторда ўтирганлардан орқа ўтирганларга қараб кўздан кечириб туриш лозим.

в) **аудитория учун долзарб бўлган муаммо ва ҳодисаларга эътибор қаратиш**. Ҳар қандай ижтимоий гуруҳ ёки қатламнинг ўзига хос ташвиши, муаммоси бор. Улар ҳақида гапириш иштирокчиларнинг эътиборини жонлантиради;

г) **нуфузли (авторитет) манбаларга мурожаат қилиш**. Мазкур усул таниқли инсонларнинг асарларидан, сўзларидан мисол ёки иқтибос келтиришга асосланган. Бунда келтирилаётган маълумот аудитория учун муайян даражада янги бўлиши янада ижобий натижа беради. Масалан, диний мавзудаги тадбирларда Қуръон, ҳадислар, ханафий мазҳаби манбаларидан мисол келтириш таъсирчан бўлади;

⁴³⁶ Пиз А., Пиз Б. Новый язык телодвижений. – М. : Эксмо, 2007. – С. 374.

д) **аудиторияга аниқ йўналтирилган саволлар бериш.** Бундай саволлар аудиториянинг эътиборини жиддий жонлантиради. Масалан, «ким айта олади, ...?»;

ж) **юмордан фойдаланиш.** Муваффақиятли ҳазил ижобий эмоция ва симпатия уйғотиб, иштирокчиларнинг асабларини бўшаштиради ҳамда ундан кейин бериладиган маълумотни ўзлаштиришни осонлаштиради. Шу билан бирга, юморни суийстеъмол қилиш, кўпол ҳазил қилиш салбий натижа беришини унутмаслик лозим.

е) **тингловчиларни суҳбатга тортиб туриш.** Бунда қуйидаги усулларни қўллаш мумкин:

– иштирокчилардан тадбирда тайёрланган шароит бўйича сўраб туриш (*овоз эшитилаётгани, слайд ёки фильмларнинг тасвири яхши кўринаётгани ва ҳ.к.*), уларни шароитни ўзгартириш учун биргаликда ҳаракат қилишга ундаш (*тарқатма материалларни тарқатишда ёрдам беришни сўраш, проекторни суриш ва ҳ.к.*). Иштирокчилар нотикнинг буйруғини бажарувчига айланиши эмас, балки маърузачи билан биргаликдаги бажариладиган фаолиятга тортилиши керак;

– эксперт фикрини олиш учун аудиториядаги соҳа мутахассисларига мурожаат қилиш. Масалан, диний экстремизмга қарши кураш масаласи кўрилаётганда мазкур хатти-ҳаракатлар қонунбузарлик экани ҳақида залдаги ҳуқуқшуносдан фикр сўраш, ақидапарастларнинг даъволари соф ислом таълимотига зид экани юзасидан имом-хатибга мурожаат қилиш. Ушбу усул маърузанинг маълум қисми ўтгандан кейин қўлланиши мумкин;

– «ўзимизники – бегона» мезони бўйича нотик ва аудитория орасидаги психологик тўсиқни йўқотиш. Муайян ижтимоий гуруҳ ёки соҳа вакиллари ичида тадбир ўтказишдан олдин нотик ушбу йўналиш бўйича маълум даражада маълумотга эга бўлиши, касбий терминларни, ўзаро мулоқотда ёқтирадиган ибораларни билиш ва уддабуронлик билан ишлатиши аудитория томонидан маърузачининг «ўзимизнинг одам» деб қабул қилинишига, охир-оқибат етказилаётган маълумотларни тўлиқ ўзлаштиришига ижобий таъсир кўрсатади.

Маъруза вақтидаги асосий камчиликлар:

– *ҳаддан ташқари «билагонлик» қилиш.* Маърузачи ҳадеб ўзининг тингловчилардан ақлий жиҳатдан ёки ижтимоий мансублик жиҳатидан устун эканини намоиш этаверса, аудиториянинг нотикқа бўлган ихлоси тушиб, ўзаро психологик тўсиқ вужудга келади;

– *сохтакорлик ва баландпарвозлик*. Омма маърузачининг сўзлари ва ўзини тутиши орасидаги номувофиклик орқали ёлгон гапираётганини тушуниб олади. Жиддий мавзуларда шаблонли, кўп қайтариладиган баландпарвоз гапларни ишлатиш нотикни етарли маълумотга эга эмаслигини кўрсатиб, маъруза акс натижа беради;

– *визуал алоқанинг йўқлиги*. Нотик маъруза давомида кўзини матндан узмаса ёки битта тингловчига қараб гапирса, бошқа тингловчиларни «йўқотиб қўяди»;

– *бир хил оҳангда (монотон) маъруза қилиш*. Бундай маъруза тингловчиларнинг асабига тегиб, аудиторияни чарчатиб қўяди.

5. Маъруза албатта хулоса ва энг муҳим аҳамиятга эга тезисларни такрорлаш билан яқунланиши лозим. Хулоса иштирокчиларда маърузадан олган таассуротларини мустаҳкамлаши, уларни тадбирдан кўзланган мақсад йўналишида ҳаракат қилишларига ундаши ва тадбир иштирокчиларига кўтаринки, оптимистик руҳ бағишлаши керак.

6. Саволларга жавоб беришда қуйидагилар тавсия этилади:

– савол олингач, дарров жавоб бермай бир оз (2-3 секунд) сукут сақлаш орқали саволнинг аҳамияти кўрсатилган бўлади ва бошқа тингловчилар ҳам саволни тушуниб олишларига имкон яратади. Агар савол бўлмаса, «менга қуйидаги саволни кўпроқ беришади ...» деб, аудиторияга етказиш зарур ҳисобланган масалада маълумот айтилади;

– саволни олгач, бошқалар эшитиши учун қисқа уни такрорлаш, мабодо саволнинг мазмунига тўлиқ тушунмаган бўлса, қайта сўраб олиш лозим;

– энг мақбул усул маърузани бошлашдан олдин тингловчилардан ўзларини қизиқтираётган саволларни маъруза давомида ёзма шаклда минбарга бериб юборишни таклиф этиш ҳисобланади.

Нотик минбардан тушиш олдидан албатта аудиторияга миннатдорчилик билдириши лозим.

Аудиториядаги руҳий ҳолат ва кайфият тарғибот ва аксилтарғибот ишларининг сифатига таъсир ўтказувчи муҳим омил ҳисобланиб, нотик конкрет вазиятга мослашиб, маърузани мумкин қадар таъсирчан тарзда амалга ошириш учун қуйидагиларга эътибор бериши лозим бўлади⁴³⁷:

– **хайрихоҳ аудитория** (ўқитувчилар, талабалар, маҳалла фаоллари ва ҳ.к.) билан ишлаётганда нотик ижобий руҳиятни сақлаб

⁴³⁷ Приемы повышения эффективности публичных выступлений. Сайт «OFFICE FILE». URL: <http://www.officefile.ru/article.php?id=1142>

колиши ва тингловчиларнинг ўзига ишончини янада мустаҳкамлаши лозим. Бундай вақтда ўзини аудиторияга «кўшиб» гапириш яхши натижа беради: кўпроқ «биз», «бизнинг» олмошлари, «умумий ишимиз», «бизнинг команда» каби ибораларни қўллаш керак;

– нотик **бефарқ аудиторияни** (ишсизлар, меҳнат мигрантлари, маҳалладаги оддий фуқаролар ва ҳ.к.) қизиқарли масала билан эътиборини жалб қилиб, қизиқтириб олиши ва ўзи томонга жалб қилиши керак, маъруза қилишда одамларни хис-ҳаяжонга солувчи фактларни кўпроқ келтириши, аудиторияга тез-тез мурожаат қилиб туриш, ҳаётий мисоллардан келтириш тавсия этилади;

– **мавзуга салбий муносабатда бўлган аудиторияда** (жазо ўтаётган ёки ўтаб келган ДЭО вакиллари, уларнинг оила аъзолари, миссионерлар, шариатга асосланган давлат тузумига мойиллиги бор фуқаролар, норасмий диний жамоаларнинг аъзолари ва ҳ.к.) ўзларининг ҳақ эканига шубҳа уйғотиш, ўз позициялари устида қайта фикр-мулоҳаза қилишга ундаш лозим бўлади. Бунинг учун:

- барчани «қайта тарбиялаб олиш»га ишониш керак эмас, балки залда бир неча конкрет тингловчини танлаб олиб, уларни ишонтириш ёки ўз фикрини қайта кўриб чиқишга рағбат уйғотишга ҳаракат қилиш лозим;

- тингловчиларда салбий эмоция ва кайфиятни йўқотиш ёки ҳеч бўлмаганда пасайтириш керак. Нотик «Келинлар, фактларга мурожаат қилайлик ...», «Келинг, мантиқий мулоҳаза юритайлик...» каби сўзларни ишлатиш тавсия қилинади;

- маърузани аудитория ҳам тўғри, деб тан оладиган масаладан бошлаш ва аудитория эътибори ва муайян даражада ижобий муносабатига эришгандан сўнг баҳсли мавзуга ўтиш лозим;

- илгари сурилаётган фикрни исботлашда аввал кучли далилларни, кейин иккинчи даражали далилларни келтириш мақсадга мувофиқ;

- асосий тезис ва далиллар дедуктив услубда берилиши, нотик ўзи батафсил хулоса чиқариб, аудитория хулосани тан олишига «кўмаклашуви» тавсия этилади.

Нотик ўзи учун **нотаниш аудитория** билан ишлаганда маъруза давомида ўзига хос экспресс-таҳлил ўтказиш керак. Бунинг учун тингловчиларга савол бериш, залда ўтирганларнинг ўзини тутишини, берилаётган маълумотларга муносабатини, нотикқа бераётган саволларини, залдан ташланаётган луқмаларни (реплика) кузатиш

лозим бўлади. Шунда нотик маърузасини ўзининг чиқиши давомида тўғрилаб боради.

Ёшлардан иборат аудиторияда:

– материални дедуктив тарзда баён этиш, маърузани катта ёшдагилар аудиториясига нисбатан тез суръатда амалга ошириш;

– эмоционал фактларни кўпроқ келтириш ва уларни мантикий далиллар билан мустаҳкамлаш;

– умумий абстракт (мавҳум) мулоҳазалардан қочиш, фикрни лўнда, аниқ ва қатъият билан етказиш;

– схема, слайд, мусикалардан кенг фойдаланиш, аудитория билан визуал контактни йўқотмаслик, эътиборни тутиб турувчи усулларни кенг қўллаш;

– ҳаётий мисол, конкрет фактлардан ва юмрдан кенг фойдаланиш;

– ёшлардаги камчиликларни яширмаслик, ҳақиқатни айтиш ва камчиликларни тузатиш йўллари кўрсатиш, шу билан бирга, аудиторияга ҳадеб панд-насихат қилавермаслик;

– дадил фикрлаш, принципиал позиция намойиш этиш, кўрилаётган масалаларга шахсий муносабат билдириш;

– маърузани эркин мулоқот шаклида очиқ ўтказиш, маъруза сўнггида савол-жавоб уюштириш тавсия этилади⁴³⁸.

4. Якка тартибдаги профилактик тадбирлар

Жамиятда диний-экстремистик ғоялар тарқалишининг олдини олишда якка тартибдаги профилактик тадбирлар муҳим ўрин тутди.

Якка тартибдаги профилактик тадбирлар – давлат идоралари ва жамоат ташкилотларининг жинойт содир этиши эҳтимоли бор шахсларни аниқлаш, маскур шахслар ва уларнинг ён-атрофидагиларга ўз хулқларини яхши томонга ўзгартириш ва жинойтга мойилликларига барҳам бериш мақсадида ижобий таъсир ўтказишга қаратилган фаолияти ҳисобланади⁴³⁹.

Якка тартибдаги профилактикадан мақсад – шахснинг онгини ижобий коррекция орқали унинг жамият қонун-қоидаларига қарши салбий хулқ-атворини тузатиб, қонунларга бўйсунувчи фуқарога айлантиришдан иборат. Маскур ишнинг асосий қисми ҳуқуқни

⁴³⁸ Стернин И. Практическая риторика. – Воронеж : «Воронеж», 1993. – С. 113–114.

⁴³⁹ Малков В. Д. Криминология. Учебник для вузов. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. – С. 163.

муҳофаза қилувчи идоралар ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлиги асосида амалга оширилади.

Ҳозирги кунда диний соҳадаги қонунбузарликларга қарши яқка тартибдаги профилактик тадбирларнинг таъсирчанлигини ошириш масаласининг долзарб аҳамиятга эга эканига қуйидаги омиллар сабаб бўлмоқда:

– ақидапараст оқимлар томонидан аҳолининг турли қатламлари ичида тарғибот-ташвиқот ишлари давом этиб келаётгани;

– ДЭОга мансуб авф этилган ва махсус рўйхатдаги шахсларнинг маълум қисми қариндошларини ўз сафига тортаётгани;

– меҳнат мигрантлари ичида ақидапараст гуруҳлар таъсирига тушиб, республикага қайтгандан сўнг диний-экстремистик фаолият олиб бораётган шахсларнинг мавжуд экани;

– айрим диндорлар томонидан қонунга хилоф равишда «хужра», «намозхона» ва «ҳалол фуд» ташкил қилинаётгани;

– баъзи «отинойилар» томонидан «Анбар она»*, «Биби Мушкулкушод»*, «Биби Сешанба»* каби аслида исломда бўлмаган амалларга диний тус бериб, аёллар ичида носоғлом муҳит яратаётгани, шунингдек, баъзи диндорлар ифторлик, мавлуд каби диний маросимларнинг моҳиятини бузган ҳолда кўр-кўроналик, исрофгарчилик билан ўтказиш орқали салбий ҳолатларни келтириб чиқараётганликлари;

– аҳолининг муайян қатламлари ичида «исломлашув» жараёнларининг кучайиб бораётгани;

– баъзи ноисломий диний конфессия ва секталар томонидан туб аҳоли ичида миссионерлик фаолияти олиб борилаётгани.

Диний соҳадаги қонунбузарликларга қарши профилактик тадбирлар билан қуйидаги тоифаларга кирувчи шахслар қамраб олиниши мумкин:

1) илгари диний фаолиятни меъёрловчи қонун ва норматив ҳужжатларнинг талабларини бузгани учун жазо ўтаб келган ва шартли жазоланган шахслар;

2) ДЭО таркибида жинойт содир этган ва миссионерлик фаолияти учун жазоланган шахсларнинг оила аъзолари;

3) ноқонуний диний жамоалар таркибида ҳуқуқбузарликлар содир этган шахслар;

4) турмуш тарзида, феъл-атворида диний ғояларга мутаассибона ёндошиш акс этаётган ва амалдаги дунёвий қонунларни бузишга мойиллик кўрсатаётган шахслар.

Якка тартибдаги профилактик тадбирлар юқорида қайд этилган тоифаларга мансуб шахсларга нисбатан ижтимоий инструмент вазифасини ўтаб, уларнинг жамият манфаатларига зид хатти-ҳаракатларининг олдини олишга қаратилган бўлиб, шахснинг жамият учун зарарли хулқини қонунга итоаткор сифатга келтиришга хизмат қилади. Ушбу мақсадга эришиш қуйидаги аниқ вазифаларни кетма-кетликда ҳал этишни талаб этади:

1. Диний соҳадаги қонунбузарликларга мойил шахсларни аниқлаш, мазкур шахслар ва уларга салбий таъсир этаётган омилларни ўрганиш.

Ўрганиш ишлари шахснинг юриш-туриш, хулқ-атворини характерлаб берувчи аниқ маълумотларни тўплашга қаратилиши лозим:

– жиноий ёки бошқа ҳуқуқбузарлик фаолияти: қачондан буён ноқонуний фаолият билан шуғулланади, ақидапараст оқимларга кўшилишига нима сабаб бўлган, аввал содир этган жиноят ёки ҳуқуқбузарликлари учун қандай жазоланган ва жазо ўташ вақтида ўзини қандай тутган;

– жиноий тажрибаси: «хужрада» ўқиганми, махсус тайёргарликдан ўтганми, ДЭО таркибида фаол иштирок этганми;

– ижтимоий-демографик тавсифнома: ёши, оилавий аҳволи, яшаш жойи, маълумоти, ижтимоий аҳволи, касби, меҳнат стажи, меҳнатга муносабати, оила ва фарзандларга муносабати ва ҳоказо;

– яшаш шароити ва яқинлари: оила аъзолари, оилавий-маиший ва иш-ўқишдаги муносабатлари, моддий таъминланганлиги, унга ким ижобий таъсир кўрсата олиши, кимни ҳурмат қилиши ва ҳоказо.

– шахсий-психологик хусусиятлари: интеллект даражаси (ақлий ривож, билими, ҳаётий тажрибаси, дунёқарашининг кенглиги ва ҳ.к.); характери (одамови ёки дилкаш экани, эгоистлиги, табиати (енгил, оғир), масъулиятни ҳис этиши, фаол ёки пассив экани, ростгўй ёки ёлғончи экани, қасоскорлиги, шафқатсизлиги, сурбетлиги, айёрлиги, ҳасадгўй экани ва ҳ.к.); иродаси (қатъияти, журъати, тартиблилиги, бошқаларни ўзига бўйсундира олиши, бошқаларнинг таъсирига тушиб

қолиши ва ҳ.к.); қизиқишлари (моддий ёки маънавий бойликларга, ўқишга, спорт турларига, балиқ овлашга ва ҳ.к.);

– жисмоний-психологик хусусиятлари ва касалликлари;

– жамият учун хавфли мойилликлари (агрессив феъл-атвор, қонун ва тартибларни тан олмаслик ва ҳ.к.).

Шахснинг аввалги ва ҳозирги ҳаёти, ижтимоий алоқалари ва у фаолият юритаётган муҳит ўрганиш асносида унинг шахсий юриш-туриш ва фаолияти истиқболини тахмин (прогноз) қилиб кўрилади. Шахснинг хулқига ижобий таъсир кўрсатувчи омиллар кучайтирилиши ва аксинча, унга салбий таъсир ўтказаяётган омиллар профилактик таъсир объектига айланиши лозим.

2. Якка тартибдаги профилактик тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш. Якка тартибдаги профилактик тадбирлар шахсга узоқ вақт ва тизимли таъсир ўтказишни назарда тутиб, мазкур жараён давомида жамият-шахс, давлат-шахс муносабатларидаги демократик тамойилларга асосланган барча услуб, куч ва воситалар ишга солиниши мумкин. Амалда якка тартибдаги профилактик тадбирларда учта усул: *ишонтириш, ёрдам кўрсатиш ва мажбур этиш* кўпроқ қўлланилади.

Ишонтириш профилактик услуби – профилактика қилинаётган шахснинг жамият учун хавфли бўлган дунёқараши, юриш-туришини ижобий ижтимоий йўналишга ўзгартиришга қаратилган тарбиявий ва тушунтириш ишларининг мажмуидир. Ишонтириш услубининг асосий шакллари сифатида якка тартибда ва жамоа таркибида суҳбат ўтказиш, шахснинг юриш-туришини муҳокама қилиш, уни якка (индивидуал) ёки коллектив оталиққа олиш, жамият учун фойдали ишга жалб қилишни кўрсатиш мумкин.

Ишонтириш услуби қўлланилганда инсоннинг онги, ҳиссиётлари ва иродасига таъсир этувчи ранг-баранг психологик ва педагогик усулларни қўллаш зарур.

Профилактика қилинаётган шахсга тарбиявий таъсир этишнинг асосий ташкилий-тактик шакли *суҳбат* ҳисобланади. Якка тартибдаги профилактик суҳбатлар мақсадга кўра танишув, огоҳлантирадиган, олдини оладиган ва тарбиявий мазмунларда ўтказилади.

Танишув суҳбати яккама-якка ўтказилиб, кўп жиҳатдан профилактика қилинаётган шахс билан келгусида ўтказиладиган тарбиявий ишларнинг йўналишини белгилаб беради. Танишув суҳбатда психологик

муҳит индивидуал-профилактик ишнинг умумий йўналишини акс эттириши лозим. Яъни, хайрихоҳлик, профилактика қилинаётган шахснинг тақдирига қуйиниш билан бир қаторда, унинг юриш-туришига нисбатан қатъий талаблар қўйилиши керак.

Огоҳлантириши, профилактика қилинаётган шахснинг жамият манфаатларига зид хатти-ҳаракатини олдини олишга бағишланган суҳбат. Бунда асосий мақсад – тарбиявий таъсир кўрсатиш билан бир қаторда мазкур шахснинг юриш-туришини кузатиш ва назорат қилиш учун амалга оширилади.

Тарбиявий суҳбат мақсад, мазмун ва таъсир этиш усулига кўра огоҳлантирувчи суҳбатга ўхшаб кетади. Бундай тадбир кўпроқ жамоат ташкилотлари вакиллари томонидан норасмий шароитда, профилактика қилинаётган шахснинг яшаш, ишлаш ёки ўқиш жойида ўтказилади.

Профилактика қилинаётган шахсларга бевосита тарбиявий таъсир кўрсатишнинг ташкилий-тактик шаклларида бири *ижтимоий фойдали меҳнатга, жамоат ишларига ва спорт мусобақаларига жалб қилиш* ҳисобланиб, мазкур ишларда жамоат ташкилотлари ва ҳомийларнинг имкониятларидан кенг қўламда фойдаланиш мумкин.

Тарбиявий ишнинг ўзига хос шакли жамоатчилик томонидан профилактика қилинаётган шахсни *оталиққа олиш* бўлиб, мазкур тадбир профилактика қилинаётган шахсга ижобий таъсир кўрсата оладиган фуқаролар, давлат ва жамоат ташкилоти вакиллари ёрдамида амалга оширилади.

Ёрдам кўрсатиш услуги энг самарали услублардан бири бўлиб, профилактика қилинаётган шахсни иш билан таъминлаш, ижтимоий фойдали алоқалар ўрнатиши, ҳаётда мақсад ва қадриятларни белгилаб олишига кўмак беришни назарда тутади. Ёрдам беришда жамоат, диний ташкилотлар, ижтимоий реабилитация марказлари ва ҳомийлар имкониятларидан фойдаланиш зарур.

Мазкур услуб профилактика қилинаётган шахс фаолият юритаётган муҳитга таъсир кўрсатиш усули билан ҳам амалга оширилади. Бунинг учун, профилактика қилинаётган шахсга салбий таъсир кўрсатаётган шахслар билан профилактик тадбирлар ўтказилади ёки уларга нисбатан ҳуқуқий чоралар кўрилади, профилактика қилинаётган шахс мазкур муҳитдан халос этилади (бошқа жойга ўқишга, ишга ўтказилади, х.к.).

Мажбур этиш якка тартибдаги профилактик ишларнинг асосий шаклларида бири бўлиб, у одатда бошқа чоралар натижа бермаганидан сўнг профилактика қилинаётган шахсга нисбатан қонунчиликнинг тегишли (фуқаролик, оила, маъмурий ва ҳ.к.) норматив ҳужжатларида белгиланган, ҳуқуқий мазмуни ва йўналиши жиҳатидан турлича бўлган таъсир чораларини қўллашга асосланган.

Амалда кўпроқ маъмурий жазо қўллаш, ҳуқуқ-тартибот органлари томонидан расмий огоҳлантириш эълон қилиш, аввал жиноят содир этиб, жазо ўтаб келган шахсларга нисбатан эса назорат тартибини кучайтириш каби усуллар қўлланилади.

3. Якка тартибдаги профилактик тадбирларнинг натижасини назорат қилиш. Мазкур тадбирлар режасига мувофиқ амалга оширилиб, профилактика қилинаётган шахснинг жамият учун хавфли дунёқараш ва амалий фаолиятдан воз кечаётгани ёки воз кечмаётгани у билан яккама-якка суҳбатлар ўтказиш, ҳаётий фаолияти, билдираётган фикр-мулоҳазалари, кийиниши, ижтимоий алоқаларини таҳлил қилиш орқали амалга оширилади.

Якка тартибдаги профилактик тадбирлар ўзига хос дунёқараш ва ҳаётий тажрибага эга шахснинг тақдири билан боғлиқ мураккаб амалий жараён бўлиб, унинг самарасини баҳолашда қуйидагиларни эътиборга олиш лозим:

– профилактик ишнинг самараси алоҳида битта усулни қўллаш билан эмас, балки барча услублардан тизимли фойдаланишга боғлиқ;

– бир хил шакл ва услубда амалга оширилган профилактика ишларининг натижаси профилактика қилинаётган шахс, у фаолият юритаётган муҳит ва конкрет вазиятга қараб турли натижа бериши мумкин;

– профилактик тадбирларнинг изчиллиги муайян муҳитда диний соҳадаги қонунбузарликка мойиллиги бор шахсларнинг сони ортиб бориши ва диний вазиятнинг ёмонлашуви билан бевосита боғлиқ.

5. Диний соҳадаги қонунбузарликларнинг олдини олишга қаратилган якка тартибдаги профилактик суҳбатларни ўтказиш

Таъкидлаш жоизки, якка тартибдаги профилактик суҳбат ўтказиш методикаси тартиби ва мазмуни жиҳатидан бошқалар, масалан, психолог ўтказадиган суҳбатдан фарқ қилади. Яъни профилактик

суҳбатдан мақсад – профилактика қилинаётган шахснинг ички дунёсини очиш эмас, балки унинг юриш-туриши, амалий фаолияти, дунёқарашини ижобий томонга ўзгартириш учун энг самарали таъсир йўллари аниқлаш, ушбу шахснинг ижобий ҳислатларини аниқлаб, тарбиявий ишда уларга таянишдир.

Якка тартибдаги профилактик суҳбат ўтказиш бўйича асосий талаблар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

– суҳбат бир маромда, ижобий руҳ ва иккиёклама тарзда ўтиши, профилактика қилинаётган шахсни сўров ёки тергов қилишга айланиб қолмаслиги лозим. Берилаётган саволлар содда ва тушунарли бўлиши керак;

– суҳбатни ўтказаетган масъул ходим профилактика қилинаётган шахснинг дунёқарашини ва феъл-атворини яхши билиши, суҳбат давомида унинг ишончини қозониши лозим. Бунинг учун суҳбатни профилактика қилинаётган шахс учун қизиқарли бўлган мавзудан бошлаш тавсия этилади;

– суҳбат ўтказиш вақтида профилактика қилинаётган шахснинг ёши, касби, психологик хусусиятлари, қизиқиш ва эҳтиёжларини ҳисобга олиш керак. Масалан, муайян даражадаги билим ва маданиятга эга ўрта ёш ва ундан катта одамлар билан суҳбатлашилганда уларга насиҳат қилишнинг кераги йўқ. Бундай тоифадагиларга уларнинг фаолиятининг ижтимоий хавфли томонлари, эҳтимолдаги ҳуқуқий жавобгарлик ҳақида аниқ, лўнда далилларни келтириш лозим. Аксинча, ҳаётининг тажрибаси кам бўлган, ёш ўсмирлар билан суҳбат қилганда унинг характеридаги салбий нуқсонларга кўпроқ эътибор қаратиш лозим. Шу билан бирга, ҳеч қачон такаббурлик қилмаслик, суҳбатдош олдида ўзининг ҳокимиятини таъкидламаслик керак;

– якка тартибдаги суҳбат ўтказиш учун вазминлик, сабр ва суҳбатдошини тинглай олиш қобилияти керак. Асосийси, профилактика ўтказаетган шахс камроқ гапириб, кўпроқ суҳбатдошини гапиртиришга ҳаракат қилиши лозим. Масъул ходимнинг хушмуомала ва босиқ бўлиши профилактик суҳбатнинг мажбурий шартларидан ҳисобланади;

– профилактик суҳбат давомида мулоқотдан чалғиш, ўзининг банд экани ёки шошилаётганини суҳбатдошига намойиш этиш мақсадга мувофиқ эмас. Бундай ҳаракатлар профилактика қилинаётган шахсда ишончсизлик туғдиради. Масъул шахс профилактик суҳбат ўтказишга тайёр бўлмаса, уни ўтказмагани маъкул.

– профилактик суҳбат давомида профилактика қилинаётган шахс агар ўзининг жамият учун хавфли хулқ-атвори ва фаолиятдан воз кечиб, тўғри йўлга ўтса, давлат ва жамоат ташкилотларидан ёрдам олишини, агарда, жиноий эътиқоди ва амалиётидан воз кечмаса, амалдаги қонунчилик асосида муқаррар жазо олишини теран англаб етиши лозим;

– суҳбат давомида аксарият профилактика қилинаётган шахсларнинг баъзилари ўзларини «беайб» кўрсатишга, айримлари эса, аксинча, ўзларини «ҳеч нимадан кўркмайдиган» шахс сифатида кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Шунинг учун, профилактик суҳбат ўтказиётган масъул шахс суҳбатдошининг ўзи айтаётган сўзларга муносабатини (бефарқ, ижобий, салбий ва ҳ.к.) кузатиб бориши тавсия этилади;

– профилактик суҳбатни шу тарзда яқунлаш зарурки, профилактика қилинаётган шахсда суҳбатни ўтказган масъул ходимга кейинчалик маслаҳат ёки ёрдам сўраб мурожаат қилиш учун имконият ва хоҳиш қолиши керак.

ТАРҒИБОТЧИ УЧУН АЙРИМ АТАМАЛАР ИЗОҲИ

АБУ ҲАНИФА, Имоми Аъзам, Нўъмон ибн Собит ал-Куфий (699–767) – илоҳиётчи, фикҳшунос (ислом ҳукуки), муҳаддис (ҳадисшунос), ҳанафий мазҳаби асосчиси. Ироқнинг Куфа шаҳрида туғилган. Ёшлигидан Куръонни ёд олган. Ироқлик Ҳаммод ибн Абу Сулаймоннинг шогирди бўлган. Куфа ва Басранинг энг обрўли фақиҳи сифатида танилган. 747–48-йилларда Ироқ ҳокими ибн Хубайра таъқибидан қочиб Маккага кетган. Аббосийлар ҳокимият тепасига келгач, Ироққа қайтган. Халифа ал-Мансур (754–775) унга янги пойтахт Бағдодда қозилик лавозимини таклиф қилган. Абу Ҳанифа бу таклифни рад этгандан сўнг зиндонга ташланган. 767 йили Бағдодда вафот этган.

Абу Ҳанифа фикҳ илмини биринчи бўлиб тартибга солган ва китоб шаклига келтирган. Абу Ҳанифанинг калом (муайян мантикий далилларга таянган ҳолда диний таълимотни асослашни ўргатувчи назарий илоҳиёт илми), фикҳ, ҳадис, сарфга оид қатор китоблари бўлиб, улар жумласига «Китоб ас-солат (Намоз аҳкомлари китоби)», «Китоб ал-Маносик (Ҳаж китоби)», «Китоб аш-шурут (Шартномалар китоби)», «Китоб ал-фароиз (Мерос илми ҳақида китоб)», «Китоб ал-олим вал-мутааллим (Устоз ва шогирд ҳақида китоб)», «Китоб ал-фикҳ ал-акбар (Катта фикҳ китоби)», «Китоб ал-васия (Васиятнома китоби)» ва бошқалар кирди.

Манбалар : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 15–16 б.

АВЛИЁ (араб. «валий» сўзининг кўплиги, худога яқин одам) – ислом анъанасида хизмати ёки хислати туфайли Аллоҳга яқин бўлиб қолган, дуолари ижобат бўлувчи, солиҳ, қобил, камтар кишилар. Илк суфийлар ат-Тустарий, ал-Жунайд ва ал-Харроз (IX–X) асарларида авлиё диний амалларда ва Аллоҳни англашда комилликка эришган, исломнинг «яширин» билимларини (ал-ғайб) эгаллаган шахс сифатида эътироф этилган. Ҳаким ат-Термизий авлиёларни илоҳий қонунларга тўлиқ риоя қилишда доимий равишда камолотга интилувчи шахслар ва «Худонинг ҳақиқий дўстлари» (авлиёя Аллах ҳаққан)га ажратган.

Марказий Осиё халқлари ичида авлиёлар мўъжиза (каромат) кўрсата олувчи, илоҳий барака соҳиби, турли касбларнинг ҳомийси сифатида кўрилган. Авлиёларга ихлос қилиш ва макбараларини зиёратгоҳга айлантириш Эрон, Афғонистон, Туркия, Покистон, Шимолий Африка, Яманда кенг тарқалган.

М : 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 45–46. 2. Ислам. Энциклопедия : А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 19–20 б.

АКСИЛТЕРРОРИСТИК ФАОЛИЯТ – давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари томонидан ўз ҳуқуқий мақомларидан келиб чиққан ҳолда террористик фаолиятни профилактика қилиш, олдини олиш, аниқлаш, фош этиш ва барҳам бериш, террорчилик ҳаракатидан кўриладиган зарарни камайтиришга қаратилган сиёсий, мафкуравий, ахборот-тарғибот, ҳуқуқий ва бошқа мазмундаги чора-тадбирларнинг амалга оширилиши.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

АЛ-АЗҲАР, Азҳар (ал-Жомеъ) – Мисрнинг Қоҳира шаҳрида жойлашган ўқув муассасалари ва жоме масжиддан иборат диний мажмуа. Масжид Фотимийлар сулоласига мансуб халифа Ал-Муъиз ал-Фотимийнинг кўрсатмасига мувофиқ ҳарбий кўмондон Жавҳар ас-Сиколлий томонидан 970–972-йилларда Қоҳира шаҳри билан бирга қурилган. XVIII асрга келиб мажмуа ислом оламидаги энг нуфузли таълим марказига айланган. XIX асрнинг охирида Мисрда таълим тизимида ўтказилган ислоҳотлар давомида Ал-Азҳар университет мақомига кўтарилган. 1961 йили Миср ҳукумати «Ал-Азҳарни ривожлантириш ҳақида» қонун қабул қилиб, унга вазирлик мақоми берилган. 9 та факультет фаолияти йўлга қўйилган: ислом асослари, шариат, адабиёт, идора ишлари ва савдо, политехника, қишлоқ хўжалиги, тиббиёт, педагогика ва хотин-қизлар. Ал-Азҳарга раҳбар – Шайхул Азҳарни Миср Президенти тайинлайди. Мажмуада мисрлик ва хорижий уламолардан иборат Ислом тадқиқотлари Академияси фаолият юритади. «Мажаллат ал-Азҳар» журнали нашр этилади. Университет факультетларига шу мажмуа таркибидаги куйи билим юртларини муваффақиятли тугатганлар қабул қилинади. Ўрта таълим (маоҳид иъдодия) 3 йил, махсус таълим (маоҳид санавия) 4 йиллик.

М : 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 16. 2. Ислам. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 23 б.

АЛИ ИБН АБУ ТОЛИБ (661 йилда ўлдирилган) – исломда «ал-хулафо ар-рошидун» (тўғри йўлдан борган халифалар), диндорлар ўртасида «чорёрлар» деб аталган дастлабки тўрт халифадан тўртинчиси. Қурайш қабиласининг хошимийлар хонадонидан, Муҳаммаднинг амакиваччаси ва куёви (Фотиманинг эри). 656 йили халифа Усмон ибн Аффон ўлдирилгандан кейин, Али ибн Абу Толиб 656 йилда Мадинада халифалик ҳокимиятини эгаллаган. Лекин умавийлар унинг ҳокимиятига бўйсунмаганлар. Абу Суфённинг ўғли Муовия Дамашқда ўзини халифа деб эълон қилган. Али ибн Абу Толиб 657-йили улар ўртасида бўлиб ўтган «Сиффин жанги»да қўли устун келиб турган шароитда жангни тўхташиб, халифани сайлаш масаласини иккала томондан тайинланадиган вакиллардан иборат «учинчи суд» ҳал этишига рози бўлган. Алининг тарафдорларидан бир қисми (хорижийлар) бундан норози бўлиб, уни тарк этган. 661 йилнинг 19 январь куни Куфада хорижийлар суиқасд уюштириб, Абдураҳмон ибн Мулжам ас-Соримий исмли шахс Али ибн Абу Толибни ўлдирган. У аввал Куфага дафн этилган, кейинчалик жасади Нажаб қасабасига қўчирилган.

Али ибн Абу Толибнинг тарафдорлари исломдаги икки асосий оқимдан бири бўлган шиалик (араб. «шиа» – гуруҳ, бу ўринда «Али тарафдорлари» мазмунида) оқимини ташкил этганлар. Шиалар унинг шахсини ўта илоҳийлаштирадилар. Суннийликда Али «ал-хулафо ар-рошидун»лардан бири, тақводор ва олийҳиммат шахс сифатида эъзозланади. Халқ оғзаки ижодида Али афсонавий саркарда ва қаҳрамон шахс деб ҳам танилган. Ўрта Осиёда, хусусан Ўзбекистонда кўп қадамжолар ва мозорлар унинг номи билан боғланиб, муқаддаслаштирилган. Аслида ушбу қадамжолар рамзий маънога эга, чунки Али ибн Абу Толиб Ўрта Осиё ва Эронда ҳеч қачон бўлмаган.

М : 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 18. 2. Ислам. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 25–26 б.

«АЛ-ҚОИДА» (араб. القاعدة – асос, база) – энг йирик ультрарадикал халқаро террористик ташкилотлардан бири. Асосчиси – Саудия Арабистонининг собиқ фуқароси Усома бин Лодин. Мутахассислар ташкилотни тузиш ҳақида қарор 1988 йил 11 августда Пешавор

(Покистон) шахрида У.Лодин, унинг устози Абдулла Аззам ва «Ислом жиҳоди» (Миср) гуруҳи раҳбарларининг бўлиб ўтган учрашувида қабул қилинган, деб ҳисоблайдилар. Таркибий асосини 1980-йилларнинг иккинчи ярмида Пешаворда фаолият кўрсатган, Афғонистонга урушга келган араб кўнгиллиларини жанговар тайёргарликдан ўтказишга ихтисослашган, У.Лодин ва А.Аззам раҳбарлик қилган «Мактаб ал-Хидомат» битирувчилари ташкил этган. Бош мақсад мусулмон мамлакатларида дунёвий ҳукуматларни ағдариб, халифалик шаклидаги тузум жорий этиш, келгусида уларни бирлаштириб ягона исломий давлат тузиш ҳисобланади. Шунингдек, ташкилот ислом оламида Ғарб таъсирига барҳам бериш, АҚШ қуроли кучларини Форс қўлтиги худудларидан қувиб чиқариш ва Исроилни давлат сифатида йўқ қилиш ғояларини илгари суради.

Ташкилот мафқураси панисломизм ва жиҳод ғояларига асосланган. «Ал-Қоида»нинг ҳозирги ва собиқ диний етакчилари У.Лодин (ўлдирилган), Анвар ал-Авлоқий (ўлдирилган), Айман аз-Завоҳирий, Анвар ал-Абу Мусаб ас-Сурий бугунги кунда ислом оламидаги барча ақидапараст гуруҳ ва оқимларнинг ғоявий раҳнамолари ҳисобланади.

1989–1991-йилларда ташкилотнинг асосий кучлари Афғонистон ва Покистонда, У.Лодиннинг ўзи эса Саудия Арабистонида бўлган. 1991 йили У.Лодин Саудия Арабистони ҳукумати билан муносабатлари ёмонлашгач, ўзи билан бирга «Ал-Қоида»ни Суданга кўчирган. 1996 йилда Судан ҳукумати АҚШнинг босими остида ташкилотни мамлакатдан чиқариб юборган. «Ал-Қоида» Афғонистонда Толибон қўли остида паноҳ топган. 1998 йилнинг феввалида У.Лодин ва «Ислом жиҳоди» (Миср) етакчиси Айман аз-Завоҳирий «Салибийлар ва яҳудийларга қарши ягона ислом fronti» уюшмаси тузилганини эълон қилганлар. 2001 йил июнь ойида «Ал-Қоида» ва «Ислом жиҳоди» бирлашиб, «Қоида ал-жиҳод» (Жиҳодул Қоида) номини олган. Бироқ, амалда «Ал-Қоида» номи сақланиб қолган.

2001 йил 11 сентябрь куни Нью-Йоркда амалга оширилган террорчилик ҳаракатларидан сўнг АҚШ ҳукумати Толибон ҳаракати раҳбариятига «Ал-Қоида» етакчиларини топшириш ҳақида талаб қўйган. Толибон рад жавобини берганидан сўнг АҚШ етакчилигида тинчликка кўмаклашувчи халқаро кучлар (ISAF) томонидан Афғонистонда ўтказилган ҳарбий ҳаракатлар натижасида Толибон ҳукумати ағдариб ташланган. «Ал-Қоида» раҳбарияти ва асосий

ҳарбий кучлари Афғон-Покистон чегаралари ҳудудида яширинган. Кўпчилик мутахассислар ҳозир ҳам ташкилот бошқарув органи мазкур ҳудудда жойлашган, деб ҳисоблайдилар.

2011 йили 2 май куни У.Лодин Покистоннинг Абботобод шаҳрида ўлдирилгандан сўнг ташкилотга Айман аз-Завоҳирий раҳбар этиб сайланган. «Ал-Қоида»нинг ташкилий тузилмасида олий бошқарув органи Шўро ҳисобланади. Шўрога дин, ҳарбий соҳа, молия каби йўналишларга ихтисослашган кўмиталар бўйсунди. Ташкилот ва унинг бўлинмалари Афғонистон, Покистон, Ироқ, Яман, Сомали, умуман, деярли барча қитъаларда, асосан, Арабистон яриморли, Кавказ, Осиё, Шимолий Африка ва Яқин Шарқда жойлашган 80 дан зиёд мамлакатда кузатилади. Ташкилотнинг бўлинмалари ва яқин иттифоқчилари қаторида «Ислом Мағриби мамлакатларидаги Ал-Қоида», «Ал-Қоиданинг Ироқдаги бўлинмаси», «Арабистон яриморлидаги Ал-Қоида», «Аш-Шабаб», «Жабҳа ал-нусра», Туркистон ислом ҳаракати, «Ислом жиҳоди иттиҳоди», Толибон ҳаракати, Покистон толибон ҳаракати, «Ҳаққоний тизими», «Абу Сайёф» каби гуруҳларни қайд этиш мумкин.

Ташкилот бугунги кунда Афғонистон, Покистон, Ироқ, Ливия, Яман, Сурия, Сомали мамлакатларида фаол террористик ҳаракатларни амалга ошириб келмоқда. «Ал-Қоида» амалга оширган йирик террорчилик ҳаракатлари Нью-Йорқда Бутунжаҳон савдо маркази ва Пентагонга самолётлар ёрдамида амалга оширилган ҳужумлар (2001), Исломобод (Покистон)да Дания элчихонаси (2008) ва «Мариотт» меҳмонхонаси (2008) ёнидаги портлатишлар, Мадрид (Испания)да поездларни портлатишлар (2004), Истанбул (Туркия)даги портлатишлар (2003), Бали (Индонезия) яриморлидаги портлатишлар (2002), Аден (Яман) портида АҚШнинг «Коул» эсминецига уюштирилган ҳужум (2000), Кения ва Танзанияда АҚШ элчихоналари ёнидаги портлатишлар (1998), Эр-Риёд (Саудия Арабистони) да жойлашган АҚШ ҳарбий маркази ёнида портлатиш ва қуроли ҳужум (1995), Сомалида БМТ ва АҚШ ҳарбий хизматчиларига уюштирилган ҳужумлар (1993) ва ҳ.к. ҳисобланади.

Таҳлилларга кўра, «Ал-Қоида» амалга оширган террористик ҳаракатларнинг аксарият (88%) қурбонлари Ғарб мамлакатлари фуқаролари эмас, балки мусулмон давлатлари фуқаролари ҳисобланади. Масалан, 2000-йилларнинг иккинчи ярмида Ироқда ташкилотнинг фаолияти хорижий ҳарбийларга эмас, асосан ши

муслмонларига қарши қаратилган. Ҳозир экспертлар У.Лодин кўпроқ Ғарбга қарши кураш ғояларини тарғиб қилган бўлса, А.Завохирий ўз даъватларининг аксариятини муслмон мамлакатлари ҳукуматларига қарши қаратаётганига, Миср, Тунис, Сурия, Ливия, Яман ва Марокашдаги муҳолиф кучларни қўллаб-қувватлаб чиққанига эътибор қаратмоқдалар.

Бугунги кунда «Ал-Қоида» кўпроқ мустақил фаолият юритадиган бўлинималардан иборат сетоцентриқ тузилмага эга. Ташкилот ихтиёрида замонавий курул-яроғ ва алоқа воситалари, малакали жангари ва тарғиботчилар мавжуд. «Ал-Қоида» нафақат террорчилик ҳаракатлари, балки замонавий техник воситалар, жумладан, Интернет тармоғи орқали фаол ахборот уруши олиб борувчи тизим сифатида халқаро ҳамжамиятга таҳдид солмоқда.

Ташкилотнинг молиявий манбалари гиёҳванд моддалар савдоси, хайрия, контрабанда, қимматбаҳо металл ва тошлар савдоси, ишончли шахслар томонидан бошқариладиган легал тадбиркорлик, банклар ва ҳ.к. ҳисобланади.

БМТ Хавфсизлик кенгашининг 1267 (1999) ва 1989 (2011) қарорларига мувофиқ, унинг таркибида «Ал-Қоида»га қарши санкциялар қўмитаси» тузилган. Санкциялар БМТ таркибидаги барча давлатларга ташкилот билан алоқадор шахсларнинг ҳаракатланишига йўл қўймаслик, «Ал-Қоида» билан алоқадор шахс ва ташкилотларнинг ҳисоб рақамларини «музлатиб» қўйиш, уларга курул-яроғ ва ҳарбий анжомлар сотмаслик мажбуриятларини юклаган.

«Ал-Қоида» Марказий Осиёда фаолият кўрсатувчи, Афғонистон ва Покистон ҳудудида паноҳ топган Туркистон ислом ҳаракати, «Ислом жиҳоди иттиҳоди» ва бошқа террористик ташкилотларга моддий, ҳарбий ва ғоявий ёрдам кўрсатиб, минтақа давлатлари, хусусан, Ўзбекистондаги барқарорликка салбий таъсир ўтказишга ҳаракат қилиб келмоқда. Ташкилот Тожикистон (30.03.2006), Қирғизистон (15.09.2006), Қозогистон (15.10.2004), шунингдек, Россия (04.02.2003) да террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

М : 1. Сайт «Викунедия», URL: <http://ru.wikisource.org/wiki/Лентапедия/Аль-Кауда>. 2. Сайт «Комитет по санкциям против «Аль-Кауды». URL: <http://www.un.org/russian/sc/committees/1267/information.shtml>. 3. Сайт «ПАТС ШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1682. 4. Сайт «Facenews.ua». URL: <http://www.facenews.ua/articles/2013/170014/>

АМАЛ (шаръий) (араб. – фаолият, ҳаракат) – ислом таълимотида диний акидаларга ишонишдан ташқари диндор ўз фаолияти ва ҳаракати билан бажариши лозим бўлган барча ишларни ифода этувчи тушунча. Амал умумий мазмунда диний маросимлар, урф-одатлар билан боғлиқ бўлган вазифаларни ўз ичига олади. Мусулмонлар бажарадиган яхши ишлар савобли, зарарли ишлар гуноҳ амал сифатида тушунилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 28 б.

АМБАР ОНА, Анбар она – халқ оғзаки ижоди ва ислом анъаналарида аёллар машғулотининг ҳомийси, пири. Анбар она даставвал динга ишонмайдиганлар орасида исломни тарқатган шайх Ҳаким отанинг хотини бўлган, у ўлгандан сўнг йирик чорвадор Занги отага турмушга чиққан, деб ривоят қилинади. Шунингдек, Анбар онани кўп йиллар сарсон-саргардонликда йўқолган ўғлини қидирганлиги, лекин уни топа олмаганлиги ҳақидаги ривоятлар сақланиб қолган. Анбар онага бағишлаб ўтказиладиган урф-одат ва маросимларнинг кўпчилиги сув тошқини, бола туғилиши ва ҳосилдорлик билан боғлиқ. Айрим «отинойилар» ҳозир ҳам Анбар она ҳақидаги ривоятлар ёрдамида ихлосманд одамлардан моддий манфаат кўрмоқдалар.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 29–30 б.

АМИР ал-МЎМИНИН (араб. – мўминлар амири) – араб халифалиги давридаги халифаларнинг унвони. Ислом таълимотида Муҳаммад охирги пайғамбар, халифалар эса, пайғамбарнинг ўринбосарлари ҳисобланади. Диний, дунёвий ва ҳарбий ҳокимият уларнинг қўлларида жамланган. Бу вазифаларни бажарувчилар «халифа», «имом», «амир» истилоҳлари ўрнига, ҳар учала мазмунни ифодаловчи ягона «Амир ал-мўминин» истилоҳи билан аталган. Мазкур унвон илк маротаба иккинчи халифа Умар ибн Хаттобга берилган, кейинги барча халифалар шу унвон билан аталган.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 28 б.

АМРИ МАЪРУФ (араб. – яхшиликка етаклаш) – ислом анъанасидаги маросим. Тўла шаклда «Амр би-л-маъруф ва наҳий ан-ал-мункар» (яхшилик йўлига етаклаш, ёмонликдан қайтариш) деб аталган. Бунга кўра, ҳар бир мусулмон учун бир-бирларини яхшилик,

ҳалоллик ва пок ахлоққа чакириш мажбурий (вожиб) деб ҳисобланган. Оддий халқ тилида «насиҳат қилиш» маъносида ҳам ишлатилади. Ҳозирги вақтда амри маъруф сифатида кўпроқ аҳоли ичида фарзанд кўриш, тўй, маърака каби тадбирлар муносабати билан ўтказиладиган «худоий» маросимларида диний уламолар томонидан яхшиликка чакирувчи мавзулардаги маърузалари тушунилади.

М : Исл. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 29 б.

АНАФЕМА (грек. αναθεμα – ажратилган, четлаштирилган) – христианликда лаънатлаш ва черковдан четлатишни англатади. Расман анафема 451 йил IV Умумжаҳон Халқидон соборида расм қилинган. Ўз вақтида католик черкови томонидан Реформация тарафдорлари Ян Гус (1411), Мартин Лютер (1521), халқ кўзғолони етакчиси Жанна д’Арк (1453, кейинчалик окланган ва 1920 йилда авлиёлар қаторига киритилган), Жордано Бруно (1600) ва бошқалар анафема қилинган. 1865 йил Рим Папаси Пий IX пантеизм, натурализм, рационализм, социализм, коммунизм, яширин жамиятлар, виждон эркинлиги тамойилларини анафема қилган. 1983 йили католик черковида янги қоидалар кодекси қабул қилингандан сўнг анафема ишлатилмай келмоқда.

Православликда кўзғолончилар етакчилари Степан Разин (1671), Емельян Пугачёв (1775), хиёнатчи Иван Мазепа (1708) ва бошқалар анафема қилинган.

1054 йилда Константинополь Патриархи Михаил Кируларий ва кардинал Гумберт бир-бирларини анафема қилган. Ушбу анафемалар 1964 йили Куддусда патриарх Афинагор ва Папа Павел VI томонидан бекор қилинган.

*М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 153.
2. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Анафема>*

АНСОРЛАР (араб. – ёрдамчилар, сафдошлар) – ислом тарихида 622 йили Маккадан Мадинага кўчиб борган мусулмонларга ва Муҳаммад пайғамбарга ёрдам берган, ислом динини қабул қилган мадиналик Авс ва Ҳазраж қабилаларининг аъзоларига нисбатан қўлланилган ном. Ансорлар Маккадан кўчиб келганлар (муҳожирлар) билан бирга илк мусулмонлар жамоасини ташкил этган. Кейинчалик халифалик кенгайиб борганда ансорийлар бошқа худудларига ҳам

кўчиб борганлар. Халифаликнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта ўрин эгаллаганлар. Ансорлар ҳадис ровийлари сифатида танилган.

М : 1. *Ислам: Энциклопедический словарь*. – М. : Наука, 1991. – С. 21. 2. *Ислам. Энциклопедия: А-Ҳ*. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий навириёти, 2003. – 30 б.

АРАБ БАҲОРИ (араб. الربيع العربي) — 2010 йил 18 декабрь куни араб дунёсига мансуб қатор мамлакатларда бошланган норозилик намоёишлари ва ижтимоий-сиёсий беқарорликлар тўлқинини назарда тутувчи тушунча. «Араб баҳори» сўзи 1848–1849-йилларда Европада бўлган инқилоблар «Халқлар баҳори» деб аталганига қиёс қилиб ишлатилган ҳамда ташкилотчилар томонидан гўёки амалга оширилган ҳаракатлар араб халқининг ёруғликка, эркинликка олиб чиқишини даъво қилишлари билан боғлиқ. «Араб баҳори» давомида Тунис, Миср (икки бор) ва Яманда ҳукумат алмашди. Ливияда ташқи ҳарбий кучлар иштирокида фуқаролар уруши рўй бериб, амалдаги ҳукумат ағдариб ташланди. Сурияда фуқаролар уруши давом этмоқда. Иорданияда подшо Абдулло II ҳукуматни истеъфога чиқарди. Баҳрайндаги оммавий тартибсизликлар Саудия Арабистони кўрсатган ҳарбий ёрдам билан бостирилди. Турли даражадаги оммавий норозиликлар Жазоир, Жибути, Ироқ, Кувайт, Ливан, Мавритания, Марокаш, Саудия Арабистони, Судан, Уммон, Ғарбий Саҳрои Кабир мамлакатларида бўлиб ўтди.

Ғарб давлатларининг ОАВда «араб баҳори»нинг сабаби сифатида камбағаллик, тенгсизлик, коррупция ва ишсизлик кўрсатилган. Бироқ таҳлил Ливияда жон бошига даромад юқори (14878 АҚШ доллари) кўрсаткичда бўлгани, Мисрда ишсизлик АҚШ ва Европа Иттифоқидаги ўртача миқдордан кам бўлганини кўрсатади. Кўпчилик сиёсатшунослар норозилик ҳаракатлари бир хил схемада, «рангли инқилоблар» шаклида, «Халқ ҳокимиятнинг ағдарилишини истайди!» шиори остида амалга оширилганига эътибор қаратиб, уларни стихияли вужудга келган ҳодиса эмас, балки манфаатдор кучлар томонидан режа асосида амалга оширилган тадбир, деб хулоса бермоқда.

«Араб баҳори» иштирокчиларининг асосий қисми ёшлардан иборат бўлиб, норозиликларни ташкил этиш ва ҳукуматни обрўсиз-лангиришда «Facebook», «Twitter» «YouTube» каби Интернет сайтларидан кенг қўламда фойдаланилди. Шунингдек, хорижий ОАВда оммавий норозиликларни амалга оширишда асосий ташки-

лотчиларидан бўлган айрим ташкилот ва фаоллар, жумладан, «6 апрель ёшлар ҳаракати» (Миср), «Инсон ҳуқуқлари Баҳрайн маркази» (Баҳрайн), Яман ёшлари етакчиси Энтсар Кадхи «Халқаро республикачилар институти» (IRI), «Миллий демократия институти» (NDI), «Фридом Хаус» каби АҚШ нодавлат ташкилотларида тайёргарликдан ўтганликлари ва улардан маблағ олганликлари ҳақида маълумотлар берилди.

Мутахассислар «араб баҳори»нинг салбий оқибатлари сифатида қуйидагиларни қайд этадилар: Яқин Шарқда барқарорликнинг издан чиққани; «араб баҳори» рўй берган мамлакатларда аҳолининг турмуш даражаси ва хавфсизлиги кескин даражада тушиб кетгани; суннийлар ва шиалар орасидаги зиддият энг юқори даражага чиққани; «Ал-Қоида», янги вужудга келган жиҳодий ва салафий гуруҳларнинг кучайгани; исломий партияларнинг ҳокимиятга келиши билан «сиёсий ислом» халқаро майдонга чиққани; араб жамиятлари дунёвийлар ва мутаассиб диндорлар, ҳукуматга содиқ фуқаролар ва муҳолифатчилар кесимида парчалаб ташлангани; араб мамлакатларига улкан иқтисодий зарар етказилгани; юз минглаб одамларнинг ҳалок бўлгани; қочқинларнинг катта оқими вужудга келгани.

2011 йилнинг сентябрь ойида «Ал-Қоида» террористик ташкилотининг раҳбари Айман аз-Завоҳирий «араб баҳори»ни қўллаб-қувватлашини баён қилди.

2012 йил 1 январь куни Араб давлатлари лигаси Бош котибининг иқтисодий масалалар бўйича ўринбосари Муҳаммад ал-Тавожирий «араб баҳори» араб дунёсига камида 75 млрд. АҚШ доллари миқдорида зарар етказганини маълум қилди. 2013 йилнинг ярмига келиб, «араб баҳори» оқибатида Сурияда 100 мингдан зиёд, Ливияда 30 мингдан ортиқ одам ҳалок бўлди.

М : 1. Сайт «Война и мир», URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/57271/>. 2. Сайт «Международная жизнь». URL: <http://interaffairs.ru/read.php?item=9915>. 3. Сайт «Израильское информационное агентство». URL: <http://9tv.co.il/news/2012/01/01/117372-print.html>.

АРАБ ДАВЛАТЛАРИ ЛИГАСИ (АДЛ, араб. جامعة الدول العربية, ингл. Arab League) — араб мамлакатларининг халқаро ташкилоти. 1945 йил 22 мартда Қоҳира шаҳрида араб давлатлари вакилларининг кенгашида тузилган. Ташкилотга асосан араб давлатлари, шунингдек, араб бўлмаса-да, араб тилига расмий давлат тили мақоми берилган

мамлакатлар аъзо бўлади. Асосчилари Миср, Саудия Арабистони, Сурия, Ироқ, Ливан, Яман ва Йордания ҳисобланади.

Ташкилотнинг олий органи Лига Кенгаши бўлиб, унда ҳар бир аъзо давлатга битта овоз берилган. Штаб-квартира Қоҳира (Миср) шаҳрида жойлашган. Лига Кенгаши бир йилда икки марта чақирилади (март ва сентябрь ойларида). Кенгаш раҳбарлиги араб алифбоси бўйича аъзо давлатлар ўртасида ҳар ярим йилда алмашиб туради. АДЛга раҳбар ҳисобланган Бош котиб аъзо давлатлар ўртасида яширин овоз бериш йўли орқали 5 йил муддатга сайланади. 2011 йилдан ташкилотга аввал Миср Араб Республикаси ташқи ишлар вазири лавозимида ишлаган Набил ал-Арабий раҳбарлик қилмоқда. Қоидага кўра, АДЛ қарорлари барча аъзолар рози бўлган тақдирда, истисно тариқасида айрим масалаларда аъзоларнинг учдан икки қисми розилиги билан қабул қилинади.

2005 йилда АДЛда Лига парламенти ташкил этилган. Парламент 88 депутатдан иборат. Депутатлар ташкилотга аъзо 22 давлатдан 4 тадан яширин овоз бериш йўли билан 5 йил муддатга сайландилар. Араб парламенти қароргоҳи Дамашқда жойлашган.

Лига таркибида Араб давлатлари лигаси Кенгаши, бирлашган араб ҳарбий кўмондонлиги, иқтисодий кенгаш, мудофаа бўйича бирлашган кенгаш, Исроилга қарши байкот эълон қилиш бўйича махсус муваққат бюро, агентликлар: Иқтисод соҳалари ва саноатни ривожлантириш агентлиги; Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш агентлиги; Атом энергияси бўйича араб бирлашмаси; Араб Меҳнат агентлиги; Почта уюшмаси; Фазовий каналлар араб уюшмаси; Таълим, фан ва маданият бўйича агентлик фаолият олиб боради. Лигага аъзо бўлган давлатлар бир вақтнинг ўзида юқоридаги агентликларнинг ҳам аъзоси ҳисобланади.

АДЛнинг асосий мақсади аъзо давлатлар ўртасида сиёсий, иқтисодий ва молиявий масалаларда ҳамкорликни ривожлантириш; транспорт ва коммуникация соҳасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш; соғлиқни сақлаш ва маданият соҳасидаги алоқаларни ривожлантириш; ижтимоий муаммоларни ҳал этиш ва бошқа соҳаларда ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш ҳисобланади.

АДЛга Шимолий Африка ва Яқин Шарқда жойлашган 22 та араб давлати ва араб тилига давлатнинг расмий тили мақоми берилган давлатлар аъзо бўлган: Миср Араб Республикаси, Саудия

Арабистони, Ироқ, Сурия, Яман, Ливан, Иордания, Судан, Ливия, Марокаш, Тунис, Кувайт, Жазоир, Бахрайн, Қатар, Ўмон, Бирлашган Араб Амирликлари, Мавритания, Сомали, Фаластин, Жибути, Камор ороллари. АДЛ барча китъаларда жойлашган 20 дан ортиқ мамлакатларда ўз ваколатхоналарини очган. 1977 йили Миср давлати Кемп-Девид Исроил билан тинчлик шартномаси имзолаганда АДЛ штаб-квартираси Қоҳирадан Тунисга кўчирилган. 1990 йил марказ қайта Қоҳирага кўчирилган. Ташкилот 1950 йилдан буён БМТда кузатувчи мақомига эга. Интернетдаги сайти: www.lasportal.org.

Йиллар давомида ташкилотда етакчилик учун кураш Миср ва Ироқ мамлакатлари орасида кечган. Лигада муҳим сиёсий ва ҳарбий лавозимларга асосан мисрликлар тайинланиб келган. Бироқ 1990 йили Ироқ Кувайтни босиб олганда АДЛ истилочига ҳеч қандай чора кўра олмаган. 2003 йилдан буён Ироқда, кейинги йилларда Мисрда ҳукм сураётган сиёсий инқирозлар ушбу мамлакатларнинг АДЛдаги мавқеларига ҳам салбий таъсир кўрсатди.

АДЛ Фаластин араб халқининг ҳуқуқлари қайта тикланиши учун курашда ва Фаластин миллий мухторияти фаолиятини молиялаштиришда муҳим ўрин эгаллайди. Бироқ айрим араб мамлакатлари орасидаги муносабатларнинг кескинлашуви ва Форс қўлтиғи монархия давлатларининг сиёсий вазнининг ошиши АДЛда ички зиддиятларни келтириб чиқармоқда. 2010-йилларда араб мамлакатларида бошланган сиёсий инқирозлар даврида АДЛ 2011 йилнинг февраль ойида Ливия, март ойида Суриянинг аъзолигини тўхтатиб қўйди. 2013 йилнинг март ойида ташкилотнинг Доха (Қатар) да бўлиб ўтган 24-саммитида Сурия номидан расмий ҳукумат эмас, балки мухолифат кучларидан вакил қилинган Миллий уюшма иштирок этган. Саммитда аъзо давлатларга мухолифат кучларига ёрдам кўрсатиш, жумладан, қуро-яроғ билан таъминлашга руҳсат берилди. Кўпчилик мутахассислар ушбу ҳолатдан келиб чиқиб, бугунги кунда ташкилотда Саудия Арабистони ва Қатар етакчи ўрин эгаллаётганини эътироф этмоқдалар.

М : 1. Сайт «Википедия», URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Лига_арабских_государств. 2. Интернет-журнал «Новое Восточное Обозрение». URL: <http://ru.journal-neo.org/2013/03/17/the-new-role-of-the-arab-league-in-regional-and-international-relations/>. 3. Сайт «Korrespondent.net». URL: <http://korrespondent.net/world/1532695-liga-arabskih-gosudarstv>.

namerena-oficialno-vooruzhat-sirijskuyu-oppoziciyu. 4. ВОСТОК (ORIENS) 2013 – № 3. – С. 55–63.

АРАФА (араб. – билмок) – 1) хижрий таквим бўйича 12-ой (зулҳижжа)нинг 9-куни. Ислом таълимотига мувофиқ, ҳожилар ушбу кун Маккадан 25 км узоқликда жойлашган Арафот тепалигига чиқиб, кун ботгунча дуо, ибодат ва илтижо билан машғул бўладилар. 2) Мусулмонлар томонидан иккала ҳайитдан олдинги кун ҳам арафа деб аталади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 31 б.

АТЕИЗМ (грек. αθεος, а – инкор, θεος – худо; худони инкор этиш) – табиий борлиқни ягона деб тан олиш ва динни инсон маҳсули сифатида эътироф қилувчи ҳамда дунёнинг яратилиши ҳақидаги диний тасаввурларни танқид қилувчи энг изчил дунёқараш. Атеизм илоҳий кучларни инкор этиб, табиат, жамият ва инсоннинг табиий, объектив қонуниятларга асосланган ривожланиши, инсон ҳеч қандай илоҳий куч аралашувисиз адолат ва фаровонликка эришиши ҳақидаги ғояларни илгари суради.

Монотеистик динларда, жумладан, исломда атеизмга нисбатан ўта муросасиз муносабат шаклланган. Назарий жиҳатдан сўнгги уч асрдан буён мавжуд бўлиб, даставвал атеизм француз материалистлари томонидан илгари сурилган. Фейербах, Герцен, шунингдек, марксизм, фалсафий натурализм, секуляр гуманизм ғоялари тарафдорлари томонидан ривожлантирилган.

Маълумотларга кўра, ҳозир дунё аҳолисининг ҳали бирор динни танламаган ва атеистлар қисми 1,1 млрд. (16%)ни ташкил этади.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 158–159. 2. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 200. 3. The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. P9.

АПОКРИФЛАР (грек. αποκρυφω – яширинган, беркитилган) – Эски аҳд ва Янги аҳд даврларида ёзилган, лекин христианликда Библия таркибига киритилмаган қадимги диний китоб*лар. Апокрифларда қадимги яҳудийлик ва илк христианлик ҳақида муҳим маълумотлар мавжуд. Эски Аҳд апокрифларининг аксарияти гўёки Библияда

келтирилган шахслар (Енох, Иброҳим пайғамбар ва ҳ.к.) номидан битилган. Янги Аҳд апокрифлари (Фоманинг Инжили, «Петрнинг фаолияти», «Павелнинг фаолияти» ва ҳ.к.) кўпинча муайян доирага мансуб диндорлар учун ёзилган. V асрда Рим Папаси Геласий I апокрифларни «бидъат манбаи», деб эълон қилган.

Протестантлар апокриф сифатида Эски Аҳднинг қадимий яҳудий тили иврит, қисман оромий тилида ёзилган (Масорет) қисмида бўлмаган, ушбу тилдан қадимги грек тилига таржима қилинган (Септуагинт) нусхасида мавжуд бўлган китобларни («Юдиф китоби» (Книга Юдифи), «Товий» (Книга Товита), «Маккавийнинг биринчи ва иккинчи китоблари» (I и II книги Маккавейские), «Сулаймоннинг ҳикматлари» (Книга Премудрости Соломона) ва ҳ.к. эътироф этадилар.

М.: И. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 156. 2. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 231.

АПОСТОЛЛАР (греч. *αποστόλος* – чопар, вакил, яширин) – христианлик таълимотига кўра, Исо Масих томонидан танланган бир гуруҳ шогирдлар. Илк христиан жамоасини ташкил этганлар. Матто (10:2) ва Маркус (6:30) инжилларида дастлабки апостолларнинг сони 12 та бўлгани баён этилган. Луқо инжилида Исо Масих кейинчалик яна 70 шогирд танлагани ёзилган. Қуръонда апостолларга нисбатан хаворий сўзи қўлланилган.

Апостоллар миссияси ҳақида умумий тасаввурлар апостол Петр томонидан ёритилган. У биринчи бўлиб ўзини апостол деб атаган («Римликларга мактуб», 1:1). Шундан сўнг, апостол сифатида Исо Масихнинг даъватини дунёга тарқатувчи черков вакиллари тушунила бошланган («Хаворийлар фаолияти», 14:4).

Янги Аҳдга кўра, апостоллар пайғамбарларнинг ишларини давом эттирувчилар («Ефесянликларга мактуб», 2:20, 3:5) ҳисобланади. Агар Исо Масих худо номидан гапирган бўлса, апостоллар Исо Масих номидан даъват қилганлар, деб ҳисобланади. Христианликда Исо Масихнинг меърожидан кейин 50-кун апостоллар диний маросимда ўтирган вақтларида уларнинг боши узра олов кўрингани ва апостоллар ўзлари билмаган тилларда гапира бошлагани, шу тариқа апостолларга Худо раҳмати берилгани ҳамда улар фаол миссионерликни бошлаганликларига эътиқод қилинади.

Христиан таълимотига кўра, апостоллик ваколати одамдан-одамга берилиши мумкин.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 156-157. 2. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 231–233.

АШУРО (араб. – ўн кунлик) – шиаларда ўтказиладиган мотам маросимлари кунлари. Шиаларда халифа Алининг ўгли Хусайн Карбало шаҳри яқинидаги жангда халок бўлгани хотирасига бағишлаб ҳижрий тақвимнинг муҳаррам ойи дастлабки ўн кунлигида ўтказиладиган мотам маросимлари. Ушбу кунларда шиаларнинг диний марказ ва масжидларида имом Хусайн ва унинг сафдошлари чеккан азоблар ҳақида қиссалар ўқилади. Шиалар кўчаларда мотам юришлари қилиб, «Шоҳ Хусайн, воҳ Хусайн», деб ўзларини мушт ва занжир билан уриб азоблайдилар. Карбалодаги Хусайн ва унинг сафдошларига тегишли макбаралари зиёрат қилинади. Суннийларда Ашуро кунини оддий кун саналса-да, айрим жойларда шиалар таъсирида «ашур оши» тарқатилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 34 б.

АШЪАРИЙЛИК – исломнинг сунний йўналишидаги икки асосий калом мактабларидан бири. Асосчи ва таниқли вакиллари Абул Ҳасан Али ибн Исмоил Ашъарий (873–935), Боқилоний (1013 й.да в.э.), ибн Фурқ (1015 й. в.э.), Шаҳристоний (1153 в.э.), Фаҳриддин Розий (1209 й. в.э.) ва бошқалар ҳисобланади. Таълимотда иккинчи калом мактаби – мотуридийликдан айрим фарқли жиҳатлари мавжуд: дунёқарашда ақл диний анъана – нақддан устун қўйилади; Аллоҳнинг бандаларига уларнинг тоқатларидан оғир иш буюриши мумкин, Аллоҳни ақл билан таниш вожиб эмас деб ҳисобланади; имон озайиб-кўпайиб туради, амалсиз имон бўлмайди деб саналади ва ҳ.к. Ашъарийлик кўпроқ шофеийлик мазҳаби ичида тарқалган.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 35 б.

АҚИДА (араб. – эътиқод қилинадиган тушунча) – диндорлар учун мажбурий ҳисобланган, шак келтирмасдан, муҳокама юритмасдан эътиқод қилиниши лозим бўлган диний талаблар. Исломда ақиданинг

асоси Куръонда берилган, ҳадислардаги кўрсатмалар негизда ишлаб чиқилиб, тартибга солинган. Исломнинг суннийлик йўналиши илоҳиётида эътироф этиладиган ақидалар ёки имон талаблари еттита: Аллоҳнинг ягоналигига, фаришталарга, муқаддас китобларга, пайғамбарларга, охиратга, қиёмат куни барчанинг қайта тирилиши ва тақдирга ишониш. Шиалик йўналиши илоҳиётида бешта ақида тан олинади: тавҳид (Аллоҳнинг ягоналиги), нубувват (пайғамбар) га ишониш, адл (илоҳий тақдирнинг адолатлигига ишониш), имомат (имомлар ҳокимиятини таниш), маод (охиратга ишониш).

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 28 б.

АҚИДАПАРАСТЛИК – муайян шароитда, бирон-бир ғоя ёки тамойилга қатъий ишонч ва уни мутлақлаштириш асосида шаклланган қоида ва тартибларни, бошқа шароит, ҳолат, вазиятни ҳисобга олмаган ҳолда, кўр-кўрона қўллашга уриниш. Диний ақидапарастлик диндаги ақида ва қоидаларни ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига кўр-кўрона қўллаш ва мутлақлаштиришга қаратилган ҳаракатлар ҳисобланади. Ақидапарастлик барча динларда турли мазҳаб ва йўналишлар орасида, шунингдек, дунёвий жамиятда кескинлик, низо ва тўқнашувлар келиб чиқишига сабабчи бўлади. Ақидапараст гуруҳлар ўз ғояларини тушунтириш, ишонтириш каби усуллар орқали тарғиб этишни тан олмайди. Улар ўз даъволарида бошқаларга нисбатан ўта жоҳил ва мурасасиз муносабатда бўладилар. Ўзини шак-шубҳасиз ҳақ деб билиш, ҳақиқатни фақат мен биламан, деган қарашга асосланган манманлик эса зўравонликни юзага келтиради.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : Академия, 2007. 93 б.

АҚИҚА (араб.да «чақалоқ сочини олиш, қурбонлик сўйиш) – муслмон оилаларида янги туғилган болага исм қўйиш ва туғилгандаги сочига қайчи уриш билан боғлиқ одат. Ақиқа исломда суннат амал ҳисобланади. Ислом анъанасида чақалоқ туғилган кунининг еттинчи, ёки ўн тўртинчи, ёки йигирма биринчи кунлари ўтказиш тавсия этилади. Бошқа кунларда ҳам туғилган фарзанд балоғат ёшига етгунча қадар ўтказиш мумкин. Шукрона сифатида имкониятга қараб соғлом, нуқсонсиз бир қўй сўйиш жорий қилинган. Гўштнинг бир қисми муҳтожларга тарқатилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 36 б.

АҲЛИ ЗИММА (зиммийлар, араб. – ҳомийликдаги халқлар) – ўрта аср араб-мусулмон давлатларидаги аҳоли категорияларидан бири. Зиммий ҳисобланган христианлар, яҳудийлар, собийлар ва зардуштийларга мусулмонлар давлатида яшаб, ўз динига эътиқод қилишига руҳсат этилган; яшаш, эркинлик ва мулкнинг дахлсизлигига кафолат берилган. Бунинг учун зиммий ер солиғи – хирож билан жон солиғи – жия тўлаши керак бўлган.

Зиммийлар ҳуқуқий жиҳатдан ўз диний жамоа бошлиқларига бўйсуниб, мусулмон билан тортишув бўлганда ислом ҳуқуқи асосида чиқарилган ҳукмга бўйсунган. Зиммийларга улардан мусулмонлар учун мажбурий бўлган амалларни талаб қилмаслик учун қўргошиндан ясалган ёрликча тақиб юриш, сариқ бош кийим кийиш, шунингдек, мусулмонлар ичида диний китобларини баланд овозда ўқимаслик кабилар талаб ёки тавсия даражасида қўйилган.

Зиммийларга нисбатан бағрикенглик билан муносабатда бўлишган. Бунга Муҳаммад пайғамбар даврларида яҳудийлар Мадинада аҳднома асосида тинч-омон, ўз динларига эътиқод қилиб яшаганликлари, Умар ибн Хаттоб халифалиги даврида Илия христианлари билан тузилган аҳдномада христианларнинг тўла хавфсизлиги, эркинлиги, ҳақ-ҳуқуқлари, черковларининг дахлсизлиги таъминлангани мисол бўлади. Кейинги даврларда ҳам зиммийлар халифалик ижтимоий ҳаётида фаол иштирок этганлар. Кўплаб зиммийлар мусулмон ҳукмдорларнинг қўлларида турли масъул лавозимларда фаолият юритганлар. Шунинг учун ўша даврларда халифалик ҳудудида яшаган яҳудий, насроний ва бошқа дин вакиллари ушбу ерда муқим яшашни афзал қўрганлар.

Ҳозир мусулмон мамлакатларида бошқа дин вакиллари мусулмонлар каби ягона дунёвий қонунларга бўйсундилар.

М : 1. Исл. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 94 б. 2. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 27–28. 1. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб, 2008. – С. 515.

АҲЛИ СУННА вал **ЖАМОА** – ислом таълимотида мусулмонларнинг асосий ва жумхур оммаси эътиқод қилиб келаётган ақидавий ва мафкуравий мазҳабларнинг умумий номи. Исломнинг дастлабки даврларида аҳли сунна вал жамоа бўлмаган. Биринчи хижрий асрнинг (милодий тақвимда VII аср) ўрталаридан турли

сиёсий сабабларга кўра, аввал хорижийлар, кейин шиалар ва бошқа жамоалар мусулмонлар оммасидан ажраб чиқиши муносабати билан қолган мусулмонларнинг асосий оммаси аҳли сунна вал жамоа деб атала бошланган. Бу номда Муҳаммад пайғамбарнинг суннатига амал қилиш ва мусулмонларнинг асосий кўпчилик жамоаси маънолари акс этган.

Аҳли сунна вал жамоага мансубликни билдирувчи асосий белгилар дастлабки тўрт халифа (Абу Бакр, Умар, Усмон ва Али) ҳокимияти қонуний эканлигини тан олиш, олти ҳадис тўплами (ал-Бухорий, Муслим, ат-Термизий, Абу Довуд, ан-Насоий, Ибн Можа тўпламлари)ни саҳиҳ (ишончли) деб билиш, тўрт диний-ҳуқуқий мазҳаб – ханафийлик, моликийлик, шофиъийлик, ханбалийликдан бирига мансуб бўлишдан иборат. Ақидавий масалаларда аҳли сунна вал жамоа Абу Мансур ал-Мотуридий ас-Самарқандий (мотуридийлик) ва Абул Ҳасан ал-Ашъарий (ашъарийлар) мактаблари таълимотига асосланади.

Аҳли сунна вал жамоа ислом дунёсидаги деярли барча мамлакатларда кўпчиликни ташкил этиб, Эрон, Ироқ, Баҳрайн каби бир неча мамлакатда шиалар сон жиҳатдан кўп.

М: Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 29–30.

АҲМАДИЙЛАР – XIX асрнинг охирида Ҳиндистонда вужудга келган Мирза Ғулом Аҳмад Қодиёний (1835–1908) исмли шахс асос солган диний ҳаракат. 1891 йилда ҳаракат асосида «Анжумани Аҳмадия» диний ташкилоти тузилган. Издошлари уни «пайғамбар», деб эълон қилган. Аҳмадия ақидалари исломга зид бўлиб, уларга кўра: гўёки Ғулом Аҳмад ваъда қилинган Исо Масиҳ ва пайғамбар саналади, Аллоҳга рўза тутиш ёки намоз ўқиш каби инсоний сифатлар берилади, Ғулом Аҳмад туғилган Қодиён қишлоғи ҳаж қилинадиган жой ҳисобланади, маст қилувчи нарсалар ҳаром қилинмаган. Жамоага аъзо бўлиш қасамёдида уни сўзсиз ижро қилишга «хоҳ қариндошлар, хоҳ дўсту биродарлар, хоҳ давлат хизмати бўлсин, бирор дунёвий иш таъсир қилмаслиги» шарт қилинган. Аҳмадийлар Ҳиндистон, Покистон, Эрон, Афғонистон, шунингдек, айрим араб, Африка ҳамда Ғарб мамлакатларида тарқалган.

Ғулом Аҳмад вафот этгач, ҳаракат икки йўналишга бўлиниб кетган. Ғулом Аҳмадга содиқ қолган ҳолда аҳмадийлар унинг ўғли Башириддин Маҳмуд Аҳмад етакчилигида «қодиёнийлар» номи остида жамоат тузган бўлиб, ҳозир у кенг кўламдаги таъсирга

эга ташкилотга айланган. Қодиёнийлар 1947 йилдан бошлаб ўз қароргоҳларини Покистоннинг Рабва шаҳарчасига кўчирган.

Ҳаракатнинг «ғарблашган» юқори лавозимли аъзолари 1914 йилда Покистоннинг Лаҳор шаҳрида кейинчалик «лаҳорийлар» деб ном олган янги шохобчани вужудга келтирганлар. Лаҳорийлар Ғулом Аҳмадни пайғамбар эмас, фақат динни янгиловчи, яъни мужаддид сифатида эътироф этиш билан қодиёнийлардан фарқланадилар.

Ислом Конференцияси Ташкилоти таркибидаги Ислом фикҳи академияси, Ислом олами уюшмаси ва Миср Араб Республикаси «ал-Азҳар» университети қошидаги «Исломшунослик академияси» аҳмадийларнинг мусулмон эмаслиги ҳақида фатво чиқарганлар.

Қагор тарихчи ва диншунос мутахассислар аҳмадийларни Британия империяси томонидан мустамлакачилик* сиёсати доирасида Ҳиндистондаги мусулмонларни тобеликда ушлаб туриш учун яширинча шакллантирган ҳаракат деб баҳолайди. Ғулом Аҳмад ўзининг «Хазоин руҳонийя» («Маънавий хазиналар») китобида «Менинг ислом деб атаб келаётган мазҳабим ва ақидам икки нарсага таянади: уларнинг биринчиси Аллоҳга итоат қилиш бўлса, иккинчиси Британия ҳукуматига бўйсунушдир», деб ёзган.

МДХ ҳудудига аҳмадийлар асосан 1990-йилларда кириб келган. Кўпроқ тадбиркорлик фирмалари ва хайрия жамияти вакиллари сифатида фаолият юритадилар. 2007 йилда АҚШдан Қирғизистонга «Лаҳор аҳмадийлар ҳаракати» вакиллари келиб, маҳаллий мусулмонлар билан алоқалар ўрнатишга қаратилган фаолият билан шугулланган.

Ўзбекистонда аҳмадийларнинг жамоа сифатидаги фаолияти кузатилмайди. Айни вақтда, аҳмадийлар «Халқаро почта» ва бошқа йўллар билан республика ҳудудига ўз диний адабиётларини киритишга қаратилган ҳаракатлари амалга оширилмоқда. Аҳмадийлар томонидан ўзбек тилида «Танланган ёзувлар», «Танланган ҳадислар», «Танланган оятлар» каби китоблар, Қуръоннинг аҳмадийлар талқинидаги ўзбекча таржимаси чоп этилгани ушбу ҳаракатнинг Ўзбекистонга кириб келишга қаратилган мақсадларини фош этади.

М : 1. *Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 39 – 40 б. 2. Тўйчибоев А. Исломга ёт жамоа. – Т. : Тошкент ислом университети нашриёти, 2010. – 6, 9–10, 26, 29 б.*

БАРҚАРОРЛИК (ИЖТИМОЙ) – 1) жамият ҳаётининг осойишталиги; 2) ижтимоий тузум элементларининг уйғунлиги;

3) жамиятдаги турли ижтимоий бирликлар (миллат, дин, қатлам ва ҳ.к.) вакилларининг ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлиги. Ижтимоий барқарорлик турли жиҳатларга эга: жамиятдаги тинч-тотувлик ва уни мустаҳкамлаш учун шарт-шароитнинг мавжудлиги; ижтимоий қатламлар, кучлар ва сиёсий партиялар ўртасидаги ҳамжиҳатлик вазияти; давлат, жамоат ва диний ташкилотлар, фуқаролар ўртасидаги ижтимоий келишув ва шерикчилик ҳолатининг бардавомлиги ва ҳ.к.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 96 б.

БАЙТУЛЛОҲ (араб.да Аллоҳнинг уйи) — Макка ислом динининг муқаддаслаштирилган марказига айланганидан кейин Каъбага берилган ном. Бошқа номлари Масжиди ҳаром, Қибла, Байтулатиқ, Хонаи каъба. Аллоҳнинг уйи деганда қиблагоҳ, Аллоҳга ибодат қилинадиган жой маъноси берилган. Шу нуқтаи назардан, барча масжидларни «Аллоҳнинг уйи» деб аташ мумкин.

М : Исло. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 43 б.

БИБЛИЯ (грек.да βιβλος – китоб, ўрам) – яҳудийлик ва христианлик таълимотида муқаддас ҳисобланган, деярли 15 аср (милоддан аввалги XIII асрдан милодий II асргача) давомида турли муаллифлар томонидан ёзилган диний китоблар ва рисоалар мажмуи. Ушбу ном илк бор IV асрда христиан уламолари Иоанн Златоуст ва Епифаний Кипрский томонларидан қўлланган. Библия энг қадимги ёзма ёдгорликлардан бири бўлиб, диний панд-насиҳатлар, ақидалар, башоратлар, дуолар, солномалар, масаллар, дostonлар, ҳикоят, ривоят ва мактублардан ташкил топган.

Яҳудийлик ва христианликнинг турли йўналишларида Библия таркибига киритилган китоблар ўзаро фарқланади. Библия иккита қисмдан: Қадимги Аҳд (рус. Ветхий Завет) ва Янги Аҳд (Новый Завет)дан иборат. Қадимги Аҳд милоддан аввалги XIII–IV асрларда (айрим маълумотларда – XII–I асрлар) ёзилган. Икки тилда: қадимий яҳудий тили иврит, қисман оромий тилида ёзилган (Масорет) ҳамда ушбу тилдан милоддан аввалги III–II асрларда қадимги грек тилига таржима қилинган (Септуагинт) шаклларида етиб келган.

Масорет таркибида 39 та китоб бор. Яҳудийликда улар Қадимги Аҳдни ташкил этиб, «Тора» ёки «Мусонинг беш китоби» (Таврот, Қонун), Невиим (Пайғамбарлар), Кетумбим (Ёзувлар) деган уч бўлимга

ажратилган. «Тора» таркибига «Борлик» ёки «Ибтидо» (Бытие), «Чиқиш» (Исход), «Левит» (Левит), «Сонлар» (Числа) ва «Иккинчи қонун» (Второзаконие) киради.

Септуагинт таркибида эса Масоретда бўлмаган қўшимча 11 та китоб («Юдиф китоби» (Книга Юдифи), «Товий» (Книга Товита), «Маккавийнинг биринчи ва иккинчи китоблари» (I и II книги Маккавейские), «Сулаймоннинг ҳикматлари» (Книга Премудрости Соломона), «Сирахонинг ҳикматлари» (Премудрости Сираховой), «Варуха» (Книга пророка Варуха) ҳамда Эсфирь ва Даниил китобларига грекча қўшимчалар) бор бўлиб, умуман 50 та китобдан иборат. Рим империяси ҳудудида грек тили маданий ва иқтисодий алоқалар тили ҳисоблангани боис илк христианлар орасида айнан Септуагинт тарқалган. Библиянинг лотин тилидаги таржималари, масалан, Вульгата (382 й.) Септуагинт асосида бажарилган. Мазкур сабаб ва христианликнинг турли конфессияларида Эски Аҳд таркиби бўйича турли ёндашув мавжудлиги учун христианликда Библия таркибидаги китоблар сони 66 тадан (протестант конфессияларда) 81 тагачани (Эфиоп православ черкови) ташкил этади.

Жумладан, католикликда Масоретда бўлмаган 11 та китоб ҳам муқаддас ҳисобланади. Православлар ушбу китобларни муқаддас китоблар қаторига уларнинг грек тилида келганини изоҳ қилган ҳолда қўшадилар. Протестантликда эса Эски Аҳд таркибига яҳудийликда каби Масоретдаги 39 та китоб киритилган ва Септуагинтдаги қўшимча 11 китоб муқаддас ҳисобланмайди.

Янги Аҳд милонинг I–II асрларида қадимги грек тилида ёзилган 27 та китоб: 4 та Евангел (Инжил), «Ҳаворийлар фаолияти» (Деяния апостолов), 21 та «Ҳаворийларнинг мактублари» (Послание апостолов), «Апокалипсис» (Откровение апостола Иоанна Богослова) дан иборат. Христианликнинг барча йўналишларида муқаддас ҳисобланади. Янги Аҳд таркиби юзасидан турли христиан жамоалари орасидаги келишмовчиликлар бўлгани сабабли боскичма-боскич қабул қилинган. Расман Янги Аҳд 364 йил Лаодикий соборида қабул қилинган бўлса-да, мазкур масалада охириги қарор Труль соборида (692) қабул қилинган.

Библия XIII асрда кардинал Стефан Ленгтон томонидан ҳозирги шаклга келтирилган. XVI асрда француз Роберт Стефан китобларни шеърларга бўлиш ва рақамлашни амалга оширган. Дастлабки Библия

1450 йили Иоганн Гутенберг томонидан лотин тилида чоп этилган. Германия библия жамиятининг маълумотларига кўра, 2005 йилга қадар Библия 422 тилга таржима қилинган. 1981 йили Стокгольмда Библия илк бор ўзбек тилида нашр этилган.

Ислом таълимотида Инжил муқаддас манба саналиб, уни қадимда қайта кўчиришда маънолари бузилган ҳисобланади. Библиядаги персонажлар Қуръонда ҳам келтирилган, масалан, Авраам – Иброҳим, Моисей – Мусо, Иосиф – Юсуф, Иисус – Исо ва ҳ.к.

М : 1. *Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ.* – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 50 б. 2. Яблоков И. Н. *Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению.* – М. : Гардарики, 2000. – С. 161. 3. Зеленков М. Ю. *Мировые религии: история и современность : Учебное пособие.* – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 49–51, 203. 4. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Библия>. 5. *Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой.* – СПб. : Питер, 2008. – С. 423–424. 6. *Диншунослик. Маърузалар матни. / Ҳ. Юлдошходжаев, Д. Раҳимжонов, М. Комилов.* – Т., 2000. – 72-бет.

БИБЛИЯ КАЛЕНДАРИ – Библияда ишлатилган календарь. Ойга қараб белгиланган ҳисобланади. Чунки у қадимги яҳудий тилида Ой (yerah) ва янги Ой (hodech) орасидаги вақт тушунчасини англатади. Библия календарисидаги ойлар номларининг кўпчилиги қадимги вавилонча илдизга эга. Шу билан бирга, айрим ойларда қадимги яҳудий тилидаги асл номлар сақланиб қолган. Библия календари қуйидаги ойлардан иборат: этаним (*оригинал қадимги яҳудийча ном*)/тишрей (*вавилонча ном*) – сентябрь–октябрь, боул/хешван – октябрь–ноябрь, кислев – ноябрь–декабрь, тевет – декабрь–январь, шаббот – январь–февраль, адар – февраль–март, авив/нисон – март–апрель, зив/ияр – апрель–май, сивон – май–июнь, таммуз – июнь–июль, ав – июль–август, элул – август–сентябрь.

М : *Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой.* – СПб. : Питер, 2008. – С. 94.

БИБИ МАРЯМ – Ислом таълимотида Исо пайғамбарнинг онаси, тақводор, мўмина аёл, жаннатдаги аёлларнинг раҳнамоси. Христианликдаги Марияга тўғри келади. Қуръоннинг 19-сураси «Марям» деб аталади.

Христианлик таълимотида Биби Марям (Богородица, Богоматерь, Дева Мария, Пресвятая Дева, Мадонна) Иаким ва Аннанинг фарзанди ҳисобланади. Иосиф билан никоҳланган. Фаластиннинг Назарет кишлоғида бокира ҳолда Исо Масиҳни дунёга келтирган. Католиклар Марияни Богородица сифатида муқаддаслаштириб, уни бирламчи гуноҳсиз дунёга келган ва ўлимидан сўнг жисман арш-аълога кўтарилган деб эътиқод қиладилар. 1964 йили Рим Папаси Павел VI уни «Черков онаси», деб эълон қилган. Православликда Мария авлиё деб эътироф этилиб, унинг шарафига диний байрамлар нишонлаш ва иконасини эъзозлаш мавжуд.

М. : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 152 б. 2. Яблоков И.Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – С. 163.

БИБИ МУШКУЛКУШОД (форс., тожик. – мушкулни осон қиладиган аёл) – диндорлар тасаввурларида кишини қийинчиликлардан халос этадиган авлиё аёл образи. Биби Мушкулкушод ҳақидаги ривоятлардан бирида у бир ўтинчи чолга ҳар ҳафтанинг чоршанбасида унга атаб зиёфат ўтказса, ишига барака киришини айтади. Чол бу талабни бажаради ва иши юришиб кетади. Шунинг учун Биби Мушкулкушод айрим жойларда Биби Чоршанба дейилади. Ривоятнинг мусулмонлаштирилган кўринишида Биби Мушкулкушод суфий тариқат етакчиси Баҳоуддин Нақшбанднинг холаси (асл исми Мусалламхон) сифатида талқин қилинади. Республиканинг қатор ҳудудларида Биби Мушкулкушоднинг рамзий қабрлари бўлиб, баъзи аёллар мушкулни осон қилиш, ишини юргизиш мақсадида чоршанба кунлари ушбу қабрларни зиёрат қилиб, шам-чирок ёқиб (ушбу ирим амал «чирок ёқди» дейилади), ёрдам сўралади.

Шу каби Биби сешанба, Сешанба она – чарх йигирувчи аёлларнинг ҳомийси, оила бахтининг ҳимоячиси бўлган авлиё аёл ҳақида ҳам ривоятлар мавжуд. Қадимий диний эътиқодларнинг исломга мослашиб сақланиб қолган кўринишларидан бири. Ривоятнинг «исломлаштирилган» кўринишида Биби сешанба ҳам Баҳоуддин Нақшбанднинг холаси (асл исми Комилахон) деб ҳисобланади. Айрим аёллар Биби Сешанба шарафига сешанба кунлари зиёфат берадилар, ундан мурувват, мадад тилайдилар. Мутахассислар ушбу иккала образлардан қадимийси Биби Сешанба деб ҳисоблайдилар.

Ислом таълимотида Биби Мушкулкушод, Биби Сешанба маросимларини ўтказиш шариатга зид амал ҳисобланади. Айни вақтда ушбу маросимларни шахсий манфаат мақсадида оммалаштиришда аслида ҳеч қандай махсус диний маълумотга эга бўлмаган айрим отинойилар фаоллик кўрсатмоқда. Шу билан бирга, аёлларнинг ушбу маросимларга ихлослари сақланиб келмоқда.

Шунинг учун аҳоли, айниқса, аёлларга Биби Мушкулкушод, Биби Сешанба каби маросимларнинг келиб чиқиши, асл моҳиятини тарихий, илмий ва диний жиҳатдан ҳолис тушунтириб бериш фуқароларнинг онгини ошириш, ижтимоий ҳаётдан кераксиз, ортиқча сарф-харажатларга сабаб бўладиган бидъат-хурофотларни чиқариб ташлашда муҳим омил бўлади.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 49–50 б. 2. Каримова Н. Биби Сешанба ва Биби Мушкулкушод культларининг исломийлашуви / Ўзбекистон халқининг дини, маданияти ва урф-одатлари: тарих ва ҳозирги ҳолат. Илмий мақолалар тўплами. – Т. : Тошкент ислом университети нашриёти, 2011. – 155–161 б.

БИДЪАТ (араб. – янгилик киритмоқ, янгитдан яратмоқ) – ислом таълимотида дин ақидаларида кўзда тутилмаган янгилик киритиш ҳисобланади. Дастлаб халифа Усмон ибн Аффондан норози бўлган одамлар уни Муҳаммад пайғамбар сўзлари ва амалларига зид янгилик киритганликда айблаганлар. Кейинчалик ислом дунёсида диний-ғоявий ихтилофлар авж олган вақтда бидъат тушунчаси «нотуғри ёки ҳағо тасаввур», «янгилик фикр» маъноларини касб этган. Муайян амал бир мазҳаб вакиллари томонидан «ножоиз янгилик», деб баҳоланса, бошқа мазҳаб тарафдорлари мазкур амални Куръон ва суннатга мувофиқ келадиган деб билганлар. Жумладан, ҳанафийлик мазҳабида мазорларни зиёрат қилиш, оламдан ўтганлар руҳига дуо қилиш савоб иш ҳисобланади ва шунга амал қилиб келинади. Сохта салафий оқимлар эса бунини бидъат ҳисоблайдилар. Ақидапарастлар исломнинг илк даврида бўлмаган барча янгиликларни бидъат деб, қуйидаги ҳадисни далил қиладилар: «Ишларнинг янгиси залолатдир ...» (Имом Термизий, 2676-ҳадис). Бироқ дунё уламолари ушбу ҳадисда фақат ёмонликка бошловчи бидъат назарда тутилганини эътироф этадилар ҳамда яхшиликка бошловчи янги амаллар ман этилмаганини қуйидаги ҳадис билан исботлайдилар: «Кимки исломда бир яхши суннат (йўл)

чиқарса, савоби унга бўлиб, яна ундан кейин бу йўл билан амал қилганларнинг савоби ҳам етур. (Бу билан амал қилганларнинг) савобларидан бирор нарса камайтирилмайди. Кимки исломда ёмон суннат (йўл) чиқарса, гуноҳи унга бўлиб, яна ундан кейин бу йўл билан амал қилганларнинг гуноҳи ҳам етур. (Бу билан амал қилганларнинг) гуноҳларидан бирор нарса камайтирилмайди», дедилар» (Муслим ибн Ҳажжож, 2348-ҳадис).

Шу нуқтаи назардан уламолар баъзи ҳолатларда бидъатни куйидаги турларга бўладилар: 1) Ҳаром бидъат – хорижийлар сингари мутаассиб оқимларнинг исломга зид амаллари, масалан, ўзларига қўшилмаган мусулмонларни кофирга чиқаришлари каби ишлар. 2) Макруҳ (номаъкул) бидъат – масжидларни ҳаддан ташқари безаш каби ишлар ва ҳ.к. 3) Мубоҳ бидъат – таомда ва кийинишда кенгликка йўл қўйиш. 4) Мандуб (маъкул) бидъат – билим юртлари ташкил этиш ва ҳ.к. 5) Вожиб бидъат – керакли илмларни ўрганиш каби инсонлар учун фойдали бўлган ишлар.

Масалага мантиқан ёндашилса, Муҳаммад пайғамбар ҳаётлиги вақтида бўлмаган кўнлаб янгиликлар, масалан, Қуръонни ёзма ҳолатга келтириш, мадрасалар очиш, китоблар нашр этиш кейинги даврда яшаган уламолар томонидан бидъат деб қораланмаган. Ҳозирги кунда айрим мутаассиб шахслар фарзандларини дунёвий билим юртларига юбормаслиги, телевизор кўриш ёки радио эшитишни ман этиб қўйишлари ҳам бидъат моҳиятини бузиб талқин этишга мисол бўлади.

М : 1. Исл. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 50–51 б. 2. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 41. 3. Муслим ибн Ҳажжож. Саҳиҳи Муслим. Дор Тойба, 2006.

«БИРЛАМЧИ ГУНОҲ» (лотин. *peccatum originale* ёки *vitium originis*, русча «первородный грех», «прародительский грех») – христиан таълимотига кўра Адам (Одам Ато) ва Ева (Момо Ҳавво)нинг жаннатдаги содир этган биринчи гуноҳини англатувчи тушунча. Гуноҳ Адам ва Ева худонинг иродасига қарши бориши, яъни улар иблиснинг макрига учиб ва худо ман этганига қарамай, билим дарахтидан мева олиб еганидан иборат. Бунинг учун Адам ва Ева жаннатдан қувилади. Ушбу гуноҳ барча одамларнинг бирламчи гуноҳ билан туғилишига сабаб бўлган, деб ҳисобланади. Даставвал бирламчи гуноҳ ҳақидаги тушунча авлиё Августин (354–430) томонидан 396 йилда «*De diversis*

quaestionibus ad Simplicianum (Симплицианга тааллуқли турли саволлар ҳақида)» трактида баён этилган. Православ таълимотида бирламчи гуноҳ ҳақида дастлаб 1649 йили «Патриарх Иосифнинг Кичик катехизиси» асарида ёзилган бўлиб, 1723 йил «Шарқий-кефал черков патриархларининг православ эътиқоди ҳақидаги мактуби»да мазкур тушунчага таъриф берилган.

М : Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Первородный_грех

БУРҲОНИДДИН МАРҒИНОНИЙ, Абул Ҳасан Али ибн Абу Бакр ибн Абдулжалил ал-Фарғоний ал-Риштоний ал-Марғиноний (1123–1197) – фикҳ, ислом ҳуқуқшунослиги олими. Марғилонда туғилган. Мовароуннахрнинг Риштон, Марғилон, Бухоро, Самарқанд каби шаҳарларида фаолият юритиб, минтақадаги ҳанафий мазҳабининг етакчи фақиҳи (ҳуқуқшунос) сифатида танилган. Самарқанддаги Чокардиза қабристонида дафн этилган. Кўплаб асарларида ислом таълимотида ижтимоий-иқтисодий муносабатлар, мулкчилик, молиявий фаолият, жиноят ва жазо, фуқаролик ҳуқуқи назарияси ва амалиёти масалаларини батафсил ёритиб берган. Бурҳониддин Марғинонийнинг энг машҳур асари «Китоб ал-Ҳидоя» (1178 й.) бўлиб, инглиз, рус, араб ва бошқа тилларга таржима қилинган. Мазкур китоб саккиз асрдан буён бутун ислом дунёси, айниқса, Марказий Осиё, Ҳинд яриморали, Туркия ва кўпгина араб мамлакатларида мадраса ва дорилфунунларда ислом ҳуқуқшунослиги бўйича энг ишончли қўлланма сифатида фойдаланиб келинмоқда.

М : 1. *Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 56 б.* 2. *Ўзбекистон – буюк алломалар юрти. – Т., 2010. – 221-бет.*

БУТ (форс.-тож.), санам (араб.) – а) худони тасвирлайдиган ва унинг тимсоли деб сизгиналадиган моддий буюм (кўпинча худоларнинг тош, ёғоч, сопол ва бошқа нарсалардан ясалган ҳайкалчалари, расмлари, тасвирлари ва б.): Политеистик динларда диний топиниш объекти. Бутларга сизгиниш бутпарастлик деб аталиб, у ибтидоий динларга хос ҳисобланади. Ислом ва христиан динида бутпарастлик қаттиқ қораланади. Шу билан бирга, айрим мутахассислар христиан динида икона ва хочга, буддавийликда кичкина ҳайкалчаларнинг эъзозланишини бутпарастликдан сақланиб қолган элемент сифатида эътироф этадилар.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 57 б. 2. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 184.

БУТУНЖАҲОН ИСЛОМ ЁРДАМ ТАШКИЛОТИ (араб. Хайъат ал-ифоса ал-исломия ал-оламия, қискартирилган номи «ал-Ифоса») – ноҳукумат ислом хайрия ташкилоти. 1978 йилнинг 29 январида Саудия Арабистони қироллиги Бутунжаҳон мусулмон лигаси қарорига кўра ташкил этилган. Ислом олами лигаси филиали ҳисобланади. Штаб-квартираси Жидда (Саудия Арабистони) шаҳрида жойлашган. Африка, Европа, Осиё ва Яқин Шарқдаги 35 дан ортиқ давлатларда 100 дан зиёд филиаллари мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти «Ислом маданият марказлари» сифатида фаолият юритадилар. Ташкилот расман ислом ғояларини тарқатиш, бундан ташқари табиий офатлар натижасида талафот кўрганлар, қочоқлар ва ҳарбий низолар вақтида зарар кўрганларга ёрдам бериш мақсадларини кўзлайди.

«Ал-Ифоса» ташкилоти қуйидаги лойиҳаларни молиялаштиради: ижтимоий таъминот; бўлимларни қайта ишлаш; жамиятни ривожлантириш ва мавсумий лойиҳалар; фавқулодда енгиллаштириш; соғлиқни сақлаш; таълимни ривожлантириш; Қуръонни ёд олиш; ҳаж зиёратини ташкил этиш; масжидларга ёрдам бериш. «Ал-Ифоса» ташкилоти Индонезия, Шри-Ланка, Мальдив ороллари, Покистон ва шу каби табиий офатларга учраган давлатларга мунтазам равишда ёрдам бериб боради. Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, БМТнинг болаларга фавқулодда ёрдам бериш фонди ҳамда қочоқлар иши бўйича юқори комиссияси ва Бутунжаҳон озиқ-овқат лойиҳаларида ҳам иштирок этган. Ташкилот Даъват ва нажот Халқаро ислом маслаҳат кенгаши аъзоси, ИХТ кузатувчиси, БМТ таркибидаги Иқтисодий ва ижтимоий кенгашда маслаҳат берувчи, ISESCOнинг бошқа ташкилотлар билан боғловчи мақомига эга. Интернет тармоғидаги сайтлари: www.egatha.org, www.iirosa.org

Баъзи маълумотларга кўра, «ал-Ифоса» Афғонистон, Озарбайжон, Босния, Тожикистон, Чеченистон ва Догистонга дори-дармонлар етказиш, у ерларда мактаб, масжид ва шифохоналар қурилишида иштирок этган. Шу билан бирга, баъзи Россия ахборот манбаларида «Ал-Ифоса» ташкилоти бутун дунё, МДХ давлатлари, хусусан,

Россиядаги диний-экстремистик гуруҳларга молиявий кўмак бериши ҳақида маълумотлар келтирилади.

БМТ Хавфсизлик кенгаши қўмитаси томонидан «ал-Ифоса» ташкилотининг Филиппин бўлинмаси «Толибон» ва «ал-Қоида» гуруҳлари билан алоқадор бўлган, фаолияти тақиқланган ташкилотлар рўйхатига киритилган.

М : 1. Сайт Комитета по санкциям против «Аль-Каиды». URL: <http://www.un.org/russian/sc/committees/1267/NSQE12606R.shtml>. 2. Сайт «Библиотека «Полка букиниста». URL: http://society.polbu.ru/dobaev_politinstutes/ch03_all.html. 3.

БУТУНЖАҲОН ИСЛОМ КОНГРЕССИ (БИК) – халқаро нодавлат мусулмон ташкилоти. 1926 йил Маккада 15 та мусулмон давлатлари вакиллари ўтказган халқаро ислом конференциясида асос солинган. 1931 йил 17 декабрда Қуддусда 22 давлатдан келган 130 вакил иштирокида биринчи мажлис ўтказилиб, ташкилотнинг конституцияси ва ижроия қўмитаси қабул қилинган. Асосий масала мусулмон мамлакатларнинг яҳудий жамоалари билан тижорат қилишдан чекланиш, Фаластиндаги исломий обидаларни яҳудийларнинг тасарруфига ўтиб кетишидан сақлашга қаратилган.

Конгресс Қуддус муфтийси Муҳаммад ал-Ҳусайний ташаббуси билан ташкил этилган. Саудия Арабистони маълумотларига кўра, ташкилот асосчиси Абулазиз ибн Абудуррахмон Ол Сауд дейилади. Аслида мазкур гоя Қуддусдаги Исломшунослик маркази сифатида фаолият кўрсатган «ал-Аксо» масжиди ва Қохирадаги «ал-Азҳар» университети олимлари томонидан илгари сурилган.

1951 йил БИКнинг навбатдаги сессияси 32 давлат вакиллари иштирокида Карачида (Покистон) ўтказилган. Унда ташкилотнинг низоми қабул қилинган. Олий маслаҳат кенгаши тузилиб, ҳар йили ташкилотнинг бош котибини тайинлаш ваколати берилган. 1962 йили 40 давлат вакиллари, жумладан, собиқ Совет Иттифоқи мусулмонлари вакиллари БИКнинг навбатдаги сессиясини Бағдодда ўтказганлар. Унда мусулмон мамлакатларнинг сиёсий ва иқтисодий ҳолатини яхшилаш стратегиялари муҳокама қилинган.

БИКнинг 67 мамлакатда бўлинма ва филиаллари мавжуд. БМТнинг Иқтисодий-ижтимоий кенгаши ва ЮНИСЕФ қошида маслаҳат берувчи нодавлат ташкилот мақомига, ИХТда эса кузатувчи мақомига эга. Ташкилот БМТ да ҳам маслаҳам берувчи мақомга эга. Олий орган

– ассамблея ҳар тўрт йилда чақирилади. Доимий раҳбарлик Олий кенгаш томонидан амалга оширилади. Ташкилотнинг штаб-квартираси Карачи шаҳрида жойлашган. Интернетдаги манзили (www.wmc.org.sa), «Мусулмон олами» номли ойлик журнали ҳамда телевидение ва радиода бир қатор дастурлари мавжуд.

М : 1. *Саъм «Religiocivilis.ru»*. URL: <http://religiocivilis.ru/islam/islamb/180-vsemirnyi-islamskii-kongress-.html>. 2. *Саъм WMC*, URL: www.wmc.org.sa.

«БУТУНЖАҲОН МУСУЛМОН ЁШЛАРИ АССАМБЛЕЯСИ» (БМЁА, араб. الندوة العالمية للشباب الإسلامي, ингл. Word Assembly of Muslim Youth) – халқаро ислом ёшлари ташкилоти. 1972 йил Саудия Арабистони Подшолиги ташаббуси билан Ар-Риёдда «Исломиё талабалар ташкилотларининг ўрни ва вазифалари» мавзuida ўтказилган илмий симпозиуми ассамблеянинг ташкил этилишига асос бўлган.

Ассамблея раҳбари раис бўлиб, у Бош Ассамблея таркибидаги ижтимоий бирлашма ва ташкилотларидан иборат кенгаш вакиллари-нинг кўпчилилик овози билан сайланади. Ҳозирги раҳбар – Абдуллох ибн Сулаймон Ол Мониъа. БМЁАнинг Саудия Арабистонидаги бўлинмалари Жидда, Даммама, Мадина ва Абха шаҳарларида жойлашган. Молиявий манба асосан Саудия Арабистони ҳукумати ажратадиган маблағ, қисман хайрия тушумларидан иборат.

Ташкилот олдига қўйган бош мақсад ёшларни соф ислом ақидаси асосида тарбиялаш ҳисобланади. Шу билан бирга, мутахассислар ташкилот кўп жиҳатдан Саудия Арабистонининг ташқи сиёсатиға монанд фаолият кўрсатишини эътироф этадилар. БМЁА фаолиятида диний тарғибот ишларига катта эътибор қаратилади. 1994 йили ташкилотда МДХ мамлакатларида амалга ошириладиган фаолиятни бошқариш учун махсус кўмита тузилган. Ассамблеянинг МДХ худудида ўтказган айрим тадбирларида диний мутаассиблик гоёлари тарғиб қилиниши кузатишган.

БМЁАнинг хориждаги фаолияти 24 та минтақавий бюро ва 1000дан зиёд ёшлар ва талабалар ташкилотлари орқали амалга оширилади. Ташкилотнинг Малайзия, Филиппин, Индонезия, Камбоджа, Тайланд, Бангладеш, Шри-Ланка, Қозоғистон, Тожикистон, Покистон, Озарбайжон, Болгария, Албания, Босния ва Герцоговиния, Британия, АҚШ, Бразилия, Миср, Судан, Чад, Сенегал, Мали, Нигер, Нигерия, Гиения-Биссау, Кения, Сомали, Яман, Қирғизистон, Ирок, Жибути, Фаластин, Кашмир, ЖАР, Гана ва Россия каби давлатларда

бўлинмалари мавжуд. Интернет тармоғида электрон манзили (www.wamy.org) мавжуд.

Ассамблея Марказий Осиёда ҳам фаол фаолият олиб бормоқда. Жумладан, БМЁА ҳомийлигида 2008 йили Қирғизистон ислом университетига Қуръон факультети очилган бўлса, 2010 йилда Қораболта шаҳрида «Қуран нуру» номли ислом институти ташкил этилган.

М : 1. Сайт «Polictime.ru». URL: <http://www.polictime.ru/potis-405-1.html>. 2. «Эркин тоо» № 53 от 15.06.2012.

БУХОРИЙ, Имом ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (810–870) – ислом оламининг энг йирик муҳаддиси (ҳадисшуноси), мутафаккир олим. Бухоро шаҳрида туғилган. 825 йили ҳаж сафарига бориб, Маккада қолган. Тарихчиларнинг маълумотларига кўра, Ҳижоз, Макка, Мадина, Тоиф, Жидда, Басра, Куфа, Бағдод, Шом, Миср, Хуросон, Марв, Балх, Ҳирот, Нишопур, Рай, Жибол каби шаҳарларда бўлиб, ишончли (саҳиҳ) ҳадисларни тўплаган. Бухорога қайтиб келиб бир муддат яшаган. Ўша даврдаги Бухоро ҳукмдори Холид аз-Зухлий билан муносабати ёмонлашгани сабабли аввал Пойканд, кейин Самарқанд шаҳри яқинидаги Хартанг қишлоғига келиб яшаган. Мазкур жойда вафот этган ва дафн этилган. Ҳозир аллома мақбараси республикадаги энг йирик зиёратгоҳлардан бирига айлантирилган.

Имом ал-Бухорий йигирмадан зиёд йирик асарлар муаллифи бўлиб, ҳозирги кунда уларнинг айримларигина сақланиб қолган. Имом ал-Бухорийнинг «Ал-Жомий ас-саҳиҳ (Ишончли тўплам)» номли ҳадислар тўплами ислом оламида энг ишонарли ҳисобланиб, Қуръони каримдан кейин ислом оламидаги энг мўътабар манба саналади. Ушбу асар кўплаб хорижий тилларга таржима қилинган.

М : Исл. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 58 б.

БҮЮК ДАВЛАТЧИЛИК ШОВИНИЗМИ – бир давлатнинг бошқа бир давлат ёки давлатлар устидан сиёсий, мафкуравий, иқтисодий ва ҳарбий ҳукмронлигини ўрнатишга қаратилган назария ва амалиёт. Буюк давлатчилик шовинизми ҳамиша куч ишлатишга, ҳарбий, иқтисодий, сиёсий, маънавий мафкуравий тазйиққа, зўравонликка асослангани учун ҳам миллатлар ва давлатлараро муносабатларда ишончсизлик ва душманлик кайфиятларининг шаклланишига олиб келади.

М : Миллий гоёя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 103 б.

«БЎЛИБ ТАШЛАШ ВА ҲУКМРОНЛИК ҚИЛИШ» (лотин. Divide et Impera) – ғаразли геосиёсий ва геостратегик мақсадларга эришишда қўлланиладиган усул ва тамойиллардан бири. Одатда ушбу тамойил илмий жихатдан тасдиқланмаган бўлса-да, илк бор қадимги Рим сенати томонидан илгари сурилган, деб ҳисобланади. Амалга оширишнинг асосий йўли муайян минтақа ёки мамлакатни турли ижтимоий-сиёсий элита, гуруҳ ва қатламларни ўзаро низо келтириб чиқариш орқали заифлаштириш орқали мазкур ҳудудни ўз таъсир доирасига олиш ёки сақлаб туриш ҳисобланади. Бунда, биринчидан, мавжуд ижтимоий-иқтисодий қийинчиликларни бўрттириб кўрсатиш орқали аҳолининг норозилигини уйғотиш, иккинчидан, деструктив мухолифатчи кучларни шакллантириш йўли билан сиёсий беқарорликни келтириб чиқариш, учинчидан, «демократия», «инсон ҳуқуқлар»ни гўёки бузилаётгани даъвоси билан тўхматдан иборат мафкуравий тазйиқ ўтказиш қўлланилади.

М : Миллий гоёя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 105 б.

ВАТАН (араб. – «она юрт») – кишиларнинг ўзи яшаб турган, авлод ва аждодлари туғилиб ўсган, миллати шаклланган жой, ижтимоий муҳит, мамлакат. Ватан бир-бирини тақозо этувчи (уй, маҳалла, шаҳар, қишлоқ, мамлакат каби) бир қатор ҳудудларни ўзида ифодалайдиган, ижтимоий муҳит ва инсон, унинг ҳаёти каби қўплаб маънавий тушунчаларни ўз ичига олади, авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой, замин, ўлкани англатади. Шу боисдан Ватан бу – бир замин, ўлкада яшаётган кишиларни миллати ёки динидан қатъи назар, бирлаштирувчи ижтимоий тушунчадир.

М : Миллий гоёя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 107–108-б.

ВАТАНПАРВАРЛИК – Ватанга нисбатан садоқат, унга хизмат қилиш, юрт тинчлигини асраш, Ватан равнақи учун фаол бўлишга ундайдиган ижтимоий, маънавий-ахлоқий фазилат. Унинг мазмуни – Ватанга меҳр-муҳаббатли ва содиқ бўлишдан, юртнинг ўтмиши ва ҳозир учун фахрланишдан, мамлакат манфаатларини ҳимоя қилишга интилишдан иборат. Ватанпарварлик ота-боболардан мерос қолган заминни севиш, халқ урф-одатларини, кадриятларини асраш

ва ривожлантириш, ўз она Ватанини душманлардан, ёт ва бегона ғоялардан ҳимоя қилиш, унинг озодлиги ва мустақиллиги учун жонини ҳам аямасликни назарда тутати.

М : Миллий гоая: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 108–109-б.

ВАТАНФУРУШЛИК – Ватанга нисбатан хоинлик тарзидаги хагги-ҳаракатни таснифловчи тушунча. Бундай ҳаракатлар сирасига куйидагиларни киритиш мумкин: мамлакат манфаатларига хиёнат қилиш, ўз шахсий манфаатларини кўзлаб иқтисодий, сиёсий ва бошқа жосуслик фаолияти билан шуғулланиш, душман томонига ўтиб ўз халқи, мамлакатига қарши кураш олиб бориш, қўпоровчилик ишлари билан шуғулланиш ва ҳоказо. Ватанфурушлик заминида моддий, сиёсий ёки бошқа кўринишдаги шахсий манфаатлар ётади. Тарих далолат берадики, ватанфурушлар ҳамма вақт ўз юрти ва халқининг нафратига дучор бўлган.

М : Миллий гоая: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 111–112-б.

ВАТИКАН – 1) Рим папасининг расмий резиденцияси; 2) Авлиё Пётр ибодатхонаси ва Сикстин капелласи таркибига кирувчи бинолар ва Апостоллар ҳовлисида иборат мажмуа; 3) Рим жойлашган тепаликлардан бирининг номи; 4) Ватикан шаҳар-давлатининг номларидан бири. 1929 йили 11 февралда Рим папаси Пий XI ва Италия ҳукумати орасида тузилган шартнома асосида вужудга келган. Майдони 44 гектар, аҳолиси 1 мингга яқин. Герби, байроғи, гимни бор. 100 дан зиёд мамлакатлар билан дипломатик алоқаларга эга. Давлат раҳбари Рим папаси монарх ҳокимиятига эга. Маъмурий ишлар кардиналлар ҳайъати ва губернатор томонидан, черков ва сиёсий ишлар Рим курияси томонидан бошқарилади. II Ватикан собори (1962–1965) қарорига мувофиқ, Рим папаси ҳузурида ҳар уч йилда чақириладиган Черков Синоди фаолият юритади. Унинг таркибига шарқий католик черковларининг патриарх ва митрополитлари, миллий епископ бошқармалари, монахлик орденлари вакиллари ва Рим папаси томонидан тайинланадиган алоҳида шахслар қиради.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – С. 167.

ВАҲҲОБИЙЛИК – 1) Арабистон яриморалининг марказий қисмида XVIII аср ўрталарида ислом дини ханбалий мазҳаби ичида

вужудга келган диний-сиёсий оқим. Асосчиси — Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб (1703–1787). У Нажд воҳасидаги бадавий қабилаларни илк исломдаги яккахудоликни қайтадан жорий этиш, динни гўёки унга кириб қолган «ширк ва бидъатлар»дан тозалашга даъват қилган. Муқаддас жойларни зиёрат қилиш, азиз-авлиёлардан дуоларда ёрдам тилаш ширк амал, мусиқа, кўшиқ ва маънавий тараққиётнинг бошқа кўринишлари «бидъат» саналган. Мазкур таълимот Нажд зодагонлари томонидан Арабистон яриморолининг марказий қисмидаги майда ва тарқоқ амирликларни бирлаштиришда фойдаланилган. Муҳаммад ибн Абдулваҳҳобнинг ғоялари асосида сиёсий рақиблар кофирликда айбланиб, уларга қуролли хужум уюштирилган. Зиёратгоҳ ва макбаралар бузиб ташланиб, қаршилик қилган мусулмонлар аёвсиз ўлдирилган. Шу тариқа Ад-Дарғия худудининг амири Муҳаммад ибн Сауд (1725–1765) ва унинг ўғли Абдулазиз яриморолнинг катта қисмида биринчи саудийлар давлатини барпо қилганлар. Кейинчалик Муҳаммад ибн Абдулваҳҳобнинг ғоялари Ҳиндистон, Индонезия, Шаркий ва Шимолий Африкада ёйилган.

2) Кўпчилик мамлакатларда, айниқса, МДҲ худудида диний-экстремистик оқимларга нисбатан ишлатиладиган умумий атама. Ушбу атама юзага келишининг сабаби мутаассиб шахсларнинг Муҳаммад ибн Абдулваҳҳобнинг тарафдорлари каби узун соқол кўйиш, сочларини қириб олдириш, намозда икки оёқни кенг кериб туриш, қўлларни кўкракда боғлаб туриш, баланд овозда «омин» дейиш билан ҳанафийлик мазҳабидагилардан ажралиб туришлари, аксарияти Муҳаммад ибн Абдулваҳҳобнинг ғояларини ёқлаб чикқанликлари, бошқа мусулмонлар ва дунёвий жамиятга нисбатан кескин муросасиз муносабатда бўлганликлари, дейиш мумкин.

Ҳозирги кунда сиёсий ва илмий доираларда «ваҳҳобийлик» атамаси ишлатилмай, диний-экстремистик оқимлар мазмун-моҳияти ва мансублигига қараб «жиходчилар», «сохта салафийлар», «Ҳизбут таҳрир» каби аниқ тоифа, ташкилот ёки гуруҳларга таснифланмоқда.

М : 1. Исл.м. Энциклопедия: А-Ҳ. — Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. — 62 б. 2. Абдулла аль-Кахтани. Кто они неохарижиды. Ваххабиты—«салафиты»? Хауляи хум аль-хаваридж. / Перевод Р. Адыгамова. — Казан: Иман, 2006. — С. 111–155.

ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИ — демократик дунёвий давлатнинг ҳукукий нормаси ҳисобланиб, ҳар бир одамнинг ўз дунёқарашини,

динга муносабатини мустақил белгилаб олиш ҳамда ўзининг диний ёки атеистик эътиқодини очик ифода этиш ёки ўзгартириш эркинлигини англатади. Сиёсий жиҳатдан демократиянинг бир кўриниши, юридик жиҳатдан шахс ҳуқуқ ва эркинлари сирасига киради. Ўзбекистонда Конституция ва «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ: диний қарашларни зўрлаб сингдиришга йўл қўйилмайди; фуқаролар диний қарашларидан қатъи назар қонун олдида тенг; ҳеч бир динга имтиёз берилмайди; диний ташкилотлар учун мажбурий йиғим тўплаш ва диндан ғаразли мақсадларда фойдаланишга йўл қўйилмайди.

Фуқароларнинг виждон эркинлигини амалга оширишда жамиятнинг ахлоқи, соғлиғи, жамоат тартиби, хавфсизлиги ва бошқа фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга қаратилган қонуний чегаралар бўлади.

М : 1. Зеленков М Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 234. 2. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – С. 251. 3. Ислон. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 63 б.

ГЕОСИЁСАТ, ГЕОПОЛИТИКА (грек. гео – ер, politika – давлатни бошқариш санъати) – ташқи сиёсатда бирон-бир давлат ёки минтақанинг географик ўрни, ҳудудий жойлашиши, коммуникацион имкониятларини ҳисобга олиб юритиладиган фаолият.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 114 б.

ГЕОСИЁСІЙ, ГЕОСТРАТЕГИК МАҚСАДЛАР – ҳудудий-географик омилларни ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган истиқболли интилишлар, муносабатлар тизими.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 116 б.

ГУМАНИТАР ИНТЕРВЕНЦИЯ – замонавий халқаро ҳуқуқ ва муносабатларда бир ёки бир неча давлат томонидан бошқа бир мамлакат ҳудудида гуманитар инқироз, геноцид, миллий ёки диний асосда қирғин қилиш каби инсон ҳуқуқларининг қўпол равишда поймол қилинишининг олдини олиш мақсадида, ушбу мамлакат ҳуқуматининг розилигини олмаган ҳолда ҳарбий куч ишлатиши

ёки куч ишлатиш билан қўрқитиши. Аксарият ҳолатлар мазкур ҳарбий куч юқорида қайд этилган жиноятлар содир этилмоқда, деб ҳисобланаётган мамлакат ҳукуматига қарши ишлатилади.

Гуманитар интервенция тушунчаси 1990-йилларда АҚШ ва унинг иттифоқчилари томонидан Ироқнинг шарқи ва жанубида буфер ҳудуд юзага келтиргани, Сомалига қуроли кучлар киритилгани ва НАТОнинг Югославияни бомбардимон қилганидан сўнг кўп қўлланила бошланди. 1999 йили БМТ Бош қотиби К. Аннан жаҳон ҳамжамиятини халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ тинч аҳолини ҳимоя қилиш масъулиятини олишга чақирди. 2000 йил БМТ томонидан тузилган ички ишларга аралаштириш ва давлат суверенитети Халқаро комиссияси «Ҳимоя қилиш мажбурияти» (ингл. The responsibility to protect) номли доклад тайёрлади. 2005 йил БМТнинг халқаро саммитида ташкилотга аъзо давлатлар «Ҳимоя қилиш мажбурияти» концепциясини тан олди. Концепцияда давлат суверенитети давлатга ўз ички ишларини назорат қилиш билан бирга ўз фуқароларини ҳимоя қилиш мажбуриятини юклайди, агар ушбу мажбурият бажарилмаса, халқаро ҳамжамият мазкур вазифани бажариши лозим, деган ғоя илгари сурилган.

Халқаро ҳуқуқда айнан қайси ҳолатларда халқаро кучлар суверен давлатга нисбатан гуманитар интервенцияни амалга ошириши мумкинлиги, унинг шароит ва тартиблари БМТ Бош Ассамблеяси (43/131, 44/21, 46/182, 2625, 3114) ва Хавфсизлик кенгашининг (688, 767, 770, 771, 787, 794, 814, 815, 819, 824, 836, 929) қарорларида ёритилган. Бироқ БМТ Низомига «Ҳимоя қилиш мажбурияти» концепцияси асосида ўзгартириш киритилмаган. БМТ суверен давлатга нисбатан гуманитар интервенция фақат БМТ Хавфсизлик кенгашининг қарори асосида амалга оширилиши лозим, деб ҳисоблайди.

Гуманитар интервенция концепцияси қатор давлатлар ва халқаро ҳуқуқшунослар томонидан қаттиқ танқид остига олинган бўлиб: гуманитар интервенция халқаро ҳуқуқнинг муҳим тамойиллари – куч ишлатмаслик ва ички ишларга аралашмаслик тамойилларига зид келиши; «инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш» ғояси остида давлатлар гўёки «адолатли» ва «адолатсиз»ларга ажратилиб, гўёки «адолатсиз»ларга нисбатан айрим Ғарб мамлакатларининг колониал сиёсати амалга оширилаётгани; ҳозирга қадар Косова, Сомали, Гаити, Ироқ, Афғонистон, Ливия каби давлатларда амалга

оширилган гуманитар интервенция даъво қилинган ижобий натижани бермагани; айрим ҳолатларда тинч ва барқарор ривожланиб келаётган мамлакатларда сиёсий муҳолифат гуманитар интервенцияга ишониб, ташқи кучларнинг рағбати билан беқарорлик келтириб чиқараётгани далил сифатида келтирилади.

Британиялик сиёсатшунос Д.Чендлер гуманитар интервенцияни «ғарбдаги олий элитага мансуб давлатларнинг қонуншунослиги» сифатида баҳолайди.

М : 1. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманитарная_интервенция. 2. Словарь «Что есть что в мировой политике». URL: http://www.wehse.ru/cgi-bin/wpg/wehse_wpg_show_text_print.pl?term1304072945.

ГУНОҲ (форс. – жиноят, айб) – ислом таълимотида шариат ва диний ақидаларга хилоф иш ёки ҳаракат. Катта гуноҳ (гуноҳи кабира) ва кичик гуноҳларга ажратилади. Аллоҳга шерик келтириш, ота-она қарғишини олиш, қотиллик, ўғрилиқ, қиморбозлик, фирибгарлик, ёлгон гувоҳлик бериш ва ҳ.к. катта гуноҳ ҳисобланади. Кичик гуноҳлар жуда кўп.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 66–67 б.

ДАВЛАТ ХАВФСИЗЛИГИ – давлат ва жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, ҳарбий, экологик, гуманитар ва бошқа соҳалардаги ҳаётий муҳим манфаатларининг ички ва ташқи таҳдидлардан муҳофазаланганлиги.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ДАРВИШ, қаландар (форсий, туркий – қашшоқ, камбағал, араб. – фақир) – тасаввуф таълимотида ўзини Аллоҳга бағишлаган ва тариқат йўлига кирган инсон, «суфий» сўзига синоним. Дарвишлар зикр тушиш орқали худога «яқинлашиш» ва ҳагто, унга «қўшилиб» кетиш мумкин, деб ҳисоблаган. Ўрта Осиё, Эрон, Туркияда дарвиш деганда тор маънода – ихтиёрий равишда шахсий мулк орттирмаган, дайди суфийлар тушуниланган. Одатда эса дарвишлар икки тоифа бўлган: дайди, доимо дарбадар юрувчилар, муайян суфий тариқатда авлиё саналган шахсларнинг макбараси ён-атрофида кун

кечирувчилар ҳамда ўз уйида муқим яшаганлар. Биринчи тоифа эрта баҳордан сафарга чиқиб, эшикма-эшик юрган. Иккинчи тоифа ҳар кунги ибодатни бажариб, белгиланган кунларда шайх раҳбарлигида зикр тушган. Ўрта Осиёда шўролар тузуми ўрнатилгунга қадар дарвишларнинг қаландархона ва хонақоҳлари бўлган. Йирик зиёратгоҳлардан Самарқандда «Шоҳи Зинда» ва ҳозирги Тошкент вилояти ҳудудидаги «Зангиота» макбараларида жумага ўтар кечаси дарвишлар жамоа бўлиб зикр тушиб, одамлардан назр йиққанлар.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 69 б. 2. Дервиши в мусульманском мире. П. Поздняев. – Оренбург : типография В. Бреолена 1886. – С. 326.

ДЕМОКРАТИЯ (юн. «demos» – халқ ва «kratos» – ҳокимият) – халқ ҳокимияти, фуқароларнинг озодлиги ва тенглиги тамойилларини эълон қилишга асосланган сиёсий тузум шакли. Демократик жамиятда давлат ҳокимияти ўзининг асосий тармоқлари – қонун чиқарувчи, ижроия ва суд органларига ажратилган ҳолда амал қилади. Олий қонун чиқарувчи орган умумдавлат миқёсида қонунлар чиқариш ҳуқуқига эга. Қонун чиқарувчи ҳокимият доирасида ҳокимиятнинг барча тармоқлари мустақил равишда фаолият кўрсатади. Улар бири-бирини қисман тўлдириб ва тенглаштириб туради. Ижроия ҳокимияти қонун чиқарувчи ва суд идоралари томонидан назорат қилинади. Айни вақтда, ижроия ҳокимияти қонунларнинг амал қилинишини таъминлайди. Судга эса қонунларнинг конституцияга мос келишини назорат этиш, жамият аъзолари ва ташкилотлар томонидан унга риоя этилишини таъминлаш юкланади. Бу жараёнда кенг ваколатлар доирасига эга бўлган ўзини-ўзи бошқаришнинг маҳаллий идоралари ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 130 б.

ДЕМОКРАТИЯ ЭКСПОРТИ – умумий тарзда муайян мамлакатларда сиёсий ҳокимиятга турли усуллар, шу жумладан, рангли инқилоблар орқали ғарб демократиясига асосланган ҳамда ташқи ва ички сиёсатини Ғарб давлатлари билан мувофиқлаштирувчи сиёсий доираларнинг келтирилишини назарда тутувчи назарий-концептуал ва амалий ёндашувни англатувчи тушунча. Ғарб мамлакатларининг сиёсий элитаси мазкур тушунча ўрнига кўпроқ

«демократияни олға силжитиш» тушунчасини ишлатиб, буни гўёки мустабид тузумдан жабр кўраётган халқларга ёрдам кўрсатиш, деб таърифлайдилар. Бунда «ёрдам кўрсатилаётган» мамлакатнинг тарихи, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражаси, миллий кадрият, урф-одат ва анъаналари, менталитети эътиборга олинмайди ёки иккинчи даражали омил сифатида баҳоланади.

1995 йил АҚШ ҳукумати томонидан эълон қилинган «Миллий хавфсизлик стратегияси»да дунё давлатлари, айниқса, АҚШнинг стратегик манфаатлари бўлган мамлакатларни ғарб андозаларида либераллаштириш бош мақсадлардан бири сифатида эътироф этилган. Кўпчилик сиёсатшунослар демократия экспортидан бош мақсад – Ғарб томонидан йирик энергетик захиралари бор мамлакатларни ўз таъсир доирасига олиш, деган фикр билдирадилар. Ушбу фикрга далил сифатида йирик Ғарб давлатлари билан ҳамкорлик алоқаларига эга бўлган мамлакатларда демократия тамойилларининг жиддий бузилиши ҳам эътиборга олинмаслиги қайд этилади.

Демократия «олиб кирилиши» бўлган давлатда халқнинг қонуний ҳукуматга нисбатан ишончини йўқотиш, гўёки демократия мавжуд эмас, деган тушунчани шакллантиришга ҳаракат қилинади. Фуқаролар норозилик намоиши ва давлат сиёсатига қарши чиқишга гижгизланади. Демократияни «экспорт қилаётганлар» кўрсатаётган «йўл» тўғри экани сингдирилади. Аста-секин ушбу давлат сиёсий-иқтисодий, мафкуравий ва маънавий жиҳатдан демократияни «экспорт қилаётган» давлатга қарам бўлиб қолади.

Калифорния университети (Санта-Барбара) профессори Уильям И. Робинсоннинг фикрига кўра, демократия экспортдан бош мақсад «демократлаштириш» учун танланган давлатнинг табиий захираларига кенг йўл очиш, иқтисодий ва сиёсий назорат ўрнатиш, мамлакат ҳудудини глобал капитализм тизимига киритиш ҳисобланади. Сиёсий соҳада эса демократия экспорти полиархия институтларини шакллантириш ҳамда улардан бир томондан, трансмиллий капитал ва ғарб элитаси манфаатларини ўтказиш учун, иккинчи томондан халқнинг норозилигини босиб турувчи маъмурий воситалар сифатида фойдаланишни мақсад қилади. У. Робинсон ўзининг «Полиархияни олға силжитиш» асарида ушбу ҳолатни изоҳлаб: «АҚШ томонидан Лотин Америкаси, Шарқий Европа, Африка, Яқин Шарқ мамлакатларидаги

фукаролик жамиятларига Вашингтоннинг ташқи сиёсатига манфаат келтирувчи турли таъсир ўтказувчи тизимлар киритилган», – деб ёзган.

Демократия экспортининг асосий механизмларидан бири «нишон» сифатида танланган мамлакатда иқтисодий ва сиёсий ислохотларни амалга оширувчи трансмилий капитал ва ғарб манфаатларига бўйсунган элитани шакллантириш саналади. Бунда тармоқ тамойилида фаолият юритадиган ғарб нодавлат нотижорат ташкилотлари (НТТ) муҳим ўрин эгаллайди. Мазкур НТТлар аксарият ҳолатларда демократия институтлари сифатида эмас, балки мафкуравий таъсир инструменти сифатида фаолият кўрсатмоқда.

Демократия экспорти лойиҳаларида фаол иштирок этувчи ташкилотлар қаторида АҚШ халқаро ривожланиш Агентлиги (USAID), «Демократияни қўллаб-қувватлаш миллий жамғармаси (NED)», «Халқаро республикачилар институти» (IRI), «Миллий демократия институти (NDI), «Фридом Хаус», «Очиқ жамият/Сорос жамғармаси», АҚШ тинчлик Институти, Сайлов тизимларини ривожлантириш халқаро Федерацияси, хусусий тадбиркорлик халқаро Маркази, эркин савдо Институти ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Аксарият сиёсатшунослар ушбу ташкилотларни Оқ уй, Пентагон ва Марказий разведка бошқармаси билан яқин алоқаларга эга, деб ҳисоблайдилар. NED ташкилоти асосчиларидан бири Ален Вайнстайн 1991 йили «Вашингтон пост» газетасига берган интервьюсида ННТ фаолиятига баҳо бериб, «Биз ҳозир қилаётган ишларнинг аксарияти 25 йил муқаддам Марказий разведка бошқармаси томонидан яширинча амалга оширилар эди», – деган.

Демократия жамият қуриш модели дунё халқлари томонидан эътироф этилган умумий принципларга эга. Лекин демократияни «экспорт» қилиб, «қурдириш» унинг асл қонуниятлари ва моҳиятига зиддир. Ривожланаётган мамлакатлар, шу жумладан, Ғарб мамлакатларида ҳам демократия экспорти концепцияси қаттиқ танқид қилинади. Чунки демократияни мажбуран киритишга уриниш уни охир-оқибат тамоман инкор қилишга сабаб бўлади. Ташқи тазйиқдан ҳоли бўлган, мамлакатдаги барча сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, тарихий омилларни ҳисобга олган, тадрижий тараққиёт натижасидан босқичма-босқич шакллантирилган демократия жамият томонидан чуқур ўзлаштирилади.

М: 1. Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат / маъсул муҳаррир Абдулазиз Мансур – Тошкент : «Movarounnahr», 2013. – 87–88 б.

2. *Миллий зоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати.* – Т. : «Akademiya», 2007. – 134–135 б. 3. *Сайт «Cyclowiki».* URL: http://cyclowiki.org/wiki/Экспорт_демократии. 4. *Сайт «Inosmi.ru».* URL: <http://inosmi.ru/video/20101119/164336223.html>.

ДЕНОМИНАЦИЯ (лотин. *denominatio* – номланиш) – 1929 йил диншунос олим Нимур томонидан киритилган атама бўлиб, одатда диний йўналишлар ва секталар оралиғидаги диний уюшмани, ёки муайян диний йўналиш ичида ташкилий жиҳатдан мустақил шаклланиб келаётган диний уюшмани англатади. Деноминацияларнинг диний-ғоявий таълимоти концептуал масалаларда ўзи ажралиб чиққан ёки шаклланиб чиқаётган диний йўналиш таълимотидан фарқ қилмай, одатда диний таълимот ва тузилиш жиҳатидан иккиламчи масалаларда фарқли жиҳатлар бўлади.

Деноминациялар одатда жамият билан можарога бормаиди, бошқа конфессияларга нисбатан бағрикенг муносабатда бўлади. Деноминация аъзоларининг ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этиши рағбатлантирилади. Деноминацияларда диндорларнинг барчаси тенг экани ва раҳбар тайинлаш сайлов йўли билан амалга оширилиши эътироф этилса-да, одатда уламолар табақаси мавжуд бўлади. Муайян шароитларда деноминация диний йўналишга тўлиқ қўшилиб кетиши ёки секталарга ажралиб кетиши мумкин.

М. : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – С. 269. 2. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность: Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 212.

– **ДИН** (араб. – ишонч, ишонмок) – борликни яратувчи ва бошқарувчи, адолатнинг юксак намунаси, моддий оламга хос бўлмаган ва айни вақтда баркамолликнинг олий кўриниши сифатида тушунилувчи олий мавжудотга, яъни Худога нисбатан муносабат, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуидир. Илмий жиҳатдан олимлар муайян эътиқод дин деб аталиши учун учта асосий хусусиятга эга бўлиши лозимлигини таъкидлайдилар:

- ғайритабiiй илоҳ (ёки илоҳлар) мавжудлиги;
- ғайритабiiй илоҳ – Худо билан инсонларни боғлаб турадиган ибодат ва маросимлар мажмуи – культ ёки культлар мажмуи бўлиши;
- эътиқод қилувчиларни ўзида жамлайдиган диний ташкилотларнинг мавжудлиги.

Дин жамиятда қатор функцияларни бажаради:

– дунёқараш: борликни умуман ва алоҳида қисмларда тушунтирувчи;

– компенсаторлик: тасалли берувчи;

– регуляторлик: таомдаги (исломда чўчка гўшти, спиртли ичимликлар, яҳудийликда кошер овқат ейиш ва ҳ.к.з) ва гендер (католиклардаги целибат) чекловлар, этник нормалар (исломдаги шариат категориялари, христианликдаги ўнта ўғит ва ҳ.к.);

– интегратив ва дезинтегратив: жамиятни муайян диний тамойиллар асосида бирлаштирувчи ва аксинча, бўлиб ташловчи;

– легетимловчи ва делегетимсизловчи: дин доирасида «қонунлаштирувчи» ва «қонундан чиқарувчи»;

– сиёсий: давлат ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига таъсир этувчи ва ҳ.к.

М : Миллий гоая: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати.

– Т. : «Akademiya», 2007. – 135 б.

ДИНЛАРАРО МОЖАРО – турли дин вакиллари орасидаги муносабатларнинг муайян тарафнинг қонуний ҳуқуқлари ҳақиқатдан ёки ҳаёлий поймол этилиши оқибатида кескинлашуви. Аксарият ҳолатларда динлараро можарога турли дин аҳкомларини мутаассибона талқин қилувчи экстремистик оқим, ўз адептларининг онги ва юриштуришини қаттиқ назорат қилувчи янги, ноанъанавий диний жамоа ва тоталитар секталарнинг бошқа дин вакилларига нисбатан муросасиз бўлишга чақирувчи назарий ва амалий фаолияти сабаб бўлади.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма.

Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ».

URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК (толерантлик) – хилма-хил диний эътиқодда бўлган кишиларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши, кишилик жамияти равнақи йўлида хизмат қилишини англатади. Ҳозирда бу ғоя эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутлади. Диний бағрикенглик тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан қуришнинг муҳим шартидир.

М : Миллий гоая: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати.

– Т. : «Akademiya», 2007. – 136 б.

ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШ – инсон, табиат ва жамиятнинг пайдо бўлиши, тузилиши ва келажаги тўғрисида муайян дин нуқтаи-назаридан шаклланган қараш ва тасаввурлар мажмуи. Диний дунёқараш табиат ва жамият тараққиётининг объектив қонунларига бўйсунмайдиган ғайритабиий олам мавжуд эканига ишонишга асосланади. Диний дунёқараш ибтидоий жамият даврида одамларнинг табиат ҳодисаларига олдидаги ожизлиги ва ғайритабиий кучлардан нажот топишга бўлган ишончини акс этган ҳолда шаклланган.

М : Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мировоззрение>

ДИНИЙ КИТОБЛАР — муайян динда муқаддас ва илоҳий ҳисобланган, шунингдек, диний ақидалар, ҳуқуқ, маросимлар ва урф-одатлар ҳақида ёзилган китоблар. Муайян диннинг асосини ташкил этувчи китоблар эса муқаддас китоблар саналиб, исломда Қуръон, христианликда Библия, буддавийликда Трипитака ҳисобланади.

Ўзбекистонда фуқаролар ва юридик шахслар томонидан диний мазмунда тайёрланган китоблар Дин ишлари бўйича қўмигада экспертизадан ўтказилгандан сўнг нашр этиш тартиби белгиланган. Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган нашрларни тайёрлаш, сақлаш ва тарқатиш ман этилган. «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуннинг 19-моддасига кўра, диний ташкилотлардан фақат уларнинг марказий бошқарув органларига диний адабиёт ва ахборот материалларини ишлаб чиқариш, экспорт ва импорт қилиш ҳуқуқлари берилган.

М : Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуни.

ДИНИЙ МАРОСИМЛАР – фуқароларнинг диний таълимотлар асосида муайян мақсад ва сабаб билан амалга оширадиган махсус фаолияти ва хатти-ҳаракатлари. Барча динларнинг муҳим таркибий қисми саналади. Ислом динида асосий диний маросимлар ақиқа, амри маъруф, хатна, қурбонлик, рўза, рамазон ва қурбон ҳайитлари, намоз, ҳаж, никоҳ, жаноза ҳисобланади. Христианликнинг католик ва православ йўналишларида етгита сирли маросим, протестантликда икки сирли маросим алоҳида ўрин тутаяди. Буддавийликда ибодат, дунёга келиш ва балоғатга етиш кунини нишонлаш, никоҳ, янги уйга кўчиш, аждодларни хотирлаш ва дафн маросимлари мавжуд. Яҳудийликда ибодат, шанба куни, туғилиш, диний балоғат, никоҳ ва дафн каби маросимлар бор. Диний маросимларда қатнашиш

фуқароларнинг хусусий иши ва унинг учун ҳеч қандай ҳуқуқий муносабатлар келиб чиқмайди. Диний маросимлар амалдаги қонунларни, жамоат тартибини бузмаслиги ва фуқароларнинг ҳуқуқига даҳл қилмаслиги керак.

Ўзбекистонда «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунга мувофиқ, диний маросимлар диний ташкилотлар жойлашган манзилдаги ибодатхоналарда ва уларга тегишли ҳудудларда, зиёратгоҳларда, қабристонларда, зарур ҳолларда (никоҳ, жаноза, ақиқа ва ҳ.к.) фуқароларнинг ихтиёрларига биноан уларнинг уйларида ўтказилади. Касалхоналарда, госпиталларда, кексалар ва ногиронлар уйларида, дастлабки қамоқ ва жазони ўташ жойларида диний расм-русумлар шу ердаги фуқароларнинг илтимосларига биноан ўтказилади. Юқорида қайд этилганлардан ташқари ҳолатларда ва оммавий ибодатлар ўтказилганда тадбир маҳаллий ҳокимият билан мувофиқлаштирилиши лозим.

М : 1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдди. 3-жилд. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашри, 2002. – 304 б. 2. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 71 б.

ДИНИЙ МУТААССИБЛИК – ўз диний қарашларини мутлақ ҳақиқат сифатида эътироф этган ҳолда бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлиш. Мутаассибликка берилган одамлар ва уларнинг гуруҳлари тарқатаётган ғоялари ва амалий фаолияти жамиятдаги ижтимоий барқарорликка таҳдид ҳисобланади. Инсоният тарихида бундай эътиқоддан ғаразли сиёсий мақсадларда фойдаланилган. Ўрта асрлардаги Европада «муқаддас ерларни озод этиш» ғояси билан христиан уламолари даъвати билан Шарқ томон амалга оширилган салб юришлари, кейинчалик амалга оширилган инквизициялар, Реформацияга қарши ҳаракатлар, ислом дунёсида аввал ва ҳозир фаолияти кузатилаётган диний-экстремистик оқимларнинг мафқураси замирида диний мутаассиблик ётади.

Ислом дини мутаассибликни қоралайди. Теран ўйлашга, бошқаларга нисбатан муросали бўлишга чақиради.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 170 б.

ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР – фуқароларининг динга эътиқод қилиш, ибодат, расм-русумлар ва маросимларнинг биргаликда адо

этиш мақсадида тузилган кўнгилли бирлашмалари, жумладан, диний жамиятлар, диний ўқув юртлари, масжидлар, черковлар, синагогалар, монастырлар ва бошқалар ҳисобланади.

М : Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуни.

ДИНИЙ УЛАМОЛАР (араб. – олим сўзининг кўплиги, билимдон, рус. – «духовенство») – қатор динлардаги диний жамоа ва ташкилотларда профессионал фаолият юритувчи табақа. Ислонда уламолар қаторига илоҳиётчилар ва ҳуқуқшунослар (фақиҳ), диний муассасаларга, суд (қозилик) маҳкамаларига ва ислон ўқув юртларига мутасадди бўлган ислон дини олимлари киритилади. Ўрта Осиё мамлакатларида тарихда диний уламолар* икки тоифа бўлган. Биринчи тоифа уламоларга маъмурий бошқарув тизимидаги амалдорлар – шайхул-ислон, қози-калон, муфтий, раис (мухтасиб), қози лавозимлари, ислон таълим тизимидаги мударрислар кирган. Иккинчи тоифа «пир-мурид» муносабатларига асосланган суфий жамоаларнинг шайх ва эшонларидан ташкил топган.

Уламолар христианликнинг католик ва православлик йўналишларида кенг тарқалган бўлиб, «клер» (грекча κληρος – қисмат, мерос, эгалик қилмоқ) деб ҳам аталади. Христианликда даставвал уламолар иерархияси уч поғонадан: епископат, пресвитерият ва дьяконатдан иборат бўлган. Католикда диний уламолар иерархиясига кўшимча олий табақаси сифатида папа ва алоҳида мартаба – кардинал киритилган. Православликда клер таркибига руҳонийлар ва черков ходимлари киради. Руҳонийларда сирли маросим ҳисобига худо раҳмати мавжуд ҳисобланиб, улар дьякон, пресвитер ва епископларга бўлинади.

Протестант конфессияларининг кўпчилигида худо ва бандаси ўртасида руҳонийлар воситачилиги инкор этилгани сабабли диний уламолар йўқ.

М : 1. Ислон. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 239 б. 2. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М : Гардарика, 2000. – С. 178.

ДИНИЙ ФУНДАМЕНТАЛИЗМ (лотин. fundamentalis – асос) – 1) кенг маънода деярли барча динлар ичида учрайдиган оқим бўлиб, мазкур оқим тарафдорлари ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида дастлабки диний манбаларнинг талабларига қайтишни тарғиб

киладилар. Фундаменталистларнинг асосий жиҳатлари муқаддас матнларни сўзма-сўз талқин қилиш, диний таълимотни мутлақо ўзгармас деб эълон қилиш, барча диний кўрсатмаларнинг тўла-тўқис бажаришни талаб этиш ва ҳ.к. Диний фундаментализм деструктив, можаро чиқарувчи моҳиятга эга. Чунки у жамиятда устувор мақсад сифатида миллий қадриятларни мустаҳкамлаш, давлат манфаатларини ҳимоя қилишни эмас, балки гуманизм, демократия тамойилларини инкор этган ҳолда, муайян дин мафқураси асосида «янги тартиб» жорий қилишга чақиради. Диний фундаментализм ҳозирги замондаги дунёвий давлатчиликни рад этиб, динни сиёсий соҳада ҳам инсон устидан ҳукмрон деб талқин қилиб, жамият устидан худо номидан ҳаракат қилувчи диний ҳокимиятни тиклашни тарғиб қилади;

2) тор маънода ХХ асрнинг бошида АҚШда протестантлик йўналишида вужудга келган оқим тушунилади. Протестант фундаменталистлари Библияни сўзма-сўз талқин этган, ижтимоий-маънавий ҳаётда христиан динининг мутлақ (монопол) бошқарув ҳуқуқини талаб этганлар. Оқим ўз номини 1912 йилдан «Асос» номли даврий нашридан олган. Фундаменталистлар 1919 йили Филадельфияда «Умумжаҳон христиан фундаменталистлари уюшмаси»ни тузган.

Ислом йўналишидаги фундаменталистлар турли йўналиш ва кайфиятдаги гуруҳларни ўз ичига олади. Айримлар террористик усуллар билан қонуний ҳокимиятга қарши кураш олиб борсалар, бошқалари тарғибот-ташвиқот ишлари, диний таълим, жамоат ташкилотлари, мактаб, университет, оммавий ахборот воситаларига кириб бориш, адабиёт, аудио-видео кассеталар, дисклар тарқатиш билан тарғибот-ташвиқот ишларини ўтказадилар.

М. : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 272.

ДИНИЙ ҒОЯЛАР – диний даъватлар, ақидалар, илоҳий қадрият ва мақсадлар ифодаланган қарашлар мажмуи. Улар турли динларнинг амал қилиш йўлини белгилаб олишда намоён бўлади.

М. : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 137 б.

ДУНЁВИЙ ДАВЛАТ – дунёқараш ёки конфессионал жиҳатдан бетараф сиёсат олиб борадиган, ҳеч қайси дин таълимотларини расмий мафкура сифатида қабул қилмаган давлат. Дунёвий давлатда дин

сиёсий ҳокимият институтларидан ажратилган бўлади. Фуқароларга муайян динга эътиқод қилиш ёки бирорта динга эътиқод қилмаслик қонунан кафолатланади.

Ўзбекистон Республикаси дунёвий демократик давлат ҳисобланади. Конституцияга мувофиқ диний ташкилотлар давлатдан ажратилган ва қонун олдида тенгдирлар (61-модда). Фуқароларнинг хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи кафолатланган (31-модда).

М : Зеленков М Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 234.

ДУНЁВИЙ ҒОЯ – 1) муайян ғояларни ифодалаш учун қўлланиладиган тушунча; 2) жамият ва инсонни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган соғлом фикрлар мажмуи. Улар умуминсоний, илмий, фалсафий каби бўлиши мумкин.

Дунёвий ғоялар маълум бир миллат, давлат, халқ ва жамият эҳтиёжлари, мақсад-муддаолари, манфаатларини амалга ошириш тамойилини ҳам ўзида мужассамлаштиради, дунё мамлакатларининг ривожланиш йўлини белгилаб олишга доир долзарб ғояларни ташкил этади. Ўзбекистон Республикасида бу ғоялар, асосан, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойиллари ва бошқа ҳаётий ҳақиқатлар сифатида намоён бўлмоқда.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 139 б.

ДУОХОНЛИК – дуо ўқиш ва дам солиш билан табиблик қилиш. Бундай иш билан шуғулланувчилар одагда азайимхон, дуохон, баҳши деб аталади. Ислом таълимотига кўра Қуръон ва ҳадисларда кўрсатилган муайян дуоларни тўғри ўқиш ва кўрсатилган тартибда ижро этиш шартлари билан дам солишга шаръан руҳсат этилган. Бироқ дуоларни мантиқсиз, пойма-пой ўзича ўқиш билан дам солиш исломда мутлақо ман этилади ва бундай иш фирибгарлик, алдамчилик ва гуноҳ ҳисобланади.

Умуман, дуохонликни касб қилиб олиш, ақлий ёки жисмоний меҳнат билан жамиятга фойда келтирмаслик ижтимоий иллат ҳисобланиб, ислом таълимотида ҳам қаттиқ қораланади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 75 б.

ДЎЗАХ (форсча. араб – нор, жаҳаннам, қадимий сомиий ва яхудий тилларидаги чехеннем (жазоланадиган жой) сўзидан ўтган) кўпчилик динларнинг таълимотига кўра, дин талабларини бажармаган гуноҳкорлар охиратда жазоланадиган жой. Ислому таълимотига мувофиқ, Аллоҳ гуноҳкор мусулмонларни ёки кечириб тўғри жаннатга киритади, ёки маълум муддат дўзахда жазолаб, сўнгра жаннатга киритади.

М : Ислому. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 75 б.

ЖАМИЯТ ХАВФСИЗЛИГИ – жамиятдаги ижтимоий муносабатлар тизимининг шахс, гуруҳ, ташкилот ва хорижий давлатларнинг ноқонуний, ижтимоий хавфли тажовузларидан, табиий ва техноген сабабда рўй берувчи офатлардан муҳофазаланганлиги.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisac.org/134/159>

«ЖАЙШУЛ МАҲДИЙ» (араб. – Маҳдийнинг қўшини) – Қирғизистонда фаолияти кузатилган диний-экстремистик гуруҳ. Қирғизистон ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг маълумотига кўра, 2007-йилларда россиялик ақидапараст тарғиботчи Александр Тихомиров (Саид Бурятский)нинг даъватларидан илҳомланган бир гуруҳ қирғизистонлик ёшлар томонидан ташкил этилган. Гуруҳга Советбек Исломов деган шахс «амир» этиб сайланган. Бош ғоя сифатида аввал Қирғизистон, кейинчалик Марказий Осиёда халифалик барпо этиш белгиланган. Жамоат Интернет тармоғида ўз баёнотини жойлаштирган. Айни вақтда диндор ёшлар ичида тарафдорлар сонини оширишга қаратилган тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилган.

«Жайшул Маҳдий» гуруҳи томонидан 2010 йилнинг 9 сентябрь куни Бишкек шаҳрида жойлашган яхудийлар синагогаси ҳовлисида, 30 ноябрь куни Спорт саройи ёнида, шунингдек, Тўқмоқ шаҳрининг икки жойида портлатишлар амалга оширилган. 2010 йилнинг 19 декабрь куни жамоат аъзолари АҚШ элчихонаси ёнида қотиллик содир этган. 24 декабрь куни эса улар АҚШ фуқаросининг уйига ҳужум уюштириб, автомашинасини ўғирлаганлар ҳамда унинг ичига портловчи модда жойлаштириб Бишкек ички ишлар бошқармаси ёнига қўйиб кетганлар. 2011 йил январь ойида Бишкекда гуруҳ

аззоларини қўлга олиш вақтида 3 нафар милиция ходими ва 1 нафар махсус бўлинма ходими ҳалок бўлган.

2012 йилнинг 24 октябрь куни «Жайшул Махдий» гуруҳи суд ҳукми билан Қирғизистонда фаолияти ман этилган террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган. 2013 йилнинг июль ойида Бишкекда бўлиб ўтган суд ҳукмига кўра гуруҳнинг 3 нафар аъзоси умрбод қамоқ жазосига, қолган 10 нафар аъзолари турли муддатларга жиноий жавобгарликка тортиш.

М : 1. Сайт «Akipress.org». URL: <http://svodka.akipress.org/news:133364>. 2. Сайт «Инфо Центр Антитеррор». URL: <http://www.kgcentr.info/?pid=4&cid=8&nid=3587>. Сайт «Государственная комиссия по делам религий при Президенте Кыргызской Республики». URL: <http://www.religion.gov.kg/node/36>.

ЖАНГАРИ – террористик ташкилот таркибида кўпуровчилик ёки террористик фаолиятда иштирок этувчи, ушбу фаолиятни ғоявий ва молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаб, моддий манфаатдорликсиз бажарувчи ёки ташкилот етакчиларининг турли таҳдидлари остида мажбуран амалга оширувчи шахс.

Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонунида террорчилик фаолиятини амалга оширишда иштирок этаётган шахси, деган таъриф берилган.

М : 1. Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни. 2. Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государственных участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ЖАННАТ (араб. – боғ, форс. – беҳишт, дор ус-салом, боғи эрам ва бошқ.) – барча динлар таълимотида такводор диндорлар «нариги дунё»да роҳат ва фароғатда яшайдиган жой. Ислом таълимотида бу дунёдаги ҳаёти даврида имонли ҳолда эзгу ишлар билан шуғулланган одамлар Аллоҳ томонидан жаннатга киритилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 79 б.

ЖАНОЗА (араб. – дафн, дафн маросими) – ислом анъанасига хос дафн қилиш ва марҳумни кўмиш олдидан ўқиладиган намоз (салот ал-жаноза). Ислом таълимотига кўра, марҳумни фақат жаноза ўқилгандан кейин дафн этиш мумкин. Ўз-ўзини ўлдирганларга, дин ва

давлатга қарши чиқиб исён қилган (боғий)ларга жаноза ўқилмаслиги белгиланган.

Исломда жанозадан кейин аза (мотам) тутиш уч кун қилиб белгиланган. Аҳоли ичида мархумлар хотирасини ёд этиш мақсадида ўтказиб келинаётган уч, етти, йигирма, қирк, пайшанбалик, якшанбалик маросимлари аслида ислом таълимотида бўлмаган амаллар саналади.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 80 б. 2. Диний бағрикенглик ва мутаассиблик (юз саволга юз жавоб). – Т. : Тошкент ислом универстити нашриёти, 2013. – 137 б.

ЖИҲОД (араб. الجهاد — зўр бермоқ, ғайрат қилмоқ) – ислом таълимотида дастлаб динни ҳимоя қилиш сифатида вужудга келган тушунча. Жиҳод уруш маъносида эмас, Аллоҳнинг динига сўз билан даъват қилиш маъносида юзага келган. Ислом ҳуқуқшунослари томонидан жиҳод «қалб жиҳоди» (инсоннинг ўзининг нафси ва ёмон ҳулқи билан курашуви), «тил жиҳоди» (яхшиликка чақириш, ёмон ишлардан қайтариш), «қўл жиҳоди» (жиноятчиларни жазолаш) ва «қилич жиҳоди» (душман билан қуроли кураш) каби кўринишларда бўлиши эътироф этилади.

Умумий ҳолда жиҳод нафс, шайтон ва босқинчиликка қарши курашиш каби турларга ажратилган. Мавзу бўйича ўтказилаётган замонавий тадқиқотларда жиҳод мавжуд нарсани, яъни Мадина шаҳри ва мусулмон жамиятини ҳимоя қилиш учун жорий қилингани таъкидланади.

Исломда қуроли жиҳод ҳукми шароитга қараб ўзгариб туради. Агар душман мусулмон юртига уруш қилиб, бостириб кирса, барча мусулмонларга қуроли жиҳод фарзи айн бўлади. Қуроли жиҳод ҳокимият раҳбари қўли остида амалга оширилади. Жиҳод ҳеч қачон қотиллик, босқинчилик, одамларни гаровга олиш, мажбуран эътиқодини ўзгартириш, халифалик шаклидаги ҳукумат тузиш ёки тинч мусулмон жамиятида фитна чиқариш учун жорий қилинмаган. Араб тилида «уруш» маъносини «қитол» сўзи англатади. Жиҳодни Туркия, Кавказ ва Марказий Осиёда одатда кўпроқ «ғазавот» деб талқин қилиш одат бўлган.

Ҳозир турли диний-экстремистик ва террористик гуруҳ етакчилари жиҳодни фақат «муқаддас уруш» сифатида таърифлаб,

ушбу тушунчадан ўзларининг жиний фаолиятини хаспўшлашга, тинч ривожланаётган жамиятларда беқарорлик келтириб чиқаришда фойдаланиб келмоқдалар.

Ҳозирги замон уламолари мусулмонлар турли мамлакатларда истикомат қилиб, мамлакатлар орасидаги муносабатлар ҳозирда ўзаро урушмасликка ва элчихоналар орқали алоқаларга асосланганини ҳисобга олиб, мусулмонларнинг мудофааси улар яшайдиган давлат зиммасида эканини баён қиладилар. Шу нуқтаи назардан, уламолар бугунги кунда жиҳод фақат мусулмонларнинг қонуний ҳукмдорлари томонидан давлат, фуқароларнинг хавфсизлиги, мол-мулки ва эътиқодини ҳимоя қилиш йўлида эълон қилиниши мумкин, деб ҳулоса қиладилар.

Муътадил ислом (аҳли сунна вал жамоа) тарафдорларининг эътиқодига кўра, қуролли жиҳод – «кичик жиҳод», ҳар бир мусулмоннинг ўз нафси билан кураши ва маънавий баркамоллик йўлидаги саъй-ҳаракати «катта жиҳод» ҳисобланади. Фарзанднинг ота-онаси хизматида бўлиши, ёшларнинг илм йўлида ғайрат қилиши жиҳодга қиради.

«Жиҳод» шиори остида қотиллик, босқинчилик ва кўпурувчилик содир этган шахс Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунларига кўра жиний жавобгарликка тортилади.

М: 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 66–67. 2. Ислам маърифати: аслият ва талқин. Ўқув қўлланма. – Т.: Тошкент ислом университети нашриёти, 2011. – 74–79 б.

ЖОҲИЛИЯТ (араб. – билимсизлик ҳолати, жаҳолат) — ислом таълимотида араблар тарихининг исломдан аввалги, аниқроғи, одамлар ҳаётида Исо пайғамбар ва Муҳаммад пайғамбар оралиғида пайғамбарсиз ўтган даврга берилган ном. Ислам тарихчилари ушбу атама кўпроқ қайд этилган даврда Арабистонда қонунсизлик, ахлоқсизлик, зўравонлик, шунингдек, қиз фарзандларни ерга кўмиш, қасос олиш, қабилалараро адоват расм бўлгани билан боғлиқ эканини эътироф этадилар. Жоҳилият даври араблари ислом дини жорий бўлгандан сўнг динсизлар ёки мушриклар деб атала бошлаган.

Замонавий ақидапарастлар мусулмонларни динсизга чиқариш орқали уларга нисбатан куч ишлатишни «оқлаш» мақсадида мусулмон жамиятларини жоҳилият даврига қайтганликда ҳеч бир асоссиз айблаб келмоқдалар.

М : 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 63. 2. Ислам. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 85 б.

«**ЖУНДУЛ-ХАЛИФАТ**» (араб. – халифат лашкари) – таркибий жиҳатдан асосан қozoқ миллатига мансуб жангарилардан иборат жиҳодий ташкилот. Қozoғистон ОАВ тарқатилган маълумотларга кўра, ташкилот 2009 йилда жиҳодий гоаялар таъсирида бир гуруҳ мутаассиб қozoғистонлик ёшлар томонидан шакллана бошлаган. 2011 йилнинг октябрь-ноябрь ойларида Қozoғистон фуқароси Ринат Хабидулла ўз етакчилигида ушбу ташкилот тузилгани ҳақида эълон қилган. Бош мақсад сифатида Қozoғистон ҳудудида ислом амирлиги барпо этиш йўлида қуролли жиҳод амалга ошириш эътироф этилган. 2011 йилнинг куз ва қиш фаслларида «Жундул-Халифат» жангарилари Ғарбий Қozoғистон ҳудудидаги Атиров, Тароз ва Олмаотада содир этилган бир неча террорчилик ҳаракатларини ўз зиммасига олган. Жумладан, 31 октябрь куни Атиров вилояти ҳоқимияти ёнида иккита портлатиш (бирини ҳудкуш-террорчи амалга оширган) содир этилган. 2011 йилнинг 3 декабрь куни Олма-ота вилоятидаги Бордолай шахрида ўтказилган махсус операцияда ташкилотнинг 5 нафар жангарилари ўлдирилиб, 2 нафар махсус бўлинма ходими ҳалок бўлган.

Айрим маълумотларда ҳозирги кунда ташкилотнинг асосий кучлари Афғонистоннинг Хост вилоятида ва Покистоннинг Афғонистон билан чегарадош пуштун қабилалари яшайдиган ҳудудида жойлашгани келтирилади. 2011 йили гуруҳ «Интернет» тармоғи орқали гўёки жангарилар томонидан Афғонистон ҳудудида АҚШ ҳарбийларига қарши уюштирилган ҳужумларнинг видеолавҳаларини жойлаштирган. Ташкилот Интернет тармоғида «Зоҳир Бейбарс батальони» номи остида ҳам чиқади.

2012 йил 19 март куни «Жундул-Халифат» аъзоси Муҳаммад Мера Франциянинг Тулуза шахрида жойлашган яҳудий мактабларининг бирида отишма уюштириб, бир неча одам, шу жумладан, ёш болаларни ўлдирган.

Молиявий манбалар сифатида жиноий фаолият орқали топилган маблағлар, Ғарбий Қozoғистондаги салафий жамоалар томонидан бериладиган хайрия, «Ал-Қоида», Толибон ҳаракатидан бериладиган кўмак ва бошқаларни қайд этиш мумкин.

«Жундул-халифат» 2011 йил 25 ноябрь куни Қозоғистонда, 2012 йил 24 октябрь куни Қирғизистонда фаолияти ман этилган террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

М : 1. *Сайт «Kazakhstan Today», URL: http://www.kt.kz/rus/power_structures/dzhund_aljhalifat_organizovana_grazhdanami_kazahstana_dlja_razvjazivaniya_dzhihadna_territorii_respubliki_kazahstan_1153547408.html*. 2. *Сайт «Агентство Республики Казахстан по делам религий» URL: http://www.din.gov.kz/rus/press-sluzhba/spisok_terroristicheskix_i_jek/*. 3. *Сайт «Русская служба Би-би-си», URL: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2012/04/120402_kazakhstan_france_merah.shtml*

ЗАКОТ (араб. – тозаланиш, ўсиш) – ислом таълимотининг асосий беш арконларидан бири, мол-мулк ва даромаддан бериладиган садақа, хайр-эҳсон. Шариатга мувофиқ, 85 грамм олтин миқдорида бойликка эга бўлган балогатга етган мусулмон мазкур маблагининг қирқдан бир улуши (2,5%) миқдорида закот тўлаши лозим бўлади. Закот аввал муҳтож қариндошларга, сўнг бошқа камбағалларга, қарздорларга ёки мусофирларга берилиши белгиланган.

Закот ғараз мақсадларда ишлатилмаслиги учун ўзи билмаган, танимаган шахсларга берилиши тавсия этилмайди.

М : *Ислом. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 90 б.*

ЗИКР, зикр тушиш (араб. ёдга олиш, эслаш) – тасаввуфда Худони мадҳ этиш мақсадида исмларини ёдга олиш билан боғлиқ маросим. X–XIV асрларда суфий тариқатлар вужудга келиши ва ривожланиши билан зикр маълум қоидаларга асосланган мураккаб маросимга айланган. Суфий зикр тушишда белгиланган тарзда танани тутиш (жалса), нафас олишни назорат қилиш (хабс ан-нафс), зикр сўзларини тананинг маълум қисмига хаёлан йўналтиришни билиши керак. Зикр баланд овозда (жаҳрий) ёки паст овозда, хаёлан (хуфий) айтилади. Зикр якка ҳолда ёки жамоа бўлиб бажарилади. Зикр тушиш рухий экстаз (важд, фақд ал-ихсас) ҳолатига кириш мақсадида бажарилади. Қатор тариқатларда, масалан, рифоия, мавлавия, бадавия, чистия, кубровия, сухравардия, саъдия, кодирияда, само (араб. эшитиш, куйлаш), яъни жамоа билан дўмбира, най чалиб зикр тутиш анъанаси мавжуд. Зикр вақти Аллоҳнинг исмини ёд олишда санокдан адашиб кетмаслик учун тасбеҳдан фойдаланилади.

М : Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 77, 206.

ЁЛЛАНМА ЖАНГАРИ – моддий манфаатдорлик асосида ҳарбий ҳаракатларда иштирок этиш ёки террорчилик ҳаракатини содир этиш учун ёлланган хорижий мамлакат фуқароси.

Ёлланма жангарилик – моддий манфаатдорлик асосида фаолият кўрсатувчи жангариларни ёллаш, тайёрлаш, молиялаштириш ва улардан ҳарбий можаролар ёки террористик фаолиятда фойдаланиш.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ИБН ТАЙМИЯ, Такий ад-Дин Аҳмад (1263–1328) – ҳанбалийлик мазҳабидаги йирик фикҳшунос ва илоҳиётчи олим. Ҳаррон (Сурия)да туғилган. 1269 йил унинг оиласи Дамашққа кўчиб келган. 1284 йилдан Сукқорий мадрасасига раҳбарлик қилган. 1296 йилдан ҳанбалий мадрасасида таълим берган. Султон Малик Мансур Лочиннинг Кичик Арманистонга юриши ва мўғулларнинг Сурияга ҳужумига қарши чиқиш билан боғлиқ қуролли жиҳодларни ташкил этишда иштирок этган. 1306–1312-йилларда Мисрда яшаган. Маҳаллий уламолар билан кескин баҳслар юритгани учун икки бор зиндонга ташланган. 1313 йили Дамашққа қайтиб, мадрасада фаолиятини давом эттирган. 1321 ва 1326-йилларда яна қамалиб, 1328 йили қамоқхонада вафот этган.

Ибн Таймия илк ислом аҳкомларига қайтишга даъват қилиб, гўёки «янги бидъатлар» қаторига фалсафий қарашлар, калом, авлиёларга сизиниш ва Пайғамбар (с.а.в.) қабрларини зиёрат қилишни киритиб, уларга қарши чиққан. Сиёсат масаласида Ибн Таймия давлат ва дин яхлитлиги тарафдори бўлган. Ибн Таймия яшаган даврда Сурия (Шом)дан шарқда жойлашган ерлар мўғуллар қўл остида, аммо, аҳолиси мусулмон бўлган. Эрон ва Ироқда ҳукмрон бўлган илхонлар (хулагуийлар) эса исломга кирган. Лекин И.Т. уларни ҳақиқий мусулмон деб ҳисобламас, уларга қарши жиҳодга даъват этар эди.

XVIII асрда Ибн Таймиянинг салафий ғоялари Муҳаммад ибн Абдулваҳҳобнинг радикал таълимотига манба бўлиб хизмат қилган.

М : 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 85. 2. Ислам. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 101 б.

ИБН ҲАНБАЛ, Аҳмад Абу Абдуллоҳ аш-Шайбоний (780–855), илоҳиёт олими, ҳанбалийлик мазҳабининг асосчиси. Бағдодда туғилган. 816–833-йилларда мударрислик қилган ва фикҳ билан шуғулланган. Анъанавий суннийликни ҳимоя қилиб, ўша даврдаги муътазилийлар билан ғоявий кураш олиб борган. Шу сабабли 833–834-йилларда қамоқда ўтирган. 847 йилда халифа Мутаваккил ҳокимият тепасига келиб, анъанавий суннийликни ёқлаганидан сўнг, Ибн Ҳанбал кейинчалик унинг номи билан аталган диний-сиёсий ҳаракатнинг раҳнамосига айланган. Мазкур ҳаракат томонидан муътазилийларга қарши очик чиқишлар амалга оширилган. Бағдодда вафот этган.

Ибн Ҳанбал ўз асарларида исломда Куръон, ҳадис ва дастлабки уч авлод мусулмон уламоларининг умумий фикри (ижмо) тасдиқламаган барча ғоя ва амалларни бидъат сифатида тарғиб қилган. Сиёсий жиҳатдан «одамларнинг динда шубҳасини уйғотган» ҳукмдорларга қарши курашиш мумкин экани, уламолар ҳукмдорларга таъсир ўтказишлари лозимлиги ҳақидаги фикрларни илгари сурган. Ибн Ҳанбалнинг ҳозирга қадар сақланиб қолган асарлари ичида энг машҳурлари фикҳ ва ҳадислар тўплами, намоз ва жамоатда уламоларнинг ўрнига бағишланган «Китаб ас-салат», Худонинг сифатлари ҳақида ихтилофга борганлар ҳақидаги «Китаб ар-радд ьала-л-жаҳмия ва-з-занадиқа» китоблари ҳисобланади.

М: Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 30.

ИБОДАТ (араб. қуллуқ қилиш, бўйсунуш) – 1) Тор маънода барча динларда ушбу дин таълимотининг муайян жиҳатини ҳиссий образли шаклда акс эттирадиган махсус хатги-ҳаракатлар, маросимлар, тантаналар мажмуи. Диний эътиқоднинг таркибий қисми сифатида ибодат қатъий тартиб ва қоидаларга бўйсундирилган бўлиб, диндорларнинг онгига ушбу дин таълимотини сингдиришга хизмат қилади. Турли динларда турлича ибодат қилинади. Мусулмонлар беш вақт намоз ўқиб ибодат қиладилар. Христианликда асосий ибодат литургия ҳисобланиб, унда сирли маросимлардан покланиш (причащение) бажарилади.

2) Ислом таълимотида кенг маънода ибодат Аллоҳ ёқтирадиган ва рози бўладиган сўзлар ва амаллар ҳисобланиб, фарз, вожиб, суннат, мустаҳаб каби шариат категорияларига ажратилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 103 б. 2. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 163.

ИЖТИҲОД (араб. – интилиш, гайрат қилиш) – ислом таълимотида уламонинг диний ва ҳуқуқий масалалар бўйича мустақил фикр юритиш фаолияти. VII асрнинг охирида саҳобийлар томонидан Муҳаммад пайгамбарнинг суннатлари ҳақида етказилган маълумотларда ихтилофлар пайдо бўла бошлагани ва аҳолиси мусулмон бўлган ҳудуд кенгайиб, диний-ҳуқуқий ечимини топиш зарур бўлган янги масалалар юзага келгани сабабли вужудга келган. Ижтиҳод қилувчидан қуйидаги билимлар талаб қилинган: араб тилини мукаммал билиш; Қуръонни ва 3 мингга яқин ҳадисларни ёд билиш; ижмо қилиш шартларини ва фикрдаги асосий ихтилофли масалаларни билиш; қўлланилаётган фикрнинг маълумотларни тўғри талқин қила олиш; қўйилган вазифани аниқ идрок эта олиш; ҳулосаларни ҳолис баҳолаш; эътиқоди мустаҳкам бўлиш.

VII–XI асрларда Макка, Мадина, Куфа, Басра, Дамашқ ва Байрутда ижтиҳод йўналишида улкан назарий ва амалий ишлар амалга оширилган. Натижада сунний мазҳаблар шаклланиб, ислом мукаммал мафкуравий ва диний-ҳуқуқий тизимга эга бўлди. Шундан сўнг уламолар «ижтиҳод тўхтатилди, эндиликда илоҳиёт, ҳуқуқ, ахлоқ, ижтимоий таълимотда фақат аввалги илоҳиётчиларга тақлид қилиш мумкин», деган умумий қарорга келганлар ва унга амал қилганлар.

XIX аср охирида исломда пайдо бўлган айрим оқимлар, жумладан, ислоҳотчилар, мазҳабсизликни тарғиб қилаётган салафийлар Қуръон ва ислом таълимотини пухта ўзлаштирган ҳар бир мусулмон ижтиҳод қилиши мумкин, деган даъво билан чиқа бошлаган. Бунга анъанавий ислом тарафдорлари қарши туради.

М.: Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 30.

ИИСУС ХРИСТОС, Исо Масих (қадим. яҳуд. Jehsua – халос этиш, греч. христос – силанган) – христиан динининг асосчиси. Мазкур дин таълимотига кўра, илоҳий ва инсоний табиатга эга худо-одам, муқаддас Троицадаги худо-ўғил. Вифлемда (ҳозир Бейт Лахм шаҳри, Фаластин) муқаддас руҳ орқали дурадгор Иосифнинг турмуш ўртоғи – бокира қиз Мария мўъжизавий тарзда дунёга келтирган. Сўнгра Иосиф ва Мария гўдаги билан шоҳ Ирод таъқибидан қочиб, Мисрга борганлар. Кейинчалик улар Галилей (Фаластин)га қайтадилар. Исо Масих Иоанн Креститель томонидан чўқинтирилган. 30 ёшида Исо Масих атрофига 12 та апостолни тўплаб, яккахудоликка даъват қила бошлаган. Иисус лойдан ясалган қушга жон ато этиш, турли касалларни

силаб даволаш каби мўъжизалар кўрсатган. Апостолларнинг бири Яхузо (Иуда)нинг хиёнати билан қамокқа олинган. Яхудийлар суди – синедрион Исо Масихни фитна чиқаришда айблаб, ўлим жазосига ҳукм қилган. Рим прокурори Понтий Пилат ҳукми тасдиқлаган ва Исо Масих Голгоф тоғида чормихга тортилган. Ўлимидан сўнг тирилган. Апостолларга дин тарғиботини буюриб, ўзи арш-аълога кўтарилган. Иккинчи бор ерга тушишида қиёмат бўлади. Мазкур ақидалар Никея (325) ва Константинополь (381) Бутунжаҳон соборида қабул қилинган бўлиб, «Никео-Царград эътиқод баёни» деб аталади.

Исо Масих Куръонда буюк пайғамбар сифатида келтирилган. Ислом таълимотига мувофиқ, Исо Масих келиши Яҳё (Иоанн Креститель) томонидан башорат қилинган («Оли Имрон» сураси, 39-оят) пайғамбар саналади. Куръонда Исо Масихни Биби Марям (Мария) томонидан мўъжизали равишда дунёга келтирилгани («Оли Имрон» сураси, 43–45- оятлар, «Анбиё» сураси, 91-оят), яккахудоликни тарғиб қилгани («Моида» сураси, 72-оят), мўъжизалар кўрсатгани ва осмондан таом туширгани («Моида» сураси, 110, 112–115-оятлар) қайд этилган.

Айни вақтда, исломда Исо Масих худо-ўғил экани қатъиян рад этилиб, у инсон ва ўзидан олдин келган пайғамбарларнинг давомчиси («Моида» сураси, 19, 73, 75-оятлар) ҳисобланади. Исо Масихга Инжил нозил қилинган, у чормихда қатл этилмаган, бу ходиса Исо Масихнинг душманлари кўзига кўринган, аслида тириклайин осмонга кўтарилган, қиёмат арафасида қайтиб тушади («Зухруф» сураси, 61-оят), деб эътиқод қилинади.

Христианлар Исо Масихнинг ҳақиқатдан яшаб ўтгани, ўлимидан сўнг яна тирилиб, арш-аълога кўтарилганига ишонадилар.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 185–186. 2. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : 2003. 125–126 б. 3. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 528–529.

ИКОНА (грек. εἰκὼν – қиёфа, тимсол) – православлик ва католицизмда муқаддас сиймолар. Иконаларда Исо Масих, фаришталар, апостоллар, авлиёлар ҳамда Библия ёки черков ҳаёти билан боғлиқ воқеалар акс эттирилади. Православ ва католиклар иконаларни ҳурмат қилиб эъзозлайдилар, лекин уларга сифинилмайди.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М : Гардарики, 2000. – С. 186.

ИМОМИЙЛАР – шиаликдаги асосий оқимлардан бирининг тарафдорлари, Али авлодига тааллуқли 12 имомнитан олувчи муътадил шиалар. Имомийлар таълимотида 11-имом Ҳасан ал-Аскарий вафоти (873 й.)дан кейин унинг ёш ўғли Муҳаммадни охирги, 12-имом деб тан оладилар. Ривоятларга кўра, бу имом йўқолган, деб ҳисобланади. Имомийлар уни «яширинган имом», яъни махдий деб эълон қилиб, у қайтиб келиши билан адолат тантана қилади, деб ҳисоблайдилар. Имомийлар шиаларнинг анча кўп тарқалган қисмидир. Имомийлар таълимоти Эроннинг давлат дини ҳисобланади. Имомийлар Ироқ, Баҳрайнда аҳолининг кўпчилигини ташкил этади. Ливан, Кувайт, Саудия Арабистони, Иордания, Афғонистон каби давлатларда йирик диаспоралари бор.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 111 б.

ИМОМЛИК, имомат (араб. – бошқармоқ) – мусулмон теократик давлатининг умумий номи. Ислом эволюцияси жараёнида имомат ҳақидаги тасаввур ҳам ўзгариб борган. Илк исломда Муҳаммад пайгамбар ва халифалар мусулмонлар жамоасида маъмурий-сиёсий ҳокимият ва диний раҳнамо (имом)ликни бирга олиб борган. Кейинчалик халифалар ҳокимиятида маъмурий раҳбарлик асосий ўрин эгаллаган. Диний ҳокимият номига сақланиб қолган. Шиаликда имомлик фақат Муҳаммад пайгамбар авлодларидан бўлган (Али ва Фотима авлодлари) шахснинг диний ва маъмурий ҳокимияти ҳисобланади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 111 б.

ИМОН, иймон (араб. – ишонч, эътиқод) – ислом динида Аллоҳга, унинг фаришталари, китоблари, пайгамбарлари, қиёмат куни, тақдир ва ўлгандан кейин тирилишга ишониш. Бу «имони муфассал», имоннинг тўлиқ шакли ҳисобланади. Мотуридийлик таълимотига кўра, имон иқрор (динга қалбдан чуқур ишониш) ва тасдиқ (сўзда буни тан олиш)дан иборат ҳисобланади.

Халқ анъаналарида имон сўзи виждонлилик, ҳалоллик, софлик, Ватанни севиш маъноларида ҳам ишлатилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 112 б.

ИНЖИЛ, Евангел – (грекча εὐαγγέλιον – хушхабар) – Библиянинг бир қисми, христианларнинг муқаддас китоби. 30 га яқин инжил мавжуд бўлиб, 325 йилда Никея соборида 4 та инжил ҳақиқий деб қабул қилинган: 1) **Матто (Матфей)** инжили энг қадимий ҳисобланиб, Исо пайғамбарнинг ўлиmidан 4 йил ўтгандан сўнг иброний тилда ёзилган. Асл нусхаси йўқ. Ҳозирги нашрлари таржима ҳисобланади. Матто апостол бўлмаган, кейинроқ хоин Яхузо (Иуда)нинг ўрнига сайланган. 2) **Маркос (Марк)** инжили юнон тилида Исо Масих ўлиmidан 23 йил кейин ёзилган. Муаллифи ноаниқ. Баъзи христианлар уни апостол Пётр ёзган, бошқалари эса Маркос ёзган, дейдилар. 3) **Луқо (Лука)** инжили Исо Масих вафотидан 20 йил кейин ёзилган. 4) **Юҳанно (Иоанн)** инжили Исо Масих ўлиmidан 32 йил кейин ёзилган. Инжилда Мессиянинг келиши, Исо Масихнинг ҳаёти, апостолларнинг даъват фаолиятлари ёритилган.

Ислом таълимотида Аллоҳ Исо пайғамбарга Жаброил орқали оғзаки тарзда нозил қилган муқаддас китоб, унда Муҳаммад пайғамбарнинг келиши башорат қилинган, бироқ уни ёзганлар Инжил матнини бузган деб ҳисобланади.

1992 йили инжил ўзбек тилида кирилл алифбосида Стокгольмдаги Библияни таржима қилиш институти томонидан нашр этилган.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 112 б. 2. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 221.

ИНКВИЗИЦИЯ (лотин. inquisitio – қидирув, тўлиқ: Inquisitio Haereticae Pravitatis Sanctum Officium – Бидъат гуноҳларни тергов қилиш муқаддас бўлими) – Рим папаси Луций III декрети билан 1184 йилда бидъатларга қарши кураш учун тузилган махсус трибуналларнинг умумий номи. Асрлар давомида Фарбий Европа ва Лотин Америкасидаги католик мамлакатларининг барчасида фаолият кўрсатган. Инквизиторлар асосан доминикан ордени аъзоларидан иборат бўлган. Католик динидан чиққанликда ва жодугарликда айбланганлар, шунингдек, мусулмонлар ва яҳудийларга қарши қаратилган.

Айбдор деб топилганлар кўчаларда олиб ўтилиб, омма олдида қалтакланган ёки қатл этилган. Инквизитация оқибатида юз минглаб одамлар ўлдириб юборилган. Қурбонлари ичида Жордано Бруно,

Галилео Галилей, Николай Коперник ва бошқа кўплаб олимлар бўлган. 1481–1808-йилларда биргина Испанияда 32 мингга яқин одам халқ олдида қатл (аутодаф) қилинган. 290 мингдан зиёд одам бошқа усуллар (умрбод қамок, сургун, мол-мулкни мусодара қилиш ва ҳ.к.) билан жазоланган.

Инквизиция Европада XVIII–XIX асрларда, Лотин Америкасида 1810–1826-йилларда бекор қилинган. Кейинчалик католик черкови канцелярияси Конгрегацияси, 1965 йили диний таълим Конгрегацияга айлантирилган.

2000 йил март ойида Рим папаси Иоанн Павел II черков номидан инквизиция вақтидаги йўл қўйилган «гуноҳ ишлар» учун тавба қилган.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – С. 189. 2. Кривушин И. Инквизация. Сайт «Krugosvet.ru». URL: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/INKVIZITSIYA.html?page=0,1

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ – инсоннинг эркинликлари, бурч ва мажбурияти билан боғлиқ қарашларни акс эттирувчи тушунча. Ўзбекистон Конституциясининг иккинчи бўлими V–X бобларида фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари баён этилган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида давлатнинг бурч ва мажбуриятлари аниқ белгилаб қўйилган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасида халқаро ҳуқуқлар устуворлиги тамойилига амал қилинган.

М : 1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т. : 2007. – 6–10 б. 2. Миллий зоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати. – Т. : «Академиа», 2007. – 157 б.

«ИРОҚ ВА ШОМ ИСЛОМ ДАВЛАТИ» (бошқа номи - «Ироқ ва Левант ислом давлати») – 2006 йилда Ироқда «Ал-Қоида» террористик ташкилотининг Ироқдаги бўлинмаси ва бошқа бир неча террорчи гуруҳларнинг бирлашуви асосида «Ироқ Ислом давлати» номи билан вужудга келган. Бош мақсад сифатида Ироқ, Иордания, Сурия каби мамлакатлар негизида сунний мусулмонларнинг ягона давлати – «халифалик»ни барпо этиб, уни босқичма-босқич Яқин Шарқ ва Шимолий Африка мамлакатлари ҳисобига кенгайтиришни даъво қилади. 2010 йилдан буён ташкилотта Абу Бакр ал-Бағдодий номи билан танилган Абдулло Иброҳим ас-Самарий (айрим маълумотларга

кўра - Иброҳим Авад Иброҳим ал-Бадрий ал-Хусайний) исмли шахс раҳбарлик қилмоқда.

2013 йилнинг охирида гуруҳ жангарилари Суриянинг Раққа шаҳрини эгаллаб, ўз қароргоҳига айлантирган. 2014 йилнинг бошидан ушбу гуруҳ Ироқдаги фаолиятини кенгайтириб келмоқда. ИШИД мазкур мамлакатнинг шимоли ва ғарбидаги катта ҳудудда, жумладан, Мосул, Рамади, Сулейманбек, Тикрит, Фалужа шаҳарларида тўлиқ ўз назоратини ўрнатишга эришган. Ҳозир ИШИД Ироқнинг шарқида жойлашган Диёл вилоятидан Суриянинг шимолидаги Ҳалаб шаҳригача бўлган катта ҳудудни эгаллаб турибди.

ИШИД энг хатарли террористик гуруҳлардан бирига айланган. Сўнгги вақтда ташкилот Ироқда йирик миқдорда пул маблағлари ва қурол-яроғни қўлга киритгани воқеликка янада салбий таъсир қилмоқда.

Ташкилот тадбиркорларга «солик» солиш, одамларни гаровда ушлаб товон ундириш, босқинчилик қилиш, бошқа дин вакиллари ва ўзларига эргашмаган мусулмонларнинг мол-мулкни талон-тарож қилиш, шунингдек, назорат остидаги ҳудудлардан олинган нефт хомашёсини сотиш ҳисобига ўз фаолиятини молиялаштириб келмоқда. Айрим мутахассислар Форс қўлтиғи мамлакатларидаги баъзи мутаассиб шайхлар яширин тарзда ИШИДга моддий ёрдам кўрсатиб келаётгани ҳақида ҳам фикр билдирмоқда.

Гуруҳ ўз мақсадлари йўлида ўта шафқатсиз шаклларда террористик фаолиятни амалга ошириши билан ажралиб туради. ИШИД томонидан ҳарбийлар, шиа йўналишидаги мусулмонлар, умуман, ўз гоёларига эргашмаган фуқароларни оммавий қатл этиш, аҳоли гавжум жойларда худкуш террорчилик амалиётларини ўтказиш кенг қўлланилмоқда. Жумладан, жорий йилнинг ёз фаслида террорчилар Ироқда язидийлик эътиқодидаги 500 нафар эркакларни, Тикрит шаҳрида жойлашган ҳарбий ҳаво кучлари билим юртининг 1700 нафар ёш курсантларини қатл қилган. ИШИД жангарилари шиа ва язидий эътиқодидаги хотин-қизларни зўрлаш, жория сифатида ишлатиш ёки қул қилиб сотиш каби ғайриинсоний ҳаракатларга қўл урмоқда. 2014 йилнинг 14 июнь куни Мосул шаҳридаги «Ал-Исро» масжиди ёнида ташкилотга қўшилишдан бош тортган 12 та диний уламо қатл этилган. Шунингдек, жангарилар 2 нафар АҚШ ва 1 нафар Британия фуқароси бўлган журналистларни ваҳшийларча намоийшқорона сўйиб ўлдирган.

2014 йилнинг июнь ойида ИШИД назорат ўрнаган ҳудудида гўёки «халифалик» тузилгани ва эндиликда ушбу гуруҳ «Халифалик» деб номланиши эълон қилиниб, Абу Бакр ал-Бағдодийни «халифа» этиб

сайлаганлари, барча мусулмонлар унга қасамёд келтириши («байъат») лозимлиги эълон қилинган.

«Халифалик» эълон қилинган ҳудудда ИШИД томонидан шариатни жорий қилиш даъвоси остида инсон ҳуқуқларини бузувчи ғайритабиий чекловлар ўрнатилмоқда. Масалан, эркакларга тор шим кийиш, аёллар кийими тикиладиган корхоналар ва сотиладиган дўконларда ишлаш ёки уларга кириш, соч-соқолини тараш, аёлларга эса эркак шифокорларга мурожаат қилиш, сочини турмаклаб қисқартириш, стулда ўтириш кабилар ман этилган. Кинотеатр, гўзаллик салонлари фаолияти, мусиқа тинглаш тақиқланган. Ушбу қондаларни бузганларга дарра уриш, қўл ёки оёғини кесиш, қатл этиш каби жазо чоралари қўлланиши белгиланган.

Террорчилар эгаллаб турган ҳудудларда истиқомат қилаётган христианларга ҳар ой 250 АҚШ доллари миқдоридан солиқ (жизя) тўлаш, ислом динини қабул қилиш ёки мамлакатни тарк этиш талаби қўйилган. Ироқ ва Сурияда жангарилар томонидан ўнлаб зиёратгоҳлар, шиа мусулмонларининг масжидлари, христианларнинг черков ва монастырлари вайрон қилинган.

Ташкилотнинг етакчиларидан бири Абу Туроб ал-Муқаддасий ҳатто Маккадаги Байтуллоҳни вайрон қилишдан тап тортмасликларини билдириб: «Биз Каъбани бузиб, унга сажда қилувчиларни ўлдираимиз», деб даъво қилган.

2014 йил сентябрь ойида БМТ мазкур гуруҳнинг фаолиятини инсониятга қарши жиноят сифатида баҳолаб, ташкилот билан алоқадор шахсларга санкциялар қўллаш юзасидан махсус баёнот қабул қилди. Шунингдек, 2014 йилнинг июль ойида БМТ Хавфсизлик Кенгаши гуруҳ томонидан сотилаётган нефтни харид қилишни тақиқлаш юзасидан қарор чиқарди.

АҚШ, Франция каби мамлакатлар ИШИДга қарши кураш доирасида унинг Ироқ ва Сурияда жойлашган ҳарбий инфратузилмасига ҳаводан зарба бериш амалиётини ўтказмоқда. АҚШ Давлат департаменти томонидан ташкилот етакчиси Абу Бакр ал-Бағдодий энг хавфли террорчилар қаторига киритилган бўлиб, уни ушлашга ёрдам берганларга 10 млн. АҚШ доллари миқдоридан мукофот пули ваъда қилинган.

2014 йил 3 июлда Бутун олам мусулмон уламолари иттифоқи ИШИД томонидан эълон қилинган «халифалик»ни шаръан ботил ҳаракат деб фатво чиқарган. Фатвода ислом таълимотига мувофиқ ҳеч қайси фирқа ёки гуруҳга ўзбошимчалик билан «халифалик»ни эълон қилиш ҳуқуқи берилмагани таъкидланган. Шайх Юсуф Қарзовий

ИШИДнинг «халифалик» ҳақидаги даъвосини қаттиқ қоралаб: «Мамлакатни босиб олиш ва ярим аҳолисини киргин қилиш исломга асосланган давлат қуриш эмас, балки терроризм ҳисобланади», деб баҳо берган.

Ҳозир ИШИД диний-экстремистик жангариларни урчитиш ва «малакасини ошириш» манбаи сифатида жаҳон ҳамжамиятига жиддий хавф туғдирмоқда. ИШИД томонидан Интернет тармоғи орқали Ироқ ва Суриядаги жангариларнинг сафини кенгайтиришга қаратилган тарғибот-ташвиқот ишлари амалга оширилмоқда. Маълумотларга кўра, ҳозир Ироқ ва Сурия ҳудудида ИШИД каби террористик ташкилотлар таркибида 80дан зиёд мамлакатлар, шу жумладан, Марказий Осиё республикалари фуқаролари бўлган жангарилар мавжуд.

М: Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/исламское_государство_Ирака_и_Леванта

ИРҚЧИЛИК – одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларига мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи ғайримиллий ва ноинсоний таълимот. Ирқчиларнинг даъволарига кўра, муайян ирқий белгиларига кўра олий ирқ деб ҳисобланадиган одамлар ҳукмронлик қилиши, қолганлар уларга бўйсунуши керак. Ирқчилик таълимоти бошқа халқларга нисбатан босқинчилик, талончилик, мустамлакачилик сиёсатини асослашга ҳаракат қилади.

М: Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т.: «Академия», 2007. – 161 б.

ИСЛОМ БАЙРАМЛАРИ — мусулмонлар томонидан нишонланадиган ва муайян диний маросимлар билан ўтказиладиган кунлар. Кўпчилик мусулмон давлатларида расмий давлат аҳамиятига эга. Қурбон ҳайит (ийд ал-адҳа) ва Рамазон ҳайити (ийд ал-фитр) асосий умумбайрамлар саналади. Шиаларда имом Ҳусайнни хотирлаш куни (ашуро) ҳам асосий байрамлардан ҳисобланади. Меърож (ражаб байрами), тақдир кечаси (лайлат ул-қадр), Муҳаммад пайғамбар туғилган кун (мавлид) исломда муборак кунлар бўлиб, уларни байрам қилиш ихтиёрий. Байрамлар ҳижрий тақвим бўйича нишонланади. Шунингдек, мусулмонларда жума куни «ҳафтанинг улуғи» ҳисобланади.

М: Ислоҳ. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 120 б.

«ИСЛОМ ДАВЛАТИ» – 1) ислом дини давлат дини ёки қонунчиликнинг асосини ташкил этиши эълон қилинган мамлакатларга ва аҳолисининг асосий қисми мусулмонлардан ташкил

тошган давлатларга нисбатан қўлланиладиган тушунча. Ислом дини давлат дини деб эълон қилинган баъзи мамлакатларда «ислом» сўзи давлатнинг номига қўшиб айтилади. Масалан, Эрон Ислом Республикаси, Покистон Ислом Республикаси, Афғонистон Ислом Республикаси ва ҳ.к.

2) исломий шиорлар остида фаолият юритувчи диний-сиёсий ҳаракатлар ҳам исломда давлат ва динни ажратиш концепцияси йўқ эканини эътироф этиб, ислом давлати тушунчаси «ислом жамияти» маъносида ишлатилиб, ижтимоий адолатни ўзида мужассамлаштирувчи жамият рамзи сифатида ифодалядилар. Ислом давлати назариётчилари фикрига кўра, бундай давлатда дунёвий ҳукумат ва шариат муайян шаклда уйғунлаштирилган бўлади. Куръон ва сунна ҳокимиятнинг бирдан-бир асоси сифатида тан олинади. Дунёвий ва диний ҳокимият ўзаро қўшилиб кетади. Сиёсат, ҳуқуқ ва иқтисодиёт соҳалари, даромадни адолатли тақсимлаш замонавий услублар ва шариат кўрсатмаларига мувофиқ бошқарилади. Сиёсатчи ва илоҳиётчи Муҳаммад Иқбол, Муҳаммад Али Жинна, Парвез (Покистон), Натсир (Индонезия), ал-Фасил (Марокаш), Оятуллоҳ Хумайний, Руҳулло Мусавий (Эрон) қабилар ислом давлати назариётчилари ҳисобланади.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 120 б. 2. М : Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 219.

«ИСЛОМЛАШТИРИШ» – давлат тузилиши, иқтисодиёт, ҳуқуқ, маориф соҳаларини ислом тамойиллари асосида қайта қуришни кўзда тутувчи сиёсий концепция. Исломлаштириш кенг маънода ислом давлати, халқаро ислом ташкилотларини тузишни, барча мусулмон давлатларида шариат қонунларини қарор топтиришни ўз ичига олади. Исломлаштириш концепцияси «ислом иқтисодиёти» ёки «ислом давлати» назариялари каби Ислом олами лигаси халқаро ташкилоти доктриналарида баён этилган. Тор маънода исломлаштириш ўрта асрларда ислом динига ўтишни аниқлаган бўлса, ҳозирги кунда ижтимоий-сиёсий жараён сифатида давлат сиёсати ва жамият ҳаётида ислом дини ғоялари ва қоидалари таъсирининг ошиб боришини назарда тутади. Айрим ғарб мутахассислари мусулмон жамияти ёки Ғарб мамлакатларидаги мусулмон диаспоралари ичида исломий меъёрларга

риоя этишда талабчанликнинг ошиб боришини «реисламизация» деб ҳам атамоқдалар.

Исломлаштириш муайян давлатда «юқоридан», яъни қонунларга тегишли моддалар киритиш орқали (масалан, Покистонда ушр, закот жорий қилиниши, банк тизими шариатга бўйсундирилиши, Эронда – «исломий бошқарув» эълон қилиниши ва ҳ.к.), ёки «қуйидан» – диний-сиёсий ҳаракат ва партиялар, диний-экстремистик оқимларнинг саъй-ҳаракати билан ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларига шариат қоидаларини киритиш ва фуқароларнинг кундалик ҳаётини ислом аҳқомлари талабларига бўйсундириб бориш орқали амалга оширилиши мумкин. Аксарият ҳолатларда, мутаассиб оқимлар дунёвий жамиятни қоралаш, фуқароларни динсизликда айблаш, гўёки соғлом ва адолатли жамиятни куришнинг ягона чораси шариатни жорий қилиш экани ҳақида демагогик тарғибот ўтказиш, ноқонуний диний таълим бериш, ноқонуний намозхона ва масжидларнинг фаолиятини йўлга қўйиш каби ҳаракатлар билан исломлаштириш жараёнини чуқурлаштиришга ҳаракат қиладилар.

Исломлаштириш дунёвий давлатчилик асосларига, биринчи навбатда, давлат ва динни ажратиш тамойилига зид келади. Айниқса, кўпмиллатли ва кўп конфессияли давлатларда исломлаштириш жараёнлари хатарли оқибатларга олиб келиши мумкин. Буни Миср, Сурия, Ливия, Нигер, Покистон каби мамлакатларда дунёвий давлат тарафдорлари ва ақидапарастлар, мусулмонлар ва христианлар, суннийлар ва шиалар орасида зиддиятларнинг чуқурлашуви ва қон тўкишлар рўй бераётгани мисолларида кўриш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 1-моддасида Ўзбекистон суверен демократик республика экани, 13-моддасида демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилиниши ҳамда 31-моддасида диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмаслиги қатъий белгилаб қўйилган.

М : 1. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламизация>. 2. Садыхова А. Основные концепции и подходы к пониманию исламизации и реисламизации в отечественной и зарубежной науке. Сайт «Tnu.podelise.ru». URL: <http://tnu.podelise.ru/docs/index-362402.html>.

ИСЛОМ ОЛАМИ УЮШМАСИ (ИОУ, араб. رابطة العالم الإسلامي, ингл. Muslim World League) – сунний мусулмонларнинг халқаро нодавлат исломий ташкилоти. 1962 йил 18 майда Макка (Саудия

Арабистони) шахрида бўлиб ўтган ислом арбобларининг халқаро конференциясида асос солинган. Олий орган – Таъсис кенгашида жаҳоннинг 29 мамлакати вакиллари бўлган диний уламолар фаолият кўрсатади. Мажлислар йилига бир марта чақирилади. Таъсис кенгаши ишини кўпинча Саудия Арабистонидан сайланадиган Бош котиб раҳбарлигидаги котибият бошқариб, мувофиқлаштириб туради. Ташкилотни молиялаштириш асосан Саудия Арабистони томонидан амалга оширилади.

ИОУ қарорлари тавсия характериға эға. Низом мақсадлари куйидагилар: мусулмон мамлакатларининг сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқаларини йўлга қўйиш; мусулмон давлатлари конституцияларига ислом тамойилларини киритиш; ислом таълимотини бутун дунёға тарқатиш; исломни тарғиб қилиш; мусулмонлар бирдамлигини мустаҳкамлаш; масжид-мадрасалар куришға кўмаклашиш; ҳаж зиёратини ташкил этиш; бутунги куннинг долзарб масалалари юзасидан ислом шариати асосида махсус фатволар қабул қилиш ва ҳ.к. Ташкилотнинг жойлардаги фаолияти ишларни мувофиқлаштириш Олий қўмитаси, Бутунжаҳон масжидлар кенгаши, ислом ишлари бўйича Олий қўмита каби органлари томонидан амалга оширилади.

ИОУға 2000 йилдан буён доктор Абдуллоҳ бин Абдул Муҳсин ат-Туркий (Саудия Арабистони) раҳбарлик қилади. Қароргоҳи Макка шахрида. Ар-Риёд, Мадина, Фаёз ва Жидда шаҳарларида бўлимлари бор. Тўртта минтақавий ислом кенгашлари ташкил этилган: Европа (1973 й. тузилган, штаб-квартираси Лондон шахрида), Африка (1976 й., Дакар), Шимолий ва Жанубий Америка, Кариб қўлтиғи (1970, Нью-Йорк), Осиё (1978, Карочи). Аммон (Иордания), Жакарта (Индонезия), Куала Лумпур (Малайзия), Нуакшот (Мавритания), Дакар (Сенегал), Париж (Франция), Нью-Йорк (АҚШ) ва бошқа мамлакатларда ваколатхоналари мавжуд. Бундан ташқари, дунёдаги деярли барча мусулмон мамлакатларида ИОУнинг махсус вакиллари бор.

Ҳозирда ташкилотға 29 та давлатдан 60 дан зиёд диний уламолар аъзодир. 2012 йил 13–20 июнь кунлари Маккада бўлиб ўтган 41-таъсис мажлисида Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий Усмонхон Алимов таъсис мажлиси аъзолигига қабул қилинган.

Уюшма араб тилида «Ахбор ул-олам ал-Ислам» (Ислом олами ахбороти) ҳафталик газетасини ҳамда араб ва инглиз тилларида «Робита ал-олам ал-исломий» журналинини мунтазам нашр этади. Интернет сайти: www.themwl.org.

Шу билан бирга, айрим мамлакатларда ташкилот ўз фаолиятида диний-маърифий фаолиятдан четга чиқиб, сиёсийлашган тадбирларда иштирок этиши ҳолатлари ҳам мавжуд бўлгани эътироф этилади.

М : 1. Сайт «Журнальный зал». URL: http://magazines.russ.ru/oz/2003/5/2003_5_45.html. 2. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Всемирная_исламская_лига. 3. Muslim World League Web Site. URL: www.themwl.org

ИСЛОМ ҲАМКОРЛИГИ ТАШКИЛОТИ (ИХТ, араб. منظمة التعاون الاسلامي, ингл. Organization of Islamic Cooperation, OIC) — ҳукуматлараро халқаро ташкилот. 2011 йил 28 июнигача Ислом Конференцияси Ташкилоти деб аталган. 1969 йил Работ (Марокаш) шаҳрида тузилган. Низом 1973 йил Жидда (Саудия Арабистони) шаҳрида 3-конференцияда қабул қилинган. 2008 йил 13-14 мартда Дакар (Сенегал) шаҳрида бўлиб ўтган 11-саммитда Низомнинг янги таҳрири қабул қилинган. ИХТ фаолиятида қуйидагилар асосий мақсад сифатида белгиланган: ислом бирдамлигини рағбатлантириш; иқтисодий, ижтимоий, маданий, илмий ва бошқа соҳаларда ҳамкорликни мустаҳкамлаш; ирқий камситишни, барча шаклдаги мустамлакачиликни тугатишга ҳаракат қилиш; тинчлик ва хавфсизликни сақлаш учун тадбирлар белгилаш; Фаластин араб халқининг ўз ҳуқуқларини тиклаш ва унинг ерларини озод қилиш учун курашини қўллаб-қувватлаш.

Ташкилотни бошқаришнинг асосий тамойиллари: ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига риёя этиш; аъзо давлатларнинг тенг ҳуқуқларга эга экани; суверенитет, мустақиллик ва ҳудудий яхлитликни тан олиш; аъзо давлатлар орасидаги низоларни тинч йўллар билан ҳал этиш.

ИХТнинг раҳбар органлари давлат ва ҳукумат бошлиқлари Конференцияси, ташқи ишлар вазирларининг Конференцияси ва бош котиб раҳбарлигидаги котибиятдир. Олий орган – аъзо мамлакатлар раҳбарларининг ислом саммити ҳар уч йилда ўтказилиб, мусулмон мамлакатларининг умумий сиёсатини белгилаб беради. Ташқи ишлар вазирлари конференцияси эса ҳар йили ёки заруратга қараб ўтказилади. Олий ижро органи Бош котиб раҳбарлигидаги Бош котибият ҳисобланади. Бош котиб аъзо давлатлар ташқи ишлар вазирлари томонидан 4 йил муддатга сайланади. 2005–2013-йилларда ташкилотнинг Бош котиби лавозимида туркиялик Акмалиддин Эҳсонўғли (Ekmeleddin Ihsanoglu) ишлаган ўзгарган. 2014 йил 1

январдан ушбу лавозмга саудиялик Иёз Амин маданий фаолият юритмоқда. Бош қароргоҳ Жидда шаҳрида жойлашган.

ИХТ хузурида Ислом тараққиёт банки, Фан ва техника соҳасида ҳамкорлик бўйича доимий қўмита фаолият кўрсатади. 1975 йилдан ИХТга БМТ хузурида кузатувчи ташкилот мақоми берилган. Ташкилот хузурида куйидаги мустақил ташкилотлар мавжуд: Ислом тараққиёт банки, Ислом янгиликлар агентлиги, Ислом телерадиоэшиттиришлар уюшмаси, Иқтисодий-ижтимоий масалалар бўйича Ислом комиссияси, Ислом тараққиёт фонди, Ислом адолат суди, Ислом пойтахтлари уюшмаси, Илмий-техникавий ривожланиш ислом фонди, Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ислом ташкилоти ва ҳ.к., жами 17 та. Интернетдаги веб-сайти: www.oic-oci.org.

ИХТ таркибида жами 57 давлат мавжуд. Ўзбекистон ташкилотга 1996 йил 2 октябрда қабул қилинган. Босния ва Герцеговина, Марказий Африка Республикаси, Россия, Таиланд, Шимолий Кипр Турк Республикаси, шунингдек, БМТ, Араб мамлакатлари лигаси, Африка иттифоқи, Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти, Қўшилмаслик ҳаракати ташкилоти кузатувчи мақомига эга. ИХТ эса халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида БМТда кузатувчи мақомига эга.

М : 1. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Organizatsiya_islamskogo_sotrudnichestva. 2. Сайт ОИС. www.oic-oci.org. 3. Сайт «Россия и ОИС». URL: www.kazansummit.ru. 2014 йил 1 январдан ушбу лавозимда Саудиялик Иёс Амин маданий фаолият юритилмоқда.

КАРДИНАЛ – (лотин. *cardinalis* – бош) – Католик черкови иерархиясида Рим Папасидан кейинги ўринда турувчи диний мансаб (рутба). Кардинал Рим папаси томонидан консисторий (кардиналлар коллегиясининг кенгаши) розилиги билан тайинланади. Кардиналларнинг махсус кенгаши – Конклав янги Рим папасини сайлайди. Анъанага кўра, кардиналлар черков учун ўз қонини тўкишга тайёр эканликларини англатувчи қизил қалпоқ кийиб юрадилар. Кардиналлар Рим папасининг черковни бошқаришдаги яқин маслаҳатчилари ҳисобланади.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 196.

КАТЕХИЗИС (грек. *катήσις* – ўғит берувчи, ўргатувчи) – христианлик таълимотининг қисқа баёни. Одатда савол-жавоб шаклида бўлади. Диндорларга дин бўйича илк таълим бериш учун мўлжалланган. Православликда катихизис дейилади. Умумхристиан

катехизисидан ташқари, православ, католик ва протестантларнинг ўзларига хос таълимотидан келиб чиққан фарқлар экс эттирилган алоҳида катехизислари мавжуд.

Католик черковининг охирги катехизиси Ватикан томонидан 1992 йили чоп этилган бўлиб, унда эътиқод қилинувчи ақидалар, христиан сирли маросимлари, ибодатлар ва христианларга хос ҳаёт кечириши масалалари баён этилган. Православликда митрополит Петр Могил (1643), митрополит Филарет Дроздов (1828), епископ Александр (Семенов-Тянь-Шанский, 1961) томонларидан ёзилган катехизислар машхур ҳисобланади. Протестантларда Лютер катехизиси (1529), Кальвин катехизиси (1536, 1642 йил Женева катехизиси номи билан қайта ишланган) мавжуд.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 197. 2. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 318–319 с.

КЛЕРИКАЛИЗМ – диний ташкилот ва уламоларнинг жамиятдаги сиёсий-ижтимоий, маънавий-маданий соҳалардаги ўрни ва аҳамиятини кучайтиришга қаратилган ижтимоий-сиёсий ҳаракат. Клерикализмнинг абсолют ифодаси теократия бўлиб, у давлат раҳбари (одатда монарх) бир вақтнинг ўзида мамлакатнинг диний раҳбари ҳам саналиши, давлат функцияларининг аксарияти диний уламоларнинг қўлида бўлишини назарда тутди. Ҳозирги кунда айрим ҳудудларда католик, протестант, ислом ва яҳудий клерикализмнинг фаоллиги кузатилади.

М : Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 223.

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ТУЗУМНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ – қонун ва конституция билан муҳофаза қилинган ижтимоий институтлар ҳамда ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий муносабатлар тизимининг хавфсизлигини таъминлашга қаратилган сиёсий, иқтисодий, ташкилий, меъёрий-ҳуқуқий, махсус ва бошқа чора-тадбирларни амалга ошириш. Давлат ва жамиятнинг хавфсизлигини таъминлашга қаратилган фаолиятнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 52-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш – Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир.

М : 1. Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма.

Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>. 2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2007. 10-бем.

КОНФЕССИЯ (лот. confessio –эътироф қилиш, эътиқод қилиш) – у ёки бу дин доирасидаги муайян йўналишни англатади. Конфессиялар диний таълимотнинг айрим масаларида ўзаро фарқ қиладилар.

М. : Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 223.

КОСМОПОЛИТИЗМ (грек. – «kosmopolites» – дунё фуқароси) – «жаҳон давлати» тузиши ва «жаҳон фуқаролиги»ни тарғиб қилувчи таълимот. Космополитизм жаҳон миқёсида ахборот айирбошлаш имкониятлари ошиб бораётган ҳозирги глобаллашув даврида «Ватан» тушунчаси гўёки нисбий характерга эга эканини рўқач қилади. Ватанга боғланиб қолиш шахс эркинликларининг чегараланиб қолишига олиб келишини даъво қилади. Космополитизм бир тарафдан Ғарбдаги айрим сиёсий доиралар, яширин жамиятлар томонидан илгари сурилаётган, гўёки ирқий, диний, миллий, маданий чегараларни йўқ қилиб, барча давлат ва халқларни бирлаштирувчи «Бутунжаҳон ҳукумат» тузиш ҳақидаги мондиалистик ғояларга хизмат қилади. Ислом дунёсида космополитизм таълимоти муайян даражада барча миллий давлатчиликларга барҳам бериб, мусулмонларни ягона «халифалик» таркибида бирлаштириш шаклини олган.

Шу нуқтаи назардан, космополитизм Ўзбекистон миллий давлатчилиги, суверенитет, мустақиллик ғояларига зид келувчи таълимот ҳисобланади.

М. : Миллий зоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 176 б.

КОФИР (араб. – инкор этувчи, динга ишонмовчи) – ислом таълимотида мазкур динга эътиқод қилмайдиганлар, Аллоҳга имон келтирмаганлар тоифаси. Кофирлар уч турга ажратилади: 1) Ҳақиқий кофирлар – тилида ҳам, дилида ҳам ўзининг кофирлигига иқроп бўлганлар. 2) Инодий кофирлар – Аллоҳнинг ҳақлиги, Муҳаммад пайғамбар эканини била туриб, имон келтирмаганлар. 3) Ҳукмий кофирлар – шариатга зид ишларни билиб ёки билмай қилиб қўйганлар, масалан Қуръонни тепиш, ҳалолни ҳаром, ёки ҳаромни ҳалол дейиш.

Ҳозирги вақтда аксарият диний-экстремистик гуруҳлар ўз мақсадлари йўлида бошқа мусулмонларни кофирликда айблаб, уларга

қарши қурол ишлатишни «асослаш»га ҳаракат қилишлари соф ислом таълимотига зид келади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 140 б.

КУФР (араб. – тўсмоқ, инкор қилмоқ) – ислом таълимотида имонсизлик, ислом динини тан олмаслик ёки унинг амалларини бажармаслик ҳисобланади. Куфрга муносабат исломнинг дастлабки даврдан бошлаб турлича бўлган. VII асрнинг иккинчи ярмида хорижийлар уларга қўшилмаган барча мусулмонлар кофир, яъни динни рад этувчи деб ҳисоблашган. Ҳозирги вақтда куфр ёки кофирга чиқариш тушунчаларидан ислом оламидаги диний мутаассиб жамоалар сиёсий мақсадларда кенг фойдаланмоқдалар.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 140 б.

ЛИТУРГИЯ (грек. λειτουργία – жамоат хизмати, ибодат) – христианликдаги ибодатнинг асосий қисми. Мазкур маънода Европада XVII – XVIII асрларда амалиётга кирган. Черков аъёнасида литургия Исо Масих томонидан сирли маросимларнинг «энг мўътабари» (рус. «таинство таинств») сифатида «сирли окшом»да жорий қилинган ҳисобланади. Литургия православларда обедня деб аталади ва уч қисмдан иборат: кириш (проскомидия), чақирилганларнинг барчаси қатнашадиган ва фақат чўқинтирилганлар учун мўлжалланган қисмлар. Католикларда месса деб аталади ва икки қисмдан ташкил топган: «синалаётганлар литургияси» ва фақат чўқинтирилганлар қатнашадиган қисм. Литургия вақти сирли маросимлардан причащение бажарилади, диний кўшиқлар куйланиб, маърузалар қилинади. Литургия черков қоидаларида белгиланган кунларда ўтказилади. Буюк ва Рождество постлари вақтида литургия ўтказилмайди.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М : Гардарики, 2000. – С. 163–164. 2. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 335–336.

МАВЛУД, мавлуд ан-набий, мавлуд (араб. – туғилиш, пайғамбарнинг туғилган куни) – ислом таълимотида Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган куни билан боғлиқ диний байрам. Ҳижрий тақвимнинг рабиул аввал ойининг 12 куни нишонланади. Мавлуд

куни дуолар, пайгамбар шаънига мадҳдан иборат саловотлар, Имом Баранжий томонидан ёзилган «Мавлудун-набий» қасидаси ўқилади, садақалар берилади, диндорларнинг йиғилишлари ўтказилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 146 б.

МАЗҲАБ (араб. мазҳаб – йўналиш, оқим, йўл, таълимот) – 1) ислом динида ижтимоий-сиёсий зиддиятлар ва ҳокимият учун кураш жараёнида вужудга келган хилма-хил йўналишлар ва оқимларнинг умумий номи.

2) мазҳаб тор маънода исломдаги шариатга хос ҳуқуқ йўналишларини англатади. Мазҳаблар анъанавий диний ҳуқуқ доирасидан чиқмаган ҳолда, муайян шаръий масалада енгилроқ ёки қаттиқроқ ҳукм чиқаришлари билан ўзаро фарқ қилади. Суннийликда 4 та мазҳаб мавжуд.

Ҳозир ислом мамлакатларида ҳанафийлик (Туркия, Покистон, Ҳиндистон ва ҳ.к.), моликийлик (Тунис, Жазоир, Марокаш, Ливия), шофийлик (Миср, Индонезия ва ҳ.к.), ҳанбалийлик (Саудия Арабистони) мазҳаблари, шунингдек, шиалик тарқалган мамлакатлар (Эрон, Ироқ, Яман ва ҳ.к.)нинг ҳуқуқий ҳаётида жаъфарийлик мазҳаби ўз мавқеини сақлаб келмоқда.

1. Ҳанафийлик – Абу Ҳанифа асос солган. Кейин мазҳаб қоидалари Абу Юсуф Ёқуб (795 й. в.э.), Муҳаммад аш-Шайбон (804 й. в.э.), Қудурий (1036 й. в.э.) асарларида ишлаб чиқилган. Мазҳаб таълимотига кўра: Қуръон ҳуқуқ манбаи сифатида ҳеч сўзсиз, тўлалигича қабул қилинади; сунна мустақил манба сифатида қаралади, бироқ ҳадислар жиддий танловдан ўтган бўлиши лозим; аввал ўтган уламолардан мерос бўлиб қолган келишилган фикр (ижмо) фақат саҳиҳ ҳадис ривоятчиларидан чиққан тақдирдагина ҳисобга олинади. Янги масалалар тадқиқ қилинаётганда ҳар қандай обрўли уламолар гуруҳининг ижмоси қабул қилинади ва шу тариқа диний ижмолар вужудга келиши имкони яратилади. Қиёс бўйича ҳукм бошқа саҳиҳ манба асосида ҳам бўлиши мумкин. Агар қиёс бўйича ҳукм зарарли ёки мавҳум натижага олиб келса, истиҳсон (энг маъқулини танлаш) бўйича қарор қабул қилинади. Ҳанафийлик мазҳаби оддий ҳуқуқ (урф)дан ҳам ҳуқуқнинг кенг мустақил ёрдамчи манбаи сифатида фойдаланишга имкон бериб, ҳаётий эҳтиёжларни ва маҳаллий одатларни ҳисобга олиб ҳуқуқий қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Ҳанафийлик мазҳаби қоидалари муътадиллиги, юмшоқлиги, қулайлиги, ибодат масалаларида бошқа мазҳаблардан фарқли ўлароқ кўпроқ имтиёзларга йўл очиб бергани ва халқларнинг маҳаллий анъаналарини эътиборга олганлиги сабабли кенг ёйилган. Кичик Осиё, Болқон, Шимолий Кавказ, Қора денгиз, Волга бўйи, Ўрта Осиё, Афғонистон, Ҳиндистон ва Хитойгача кенгликларда тарқалган. Дунё мусулмонларининг қарийб ярми ҳанафийлик мазҳабига эътиқод қилади.

2. **Ҳанбалийлик** – Аҳмад ибн Ҳанбал Бағдодда асос солган. Ҳанбалийлик ҳуқуқ тизими торлиги, ҳар қандай кўринишдаги янгиликларни «бидъат» сифатида баҳолаши, диний масалаларда эркин фикр юритишга қаршилиги, шариат аҳкомларига риоя этишда ўта талабчанлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам бу мазҳаб кенг тарқалмаган. Ўрта асрларда Эрон, Сурия, Фаластинда ҳанбалийлик издошлари кўп бўлган. Кейинги асрларда эса камайиб кетган. Ҳозир ушбу мазҳаб Саудия Арабистонида расман эътироф этилган, бошқа мамлакатларда кам учрайди.

3. **Шофиъийлик** – Имом Шофиъий Бағдодда асос солган. Ушбу мазҳабда Қуръон ва суннага ягона манба сифатида қаралади. Қиёс ва раъй чеклаб қўлланилади. Шофиъийлик таълимотига кўра, сунна Қуръонни тўлдирувчи ҳисобланиб, суннанинг ўзи қиёс сифатида ҳукм чиқариш учун асос бўла олмайди. Мадиналик ривоятчиларнинг ҳадислари устувор ҳисобланиб, улар айтган ҳадис ёки ижмога таяниб иш қўриш мумкин, деб саналади. Миср, Индонезия, Шимолий Кавказ, қисман Шарқий Африка, Арабистон яриморалининг жанубий мамлакатлари ва Сурияда тарқалган.

4. **Моликийлик** – Мадинада Молик ибн Анас асос солган бўлиб, унинг «ал-Муваатто» («оммавий, барчага тушунарли») асари таълимотнинг асосий манбаи ҳисобланади. Моликийликда ислом ҳуқуқининг асосий манбаи сифатида Қуръон ва суннага таянилади, Мадинанинг саводли аҳолиси яқдиллик билан маъқуллаган қоидаларгина яқдил ижмо ҳисобланади. Шу билан бирга, мусулмонларнинг умумий манфаатларига жавоб берувчи шариат ҳукмларига монелик қилинмайди. Ҳозир бу мазҳаб Жазоир, Ливия, Марокаш, Тунис каби мамлакатларда тарқалган.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 120–121, 162, 274, 307 б.

МАСОНЛИК, франкмасонлик (фран. franc-maçon – эркин ғишт терувчи) – диний-этик ҳаракат. Айрим маълумотларга кўра, XIII асрда Германияда, бошқаларида эса XVIII асрда Буюк Британияда черковлар билан боғлиқ ғишт терувчилар уюшмалари иттифоқи шаклида вужудга келган. XVI–XVII асрларда уюшмаларга олимлар, аристократия вакиллари кириши билан яширин жамиятларга айланиб, Европада кенг тарқалган. Масонлик ҳақидаги афсоналар уни Сулаймон подшо даврида қурилган Қуддус ибодатхонаси архитектори Хирама билан ёки тамплиерлар ордени билан боғлайди. Яна бир афсонада у Шарқдан кириб келган, дейилади.

Масонларнинг бош мақсади сифатида гўёки барча динларни уйғунлаштириб, миллий давлатчиликни бекор қилган ҳолда барча одамларни бирлаштирувчи, эркинлик, тенглик ва биродарлик тамойилларига асосланган яхлит давлат қуриш эътироф қилинади. Масон жамиятларининг иттифоқи ложа деб аталиб, улар масонликдаги етакчилар, символлар ёки муҳим воқеалар билан номланади. Масонлар яширин фаолият юритиб, ҳозир ҳам дунёда, айниқса, Европада кенг тарқалган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-моддасига мувофиқ махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланган.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарика, 2000. – 207 с.
2. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 225.

МАЪНАВИЯТ (араб. – маънолар мажмуи) – кишиларнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввурлари ва тушунчалари мажмуи. И.А. Каримов «Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен, аввало, инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг имон-иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонини уйғотадиган кудратли ботиний кучни тасаввур қиламан», – деганлар.

Юксак маънавият – энгилмас куч китобидаги энг охири таърифни бериш керак.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати. – Т. : «Академия», 2007. – 184 б.

МАҲДИЙЛИК – охир замон бўлиши ва маҳдийнинг келиши ҳақидаги диний таълимот. Маҳдий (араб. – ҳидоятга, тўғри йўлга бошловчи) ислом таълимотида қиёмат тез орада бўлишининг

даракчиси, Муҳаммад пайгамбарнинг охирги ўринбосари саналади. Охирзамон бўлганда «яширинган имом» ерга кайтиб келиб адолатли тузум ўрнатади, деган эътиқод шиаларда алоҳида аҳамият касб этади. Маҳдийлик бошқа динларда ҳам кенг ўрин эгаллаган тасаввур бўлиб, messiанизм деб аталади.

Маҳдийлик ғояларидан айрим диний-сиёсий ҳаракат етакчилари ўз мақсадларида кенг фойдаланганлар. Жумладан, Убайдуллоҳ ал-Маҳдий Шимолий Африкада Фогимийлар сулоласи (909–1171), Муҳаммад ибн Тумарт эса Шимолий Африка ва Испанияда Алмоҳийлар сулоласини (1130–1269) барпо этишда ўзларини маҳдий деб эълон қилганлар. Шунингдек, Эронда бобийлар кўзголониининг (1848–1854) етакчиси Али Муҳаммад Шерозий ва XIX асрнинг охирида Шарқий Суданда исён кўтарган Муҳаммад ибн Аҳмад ҳам маҳдийлик таълимотидан фойдаланганлар.

М : Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 33, 163.

МАФКУРА (араб. – фикрлар мажмуи) – муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, жамият, давлат манфаатлари, орзу-истак ва мақсад-муддаолари ифодаланган ғоявий-назарий қарашлар ва уларни амалга ошириш тизими. Унда манфаатлари ифодаланаётган куч ва қатламларнинг ўтмиши, бугунги куни ва истиқболи ўз ифодасини топади.

Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғояларига асосланган мафкуралар бунёдкорлик хусусиятига эга. Вайронкор, бузғунчи мафкуралар мустабид, шовинизм, тажовузкорлик, экстремистик, ақидапарастлик ғояларга таянади.

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғоялари ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро ҳамжиҳатлик ва диний бағрикенглик ҳисобланади.

Мустақиллик мафкураси – жамият аъзоларининг, ижтимоий гуруҳлар, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, миллатлар ва элатлар, оммавий ҳаракатлар, диний уюшмалар, ёшлар, хотин-қизлар, фахрийлар, тадбиркорлар ва бошқа ижтимоий субъектларнинг умумий манфаат ва муддаоларини ўзида акс эттирувчи ва мужассамлаштирувчи, уларнинг ҳатти-ҳаракатларини, фаолиятини, фикр-зикрини ягона бир мақсадга – мустақилликка эришиш ҳамда уни мустаҳкамлашга йўналтирувчи ғоялар ва билимлар мажмуи саналади.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 186, 211, 225 б.

МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТ (лотин. «immunitatis») – бирор нарсадан озод этиш) – шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни турли зарарли ғоявий таъсирлардан ҳимоялашга хизмат қилувчи тизим. Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва биринчи элементи билимдир. Иккинчи элемент ана шундай илғор билимлар замирида шаклланадиган баҳолар, кадриятлар тизимидир. Учинчи элемент ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳалардаги мақсадлар тизими билан боғлиқ. Бундай аниқ мақсадлар тизими бўлмас экан, инсон, миллат ёки жамият, гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бера олмайди.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 191 б.

МАФКУРАВИЙ ПРОФИЛАКТИКА – ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган турли шакллардаги ғоявий-тарбиявий, маънавий-мафкуравий ишлар мажмуи. Ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликнинг олдини олиш, муайян ҳудуд, қатлам, гуруҳда ёт ва зарарли ғоялар таъсирининг олдини олиш мақсадида амалга оширилади.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 196 б.

МАФКУРАВИЙ ТАЖОВУЗ – муайян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, сиёсий ва конституцион тузумни заифлаштириш ва бузишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи ғоявий-назарий қарашлар ва унга асосланган амалиёт мажмуи. Ўзбекистонга қарши йўналтирилган мафкуравий таҳдидлар қаторида ислом халифалигини куриш, айрим давлатларнинг шовинистик даъволари, ўзбек халқи тарихини сохталаштиришга уринишларни кўрсатиш мумкин.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 198 б.

МАФКУРАВИЙ ТАРБИЯ – инсон, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият дунёқарашини шакллантиришга, уларни муайян мақсадларни ифода этадиган ғоявий билимлар билан қуроллантиришга йўналтирилган жараён. Ўзбекистонда мафкуравий тарбиянинг асосий вазифаси – жамиятнинг барча қатламларига миллий истиқлол мафкура-

сининг моҳиятини тушунтириш, айникса, ёшларнинг онгига сингдиришдан иборат.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 199 б.

МАФКУРАВИЙ ХАВФСИЗЛИК – шахс, миллат, жамият, давлатнинг хилма-хил шаклларда намоён бўладиган мафкуравий тажовузлар, турли мафкуравий марказларнинг бузгунчилик таъсиридан ҳимояланганлик даражасини тавсифловчи тушунча. Мафкуравий хавфсизликни таъминлаш деганда, жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, ўзининг пировард мақсадларига мос ва унга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришдек жараёнлар назарда тутилади.

Мафкуравий хавфсизликка ташқи ва ички омиллар ўз таъсирини ўтказиб туради. Бугунги кунда турли хил носоғлом кучлар Ўзбекистонни ўз таъсир доирасига олиш учун мамлакатимиз фуқароларидан «қурол» сифатида фойдаланишга интилишларида мафкуравий хавфсизлик учун реал таҳдидлар акс этмоқда. Шунингдек, қўшни давлатлардаги диний экстремизм, терроризм ва мавжуд сиёсий беқарорлик ҳам мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлигига салбий таъсир ўтказди.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 200 б.

МИЛЛАТ (араб. – халқ) – муайян ҳудудда истиқомат қиладиган, умумий тил, маданият, урф-одат, кадриятлар ва руҳий яқинлик билан фарқланувчи этно-ижтимоий бирлик. Маълумотларга кўра, Ер юзидан 1600 дан ортиқ миллат бўлиб, уларнинг сони бир неча ўн мингдан бир неча юз миллионгачани ташкил этади. Ўзбекистонда бугунги кунда 130 дан ортиқ миллат вакиллари яшамоқда. Мамлакатимизда миллатларо тотувлик ва ҳамкорлик сиёсати мазкур миллатларнинг равнақи, гуллаб-яшнаши учун хизмат қилмоқда.

М : Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 204 б.

МИЛЛИЙ, ИРҚИЙ ЁКИ ДИНИЙ АСОСДА ДУШМАНЛИКНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРИШ – муайян миллат, ирқ, дин вакилларини «паст табақа» сифатида кадр-қимматини ерга уриш, бошқа бир миллат, ирқ ва динни эса аксинча, «олий» эканини тарғиб этиш, мазкур ижтимоий

тоифанинг устунлигини таъминлаш мақсадида таъқиб қилинаётган миллат, ирқ, дин вакилларига нисбатан жисмоний тазйиқ ўтказиш, гаровга олиш, мол-мулкка ўт қўйиш, мажбуран яшаш жойидан ҳайдаб чиқариш, қирғин қилиш.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

МИЛЛИЙ МАФКУРА – миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, эркин ва озод тараққиётини ғоявий асослаш, таъминлашга қаратилган қарашлар тизими. Ўзбекистонда миллий мафкура республикада яшаб, фаолият юритаётган барча миллат вакилларига тегишли бўлиб, ўзбек халқининг бирлигини таъминлашга, айни вақтда, унга таҳдид солувчи кучлар, қарашларга қарши курашга йўналтирилган, ҳаётий заруратни акс эттирадиган ғоявий-назарий қарашлар тизими сифатида намоён бўлади.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 217–218 б.

МИЛЛИЙ ХАВФСИЗЛИК – шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий ва бошқа ҳаётий муҳим манфаатларининг муҳофазаланганлиги.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

МИЛЛИЙ ҒОЯ – миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истиқболини ўзида мужассамлаштирган, унинг туб манфаатлари ва мақсадларини ифодалаб, тараққиётга хизмат қиладиган ижтимоий ғоя шакли.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 220 б.

МИССИОНЕРЛИК (лотин. missio, ингл. missionary activity, немис. missionswesen – юбориш, вазифа топшириш) – диний ташкилотларнинг ўз таълимотини бошқа диндагилар орасида тарқатишга қаратилган фаолиятлари.

Илк миссионерлик фаолияти милоддан аввалги III асрда қадимги хинд шоҳи Ашока томонидан буддавийликни Бирма, Цейлон,

Непал каби мамлакатларга тарқатиш орқали амалга оширилган. Кейинчалик, император Константин томонидан (313) христианлик Рим империясининг дини деб эълон қилингандан сўнг христианлар томонидан фаол миссионерлик ҳаракати амалга оширила бошланган. Миссионерлар империя ён-атрофидаги халқларни христианликка киритиш билан империяни мустақамлашга хизмат қилганлар. 1096–1279-йилларда миссионерлар Шарққа қараб амалга оширилган салб юришларида фаол иштирок этганлар. Католик йўналиши тарғиботчилари XIII асрнинг охирида Хитойга, XV асрда Ҳиндистонга, XVI асрга келиб эса Японияга кириб келганлар.

XVII–XVIII асрларда буюк географик кашфиётлар католик черковининг миссионерлик фаолиятини Лотин Америкасида кенг йўлга қўйиш имконини берган. Ушбу даврда Буюк Британия ва Голландия мамлакатларининг ҳам мустамлака эгаллаш сиёсатини амалга оширишлари протестант миссионерлигини бошлаб берган. XIX асрдан эса АҚШда кўплаб протестант миссионерлик жамиятлари вужудга кела бошлаган. XIX асрнинг охирида Африкада христиан миссионерлиги авж олган.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Осиё ва Африкадаги мустамлака мамлакатларда миллий-озодлик ҳаракатларининг бошланиши ва ушбу давлатларнинг мустақилликка эришиши христиан миссионерлик ҳаракатининг муайян даражада сусайишига олиб келди. Кўпчилик миссионерлар ушбу ҳудудлардан чиқариб юборилган. Католик ва протестант миссионерлик марказлари янги шароитларга мослашган ҳолда фаолиятни кўпроқ маҳаллий кадрлар орқали жонлантириш, ОАВдан кенг фойдаланиш йўлига ўтганлар.

1990-йилларда собиқ Совет Иттифоқи ҳудудида мустақил давлатларнинг вужудга келиши билан ушбу ҳудудларга турли ноанъанавий дин ва секта тарғиботчилари кириб кела бошладилар. Хусусан, бугунги кунда Марказий Осиё минтақасида янги диний жамоалар, айниқса, марказлари Фарб мамлакатлари ва Жанубий Кореяда жойлашган протестант жамоалари ўз сафларини туб аҳоли ҳисобига кенгайтиришга ҳаракат қилмоқдалар.

Миссионерлик фаолияти теле ва радиоканаллар, Интернет тармоғидаги диний ва ижтимоий сайтлар, форумлар орқали, шунингдек, маданий-маърифий ишлар, хайрия ёрдами кўрсатиш, турли курс ва тўғарақлар очиш, текин тиббий хизмат кўрсатиш,

болалар ва ўсмирлар учун дам олиш лагерлари ташкил этиш каби усуллар орқали ташкил этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунининг 5-моддасига мувофиқ, ҳар қандай миссионерлик фаолияти тақиқланади.

М : 1. Сайт «Академик». URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/11065/> Миссионерство. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/2173/> Миссионерство.

МИТРОПОЛИТ (греч. μητροπολιτης – митрополия (Рим ва Византия империяларида асосий шаҳар ёки вилоят) епископи) – православ ва айрим бошқа черковларда олий диний рутба. Патриархлик жорий қилинган черков иерархиясида патриархдан кейин иккинчи олий диний мартаба ҳисобланади. Митрополит юрисдикцияси 325 йилги 1 Умумжаҳон (Никея) соборида ва 341 йил Антиохия соборида қабул қилинган. Бугунги кунда католицизмда митрополит архиепископга тенглаштирилган. У ўзига бўйсундирилган вилоят ёки минтақада черковларни бошқармайди, балки уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш билан шуғулланади. Православликда эса митрополит черков округи (митрополия)даги барча черков ва бошқа диний ташкилотларнинг бевосита раҳбари саналади.

2011 йилдан буён Рус православ черковининг Марказий Осиёдаги тузилмаси Ўрта Осиё митрополия округи деб аталиб, унга учта: Тошкент ва Ўзбекистон, Бишкек ва Қирғизистон, Душанбе ва Тожикистон епархиялари ва Туркменистонда жойлашган черковлар киради. Ушбу митрополия округининг митрополити бир вақтнинг ўзида Тошкент ва Ўзбекистон епархиясининг раҳбари ҳисобланади.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 211. 2. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 354–355.

МОНАХЛИК ОРДЕНЛАРИ – христианликнинг католик йўналишидаги роҳиблар уюшмалари. Тарихан IV асрда Мисрда чўлларга чиқиб зоҳидона ҳаёт кечирган анохретлар жамоаси тимсоллари асносида VI асрда Италияда вужудга келган. Низоми даромад келтирувчи мулкка эгалик қилишни ман этувчи (францискан, бернардин, капуцин, доминикан ва х.к.), фақат ибодат ва даъват билан шуғулланувчи орденлар ҳамда фаол диний-сиёсий тарғибот ва диний таълим каби ижтимоий фаолият билан шуғулланувчи орденлар

мавжуд. Шунингдек, тамплиерлар ва муқаддас Иоанн Иерусалим госпитальерлари каби ҳарбийлашган орденлар бўлган. Ҳозир 140 га яқин орденлар мавжуд. Энг машҳур орден – Иезуитлар ордени бўлиб, 1534 йили Игнатий Лойола исмли монах томонидан ташкил этилган. Таркибига турли мамлакатларда фаолият юритадиган 177 та католик университет ва марказлар, 500 та мактаб киради.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 224. 2. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 370.

МОТУРИДИЙ, Абу Мансур Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд ал-Ҳанафий ал-Мотуридий ас-Самарқандий (870–944) – фикҳ олими, калом илмининг мотуридийлик оқими асосчиси. Самарқанднинг Мотурид кишлоғи (ҳозирги Жомбой тумани)да туғилган ва умрининг охиригача шу ерда яшаган. Самарқанддаги ал-Айозий мадрасасида таҳсил олган. Кейин ўзи фикҳ ва калом илмларидан дарс берган. Самарқанддаги Чокардиза қабристонига дафн этилган.

Мотуридийнинг асосий асарлари «Китоб ат-тавҳид (Яккаҳудолик ҳақидаги китоб)» «Таъвилот аҳл ас-сунна (Суннийлик анъаналари шарҳи)» ҳисобланади. «Китоб ат-тавҳид» билиш назарияси баён қилинган мусулмон илоҳиётининг биринчи асари ҳисобланади. Муҳим ақидавий масалалар – жузъий ихтиёр, эътиқод, охират ҳаёти кабиларни камраб олувчи кўплаб рисоалар, жумладан «Маъхаз аш-шариъа (Шариат асослари сараси)», «Китоб ал-усул (Диний таълимот усули китоби)», «Китоб ал-жадал (Диалектика ҳақида китоб)» муаллифи. Мотуридий Абу Ҳанифа қарашларини тушунтириб бериб, уни ривожлантирган ҳамда Абул Ҳасан ал-Ашъарий ишлаб чиққан ислом ақидаси асосларини такомиллаштирган.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 162–163 б.

МОТУРИДИЙЛИК – Абу Мансур Мотуридий асос солган каломдаги икки оқимдан бири. IX асрнинг охири – X асрнинг бошида Мовароуннаҳрда исмоилӣлар ақидаларига қарши жавоб тарзида вужудга келган. Салжуқийлар ҳукмронлиги даврида ҳамма жойда ислом ақидаларида мотуридийлик татбиқ қилинди. Суннийликнинг ҳанафийлик мазҳабига эътиқод қилувчиларнинг барчаси ақида бобида имом Мотуридий ва унинг издошлари ёзиб қолдирган асарларга таяниб иш кўрганлар. Ислом оламнинг аксарият минтақаларида,

Сурия, Ирок, Туркия, Покистон, Ҳиндистон, Шимолий Африкада бу таълимот ўрта ва олий диний ўқув юртларида мустақил фан сифатида ўқитиб келинади.

Мотуридийлик билишда фақат ақлга суяниш керак, деган муътазиллийлардан фарқли ўлароқ, ақл билан нақлни қўшиб фойдаланиш зарур, деб ҳисоблаганлар. Муътазиллийлар Куръонни яратилган десалар, мотуридийлар уни қадим, азалий, деб биладилар. Муътазиллийлар имоннинг шартлари учта, яъни тил билан иқрор, дил билан тасдиқ ва амал билан ижро этиш, десалар, Мотуридийликда имоннинг шартлари иккита, яъни тил билан иқрор этиш ва дил билан тасдиқлаш, амалларнинг ўрни эса бошқа, деб таъриф қилинади. Мотуридийлик таълимотига мувофиқ, ҳар бир инсоннинг тақдири Аллоҳ томонидан белгилаб қўйилганига қарамай, у ўз хатти-ҳаракатлари учун жавобгардир, деб билади. Инсон имтиҳонлар учун яратилган бўлса-да, унга ушбу синовлардан муваффақиятли ўтиш ва тўғри йўлни топиш учун кенг имкониятлар бериб қўйилган. У ўз хатти-ҳаракатларида ихтиёрлидир.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 163–164 б.

МУАЗЗИН (араб. – «даъват этувчи», «чақирувчи», азон айтувчи) – масжидда азон айтиб, намозга чорловчи шахс. Халқ тилида «сўфи» деб ҳам аталади. Муаззин намозхонларни тўплайди, имомни чақиради ва намоз бошланганлигини эълон қилади. Муаззин вазифасини таҳоратсиз, маст, ақли норасо кишилар ва аёллар бажариши мумкин эмас.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 164 б.

МУЖОҲИД (араб. – ҳаракат қилувчи, уринувчи). Илк исломда ва ўрта асрларда мужоҳид худо йўлида жанг қилувчи, деб талқин этилган. Ислом таълимотида ҳарбий ҳаракатларга йирик уламолар томонидан «жиход» деб фатво берган ҳолда ушбу уруш қатнашчилари мужоҳид ҳисобланган. Ҳозирги даврда ислом оламида қонуний ҳукуматларга қарши қўпоровчилик ҳаракатлари олиб бораётган террористик гуруҳ аъзолари ва ёлланма жангарилар ҳам жиноий фаолиятларини оқлаш ва тарафдорларни кўпайтириш мақсадида ўзларини гўёки мужоҳид эканини даъво қилмоқдалар.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 165 б.

МУНОФИҚ (араб. – иккиюзлама) – ислом таълимотида динни юзаки қабул қилиб, аслида ислом динига эътиқод қилмайдиган шахс. Мунофиқлар термини Куръоннинг Макка даврига хос илк сураларида кўп тилга олинган. Мадина даврида ўзини исломни қабул қилган қилиб кўрсатиб, жанглarda мусулмонларга ёрдам бермаган қабилалар ҳам мунофиқлар деб аталган.

Ҳозир мусулмон оламидаги айрим диний-экстремистик оқимлар ўз ғояларига қўшилмаган мусулмонларни, дунёвий ҳукуматларни асосий равишда мунофиқликда айблаб келмоқдалар. Ислом таълимотида кўра, имон инсон қалбида бўлиб, қалбни фақат Аллоҳ билади. Инсон бошқа инсоннинг имони, динга қай даражада эътиқод қилишини билишга қодир эмас.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 168 б.

МУСТАМЛАКАЧИЛИК – кучли давлатларнинг зўрлик билан эгалланган ёки таъсир доирасига олинган мамлакат ёки ҳудудни сиёсий ва иқтисодий мустақилликдан маҳрум этиб, ўзига бўйсундириш, қарам қилиш ғояси асосидаги ўзга халқ ёки мамлакатларни босиб олиш, талаш сиёсати. Тарихда мустамлакачилик империяларнинг вужудга келишига хизмат қилган.

Ўзбек халқи аввал Россия империяси, кейин собиқ совет империяси мустамлакачилиги даврларини бошидан кечирган. Ҳозир эришилган мустақилликни ҳар томонлама мустақамлаш, доимо хушёр ва огоҳ яшаш, миллий суверенитетни авайлаб-асраш давр талаби бўлиб қолмоқда. Чунки Ўзбекистон, унинг халқи ва бойликларини ўз таъсир доирасига олиш ёки қарам қилиб олиш каби мустамлакачилик кайфиятидаги айрим сиёсий кучлар ўзларининг ғараз мақсадлари йўлидаги яширин фаолиятларини давом эттириб келмоқда.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 224–225 б.

«МУСУЛМОН БИРОДАРЛАР» (араб. الإخوان المسلمون, ингл. Al-Ikhwaan Al-Muslimoon, бошқа тарқалган номлари – «Ихвончилар», «Қутбчилар») — халқаро диний-сиёсий уюшма. 1928 йил Мисрнинг Исмоилия шаҳрида қишлоқ ўқитувчиси Ҳасан ан-Банно томонидан асос солинган. Мутахассислар ташкилотнинг вужудга келишига Усманийлар халифалиги (империяси)нинг тугатилиши ва Буюк Британия Миср Араб Республикасининг ички ишларига аралаша

бошлаганини сабаб қилиб кўрсатадилар. Ташкилотнинг бош ғояси – босқичма-босқич мусулмонларни ягона халифалик давлатига бирлаштиришдан иборат. 1939 йилда «Мусулмон биродарлар» ўзини Қуръон ва суннани жамиятни ривожлантиришнинг ягона асоси сифатида кўрувчи сиёсий ташкилот сифатида эътироф этган.

«Мусулмон биродарлар» шаклланиш даврида фаол хайрия фаолияти билан шуғулланиш орқали аҳолининг кенг катламлари ичида тез тарқалган. Ташкилотнинг ҳар бир бўлинмасининг масжиди, мактаби ва спорт клуби бўлган. 1933 йил ташкилот маркази Қоҳирага кўчирилган. 1940-йилларнинг охирида «ихвончилар» сони турли араб мамлакатларида 500 мингдан ошган. Иккинчи жаҳон уруши даврида уюшманинг ҳарбий қаноти вужудга келган. 1948 йилдаги араб-исроил уруши даврида «Мусулмон биродарлар» ҳарбий ҳаракатлар кетаётган ҳудудга 10 мингта кўнгилли жангчиларни юборган.

Ташкилот террорчилик фаолиятини 1940-йилларнинг иккинчи ярмида бошлаган. Жумладан, жангарилар бош вазир Нукроши-пошшо ва Қоҳира полицияси бошлиғи Салим Зокийни ўлдирганлар. 1949 йил Ҳасан ал-Баннонинг ўзи ўлдирилган. 1954 йили Миср ҳукумати «Мусулмон биродарлар» ташкилоти фаолиятини ман этган. 1950 йилдан «ихвончилар»га собиқ адабиётшунос Сайид Қутб етакчилик қилган. У 1965 йилда ёзган «Йўлдаги белгилар» китобида араб жамиятини «жоҳилият»да айблаб, асл диндорлар жамиятдан ажралиб, алоҳида жамоалар тузишлари ҳамда жамиятни исломлаштириш учун қуролли жиҳод олиб боришлари лозим, деб ҳисоблаган. Сайид Қутб дунёвий ҳукумат ва ўзига қўшилмаган мусулмонларга нисбатан «такфир» қўллаган ҳолда фитнани ёқлаб чиққан. «Аллоҳ – мақсадимиз, пайғамбар – етакчимиз, Қуръон – конституциямиз, жиҳод – буюк орзуимиз» деган шиор илгари сурилган.

1964 йили амнистия билан озодликка чиққан Мисрдаги «ихвончилар» томонидан қатор террорчилик ҳаракатлари, жумладан, президент Жамол Абдул Носирга суиқасдлар уюштирилиши оқибатида, ташкилот яна тазйиққа учраган. 1966 йил Сайид Қутб қапл қилинган. 70–80-йилларда Мисрда диний уюшма сифатида очиқ фаолият юритган «ихвончилар»нинг жамиятдаги таъсири кенгайиб борган. Миср ҳукумати 1978 йилдаги Кемп-Дэвид ва 1979 йилдаги Вашингтон шартномалари асосида Исроил билан сулҳ тузгандан сўнг уюшма ҳокимиятга нисбатан мурасасиз муҳолифатчилик позициясига ўтди.

Ушбу йилларда «Мусулмон биродарлар»нинг Суриядаги бўлинмаси ўта фаоллашган. Унинг жанговар қаноти 1970-йилларнинг охири, 1980-йилларнинг бошида қатор террористик ҳаракатлар амалга ошириб, 1982 йил Хомс шаҳрида қуроли исён кўтарган. Кўзғолон ҳукумат томонидан бостирилган. Шунингдек, 1980-йилларда ташкилот Афғонистонда совет кўшинларига қарши жангларда иштирок этиш учун жангарилар етказиб бериш билан шуғулланган.

1984 йилдан буён уюшма аъзолари мустакил номзодлар сифатида ва рўйхатдан ўтган партиялар орқали парламент сайловларида иштирок этишни бошлаган. 2005 йилги сайловда «ихвончилар» парламентда 88 та жой олган. 2010 йилги сайловларда эса нисбатан кам овоз олган ташкилот иккинчи босқич сайловларини бойкот қилган. 2011 йил декабрь ойида Хусни Муборак ҳокимиятдан кетгандан сўнг ўтказилган парламент сайловларида «Мусулмон биродарлар» ташкилоти томонидан тузилган «Озодлик ва адолат партияси»га сайловчиларнинг 40 фоизи овоз берди. 2012 йил июнь ойида ўтказилган президент сайловларида эса ташкилот вакили Муҳаммад Мурсий ғолиб чиқди.

Муҳаммад Мурсий давлат бошқарувида дунёвийлик тарафдори бўлган ҳарбийларнинг мавқеини пасайтиришга ҳаракат қилди. У конституциянинг янги лойиҳасини ишлаб чиқиб, ҳарбийлар устидан Миллий хавфсизлик кенгаши назоратини ўрнатмоқчи бўлди. Айни вақтда, ўзининг ваколатларини кенгайтириш бўйича қарор чиқарди. Ушбу ҳаракатлар Мисрдаги ҳукм сураётган чуқур иқтисодий инқироз билан қўшилиб, оммавий норозиликларни келтириб чиқарди. 2013 йил 3 июль куни ҳарбийлар Муҳаммад Мурсийни ҳокимиятдан четлатиб, қамоққа олдилар. Аҳолининг аксарият қисми буни қўллаб-қувватлади. Бунга жавобан «Мусулмон биродарлар» томонидан бошланган ғалаёнларда мингдан зиёд фуқаролар ҳалок бўлди. 2013 йилнинг 20 август куни Миср «Мусулмон биродарлари» етакчиси Муҳаммад Бади бошчилигидаги бир гуруҳ фаоллари қамоққа олинди. Партияга вақтинча етакчи этиб Махмуд Эззат тайинланди. 2013 йилнинг ноябрь ойида Муҳаммад Мурсий ва «Мусулмон биродарлар» ташкилотининг 14 нафар етакчиси устидан суд жараёнлари бошланди. 2013 йилнинг декабрь ойида Миср ҳукумати «Мусулмон биродарлар» ташкилотини расман террорчилик ташкилоти деб эълон қилди ва унинг фаолиятини тақиқлади.

Маълумотларга кўра, «Мусулмон биродарлар» ташкилоти Европа, Америка, Осиё ва Африкада жойлашган 30 дан зиёд мамлакатларда

марказ ва бўлинмаларга эга. Европада «Ислом ташкилотларининг Европадаги федерацияси (Federation of Islamic Organizations in Europe)», «Германия ислом жамияти (Islamische Gemeinschaft Deutschland)», АКШ да «Муслумон талабалар уюшмаси (Muslim Student Association)», «Шимолий Америка ислом жамияти (Islamic Society of North America)» ва ҳ.к. ташкилотлар мавжуд.

Ташкилий жиҳатдан «Муслумон биродарлар» олий раҳбар (ал-муршид ал-‘амм), унинг ўринбосари, ташкилотнинг масъул вакили (парламент спикерига ўхшаган лавозим) ва 75 аъзодан иборат Маслаҳат кенгаши томонидан бошқарилади. Маслаҳат кенгаши бир йилда икки марта чақирилади. Доимий асосда 16 кишидан иборат раҳбарлик бюроси фаолият кўрсатади. Шунингдек, ғоявий раҳнамолар сифатида фатво берувчи «саид»лар ҳам мавжуд.

Куйи бўғин «амир» етакчилигидаги, 20 га яқин аъзони ўз ичига оладиган террорчилик амалиёти, тарғибот-ташвиқот ишлари, молиявий, моддий-техник таъминот каби соҳаларга ихтисослашган гуруҳлардан иборат. Бюро ушбу гуруҳларнинг фаолиятини «усар исломия» (ислом оилалари) деб аталувчи ўрта поғона тизим орқали мувофиқлаштириб туради.

Ташкилот аъзолари тўрт даражага: тайёргарлик ўтаётган, бироқ қасамёд қабул қилмаганлар – «мусоид (ёрдамчилар)», қасам ичган аъзолар – «мутаносиб (қўшилганлар)», фаолиятда бевосита иштирок этаётганлар – «амил (фаолият юритаётганлар)» ва ташкилот ўзагини ташкил этувчи раҳбарлар ва етакчилар – «мужоҳид (жиходчилар)»га бўлинади.

«Муслумон биродарлар»дан ажралиб чиқиб, ўз вақтида мустақил фаолият юритган ва юритаётган диний-экстремистик гуруҳлар қаторида «Жамоати исломия», «ал-Жиход», «ат-Такфир вал-Ҳижра», «Жундуллоҳ» (Миср), «Куролланган ислом гуруҳи», (Жазоир), «ҲАМАС», «Ислом жиҳоди», (Фаластин), «Жумаймана ал-Утейбий» (Саудия Арабистони) ва «Ҳизбут таҳрир ал-исломий» ташкилотларини қайд этиш мумкин.

Мутахассислар Сайид Кутбнинг асарлари ҳозирги вақтдаги террористик ташкилотлар, жумладан, «Ислом жиҳоди», «Ал-Қоида» ва ҳ.к. учун мафкуравий асос бўлиб хизмат қилади, деб ҳисоблайдилар. «Ал-Қоида»нинг ҳозирги раҳбари Айман аз-Завоҳирий ўз вақтида «ихвончилар» сафида бўлган.

2011 йил баҳоридан буён Сурияда давом этиб келаётган фуқаролар урушида маҳаллий «ихвончилар» муҳолифат кучлар қаторида фаол ҳаракат қилмоқдалар.

«Мусулмон биродарлар» ташкилоти Тожикистон (30.03.2006), Қозоғистон (15.03.2005) ва Россия (14.02.2003)да фаолияти ман этилган террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

М: 1. Саїт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Братья-мусульмане>. 2. Саїт «Lenta.ru». URL: <http://lenta.ru/lib/14163646/>. 3. Саїт «Inopressa.ru». URL: <http://www.inopressa.ru/article/21aug2013/lemonde/egypt1.html>. 4. Саїт «Национальный антитеррористический комитет», URL: <http://nac.gov.ru/document/832/edinyi-federalnyi-spisok-organizatsii-priznannykh-terroristicheskimi-verkhovnym-sudom-r.html>. 5. Саїт «Антитеррористический центр СНГ» URL: <http://www.cisatc.org/134/160/209>. 6. Саїт «Агентство Республики Казахстан по делам религий». URL: http://www.din.gov.kz/rus/press-služba/spisok-terroristicheskix_i_jek/. 7. Саїт «ИТАР-ТАСС». URL: <http://www.itar-tass.com/c1/940613.html>.

МУФТИЙ (араб. – фатво берувчи, диний масалаларда қарор чиқарувчи) – ислом динида суннийлик йўналишидаги олий мартабали уламо. Муфтий диний-ҳуқуқий масалаларни изоҳлаш, талқин этиш, шариатни татбиқ этиш масалаларини ҳал қилувчи ҳуқуққа эга. Муфтийнинг шаръий масалалардаги ҳулоса ва қарорлари фатволарда баён этилиб, мусулмонлар учун шаръий кўрсатма ҳисобланади. Илк бор махсус маслаҳатчи сифатида муфтий лавозими Мисрда халифа Умар (717–720) томонидан жорий қилинган.

Ўзбекистонда муфтий бир вақтнинг ўзида Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг раиси ҳисобланиб, Ўзбекистон мусулмонлари идораси Уламолар кенгашида беш йил муддатга сайланади.

М: *Ислам: Энциклопедический словарь*. – М.: Наука, 1991. – С. 177.

«МУҚАДДАС ИШОРА» (рус. «крестное знамение» – хочли ишора) – христианликда Исо Масиҳнинг хочга тортилгани ва хочнинг жонбахш кучини рамзий равишда англатувчи ҳаракат. VII асрда вужудга келган. Хочли ишора ўнг қўл билан навбатма-навбат пешонага, кўкракнинг ўртасига ва иккала елкага (православлар аввал ўнг елкага, католиклар – чап елкага) ҳаракатланишдан иборат. Православлар ушбу ҳаракатни учта бармоғи билан, католиклар очиқ қафт ва барча бармоқлар билан бажарадилар. Протестантлар хочли ишорани умуман бажармайдилар.

М : Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 252.

«МУҚАДДАС КИТОБЛАР» – жаҳонда кенг тарқалган динлар таълимотида худо сўзларидан иборат ёки унинг қудрати билан ёзилган деб илоҳийлаштирилган диний китоблар. Буддизмда Трипитака, ҳиндуизмда ведалар ва упанишадлар, христианликда Библия, иудаизмда Таврот ва Талмуд, конфуцийликда Унзин (беш китоб) ва Сишу (тўрт китоб), синтоизмда Кодзики (Ўтмиш ҳақида ёзувлар), даоизмда Даоцзан (Дао ҳақида таълимот), исломда Қуръон ана шундай китоблар ҳисобланади. «Муқаддас китоблар»нинг айримлари (Трипитака, Таврот, Инжил, Қуръон) фақат худо сўзлари деб эътиқод қилинса, бошқалари (яхудийлар ва христианлар Библиясига киритилган пайғамбарларнинг китоблари, солномалар, дуолар ва бошқалар) худонинг қудрати ва амри билан инсон дилига солиниши натижасида пайғамбарлар томонидан ёзилган деб саналади.

М : Ислом: справочник. – Т. : Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси, 1989. – 204 б.

МУҚАДДАС ТРОИЦА (русча «Святая Троица» – муқаддас учлик) – христиан таълимотининг асосий категорияларидан бири бўлиб, ушбу динда худо уч шахсиятдан: ота-худо, ўғил-худо ва муқаддас руҳдан иборат эканини англатади. Таълимотга кўра, худонинг ушбу уч шахси орасидаги муносабатлар диалектикаси яратилган дунё билан боғлиқ эмас саналади. Худода ушбу уч шахсият айнан бир хилда акс этади ҳамда улар тарқатадиган илоҳий куч ўхшаш, деб эътиқод қилинади. 325 йил Никея соборида ўғил-худо ота-худога тенг ва ота-худо билан бир хил моҳият-мазмунга эга (homoousios) деб қабул қилинган. 381 йил Константинопол соборида шундай нисбат муқаддас руҳга берилган.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 270–271. 2. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 443–444.

МУҲАММАД ИБН АБДУЛЛОҲ (570–632) – ислом таълимотида охирги пайғамбар ҳисобланади. Маккада курайш қабиласига мансуб хошимийлар оиласида дунёга келган. Ислом тарихига кўра, тахминан 40 ёшида Муҳаммад пайғамбарга Аллоҳдан мусулмонларнинг

муқаддас китоби – Куръон нозил бўла бошлаган. Муҳаммад пайғамбар ислом динини тарғиб қила бошлаган. Макка зодагонлари исломни қабул қилмай, мусулмонларга қаттиқ зуғум ўтказганлар. Тазйиклар айниқса ҳошимийлар уруғи етакчиси, Муҳаммад пайғамбарнинг амакиси бўлган Абу Толибнинг вафотидан кейин кучайган. Муҳаммад пайғамбар зулм остида қолган мусулмон жамоасининг бир қисмини Эфиопияга жўнатган. 622 йилнинг июлида эса ўзи қолган мусулмонлар билан Ясриб (кейинчалик Мадина)га кўчишга мажбур бўлган.

Мадинада ислом динининг асосий тамойиллари тўла шаклланган. Мусулмонлар ибодат уйлари – масжидлар қурганлар. Намоз ўқиш, рўза тутиш тартиби, мусулмонларнинг кундалик ҳаётини меъёрловчи қоидалар амалга татбиқ этила бошлаган. Мусулмон жамоаси мадиналиклар ва қўшни араб қабилалари ҳисобига кенгайиб, катта кучга айланган. Мусулмонлар ва маккаликлар орасида бир неча жанглар (624 й. – «Бадр жанги», 625 й. – «Уҳуд жанги», 626 й. – «Хандақ жанги» ва ҳ.к.) бўлиб ўтган. Айни вақтда, мусулмонлар Шимолий Арабистондаги Хайбар, Фадок каби йирик воҳаларни эгаллаганлар. Охир-оқибат Макка зодагонлари мурса қилишга мажбур бўлиб, 630 йили мусулмонлар Макка шаҳрини жангсиз эгаллаган. Муҳаммад пайғамбар Байтуллоҳ ичидаги барча бутларни ташқарига олиб чиқиб синдириб ташлаган.

Муҳаммад пайғамбар Мадинада яшаб қолган. 632 йили охири ҳаж амалини амалга оширган. 632 йилнинг тахминан июнь-июль ойларида Муҳаммад пайғамбар вафот этган ва Мадина шаҳрида дафн қилинган.

М : Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 178–180.

МЎМИН (араб. – эътиқод қилувчи, динга ишонувчи) – илк ислом даврида Мадина жамоаси аъзоси. Шаръий амалларни тўқис бажарувчи шахс эса, муслим деб аталган. Мўмин ва муслим луғавий жиҳатдан бир-биридан тафовут қилган. Кейинчалик улар бир мазмунда тушуниладиган бўлган. Суннийликда «қалбан ишонган» (ақд би-л-қалб), ўз имонини очиқ, барчага эълон қилиб (икрор), чин ният билан яхши, солиҳ амалларни қилувчи мўмин ҳисобланади. Оддий халқ тилида мўмин ювош одам маъносидан ишлатилади.

М : Ислам. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 178 б.

НАБИЙ (араб. – илоҳий хабар келтирувчи; форс. – пайғамбар). Барча динларда набий (пайғамбар) худонинг фармойишини инсонларга етказиб берувчи воситачи шахс сифатида тасаввур этилади, уларга ишониш диний ақидалардан бири ҳисобланади.

Ислом таълимотига кўра, махсус муқаддас китоб ва шариат нозил этилганлар расул, бир расулга ато этилган китоб ва шариатга амал қилишга буюрилган пайғамбарлар набий дейилади. Шунинг учун Муҳаммад пайғамбар ҳам расул, ҳам набий деб аталади. Муҳаммад пайғамбарга кадар ҳам набийлар бўлиб, ривоятларда уларнинг сони 124 мингга дейилади. Куръонда уларнинг 25 тасининг исми келтирилган. Муҳаммад пайғамбар набийларнинг энг охиргиси – «Хотам ан-набийин» (пайғамбарлар муҳри) ҳисобланади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 179 б.

НАМОЗ (форс; араб. – салот) – исломга хос, бажарилиши фарз ҳисобланган ибодат шакли. Ҳар куни беш маҳал (бомдод, пешин, аср, шом, хуфтон намози) ўқилади. Намознинг 20 га яқин тури маълум (хайит намози, жаноза намози ва бошқалар). Намоз Куръон оятларини ва бошқа белгиланган дуоларни ўқиш, тик туриш, рукуъ, сажда, тиз чўқиш, ўтириш каби ҳаракатлар билан қўшиб адо этилади, намозни ҳар қандай тоза жойда, жойнамозда, у бўлмаса тоза уст кийими устида ўқиш мумкин деб ҳисобланади. Жума ва ҳайит кунларида диндорларга намозни масжидда ўқиш тавсия этилган. Намоз ўқиш илк ислом даврида киритилган.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 182 б.

НОҚОНУНИЙ ҚУРОЛЛИ ТУЗИЛМАЛАР – фаолияти амалдаги қонунларда кўзда тутилмаган, муайян бошқарув тизими, жангарилар ва қурол-яроққа эга ҳарбийлашган тузилмалар.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

«ОММАВИЙ МАДАНИЯТ» – тижорат мақсадида ва оммавий истеъмол учун, паст ва ўртача дидга мўлжалланган, мазмун ва шакл жиҳатидан бир андозага туширилган ҳолда турли жанрдаги ижодий асарлар (кино, мусиқа, адабиёт, мода ва ҳ.к.) ёрдамида ташвиқот қилинаётган маданий қадриятлар тизимини англатади.

«Оммавий маданият»ни асло халқ маданияти билан адаштирмаслик керак. Халқ маданияти муайян миллатнинг узок тарихга эга кадриятлари, маънавияти, урф-одат, анъаналари ва орзу-мақсадлари асосида шаклланади. Шунингдек, оммабоп, барча учун тушунарли шаклда тайёрланган, одамларни инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорликка ундовчи асарларни «оммавий маданият» унсурларига киритмаслик лозим.

«Оммавий маданият» XX асрнинг иккинчи ярмида шаклланган ижтимоий феномен ҳисобланади. Етакчи Ғарб мамлакатларида бир андозага келтирилган, эстетик ва маънавий-маданий эҳтиёжлари нисбатан тор одамга мўлжалланган ижодий асар ёки буюмларни оммавий равишда ишлаб чиқариш тадбиркорликнинг бир турига айланган. Оммавий маданият бозор билан бевосита боғлиқ бўлиб, унинг қонунларига мувофиқ, доимий равишда фойда келтириши керак. Бунинг учун эса «конвейер» усулида «ижод» қилинаётган фильмлар, клиплар, кўшиқлар, китоблар, турли компьютер ўйинлари катта ҳажмда ва доимий равишда сотилиб туриши лозим. Шу сабабли, «оммавий маданият» жанридаги ижодий асарлар инсоннинг энг примитив, керак бўлса, биологик хис-туйғу ва инстинктларидан фойдаланишга асосланган бўлиб, ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарғиб этади.

«Оммавий маданият» жамиятнинг маданий ва эстетик талаблари савиясини пасайтиради. Маънавий-маданий кадриятлар тизими ва ижтимоий муносабатларда инсонпарварлик тамойилларини бузади. Хусусан, «оммавий маданият» истеъмолчилар, айниқса, ёшларнинг онги ва дунёқарашига телесериал, видеофильм, детектив, саргузашт асарлардаги бош қаҳрамонларнинг ичиши, чекиши, муштумзўрлиги, қонун ва жамиятда умумқабул қилинган ахлоқий меъёрларни менсимаслиги, ахлоқсизлиги билан ўта салбий таъсир ўтказиши. Тармоқли маркетинг, замонавий ахборот-коммуникация воситаларида кенг реклама олиб бориш орқали «оммавий маданият» унсурлари одамларнинг эҳтиёжи, кадриятлар тизими, фикр юргизиш (юрйтиш), фаолияти ва турмуш тарзига ўз таъсирини ўтказиб, инсонларни онгли мавжудотдан бор-йўғи «истеъмолчи»га айлантиришни мақсад қилади.

Ҳозир ёшларнинг муайян қисми «оммавий маданият»га хос фильм, кўшиқ ва клиплар, компьютер ўйинлари, мода таъсирига тушиб қолаётгани сир эмас. Шу нуқтаи назардан, ёшларни оила-

махалла-ўқув муассасаси тизимида улуғ аждодларимиз ўз даврида ишлаб чиққан комил инсоннинг ахлоқий мезонлари – ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибо ва иффат, оилани мукаддас деб билиш, ватанпарварлик каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар асосида тарбиялашни ҳаётий муҳим масалалардан бири сифатида қайд этиш лозим. Амалий жиҳатдан ушбу йўналишдаги ишлар фақат зўравонлик, ахлоқсизлик акс этган фильм, клипларни кўришни, компьютер ўйинлари ўйнашни ёки шу мазмундаги босма асарларни ўқишни ман этиш билан чегараланмаслиги, балки ёшларни комил инсон ахлоқини шакллантиришга хизмат этувчи ижодий асарлар билан таъминлаш, шахсий намуна бўлиш ҳамда ибрат бўладиган замонамиз қаҳрамонлари билан учрашувлар ташкил этиш каби усулларни қамраб олиши лозим. Токи ёшларимиз миллий ўзлигини, шу билан бирга, дунёни чуқур англайдиган, замон билан баробар қадам ташлайдиган инсонлар бўлиб етишсин.

М : *И. А. Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т. : «Маънавият», 2008. – 116–117 б. 2. Жуков В. Основы теории культуры. Сайт «Textb.net». URL: <http://textb.net/30/62.html>. 3. Сайт «Российская Академия Естественных наук». URL: <http://www.rae.ru/forum2012/232/384>. 4. Сайт «Библиотека Гумера». URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Shest/01.php.*

«ОПУС ДЕИ» (тўлиқ номи – рус. «Прелатура Святого креста и дела Бога», лот. *Prelatura della Santa Croce e Opus Dei*, кискяча лотин. «Opus Dei» – Худонинг иши) – католик черковининг ярим конспиратив фаолият юритадиган ордени. 1928 йилда Мария Эскрива де Балагер (1902–1975) исмли руҳоний Мадридда жамиятни католик черкови таълимоти асосида ислоҳ қилиш ғояси билан ташкил этган. Орден мафкураси 1930-йилларда унинг асосчиси томонидан ёзилган «Camino (Йўл)» асарида баён этилган. 2002 йилда Хосе-Мария Эскрив де Балагер Католик черкови авлиёлари қаторига киритилган. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг ташкилот Римга кўчган. 1950 йил «О.Д.» черковнинг расман Ватиканнинг орденлар фаолияти бўйича Конгрегациясига бўйсунувчи дунёвий ташкилоти мақомини олган. 1982 йили Рим папаси Иоанн Павел II ташкилотга шахсий прелатура мақомини берган. Унга кўра, орденнинг худудий тузилмалари маҳаллий католик епархияларга бўйсунмай, фақат орден марказидан бошқарилади. 1983 йилда эса католик ҳуқуқий кодексдан 2 асрдан амал қилиб келинган 2335-сонли

қоида – католикларга масон жамиятларига аъзо бўлиш ман этилганлиги бекор қилинган.

Ҳозир ташкилотнинг фаолияти Ватиканнинг молиявий фаолиятини назорат қилиш, хавфсизликни таъминлаш, стратегик режалаш ва йирик интеллектуал лойиҳаларни амалга оширишдан иборат. Тузилма сифатида «О.Д.» уч босқичли иерархияга эга. Орденнинг тўлақонли аъзолари (нумерарийлар) целибат ва сўзсиз итоатга асосланган қоидаларга бўйсунди. Яна икки тоифа аъзолар (агрегат ва супернумерарийлар) «апостолат» (тақводор дунёвий одам) ҳисобланади. 1942 йил 2 февралда Рим Папаси Пий XII нинг «Она черковнинг қармоғида (Provida Mater Ecclesiae)» номли махсус фармони билан дунёвий одамларни орденга қабул қилишни жорий қилган. Мазкур тоифага кирувчилар расман «О.Д.» билан боғлиқ бўлмаган ташкилотлар тузган ҳолда яширинча орденнинг манфаатларини илгари сурадилар.

Маълумотларга кўра, орденнинг биринчи тоифа аъзолари 85 минг киши, иккинчи ва учинчи тоифага кирувчилар билан бундан бир неча марта кўп. Ташкилот аъзолари рўйхати, молиявий фаолияти махфий саналади. Орденнинг «Хроника» номли нашри фақат нумерарийларга тарқатилади. 1994 йил 20 апрель кунидан орденга епископ Хавьер Эчеварриа раҳбарлик қилади. «О.Д.» 80 дан зиёд мамлакатларда 1650 дан зиёд марказларга эга. Орден таркибида 18 та университет бор. Ташкилот аъзолари 500 дан зиёд университетларда, 600 дан зиёд ОАВда, 52 та телерадиостанциялар, 38 та ахборот агентликлари, 12 та кинокомпанияларда ишлайдилар. Орден вакиллари қатор мамлакатларда ҳукумат таркибида, махсус хизматларда, йирик банк ва корпорацияларда раҳбар лавозимларда фаолият кўрсатадилар.

М: 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 224. 2. «Онус деи». Сайт «Мир религий». URL: <http://www.religio.ru/dosje/14/136.htm>3. О. Четверикова. Измена в Ватикане или заговор нан против христианства. URL: http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/1003982/Chetverikova_Olga_-_Izmena_v_Vatikane_ili_Zagovor_pap_protiv_hristianstva.html. 4. О. Четверикова. «Онус Деи» в России: политическая миссия? Сайт «Православный журнал «Благодатный Огонь». URL: <http://www.blagogon.ru/biblio/124/>

«ОТИНОЙИ», отин — Ўрта Осиёда диний мактабларда қизлар ўқитувчиси. Ҳозирги вақтда «отинойилар» норасмий ижтимоий

институт сифатида аёллар ўртасида диний маросимларни ўтказиб келмоқдалар.

Ҳозирги кунда аксарият «отинойилар»нинг махсус диний маълумотга эга бўлмай, аёлларга ислом таълимотига зид амалларни тарғиб этиш ҳолатлари ҳам кузатилмоқда. «Отинойилар»нинг аёллар билан алоҳида хонадонларда ноқонуний диний йиғилишлар ўтказиши, «хужра» очиб, диний сабоқ бериши қонунбузарлик, ҳуқуқий жавобгарликка олиб келиши мумкин.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 191 б.

ОХИРАТ (араб. – охирги кун, дунёнинг тугаш куни) — аксарият динларга хос бўлган Ердаги ҳаётнинг тугаши, охирги кун келиши, барча ўлганларнинг тирилиши, инсонларнинг сўроқ қилиниши, қилган яхшилик ва ёмонликлар ўлчаниб, инсон жаннатга ёки дўзахга жўнатилиши ҳақидаги ақидавий тасаввурлар.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 192 б.

ПАНИСЛОМИЗМ (қадим. грек. pan — «ҳамма», араб. islam – ислом) – диний-сиёсий мафкура. Асосида мусулмонларнинг ижтимоий келиб чиқиши, миллати, фуқаролигидан қатъи назар маънавий-руҳий жиҳатдан бир экани ва уларни сиёсий жиҳатдан олий диний раҳбар (халифа) қўли остида ягона давлатга бирлаштириш лозим экани ҳақидаги тасаввурлар ётади. Панисломчилар Муҳаммад пайғамбар қўли остида Арабистон яримороли, кейинчалик «хулофай рошидинлар» даврида Шимолий Африка ва Яқин Шарқнинг катта қисми ягона сиёсий-ҳудудий бошқаруви остида бирлашганини тарихий ибрат сифатида кўрадилар.

Мустамлакачилик даврида араб дунёсида панисломизм сиёсатининг кўзга кўринган тарғиботчиси Жамолиддин Афғоний бўлган. Панисломчилар мустамлакачиларга қарши фаол тарғибот олиб бориб, газеталар нашр қилганлар. Айни вақтда, панисломчилар исломни давр талабларига монанд ислоҳ қилишга интиланлар. Биринчи ва иккинчи жаҳон уруши орасида Қуддуснинг муфтийси Амин ал-Ҳусайн фашистлар Германияси ёрдамида мусулмонларни ягона халифаликка бирлаштириш ҳамда Буюк Британияни Яқин Шарқдаги, хусусан, Фаластиндаги мандат ҳудудларидан ҳайдаб чиқаришга ҳаракат қилган.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда панисломчилар ҳаракати араб дунёсида кенг кузатилган. Айниқса, Мисрда панисломизм ғояларига асосланган «Мусулмон биродарлар» ташкилоти дунёвий ҳукуматга қарши кескин кураш олиб борган.

Панисломизм ғоялари муайян даражада «ислом бирдамлиги» ғояси шаклланишига назарий асос бўлган. Бугунги кунда ислом бирдамлиги ва ҳамкорлиги ғоялари халқаро микёсда Бутунжаҳон ислом конгресси (1926 й. тузилган), Исломи олами уюшмаси (1962) ва Исломи ҳамкорлик ташкилоти (1969) томонидан фаол тарғиб қилиб келинмоқда.

Шу билан бирга, панисломизм ғояларидан айрим ислом давлатлари бошқа мусулмон мамлакатларининг ички сиёсатига аралашиб ва турли диний-экстремистик оқимларни қўллаб-қувватлашни яшириш учун фойдаланадилар. Айни вақтда, ҳозирги кунда фаолият юритаётган диний-экстремистик оқимларнинг аксариятининг мафқурасида ҳам панисломизм ғоялари турли шакл ва кўринишларда акс этиб келмоқда.

М : 1. *Сайт «Википедия»*. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Панисламизм>. 2. *Сулайманова Ф. Эволюция понятия панисламизм. Вектор науки ТГУ. – № 4(18), 2011. – С. 121–122.*

ПАНТУРКИЗМ, пантуранизм – миллий-шовинистик мафқура. Асосида туркийзабон халқларнинг барчаси ягона миллат экани ҳамда улар Туркия бошчилигида ягона давлатга бирлашишлари зарурлиги ҳақидаги ғоя ётади. Пантуркизм тушунчаси «Турон замини» тушунчаси билан боғлиқ. Турон Эроннинг шимолидан Кавказга қадар кенг ҳудудни қамраб олган ҳудуд бўлиб, пантуркчилар томонидан урал-олтой тили оиласига кирувчи миллатларнинг тарихий юрти сифатида эътироф этилади.

Илк пантуркизм ғояларини Қримда жамоат арбоби Исмоил Гаспринский 1883 йилдан буён чоп эта бошлаган «Переводчикъ-Терджиманъ» газетасида илгари сурган. 1902 йилдан Қохирада «Турк» журнали нашр этилиб, пантуркизм панисломизмга альтернатив сифатида тарғиб қилинган. Пантуркизм қозонлик Юсуф Акчуриннинг «Och Tarzi Seyaset (Сиёсатнинг уч шакли)» (1904), озарбайжонлик Али Хусейнзоданинг «Turkuleshmek, Islamlashmak, Zamanlashmak (Туркийлаштириш, исломлаштириш, модернизация)» (1908), туркиялик Зиё Гёк-альпнинг «Туркизмнинг асосий тамойиллари» (1923) асарларида назарий-ғоявий жиҳатдан асослаб берилган.

Ўрта Осиёда 1917 йил воқеаларидан сўнг кечган фуқаролар уруши вақтида Усманийлар ҳукумати томонидан большевикларга қарши курашаётган айрим қуролли тузилмаларга пантуркизм ғояларини тарғиб қилиш ва уларга ёрдам кўрсатиш кузатирилган.

Туркия НАТО таркибига кирган вақтда АҚШ етакчилигидаги Ғарб ва социалистик лагер орасидаги «совуқ уруш» доирасида пантуркизм собиқ Совет Иттифоқининг Ўрта Осиё республикалари ва Озарбайжон мусулмонларига таъсир ўтказиш воситаси сифатида кўрилган.

Пантуркизм мафқураси туркийзабон халқлар истиқомат қилувчи мустақил давлатларнинг миллий суверенитетига қарши қаратилган экспансив ғояларни акс эттиргани сабабли хатарли ва бузғунчи ҳисобланади. Ҳозирги кунда айрим диний-сиёсий ҳаракатлар, жумладан, «Нурчилар» диний-экстремистик гуруҳининг мафқурасида муайян даражада пантуркизм ғоялари мавжуд.

М: Сайт «Викунедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Пантюркизм>.

ПАСТОР – Реформация давридан буён мавжуд бўлиб келаётган протестант конфессияларида диний ходимнинг номи. Протестантликда уламолар ва оддий диндорлар орасидаги тафовутга деярли тўлиқ барҳам берилганига қарамай, ибодатларни бошқариш, диний ваъз қилиш, Библияни тушунтириш каби ишларни бажарувчи шахсга эҳтиёж мавжудлиги учун пасторлар институти вужудга келган. Пасторлар уйланиши мумкин. Пасторларни тайёрловчи махсус диний билим юртлари мавжуд. Айрим протестант конфессияларда пастор лавозимини аёллар бажаради.

М: Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 378–379.

ПАСХА (Песах – қадим. яҳуд. – ёнидан ўтмоқ) – христианликдаги Исо Масихнинг вафот этиб, кейин қайта тирилиши билан боғлиқ энг катта диний байрам. Эски Аҳддаги – яҳудийларнинг пасха байрами – песах уларнинг аجدодлари Миср асирлигидан қутулганликлари шарафига нишонланади. «Ёнидан ўтмоқ» сўзининг ишлатилиши сабаби Эски Аҳдда («Чиқиш», 12:1-11) ёзилишича, Мисрдан кетишдан олдин барча яҳудийлар уйга кириш эшикларининг пештоқларига қурбонликка сўйилган кўзичоқнинг қонини сурганлар. Худонинг амри билан барча биринчи туғилган фарзандларни қириб ташлаш

учун ерга тушган «ўлим фариштаси» эшиклардаги белгини кўрганда кирмай, ёнидан ўтиб кетган.

Юҳанно (Иоанн) инжилида (Юҳанно. 18; 19) Исо Масих апостоллар билан пайшанба – 13 нисон (март-апрель) куни сирли окшом ўтказганлар, 14 нисон куни Исо Масих хочда ўлган ва яҳудийлар пасхасининг иккинчи куни тирилган, деб келтирилган. Грек тилида сўзловчи христиан илоҳиётчилари илк милодий асрларда пасха сўзини Исо Масихнинг хочда азобланганига ишора қилиб, қадимги грек тилидаги *πάσχευε* – «азобланмок» сўзи билан ҳам боғлаганлар.

Черков томонидан милодий I асрдан пасхани 14 нисон кунидан кейинги биринчи якшанбада нишонлаш расм (одат) қилинган. Пасхадан аввал христианлар пост тутадилар. Пасха кунини аниқ белгилаш учун 325 йили I Умумжаҳон Никея соборида қабул қилинган махсус жадвал (пасхалия) дан фойдаланилади. Ҳозир православлар черков ишларида юлиан календаридан, католиклар эса григориан календаридан фойдаланишлари сабабли уларнинг пасхани нишонлаш куни тўғри келмасликлари мумкин. Кўпчилик протестант черковлар пасхани католиклар билан бир кунда тантана қиладилар.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 231–232. 2. Словарь религии: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 379–380.

ПРОЗЕЛИТИЗМ (грек. «prosehtos» – янги эътиқодни қабул қилган одам) – муайян дин вакиллари томонидан бошқа динга эътиқод қилувчилар ёки даҳрийларни ўз динига киритишга қаратилган ҳаракатлар ҳисобланади. Прозелит (proselitos) атамаси Библиянинг Эски Аҳд қисмида узоқ вақт хорижий юртда яшаган одамга нисбатан ишлатилган. Янги Аҳдда эса прозелит сифатида миллати яҳудий бўлмаган, лекин яҳудийлик динини қабул қилганлар эътироф этилган («Ҳаворийлар фаолияти», 2:11, 6:5, 13:43).

Прозелитизм атамаси XVII асрда француз тилида пайдо бўлиб, бир одамнинг иккинчи одамга ҳийла, найранг билан таъсир ўтказишини англатувчи салбий маъно касб этди.

Ҳозирги вақтда христианликда кўпроқ протестант ва католик миссионерлари томонидан прозелитизм ва миссионерлик фаолияти амалга оширилмоқда. Ислом йўналишида фаол миссионерлик билан

шуғулланаётган гуруҳ сифатида «Таблиғчилар» жамоасини қайд этиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунининг 5-моддасига мувофиқ, бир диний конфессиядаги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хагги-ҳаракатлар (прозелитизм), шунингдек бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилади.

М : Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 396.

РАНГЛИ ИНҚИЛОБЛАР – сиёсатшуносликда умумий тарзда амалдаги ҳокимиятни ҳарбий куч ишлагмасдан ағдариб ташлаш тушунилади. Амалда рангли инқилоблар хориждан бошқариб туриладиган нодавлат ташкилотларининг қўллаб-қувватлаши орқали оммавий норозилик ҳаракатларини келтириб чиқариш орқали амалдаги ҳукуматни ҳокимиятдан четлатиш тарзида амалга оширилади. Рангли инқилоблар муайян бир мамлакатда айрим йирик давлатларнинг манфаатларини рўёбга чиқаришга хизмат қилувчи, деструктив муҳолифат кучларни ҳокимиятга келтириш учун ташкил этилади. Хорижий давлат ёки давлатлар рангли инқилобни режалаштириш, ташкил этиш ва маблағ билан таъминлашда фаол иштирок этадилар. Сиёсатшуносларнинг аксарияти XX асрнинг охири, XXI асрнинг бошида рангли инқилоб йўли билан МДХ ва Шарқий Европа худудидаги қатор давлатлар, жумладан, Чехословакия (1989), Югославия (2000), Сербия (2003), Грузия (2003), Украина (2004), Қирғизистонда (2005) сиёсий ҳокимиятнинг ўзгариши рангли инқилоб йўли билан амалга ошган, деб ҳисоблайдилар.

Рангли инқилоб жамиятда сунъий равишда «инқилобий вазият» юзага келтириш билан классик инқилоблардан фарқ қилади. Рангли инқилоблар «ҳукумат ноқонуний» экани ҳақидаги уйдирмани яратиш ва тарқатиш, алоҳида муҳолиф гуруҳларни ҳукуматга қарши ягона ҳаракатга бирлаштириш, давлат органларини обрўсизлантириш, оммавий кўча норозилик ҳаракатларини амалга ошириш каби босқичларда амалга оширилади. Рангли инқилобнинг хатарли жиҳатлари сифатида куйидагиларни қайд этиш мумкин:

– чуқур сиёсий ва иқтисодий таназулга юз тутган, ижтимоий адолатсизлик ва фуқароларнинг амалдаги ҳокимиятдан норозилиги

энг юқори даражага етган мамлакатларда эмас, балки табиий бойликлари, геостратегик жойлашуви, геосиёсий аҳамияти нуқтаи назаридан айрим етакчи давлатларнинг назарига тушган ҳудудларда амалга оширилади;

– муҳолифат конструктив ғояга эга бўлмай, жамиятга янги, пухта ишланган, ушбу жамиятнинг барча қатламлари ҳаётий манфаатларини қамраб олувчи, объектив воқеликка асосланган ижтимоий-сиёсий тараққиёт йўли-дастурини таклиф этмайди, балки ҳокимиятни эгаллагач, ҳомийларининг манфаатларига мос сиёсат юритади холос;

– замонавий ахборот, пиар ва флешмоб* технологиялар, тармоқли маркетинг воситаларида охириги вақтга қадар вазият барқарор бўлиб турган давлатда тарихан қисқа давр ичида қонуний сайланган ҳукуматни ҳокимиятдан кетишга мажбур қиладиган мураккаб ижтимоий-сиёсий вазият вужудга келтирилади. Ушбу фаолиятда Интернет тармоғи алоҳида ўрин тутди. Хусусан, «YouTube», «Flickr» каби сайтларда ҳукуматнинг фаолиятини обрўсизлантирувчи сохта видероликлар тарқатилади. «Facebook», «Twitter» каби ижтимоий сайтлар оломонни тўплаш ва йўналтиришда ишлатилади. Хорижий «инсон ҳуқуқи ҳимоячилари» сайтлари иғво маълумотларни тарқатиш ҳажмини кенгайтиради ва ҳ.к.;

– ташқи кучлар ҳокимиятга олиб келинаётганларга ташкилий, молиявий, ахборот-тарғибот йўналишларида кўмак бериш билан чекланиб қолмай, гўёки «юмшоқ куч» сифатида қонуний ҳукуматга сиёсий ва иқтисодий дастаклар орқали ошқора тазйиқ ўтказишга ҳаракат қилади. Одатда рангли инқилоблар сайлов ёки қайта сайловлар вақтида амалга оширилиб, ташқи кучлар «олий ҳакам» сифатида сайлов натижаларини тан олиш ёки олмаслик билан вазиятга таъсир ўтказишга интиладилар;

– асосий куч – ёшларни уюштирувчи ҳаракатларнинг раҳбарлари ва фаоллари хорижий нодавлат ташкилотлари томонидан махсус тайёрланади. Бундай ҳаракатлар мисолида «Отпор» (Югославия), «Кмара (Етар)» (Грузия), «Пора (Етар)» (Украина), «Ҳох!» (Озарбайжон), «Кифайя (Етар)» (Миср) ташкилотларини кўрсатиш мумкин. Хусусан, Германиянинг «Шпигель» журналида 1999 йили «Демократияни қўллаб-қувватлаш миллий жамғармаси (NED)» ва бошқа АҚШ ННТлари «Отпор» ташкилотига 40 млн. доллар миқдорида маблағ бергани ва Будапештда семинарлар ташкил этилгани, «Фридом

Хаус» ташкилоти эса 5 минг нусхада Бостон институти профессори Ж.Шарпнинг «Қаршилик кўрсатишнинг куч ишлатмасликка асосланган усуллари» қўлланмаси билан таъминлагани ёзилган.

Алоҳида эътибор берилиши лозим бўлган омил шундан иборатки, рангли инқилобларда ҳарбий куч ишлатилмаслиги даъво қилинсада, амалда ижтимоий беқарорлик ва кўп сонли қурбонлар келтириб чиқарадиган кўплаб усуллар қўлланилади. Масалан, рангли инқилоблар ўтказишга «ихтисослашган» марказларнинг энг оммавий назарий қўлланмаларидан бири ҳисобланган Ж.Шарпнинг «Қаршилик кўрсатишнинг куч ишлатмасликка асосланган усуллари» китобида юқоридаги каби 198 услуб қайд этилган. Улар қаторида солиқ тўлашдан бош тортиш (90-банд), ҳукуматга қаршилик кўрсатишга даъват қилиш (122), ҳарбий хизмат ўташдан бош тортиш (122), сохта ҳужжатлар тайёрлаш (140), исён (148), жараёнга ўзини тўла бахш этиш (ўзини ёқиб юбориш, сувга ташлаш) (158), ҳудудларни (майдон, ташкилот бинолари ва ҳ.к.) эгаллаб олиш (173), сохта пул тайёрлаш (185), қимматбаҳо буюмларни эгаллаб олиш (187) каби қонун устувор бўлган барча мамлакатларда жиноят саналадиган хатти-ҳаракатлар кўрсатилган.

Ўзбекистон халқини бундай таҳдидлардан асраш барча фуқаролар, айниқса, ёшлардан бугунги кунда умумбашарий даражада кечаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг асл моҳиятини чуқур англаб етиш ва холис баҳолаш, алдов ва макр билан ўз оиласи, жамияти ва давлатига қарши қўймоқчи бўлаётганларнинг хийлаларига учмаслик, ҳушёр ва огоҳ бўлиш, Ватанни ҳимоя қилиш борасидаги конституциявий бурчга содиқ бўлишни талаб қилади.

М : 1. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Цветная_революция. 2. Сайт «Свободная мысль». URL: <http://www.svom.info/entry/208-sekretiy-cvetnyh-revolucij-sovremennye-tehnologii/>. 3. Сайт «Inosmi.ru» URL: <http://www.inosmi.ru/world/20051207/224154.html>.

РЕИНКАРНАЦИЯ – айрим динлар, масалан, буддавийлик ва ҳиндуийлик таълимотидаги одам руҳининг бир танадан бошқасига кўчиб юриши ҳақидаги тасаввур. Унга кўра одамнинг руҳи нафақат бошқа одам, балки бошқа жонли мавжудотлар ва жонсиз буюмлар (дарахт, тош ва ҳ.к.) танасига кўчиб ўтиши мумкин.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 240.

РЎЗА – (форс. – рўза, кундузги иш, араб. «савм») – бирор нарсадан ўзини тийиш) – исломдаги бешта рукн (мажбурият)лардан бири. Ҳар

йили бир ой – Рамазон ойида тутилади. Рўза тутиш бомдод намози вақтидан куёш ботгунга қадар емаслик, ичмаслик, жинсий яқинлик қилмаслик, шунингдек, чакимчилик ва ғийбат қилмаслик, исломда ҳаром қилинган нарсаларга қарамаслик билан амалга оширилади.

Ислом таълимотида рўза соғлом, сафарда бўлмаган, балоғат ёшидаги мусулмонларга фарз қилинган. Ҳомиладор, эмизикли аёллар, сафарда юрганлар, оғир беморлар рўза тутмаслиги, кейин имкон туғилганда адо (қазо) этишларига рухсат берилган. Рўза тута олмайдиган қариялар, сурункали беморлар рўза ўрнига фидя садақаси (бир мухтожнинг бир бор қорнини тўйдириш) беришлари мумкин.

Рўза инсонни моддий ва маънавий жиҳатдан сабр-тоқатга ўргатгани боис, исломда рўза билан боғлиқ маросимлар, хусусан, ифторлик (рўзани очиш)ни камтарлик билан, кўр-кўроналикка йўл қўймаган ҳолда ўтказиш, дабдаба ўрнига мухтожларга хайрия ёрдам кўрсатиш савобли иш саналади.

Рўза тутиш одати қадимий динларда мавжуд бўлиб, ҳозирги кунда яҳудийлик, христианлик, буддавийлик каби динларда ҳам турли шаклларда диний амаллар таркибига киритилган.

М : Ислбм. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 200 б.

САКРАЛИЗАЦИЯ (лотин. «sacer» – муқаддас) ижтимоий ҳаётни, ижтимоий институтларни, ижтимоий онг ва алоқаларни, одамларнинг ҳаётий муносабатларини муайян дин таъсири ва доирасида талқин қилиш, баҳолаш тушунилади. Ғарбда сакрализация жараёнлари тарихан клерикализация (лотинчада «clericalis» – черковга оид) шаклида бўлиб, черков жамиятда ҳуқуқий ва сиёсий институт мавқеида бўлган. Мусулмон мамлакатларида сакрализация ислом таълимоти жамиятнинг барча соҳаларини мутлақ эгаллаши, ҳар қандай урф-одат, анъана, удумларга диний киёфа бериш ва жамиятни бошқариш ишларини ҳам илоҳийлаштиришда кузатилади.

Сакрализация оқибатида Ғарбда Жордано Бруно, Николай Коперник, Галилео Галилей, Шарқда Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек каби олимлар дунёвий илмларни ривожлантиришга уринганликлари учун дин пешволари томонидан таъқиб қилинганлар.

М : Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность: Учебное пособие. – М., 2003. С. 231.

САЛБ ЮРИШЛАРИ – ўрта асрларда католик черкови ҳомийлиги остида гўёки «муқаддас ерларни озод этиш» шиори остида Ғарбий

Европадан Шаркка амалга оширилган ҳарбий юришлар. Юриш қатнашчилари асосан рицарлар кийимларига қизил матодан хоч (салб) белгиси тикиб олганлари учун юриш қатнашчилари салибийлар, юришлар салб юришлари деб аталган. 1095 йилда Франциянинг Клерман шаҳридаги майдонда Рим напаси Урбан II даъвати билан 1096 йили бошланган. Салибийлар асосан камбағаллашган зодагонлар ҳамда ўрта ва қуйи тоифага кировчилардан таркиб топган. Бой зодагонлар эса фойда кўриш мақсадида юришларга ҳомийлик қилганлар.

Тарихда саккизта салб юришлари маълум бўлиб, улар 200 йил давом этган. Салибийлар забт этилган Фаластин ерларида Қуддус қироллигини ташкил этганлар. 1291 йили султон Бейбарснинг қўшини томонидан салибийларнинг сўнгги Сен-Жан д'Акр қалъаси эгалланиши билан интиҳосига етган.

Тарихчи мутахассислар ичида салб юришларини «ўрта аср христиан дунёсининг экспансионизми» ва «Европа колониализмининг дастлабки тажрибаси» деб баҳолаш мавжуд. Чунки салб юришлари муқаддас ғоялар билан ниқобланган бўлса-да, салибийлар томонидан босқинчилик мақсадида шаҳарлар талон-тарож қилингани ва ўта аёвсиз ваҳшийликлар содир этилгани ҳатто христиан манбаларида ҳам эътироф этилади. Хусусан, 1099 йили салибийлар биргина Қуддусда ўн мингга яқин мусулмонларни ўлдирган. 1199 йил Рим Папаси Иннокентий III ташаббуси билан амалга оширилган тўртинчи «салб юриши» қатнашчилари эса 1204 йили шарқий христианларнинг маркази – қадимги Константинополни вайрон қилиб, православ церковларини талаган. Шаҳар аҳолиси динидан қатъи назар қирғин қилинган.

Салб юришларининг фожиали тарихидан бири 1212 йилнинг баҳорида амалга ошган «болалар салб юриши» билан боғлиқ. Диний воизларнинг «фақат гуноҳсиз болалар муқаддас ерларни озод қила олади», деган сохта даъватларига учган минглаб француз ва немис болалари май ойида Мисрга жўнаб кетган. Уларнинг деярли ярми йўлда ва денгизни сузиб ўтишда ҳалок бўлган. Омон қолган болалар эса Мисрда куликка сотиб юборилган.

Салб юришлари католик церковининг вақтинча кучайиши ва молиявий жиҳатдан бойиши, унинг таркибида ҳарбий-диний орденлар тузилишига олиб келган бўлса-да, стратегик жиҳатдан христианлар ва мусулмонлар орасидаги ҳамда католиклар ва православлар орасидаги

муносабатларда ҳозирга қадар оқибатлари сезилиб келаётган чуқур зиддиятларни келтириб чиқарган.

М : 1. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Крестовые_походы. 2. С. И. Лучицкая. Крестовые походы. Сайт «История ордена Храма». URL: http://www.home-edu.ru/user/f/00000754/histbibliot8.06.05/krestovie_pohodi/Untitled-3.htm. 3. И. Кривушин. Крестовые походы. Сайт «Krugosvet.ru». URL: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/KRESTOVIE_POHODI.html?page=0,3.

СЕКТА (лотин. secta – фикрлаш, фаолият, ҳаёт, йўналиш шакли) – диний уюшма турларидан бири бўлиб, аввал шаклланган диний йўналишдан ажралиб чиққан мухалиф оқим. Секта одатда муайян дин ичидан ушбу диннинг таълимотига, ташкилий тузилиши ва бошқа жиҳатларидан норози бўлиб чиққан шахслар томонидан ташкил этилади. Аксарият секталар учун ўз таълимоти фавқулудда алоҳида аҳамиятга эга экани, буюк миссияни бажараётганликларини даъво қилиш, таълимотини ўзи ажралиб чиққан диний йўналишга нисбатан қарама-қарши қўйиш, радикаллик, бошқа диний йўналишлар билан алоқа қилмаслик, жамият билан муносабатларни чегаралаш, диний уламолар табақаси йўқ экани хос ҳисобланади. Сектада ўзи ажралиб чиққан диний йўналишнинг таълимоти, анъанаси, қадриятлар тизими, ибодат ва расм-русумларига муайян ўзгартиришлар киритилган бўлади. Диний раҳбарлик одатда харизматик етакчилар томонидан амалга оширилади. Секталарнинг аксарияти бошқа динларни асл ақидадан қайтганликда айблайди. Тарихий ривожланиш жараёнида диний секталарнинг айримлари йўқолиб кетган бўлса, бошқалари муайян диний конфессияга айланган. Кўпчилик секталар тоталитар шаклда бошқарилиб, секта аъзоларининг онги ва руҳияти доимий назорат остида бўлади.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 269. 2. Миронов О. Словарь религиозных терминов. – Воронеж : «Воронеж», 2002. – С. 34. 3. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 234. 4. Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 136 б.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯ (лотин. saecularis – дунёвий) – 1) диний талабларнинг ижтимоий институтлар ва муносабатлар, жамият ва

алоҳида фуқаролар ҳаётининг барча соҳаларидаги ҳукмронлигига барҳам бериш, давлат ва фуқаро, фуқаролар орасидаги дунёвийлик муносабатларини шакллантиришни назарда тутати. Диннинг таъсирини камайтириш у жамиятда бажарадиган функцияларнинг доирасини торайтириш, черков мулкини давлат ёки фуқаролар ихтиёрига ўтказиш, давлат-ҳуқуқий муносабатларда диний кўрсатмалардан асос олмаслик, диндан буткул ажратиб олиш, дунёвий давлат таълим тизимини жорий қилиш, дунёвий санъат, маънавиятни шакллантириш ва ҳоказолани назарда тутати. Ғарбда Реформация даврида бошланиб, XVIII асрга келиб барча мамлакатларда кенг тарқалган секуляризация фан ва техниканинг мислсиз тез ривожланиши учун асос бўлган. Муайян даражада Шарқ мамлакатларида секуляризация жараёни Ғарбга нисбатан кечикканлиги Ғарбдан технологик қолоқликка сабаб бўлган, дейиш мумкин.

Шу билан бирга, секуляризацияни динсизлик – атеизм (дахрийлик) билан тенглаштирмаслик керак. Дунёвийлик Ўзбекистонда Конституция ва «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонун билан кафолатлангани баробарида, дин жамиятнинг бирдамлик, тинчлик, эзгуликка ундовчи ва ахлоқий тарбия соҳасида муҳим аҳамиятга эга омил сифатида ўз ўрнини сақлаб қолади.

Бундан ташқари, секуляризацияни тор маъноларда черков мулкини дунёвий ҳукуматга топшириш, шунингдек, католик черкови таълимотида ҳаётини тўла черков ишига бағишлаган руҳонийларнинг дунёвий ҳаёт кечиришга ўтишини белгиловчи ҳужжатнинг қабул қилиниши ҳам тушунилади.

М : 1. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 234–235. 2. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 252–253. 3. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 421–422.

СИРЛИ МАРОСИМЛАР (рус. «таинство»), латин. «sacramentum» – сир, муқаддас) – христиан таълимотида диндорга худонинг алоҳида марҳамати бериладиган махсус диний маросимлар. Исо Масих томонидан жорий қилинган ҳисобланади. Православлик ва католицизмда XII–XIII асрлардан буён еттита сирли маросим

бор бўлиб, улар куйидагича талкин қилинади: 1) чўқинтириш (рус. крещение) – диндор ота-худо, ўғил-худо ва муқаддас руҳни чақирган ҳолда сувга ботириб олинганда (ёки сув сепилади) гуноҳлардан фориг бўлиб, маънавий қайта туғилади; 2) тавба қилиш (покаяние, исповедь) – диндор ўз руҳонийсига гуноҳларини айтиб тавба қилганда руҳоний уларни Исо Масих номидан кечиради; 3) миро мойи суриш (конфирмация, миропомазание) – диндорнинг руҳий-маънавий жиҳатдан чиниқтирувчи муқаддас руҳ инъомини беради; 4) никоҳ (брак) – диндорларнинг черков вакили олдида қасамёд қилиши уларга биргаликдаги ҳаёт, худо суйган фарзандларнинг туғилиши ва христиан тарбиясини олиш марҳаматини беради; 5) покланиш (евхаристия, причастие) диндор нон ва вино тановул қилиш орқали рамзан Исо Масихнинг жисми ва қонини ўз танасига қабул қилади; 6) руҳонийлик (священство) – диндор муайян диний рутба олаётган вақтда епископ унинг елкасига қўл қўйган ҳолда унга диний маросимларни ўтказиш ҳуқуқини узатади. Ушбу маросимни фақат епископ бажариши мумкин; 7) елей мойи суриш (елеосвящение) – руҳоний томонидан елей мойи сурилганда диндорнинг жисмоний ва руҳий-маънавий касаллари тузалади, тавба қилиб улгурмаган гуноҳлари кечирилади (католикда ушбу маросимнинг даволаш хусусияти инкор этилиб, фақат вафот этаётган шахсни тинчлантиришга хизмат қилади, деб эътиқод қилинади).

Сирли маросимлар диндор ҳаётида бир марта бажариладиган (чўқинтириш, миро мойи суриш, руҳонийлик) ватакрор бажариладиган (қолганлари), шунингдек, барча диндорлар учун мажбурий бўлмаган (никоҳ ва руҳонийлик) ва мажбурий (қолганлари) тоифаларга ажратилади. Маросимларни руҳонийлар бажариши, аниқ белгиланган тартиб асосида ижро этилиши, диндорнинг мос ички руҳий кайфияти шарт саналади. Католицизмда мавжуд «*Orus oragatum*» тамойилига мувофиқ, сирли маросимни ўтказувчи учун муқаддаслаштирилган матн ва ҳаракатлар тўғри бажарилиши учун етарли саналади.

Протестант черковларининг аксариятида сирли маросимлардан илк христианликдаги каби фақат чўқинтириш ва покланиш ўтказилиб, илоҳий инъом берувчи эмас, балки рамзий маросим сифатида қўрилади.

М: 1. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М., 2003. С. 72–73. 2. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению.

– М. : Гардарики, 2000. – С. 222–223, 261–262. 3. *Словарь религий : иудаизм, христианство, ислам / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 436–439.*

«СИРЛИ ОҚШОМ» (рус. «Вечера господня», «Тайная вечеря», лот. «сеп» – тушликдан кейинги овқатланиш) – христианликда Исо Масихнинг апостоллар билан сўнгги бор бирга нон ва вино тановул қилиб овқатланган оқшоми билан боғлиқ маросим. Ушбу оқшом Инжилда баён этилган (Матто. 26:26–29; Маркус, 14:22–25; Луко, 22:14–23) бўлиб, Исо Масих апостолларга христианликдаги сирли маросимлардан бири – покланиш (причащение)ни ўргатган. Сирли оқшом католик ва православликда фақат епископ ёки руҳоний бошчилигида ўтказилса ижобат бўлган ҳисобланади. Протестант конфессияларида эса исталган христиан конфессиясига мансуб одам билан ўтказиш мумкин.

М : Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб.: Питер, 2008. – С. 249–251.

СОБОР (лот. concillium – чақирик асосида йиғилиш) – христианликнинг католицизм ва православлик йўналишларида епархиялар, диоцезлар, орденлар, монастирлар ва бошқа диний ташкилотлар раҳбарларининг черков ва диний ҳаётга бағишланган йиғилиши. Маҳаллий черковларнинг олий раҳбарлари йиғилиши Умумжаҳон собори ҳисобланади. Умумжаҳон соборларида христианлик ақидаси, илоҳиёт бўйича концептуал масалалар кўрилади. Жумладан, 325 йили ўтказилган I Никея соборида арианлик бидъат сифатида қораланган, христиан дини эътиқоди баёни қабул қилинган ҳамда Пасха байрамини ўтказиш вақти белгиланган. IV Константинополь соборига қадар мазкур тадбирлар императорларнинг чақириғига мувофиқ ўтказилган. 1123 йилги биринчи Латеран соборидан бошлаб йиғин Рим Папасининг даъвати билан ташкил этиладиган бўлган.

Православлар ва протестантлар 325–787-йиллар оралигида бўлиб ўтган дастлабки етти Умумжаҳон соборлари, католик черкови эса 21 та собор қарорларини тан оладилар. Охирги собор – II Ватикан собори 1962 йилда ўтказилган бўлиб, католик черкови фаолиятини янги давр талабларига монанд ислоҳ қилиш масаласига бағишланган.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 256.

2. *Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб. : Питер, 2008. – С. 429.*

СОҒЛОМ МАФКУРА – умуминсонийликнинг устуворлиги тамойилига таянадиган, ижтимоий тараққиётни таъминловчи эзгу ва бунёдкор ғоялар тизими. Жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатадиган, одатда, унинг таназзули, ҳалокатига сабаб бўладиган фашизм, коммунизм, диний экстремизм каби носоғлом мафкура шаклларида фаркли ўлароқ, соғлом мафкура инсоният тараққиётини тезлаштиради, халқ фаровонлиги, Ватан равнақига имкон яратади.

М: Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 265 б.

СУВЕРЕНИТЕТ (французча «soverainite» – олий ҳокимият) – давлатнинг ички ва ташқи сиёсатдаги тўла мустақиллиги. Шарқда суверенитетнинг мазмун-моҳияти мустақиллик тушунчаси орқали ифодаланади. Истиқлол даврида Ўзбекистон суверен ҳуқуқларига тўла-тўқис эга бўлган мустақил мамлакат эканлигини намоён қилмоқда. Ўзбекистон Конституцияси 1-моддасига «Ўзбекистон – суверен демократик республика» эканлиги белгилаб қўйилган.

М: Миллий гоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiya», 2007. – 266 б.

СУННА (суннат расулуллоҳ, араб. – одат, анъана, хатти-ҳаракат тарзи) — ислом таълимотида мусулмонлар учун ибрат ҳисобланган Муҳаммад пайғамбарнинг сўзлари, қилган ишлари ва хатти-ҳаракатлари. Сунна ҳақидаги ривоятлар ҳадисларда (шиаларда – ахбор) берилган ва улар тўплам қилинган. Сунна исломда Куръондан кейинги, уни тўлдирувчи манба, ислом илоҳиёти ва шариатнинг иккинчи асоси сифатида эътироф этилади. Суннатни чуқур ўзлаштириш ислом ҳуқуқшуноси (фақиҳ) учун муҳим кўрсаткич ҳисобланади.

М: Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 214.

ТАКФИР (араб. تكفير – «куфр» – «инкор қилиш») – исломда одатда дин ва Аллоҳни тан олмасликда, диндан чиқишда, кофирликда айбланиш маъноларида ишлатилади. Ҳанафийлик мазҳабида имоннинг шартли яккаҳудоликка тил билан икром бўлиш (шаҳодат калимаси), калб билан тасдиқлаш ҳисобланади. Исломи таълимотига кўра, гуноҳ содир этган одам, агар қилган ишини ҳалол деб ҳисобламаса, у кофир бўлмайди.

«Таҳовий акидаси»да «Қибла аҳлидан бўлган бирор-бир мусулмонни гуноҳи туфайли кофир санамаймиз», дейилган.

Ислом мусулмон одамни кофирга чиқаришдан қайтаради. Жумладан, ҳадисда «Агар киши биродарига «эй кофир» деса, у сўз иккисидан бирига қайтади», дейилган. Аммо ҳозирги кунда турли диний-экстремистик гуруҳ аъзолари уларга эргашмаган мусулмонларни ва дунёвий ҳокимиятга нисбатан «кофир» деб асоссиз ҳукм чиқармоқдалар. Мутаассиблар шу йўл орқали ўзлари муҳолиф санаган одамларнинг жони ва молига тажовуз қилишни, давлатга қарши фитна қилишни шариат жихатидан «ҳалол» қилиб олишга, қотиллик ва босқинчилик фаолиятини оқлаб олишга ҳаракат қиладилар.

М: 1. Ислом маърифати: аслият ва талқин./Ўқув қўлланма/.– Т.: Тошкент ислом университети нашриёти, 2011. – 91–96 б.

ТАЪЛИМ, ФАН ВА МАДАНИЯТ МАСАЛАЛАРИ БЎЙИЧА ИСЛОМ ТАШКИЛОТИ (ISESCO, араб. المنظمة الإسلامية للتربية والعلوم والثقافة, ингл. International Islamic Organization for Education, Science and Culture) – ИХТ ҳузуридаги мустақил ташкилот. 1979 йили таъсис этилган, Низоми 1982 йил Таъсис Конференцияда (1982 йил, Фес шаҳри) қабул қилинган. Мазкур Низом 22 моддадан иборат бўлиб, унга Бош Конференциянинг махсус (1986 йил, Работ), тўртинчи (1991 йил, Работ), бешинчи (1994 йил, Дамашқ), олтинчи (1997 йил, Ар-Риёд) ҳамда тўққизинчи (2006 йил, ISESCOнинг доимий штаб-квартираси, Работ) сессияларида ўзгартиришлар киритилган. ISESCO фаолияти куйидагиларга қаратилган: таълим, фан, маданият ва коммуникация соҳаларида ташкилотга аъзо мамлакатлар ўртасида ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва кучайтириш, мазкур соҳаларни ислом цивилизацияси ютуқлари ва ислом кадриятлари доирасида ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш; инсонлар ўртасидаги ўзаро тушунмовчиликни бартараф қилиш, дунёда тинчлик ва барқарорликка ҳисса қўшиш; ислом ва ислом маданияти ҳақидаги тўғри тасавурларни шакллантириш, цивилизациялар, маданиятлар ва динлараро мулоқотни йўлга қўйиш, шу билан бирга, ислом цивилизацияси нуқтаи назарига мос равишда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари билан боғлиқ адолат ва тинчлик кадриятларини тарғибот қилиш бўйича ишлаш; ташкилотга аъзо давлатларнинг таълим тизимлари ўртасида алоқаларни ташкил этиш ишларини амалга ошириш ва ҳ.к. Қароргоҳи Работ (Марокаш)да жойлашган.

Ташкилотга ИХТнинг тўлиқ аъзоси бўлган давлатнинг тегишли меъёрий ҳужжатлар асосида ёзма равишдаги мурожаатидан сўнг аъзо бўлиши мумкин. 2013 йилнинг 1 сентябрь ҳолатига кўра, ташкилотга 50 та давлат аъзо бўлган.

ISESCO Бош конференция, Ижроия кенгаши ва Бош бошқармадан иборат. Бош конференция ташкилотга аъзо мамлакатлар ҳукуматлари томонидан тайинланадиган вакиллардан иборат. Бош конференция ҳар уч йилда бир марта сессияга йиғилади. Ижроия кенгаши ташкилотга аъзо ҳар бир давлатнинг таълим, фан, маданият ва коммуникация соҳаларидан хабардор биттадан вакилидан иборат. Бош бошқармага Бош конференция томонидан уч йиллик муддат билан сайланадиган Бош директор раҳбарлик қилади. Ижроия кенгаши таклифига кўра бу муддат икки марта узайтирилиши мумкин. Бош директор ISESCO маъмуриятининг бошлиғи саналади ва Бош конференция ҳамда Ижроия кенгашига ҳисобот беради.

ISESCO ташкилотига қарашли иккита минтақавий офис (Бирлашган Араб Амирликлари, Эрон), иккита ваколатхона (Франция, Комор ороллари), тўртта илмий марказ (Чад, Нигер, Гвинея, Малайзия) ва аудио-видео ва мультимедиа маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи учта минтақавий марказ (Сурия, Судан, Эрон) фаолият кўрсатмоқда. ISESCO томонидан турли давлатлардаги олий ўқув юрглари қошида араб тили, ислом цивилизацияси ҳамда инсон ҳуқуқлари бўйича тўққизта кафедра (Нидерландия, Озарбайжон, Миср, Саудия Арабистони, Нигер, Уганда, Франция, Судан, Покистон) ва битта бўлим (Россия) очилган. ISESCOнинг бюджети ташкилотга аъзо мамлакатларнинг аъзолик бадаллари асосида шаклланган. Умумий бюджетдан келиб чиқиб тўланадиган бадаллар миқдори аъзо давлатлар билан келишилган ҳолда турлича бўлиши мумкин.

ISESCO фаолиятида ҳар йили ислом маданиятининг араб дунёси, Осиё ва Африка китъалари бўйича пойтахтларини эълон қилиш ўзига хос анъанага айланиб бормоқда. 2004 йилнинг декабрь ойида Жазоир (Жазоир) шаҳрида бўлиб ўтган ИХТга аъзо мамлакатлар Маданият вазирларининг IV конференцияси қарорига биноан ҳамда ISESCOнинг таклифига кўра 2007 йилда Осиё минтақасидан Тошкент шаҳри ислом маданияти пойтахти сифатида танлаб олинган. 2007 йил 14-15 август кунлари ISESCO ва Ўзбекистон ҳамкорлигида

Тошкент, Самарқанд ва Бухоро шаҳарларида «Ўзбекистоннинг ислом цивилизациясига қўшган ҳиссаси» мавзуида халқаро илмий-амалий конференция ўтказилган.

ISESCO ташкилотининг расмий веб-сайтида (www.isesco.org.ma) берилган маълумотларга кўра, 2015–2024-йиллардаги ислом маданияти пойтахтлари рўйхати тасдиқланган бўлиб, 2020 йилда Осие минтақасидан Бухоро шаҳри ислом маданияти пойтахти сифатида танлаб олинган.

М: 1. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламская_организация_по_вопросам_образования,_науки_и_культуры. 2. Сайт ISESCO. URL: www.isesco.org.ma. 3. Сайт «Islamrf.ru». URL: <http://www.islamrf.ru/news/culture/organizations/25239/>

ТЕРРОРЧИЛИК ҲАРАКАТИ (террористик акция, акт) – алоҳида шахс ёки шахслар гуруҳи томонидан ҳукумат идораларини ўз талабларига мос сиёсий қарор қабул қилишга мажбур этиш мақсадида фуқароларнинг соғлиғи ва хавфсизлигига таҳдид солувчи, йирик иқтисодий зарар етказувчи ёки оммавий ваҳима келтириб чиқарувчи ҳаракатларнинг содир этилиши. Террорчилик ҳаракати давлат миқёсида ёки халқаро даражада аҳамиятга эга бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонунида террорчилик ҳаракатига қуйидаги ҳуқуқий таъриф берилган: террорчилик ҳаракати – гаровда ушлаб туриш учун шахсларни қўлга олиш ёки ушлаб туриш, давлат ёки жамоат арбобининг, аҳолининг миллий, этник, диний, бошқа гуруҳлари, чет эл давлатлари ва халқаро ташкилотлар вакиллариининг ҳаётига тажовуз қилиш, давлат ёки жамоат аҳамиятига молик объектларни босиб олиш, шикастлантириш, йўқ қилиш, портлатишлар, ўт қўйишлар, портлатиш қурилмаларини, радио-актив, биологик, портловчи, кимёвий, бошқа заҳарловчи моддаларни ишлатиш ёки ишлатиш билан қўрқитиш, ер усти, сув ва ҳаво транспорти воситаларини қўлга олиш, олиб қочиш, шикастлантириш, йўқ қилиш, аҳоли гавжум жойларда ва оммавий тadbирлар ўтказилаётганда ваҳима кўтариш ва тартибсизликлар келтириб чиқариш, аҳоли ҳаётига, соғлиғига, жисмоний ёки юридик шахслар мол-мулкига авариялар, техноген хусусиятли ҳалокатлар содир этиш йўли билан зарар етказиш ёки хавф туғдириш, таҳдидни ҳар қандай воситалар ва усуллар билан ёйиш тарзида террорчилик тусидаги жиноятларни, Ўзбекистон Республика-

си конун ҳужжатларида ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган нормаларида белгиланган террорчилик тусидаги бошқа ҳаракатларни содир этиш.

М : 1. Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни. 2. Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государственных участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ТЕРРОРИСТИК ГУРУҲ – икки ва ундан ортиқ шахсларнинг террорчилик ҳаракатлари содир этиш учун уюштириш натижасида вужудга келган жамоа. Террористик гуруҳ сон жиҳатдан кенгайиб ва мафкуравий жиҳатдан ривожланиб, дастурий ҳужжатлар қабул қилиш орқали террористик ташкилотга айланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонунда террорчилик гуруҳига олдиндан тил бириктириб террорчилик ҳаракатини содир этган, бундай ҳаракатга тайёргарлик кўрган ёки уни содир этишга суиқасд қилган шахслар гуруҳи, деб таъриф берилган.

М : 1. Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни. 2. Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государственных участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ТЕРРОРИСТИК ТАШКИЛОТ – террористик фаолият юритиш мақсадида тузилган ёки ўз фаолиятида терроризмдан фойдаланишни рад этмайдиган, таркиби барқарор бўлган уюшма. Террористик ташкилотнинг белгилари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: иерархик тузилма, ташкилотда аъзоларнинг муайян функцияларни бажаришга ихтисослашуви (ёлловчи, портловчи модда тайёрловчи, жангари ва ҳ.к.), низом ёки дастурий ҳужжатлар қабул қилинганлиги.

Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонунда террорчилик ташкилоти сифатида икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ёки террорчилик гуруҳларининг террорчилик фаолиятини амалга ошириш учун барқарор бирлашуви эътироф этилган.

М : 1. Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни. 2. Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями

экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ТЕРРОРИСТИК ТАҲДИД – муайян ҳудуд ёки объектдаги вазиятни характерлаб берувчи омиллар террорчилик ҳаракати амалга оширилиши хавфи реал мавжуд эканидан дарак бериши.

М : *Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>*

ТЕРРОРИСТИК ФАОЛИЯТ – террорчилик характеридаги жиноятларни содир этиш билан боғлиқ бўлган куйидаги жиноий қилмишлар билан боғлиқ фаолият:

– террористик ҳаракатни ташкил этиш, режалаштириш, тайёрлаш ва амалга ошириш;

– террористик ҳаракатни амалга оширишни тарғиб қилиш, террористик мақсадларда куч ишлатишга даъват қилиш;

– террористик мақсадларда ноқонуний ҳарбий тузилмалар ёки жиноий гуруҳларни ташкил этиш ёки уларнинг фаолиятида иштирок этиш;

– террорчиларни ёллаш, куроллантириш, тайёрлаш, улардан террорчилик ҳаракатларида фойдаланиш;

– террористик гуруҳ, ташкилот ва террорчиларни молиялаштириш;

– террористик ҳаракатни тайёрлаш ва содир этишга амалий ёрдам бериш.

Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ, террорчилик фаолияти – террорчилик ҳаракатини уюштириш, режалаштириш, тайёрлаш ва амалга оширишдан, террорчилик ҳаракатига ундашдан, террорчилик ташкилотини тузишдан, террорчиларни ёллаш, тайёрлаш ва куроллантиришдан, уларни молиялаштириш ва моддий-техника жиҳатидан таъминлашдан иборат бўлган фаолият ҳисобланади.

М : 1. *Ўзбекистон Республикаси «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни.* 2. *Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>*

ТОЛИБОН ҲАРАКАТИ (араб. طالبان, пушту. *د طالبانو اسلامي غورځنگ*, толиблар, мадраса ўқувчилари) – ультраконсерватив диний-сиёсий

ҳаракат. 1990-йилларнинг бошида Афғонистонда собиқ Совет Иттифоқи ҳарбий кучларига қарши тўқнашувларда иштирок этган пуштун миллатига мансуб жангарилар ва Покистоннинг Шимоли-ғарбий чегара вилоятида (2010 йилдан – Хайбар-Пахтунхва) жойлашган афғон қочқинларининг фарзандларига мўлжалланган мадраса ўқувчилари асосида шаклланган. Ҳаракат етакчиси афғонистонлик пуштун Муҳаммад Умар (1962 й.т.) ҳисобланади. Толибон раҳбарларининг кўпчилиги деобандия мадрасаларини тугатганлар.

Ҳаракат аъзоларининг асосий қисмини пуштунлар ташкил этади. Толибон ҳаракатининг низоми – «Лайеха» – пуштун қабиаларининг орномус кодекси саналадиган «Пуштунвали» асосида тайёрланган. У ислом таълимотини ультраконсерватив тарзда талқин этиш асосида ёзилган. Толибон ҳаракати пуштунларнинг «бадал» (ўч олиш), «мелмастия» (меҳмондорчилик, меҳмонни қабул қилиш, овқат ва жой бериш, уни муҳофаза қилиш), «ҳамсоя» (қўшни қабила билан ҳамкорлик, муҳофаза ёки маҳсулот эвазига муайян хизмат кўрсатиш) каби урф-одатларидан жангарилар ёллаш, яшириниш, биргалашиб ҳужум уюштириш каби йўналишларда самарали фойдаланиб келмоқдалар.

Ташкилотнинг бош мақсади – Афғонистон ва Покистон ҳудудида ислом амирлигини барпо этиш саналади. Маълумотларга кўра, Толибон вужудга келган вақтда Покистон томонидан қўллаб-қувватланган. 1994 йилда Толибон «тинчлик, тартиб ва қонунчиликни тиклаш, аҳолини қуролсизлантириш ва шариятни жорий қилиш» шиорлари остида Афғонистон президенти Бурҳониддин Раббонийга содиқ ҳукумат қўшинлари ва бошқа қуролли тузилмаларга қарши ҳарбий ҳаракатларни бошлаган. Толибон жангарилари оқ кийим ва қора салла кийиш билан ажралиб турган. Қандаҳор Толибоннинг марказига айланган. 1996 йилнинг мартида Муҳаммад Умар Афғонистон ислом амирлиги диний раҳбари, деб эълон қилинган. 1996 йили Толибон Қобулни эгаллаган. 2001 йилнинг октябрига қадар Толибон мамлакатнинг 90 фоиз ҳудудини ўз назоратига олган. Фақат мамлакатнинг шимолий ҳудудлари «Шимолий альянс» номи билан танилган маҳаллий ўзбек, тожик ва ҳазари миллатларига мансуб фуқаролардан иборат қуролли тузилмалар қўлида қолган.

Толибон ҳукуматида олий орган сифатида 40 кишилик Шўро, турли соҳалар бўйича вазирликлар ташкил этилган. Шариятга асосланган қонунчилик жорий қилинган. Жумладан, махсус

ҳарбийлашган хизмат – «шариат миршаблари» фуқароларнинг диний амалларни тўлақонли бажаришини назорат қилган. Толибон томонидан телевидение, мусиқа, театр, тасвирий санъат, Интернет, шахмат, спиртли ичимликлар, оқ пойабзал кийиш (оқ – Толибон ҳаракати ранги ҳисобланади) ман этилган. Эркакларга соқол кўйиш мажбурий ҳисобланган. Аёллар маҳрамсиз кўчада юриши, кизларнинг билим олиши ман этилган. Юзни тўсувчи ниқоб мажбурий саналган. 2001 йили мамлакатда аёл-кизларнинг фақат 1 фоизи мадрасаларда ўқиган. 2001 йил 26 февралда Муҳаммад Умар Афғонистондаги исломга қадар маданиятларга тегишли барча тарихий объектларни йўқ қилиш ҳақида буйруқ берган. Марг ойида толиблар Бамиан тоғида тошлардан ўйиб ишланган, III ва VI асрларга мансуб Будда ҳайкаллари портлатиб юборганлар.

1996 йилдан Толибон У.Лодин етакчилигидаги «Ал-Қоида» ташкилотига мамлакатда паноҳ берган. Толибон ва «Ал-Қоида» турли диний-экстремистик гуруҳлар билан ҳамкорликда Афғонистонда кенг тармоқланган жангарилар тайёрлаш инфраструктурасини ташкил этган. Тайёргарликдан ўтган жангарилар Кавказ, Марказий ва Жануби-Шарқий Осиё, Яқин Шарқ, Кашмир, Шимолий Африка каби ҳудудларда жойлашган мамлакатларга юборилган. Ҳаракатнинг молиявий манбасининг асосини гиёҳванд моддалар савдоси, контрабанда ташкил этган. Толиблар кўкнори етиштирувчиларга 10 фоиз, опиум ва бошқа гиёҳванд модда тайёрловчиларга 20 фоиз «солиқ» солганлар.

1996–2001-йилларда Афғонистонда (Афғонистон ислом амирлиги) ҳокимият тепасида турган. Ўша даврда Толибон ҳукумати Бирлашган Араб Амирликлари, Покистон ва Саудия Арабистони томонидан тан олинган.

2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан сўнг АҚШ маъмурияти Толибон ҳукуматига «Ал-Қоида» етакчиларини топшириш ҳақида шарт қўйган. Толибон раҳбарияти уни рад этган. Халқаро ҳарбий кучлар – ISAF томонидан «Шимолий альянс» билан ҳамкорликда аксилтеррористик операцияни бошлагандан сўнг, Толибон ҳаракати бошқа террористик гуруҳлар билан афғон-покистон чегарасидаги тоғли ҳудудларга чекинган.

Ташкилотнинг штаб-квартираси Белужистон вилоятининг пойтахти Кветтада жойлашган деб тахмин қилинади. Шунинг учун Толибон олий органи «Толибларнинг Кветта шўроси» (Quetta

Shura-e Taliban) деб ҳам номланади. Амалда сиёсий-ҳарбий ҳокимият кўпроқ «фронт шўролари» қўлида ҳисобланади. «Фронт шўролари» Афғонистонни фаолият ҳудудларига бўлиб олганлар: жануби-ғарбда «Герди-Жангал шўроси» (раҳбари – мулла Абдул Қаюм Зокир), шарқда «Мирамшоҳ шўроси» (Сирай ва Бадриддин Ҳаққоний) ҳамда жануби-шарқда «Пешавор шўроси» (Абдул Латиф Мансур). Асосий молиявий манбаларни гиёҳванд моддалар савдоси, тадбиркорларга солинган «солиқлар», шунингдек, Покистон ва араб мамлакатларидаги ҳомийлар томонидан бериладиган маблағлар ташкил этади.

2003 йилдан Толибон секин-аста фаоллашиб, партизан уруши олиб боришга ўтган. Ҳудкуш-террорчилик амалиёти кенг қўллана бошланган. Ҳозирга келиб эса, Толибон Афғонистоннинг кўп вилоятларида ўзларининг мавқеларини деярли тўлиқ қайта тикладилар.

Ушбу даврда покистонлик толибларнинг мустақил гуруҳлари шаклланган. 2000 йил ўрталарида улар Федерал бошқариладиган қабилалар ҳудудининг аксарият қисмида ҳокимиятни маҳаллий қабила етакчиларидан тортиб олиб, ўз назоратларини ўрнатганлар. 2006 йил 14 февраль куни Шимолий Вазиристон ҳудудида Вазиристон ислом амирлиғи барпо этилгани эълон қилинган. Ҳудудда шарият жорий қилинган. 2007 йил 17 декабрида Покистон толибон гуруҳлари бирлашиб, «Покистон толибон ҳаракати» (Tehrik-i-Taliban Pakistan, ТТП) тузилган. Ҳаракатга Жанубий Вазиристон аҳолисининг кўпчилигини ташкил қилувчи Мақсуд қабиласи етакчиси Байтулло Мақсуд раҳбар этиб тайинланган. ФАТА таркибидаги агентликлар, чегара минтақалар, шунингдек, Покистоннинг бошқа ҳудудларидан тайинланган вакиллардан иборат Шўро тузилган. ТТП Покистон ҳукуматини асосий душманларидан бири ҳисоблайди.

2009 йили ТТП ва пуштунларнинг Афғон-Покистон чегарасининг иккала томонида ҳам истиқомат қиладиган йирик Амадзай Вазир қабиласига мансуб икки Толибон гуруҳи – Мавлоно Назир (Вана) ва Ҳофиз Гул Баҳодир (Мироншоҳ) билан бирлашиб, «Мужоҳидларнинг бирлашган шўроси» (Shura Ittehadul Mujahideen) ни тузган. Бирлашган кучлар ёрдамида Мавлоно Файзулло (лақаби «Радио Мулла», ман этилган «Tehreek-e-Nafaz-e-Shariat-e-Mohammadi» ташкилот етакчиси) етакчилигида толиблар Шимоли-ғарбий чегара вилояти ҳудудидаги Сват водийсида диний бошқарувни жорий қилган. Ҳудудда маданият объектлари, мактаблар ёқиб юборилган. Мусиқа, кино ман этилган.

Кейинчалик Толибон отрядлари Покистон армиясига қарши бир неча йирик террористик ҳаракатлар содир этиб, Бунер округига ҳужум уюштирган. Шундан сўнг Покистон ҳарбий кучлари кенг қўламли операция ўтказиб, Сват ва Бунердан Толибонни ҳайдаб чиқарган. Айни вақтда Федерал бошқариладиган қабилалар ҳудудида Толибонга қарши контртеррористик операциялар авж олган. 2009 йилнинг августида Б.Мақсуд АҚШнинг дрон самолёти томонидан берилган зарба натижасида ўлдирилган. Унинг ўрнига Ҳакимулло Мақсуд тайинланган. 2013 йилнинг ноябрь ойида Ҳ.Мақсуд дрон ҳужуми вақти ўлдирилгандан сўнг ТТПга Мавлоно Файзулло раҳбар этиб сайланган.

Таъкидлаш жоизки, Толибон ҳаракати яхлит тизим бўлмай, унинг ичида қабилавий, сиёсий манфаатлардан келиб чиққан ички зиддият ва қарама-қаршиликлар мавжуд. 2011 йили ФАТА таркибидаги Қуррам қабила агентлиги ҳудудида фаолият юритувчи Ж.Ҳаққоний етакчилигидаги «Ҳаққоний тизими» номи билан аталувчи Толибон гуруҳи ТТПдан ажраб чиқиб, янги – «Техрике талибан ислами Пакистан» ташкилот тузганини эълон қилган. «Ҳаққоний тизими» асосини гильзойлар конфедерациясига кирувчи задран қабиласига мансуб пуштунлар ташкил этади. Ушбу қабила Афғонистонда Спера (Хост), Задран (Пактия) и Гаён (Пактика) ҳудудларида истиқомат қилади. Ташкилот Афғонистонда амалга оширилган энг йирик террорчилик ҳаракатларига жавобгар ҳисобланади. АҚШ доимий равишда Покистоннинг Идоралараро разведкасини (ISI) яширинча «Ҳаққоний тизими»ни қўллаб келишда айблайди.

Ҳозирги кунда афғон ва Покистон толибони Афғонистон ва Покистон ҳудудларида барқарорликни издан чиқаришга қаратилган фаол террористик ҳаракатларини олиб бормоқдалар. Бундан ташқари, айрим Толибон гуруҳлари Сурияда муҳолифат томонида туриб ҳукуматга қарши ҳарбий ҳаракатларда иштирок этмоқдалар. Мутахассислар томонидан 2010 йилда Толибон жангариларининг сони 27 мингга, деб баҳоланган. Толибоннинг асосий молиявий манбалари – рэкет, гиёҳванд моддалар савдоси, контрабанда буюмлар савдоси, ишончли шахслар бошқарувчи легал бизнес ҳисобланади. Террористик ҳаракатлар учун нафақат ҳукумат идоралари ва ҳарбий объектлар, балки шиалар ва Толибонга қўшилмаган суннийлар, мактаблар, масжидлар, черковлар, тиббиёт пунктлари, кинотеатрлар, аҳоли гавжум бўлган жойлар нишон бўлмоқда. Қурбонларнинг аксариятини оддий фуқаролар, шу жумладан,

аёллар ва болалар ташкил этади. Масалан, 2013 йилнинг июнь ойида Толибон жангарилари Афғонистоннинг Қандаҳор вилоятида 16 ва 10 ёшли икки болани жосусликда айблаб қатл қилганлар. 2013 йилнинг 22 сентябрь куни Покистоннинг Пешавор шаҳрида жойлашган «Барча авлиёлар» номли протестантлар черковида икки худкуш террорчи амалга оширган террористик ҳаракат оқибатида 80 дан зиёд одам ҳалок бўлган.

БМТ Хавфсизлик кенгаши томонидан Толибон ҳаракатига қарши қатор (1267, 1333, 1390, 1455, 1617) қарорлар қабул қилинган. 1999 йили Хавфсизлик кенгаши томонидан Толибон ҳаракати ва «Ал-Қоида»га қарши санкциялар қўллаш қўмитаси тузилган.

Шу билан бирга, 2014 йили Афғонистондан АҚШ етакчилигидаги тинчликни сақловчи иттифокчи кучларнинг чиқиби кетиши муносабати билан Афғонистон ҳукумати ва бошқа айрим мамлакатлар Толибон билан музокаралар олиб бориб, сулҳ орқали Афғонистонда тинчликни ўрнатишга ҳаракат қилмоқдалар. Шунингдек, 2013 йил май ойида Покистонда бўлиб ўтган парламент сайловларида «Мусулман лигаси (Н)» партияси ғолиб чиққанидан сўнг бош вазир этиб сайланган Навоз Шариф мамлакатдаги қуролли тўқнашувларга чек қўйиш мақсадида Толибон ҳаракати билан музокаралар олиб бориш ташаббуси билан чиққан.

Марказий Осиё республикалари учун Толибон ҳаракатининг таҳдиди ушбу ташкилотнинг «Туркистон ислом ҳаракати», «Ислом жиҳоди иттиҳоди» каби жиҳодий жамоалар билан яқин иттифокчи сифатида фаолият юритиши, мазкур гуруҳларга ҳар томонлама ёрдам бериб келаётганида намоён бўлмоқда. Толибон ҳаракати Тожикистон (30.03.2006), Қирғизистон (15.09.2006), Қозоғистон (15.03.2005), шунингдек, Россия (14.02.2003)да террорчилик ташкилотлари рўйхатиغا киритилган.

М : 1. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Талибан>. 2. Сайт «РИА Новости». URL: <http://ria.ru/spravka/20110523/378564224.html>. 3. Сайт «Lenta.ru», URL: <http://lenta.ru/lib/14162689/full.htm>. 3. Сайт «ПАТСШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1681. 4. Сайт ИЦ Agentura.Ru. URL: <http://www.agentura.ru/dossier/pakistan/taliban/>. 5. Сайт «Центразия.Ру». URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1314082200>. 6. Military Review, May-June 2008, pp 58–73, URL: http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/Taliban_organ_%20analysis_Military%20review_May-June%202008_2.pdf. 7.

Сайт «Constitutions.ru». URL: <http://constitutions.ru/archives/9107>. 8. Сайт «ТСН.ua». URL: <http://ru.tsn.ua/svit/taliiby-obezglavili-golovy-podrostkam-za-ostatki-edy-309270.html>. 9. Электронная газета «Коммерсант», 16.10.2013. 8. Сайт «ЦентрАзия», URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1383415380>.

УММА (араб., ўзбек тилида унинг «уммат» шакли тарқалган – маълум динга эътиқод қилувчилар жамоаси) – Муҳаммад пайғамбарга эргашган ва ислом динини қабул қилган кишилар жамоаси. Шу сабабли Муҳаммад уммати дейилганда ана шу жамоа аъзолари тушунилган. Ҳозир уммат умуман мусулмонлар жамоати мазмунида талқин этилади.

М : Исл. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 239 б.

УМРА – ислом таълимотида Куръон ояти ва Муҳаммад пайғамбар суннатлари билан анъанага айланган амал. Умрани йил давомида бажариш мумкин. Умранинг иккита фарзи бор: эҳром ва Каъбани тавоф қилиш. Бир киши Маккага борганда бир неча бор ўзи ва яқинларига умра қилиши мумкин. Бунинг учун кимга умра қилинаётган бўлса, ўша кишига ният қилиб эҳром кийилади.

М : Исл. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 241 б.

ФЛЕШМОБ (ингл. Flashmob – бир зумда оломон) – бир гуруҳ одамларнинг олдиндан келишган ҳолда бир ерга тўсатдан жам бўлиб, муайян тадбирни амалга ошириши ва тезликда тарқаб кетиши. Флешмоб тадбирлар одатда муайян ғоялар остида бирлашган ёшлар томонидан кўққисдан ўтказилади. Флешмоб-технологиялар экстремистик ва деструктив кучлар учун қуйидаги жиҳатлари билан жозибали саналади:

– флешмоб тадбирларни ташкил этиш ҳали кўпчилик давлатларда қонун йўли билан ман этилмаган;

– флешмоб тадбирларни юқори даражада яширин ташкил этиш ва ташкилотчиларнинг назардан четда қолиш имкони мавжудлиги;

– оломонга руҳий таъсир ўтказиш орқали оддий мақсадда ташкил этилган флешмоб тадбирни тартибсизликлар келтириб чиқаришга айлантириб юбориш мумкин экани;

– флешмоб тадбирларнинг асосий иштирокчиларини ҳали ҳаётий тажрибаси кам, қадриятлар тизими тўлиқ шаклланмаган ёшлар ташкил этиши, уларни алдов билан ноқонуний фаолиятга йўналтириш эҳтимоли баланд экани;

– ҳозирга келиб, флешмоб тадбирлар турли мамлакатларда тажрибадан ўтказилиб, оммавий тартибсизликлар келтириб чиқаришда синалган усуллардан бирига айлангани.

М: 1. Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат / масъул муҳаррир Абдулазиз Мансур /. – Тошкент : «Movarounnahr», 2013. 106-бет. 2. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Флешмоб>

ФИЛИОКВЕ (лотин. ўғилдан ҳам) – дастлаб маҳаллий католик черкови раҳбарларининг 3-Толед соборида (589 йили) тилга олинган ва 12-Толед соборида (681 йил) христианлик эътиқод баёнига киритилган қўшимча. Унга қўра, муқаддас рух худо-ота билан бир қаторда худо-ўғилдан ҳам таралади. 1045 йил католицизмда ақида сифатида қабул қилинган. Православлар филиоквени рад этади. Протестантлар Никея ва Константинополь Соборларида қабул қилинган эътиқод баёнларини тан олиб, филиокве масаласини муҳокама қилмайдилар.

М: Миронов О. Словарь религиозных терминов. – Воронеж : «Воронеж», 2002. – С. 39.

ХАЛИФА (араб. – кейин келувчи, ўринбосар, ноиб) – илк исломда жамоа ҳаётини шариат бўйича тартибга солиш ва бошқариш учун сайлаб қўйилган мусулмон жамоаси раҳбари. Муҳаммад пайгамбарнинг энг яқин сафдошлари Абу Бакр Сиддик, Умар ибн Хаттоб, Усмон ибн Аффон, Али ибн Абу Толиб дастлабки халифалар бўлган. Улар «хулафои рошидун», яъни тўғри йўлдан борувчи халифалар деб аталганлар. Али ибн Абу Толиб ва Муовия ўртасидаги кураш даврида мусулмон жамоасининг бўлиниши содир бўлган, Али ибн Абу Толиб тарафдорлари кейинчалик шиаликка асос солганлар. Улар мусулмон жамоасида ҳокимият фақат Али ибн Абу Толиб ва унинг авлодларига тегишли бўлиши лозим деб ҳисоблаганлар. Халифа унвонини шиалар тан олмайдилар. Али ибн Абу Толибни дастлаб қўллаб-қувватлаганлар ичидан ажраб чиққан хорижийлар халифани сайлаш тамойилини қатъий ҳимоя қилганлар. Суннийликни ташкил этган мусулмонлар жамоасининг аксарият қисми умавийлар сулоласидан бўлган халифаларни ёқлаб чиққан.

VIII асрлар ўртасида ҳокимият тепасига аббосийлар сулоласи келган. Кейинги даврларда халифалар кўпроқ мусулмонларнинг диний раҳбари сифатида қўрилиб, сиёсий ҳукумат амалда султонлар қўлига ўтган. XIII асрда Бағдод мўғуллар томонидан босиб олинган, халифа Қоҳирага қочган. XVI асрда турк султонлари ўзларини халифа

деб атай бошлаганлар. Ушбу ҳолат 1924 йилга қадар, яъни Усманийлар салтанати тугагунча давом этган.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 256 б. 2. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 213, 268.

ХОРИЖИЙЛАР (араб. – ажралиб чиққан, исёнчи) – исломдаги илк оқим тарафдорлари. Халифа Али ибн Абу Толиб билан умавийлар ўртасидаги кураш давомида 657 йилда вужудга келган. Тахт учун курашда Али ибн Абу Толиб Муовия тарафдорлари (умавийлар) билан музокара олиб боришга кўнган. Бу ҳол халифа Али ҳақиқий ворислик ҳуқуқига эга, деб ҳисоблаган тарафдорларининг ўртасида норозилик туғдирган. Кўшиннинг бир қисми Алини келишувчиликда айблаб, ундан ажралиб кетган ва кейинчалик Алига ҳам, умавийларга ҳам қарши кураш бошлаган.

Хорижийлар таълимотига кўра, халифа диний жамоа томонидан сайланади ва жамоага бўйсунди. Ҳар қандай такводор мусулмон халифа бўлиб сайланиши мумкин, хошимийлар авлодидан бўлиши шарт эмас. Агар халифа жамоа манфаатларини ҳимоя қилмаса, вазифасидан бўшатилиши ва қатл этилиши мумкин. Эътиқод амалий фаолият билан мустаҳкамланиши лозим. Хорижийлар ўзлари «диндан қайтган», деб эълон қилган сиёсий рақиблари ва уларнинг наздида эътиқод масаласида сусткаш бўлган оддий мусулмонларга нисбатан ўта мурасасиз бўлган. Оғир гуноҳ қилган мусулмонларни кофирга чиқариб, уларга қарши қуролли жиҳод олиб борганлар.

Кейинчалик хорижийлар азракийлар, ибодийлар, суфритлар каби бир неча гуруҳларга бўлиниб кетган. Умавий ва аббосий халифалар VII-IX асрларда хорижийларга қарши кескин кураш олиб борганлар. Хорижийлар халифаликдаги кўпгина кўзғолонлар (Зинжийлар кўзғолони, Абу Муслим кўзғолони ва ҳ.к.)да қатнашганлар. Ҳозир хорижийнинг ибодийлар фирқаси мағриб мамлакатларида (Жазоир, Ливия, Тунис ва ҳ.к.), Уммон ва Танзанияда учрайди.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 260 б. 2. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 260.

ХРИСТИАН БАЙРАМЛАРИ – христиан таълимотининг муҳим таркибий қисми. Христианлар учун аҳамиятли черков тантаналари, Библияда келтирилган ва бошқа тарихий воқеаларни

нишонлаш билан боғлиқ. Шартли равишда умумхристиан ва алоҳида конфессионал байрамларга бўлиш мумкин. Умумхристиан байрамлари христианликнинг илк асрларида жорий бўлган. Улар қаторида Пасха ва Рождество байрамларини қайд этиш мумкин.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 231.

ЦЕЛИБАТ – (лат. caelebs – уйланмаган) – христианликнинг айрим конфессияларида шарт ҳисобланган диний мотивлар билан уйланмаслик. Ушбу конфессиялардаги тасаввурларга кўра, уйланмаган одам Худо йўлига ўзини тўла-тўқис бахшида этиши мумкин. Католикларда целибат Папа Григорий VII томонидан тахминан 1015 ва 1020–1085-йиллар оралиғида киритилган ҳамда ҳозирги Каноник ҳуқуқ кодексида (Codex Iuris Canonici) қайд этилган. Православларда фақат монахлар (қора руҳонийлар) целибатга риоя этиб, оқ руҳонийлар оила қуришлари мумкин. Протестантларда руҳонийлар оила қуриши мумкин.

М : Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М : Гардарики, 2000. – С. 278–279.

ЧЕРКОВ – (грек. куриаκος – мансублик, куриос – ҳокимият; οικια – уй, εκκλησια – йиғин) – 1) диний уюшма турларидан бири бўлиб, ягона диний йўналиш асосида христианларни бирлаштирувчи ташкилот ҳисобланади. Масалан, Рим католик черкови, Православ черкови, Англикан черкови, Лютеран черкови ва ҳ.к. Черков христиан диний таълимотининг асосий ва иккиламчи ақидаларининг барчасини тўла-тўқис тан олади. Черков учун муайян доктринал диний таълимот, доимий анъаналарга риоя этиш, иерархия шаклидаги бошқарув, диний уламолар табақасининг мавжуд экани хос саналади. Черковлар одатда маҳаллий (муайян давлат ёки минтақа чегараларида бирлашган) ва бутунжаҳон (маҳаллий черковлар мажмуи) даражаларига бўлинади.

2) Тор маънода черков христиан диндорлари ибодат ва бошқа диний маросимларини ўтказадиган, меҳроб ва қавм учун жойга эга бўлган бинони англатади.

М : 1. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000. – С. 269. 2. Миронов О. Словарь религиозных терминов. – Воронеж : «Воронеж», 2002. – С. 40. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история

и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 240.

ЧЎҚИНТИРИШ – христианликдаги сирли маросимлардан бири. Гўдакларни ёки кагга ёшдагиларни сувга уч бор ботириб олиш ёки сув сепиш орқали амалга оширилади. Чўқинтиришда одам гуноҳлардан халос бўлади ва маънавий-рухий жиҳатдан қайта туғилган ҳисобланади. Христиан динини қабул қилган шахс (прозелит) нинг чўқинтирилиши мажбурий саналади.

М : Миронов О. Словарь религиозных терминов. – Воронеж : «Воронеж», 2002. – С. 39.

ШАРИАТ (араб. – тўғри йўл) – ислом таълимотида диний ҳуқуқ тизими. Соф ҳуқуқий масалалардан ташқари ахлоқий нормалар ва амалий диний талабларга ҳам қонун туси берилган. Ислом назариётчилари бир неча аср давомида шариат қонунларини ишлаб чиққанлар. Шариатга асос қилиб Куръон, сунна, кейинчалик ижмо ва қиёс олинган. Суннийлик ва шиалик шариат тизимида муайян тафовутлар бор. Суннийликда тўрттала мазҳабнинг, шиаликда эса жаъфария мазҳабининг ўзига хос ҳуқуқий тизимлари мавжуд. Шариатда давлат ҳуқуқи, мажбурият, мерос, жиноят, жазо, оила-никоҳ ҳуқуқлари, суд юритиш, васийлик каби кўрсатмалари берилган.

Ислом давлатларида оилавий – никоҳ, талок, нафақа каби масалаларда ва меросда шариатга тўлиқ ёки қисман амал қилинади. Мовароуннаҳр ҳанафийлик мазҳабининг марказларидан бўлиб, шу ерлик халқларнинг ҳуқуқий тизими шариат тамойиллари ва қоидалари асосида яратилган. Бурҳониддин Марғинонийнинг «Ҳидоя», Убайдуллоҳ ибн Масъуднинг «Мухтасар» сингари китоблари мусулмон давлатларида машҳур бўлган. Улар ўз асарларида айрим ҳуқуқий меъёрларни маҳаллий шароитга мослаштиришга интиланлар.

Мустақиллик даврида диндорлар намоз, рўза, ҳаж каби шаръий амалларни бемалол амалга ошириш имконига эга бўлдилар.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 267–268 б.

ШАРИАТ КАТЕГОРИЯЛАРИ – ислом таълимотида мусулмон одамнинг хатти-ҳаракатларининг шариатга кўра маъқулланиш ёки маъқулланмаслиги нуқтаи назаридан таснифланиши. Даставвал хатти-ҳаракатлар ҳалол ва ҳаромга ажратилган. Кейинчалик шариат

тўлиқ шаклланганидан сўнг бешта категория вужудга келган: фарз – бажарилиши қатъий мажбурий бўлган хатти-ҳаракатлар (Қуръонда кўрсатилган, ислом нуқтаи назарида Аллоҳ кўрсатмалари деб ҳисобланган диний эътиқод, маросим, урф-одат талаблари, ахлоқий ва ҳуқуқий нормалар); мандуб (суннат) – мажбурий эмас, лекин маъқул, лозим деб ҳисобланган; мубоҳ (жоиз) – ихтиёрий; макруҳ – номаъқул; ҳаром – қатъий равишда тақиқланган хатти-ҳаракатлар.

М : Ислам: Энциклопедический словарь.– М. : Наука, 1991. – С. 153, 158, 167, 252, 274.

ШАРҚИЙ ТУРКИСТОН ИСЛОМ ҲАРАКАТИ (ШТИҲ, бошқа номлари – Туркистон ислом партияси, Шарқий Туркистон ислом партияси, Шинжон ислом партияси, Аллоҳ партияси, Шимолий Туркистон халқлари инқилоб фронти) – халқаро террористик ташкилот. Таркибининг асосини уйғурлар ташкил этади. Ташкилот 1993 йилда тузилиб, тез парчаланиб кетган. 1997 йили Айса Махсум (Ҳасан Жундуллоҳ) исмли шахс етакчилигида қайта тикланган. 2003 йил декабрида Хитой Халқ Республикасининг Жамоат хавфсизлиги вазирлиги томонидан чоп этилган террористик ташкилотлар рўй-хатига киритилган.

Ташкилот аввал бош мақсад сифатида Шинжон-уйғур автоном районида (ШУАР) мустақил «Шимолий Туркистон ислом давлати» барпо этишни илгари сурган. 2003 йил А.Махсум Афғонистонда ўлдирилган. 2004–2005- йилларда ташкилот Туркистон ислом партияси сифатида қайта шаклланиб, «Ал-Қоида» низомини қабул қилган ҳамда халқаро миқёсдаги иддаоларини илгари сура бошлаган. Жумладан, 2013 йил февраль ойида ШТИҲнинг араб тилида чоп этилган «Исломиий Туркистон» онлайн-журналида асосий вазифалар сифатида гўёки Туркистонда мусулмонларни тўғри исломий йўлга солиш ва шарият жорий қилиш, минтақада ва бошқа ҳудудларда жиҳодий жамоалар билан ҳамкорлик қилиш ва кофирлар билан курашиш қайд этилган. ШТИҲнинг кўп йиллик собиқ етакчиси Абдул Шакур ал-Туркистоний «Ал-Қоида» ташкилотининг дала қўмондонларидан бири бўлиб, 2012 йили Покистон ҳудудида дрон ҳужуми вақтида ўлдирилган. Ҳозирги ҳарбий-сиёсий раҳбари номаълум.

Ташкилот ШУАР ҳудудида яширин бўлинмалар орқали кўпоровчилик ва тарғибот-ташвиқот ишлари олиб боради. «Ал-Қоида»,

Толибон ҳаракати, «Ўзбекистон ислом ҳаракати» билан мустаҳкам алоқаларга эга. Ташкилотнинг кўп сонли жангарилари Афғонистон ва Покистонда жанговор тайёргарликдан ўтган. Эвазига жангарилар ушбу ҳудудларда террорчилик ҳаракатларида фаол иштирок этиб келмоқда. Молиявий манбалари жиноий фаолият орқали топилган маблағлар, хайрия, «Ал-Қоида», Толибон ҳаракатидан бериладиган кўмак ва ҳ.к. ҳисобланади.

1999 йили ШТИХ жангарилари Ўзбекистон ва Қирғизистон ҳудудига Ўзбекистон ислом ҳаракати томонидан уюштирилган ҳужумларда иштирок этганлар. 1998–2000-йилларда ташкилот жангарилари Қирғизистон ҳудудида бир неча жиноят содир этганлар. Жумладан, маҳаллий уйғур жамоаси етакчиси ўлдирилган, ШУАР ҳукумат делегацияси аъзоларига суиқасд қилинган. 2006 йили Қозоғистонда ташкилотнинг 9 кишидан иборат жамоатининг фаолиятига чек қўйилган. 2011 йилнинг 30-31 июль кунлари Қашқарда ташкилотнинг бир неча жангарилари ШУАР ҳудудида жойлашган портлатиш, хитой (хан) миллатига мансуб фуқароларга ҳужум уюштириш усуллари билан қатор яқка тартибдаги террорчилик ҳаракатларини содир этганлар. Оқибатда 10дан зиёд фуқаро ҳалок бўлиб, 40дан ортиғи ярадор бўлган. 2011 йил 28 декабрда жангарилар Гум шаҳрида одамларни гаровга олган бўлса, 2012 йил 28 февраль куни Қашқарда террорчилик ҳаракати содир этганлар.

Умуман, ташкилот 162 одам ҳалок бўлган ва 400дан зиёди ярадор бўлган, 200дан ортиқ террорчилик ҳаракатларини амалга оширганини тан олган. 2007 йили ШТИХ жангариларининг сони 200 га яқин, деб баҳоланган.

ШТИХ фаолияти Марказий Осиё минтақаси учун, айниқса, Қозоғистон ва Қирғизистоннинг Хитой билан чегарадош ҳудудлари учун таҳдид ҳисобланади. Ташкилот Тожикистон (30.03.2006), Қирғизистон (21.11.2003), Қозоғистон (15.10.2004, Туркистон ислом партияси номи остида – 17.11.2006)да террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

М : 1. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Восточного_Туркестана 2. Сайт «РАТС ШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1685. 3. Сайт «Характепуктуку.net». URL: http://www.xapaktepuctuku.net/?category=people&altname=islamskoe_dvizhenie_vostochnoho_turkestana.

4. Сайт «Vesti.uz». 13.07.2013. 5. Сайт «Агентство Республики Казахстан по делам религий». URL: http://www.din.gov.kz/rus/press-sluzhba/spisok_terroristicheskix_i_jek/.

«ШАРҚИЙ ТУРКИСТОННИ ОЗОД ЭТИШ ТАШКИЛОТИ» (ШТОЭТ, иккинчи номи – Шарқий Туркистон халқ партияси) – Шарқий Туркистонда фаолият кўрсатувчи террористик ташкилот. 1996 йили (баъзи манбаларда 1994 й.) Маметин Азлет (Ҳазрат) исмли шахс томонидан асос солинган. 2003 йил декабрида Хитой Халқ Республикасининг Жамоат хавфсизлиги вазирлиги томонидан чоп этилган террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган. Ташкилотнинг бош мақсади Шинжон-уйғур автоном районида мустақил давлат тузиш ҳисобланади.

ШТОЭТ Хитойда, хусусан, Шинжон-уйғур автоном районида содир этилган қатор террорчилик ҳаракатларига алоқадор ҳисобланади. Амалий фаолияти Марказий Осиёнинг айрим республикаларида ҳам мавжуд бўлиб, қурол сотиб олиш ва ШУАРга контрабанда йўли билан киритиш, уйғурлар ичида сепаратистик тарғибот ўтказиш, ташкилотга янги аъзоларни ёллаб, уларни хориждаги жангарилар тайёрлаш лагерларига юбориш кабиларга асосланган. Ташкилотнинг молиявий асосини босқинчилик асосида топилган маблағлар, гиёҳванд моддалар ва қурол-яроғ савдоси ташкил этади.

ШТОЭТ «Ал-Қоида» ва Толибон ҳаракати билан ҳамкорликда Афғонистон ва Покистон ҳудудида ўз жангариларини мафкуравий, услубий ва тактик тайёргарликдан ўтказилади. Жангарилар ушбу мамлакатларда амалга оширилаётган террорчилик ҳаракатларида иштирок этади. 1998 йилнинг март ойида ШТОЭТ ва Шимолий Туркистон ислом ҳаракати қўшма баёнот имзолаб, «Шимолий Туркистон мужоҳидлари уюшмаси»ни тузганлар.

2002 йил 29 июнь кuni ташкилот жангариси томонидан Қирғизистоннинг Бишкек шаҳрида ХХР элчихонаси ходими отиб ўлдирилган. Қозоғистон ҳудудида ШТИХ айрим фуқаролар ичида тарғибот ишлари олиб бориш, Хитойдан келган тадбиркорларга нисбатан рэкет қўллаш, қурол савдоси каби ноқонуний фаолият билан шуғуллангани кузатилаган.

ШТОЭТ Ўзбекистон ислом ҳаракати билан яқин иттифоқчилик алоқаларига эга. Ташкилот Қирғизистон (21.11.2003) ва Қозоғистон (17.11.2006)да террористик ташкилотлар рўйхатига киритилган.

М : 1. Сайт «Википедия», URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_освобождения_Восточного_Туркестана 2. Сайт «РАТС

ШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1680. 3. Сайт «Агентство Республики Казахстан по делам религий» URL: http://www.din.gov.kz/rus/press-sluzhba/spisok_terroristicheskix_i_jek/.

ШАХИД (араб. شهيد – гувоҳ) – ислом динида ҳақ йўлида ҳалок бўлган ва жаннатга кириши шаҳодат (ваъда) қилинган мусулмон ҳисобланади. Муҳаммад пайғамбардан ривоят қилинган ҳадисда вабодан ўлган, қорин оғриғидан ўлган, гарқ бўлган, вайронада қолиш билан ўлим топган кишилар ҳам шаҳид бўлиши айтилган. Ислоом манбаларида бундай одам «ҳукмий шаҳид» саналади.

Эътиқод йўлида ҳалок бўлганларга жаннатда жой ҳозирлаб қўйилиши, унинг худога яқин инсон бўлиши ғоялари диний-экстремистик оқимлар томонидан жангариларни маънавий-руҳий илҳомлантиришда, айниқса, худкуш террорчилик ҳаракатлари содир этишни ташкил этишда кенг қўлланиб келинмоқда. Бугунги кунда Афғонистон, Ироқ, Покистон, Сурия каби мамлакатларда ўнлаб ёш ўсмирлар, аёллар террористик гуруҳ даъватчиларининг сохта алдовларига учиб, ўзларини портлатиб юбормоқдалар.

Аслида, мусулмон одамнинг ўзини-ўзи ўлдириши, айниқса, ўзини портлатиб юбориши гарчи нияти дин йўлида деб эълон қилинса ҳам, шаҳид деб ҳисобланмай, балки «ўз жонига суиқасд» деб баҳоланади. Чунки Қуръон ва ҳадисларда ўзини ўлдириш қатъиян ман этилган. Худкуш-террорчиликни ёқлаб чиқадиған мутаассиб шахслар саҳобийларнинг айримлари жанг вақтида ўлиши эҳтимоли муқаррар эканини била туриб душман сафига ёриб кирганликларини келтиради. Бироқ ушбу саҳобаларнинг бирортаси ҳам ўзини ўлдирмаганини яширадилар. Муҳаммад пайғамбар ҳатто жанг вақтида ҳам ўзини ўлдиришни ман этган. Ислоом таълимотига кўра, худкуш-террорчилар ўзини ва бегуноҳ одамларнинг умрига зомин бўлгани учун оғир гуноҳга ботиб, охираатда дўзахда жазоланадилар.

М: 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 296. 2. Ислоом маърифати: аслият ва талқин. Ўқув қўлланма. – Т.: Тошкент ислом университети нашриёти, 2011. – 67–73 б. 3. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб / Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. 1-китоб. 2829-ҳадис. – Т.: Тошкент ислом университети нашриёти, 2008. – 494 б.

ШИАЛИК (араб. – гуруҳ, тарафдорлар) – исломдаги асосий йўналишлардан бири. Ҳозир жаҳондаги мусулмонларнинг қарийб 8

фоизи шиаликка мансуб ҳисобланади. Шиалик VII аср ўрталарида халифа Али ибн Абу Толиб ҳокимияти тарафдорларидан иборат сиёсий гуруҳ сифатида вужудга келган. VII аср охирларига келиб, Ироқ ва Эронда кенг тарқалган ва исломдаги мустақил диний йўналишга айланган. Шиалик даставвал фақат сиёсий ҳаракат сифатида намоён бўлган. Кейинроқ диний ихтилофлар, ақидавий фарқлар вужудга келган.

Шиалар Али ибн Абу Толиб ва унинг авлодларидан иборат ўн икки имом ҳокимиятини тан олиб, дастлабки халифалардан Абу Бакр, Умар ва Усмонни ҳокимиятни зўравонлик билан эгаллаб олган шахслар сифатида қоралайдилар. 874–878-йиллар орасида 7-9 ёшида бедарак йўқолган 12-имом Муҳаммад ал-Маҳдийни улар «яширинган» ҳисоблайди. Охир замон бўлганда унинг қайтиб келиши ва адолат ўрнатишига эътиқод қилинади.

Шиа илоҳиётчилари Қуръоннинг мазмунини мажозий талқин қилиш йўли билан ўз таълимотларини асослайди. Ҳадислар масаласида эса, улар фақат Али ибн Абу Толиб ва унинг тарафдорлари номи билан боғлиқ ҳадисларни тан олган ва шундай ҳадислардан иборат мустақил тўпламлар (ахбор) тузган. Умуман, баъзи ақида ва шариат нормалари, урф-одат ва маросимларда шиалик билан суннийлик ўртасида маълум тафовутлар бор. Уларнинг асосийлари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

1. Ақида: суннийлар ақидасининг асосини Аллоҳга, фаришталарига, муқаддас китобларига, пайғамбарларига, охиратга, қиёматда қайта тирилишга, тақдирга ишониш ташкил қилади; шиалар тавҳид, адл, нубувват, имомат, қиёматдан иборат бешта ақидага эътиқод қилади. Булардан тўрттаси – тавҳид, адл (адолат, Аллоҳнинг одиллиги, яъни тақдир ақидаси), нубувват (пайғамбарлик), қиёмат ёки маъод (охират кунининг келиши ва ўлганларнинг тирилиши), асосан, суннийлик таълимоти билан мос тушса, бешинчи ақида, яъни имомат – имомлар ҳокимиятини эътироф этишни имоннинг таркибига киритиш эса, суннийликка зид экани билан фарқ қилади.

2. Қуръон: суннийлар Қуръонни илоҳий ва тўлиқ нозил бўлган деб эътироф этадилар; шиалар ҳам Қуръонни илоҳий эканини эътироф этишлари билан бирга айрим ўта мутаассиб руҳдаги оқимлар халифалар даврида унинг айрим қисмлари тушириб қолдирилган деб ҳисоблайди;

3. Ҳадислар тўплами: суннийлар 6 та ҳадислар тўпламини энг ишончлилар қаторига киритадилар: «Саҳиҳ ал-Бухорий», «Саҳиҳ Муслим», «Сунан Ибн Можа», «Сунан Абу Довуд», «Сунан ат-Термизий», «Сунан ал-Насайй»; шиаларда умум эътироф этилган, Али ибн Абу Толиб ва унинг тарафдорлари номи билан боғлиқ ҳадислардан иборат тўртта тўпламлар (ахбор) мавжуд: «Ал-кофий» (Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Ёқуб ибн Исҳок Кулайний Розий), «Ман ла йахдуруху ал-фақиҳ» (Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Али ибн Ҳусайн ибн Мусо Бобовейх Қумий), «Таҳзиб ал-аҳком фи шарҳи ал-макнаати лиш-шайх ал-муфид» ва «Ал-истибсор» (Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Ҳасан ибн Али Тусий).

4. Муқаддас жойлар: суннийлар учун Байтуллоҳни (Макка) ҳаж қилиш фарз, «Масжиди Набавия» (Мадина) ва «Ал-Ақсо» (Қуддус) масжидларини зиёрат қилиш савобли амал ҳисобланади; шиалар суннийлар каби Макка ва Мадинадан ташқари Карбало, Нажаф шаҳарларида жойлашган шиа имомлари қабрларини ҳам зиёрат қиладилар.

5. Байрамлар: суннийлар асосий диний байрам сифатида Рўза ва Қурбон ҳайитларини нишонлайдилар; шиалар юқоридаги икки байрамдан ташқари ҳижрий тақвим бўйича муҳаррам ойининг ўнинчи куни (Ашуро) имом Ҳусайнга мотам тутиб, шахсей-вахсей деб ном олган мотам юришлари ўтказадилар, ўзларига тан жароҳати етказадилар.

6. Халифалик: суннийлар халифа сайланади деб ҳисоблайди ҳамда дастлабки тўрт халифанинг ҳокимиятга келишини қонуний ҳисоблайди; шиалар ҳокимият фақат Али ибн Абу Толиб ва Муҳаммад пайғамбарнинг қизи Фотиманинг авлодларига берилиши лозим ва дастлабки учта халифани ҳокимиятга ноқонуний келган, деб ҳисоблайдилар.

7. Вақтинча никоҳ (муъта): суннийларда ман этилган; шиаларда руҳсат этилган.

8. Мазҳаблар: суннийларда умумэътироф этилган тўртта мазҳаб: ҳанафийлик, шофъейлик, моликийлик ва ҳанбалийлик мавжуд; шиаларда кўпроқ жаъфарийлик мазҳаби тарқалган.

9. Ижтиҳод: сунний мазҳабларда «ижтиҳод дарвозалари ёпилган» ҳисобланади; шиаликда юқоридаги хулоса инкор қилинади.

10. Имомларнинг гуноҳсизлиги: суннийларда пайғамбарлардан бошқа барча инсонлар гуноҳкор ҳисобланади; шиаларда имомлар гуноҳсиз саналади.

11. Яширин имом: суннийларда яширин имом ғоясига эътиқод қилинмайди; шиалар 12-имом Муҳаммад ал-Махдий қиёматда қайтиб келиши ва адолат ўрнатишига эътиқод қиладилар.

Ўрта асрларда шиалар ичида ихтилофлар юз бериб, зайдийлар, жаъфарийлар, ибодийлар каби фирқалар вужудга келган. Шиалик ҳозир Эронда ҳукмрон эътиқод ҳисобланади. Ироқ, Баҳрайн, Афғонистон, Ҳиндистон ва Покистонда шиаларнинг йирик диаспоралари бор. Озарбайжон ва Тожикистонда (Помир исмоилийлари) аҳолининг муайян қисми шиаликка эътиқод қилади. Ўзбекистонда оз сонли шиалар асосан Бухоро, Самарқанд ва Жиззах вилоятлари ҳудудларида истиқомат қиладилар. Ҳозир шиалик йўналишида Бухоро шаҳрида 2 та ва Самарқанд шаҳрида 2 та масжид фаолият кўрсатмоқда.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 270–272 б. 2. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламские_течения.

ШОФЕЪИЙ, Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Идрис ибн Аббос аш-Шофеъий (767–820) – шофеъийлик мазҳабининг асосчиси, саййидлардан. 2 ёшида онаси Маккага олиб келган ва шу ерда Қуръони каримни ёд олган. Макка муфтийси Муслим Халид аз-Занжий ва Мадинаи мунавварада Имом Молик хузурларида таълим олган. Ироқ, Ҳижоз ва Қохирада муқим яшаб, фаолият юритган. Бағдодда Имоми Аъзамнинг шогирди Муҳаммад ибн Ҳасанга шогирд бўлган ва шу ерда ўз мазҳабини тузган. Шофеъийлик мазҳаби, асосан, Миср, Ҳинд океани бўйи мусулмон давлатлари ва айрим оролларда тарқалган.

Имом Шофеъий «Усул ал-фиқҳ» илмига асос солган. Унинг «ар-Рисола», «ал-Умм» асарлари ислом оламида машҳур бўлиб, шофеъий уламолар учун энг зарур манба бўлиб хизмат қилади.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 274 б.

ЭКСТРЕМИСТИК ТАШКИЛОТ – ўта муросасиз ғоя ва кескин ҳаракатлар тарафдори бўлган, мақсад йўлида куч ишлатиш ёки куч ишлатиш билан қўрқитиш усулларида фойдаланадиган шахслардан иборат, барқарор ва доимий таркибга эга гуруҳ.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ЭКУМЕНИЗМ (грек. олам) – христианликдаги эътиқод, ташкилий масалаларда хусусий жиҳатларни сақлаб қолган ҳолда «ягона Исо Масих черкови»га бирлашишга қаратилган ҳаракат. 1948 йили экумен ҳаракатининг бошқарув органи – Бутунжаҳон черковлар кенгаши тузилган бўлиб, унинг таркибига 100 дан зиёд мамлакатда жойлашган 300 дан ортиқ диний ташкилотлар киради.

М.: Зеленков М. Ю. *Мировые религии: история и современность : Учебное пособие.* – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – С. 242.

ЭЪТИҚОД БАЁНИ (русча «символ веры», грек. «sumbalos» – бирлашмоқ) – христианликда диний таълимотнинг асосини ёритиб берувчи асосий ақидаларнинг қисқа баёнлари тўплами. Дастлабки эътиқод баёни Библияда («Иккинчи қонун», 6:4) худони тан олиш ва Исо Масихни худонинг ўғли («Филиппийларга мурожаат», 2:1) деб иқроор бўлиш сифатида келтирилган. Кейинчалик черков барча христианларни бирлаштириш мақсадида «Эътиқод баёни» номини олган ҳужжат тузган. Ҳозир христианлар учун умумий эътиқод баёни Никея (325) ва Константинополь (381) Бутунжаҳон соборида қабул қилинган бўлиб, «Никео-Царград эътиқод баёни» деб аталади. Шу билан бирга, католик, православ ва протестант йўналишларининг эътиқод баёнида айрим фарқлар мавжуд. Хусусан, 1045 йили Рим Папаси томонидан ибодатга филиокве ҳақидаги ақидани қўшгани православлар томонидан рад этилади. Протестантларда анабаптистларнинг Шляйтхайм (1527), лютеранларнинг Аугсбург (1530), кальвинистларнинг Галликан (1571) эътиқод баёнлари мавжуд. Эътиқод баёнларининг шарҳи одатда христиан йўналиш ва конфессияларининг катехизисларида берилади.

М.: 1. Яблоков И. Н. *Религиоведение: Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению.* – М. : Гардарики, 2000. – С. 253. 2. *Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой.* – СПб. : Питер, 2008. – С. 301–302, 424–425.

ҚАДРИЯТЛАР – нарса ва воқеалар, жамият, моддий ва маънавий бойликларнинг аҳамиятини ифодалаш учун қўлланиладиган тушунча. Қадриятлар ахлоқий қоида ва меъёрлар, идеаллар ва мақсадларни баҳолаш мезони ва усулларини ҳам ўзида акс эттиради. Улар ҳалоллик, поклик, ўзаро ёрдам, адолатлилик, ҳақиқатгўйлик, эзгулик, тинчлик, шахс эркинлиги, меҳр-муҳаббат, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик

каби фазилатлар, бурч, виждон, ор-номус, масъулият каби ахлокий тушунчалар шаклида намоён бўлади.

М : Миллий гоёя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 330–331 б.

ҚЎПОРУВЧИЛИК – давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги ва мудофаақобилиятини пасайтириш мақсадларида портлатиш, ўтқўйиш, эпидемия тарқатиш каби бузғунчи усуллар билан фуқароларнинг ҳаётига таҳдид солиш, ташкилотлар, корхоналар, инфратузилмалар ва коммуникацияларнинг фаолиятини издан чиқариш. Обьектив жиҳатдан қўпоровчилик террористик характердаги жиноятларга ўхшайди.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ».
URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ҒАЙРИКОНСТИТУЦИЯВИЙ ДАЪВАТ – алоҳида шахс ёки ташкилотларнинг ошкора равишда, ёзма, оғзаки ёки техник воситалардан фойдаланган ҳолда фуқароларга мурожаат қилиб, уларнинг онги ва хатти-ҳаракатларига таъсир ўтказиб, фуқароларни конституциявий тузумни ағдариб ташлашга қаратилган экстремистик ҳаракатларга даъват қилишлари.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ».
URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ҒОЯ – инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикр.

М : Миллий гоёя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 335 б.

ҒОЯВИЙ БЎШЛИҚ – муайян шароитда жамият, ундаги тоифа ва қатламларнинг онгида содир бўладиган ғоясизлик, мафкуравий вакуум ҳолати. Одатда жамиятда муайян ақидалар, сиёсий қарашлар, фикр ва ғоялар замон танқидига учраганда, ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганда, давр талабига жавоб берадиган ғоя ва мафкура ҳали тўла шаклланиб улгурмаган ҳолатларда юзага келади. Ғоявий бўшлиқ жамият учун хавfli саналади. Хусусан,

Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки йилларида, ҳали миллий истиқлол мафкураси халқ онгига тўлақонли сингиб кетмаган даврда ғараз мақсадли кучлар томонидан турли ёт ғоялар, жумладан диний мутаассиблик ғояларини жамиятнинг муайян қатламлари ичида тарқатишга ҳаракатлар қилинди. Бугунги кунда бутун халқ ва алоҳида фуқароларнинг манфаатига мос келувчи мустақиллик, истиқлол ғоялари жамиятни жипслаштиришга, келажакка умид ва ишонч ҳиссини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 336 б.

ҒОЯВИЙ МУТААССИБЛИК – тўғри деб ҳисоблаган муайян фикр, ғоя, ақида ва йўлдан бошқа ҳамма нарсани нотўғри, ёлғон деб билишга, кўр-кўрона инкор этишга асосланган қарашлар ва амалиёт. Ғоявий мутаассиблик диндорлар ичида ҳам мавжуд. Баъзи мутаассиблар динни Муҳаммад пайғамбар даврларидаги ҳолатга келтириш керак, деса, айримлар ўрта асрлардаги халифаликни барпо қилиш керак, деган нотўғри қарашни илгари суради.

Ғоявий мутаассибликка қарши курашнинг энг самарали йўли маърифат, ҳурфикрлик бўлиб, унинг асосида одамларнинг қалбларига эзгулик, ҳамжихатлик, бағрикенглик, тотувлик тушунчаларини сингдириш ётади.

М : Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар лугати.
– Т. : «Akademiya», 2007. – 338 б.

ҲАДИС (араб. хабар, янгилик) – ислом таълимотида Муҳаммад пайғамбарнинг айтган сўзлари, қилган ишлари, кўрсатмалари тўғрисидаги ривоятлар. Қуръонда барча ҳуқуқий ва ахлоқий масалалар умумий тарзда баён этилган. Уларга аниқлик киритиш ва изоҳлаб уқтириш учун Муҳаммад пайғамбар ўз ҳадисларини айтган. Пайғамбар ҳаётлиги вақтида унинг издошлари ҳадисларни ёдда сақлашган. Вафотидан кейин Муҳаммад пайғамбарнинг айтганларига бегона сўз аралашиб қолишининг олдини олиш мақсадида ҳадислар ёзма шаклда тўплана бошлаган. Ҳадис тўпламларини тайёрлашда мовароуннаҳрлик олимлар катта хизмат қилган.

Ислом оламидаги энг обрўли ва ишончли ҳадис тўпламлари қуйидагилар ҳисобланади: 1) «Ал-Жомий ас-саҳиҳ» ёки қисқача «Саҳиҳи Бухорий»; 2) «Саҳиҳи Муслим»; 3) «Сунани Термизий»; 4) «Сунани Абу Довуд»; 5) «Сунани Насойй»; 6) «Сунани Ибн Можа»; 7) «Муснад» (Ибн Ҳанбал).

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 302 б. .

ҲАЖ (араб. мақсад қилиш, ният қилиш) – ислом таълимотида Маккани зиёрат қилиш. Исломнинг беш асосий рукнларидан бири ҳисобланади. Ҳаж моддий ва жисмоний имконияти бўлган мусулмонларга бир марта фарз саналади. Ҳаж ҳижрий таквимнинг зулҳижжа ойида амалга оширилади.

Ҳаж бажариш тартибига кўра уч хил бўлади: ифрод, таматтуъ ва қирон. Ўзбекистон ҳожилари ҳажнинг таматтуъ турини бажаради. Бунда аввал умра қилиш ният қилиниб, ушбу амал бажарилгандан сўнг эҳромдан чиқилади. Ҳаж бошланганда Маккада ҳаж учун ният қилиниб, эҳромга кирилади.

Исломда ҳаж амаллари фарз (адо этилиши шарт), вожиб (бажарилмаса қурбонлик қилиш лозим) ва суннат (қилса савоб олинади, қилмаса гуноҳ ҳисобланмайди)га бўлинади. Фарз амаллар эҳромга ният билан кириш, Арофотда туриш ва тавофи ифоза қилиш ҳисобланади. Вожиб амалларга Муздалифада туриш, тош отиш, сочни олдириш ёки қисқартириш, Сафо ва Марва тепаликлари орасида саъй қилиш, қурбонлик сўйиш ва тавофи видо қилиш киради. Суннат амаллар ичида тавофни Ҳажарул-асвад тўғрисида бошлаш, тавофдан кейин икки ракаат намоз ўқиш, саъйнинг етти марта бориб келишини кетма-кет қилиш, биринчи тош отгандан сўнг қурбонлик қилиш ва ҳ.к. ни кўрсатиш мумкин.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон мусулмонларига ҳаж амалини адо этиш учун кенг имкониятлар яратиб берилмоқда. Юртимизда фуқароларнинг ҳаж сафари ҳар йилги «Ҳаж» ва «Умра» тадбирларини ташкил этиш ва ўтказиш масалалари бўйича Жамоатчилик кенгаши етакчилигида уюшқоқлик билан ва юқори савияда амалга ошириб келинмоқда. Саудия Арабистони Жидда шаҳрида жойлашган Ўзбекистон Республикаси Бош консуллигида «Ҳаж» ва «умра» ишлари бўйича атташе фаолият кўрсатмоқда.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 303 б. 2. Ҳаж зиёрати қўлланмаси. Ўзбекистон мусулмонлари идораси. – Т. : Тошкент ислом университетини нашриёти, 2013. – 6–12 б.

ҲАЛҚАРО ТЕРРОРИСТИК ТАШКИЛОТ – ўз олдига қўйган сиёсий мақсадларга террорчилик ҳаракатларини содир этиш

орқали эришишга ҳаракат қилувчи, икки ёки ундан кўп мамлакат фуқароларидан иборат бўлган ёки икки ва ундан кўп мамлакат худудида фаолият юритувчи, таркиби барқарор террористик гуруҳ.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

ҲАШШОШИЙЛАР (араб. – гашиш чекувчилар, гиёҳвандлар) – исмоилийлар ичидаги яширин террорчилик билан шуғулланган фирқа тарафдорлари. XI аср охирида Эронда исмоилийлар ҳаракатининг бўлиниб кетиши натижасида пайдо бўлган. Асосчиси – Ҳасан ибн Саббоҳ (1124 й. в. э.). Эроннинг шимоли-ғарбидаги тоғлар орасида жойлашган Аламут қалъаси ҳашшошийлар жамоасининг маркази бўлган. Сурия, Ливан, кейинчалик Ҳиндистонда ҳам тарқалган. Ўрта Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларидаги қарматлар ҳаракати билан боғлиқ. Ҳашшошийлар халифалик ва салжукийларга қарши курашган. Ўта махфий иш кўрадиган ва тармоқланган террорчилик ташкилотини вужудга келтирган. Ўз мақсадларини амалга ошириш (хукмдорлар, подшоҳлар, қироллар ва йирик намояндаларни ўлдириш) да фидойилар (қашшоқ дехқон ва шаҳарлик ёшлар)дан фойдаланган. Террорчи (фидойи)ларга гиёҳванд моддаларни истеъмол қилдириб, агар ўлса, шубҳасиз жаннатга тушишига ишонтирилган. 1256 йили мўғул истилочилари Аламутни босиб олиб, Эронда ҳашшошийлар жамоасига барҳам берган. 1273 йилда мамлуклар қўшини Сурия ва Ливандаги ҳашшошийларнинг охириги ташкилотларини тугатганлар.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 310 б.

ҲИЖОБ (араб. – парда, ёпинғич) – мусулмон аёлларнинг кўчага чиққанда танасининг маълум қисмини беркитиб турадиган ёпинғичи. Ислом таълимотида ёпинчик дастлаб Муҳаммад пайғамбарнинг аёлларига, кейинчалик бошқа озод мусулмон аёлларга жорий бўлган. Турли мазҳабларда ёпинчик тананинг қайси қисмларини беркитиб туриши, қайси рангда ва шаклда бўлиши лозимлиги юзасидан ягона ёндашув йўқ. Ҳанафийлик ва моликийлик мазҳабларида аёлнинг юзи, икки кўли ва оёқлари тўпиғининг ости аврат ҳисобланмаса, ҳанбалийлик асосчиси Аҳмад ибн Ҳанбал аёлнинг барча аъзосини

аврат санаган. Шу боисдан ханбалийлик мазҳабига эътиқод қиладиган аёллар қора ёпинчикларга бурканиб юрадилар. Ҳанафийлик мазҳабида эса аёллар юзлари очик ҳолда юриши жоиз, дейилган.

Аммо айрим диндор аёллар араб дунёсидан чиққан сохта салафий ғоялар таъсирида шаклланган диний-экстремистик оқимлар вакилларининг тарғиботи остида, ёки ҳаж ва умра сафари давомида ханбалийлик мазҳабидаги аёлларни кўриб, уларга тақлидан миллий урф-одат ва ҳанафийлик мазҳабига зид равишда юз ва кўлларини тўсган ҳолда ёпинчикка ўраниб юришлари кузатилмоқда.

М : 1. Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 311 б. 2. Диний бағрикенглик ва мутаассиблик (юз саволга – юз жавоб). – Т. : Тошкент ислом университети, 2009. – 99 б.

ҲИЖРАТ (араб. ажраш) – ислом таълимотида мусулмонларнинг Муҳаммад пайғамбар бошчилигида Маккани тарк этиб, Мадинага борганликлари назарда тутилади. Мусулмонларнинг яшаб турган ерларидан бошқа юртларга кўчиб кетишлари мажбуран бўлиб, уларнинг жони ва эътиқодларига нисбатан жисмоний ва бошқа шаклдаги тажовуз ўта кучайганлиги сабаб бўлган.

Кейинчалик, мусулмонлар Макка шаҳрини жангсиз қўлга киритганларидан сўнг Муҳаммад пайғамбар «Ҳижрат тўхтатилди», деб таъкидлаган. Муҳаммад пайғамбар ва ундан кейин ислом давлатини бошқарган хулафои рошидинлар ўзга юртларда яшаётган мусулмонларни ҳеч қачон мусулмон давлати ҳудудига кўчиб келишларига даъват қилмаган ва уларнинг ўз юртларида яшашларига эътироз билдирмаганлар.

Ислом уламолари ҳижратни маконий кўчиш ҳамда гуноҳларни тарк этиш каби икки турга ажратадилар. Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда «Аллоҳ таоло қайтарган нарсаларни тарк (ҳижр) қилган инсон ҳақиқий муҳожирдир», дейилган.

Ўрта асрларда хорижийлар, азрақийлар каби ўзларини ислом ислоҳчилари деб эътироф қилувчи мутаассиб гуруҳлар ўз тарафдорларининг улар турган қароргоҳга кўчиб келишларини ҳижрат деб даъво қилганлар.

Бугунги кунда диний-экстремистик оқим ёлловчилари ҳам тинч давлатда яшаб келаётган ёшларни хориждаги жангари тайёрловчи лагерларига жўнатиш мақсадида дунёвий давлат ва жамиятни

динсизликда айблаб, гўёки «ҳижратга» чиқиш фарз амал экани, бунинг учун ҳеч кимдан, ҳатто, ота-онанинг рухсатини олиш керак эмас, деган сохта тушунчаларни динга мойиллиги бор ёшларга сингдиришга ҳаракат қилиб келмоқдалар.

Аслида, ислом таълимотига мувофиқ, Ўзбекистон каби мусулмончилик амалда бўлган, ислом арконлари эмин-эркин бажариб келинаётган ҳудуддан «ҳижрат» қилинмайди. Ватанни сотиш, ўз юрти ва ватандошларига зарар етказиш билан ота-онани норози қилиб «ок» бўлиш эса оғир гуноҳ ҳисобланади.

Шу билан бирга, ноқонуний йўллар билан хорижий давлатларга чиқиб кетиш ва диний-экстремистик гуруҳлар таркибида фаолият юритиш Ўзбекистондаги амал қилинаётган қонунларга қўра жиноят ҳисобланиб, бундай ҳаракатларни содир этган шахсга нисбатан ҳуқуқий чоралар қўрилади.

М : 1. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – С. 278. 2. Ислам маърифати: аслият ва талқин. Ўқув қўлланма. – Т. : Тошкент ислом университети нашриёти, 2011. – 63–67 б.

ҲИЖРИЙ ТАҚВИМ – иккинчи халифа Умар ибн Хаттоб томонидан жорий қилинган мусулмонлар йил ҳисоби. Муҳаммад пайғамбар ва сафдошларининг Маккадан Мадинага кўчишлари билан боғлиқ. Ҳижрий тақвим ҳижрий-қамарий ва ҳижрий-шамсийга бўлинади. Қамария бўйича тақвим 622 йил 16 июлидан бошланади. Ойлар тартиби бўйича муҳаррам, сафар, рабиул аввал, рабиул охир, жумодил аввал, жумодил охир, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқаъда, зулҳижжа деб аталади. Қамарий йил милодий тақвимдан 12 кун қисқа. Қамарий тақвим Яқин ва Ўрта Шарқнинг кўп мамлакатларида қўлланилади. Шамсий йил ҳисоби 622 йилнинг баҳорги тенгкунлик куни – 21 мартдан бошлаб ҳисобланади. Шамсий бўйича ойлар номлари ҳут, ҳамал, савр, жавзо, саратон, асад, сумбула, мезон, ақраб, қавс, жадй ва далв бўлиб, бу ойлар доимо йилнинг маълум бир вақтларига тўғри келади. Шамсий тақвимдан Афғонистон, Туркия, Эрон каби мамлакатларда фойдаланиб келинади.

Ўрта Осиёда милодий тақвим кенг оммалашгунга қадар шамсий ва қамарий ҳисоби ишлатиб келинган. Ҳозир қамарий тақвим ислом йўналишидаги урф-одат ва байрамларни нишонлашда фойдаланилмоқда.

М : Ислом. Энциклопедия: А-Х. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 311–312 б.

ХУДКУШ-ТЕРРОРЧИЛИК – ижрочи ўзини ўлдириши билан амалга ошириладиган террорчилик ҳаракати. Худкуш-террорчилар одатда террорчилик ҳаракати содир этишда портловчи модда ва шикаст етказувчи буюмлар тўлатилган нимча, сумка, рюкзак ёки транспорт воситасидан фойдаланадилар.

М : Словарь основных терминов и понятий в сфере борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ХАЛҚАРО
ШАРТНОМАЛАРИ ВА АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИДАГИ
ДИНИЙ СОҲАГА ОИД НОРМАЛАР
(кўчирмалар⁴⁴⁰)**

**I. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНЛАРИ ВА
ҚОНУН ОСТИ ҲУЖЖАТЛАРИ**

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси
3. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси
4. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси
5. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси
6. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси
7. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси
8. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси
9. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси
10. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси
11. Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни
12. Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуни
13. Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни
14. Ўзбекистон Республикасининг «Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ватерроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни
15. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни
16. Ўзбекистон Республикасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги Қонуни
17. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги Қонуни
18. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги Қонуни

⁴⁴⁰ Магни давлат тилида мавжуд бўлмаган ҳужжатлардан кўчирмалар рус тилида берилди.

19. Ўзбекистон Республикасининг «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонуни
20. Ўзбекистон Республикасининг «Муқобил хизмат тўғрисида»ги Қонуни
21. Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги Қонуни
22. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуни
23. Ўзбекистон Республикасининг «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонуни
24. Ўзбекистон Республикасининг «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонуни
25. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни
26. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида»ги Қонуни
27. Ўзбекистон Республикасининг «Ноширлик фаолияти тўғрисида»ги Қонуни
28. Ўзбекистон Республикасининг «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонуни
29. Ўзбекистон Республикасининг «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни
30. Ўзбекистон Республикасининг «Психиатрия ёрдами тўғрисида»ги Қонуни
31. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги Қонуни
32. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги тўғрисида низом
33. Диний таълим муассасаларининг фаолиятини лицензиялаш тўғрисида низом

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ТОМОНИДАН ВИЖДОН
ЭРКИНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ, ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ
ВА ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШ СОҲАСИДАГИ
ИМЗОЛАНГАН АЙРИМ ХАЛҚАРО ШАРТНОМА ВА
ҲУЖЖАТЛАР**

34. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси
35. Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция
36. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений

37. Выписка из международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации
38. Закон Республики Узбекистан «О ратификации конвенции Шанхайской Организации сотрудничества против терроризма»
39. Конвенция Шанхайской Организации сотрудничества против терроризма

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КОНСТИТУЦИЯСИ

1-модда. Ўзбекистон – суверен демократик республика. Давлатнинг «Ўзбекистон Республикаси» ва «Ўзбекистон» деган номлари бир маънони англатади.

18-модда. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт.

31-модда. Ҳамма учун виждон эркинлиги қафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди.

57-модда. Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чикувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиғи ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти тақиқланади.

Махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланади.

61-модда. Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний ташкилотларнинг фаолиятига аралашмайди.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ФУҚАРОЛИК КОДЕКСИ

21.12.1995 йил 163-I, 29.08.1996 йил 256-I

511-модда. Хайр-эҳсон

Умумфойдали мақсадларда қилинган ҳадя хайр-эҳсон ҳисобланади.

Хайр-эҳсон фуқароларга, даволаш, тарбия, ижтимоий ҳимоя муассасаларига ва шунга ўхшаш бошқа муассасаларга, хайрия, илмий ва ўқув муассасаларига, фондларга, музейлар ва бошқа маданият муассасаларига, жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларга, шунингдек давлатга ва бошқа фуқаролик ҳуқуқи субъектларига қилиниши мумкин.

Хайр-эҳсонни қабул қилишга бирор кимсанинг руҳсати ёки розилиги талаб қилинмайди.

Хайр-эҳсон қилувчи мол-мулкни фуқарога хайр-эҳсон қилганида бу мол-мулкдан маълум бир мақсадда фойдаланишни шарт қилиб қўйиши лозим, юридик шахсларга хайр-эҳсон қилганда эса бу шартни қўйиши мумкин. Бундай шарт бўлмаганида мол-мулкни фуқарога хайр-эҳсон қилиш оддий ҳадя деб ҳисобланади, колган ҳолларда эса хайр-эҳсон қилинган мол-мулкдан ҳадя олувчи унинг вазифасига мувофиқ фойдаланади.

Аниқ мақсадда фойдаланишга мўлжалланган хайр-эҳсонни қабул қилиб олаётган юридик шахс хайр-эҳсон қилинган мулкдан фойдаланиш бўйича амалга оширилган операцияларнинг алоҳида рўйхатини юритиши лозим.

Агар хайр-эҳсон қилинган мулкдан хайр-эҳсон қилувчи кўрсатган мақсадда фойдаланиш вазият ўзгарганлиги туфайли мумкин бўлмай қолса, мулкдан бошқа мақсадда фақат хайр-эҳсон қилувчининг розилиги билан, мол-мулкни хайр-эҳсон қилган фуқаро вафот этган бўлса ёки мулкни хайр-эҳсон қилган юридик шахс қайта ташкил этилган ёхуд тугатилган бўлса — суд қарорига мувофиқ фойдаланиш мумкин.

Хайр-эҳсон қилинган мулкдан хайр-эҳсон қилувчи кўрсатган мақсадга зид ҳолда фойдаланиш ёки ушбу мақсадни мазкур модда олтинчи қисмининг қоидаларини бузган ҳолда ўзгартириш хайр-эҳсон қилувчига, унинг меросхўрларига ёки бошқа ҳуқуқий ворисига хайр-эҳсонни бекор қилишни талаб қилиш ҳуқуқини беради.

Ушбу Кодекс 507 ва 510-моддаларининг қоидалари хайр-эҳсонга нисбатан қўлланмайди.

1060-модда. Асарларни омма олдида эркин ижро этиш

Чоп этилган мусиқа асарларини расмий, диний ва дафн маросимларида бундай маросимларнинг хусусиятига мос ҳажмда муаллифнинг ёки бошқа ҳуқуқ эгасининг розилигисиз ҳамда ҳақ тўланмаган ҳолда омма олдида ижро этишга йўл қўйилади.

(1060-модда матни Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 16 январдаги ЎРҚ-79-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2007 й., 3-сон, 21-модда)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСИ

30.08.1997 йил №477-I

6-модда. Одил судловнинг фақат суд томонидан ҳамда фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилиши

Фуқаролик ишлари бўйича одил судлов фақат суд томонидан ҳамда барча фуқароларнинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, шунингдек бошқа ҳолатлардан қатъи назар, қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING СОЛИҚ КОДЕКСИ

25.12.2007 йил № ЎРҚ-136

8-модда. Солиқ солишнинг адолатлилиги принципи

Солиқ солиш умумийдир.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзларни белгилаш ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши керак. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича яқка тарғибдаги хусусиятга эга бўлган имтиёзлар берилишига йўл қўйилмайди.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар камситиш хусусиятига эга бўлиши мумкин эмас ҳамда ижтимоий, ирқий, миллий, диний ва бошқа шу каби мезонлардан келиб чиққан ҳолда қўлланилиши мумкин эмас.

159-модда. Солиқ солинадиган фойдани камайтириш

б) диний ва жамоат бирлашмаларининг (қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар ва ҳаракатлардан ташқари), хайрия жамғармаларининг мулкида бўлган корхоналар фойдасидан шу бирлашмалар ва жамғармаларининг уставда белгиланган фаолиятини амалга ошириш учун йўналтириладиган ажратмалари суммасига.

171-модда. Жисмоний шахсларнинг жами даромади таркиби

Юридик шахслар амалга оширадиган қуйидаги харажатлар жисмоний шахсларнинг даромади сифатида қаралмайди:

4) диний расм-русумлар ва маросимларни, байрам тантаналарини ўтказиш, вакиллик харажатлари, шаҳар йўловчилар транспортида ходимларнинг хизмат қатновлари учун фойдаланиладиган йўл

карточкаларини олиш, шунингдек юридик шахснинг ходимларнинг меҳнат ва дам олиш шароитларини таъминлаш билан боғлиқ ҳамда муайян жисмоний шахсларнинг даромади ҳисобланмайдиган бошқа харажатлар;

ЎзР 29.12.2008 й. ЎРҚ-196-сон Қонуни таҳриридаги банд.

208-модда. Солиқдан озод этиладиган товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш обороти

Қўшилган қиймат солиғидан агар ушбу Кодекснинг 212-моддасида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, куйидаги реализация қилиш оборотлари озод этилади: (ЎзР 30.12.2009 й. ЎРҚ-241-сон Қонуни таҳриридаги хатбоши)

4) дафн этиш бюрolari ва қабристонларнинг маросим хизматлари, диний ашёларни реализация қилиш, диний ташкилотлар ҳамда бирлашмаларнинг удумлар ва маросимлар ўтказишга доир хизматлари.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ОИЛА КОДЕКСИ

30.04.1998 йил № 607-I

(Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сонга илова; 2003 й., 1-сон, 8-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 14-сон, 133-модда; 2008 й., 16-сон, 117-модда; 2009 й., 37-сон, 401-модда; 2010 й., 35-36-сон, 300-модда, 37-сон, 313-модда; 2011 й., 40-сон, 410-модда; 51-сон, 542-модда; 2013 й., 18-сон, 233-модда)

3-модда. Оилавий муносабатларда фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги

Барча фуқаролар оилавий муносабатларда тенг ҳуқуқларга эгадирлар. Никоҳ тузиш чоғида жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи ҳамда бошқа ҳолатларга қараб, ҳуқуқларни муайян тарзда бевосита ёки билвосита чеклашга, бевосита ёки билвосита афзалликлар белгилашга ҳамда оилавий муносабатларга аралашишга йўл қўйилмайди.

13-модда. Никоҳ тузиш тартиби

Никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида тузилади.

Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас.

Никоҳ тузиш никоҳданувчиларнинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларига ариза берганларидан кейин бир ой ўтгач, шахсан уларнинг иштирокида амалга оширилади.

Узрли сабаблар бўлганда фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи бир ой ўтгунга қадар никоҳ тузишга рухсат бериши мумкин.

Алоҳида ҳоллар (ҳомиладорлик, бола туғилиши, бир тарафнинг касаллиги ва бошқалар)да никоҳ ариза берилган куни тузилиши мумкин.

Никоҳ тузиш фуқаролик ҳолати далолатномаларини давлат рўйхатидан ўтказиш учун белгиланган тартибда амалга оширилади.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи никоҳни рўйхатга олишни рад этганда, шикоят билан бевосита судга ёки бўйсунушига кўра юқори турувчи органга мурожаат қилиниши мумкин.

15-модда. Никоҳ ёши

Никоҳ ёши эркаклар учун ўн саккиз ёш, аёллар учун ўн етти ёш этиб белгиланади.

Узрли сабаблар бўлганида, алоҳида ҳолларда (ҳомиладорлик, бола туғилиши, вояга етмаган шахснинг тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши (эмансипация), никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириши мумкин.

(15-модданинг иккинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги ЎРҚ-352-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2013 й., 18-сон, 233-модда)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING МЕХНАТ КОДЕКСИ

21.12.1995 йил № 161-I

6-модда. Меҳнатга оид муносабатларда камситишнинг тақиқланиши

Барча фуқаролар меҳнат ҳуқуқларига эга бўлиш ва улардан фойдаланишда тенг имкониятларга эгадир. Жинси, ёши, ирки, миллати, тили, ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ ҳолати ва мансаб мавқеи, динга бўлган муносабати, эътиқоди, жамоат бирлашмаларига мансублиги, шунингдек ходимларнинг ишчанлик қобилиятларига ва улар меҳнатининг натижаларига алоқадор бўлмаган бошқа жиҳатларига қараб меҳнатга оид муносабатлар соҳасида ҳар қандай чеклашларга

ёки имтиёзлар белгилашга йўл қўйилмайди ва булар камситиш деб ҳисобланади.

Қаранг: ФКнинг 985, 1021, 1022-моддалари; ФПК II бўлимининг 2-кичик бўлими, III бўлими.

131-модда. Байрам (ишланмайдиган) кунлари

Қуйидаги кунлар байрам (ишланмайдиган) кунларидир:

1 январь — Янги йил;

8 март — Хотин-қизлар куни;

21 март — Наврўз байрами;

9 май — Хотира ва қадрлаш куни;

(131-модданинг бешинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 15 апрелдаги 772-I-сон Қонуни таҳририда — Олий Мажлис Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 124-модда)

1 сентябрь — Мустақиллик куни;

1 октябрь — Ўқитувчи ва мураббийлар куни;

(131-модда Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 27 декабрдаги 367-I-сон Қонунига мувофиқ еттинчи хатбоши билан тўлдирилган — Олий Мажлис Ахборотномаси, 1997 й., 2-сон, 65-модда)

8 декабрь — Конституция куни;

Рўза ҳайит (Ийд ал-Фитр) диний байрамнинг биринчи куни;

Қурбон ҳайит (Ийд ал-Адҳа) диний байрамнинг биринчи куни.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСИ

6

22.09.1994 йил № 2013-ХП

16-модда. Одил судловни фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга ошириш

Жиноят ишлари бўйича одил судлов фуқароларнинг, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилади.

Конституция 18-моддасининг биринчи қисми; «Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) 6-моддаси. ОС Пленумининг 1997 йил 2 майдаги «Суд ҳукми тўғрисида»ги 2-сон Қарорининг 2-банди.

603-модда. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлган шахсни хорижий давлатга ушлаб беришни рад этиш

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлган шахсни хорижий давлатга ушлаб беришга қуйидаги ҳолларда йўл қўйилмайди, агар: ...

Ўзига нисбатан сўров келиб тушган шахсга уни сўраётган давлатда ирки, диний эътиқоди, фуқаролиги, миллати, муайян ижтимоий гуруҳга мансублиги ёки сиёсий эътиқодига кўра таъқиб этилиши мумкинлиги сабабли Ўзбекистон Республикасида бошпана берилган бўлса.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ КОДЕКСИ

25.04.1997 йил № 409-І

12-модда. Маҳкумларнинг виждон эркинлигини таъминлаш

Маҳкумларга виждон эркинлиги кафолатланади. Улар ҳар қандай динга эътиқод қилишга ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмасликка ҳақли.

Қамоқ ёки озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаётган шахслар хузурига, уларнинг илтимосига кўра, белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган диний бирлашмаларнинг руҳонийлари таклиф этилади. Маҳкумларга диний расм-русумларни адо этишга, ибодат учун керакли нарсалардан ва диний адабиётлардан фойдаланишга руҳсат этилади.

Диний расм-русумларни адо этиш ихтиёрий бўлиб, бу нарса жазони ижро этувчи муассасанинг ички тартиб қоидаларини бузмаслиги, шунингдек бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини камситмаслиги лозим.

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) 3-моддаси; ИИВ Буйруғи (ҳужжат рус тилида келтирилган) билан тасдиқланган «Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаларидаги Ички тартиб қоидалари» 76-бандининг ўн учинчи, ўн тўртинчи хатбошилари (ҳужжат рус тилида келтирилган).

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ МАЪМУРИЙ ЖАВОБГАРЛИК ТЎҒРИСИДАГИ КОДЕКСИ

22.09.1994 й. 2015-ХІІ

184-модда. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш мақсадида сақлаш

ЎзР 01.05.1998 й. 621-І-сон Қонуни таҳриридаги модда

Диний экстремизм, сепаратизм ва ақиданарастилик гоялари билан йўғрилган, киргин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб

юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш,

– материалларни ҳамда уларни тайёрлаш ва тарқатишнинг тегишли воситаларини мусодара қилиб, фуқароларга энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса – юз бараваридан юз эллик бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамокқа олишга сабаб бўлади. (ЎЗР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 19-моддасининг тўртинчи қисми; «Ноширлик фаолияти тўғрисида»ги Қонун 4-моддасининг биринчи қисми; «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 6-моддаси биринчи қисмининг учинчи хатбоши.

184-1-модда. Фуқароларнинг жамоат жойларида ибодат либосларида юриши

ЎЗР 01.05.1998 й. 621-1-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда
Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг (диний ташкилотларнинг хизматидагилар бундан мустасно) жамоат жойларида ибодат либосларида юришлари, – энг кам иш ҳақининг беш бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамокқа олишга сабаб бўлади.

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 14-моддасининг бешинчи қисми.

184-2-модда. Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш

ЎЗР 22.06.2006 й. ЎРҚ-37-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда
Диний мазмундаги материалларни тарқатиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ёки тарқатиш,

– материалларни ва уларни тайёрлаш ҳамда тарқатиш учун тегишли воситаларни мусодара қилиб, фуқароларга энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса – эллик бараваридан юз эллик бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунининг (янги таҳрирда) 19-моддаси.

184-3-модда. Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш

ЎзР 22.06.2006 й. ЎРҚ-37-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда

Миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш,

– материалларни ва уларни тайёрлаш ҳамда тарқатиш учун тегишли воситаларни мусодара қилиб, фуқароларга энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса – юз бараваридан юз эллик бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади.

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) 19-моддаси; «Ноширлик фаолияти тўғрисида»ги Қонун 4-моддасининг биринчи қисми; «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 6-моддаси биринчи қисмининг бешинчи хатбоши.

200-1-модда. Оммавий тадбирлар ўтказиш қоидаларини бузиш

ЎзР 25.04.2003 й. 482-II-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда

Оммавий тадбирлар ўтказиш қоидаларини бузиш

– фуқароларга энг кам иш ҳақининг беш бараваридан ўн бараваригача, мансабдор шахсларга эса – ўн бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

ВМ 2003 йил 13 январдаги 15-сон Қарори билан тасдиқланган «Оммавий тадбирларни ўтказиш қоидалари».

201-модда. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш,

– энг кам иш ҳақининг олтимиш бараваридан саксон бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

ОС Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Республика судлари томонидан оммавий тартибсизликлар учун жавобгарлик тўғрисидаги қонунларни қўллаш амалиёти билан боғлиқ айрим масалалар тўғрисида»ги 38-сон қарори.

Диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш,

– энг кам иш ҳақининг саксон бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция), (Олдинги таҳририга қаранг)

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) 14-моддаси.

202-модда. Рухсат этилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намойишлар ўтказиш учун шароитлар яратиш

Рухсат этилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намойишлар қатнашчиларига бинолар ёки бошқа мулк (алоқа воситалари, кўпайтирадиган ва бошқа хил техник ускуналар, транспорт) ни бериш ёки шундай тадбирларни ўтказиш учун бошқа шароитларни яратиш,

(ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги диспозиция)

– фуқароларга энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса – етмиш бараваридан бир юз эллик бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

202-1-модда. Ғайриқонуний нодавлат нотижорат ташкилотлари, оқимлар, секталарнинг фаолиятида қатнашишга ундаш

ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги модда

Ўзбекистон Республикасида ғайриқонуний нодавлат нотижорат ташкилотлари, оқимлар, секталар фаолиятида қатнашишга ундаш

– энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади.

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 3-моддасининг иккинчи-учинчи қисмлари.

240-модда. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш

ЎзР 01.05.1998 й. 621-1-сон Қонуни таҳриридаги модда

Нолегал диний фаолият билан шуғулланиш, диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши, диндорлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғилишлари, шунингдек диний маросимга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиёт ва бошқа хилдаги тўғарақлар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш ва ўтказиш,

– «*Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида*»ги Қонун (янги таҳрирда) 11-моддасининг еттинчи қисми.

энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача бўлган миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

Бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолияти,

- энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

«*Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида*»ги Қонун (янги таҳрирда) 5-моддасининг учинчи қисми.

241-модда. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш
ЎзР 01.05.1998 й. 621-1-сон Қонуни таҳриридаги модда

Махсус диний маълумоти бўлмайд туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатсиз диний таълимотдан сабоқ бериш, худди шунингдек хусусий тартибда диний таълимотдан сабоқ бериш,

энг кам иш ҳақининг беш бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади.

«*Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида*»ги Қонун (янги таҳрирда) 9-моддасининг учинчи ва тўртинчи қисмлари.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ЖИНОЯТ КОДЕКСИ

22.09.1994 йил 2012-ХII

97-модда. Қасддан одам ўлдириш

Қасддан одам ўлдириш

– ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

ОС Пленумининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 13-сон қарорининг 1-5, 25-27, 29-бандлари.

Жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш, яъни:

- е) оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- к) миллий ёки ирқий адоват замирида;
- м) диний таассублар замирида;

ОС Пленумининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Қасддан одам ўлдиришга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 13-сон қарорининг 17-банди

ўн беш йилдан йигирма беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан жазоланади.

ЎзР 11.07.2007 й. ЎРҚ-99-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

104-модда. Қасддан баданга оғир шикаст етказиш

Содир этилаётган пайтда ҳаёт учун хавfli бўлган қасддан баданга оғир шикаст етказиш натижасида кўриш, сўзлаш, эшитиш қобилиятини йўқотиш ёхуд бирон аъзонинг ишдан чиқиши ёки унинг фаолияти тамоман йўқолишига, руҳий касалга чалинишга ёки умуман соғлиғи бузилиб, умумий меҳнат қобилиятининг ўтгиз уч фозидан кам бўлмаган қисмининг доимий йўқолишига ёки ҳомиланинг тушиши ёхуд баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашишига сабаб бўлса,

– уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. *ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция.*

Қасддан баданга оғир шикаст етказиш:

- г) оммавий тартибсизликлар жараёнида;
- ж) миллатлараро ёки ирқий адоват замирида;
- з) диний таассублар замирида;

ОС Пленумининг 2007 йил 27 июндаги «Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сон қарорининг 14-банди

беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

141-модда. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш

Жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ёки ижтимоий мавқеидан қатъи назар, фуқароларнинг ҳуқуқларини бевосита ёки билвосита бузиш ёки чеклаш ёхуд фуқароларга бевосита ёки билвосита афзалликлар бериш

— энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёхуд икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

Конституциянинг 18-моддаси; «Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) 11-моддаси; «Фуқаролар соғлигини сақлаш тўғрисида»ги Қонуннинг 13-моддаси; «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддаси; «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг 8-моддаси.

Ўша ҳаракатлар зўрлик ишлатиб содир этилган бўлса,

— икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки олти ойгача камоқ ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

145-модда. Виждон эркинлигини бузиш

Диний ташкилотнинг қонуний фаолиятига ёки диний маросимларни ўтказишга тўсқинлик қилиш

— энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваригача миқдорда жарима ёки беш йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, ёхуд икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

ЎзР 01.05.1998 й. 621-I-сон Қонунига мувофиқ иккинчи қисм тегишинча иккинчи ва учинчи қисмлар билан алмаштирилган

Вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш, худди шунингдек уларнинг ихтиёрига, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ихтиёрига зид тарзда динга ўқитиш

— энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан етмиш беш бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини амалга оширишларига ёки фуқаролик бурчларини бажаришларига тўсқинлик қилиш билан, диндорлардан мажбурий йиғим ундириш ва солиқ олиш билан ёхуд шахснинг шаъни ва обрўсини камситувчи чора-тадбирлар қўллаш билан ёки диний таълим олишда ҳамда фуқаро динга нисбатан, динга эътиқод қилиш ёки эътиқод қилмасликка нисбатан, ибодат қилишда, диний расм-русумлар ва маросимларда қатнашиш ёки қатнашмасликка нисбатан ўз муносабатини белгилаётган пайтда мажбурлаш билан боғлиқ диний фаолият юритиш, шунингдек диний маросимлар ўтказишни ташкил этиш шахс баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилишига сабаб бўлса,

– энг кам иш ҳақининг етмиш беш бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қamoқ ёхуд уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Конституциянинг 31-моддаси; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда).

153-модда. Геноцид

Геноцид, яъни миллий, этник, ирқий ёки диний мансублигига қараб, бир гуруҳ шахснинг жисмонан тўла ёки қисман қирилиб кетишига олиб келадиган турмуш шароитини қасддан яратиш, бундай шахсларни жисмонан тўла ёки қисман қириб юбориш, бола туғилишини зўрлик билан камайтириш ёхуд болаларни ана шу одамлар гуруҳидан олиб, бошқасига топшириш, шунингдек бундай ҳаракатлар содир этиш тўғрисида буйруқ бериш

– ўн йилдан йигирма йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎзР 12.12.2003 й. 568-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция), (Олдинги таҳририга қаранг)

«Геноцид жиноятининг олдини олиш ва бундай жиноят учун жазо тўғрисида»ги Конвенция (09.12.1948 й., Нью-Йорк).

154-модда. Ёлланиш

Ёлланиш, яъни низолашаётган давлатнинг фуқароси ёки ҳарбий хизматчиси ҳисобланмаган ёхуд назорат қилиниб турган низолашаётган давлат ҳудудида доимий яшамайдиган ёки ҳеч қандай давлат томонидан қуролли кучлар таркибида расмий топшириқни бажариш ваколати берилмаган шахснинг моддий манфаатдорлик ёки бошқа бирон шахсий манфаатни кўзлаб, ўзга давлат ҳудудида ёки унинг тарафини олиб қуролли тўқнашувда ёхуд ҳарбий ҳаракатларда қатнашиш учун ёлланиши беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

Халқаро қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилишга тааллуқли, 1949 йил 12 августда қабул қилинган Женева конвенциясига доир 1977 йил 26 сентябрдаги қўшимча протокол (I протокол)нинг 47-моддаси (ҳужжат рус тилида келтирилган).

Ёлланма шахсни ёллаш, ўқитиш, молиялаштириш ёки унга бошқа моддий таъминот бериш, худди шунингдек ундан ҳарбий тўқнашув ёки ҳарбий ҳаракатларда фойдаланиш

– етти йилдан ўн икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

ЎзР 30.08.2003 й. 535-II-сон Қонунига мувофиқ киритилган қисм.

«Ёлланма жиноятчиларни ёллаш, улардан фойдаланиш, молиявий таъминлаш ва ўқитишга қарши кураш тўғрисида»ги Халқаро Конвенция (04.12.1989 й., Нью-Йорк) (ҳужжат рус тилида келтирилган).

155-модда. Терроризм

Терроризм – халқаро муносабатларни мураккаблаштириш, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузиш, хавфсизлигига путур етказиш, уруш ва қуроли можаролар чиқариш, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш, аҳолини қўрқитиш мақсадида давлат органини, халқаро ташкилотни, уларнинг мансабдор шахсларини, жисмоний ёки юридик шахсни бирон бир фаолиятни амалга оширишга ёки амалга оширишдан тийилишга мажбур қилиш учун зўрлик, куч ишлатиш, шахс ёки мол-мулкка хавф туғдирувчи бошқа қилмишлар ёхуд уларни амалга ошириш таҳдиди, шунингдек террорчилик ташкилотининг мавжуд бўлишини, ишлаб туришини, молиялаштирилишини таъминлашга, террорчилик ҳаракатларини тайёрлаш ва содир этишга, террорчилик ташкилотларига ёхуд террорчилик фаолиятига қўмаклашаётган ёки бундай фаолиятда иштирок этаётган шахсларга бевосита ёки билвосита ҳар қандай маблағ-воситалар ва ресурслар бериш ёки йиғишга, бошқа хизматлар кўрсатишга қаратилган фаолият

– саккиз йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. *ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм.*

«Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонун 2-моддасининг учинчи хатбоши, 28-моддасининг биринчи қисми; «Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонун 3-моддасининг иккинчи қисми.

Вазиятни беқарорлаштириш ёки давлат органлари томонидан қарор қабул қилинишига таъсир кўрсатиш ёхуд сиёсий ёки бошқа ижтимоий фаолиятга тўсқинлик қилиш мақсадида давлат ёки жамоат арбоби ёхуд ҳокимият вакилининг давлат ёки жамоатчилик фаолияти муносабати билан унинг ҳаётига суиқасд қилиш ёки унинг баданига шикаст етказиш

– ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. *ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм.*

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) одам ўлишига;

б) бошқа оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлса, -

ОС Пленумининг 2007 йил 14 ноябрдаги «Умрбод озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 15-сон қарори 1-бандининг иккинчи хатбоши, 5-бандининг тўртинчи хатбоши.

Ўн беш йилдан йигирма беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан жазоланади.

ЎзР 11.07.2007 й. ЎРҚ-99-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

Терроризмни тайёрлашда иштирок этган шахс, агар у ҳокимият органларига ўз вақтида хабар бериш ёки бошқа усул билан оғир оқибатлар юзага келишининг ҳамда террорчилар мақсадлари амалга оширилишининг олдини олишга фаол кўмаклашган бўлса, башарти бу шахснинг ҳаракатларида жиноятнинг бошқа таркиби бўлмаса, жиний жавобгарликдан озод этилади.

ЎзР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонунига мувофиқ киритилган қисм.

«Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонун 28-моддасининг иккинчи қисми.

156-модда. Миллий, иркий, этник ёки диний адоват кўзғатиш

ЎзР 22.06.2006 й. ЎРҚ-37-сон Қонуни таҳриридаги модда

Миллий, иркий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тарқатиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш, шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

– энг кам ойлик иш ҳақининг олти юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

МЖТКнинг 184-3-моддаси; «Ноширлик фаолияти тўғрисида»ги Қонун 4-моддасининг биринчи қисми; «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 6-моддаси биринчи қисмининг бешинчи хатбоши; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) 19-моддаси.

Миллий, иркий, этник ёки диний мансублигига қараб, аҳоли гуруҳларига нисбатан адоват, мурасизлик ёки нифоқ келтириб чиқариш мақсадида миллий шаън-шараф ва кадр-қимматни камситишга, диний эътиқодига ёки дахрийлигига қараб, фуқароларнинг ҳис-туйғуларини ҳақоратлашга қаратилган қасддан қилинган ҳаракатлар,

шунингдек миллий, ирқий, этник мансублиги ёки динга муносабатига қараб, фуқароларнинг ҳуқуқларини бевосита ёки билвосита чеклаш ёхуд уларга бевосита ёки билвосита афзалликлар бериш,

– беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) бошқа шахсларнинг ҳаёти учун хавfli усулда;

б) баданга оғир шикаст етказган ҳолда;

в) фуқароларни доимий яшаш жойидан зўрлик ишлатиб кўчирган ҳолда;

г) масъул мансабдор шахс томонидан;

д) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса,

– беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

173-модда. Мулкии қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш

Ўзганинг мулкини қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш анча миқдорни ташкил этса,

– энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваридан етмиш беш бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки олти ойгача қамоқ билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) миллатлараро ёки ирқий адоват ёхуд диний таассублар замирида; энг кам ойлик иш ҳақининг етмиш беш бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

ЎЗР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция.

216-модда. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга ҳилоф равишда тузиш

ЎЗР 15.04.1999 й. 772-I-сон Қонуни таҳриридаги модда номи

Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга ҳилоф равишда тузиш ёки уларнинг фаолиятини тиклаш, шунингдек бундай бирлашмалар ёки ташкилотлар фаолиятида фаол қатнашиш – (ЎЗР 15.04.1999 й. 772-I-сон Қонуни таҳриридаги диспозиция)

энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд беш йилгача озодликдан маҳрум

қилиш билан жазоланади. (ЎЗР 01.05.1998 й. 621-И-сон Қонуни тахриридаги санкция)

«Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуннинг 3, 21-моддалари; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги тахрирда) 5-моддасининг бешинчи-еттинчи қисмлари, 12, 13-моддалари.

216-1-модда. Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш

ЎЗР 15.04.1999 й. 772-И-сон Қонуни тахриридаги модда номи

Ўзбекистон Республикасида ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар, оқимлар, секталар фаолиятида қатнашишга ундаш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, - (ЎЗР 15.04.1999 й. 772-И-сон Қонуни тахриридаги диспозиция)

энг кам иш ҳақининг йигирма беш бараваридан эллик бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамоқ ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

МЖТКнинг 202-1-моддаси; «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуннинг 3. 21-моддалари; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги тахрирда) 5-моддасининг бешинчи-еттинчи қисмлари, 12, 13-моддалари.

216-2-модда. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш

ЎЗР 01.05.1998 й. 621-И-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда

Нолегал диний фаолият билан шуғулланиш, диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши, руҳонийлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғилишлари, шунингдек диний маросимга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиёт ва бошқа хилдаги тўғарақлар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш ва ўтказиш, шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

– энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

МЖТК 240-моддасининг биринчи қисми; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги тахрирда) 3-моддасининг учинчи қисми, 11-моддасининг еттинчи қисми.

Бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолияти, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

– энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

МЖТК 240-моддасининг иккинчи қисми; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 5-моддасининг учинчи қисми.

217-модда. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартибини уларнинг ташкилотчиси томонидан бузиш шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

– энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

МЖТК 201-моддасининг биринчи қисми.

Диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

– энг кам иш ҳақининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция), (Олдинги таҳририга қаранг))

МЖТК 201-моддасининг иккинчи қисми; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг (янги таҳрирда) 14-моддаси.

229-2-модда. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш
ЎзР 01.05.1998 й. 621-1-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда)

Махсус диний маълумоти бўлмайд туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг руҳсатисиз диний таълимотдан сабоқ бериш, худди шунингдек хусусий тартибда диний таълимотдан сабоқ

бериш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

— энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамок ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

МЖТКнинг 241-моддаси; «Виждон эркинлиги ва диний ташиқлотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 9-моддасининг учинчи ва тўртинчи қисмлари.

235-модда. Қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш

ЎзР 30.08.2003 й. 535-II-сон Қонуни таҳриридаги модда

Қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш, яъни гумон қилинувчига, айбланувчига, гувоҳга, жабрланувчига ёки жиноят процессининг бошқа иштирокчисига ёхуд жазони ўтаётган маҳкумга, уларнинг яқин қариндошларига улардан бирор-бир ахборот, жиноят содир этганлигига иқрорлик кўрсатуви олиш, уларни содир этилган қилмиш учун ўзбошимчалик билан жазолаш ёхуд бирор-бир ҳаракатни содир этишга мажбурлаш мақсадида суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан ёки ҳуқуқни муҳофаза қилиш органининг, жазони ижро этиш муассасасининг бошқа ходими томонидан кўрқитиш, уриш, дўппослаш, қийнаш, азоб бериш ёки қонунга хилоф бошқа ҳаракатлар воситасида содир этилган қонунга хилоф руҳий ёки жисмоний таъсир кўрсатиш

— уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

ЖПКнинг 17-моддаси; «Судлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 10-моддасининг тўртинчи қисми.

Ўша ҳаракатлар:

б) миллий, ирқий, диний ёки ижтимоий камситиш замирига асосланган ҳар қандай сабаб бўйича;

содир этилган бўлса,

— уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмларида назарда тутилган ҳаракатлар баданга оғир шикаст етказилишига ёхуд бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса,

– муайян ҳуқукдан маҳрум этиб, беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

244-1-модда. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш

ЎзР 01.05.1998 й. 621-1-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда

Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

– энг кам иш ҳақининг икки юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамоқ ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция), (Олдинги таҳририга қаранг)

МДЖТКнинг 184-моддаси; «Ноширлик фаолияти тўғрисида»ги Қонун 4-моддасининг биринчи қисми; «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 6-моддаси биринчи қисмининг учинчи хатбоши; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 19-моддасининг тўртинчи қисми.

Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай шаклда тарқатиш, худди шунингдек фуқаролар тотувлигини бузиш, туҳматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор тошган хулқ-атвор қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланиш,

– энг кам иш ҳақининг уч юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎзР 28.12.2005 й. ЎРҚ-18-сон Қонуни таҳриридаги санкция), (Олдинги таҳририга қаранг)

Қаранг: «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 6-моддаси биринчи қисмининг бешинчи хатбоши; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 5-моддасининг олтинчи қисми, 19-моддасининг тўртинчи қисми

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида кўрсатилган ҳаракатлар:

а) олдиндан тил бириктириб ёки бир гуруҳ шахслар томонидан;

б) хизмат мавқеидан фойдаланиб;

в) диний ташкилотлардан, шунингдек чет эл давлатлари, ташкилотлари ва фуқароларидан олинган молиявий ёки бошқа моддий ёрдамдан фойдаланиб содир этилган бўлса,

– беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎЗР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

244-2-модда. Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш

ЎЗР 15.04.1999 й. 772-I-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда

Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш

– беш йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎЗР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 5-моддасининг бешинчи қисми; Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонун 3-моддасининг иккинчи, учинчи қисмлари.

Ўша ҳаракатлар оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлса,

– ўн беш йилдан йигирма йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (ЎЗР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни таҳриридаги санкция)

Башарти шахс тақиқланган ташкилотлар мавжудлиги тўғрисида ўз ихтиёри билан хабар қилган ва жиноятни очишга ёрдам берган бўлса, у ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган жиноят учун жавобгарликдан озод қилинади.

244-3-модда. Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш

ЎЗР 22.06.2006 й. ЎРҚ-37-сон Қонунига мувофиқ киритилган модда

Диний мазмундаги материалларни тарқатиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ёки тарқатиш, шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса,

— энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

МЖТКнинг 184-2-моддаси; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги тахрирда) 19-моддасининг тўртинчи қисми.

246-модда. Контрабанда.

Контрабанда, яъни божхона назоратини четлаб ёки божхона назоратидан яшириб ёхуд божхона ҳужжатлари ёки воситаларига ўхшатиб ясалган ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиб, декларациясиз ёки бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиб, кучли таъсир қилувчи заҳарли, заҳарловчи, радиоактив, портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари, қурул-яроғ, ўқотар қурул ёки ўқ-дориларни, шунингдек гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ёки диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастликни тарғиб қилувчи материалларни Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан ўтказиш - (ЎЗР 01.05.1998 й. 621-1-сон Қонуни тахриридаги диспозиция)

беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. *ЎЗР 29.08.2001 й. 254-II-сон Қонуни тахриридаги санкция.*

Ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуролининг бошқа турларини, шундай қурулларни яратишда фойдаланилиши мумкинлиги аён бўлган материал ва мосламаларни, шунингдек гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни кўп миқдорда контрабанда қилиш - (ЎЗР 30.08.1996 й 281-I-сон Қонуни тахриридаги диспозиция)

ўн йилдан йигирма йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҚОНУНИ НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТЎҒРИСИДА

(Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 115-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2012 й., 15-сон, 164-модда)

3-модда. Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, диний ташкилотлар ҳамда бошқа айрим нодавлат нотижорат ташкилотларини тузишнинг, улар фаолиятининг, қайта ташкил этилиши ва тугатилишининг хусусиятлари махсус қонунлар билан тартибга солинади. Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолияти соҳасининг у ёки бу муносабатлари махсус қонунлар билан тартибга солинмаган ҳолларда ушбу Қонуннинг нормалари қўлланилади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

25-модда. Нодавлат нотижорат ташкилотини давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш асослари

Нодавлат нотижорат ташкилотини давлат рўйхатидан ўтказиш, агар:

нодавлат нотижорат ташкилотининг таъсис ҳужжатлари Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришни, суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига путур етказишни, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини камситишни, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилишни, фуқароларнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қилишни мақсад қилиб қўйган бўлса;

нодавлат нотижорат ташкилотининг номи ёки рамзий белгилари маънавиятга, фуқароларнинг миллий ва диний туйғуларига дахл қилса; рад этилиши мумкин.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ

«ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИ ВА ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР ТЎҒРИСИДА»ГИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИГА ЎЗГАРТИШЛАР ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ҲАҚИДА

(Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 99-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 513-модда)

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарор қилади:

Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июнда қабул қилинган «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунига (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1991

йил, № 8, 186-модда; 1993 йил, № 9, 334-модда) ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, унинг янги таҳрири тасдиқлансин (илова қилинади).

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. КАРИМОВ

Тошкент ш.,

1998 йил 1 май,

618-I-сон

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҚОНУНИ
ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИ ВА ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР
ТЎҒРИСИДА
(янги таҳрири)

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади ҳар бир шахснинг виждон эркинлиги ва диний эътиқод ҳуқуқини, динга муносабатидан қатъи назар, фуқароларнинг тенглигини таъминлаш, шунингдек диний ташкилотларнинг фаолияти билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиб туришдан иборат.

2-модда. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан, ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Қорақалпоғистон Республикасида виждон эркинлигини ва диний ташкилотлар фаолиятини таъминлашга оид муносабатлар, шунингдек Қорақалпоғистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларидагидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Виждон эркинлиги ҳуқуқи

Виждон эркинлиги фуқароларнинг ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмасликдан иборат кафолатланган конституциявий ҳуқуқидир.

Фуқаро ўзининг динга, динга эътиқод қилишга ёки эътиқод этмасликка, ибодат қилишда, диний расм-русумлар ва маросимларда

катнашиш ёки қатнашмасликка, диний таълим олишга ўз муносабатини белгилаётган пайтда уни у ёки бу тарзда мажбур этишга йўл қўйилмайди.

Вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш, шунингдек уларнинг ихтиёрига, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ихтиёрига зид тарзда динга ўқитишга йўл қўйилмайди.

Динга эътиқод қилиш ёки ўзга эътиқодлар эркинлиги миллий хавфсизликни ва жамоат тартибини, бошқа фуқароларнинг ҳаёти, саломатлиги, ахлоқи, ҳуқуқи ва эркинликларини таъминлаш учун зарур бўлган даражадагина чекланиши мумкин.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг равишда виждон эркинлиги ва диний эътиқод эркинлиги ҳуқуқидан фойдаланадилар ҳамда виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун қонунда белгиланган тарзда жавобгар бўладилар.

Батафсил маълумот учун Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 240-моддасига, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 145 ва 216²-моддаларига қаранг.

4-модда. Фуқароларнинг динга муносабатидан қатъи назар тенг ҳуқуқлилиги

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари динга муносабатидан қатъи назар қонун олдида тенгдирлар. Расмий ҳужжатларда фуқаронинг динга муносабати кўрсатилишига йўл қўйилмайди. Фуқароларнинг динга муносабатига қараб уларнинг ҳуқуқларини ҳар қандай чеклаш ва уларга бевосита ёки билвосита имтиёзлар белгилаш, душманлик ва адоват уйғотиш ёхуд уларнинг диний ёки даҳрийлик эътиқоди билан боғлиқ ҳис-туйғуларини ҳақоратлаш, диний зиёратгоҳларни оёқ ости қилиш қонунда белгиланган жавобгарликни келтириб чиқаради.

Батафсил маълумот учун Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 141 ва 156-моддаларига қаранг.

Ҳеч ким диний эътиқодини рўқач қилиб қонунда белгиланган мажбуриятларни бажаришдан бош тортишга ҳақли эмас. Қонунга мувофиқ бажарилиши мажбурий бўлган бир вазифани диний эътиқоди туфайли бошқаси билан алмаштиришга қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллардагина йўл қўйилади.

Батафсил маълумот учун Ўзбекистон Республикасининг «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги Қонунининг 37-моддасига қаранг.

5-модда. Диннинг давлатдан ажратилганлиги

Ўзбекистон Республикасида дин давлатдан ажратилган. Ҳеч бир динга ёки диний эътиқодга бошқаларига нисбатан бирон-бир имтиёз ёки чеклашлар белгиланишига йўл қўйилмайди.

Давлат турли динларга эътиқод қилувчи ва уларга эътиқод қилмайдиган фуқаролар, ҳар хил эътиқодларга мансуб диний ташкилотлар ўртасида ўзаро мурося ва ҳурмат ўрнатилишига қўмаклашади, диний ва ўзга мутаассибликка ҳамда экстремизмга, муносабатларни қарама-қарши қўйиш ва кескинлаштиришга, турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўймайди.

Давлат диний конфессиялар ўртасидаги тинчлик ва тотувликни қўллаб-қувватлайди. Бир диний конфессиядаги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм), шунингдек бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилади. Ушбу қонданинг бузилишига айбдор бўлган шахслар қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликка тортиладилар.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 240-моддаси иккинчи қисмига, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 216²-моддаси иккинчи қисмига қаранг.

Давлат диний ташкилотлар зиммасига ўзининг ҳеч қандай вазифасини бажаришни юкламайди, уларнинг қонун ҳужжатларига зид бўлмаган фаолиятига аралашмайди. Диний ташкилотлар давлат вазифаларини бажармайди. Давлат диний ташкилотларнинг фаолиятини ҳамда даҳрийлик тарғиботига оид фаолиятини маблағ билан таъминламайди.

Ўзбекистон Республикасида диний моҳиятдаги сиёсий партия ва жамоат ҳаракати, шунингдек республикадан ташқарида тузилган диний партияларнинг филиаллари ва бўлимларини тузишга ва уларнинг фаолият юритишига йўл қўйилмайди.

Диний ташкилотлар амалдаги қонун ҳужжатлари талабларига риоя этишлари шарт. Диндан давлатга ва конституцияга қарши тарғибот олиб боришда, душманлик, нафрат, миллатлараро адоват уйғотиш, ахлоқий негизларни ва фуқаровий тотувликни бузишда, бўҳтон, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмаларни тарқатишда, аҳоли ўртасида ваҳима чиқаришда ҳамда давлатга, жамият ва шахсга қарши қаратилган

бошқа хатти-ҳаракатларда фойдаланишга йўл қўйилмайди. Терроризм, наркобизнес ва уюшган жиноятчиликка кўмаклашадиган, шунингдек бошқа ғаразли мақсадларни кўзловчи диний ташкилотлар, оқимлар, секталар ва бошқаларнинг фаолияти ман этилади.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига, мансабдор шахсларга тазйиқ ўтказишга қаратилган ҳар қандай уриниш, шунингдек яширин диний фаолият қонун билан тақиқланади.

Қўшимча маълумот учун Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 240-моддасига, ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 216^б-моддасига қаранг.

6-модда. Давлат органларининг ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг диний ташкилотлар билан ўзаро муносабат борасидаги ваколатлари

Давлат органлари билан диний ташкилотларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш ҳамда виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижросини назорат қилиш вазифаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита зиммасига юкланади. Қўмитанинг ҳуқуқий мақоми Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган Низом билан белгиланади.

Қўшимча маълумот учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 23 апрелдаги 196-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита тўғрисида»ги Низомга қаранг.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тегишли ҳудудларда виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши учун қонун бўйича жавобгардирлар.

7-модда. Таълим тизими ва дин

Ўзбекистон Республикасида таълим тизими диндан ажратилган. Таълим тизимининг ўқув дастурларига диний фанлар киритилишига йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг дунёвий таълим олиш ҳуқуқи уларнинг динга бўлган муносабатидан қатъи назар таъмин этилади.

8-модда. Диний ташкилотлар

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг динга эътиқод қилиш, ибодат, расм-русумлар ва маросимларни биргаликда адо этиш мақсадида тузилган кўнгилли бирлашмалари (диний жамиятлар, диний ўқув юртлари, масжидлар, церковлар, синагогалар, монастырлар ва бошқалар) диний ташкилотлар деб эътироф этилади.

Диний ташкилот Ўзбекистон Республикасининг ўн саккиз ёшга тўлган ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшаётган юз нафардан кам бўлмаган фуқаролари ташаббуси билан тузилади.

Тегишли конфессияга қарашли диний ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва йўналтириб бориш учун уларнинг Ўзбекистон Республикаси бўйича ягона марказий бошқарув органлари (бундан кейин — марказий бошқарув органлари деб юритилади) тузилиши мумкин.

Марказий бошқарув органи Ўзбекистон Республикасининг камида саккизта ҳудудий тузилмасида (вилоят, Тошкент шаҳри, Қорақалпоғистон Республикаси) фаолият кўрсатаётган, тегишли конфессияларнинг рўйхатга олинган диний ташкилотлари вакиллари таъсис йиғилиши (конференцияси) томонидан тузилади.

Диний ташкилотлар Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида ёки унинг жойлардаги органларида рўйхатдан ўтказилгандан кейин юридик шахс мақомига эга бўлади ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ўз фаолиятини амалга ошириши мумкин.

Батафсил маълумот учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 20 июндаги 263-сон «Ўзбекистон Республикасида диний ташкилотларни давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисида»ги қарорига қаранг.

Тегишли диний маълумотга эга бўлган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари диний ташкилотларнинг раҳбарлари бўлишлари мумкин. Диний ташкилотлар раҳбарлигига Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлмаган шахсларнинг номзоди Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишиб олинади.

9-модда. Диний ўқув юртлари

Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органлари руҳонийлар ва ўзларига зарур бўлган диний ходимлар тайёрлаш учун диний ўқув юртлари тузишга ҳақли. Диний ўқув юртлари Ўзбекистон Республикаси

Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтказилиб, тегишли лицензия олганидан кейин фаолият кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлади.

Қўшимча маълумот учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 1 мартдаги 99-сон қарори билан тасдиқланган, «Диний таълим муассасаларининг фаолиятини лицензиялаш тўғрисида»ги Низомга қаранг.

Олий ва ўрта диний ўқув юртларида таълим олиш учун фуқаролар Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ умумий мажбурий ўрта таълим олганидан кейин қабул қилинади.

Диний ўқув юртларида диний фанларни ўқитаётган шахслар диний таълим олган бўлишлари ва ўз фаолиятларини тегишли марказий бошқарув органининг рухсати билан амалга оширишлари лозим.

Хусусий тартибда диний таълим бериш ман этилади.

10-модда. Диний ташкилотнинг устави

Диний ташкилотнинг устави қуйидаги маълумотларни ўз ичига олган бўлиши керак:

диний ташкилотнинг номи, тури, жойлашган манзили, қайси динга мансублиги;

мақсади, вазифалари ва фаолиятининг асосий турлари;

фаолиятни ташкил этиш ва тугатиш тартиби;

тузилиши ва бошқарув органлари;

маблағлари манбаи ҳамда ушбу ташкилот ичидаги, шунингдек ундан ташқаридаги мулкӣ муносабатлар;

уставга ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тартиби;

ушбу диний ташкилотга тааллуқли бошқа маълумотлар.

Марказий бошқарув органларига эга бўлган диний ташкилотларнинг уставлари мазкур бошқарув органлари билан келишилган бўлиши керак.

11-модда. Диний ташкилотларни рўйхатга олиш

Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органларини рўйхатга олиш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан, бошқа диний ташкилотларни эса тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар, Тошкент шаҳар адлия бошқармалари томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Диний ташкилотларни рўйхатга олиш учун қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

диний ташкилот тузиш ташаббускорлари бўлган, юз нафардан кам бўлмаган Ўзбекистон Республикаси фуқароси имзолаган ариза;

диний ташкилотнинг устави;

таъсис йиғилишининг баёни;

тузилаётган диний ташкилот жойлашган манзилни тасдиқловчи ҳужжат;

давлат божи тўлангани тўғрисидаги ҳужжат.

(II-модданинг иккинчи қисми олтинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 31 декабрдаги ЎРҚ-197-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2008 й., 52-сон, 513-модда)

Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органини рўйхатга олиш учун қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

таъсис йиғилиши (конференцияси)нинг раиси ва котиби имзо қўйган ариза;

диний ташкилотлар марказий бошқарув органининг устави;

таъсис йиғилиши (конференцияси)нинг баёни;

таъсисчилар ваколатини тасдиқловчи ҳужжатлар;

раҳбар орган жойлашган манзилни тасдиқловчи ҳужжат;

давлат божи тўлангани тўғрисидаги ҳужжат.

(II-модданинг учинчи қисми еттинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 31 декабрдаги ЎРҚ-197-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2008 й., 52-сон, 513-модда)

Диний ташкилотлар ҳамда уларнинг марказий бошқарув органларини рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги ариза берилган кундан эътиборан бир ойлик муддатда кўриб чиқилади.

Адлия органлари кўшимча материаллар талаб қилиб олишга ҳамда тегишли органларнинг эксперт хулосасини олишга ҳақли. Бундай ҳолда қарор рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги ариза берилган кундан эътиборан уч ойлик муддатда қабул қилинади.

Диний ташкилотнинг уставига киритилган кўшимчалар ва ўзгартишлар диний ташкилотни рўйхатга олиш каби тартиб ва муддатларда рўйхатга олиниши лозим.

Диний ташкилотлар раҳбарларининг ташкилот уставини давлат органларидан рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлаши қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка тортишга олиб келади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 240-моддаси биринчи қисмига, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 216²-моддаси биринчи қисмига қаранг.

Диний ташкилотнинг фаолияти ўз уставига мувофиқлигини назорат қилиш диний ташкилотни рўйхатга олган орган томонидан амалга оширилади.

Рўйхатдан ўтмаган диний ташкилотлар фаолият кўрсатишига йўл қўйган мансабдор шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгар бўладилар.

12-модда. Диний ташкилотни рўйхатга олишни рад этиш

Агар диний ташкилот уставининг қоидалари ва бошқа ҳужжатлари ушбу Қонун ёки Ўзбекистон Республикаси бошқа қонун ҳужжатларининг талабларига зид бўлса, уни рўйхатга олиш рад этилиши мумкин.

Диний ташкилотни рўйхатга олиш рад этилганда рад этиш асослари кўрсатилган қарор ёзма равишда аризачиларга юборилади. Диний ташкилот тузиш ташаббускорлари уставларини қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳолга келтирганларидан сўнг, уставни рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги ариза билан тегишли тарзда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига ёки унинг жойлардаги органларига қайтадан мурожаат этиш ҳуқуқига эга.

Диний ташкилотни рўйхатга олишни рад этилганлиги ёхуд адлия органлари томонидан ушбу Қонун талаблари бузилганлиги устидан судга шикоят қилиш мумкин.

13-модда. Диний ташкилотнинг фаолиятини тугатиш

Диний ташкилотнинг фаолияти у ўзини ўзи тарқатиб юборганда ёки ушбу Қонуннинг, шунингдек Ўзбекистон Республикаси бошқа қонун ҳужжатларининг қоидалари бузилган тақдирда тугатилиши мумкин.

Қўшимча маълумот учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 20 июндаги 263-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида диний ташкилотларни давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисидаги аризаларни кўриб чиқиш» Қоидаларининг 3-бандига («Диний ташкилот фаолиятини тугатиш») қаранг.

Диний ташкилот фаолиятини тугатиш тўғрисидаги қарор уни рўйхатга олган орган томонидан қабул қилинади. Ушбу қарор устидан судга шикоят қилиниши мумкин.

14-модда. Диний урф-одатлар ва маросимлар

Диний ташкилотлар ибодат қилиш ёки диний расм-русумлар ўтказиш учун қулай жойлар ташкил этиш ва уларни сақлаб туриш, шунингдек зиёратгоҳларни сақлаб туриш ҳуқуқига эгадир.

Ибодат, диний расм-русумлар ва маросимлар диний ташкилотлар жойлашган манзилдаги ибодатхоналарда ва уларга тегишли ҳудудларда, зиёратгоҳларда, қабристонларда, зарур ҳолларда фуқароларнинг ихтиёрига биноан уларнинг уйларида ўтказилади.

Касалхоналарда, госпиталларда, кексалар ва ногиронлар уйларида, дастлабки қамоқ ва жазони ўташ жойларида ибодатлар ва диний расм-русумлар шу ердаги фуқароларнинг илтимосларига биноан ўтказилади.

Диний маросим ва ибодат биноларидан ташқарида ўтказиладиган оммавий ибодатлар, диний расм-русумлар ва маросимлар Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Батафсил маълумот учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 13 январдаги 15-сон қарори билан тасдиқланган «Оммавий тадбирларни ўтказиш» Қоидаларига қаранг.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларнинг (диний ташкилотларнинг хизматидагилар бундан мустасно) жамоат жойларида ибодат либосларида юришларига йўл қўйилмайди.

Диний ташкилотлар диндорлар мажбурий пул йиғимлари ва тўловлар ундиришга, шунингдек уларга нисбатан шахснинг шаъни ва кадр-қиммати камситувчи чораларни қўллашга ҳақли эмас.

15-модда. Диний ташкилотларнинг мулки

Диний ташкилотларнинг ўз маблағлари ҳисобидан сотиб олинган ёки яратилган, фуқаролар, жамоат бирлашмалари эҳсон қилган (васият қилиб қолдирган) ёхуд давлат томонидан назарда тутилган бошқа асосларда олинган, ўз фаолиятларини таъминлаш учун зарур бўлган бинолар, иморатлар, ибодат қилиш анжомлари, ишлаб чиқариш, ижтимоий ва хайрия иншоотлари, пул маблағлари ва бошқа мол-мулклар уларнинг мулки бўлиши мумкин.

Диний ташкилотларнинг мулкий ҳуқуқлари қонун билан муҳофаза қилинади.

Қўшимча маълумот учун Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги Қонунининг VIII-бўлимига («Мулкий ҳуқуқнинг кафолати ва ҳимоя қилиниши») қаранг.

16-модда. Давлат мулки бўлган мол-мулкдан фойдаланиш

Диний ташкилотлар ўз эҳтиёжлари учун давлат органлари томонидан шартнома асосида бериладиган бинолар ва мол-мулкдан фойдаланишга ҳақлидир.

Тарихий ва маданий ёдгорликлар объектлари ва буюмларини диний ташкилотларга фойдаланиш учун бериш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонунининг 27-моддасига мувофиқ давлат мулкида турган маданий мерос объекти диний ташкилотларга текин фойдаланиш шартномаси шартларида бериб қўйилиши мумкин.

Диний ташкилотлар учун ер ажратиш ҳамда ибодат бинолари қуриш тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг рухсати билан белгиланган тартибда амалга оширилади.

17-модда. Ишлаб чиқариш ва хўжалик фаолияти

Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органлари уставдаги мақсадларидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ, ноширлик, ишлаб чиқариш, таъмирлаш-қурилиш, кишлоқ хўжалик корхоналари ва бошқа корхоналарни, шунингдек хайрия муассасаларини (етимхоналар, касалхоналар) таъсис этишга ҳақлидир.

18-модда. Фаолиятини тугатган диний ташкилотларнинг мол-мулкни тасарруф этиш

Диний ташкилотларнинг фаолияти тугатилгандан кейин уларга фойдаланиб туриш берилган мол-мулк ўз эгаларига қайтарилади.

Диний ташкилотларнинг фаолияти тугатилган тақдирда, уларга қарашли мол-мулкка эгаллик қилиш уларнинг устави ва қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади. Кредиторларнинг талабларини қондириш учун ундириш қаратилиши мумкин бўлмаган ибодатга оид мол-мулк рўйхатидиний ташкилотларнинг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Ҳуқуқий ворислари бўлмаган мол-мулк давлат мулки ҳисобига ўтади.

19-модда. Диний адабиёт ва диний мақсадларга мўлжалланган буюмлар

Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органлари диний мақсадларга мўлжалланган буюмлар, диний адабиётлар ва диний мазмундаги бошқа ахборот материалларини Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ишлаб чиқаришга, экспорт ва импорт қилишга ҳамда тарқатишга ҳақлидир.

Чет элда нашр этилган диний адабиётларни олиб келиш ва тарқатиш, уларнинг мазмуни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда экспертизадан ўтказилганидан кейин амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 23 апрелдаги 196-сон қарори билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита тўғрисида Низомнинг 7-бандига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита Республикада чиқариладиган ёки чет эллардан келтириладиган диний тусдаги маҳсулотларни (матбуот ва электрон нашрларни, аудио, видео кассеталарни, CD, DVD ва бошқа дискларни) экспертизадан ўтказиши ва мазкур фаолиятни мувофиқлаштириши.

Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органлари тегишли лицензия олгандан сўнг диний ибодат буюмларини ишлаб чиқариш ва тарқатиш ҳуқуқига фақат улар эга бўладилар.

Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик гоёлари билан йўғрилган матбаа нашрларини, кино, фото, аудио, видео маҳсулотларини ва шу каби бошқа маҳсулотларни тайёрлаш, сақлаш ва тарқатиш қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка тортишга олиб келади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 184-моддасига, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 244¹-моддасига қаранг.

20-модда. Диний ташкилотларнинг хайрия фаолияти

Диний ташкилотлар хайрия ва меҳр-мурувват фаолиятини амалга оширишга ҳақлидир.

21-модда. Диний ташкилотларда меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлар

Диний ташкилотларда меҳнат шартномалари (контрактлари) бўйича ишлаётган фуқароларга Ўзбекистон Республикасининг меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари татбиқ этилади.

22-модда. Диний ташкилотларнинг халқаро алоқалари

Диний ташкилотлар муқаддас жойларни зиёрат қилиш ёки бошқа диний тадбирларда иштирок этиш мақсадида қонун ҳужжатларига мувофиқ халқаро алоқалар ўрнатиш ва олиб боришга ҳақлидир.

23-модда. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузишда айбдор бўлган мансабдор шахслар, диний ташкилотларнинг хизматидагилар ва фуқаролар Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Қўшимча маълумот учун Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 240-моддасига, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 145 ва 216²-моддаларига қаранг.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҚОНУНИ ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ ҚУРАШ ТЎҒРИСИДА

15.12.2000 й. № 167-II

Мазкур Қонунга ЎЗР 30.04.2004 й. 621-II-сон Қонунига мувофиқ ўзгартиришлар киритилган

I. Умумий қондалар

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади ва асосий вазифалари

Ушбу Қонуннинг мақсади терроризмга қарши кураш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Ушбу Қонуннинг асосий вазифалари шахс, жамият ва давлатнинг терроризмдан хавфсизлигини таъминлаш, давлатнинг суверенитетини ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш, фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувликни сақлашдан иборат.

2-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

гаровга ушлаб турилган шахс – қўлга олинган ёки ушлаб турилган шахсни озод этиш шартлари сифатида давлат ҳокимияти ва бошқарув органларини, халқаро ташкилотларни, шунингдек айрим шахсларни бирон-бир ҳаракат содир этишга ёки бундай ҳаракат содир этишдан тийилишга мажбур қилиш мақсадида террорчилар томонидан қўлга олинган ёки ушлаб турилган жисмоний шахс;

терроризм – сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаёти, соғлиғига хавф туғдирувчи, мол-мулк

ва бошқа моддий объектларнинг йўқ қилиниши (шикастлантирилиши) хавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракатлар содир этишга ёки содир этишдан тийилишга мажбур қилишга, халқаро муносабатларни мураккаблаштиришга, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузишга, хавфсизлигига путур етказишга, қуролли можаролар чиқаришни кўзлаб ифвогарликлар қилишга, аҳолини кўрқитишга, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига жавобгарлик назарда тутилган зўрлик, зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш ёки бошқа жиноий қилмишлар;

террорчи – террорчилик фаолиятини амалга оширишда иштирок этаётган шахс;

террорчилик гуруҳи – олдиндан тил бириктириб террорчилик ҳаракатини содир этган, бундай ҳаракатга тайёргарлик кўрган ёки уни содир этишга суиқасд қилган шахслар гуруҳи;

террорчилик ташкилоти – икки ёки ундан ортиқ шахснинг ёки террорчилик гуруҳларининг террорчилик фаолиятини амалга ошириш учун барқарор бирлашуви;

террорчиликка қарши операция – террорчилик ҳаракатига чек қўйиш ва унинг оқибатларини минималлаштириш, шунингдек жисмоний шахсларнинг хавфсизлигини таъминлаш ҳамда террорчиларни зарарсизлантиришга қаратилган, келишилган ва ўзаро боғлиқ махсус тадбирлар мажмуи;

террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зона - жойнинг ёки акваториянинг алоҳида участкалари, ҳаво бўшлиғи, транспорт воситалари, бинолар, иморатлар, иншоотлар, хоналар ҳамда террорчиликка қарши операция ўтказиладиган доирадаги уларга туташ ҳудудлар;

террорчилик фаолияти – террорчилик ҳаракатини уюштириш, режалаштириш, тайёрлаш ва амалга оширишдан, террорчилик ҳаракатига ундашдан, террорчилик ташкилотини тузишдан, террорчиларни ёллаш, тайёрлаш ва қуроллантиришдан, уларни молиялаштириш ва моддий-техника жиҳатидан таъминлашдан иборат бўлган фаолият;

террорчилик ҳаракати – гаровда ушлаб туриш учун шахсларни қўлга олиш ёки ушлаб туриш, давлат ёки жамоат арбобининг, аҳолининг миллий, этник, диний, бошқа гуруҳлари, чет эл давлатлари

ва халқаро ташкилотлар вакилларининг ҳаётига тажовуз қилиш, давлат ёки жамоат аҳамиятига молик объектларни босиб олиш, шикастлантириш, йўқ қилиш, портлатишлар, ўт қўйишлар, портлатиш қурилмаларини, радиоактив, биологик, портловчи, кимёвий, бошқа заҳарловчи моддаларни ишлатиш ёки ишлатиш билан кўрқитиш, ер усти, сув ва ҳаво транспорти воситаларини қўлга олиш, олиб қочиш, шикастлантириш, йўқ қилиш, аҳоли гавжум жойларда ва оммавий тадбирлар ўтказилаётганда ваҳима кўтариш ва тартибсизликлар келтириб чиқариш, аҳоли ҳаётига, соғлиғига, жисмоний ёки юридик шахслар мол-мулкига авариялар, техноген хусусиятли ҳалокатлар содир этиш йўли билан зарар етказиш ёки хавф туғдириш, таҳдидни ҳар қандай воситалар ва усуллар билан ёйиш тарзида террорчилик тусидаги жиноятларни, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган нормаларида белгиланган террорчилик тусидаги бошқа ҳаракатларни содир этиш;

халқаро терроризм – бир давлат ҳудуди доирасидан ташқарига чиқадиган терроризм.

3-модда. Терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

4-модда. Терроризмга қарши курашнинг асосий принциплари

Терроризмга қарши курашнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

қонунийлик;

шахс ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги;

терроризмнинг олдини олиш чоралари устуворлиги;

жазонинг муқаррарлиги;

терроризмга қарши кураш ошкора ва ноошкора усулларининг уйғунлиги;

жалб этиладиган кучлар ва воситалар томонидан террорчиликка қарши ўтказиладиган операцияга раҳбарлик қилишда яқкабошчилик.

5-модда. Террорчилик фаолиятининг олдини олиш

Террорчилик фаолиятининг олдини олиш давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат бирлашмалари, шунингдек корхоналар, муассасалар, ташкилотлар томонидан сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа профилактик чоралар мажмуини ўтказиш орқали амалга оширилади.

Куйидагилар тақиқланади:

терроризмни тарғиб қилиш;

террорчилик гуруҳлари ва ташкилотларини тузиш ҳамда уларнинг фаолият кўрсатиши;

террорчилик фаолиятига дахлдор юридик шахсларни, уларнинг бўлинмалари (филиаллари) ва ваколатхоналарини (шу жумладан, чет эл ва халқаро ташкилотларнинг ваколатхоналарини) аккредитация қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг фаолият кўрсатиши;

террорчилик фаолиятига дахлдор чет эл фуқаролари ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига кириши;

тайёрланаётган ёки содир этилган террорчилик ҳаракатларига оид маълумотлар ва фактларни яшириш.

6-модда. Терроризмга қарши курашни амалга оширувчи давлат органларига кўмаклашиш

Давлат бошқарув органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, мансабдор шахслар, шунингдек фуқаролар терроризмга қарши курашни амалга оширувчи давлат органларига кўмаклашадилар ва зарур ёрдам берадилар.

7-модда. Ўзбекистон Республикасининг терроризмга қарши кураш соҳасидаги халқаро ҳамкорлиги

Терроризмга қарши кураш соҳасида Ўзбекистон Республикасининг чет эл давлатлари билан, уларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари, махсус хизматлари ҳамда халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ амалга оширилади.

II. Давлат органларининг терроризмга қарши кураш соҳасидаги ваколатлари

8-модда. Терроризмга қарши кураш бўйича давлат органлари

Терроризмга қарши курашни амалга оширувчи давлат органлари куйидагилардан иборат:

Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати;

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги;

ЎзР 30.04.2004 й. 621-II-сон Қонунига мувофиқ, тўртинчи хат боши чиқариб ташланган

Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараларини ҳимоя қилувчи кўмита;

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона кўмитаси;

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги;

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги.

Терроризмга қарши курашда иштирок этаётган давлат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда террорчилик фаолиятининг олдини олиш, уни аниқлаш, унга чек қўйиш ва унинг оқибатларини минималлаштириш борасида ҳамкорликда ҳаракат қилишларини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати томонидан амалга оширилади.

9-модда. Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизматининг терроризмга қарши кураш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати:

террорчилик фаолиятининг олдини олиш, уни аниқлаш ва унга чек қўйиш йўли билан терроризмга, шу жумладан, халқаро терроризмга қарши курашни амалга оширади;

террорчилар, террорчилик гуруҳлари ва террорчилик ташкилотлари фаолияти тўғрисидаги ахборотларни тўплайди ҳамда таҳлил қилади, улардан келиб чиқаётган таҳдиднинг миллий хавфсизликка қай даражада хавfli эканлигини баҳолайди, тегишли вазирликлар, давлат кўмиталари ва идораларга зарур ахборотлар тақдим этади;

террорчиларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига киришидан Давлат чегарасининг ҳимоя қилиниши ва қўриқланишини таъминлайди;

Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараси орқали қурол, ўқдорилар, портловчи, радиоактив, биологик, шунингдек кимёвий ёки бошқа заҳарловчи моддаларнинг, террорчилик ҳаракатини содир этиш мақсадида ишлатилиши мумкин бўлган предмет ёки материалларнинг ноқонуний олиб ўтилиши олдини олиш, уни аниқлаш ва унга чек қўйиш чораларини кўради;

чегара олди минтақасида ва чегара олди зонасида террорчиларни, террорчилик гуруҳларини аниқлайди, зарарсизлантиради, қаршилик кўрсатилган тақдирда эса уларни йўқ қилиш чораларини кўради;

Ўзбекистон Республикасининг алоҳида муҳим ва категорияланган объектларини, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида жойлашган давлат муассасаларини, ушбу муассасаларнинг ходимлари ҳамда уларнинг оила аъзоларини ҳимоя қилишни таъминлайди;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг, шунингдек чет эл давлатлари, ҳукуматлари бошлиқлари ва халқаро ташкилотлар раҳбарлари Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлган даврда мазкур давлат (ҳукумат) бошлиқлари ва халқаро ташкилот раҳбарларининг хавфсизлиги ҳамда кўриқланишини таъминлайди;

халқаро терроризмга қарши кураш соҳасида чет эл давлатларининг тегишли органлари ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади;

террорчиликка қарши курашувчи бўлинмаларнинг террорчиларни, террорчилик гуруҳларини аниқлаш, зарарсизлантириш ва йўқ қилиш ҳамда террорчилик ташкилотларини тугатиш ишлари ташкил этилишини таъминлайди;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади. (ЎЗР 30.04.2004 й. 621-II-сон Қонуни таҳриридаги модда), (Олдинги таҳририга қаранг)

10-модда. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг терроризмга қарши кураш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги:

террорчилик фаолиятининг олдини олиш, уни аниқлаш, унга чек қўйиш ҳамда унинг оқибатларини минималлаштириш йўли билан терроризмга қарши курашни амалга оширади;

алоҳида муҳим, категорияланган ва бошқа объектларнинг кўриқланишини ва хавфсизлигини таъминлайди;

давлат ҳокимияти ва бошқарувнинг тегишли органларига террорчилик фаолиятига алоқадор шахслар, гуруҳлар ва ташкилотлар тўғрисида ахборот тақдим этади;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

ЎЗР 30.04.2004 й. 621-II-сон Қонунига мувофиқ 11-модда чиқариб ташланган

11-модда. Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараларини ҳимоя қилувчи қўмитанинг терроризмга қарши кураш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараларини ҳимоя қилувчи қўмита:

террорчиларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига киришидан Давлат чегарасининг қўриқланиши ва ҳимоя қилинишини таъминлайди;

Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараси орқали қурол, ўқ-дорилар, портловчи, радиоактив, биологик, шунингдек кимёвий ёки бошқа заҳарловчи моддаларнинг, террорчилик ҳаракатини содир этиш воситаси сифатида ишлатилиши мумкин бўлган предмет ёки материалларнинг ноқонуний олиб ўтилишини аниқлаш ва унга чек қўйиш чораларини кўради;

чегара олди минтақасида ва чегара олди зонасида террорчиларни зарарсизланттиради, қаршилик кўрсатилган тақдирда йўқ қилиш чораларини кўради;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

12-модда. Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг терроризмга қарши кураш соҳасидаги ваколатлари
Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси:

Ўзбекистон Республикаси Давлат чегараси орқали ўтказиш пунктларида гиёҳвандлик воситалари, психотроп ва портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари, қурол-яроғлар, қурооллар ва ўқ-дорилар, ядровий, биологик, кимёвий ёки бошқа турдаги ялпи қирғин қурооллари, террорчилик ҳаракатларида ишлатилиши мумкин бўлган материаллар ва асбоб-ускуналарни ноқонуний олиб ўтишга уринишларнинг олдини олиш, аниқлаш ва уларга чек қўйиш чораларини кўради;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

13-модда. Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг терроризмга қарши кураш соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги:

Ўзбекистон Республикасининг ҳаво бўшлиғи хавфсизлигини, мамлакат маъмурий, саноат-иқтисодий марказлари ва ҳудудлари, муҳим ҳарбий ва бошқа объектларнинг ҳаводан бериладиган зарбадан ҳимоя қилиниши ва қўриқланишини таъминлайди;

ўз тасарруфидаги ҳарбий объектларнинг қўриқланиши ва мудофаа қилинишини амалга оширади;

террорчиликка қарши операцияларда иштирок этади;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

14-модда. Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлигининг терроризмга қарши кураш соҳасидаги ваколатлари
Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги:

фавқулодда вазиятлардан аҳолини ҳимоя қилиш, террорчилар ҳаракат қилаётган зонада жойлашган алоҳида муҳим, категорияланган ва бошқа объектлар барқарор ишлашини, шунингдек террорчилик ҳаракатлари оқибатларини тугатиш юзасидан вазирликлар, давлат кўмиталари, идоралар ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолиятини мувофиқлаштиради ҳамда тадбирлар ўтказиши;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

III. Террорчиликка қарши операциянинг ўтказилиши

15-модда. Террорчилик ҳаракатига чек қўйиш

Террорчилик ҳаракатига чек қўйиш учун қонун ҳужжатларига мувофиқ зарур чоралар қўлланилади, шу жумладан, террорчиликка қарши операциялар ўтказилади.

16-модда. Террорчиликка қарши операцияга раҳбарлик қилиш ва уни бошқариш

Террорчиликка қарши операцияга раҳбарлик қилиш ва уни бошқариш ҳар бир муайян ҳолатда террорчилик ҳаракати таҳдиди ва хавфининг кўламларини инобатга олган ҳолда белгиланади ҳамда мудофаа ва хавфсизликни таъминловчи тегишли тузилмалар зиммасига юкланади.

Терроризм таҳдидини зарарсизлантириш ва тугатиш учун жалб этиладиган тузилмалар ва бўлинмаларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш бўйича заруратга қараб штаблар тузилади.

17-модда. Террорчилар билан музокаралар олиб бориш

Террорчилик ҳаракатининг хусусиятига қараб жисмоний шахслар ҳаёти ва соғлигини, моддий бойликларни сақлаш, гаровда ушлаб турилган шахсларни озод этиш, шунингдек куч ишлатмасдан террорчилик ҳаракатига чек қўйиш имкониятини ўрганиш мақсадида террорчилар билан музокаралар ўтказилиши мумкин.

Террорчиликка қарши операция ўтказиш раҳбари томонидан махсус ваколат берилган шахслар террорчилар билан музокаралар олиб боришига руҳсат этилади.

Террорчилар билан музокаралар олиб борилиши уларни содир этган жиноий қилмишлари учун жавобгарликдан озод этишнинг асоси ёки шарт бўлиб хизмат қилиши мумкин эмас.

Агар террорчилар билан музокаралар ўтказиш натижасида улар террорчилик ҳаракатини тўхтатишга рози эмаслиги сабабли музокаралардан кўзланган мақсадга эришиш мумкин бўлмаса ҳамда жисмоний шахслар ҳаёти ва соғлиғига аниқ таҳдид сақланиб турган бўлса, террорчиларни зарарсизлантириш ва йўқ қилиш юзасидан зарур чоралар кўрилади.

18-модда. Террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зонанинг чегаралари

Террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зонанинг чегаралари террорчиликка қарши операция ўтказиш раҳбарлари томонидан жойнинг хусусияти ва шароитларини, шунингдек террорчилик ҳаракатининг кўламлари ҳамда ижтимоий хавфлилик даражасини ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

19-модда. Террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зонадаги ҳуқуқлари

Террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зонада мазкур операцияни ўтказиладиган шахслар қуйидаги ҳуқуқларга эга:

зарурат бўлганда транспорт воситалари ва йўловчиларнинг кўча ва йўлларда ҳаракатланишини вақтинчалик чеклаш ёки тақиқлаш, транспорт воситаларини, шу жумладан, дипломатия ваколатхоналарининг, консуллик муассасаларининг ва фуқароларнинг транспорт воситаларини жойнинг айрим участкаларига ва объектларга киритмаслик, фуқароларни жойнинг айрим участкаларидан ва объектлардан чиқариб юбориш, шунингдек махсус руҳсатномаси бўлмаган транспорт воситаларини шатакка олиб чиқариб ташлаш чораларини кўриш;

жисмоний шахсларнинг шахсни тасдиқловчи ҳужжатларини текшириш, бундай ҳужжатлар бўлмаган тақдирда эса уларнинг шахсини аниқлаш учун ушлаб туриш;

ҳуқуқбузарликлар содир этган ёки террорчиликка қарши операция ўтказувчи шахсларнинг қонуний талабларига тўсқинлик қилишга қаратилган, шунингдек террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зонага руҳсатсиз кириш ёки киришга уриниш билан боғлиқ ҳаракатлар содир этган шахсларни ушлаш ва тегишли органларга олиб бориш;

агар кечиктириш жисмоний шахслар ҳаёти ва соғлиғини, жамият ва давлат хавфсизлигини таҳдид остига қўйиши мумкин бўлса, террорчилик ҳаракатига чек қўйиш, уни содир этганликда гумон

килинаётган шахсларни таъқиб этиш учун корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ҳудудига ҳамда хоналарига, тураржой ва бошқа жойларга, ер участкаларига, транспорт воситаларига сутканинг исталган вақтида монеликсиз кириш (ошиб тушиш);

террорчиликка қарши операция ўтказилаётган зонага кираётган (транспорт билан киришда) ҳамда мазкур зонадан чиқаётган (транспорт билан чиқишда) жисмоний шахсларни шахсан кўриқдан ўтказиш, улардаги ашёларни, транспорт воситаларини ҳамда бу воситаларда олиб ўтилаётган юкларни, шу жумладан, назорат қилишнинг техник ва бошқа воситаларидан фойдаланган ҳолда кўриқдан ўтказиш;

жисмоний ёки юридик шахсларга тегишли бўлган алоқа воситаларидан, шу жумладан, махсус алоқа воситаларидан, шунингдек транспорт воситаларидан (чет эл давлатлари дипломатия ваколатхоналари ҳамда бошқа муассасаларининг, халқаро ташкилотларнинг алоқа ва транспорт воситаларидан ташқари) террорчилик ҳаракатининг олдини олиш, террорчилик ҳаракатини содир этган ёки содир этишда гумон қилинаётган шахсларни таъқиб қилиш ва ушлаш, ҳодиса рўй берган жойга етиб бориш, тез тиббий ёрдамга муҳтож бўлган шахсларни даволаш муассасаларига олиб бориш учун хизмат мақсадларида фойдаланиш;

террорчиларга нисбатан қурол ва жанговар техниканинг мавжуд турларини ҳамда махсус воситаларини қўллаш.

20-модда. Оммавий ахборот воситалари билан ўзаро ҳамкорлик

Террорчиликка қарши операция ўтказилаётган зонада оммавий ахборот воситалари вакилларининг фаолияти жойлардаги террорчиликка қарши операция ўтказиш раҳбарлари билан ҳамкорликда амалга оширилади.

Қуйидаги ахборотлар тарқатилишига йўл қўйилмайди:

террорчиликка қарши операция ўтказишнинг махсус техникавий усулларини ҳамда тактикасини очиб берадиган;

террорчиликка қарши операция ўтказилишини қийинлаштириб қўядиган, жисмоний шахслар ҳаёти ва соғлигига хавфни келтириб чиқарадиган;

террорчиликни тарғиб қилишга ёки оқлашга қўмаклашадиган;

террорчиликка қарши операция ўтказилаётганда бўлинмаларнинг ходимлари тўғрисидаги, шунингдек уни ўтказишга қўмаклашаётган шахслар тўғрисидаги.

21-модда. Террорчиликка қарши операциянинг тугатилиши

Террорчилик ҳаракатига чек қўйилган (тугатилган) ҳамда террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зонадаги жисмоний шахслар ҳаёти ва соғлиғига бўлган хавф бартараф этилган тақдирда террорчиликка қарши операция тугалланган ҳисобланади.

IV. Террорчилик ҳаракати оқибатида етказилган зарарни қоплаш ва жабрланган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси

22-модда. Террорчилик ҳаракати оқибатида етказилган зарарни қоплаш

Террорчилик ҳаракати оқибатида етказилган зарарни қоплаш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

23-модда. Террорчиликка қарши операция ўтказиш натижасида етказилган зарарни қоплаш

Террорчиликка қарши операция ўтказиш натижасида шахсга ёхуд жисмоний ёки юридик шахсларнинг мол-мулкига етказилган зарар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қопланади.

Шахсга унинг террорчилик ҳаракатидаги иштирокига чек қўйилиши муносабати билан етказилган зарар қопланмайди.

24-модда. Террорчилик ҳаракати оқибатида жабрланган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси

Террорчилик ҳаракати оқибатида жабрланган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси уларни нормал ҳаётини фаолиятга қайтариш мақсадида ўтказилади ҳамда мазкур шахсларга ҳуқуқий ёрдам беришдан, уларнинг руҳий, тиббий, касбий реабилитациясидан, уларни ишга жойлаштиришдан, зарур ҳолларда уларга обод тураржой ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ёрдам беришдан иборат бўлади.

Террорчилик ҳаракати оқибатида жабрланган шахсларнинг ижтимоий реабилитациясини амалга ошириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

V. Терроризмга қарши курашда иштирок этаётган шахсларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимояси

25-модда. Терроризмга қарши курашда иштирок этаётган, ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимояланиши зарур бўлган шахслар

Терроризмга қарши курашда иштирок этаётган шахслар давлат ҳимоясидадир.

Қуйидагилар ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимояланиши лозим:

терроризмга қарши курашда бевосита иштирок этаётган ҳарбий хизматчилар, давлат органларининг ходимлари ва мутахассислари;

террорчилик фаолиятининг олдини олишда, уни аниқлашда, унга чек қўйишда, уни тергов қилишда ҳамда унинг оқибатларини минималлаштиришда терроризмга қарши курашни амалга ошираётган давлат органларига доимий ёки вақтинча қўмаклашаётган шахслар;

ушбу қисмнинг иккинчи ва учинчи хатбошиларида кўрсатиб ўтилган шахсларнинг оила аъзолари, агар уларнинг ҳимояланишини таъминлаш зарурати мазкур шахсларнинг терроризмга қарши курашдаги иштирокига боғлиқ бўлса.

Терроризмга қарши курашда бевосита иштирок этаётган, терроризмга қарши курашга қўмаклашаётган шахсларга, шунингдек уларнинг оила аъзоларига, башарти уларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид юзага келган тақдирда, илтимосларига кўра уларнинг ташқи қиёфаси, фамилияси, исми ва отасининг исми, шунингдек иш ва яшаш жойлари терроризмга қарши кураш органлари таъминотига ажратиладиган маблағлар ҳисобидан ўзгартирилиши мумкин.

26-модда. Терроризмга қарши курашда иштирок этган шахслар ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарни қоплаш

Терроризмга қарши курашда иштирок этган шахс террорчиликка қарши операция ўтказишда ҳалок бўлган тақдирда ҳалок бўлган шахснинг оила аъзоларига ҳамда унинг қарамоғидаги шахсларга қонун ҳужжатларига мувофиқ бир йўла бериладиган нафақа тўланади ҳамда боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинланади.

Терроризмга қарши курашда иштирок этган шахс террорчиликка қарши операция ўтказишда майиб бўлган ва бу унинг меҳнат лаёқатини йўқотишига ҳамда ногиронликка олиб келган тақдирда унга бир йўла бериладиган нафақа тўланади ҳамда қонун ҳужжатларига мувофиқ ногиронлик пенсияси тайинланади.

Терроризмга қарши курашда иштирок этган шахс террорчиликка қарши операция ўтказишда ярадор бўлган тақдирда бу унинг меҳнат лаёқатини йўқотишига олиб келмаса, унга қонун ҳужжатларига мувофиқ бир йўла бериладиган нафақа тўланади.

27-модда. Кўп йил ишлаганликни имтиёзли ҳисоблаш

Терроризмга қарши курашни бевосита амалга ошираётган бўлинмаларда хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчиларга ҳамда давлат органларининг ходимларига пенсия тайинлашда хизматнинг бир куни

икки кунга, террорчиликка қарши операция ўтказишда иштирок этган даврда хизматнинг бир куни уч кунга ҳисобланади.

Террорчиликка қарши операция ўтказишда иштирок этишга жалб қилинган мутахассислар ва бошқа шахсларга пенсия тайинлашда мазкур операцияда иштирок этишнинг ҳар бир куни уч кунга ҳисобланади.

Қўш йил ишлаганликни имтиёзли ҳисоблаш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

VI. Террорчилик фаолиятида иштирок этганлик ҳамда терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

28-модда. Террорчилик фаолиятида иштирок этганлик учун жавобгарлик

Террорчилик фаолиятида иштирок этаётган шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгар бўлади.

Шахс террорчилик фаолиятида иштирок этишдан ўз ихтиёри билан қайтган, бу ҳақда тегишли давлат органларига хабар берган ҳамда оғир оқибатлар юзга келишининг ва террорчилар мақсадлари амалга оширилишининг олдини олишга фаол кўмаклашган тақдирда, қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликдан озод этилиши мумкин.

29-модда. Террорчилик фаолияти учун ташкилотнинг жавобгарлиги

Ташкилот суднинг қарори асосида террорчилик ташкилоти деб топилади ва тугатилади.

Террорчилик ташкилоти деб топилган ташкилот тугатилганда унга тегишли мол-мулк мусодара этилади ҳамда давлат мулкига ўтказилади.

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида рўйхатга олинган халқаро ташкилот (унинг бўлинмаси, филиали, ваколатхонаси) Ўзбекистон Республикасининг суди томонидан террорчилик ташкилоти деб топилган тақдирда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мазкур ташкилот (унинг бўлинмаси, филиали, ваколатхонаси) фаолияти тақиқланади ва бу ташкилот (унинг бўлинмаси, филиали, ваколатхонаси) тугатилади, унга (унинг бўлинмасига, филиалига, ваколатхонасига) тегишли, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлган мол-мулк мусодара этилади ва давлат мулкига ўтказилади.

30-модда. Етказилган зарар учун жавобгарликдан озод этиш

Террорчиликка қарши операцияда иштирок этаётган ҳарбий хизматчилар, мутахассислар ва бошқа шахслар бундай операция

Ўтказилаётганда мажбуран зарар етказганлик учун жавобгарликдан озод этилади.

31-модда. Терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Терроризмга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг бузилишида айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ ЖИНОИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНГАН ДАРОМАДЛАРНИ ЛЕГАЛЛАШТИРИШГА ВА ТЕРРОРИЗМНИ МОЛИЯЛАШТИРИШГА ҚАРШИ КУРАШИШ ТЎҒРИСИДА

26.07.2004 й. № 660-II

(Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 43-сон, 451-модда; 2007 й., 17-18-сон, 172-модда; 2009 й., 17-сон, 210-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда)

I. Умумий қоидалар

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштириш

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш мулк (пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк) жиноий фаолият натижасида

топилган бўлса, уни ўтказиш, мулкка айлантириш ёхуд алмаштириш йўли билан унинг келиб чиқишига қонуний тус беришдан, шунингдек бундай пул маблағлари ёки бошқа мол-мулкнинг асл хусусиятини, манбаини, турган жойини, тасарруф этиш, кўчириш усулини ёхуд пул маблағларига ёки бошқа мол-мулкка бўлган ҳақиқий эгалик ҳуқуқларини ёки уларнинг кимга қарашлилигини яширишдан ёхуд сир сақлашдан иборат бўлган, жинойий жазоланадиган ижтимоий хавфли қилмишдир.

Терроризмни молиялаштириш – террорчилик ташкилотининг мавжуд бўлиши ва ишлаб туришини таъминлашга, террорчилик ҳаракатларини тайёрлаш ва содир этишга, террорчилик ташкилотларига ёхуд террорчилик фаолиятига кўмаклашаётган ёки бундай фаолиятда иштирок этаётган шахсларга бевосита ёки билвосита ҳар қандай маблағ-воситалар, ресурслар беришга ёхуд йиғишга, бошқа хизматлар кўрсатишга қаратилган, жинойий жазоланадиган ижтимоий хавфли қилмиш.

(3-модданинг иккинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

II. Жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишни ташкил этиш

4-модда. Жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишга қаратилган чора-тадбирлар

Жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишга қаратилган чора-тадбирларга қуйидагилар киради:

махсус ваколатли давлат органи томонидан амалга ошириладиган назорат;

(4-модданинг иккинчи хатбоши Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

ички назорат;

мижозларни лозим даражада текшириш бўйича чора-тадбирлар;

(4-модданинг тўртинчи хатбоши Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

5-модда. Махсус ваколатли давлат органи томонидан амалга ошириладиган назорат

Махсус ваколатли давлат органи томонидан амалга ошириладиган назорат — пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар тақдим этадиган ахборотни текшириш ва ушбу Қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириш бўйича махсус ваколатли давлат органи томонидан қабул қилинадиган чора-тадбирлар мажмуи.

(5-модда Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

6-модда. Ички назорат

Ички назорат пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотларнинг махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши лозим бўлган операцияларни аниқлашга доир фаолиятидир.

Ички назорат амалга ошириладиганда зарур ахборотни расмийлаштириш, унинг махфийлигини таъминлаш тартиби, кадрларни тайёрлаш ва ўқитишга доир малака талаблари, шунингдек махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши лозим бўлган пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни аниқлаш мезонлари ва уларнинг аломатлари белгиланади.

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар учун ички назорат қоидалари тегишли назорат қилувчи, лицензияловчи ва рўйхатдан ўтказувчи органлар томонидан махсус ваколатли давлат органи билан биргаликда, бундай органлар бўлмаган ҳолда эса, махсус ваколатли давлат органи томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади;

Ички назорат қоидаларига риоя этилиши устидан мониторинг ва назорат мазкур қоидаларни тасдиқлаган органлар, шунингдек махсус ваколатли давлат органи томонидан амалга оширилади.

(6-модда матни Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

7-модда. Мижозларни лозим даражада текшириш бўйича чора-тадбирлар

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар:

ички назорат қоидаларида белгиланган ҳолларда хўжалик, фуқаровий ҳуқуқий муносабатлар аниқланганда;

ички назорат қоидаларида белгиланган ҳолларда пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ бир марталик операциялар амалга оширилганда;

шубҳали операциялар амалга оширилганда;

мижознинг шахси тўғрисида аввал олинган маълумотларнинг тўғрилигига нисбатан шубҳалар мавжуд бўлганда, мижозларни лозим даражада текшириш бўйича мустақил чора-тадбирлар қўришлари шарт.

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар томонидан мижозни лозим даражада текшириш бўйича қўриладиган чора-тадбирлар қўйидагиларни ўз ичига олиши шарт:

тегишли ҳужжатлар асосида мижознинг ва қайси шахслар номидан иш қўраётган бўлса, ўша шахсларнинг шахсини ҳамда ваколатларини текширишни;

таъсис ҳужжатлари асосида мулк ва бошқарув тузилишини ўрганиш орқали мулкдорни ёки юридик шахс бўлган мижозни назорат қилувчи шахсни идентификациялашни;

мижоз томонидан амалга ошириладиган амалий иш муносабатлари ва пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни уларнинг бундай мижоз ва унинг фаолияти тўғрисидаги маълумотларга мувофиқлигини текшириш мақсадида, доимий асосда ўрганишни.

(7-модда Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

8-модда. Махсус ваколатли давлат органи

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган махсус ваколатли давлат органи пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар ўтказилиши устидан ушбу Қонунда белгиланган тартибда назоратни амалга оширади.

9-модда. Махсус ваколатли давлат органининг ваколатлари

Махсус ваколатли давлат органи:

пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотларнинг ҳамда жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишда иштирок этувчи органларнинг ишини мувофиқлаштиради;

пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар бўйича ушбу Қонунга мувофиқ равишда олинадиган ахборотлар таҳлил қилинишини амалга оширади;

етарли асослар мавжуд бўлган тақдирда, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга алоқадор пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар ҳақидаги материалларни жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишда иштирок этувчи тегишли органларга юборади;

пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни, агар бундай операциялар тўғрисидаги ўзи олган хабар текшириш натижаларига кўра асосли деб топилган бўлса, икки иш кунидан кўп бўлмаган муддатга тўхтатиб туриш ҳақида кўрсатмалар йўллайди;

жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш бўйича чоратадбирларни амалга ошириш учун зарур бўлган ахборотни, шу жумладан автоматлаштирилган ахборот, маълумотнома тизимларидан ҳамда маълумотлар базаларидан сўрайди ва бепул олади;

(9-модданинг тўртинчи—олтинчи хатбошилари Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

10-модда. Махсус ваколатли давлат органи қарорларининг мажбурийлиги

Махсус ваколатли давлат органининг жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш масалаларига доир қарорлари вазирликлар, давлат кўмиталари, идоралар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши мажбурийдир.

III. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар ва уларни амалга оширувчи ташкилотлар

11-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар

Юридик ва жисмоний шахсларнинг пул маблағлари ёки бошқа мол-мулкка нисбатан ўз мулккий ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгилашга, ўзгартириш ёхуд тугатишга қаратилган ҳаракатлари пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялардир.

12-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар қуйидагилардир:

банклар ва бошқа кредит ташкилотлари;

(12-модданинг иккинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 29 декабрдаги ЎРҚ-345-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2013 й., 1-сон, 1-модда)

қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчилари;

биржа аъзолари;

суғурталовчилар ва суғурта воситачилари;

лизинг хизматлари кўрсатувчи ташкилотлар;

пул ўтказмалари, тўловлар ва ҳисоб-китобларни амалга оширувчи ташкилотлар;

ломбардлар;

лотереялар ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ўтказувчи ташкилотлар;

қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи шахслар;

кўчмас мол-мулкнинг олди-сотдиси билан боғлиқ операцияларда хизматлар кўрсатувчи ва иштирок этувчи шахслар;

мижозлар номидан битимлар тайёрлаш ва уларни амалга оширишда нотариал идоралар (нотариуслар), адвокатлик тузилмалари (адвокатлар) ҳамда аудиторлик ташкилотлари.

13-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ, махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши лозим бўлган операциялар

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар томонидан ички назоратни ўтказиш

давонида шубҳали деб топилган содир этилаётган ва тайёрланаётган пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши керак.

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ, тайёрлаш, содир этиш жараёнида бўлган ёки содир этиб бўлинган, ички назорат қоидаларида белгиланган мезонлар ва белгиларга мувофиқ жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ёки терроризмни молиялаштириш мақсадида амалга оширилганлиги тўғрисида шубҳа пайдо бўлган операция шубҳали операция, деб топилади.

Агар пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар тарафларидан бири жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялантиришга қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликда иштирок этмаётган давлатда доимий яшаётган, турган ёки рўйхатга олинган шахс бўлса, бундай операциялар ҳам махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши керак.

14-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ, алоҳида ҳолларда махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши лозим бўлган операциялар

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар, шу операцияларнинг тарафларидан бири:

террорчилик фаолиятида иштирок этаётган ёхуд иштирок этишда гумон қилинаётган юридик ёки жисмоний шахс;

террорчилик фаолиятини амалга ошираётган ёхуд амалга оширишда гумон қилинаётган ташкилотнинг бевосита ёки билвосита мулкдори бўлган ёхуд уни назорат қилаётган юридик ёки жисмоний шахс;

террорчилик фаолиятини амалга ошираётган ёки амалга оширишда гумон қилинаётган жисмоний шахснинг ёхуд ташкилотнинг мулкидаги ёки назорати остидаги юридик шахс эканлиги ҳақида белгиланган тартибда олинган ахборот мавжуд бўлса, ушбу Қонунга мувофиқ махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши ва тўхтатиб турилиши керак.

15-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотларнинг мажбуриятлари

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар қуйидагиларни бажаришлари шарт:

мижозларни лозим даражада текшириш бўйича чора-тадбирлар кўриш;

пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ, махсус ваколатли давлат органига хабар қилиниши керак бўлган шубҳали операциялар аниқланган тақдирда, махсус ваколатли давлат органига бу операциялар бўйича улар аниқланган кундан кейинги бир иш кунидан кечиктирмай белгиланган тартибда ахборот тақдим этиш;

пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ, ушбу Қонуннинг 14-моддасида назарда тутилган операцияларни, юридик ёки жисмоний шахс ҳисобварағига тушган пул маблағларини ҳисобга киритиш бўйича операцияларни истисно этганда, бу операция бажарилиши лозим бўлган санадан эътиборан уч иш кунига тўхтатиб туриш ҳамда бундай операция ҳақида операция тўхтатиб турилган куннинг ўзида махсус ваколатли давлат органини хабардор қилиш. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияни тўхтатиб туриш тўғрисида махсус ваколатли давлат органининг кўрсатмаси бўлмаса, кўрсатилган муддат ўтгач, пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияни амалга оширувчи ташкилот тўхтатиб турилган операцияни бажаришга киришади;

ички назорат тартиб-таомилини жорий этиш ва амалга ошириш»;

(12—15-моддалар Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

16-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни бажаришни рад этиш

Идентификациялаш учун зарур бўлган ҳужжатларни тақдим этмаган юридик ёки жисмоний шахсларга пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар маскур операцияларни бажаришни рад этади, юридик ёхуд жисмоний шахс ҳисобварағига тушган пул маблағларини ҳисобга киритиш операциялари бундан мустасно.

17-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ чет эл валютасидаги операция

Агар пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операция чет эл валютасида амалга оширилаётган бўлса, унинг миллий валютадаги миқдори қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда аниқланади.

IV. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш билан боғлиқ ахборот

18-модда. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш билан боғлиқ ахборотни тақдим этиш

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш билан боғлиқ ахборотни махсус ваколатли давлат органига тақдим этиш, шунингдек пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотларни террорчилик ёхуд бошқа жиноий фаолиятда иштирок этаётган ёки иштирок этишда гумон қилинаётган юридик ёхуд жисмоний шахслар ҳақида хабардор қилиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Юридик ва жисмоний шахсларнинг пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялари тўғрисидаги ахборотни ёхуд бошқа маълумотларни махсус ваколатли давлат органига белгиланган тартибда тақдим этиш тижорат, банк сирини ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни бузиш ҳисобланмайди.

(18-модда Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонунига асосан иккинчи қисм билан тўлдирилган — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

19-модда. Маълумотларнинг махфийлигини ва сақланишини таъминлаш

Махсус ваколатли давлат органи ва унинг ходимлари ўзларига маълум бўлиб қолган тижорат, банк сирини ёки бошқа сирни ташкил этувчи маълумотларнинг махфийлигини ва сақланишини таъминлашлари шарт.

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотларнинг, махсус ваколатли давлат органининг ҳамда жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишда иштирок этувчи бошқа органларнинг ходимлари юридик ва жисмоний шахсларни уларга нисбатан ўтказилаётган назоратдан хабардор қилишга ҳақли эмас.

(19-модданинг иккинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

20-модда. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш билан боғлиқ ахборотдан эркин фойдаланишни чеклаш ҳамда бундай ахборотни тарқатмаслик

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар, махсус ваколатли давлат органи ҳамда жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашишда иштирок этувчи бошқа органлар жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш билан боғлиқ ахборотдан эркин фойдаланишни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда чеклайдилар ҳамда бундай ахборотнинг тарқатилмаслигини таъминлайдилар.

21-модда. Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар тўғрисидаги ахборотни, шунингдек идентификациялаш маълумотларини ва мижозларни лозим даражада текширишга доир материалларни сақлаш

Пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширувчи ташкилотлар пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операциялар тўғрисидаги ахборотни, шунингдек идентификациялаш маълумотларини ва мижозларни лозим даражада текширишга доир материалларни қонун ҳужжатларида белгиланган муддатлар мобайнида, лекин бундай операциялар амалга оширилганидан ёки мижозлар билан амалий иш муносабатлари тўхтатилганидан кейин камида беш йил мобайнида сақлашлари шарт.

(21-модда Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонуни тахририда — ЎРҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

V. Яқунловчи қондалар

22-модда. Жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик

Жинойий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ҳамда халқаро шартномаларига мувофиқ амалга оширилади.

Махсус ваколатли давлат органи зарур ахборот тақдим этиш тўғрисида чет давлатларнинг ваколатли органларига сўровлар юбориш ва чет давлатлар ваколатли органларининг сўровларига жавоб қайтариш ҳуқуқига эга.

(22-модда Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 22 апрелдаги ЎРҚ-212-сонли Қонунига асосан иккинчи қисм билан тўлдирилган — ЎРҚХТ, 2009 й., 17-сон, 210-модда)

23-модда. Низоларни ҳал қилиш

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал қилинади.

24-модда. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ

ТАЪЛИМ ТЎҒРСИДА

29.08.1997 № 464-I

3-модда. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари

Таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилинади.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

– таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;

– таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;

– умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мажбурийлиги;

– ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишини: академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;

– таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;

– давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиқлиги;

– таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;

– билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;

– таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

4-модда. Билим олиш ҳуқуқи

Жинси, тили, ёши, ирқий, миллий мансублиги, этнокоди, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, ижтимоий мавқеи, турар жойи, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қанча вақт яшаётганлигидан қатъи назар, ҳар кимга билим олишда тенг ҳуқуқлар кафолатланади.

СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ТЎҒРИСИДА

26.12.1996 й., № 337-I

(Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 2-сон, 36-модда; 1999 й., 9-сон, 229-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2007 й., 15-сон, 153-модда; 2008 й., 52-сон, 510, 513-модда;)

3-модда. Сиёсий партияларни тузиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш принциплари

Сиёсий партиялар фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш мақсадида, хохиш-иродани эркин билдириш, партиёга ихтиёрий равишда кириш ва ундан чиқиш, аъзоларининг тенг ҳуқуқлилиги, ўзини ўзи бошқариш, қонунийлик ва ошкоралик асосида тузилади ва фаолият кўрсатади.

Қуйидаги сиёсий партияларни тузиш ва уларнинг фаолият кўрсатиши тақиқланади:

— конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи;

Ўзбекистон Республикаси суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларининг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи;

— урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи;

— халқнинг соғлиғи ва маънавиятига тажовуз қилувчи;

— миллий ва диний руҳдаги партиялар.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА

МУЛКЧИЛИК ТЎҒРИСИДА

(Ўзгартиришлар билан)

31.10.1990 йил № 152-ХП

4-модда. Мулккий ҳуқуқ субъектлари

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, жамоалар, уларнинг бирлашмалари, жамоат ташкилотлари ва диний ташкилотлар, фуқароларнинг оилавий ва ўзга бирлашмалари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш идоралари, халқ депутатларининг барча бўғиндаги Кенгашлари ҳамда улар ваколат берган давлат бошқаруви идоралари, бошқа давлатлар, халқаро ташкилотлар, бошқа давлатларнинг юридик шахслари ва фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар мулккий ҳуқуқ субъектларидир. Турли юридик шахслар ва фуқаролар, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар айнан битта мулкнинг субъектлари бўлиши мумкин.

8-модда. Умумий қоидалар

1. Ширкат (жамоа) мулки оилавий мулкни, маҳалла мулкни, шунингдек кооперативларнинг, ижара, жамоа корхоналарининг мулкни, жамоат ташкилотлари ва диний ташкилотларнинг, турли хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг, ассоциациялар ва юридик шахс ҳисобланган бошқа бирлашмаларнинг мулкни ўз ичига олади.

17-модда. Диний ташкилотларнинг мулки

1. Диний ташкилотларнинг мулкида бинолар, диний буюмлар, ишлаб чиқариш, ижтимоий ва ҳайрия аҳамиятига эга бўлган объектлар, диний ташкилотларнинг фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган пул маблағлари ва бошқа мол-мулк бўлиши мумкин.

Диний ташкилотлар ўз маблағига сотиб олган ва барпо этган, фуқаролар, ташкилотлар эҳсон қилган ёки давлат томонидан берилган ва қонунда ман этилмаган бошқа асосларга биноан қўлга киритилган мол-мулкка эгалик қилишга ҳақлидирлар.

Диний ташкилотлар Ўзбекистон Республикаси сарҳадларидан ташқаридан бўлган мол-мулкка эгалик қилишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикасида ҳайрия мақсадларида мол-мулк беришга йўл қўйилади.

Диний ташкилотлар ихтиёрий суратда молиявий ва бошқа ҳайр-эҳсон қилишни сўраб мурожаат этишга ва уларни олишга ҳақлидирлар.

2. Диний ташкилотларга тушадиган молиявий ва мол-мулк тарзидаги хайр-эҳсонлар, шунингдек фуқаролардан келадиган пул тушумларининг ҳамма турларига солиқ солинмайди.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING

ФУҚАРОЛИГИ ТЎҒРИСИДА

02.07.1992 йил № 632-ХП

2-модда. Тенг фуқаролик

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги фуқароликни олиш асосларидан қатъи назар барча учун тенгдир.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари келиб чиқишларидан, ижтимоий ва мулкий ҳолатидан, ирқи ва миллатидан, жинси, маълумоти, тилидан, динга муносабатидан, сиёсий ва бошқа эътиқодларидан, машғулотининг тури ва сажияси ҳамда бошқа ҳолатлардан қатъи назар, конун олдида тенгдирлар.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг тенгҳуқуқлилиги иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий турмушнинг барча соҳаларида таъминланади.

Қорақалпоғистон Республикасининг фуқароси айти бир вақтда Ўзбекистон Республикасининг ҳам фуқаросидир.

4-модда. Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига мансублик

Қуйидагилар Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари бўладилар:

1) келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий ҳолатидан, ирқи ва миллатидан, жинси, маълумоти, тили, сиёсий қарашлари, диний эътиқоди, машғулотининг тури ва сажиясидан қатъи назар, ушбу Қонун кучга кирган вақтда Ўзбекистон Республикасида доимий яшаб турган, бошқа давлатларнинг фуқаролари бўлмаган ҳамда Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлиш истагини билдирган шахслар;

17-модда. Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилиш

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ўз илтимосномаларига кўра ушбу Қонунга биноан келиб чиқишдан, ирқи ва миллатидан, жинси, маълумоти, тилидан, динга муносабатидан, сиёсий ва бошқа эътиқодларидан қатъи назар Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилиниши мумкин. ...

Агар шахс:

Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик ишлатиб ўзгартиришни ёқлаб чиқаётган бўлса;

...

уни Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига қабул қилиш тўғрисидаги илтимосномаси рад этилади.

УМУМИЙ ҲАРБИЙ МАЖБУРИЯТ ВА ҲАРБИЙ ХИЗМАТ ТЎҒРИСИДА

12.12.2002 йил 436-II

22-модда. Муддатли ҳарбий хизматга ҳамда сафарбарлик чақируви резервидаги хизматга чақирилишдан озод этиш

Тинчлик даврида муддатли ҳарбий хизматга ҳамда сафарбарлик чақируви резервидаги хизматга чақирилишдан қуйидагилар озод этилади:

1) саломатлигига кўра ҳарбий хизматга яроқсиз деб топилган чақирилувчилар;

2) яқин қариндошларидан бири (ака-укаси, опа-синглиси) ҳарбий хизматни ўташ вақтида ҳалок бўлган ёки вафот этган чақирилувчилар;

3) рўйхатдан ўтган диний ташкилотлардан бирида диний рутба эгаси бўлган чақирилувчилар.

Ушбу модданинг 2-бандида кўрсатилган шахслар ўз розиликлари билан ҳарбий хизматга чақирилишлари мумкин.

Жиноий жавобгарликка тортилган, шунингдек судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган фуқаролар ҳарбий хизматга чақирилмайдилар.

МУҚОБИЛ ХИЗМАТ ТЎҒРИСИДА

03.07.1992 й. № 646-XII

3-модда. Муқобил хизматни ўташ ҳуқуқи

Ўзбекистон Республикасининг 18 ёшдан 27 ёшгача бўлган, ҳарбий ҳисобда турадиган, муддатли ҳарбий хизматга чақирилиши лозим бўлган фуқаролари, башарти улар:

– хизматга чақирилатган шахсдан ташқари 16 ёшга тўлмаган тўрт ва ундан ортиқ болали оиладан бўлсалар;

– ҳарбий хизматни ўташ даврида ногирон бўлиб қолган ота-онаси ёки ака-ука (опа-сингил)лари бўлса;

– диний таълимоти қурол ишлатишга ва Қуролли Кучларда хизмат қилишга йўл қўймайдиган рўйхатдан ўтган диний ташкилотларнинг аззоси бўлсалар, муқобил хизматни ўташ ҳуқуқига эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси муқобил хизматни ўташ ҳуқуқига эга бўлган фуқароларнинг ўзга тоифаларини ҳам белгилаши мумкин.

Муқобил хизматни ўтаётган шахслар муқобил хизмат хизматчилари деб аталадилар.

СУДЛАР ТЎҒРИСИДА

(янги таҳрири)

02.09.1993 й. № 924-ХП

6-модда. Қонун ва суд олдидаги тенглик

Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун ва суд олдида тенгдир. Корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар ҳам қонун ва суд олдида тенгдир.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ОЛИЙ МАЖЛИСИГА САЙЛОВ ТЎҒРИСИДА

(янги таҳрири)

28.12.1993 й. № 990-ХП

3-модда. Тенг сайлов ҳуқуқи

Ҳар бир фуқаро – сайловчи бир овозга эга.

Фуқаролар жинси, ирқий ва миллий мансублиги, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқига эгадилар.

25-модда. Депутатликка номзодларга қўйиладиган талаблар

Қуйидагилар:

содир этган оғир ёки ўта оғир жинояти учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёхуд судланганлиги олиб ташланмаган фуқаролар; (ЎЗР 25.12.2008 й. ЎРҚ-194-сон Қонуни таҳриридаги хатбоши) (Олдинги таҳририга қаранг)

сайлов кунига қадар сўнги беш йил мобайнида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшамаган фуқаролар;

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг ҳарбий хизматчилари, Миллий хавфсизлик хизмати, бошқа ҳарбийлаштирилган бўлинмаларнинг ходимлари;

диний ташкилотлар ва бирлашмаларнинг профессионал хизматчилари депутатликка номзод этиб рўйхатга олинмайдилар.

ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ ВИЛОЯТ, ТУМАН ВА ШАҲАР КЕНГАШЛАРИГА САЙЛОВ ТЎҒРИСИДА

05.05.1994 йил № 1050-ХП

3-модда. Тенг сайлов ҳуқуқи

Ҳар бир фуқаро – сайловчи бир овозга эга.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари жинси, irqий ва миллий мансублиги, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқига эгадирлар.

ЎЗР 29.08.2003 й. 520-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм.

23-модда. Депутатликка номзодларга қўйиладиган талаблар Қўйидагилар:

– содир этган оғир ёки ўта оғир жинояти учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёхуд судланганлиги олиб ташланмаган фуқаролар; (ЎЗР 25.12.2008 й. ЎРҚ-194-сон Қонуни таҳриридаги хатбоши) (Олдинги таҳририга қаранг)

– сайлов кунига қадар сўнги беш йил мобайнида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшамаган шахслар; (ЎЗР 29.08.2003 й. 520-II-сон Қонуни таҳриридаги хатбоши) (Олдинги таҳририга қаранг)

– Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг ҳарбий хизматчилари, Миллий хавфсизлик хизматининг, Ички ишлар вазирлигининг, бошқа ҳарбийлаштирилган бўлинмаларнинг ходимлари;

– диний ташкилотлар ва бирлашмаларнинг профессионал хизматчилари депутатликка номзод этиб рўйхатга олинмайдилар.

ЎЗР 25.12.1998 й. 729-I-сон Қонуни таҳриридаги модда.

**«ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ ВИЛОЯТ, ТУМАН ВА ШАҲАР
КЕНГАШЛАРИГА САЙЛОВ ТЎҒРИСИДА»ГИ ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИГА ЎЗГАРТИШЛАР ВА
ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ҲАҚИДА**

29.08.2003 йил № 520-II

2) 3-модданинг иккинчи қисми куйидаги тахрирда баён этилсин:

«Ўзбекистон Республикаси фуқаролари жинси, ирқий ва миллий мансублиги, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар тенг сайлов ҳуқуқига эгадирлар».

**ФУҚАРОЛАР САЙЛОВ ҲУҚУҚЛАРИНИНГ
КАФОЛАТЛАРИ ТЎҒРИСИДА**

05.05.1994 йил № 1051-XII

3-модда. Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқига эгадир.

ФУҚАРОЛАР СОҒЛИҒИНИ САҚЛАШ ТЎҒРИСИДА

29.08.1996 йил № 265-I

13-модда. Фуқароларнинг соғлиқни сақлаш ҳуқуқи

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари соғлиқни сақлаш борасида дахлсиз ҳуқуққа эгадирлар.

Давлат ёши, жинси, ирки, миллати, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, фуқароларнинг соғлиғи сақланишини таъминлайди.

44-модда. Ўзбекистон Республикаси шифокорининг қасамёди

Шифокор дипломини олаётган шахслар куйидаги мазмунда қасамёд қабул қилади:

«Шифокор деган юксак унвонни олиб, тиббиёт фаолиятига киришар эканман:

Ўзимнинг бор билим ва маҳоратимни беморни даволашга ҳамда инсон соғлиғини сақлашга бағишлашга;

ёши, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, ҳар бир беморга куч-гайратим ва вақтимни аямай тиббий ёрдам кўрсатишга;

беморнинг соғлигини шахсий манфаатларимдан юкори кўйишга, камтар ва ҳалол бўлишга, ўз билим ва маҳоратимни доимо ошириб боришга;

шифокор сирини сақлашга;

кишиларга ҳамиша меҳр-мурувват ва шифо топишларига ишонч ҳадя этишга;

Букрот, Абу Али ибн Сино сингари улуғ табибларнинг шонли анъаналарини давом эттиришга тантанали қасамёд қиламан.

Ушбу қасамёдга умримнинг охиригача содиқ қолишга қасамёд қиламан».

Шифокорлар қасамёдни бузганлик учун қонунда белгиланган жавобгарликка тортиладилар.

НОШИРЛИК ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА

30.08.1996 йил № 274-1

2-модда. Ноширлик фаолиятининг эркинлиги

Ноширлар ўз фаолиятларида, шу жумладан, ноширлик йўналишини, мавзуларини, ихтисослашувини, чиқариладиган маҳсулот нусхасини белгилашда, муаллифни танлашда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳамда қонун ҳужжатлари доирасида мустақилдир.

Конституциянинг 67-моддаси; «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг 6, 7-моддалари; «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрирда) 19-моддасининг биринчи қисми.

Ношир ва буюртмачи ўртасидаги муносабатлар шартнома асосида тартибга солинади.

4-модда. Ноширлик фаолияти эркинлигини сунистеъмол қилишга йўл кўйилмаслиги

Матбаа маҳсулотида конституциявий тизимни зўрлик билан ўзгартиришга даъват этиш, давлат аҳамиятига молик сирларни ошкор қилиш, уруш, зўравонлик ва беҳаёликни тарғиб қилиш, диний ва миллий нифоқ солиш, инсон шаъни ва қадр-қимматини камситиш, тухмат қилиш ман этилади.

«Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг 7, 14, 15-моддалари.

ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ТЎҒРИСИДА (янги таҳрири)

26.12.1997 йил № 541-І

**6-модда. Оммавий ахборот воситалари эркинлигини суистеъ-
мол қилишга йўл қўйилмаслиги**

Оммавий ахборот воситаларидан:

Ўзбекистон Республикасининг мавжуд конституциявий тузумини,
худудий яхлитлигини зўрлик билан ўзгартиришга даъват қилиш;

уруш, зўравонлик ва терроризмни, шунингдек диний экстремизм,
сепаратизм ва ақидапарастлик ғояларини тарғиб қилиш;

давлат сири бўлган маълумотларни ёки қонун билан қўриқла-
надиган бошқа сирни ошкор этиш;

миллий, ирқий, этник ёки диний адоват кўзгатувчи ахборот
тарқатиш;

агар қонунда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, гиёҳвандлик
воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни тарғиб қилиш;

порнографияни тарғиб этиш;

қонунга мувофиқ жиноий ва ўзга жавобгарликка сабаб бўладиган
бошқа ҳаракатларни содир этиш мақсадида фойдаланилишига йўл
қўйилмайди.

МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЎҒРИСИДА

09.10.2009 йил N ЎРҚ-228

3-модда. Асосий тушунчалар

ЎЗР 09.10.2009 й. ЎРҚ-228-сон Қонуни таҳриридаги модда матни

Ушбу Қонунда куйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

ансамбллар – тарихан таркиб топган худудда аниқ кўзга
ташланадиган, атроф манзараси билан умумийлиги ёки алоқадорлиги
тарихий, археологик, меъморий, эстетик ёки ижтимоий-маданий
қимматга эга бўлган, ижтимоий, маъмурий, диний, илмий, ўқув-
таълим, истехком, сарой, турар жой, савдо, ишлаб чиқариш ва бошқа
аҳамиятга молик ҳамда рассомлик, ҳайкалтарошлик, амалий безак
санъати, меъморчилик асарлари билан боғлиқликда алоҳида ёки ўзаро
биргаликда турган ёдгорликлар, иморатлар ва иншоотлар гуруҳлари,
шунингдек тарихий тархларнинг ҳамда манзилгоҳлар иморатларининг

колдиклари, ландшафт архитектураси ва боғ-роғ санъати асарлари (боғлар, истироҳат боғлари, хиёбонлар, сайилгоҳлар).

«МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЎҒРИСИДА»ГИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИГА ЎЗГАРТИШЛАР КИРИТИШ ҲАҚИДА

09.10.2009 йил № ЎРҚ-228

Қонунчилик палатаси томонидан 2009 йил 2 апрелда қабул қилинган
Сенат томонидан 2009 йил 28 августда маъқулланган

1-модда. Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 30 августда қабул қилинган «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида»ги 269-II-сонли Қонунига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 йил, № 9-10, 180-модда; 2004 йил, № 5, 90-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005 йил, № 9, 309-модда) қуйидаги ўзгартишлар киритилсин:

1) 3-модданинг матни қуйидаги тахрирда баён этилсин:

«Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

ансамбллар – тарихан таркиб топган ҳудудда аниқ кўзга ташланадиган, атроф манзараси билан умумийлиги ёки алоқадорлиги тарихий, археологик, меъморий, эстетик ёки ижтимоий-маданий қимматга эга бўлган, ижтимоий, маъмурий, диний, илмий, ўқув-таълим, истеҳком, сарой, турар жой, савдо, ишлаб чиқариш ва бошқа аҳамиятга молик ҳамда рассомлик, ҳайкалтарошлик, амалий безак санъати, меъморчилик асарлари билан боғлиқликда алоҳида ёки ўзаро биргаликда турган ёдгорликлар, иморатлар ва иншоотлар гуруҳлари, шунингдек тарихий тархларнинг ҳамда манзилгоҳлар иморатларининг қолдиқлари, ландшафт архитектураси ва боғ-роғ санъати асарлари (боғлар, истироҳат боғлари, хиёбонлар, сайилгоҳлар).

ПСИХИАТРИЯ ЁРДАМИ ТЎҒРИСИДА

31.08.2000 йил № 123-II

12-модда. Руҳий ҳолати бузилган шахсларга ташхис қўйиш ва уларни даволаш

Руҳий ҳолатнинг бузилганлик ташхиси умум эътироф этилган халқаро стандартлар ҳамда таснифларга мувофиқ қўйилади ва

фуқаронинг жамиятда қабул қилинган ахлоқий, маданий, сиёсий ва диний қадриятларга қўшилмаслигига ёхуд унинг руҳий соғлиғи ҳолатига бевосита боғлиқ бўлмаган бошқа сабабларга асосланиши мумкин эмас.

34-модда. Психиатрия стационарида даволанувчиларнинг ҳуқуқлари

Даволанувчига уни психиатрия стационарига жойлаштириш асослари ва мақсадлари, унинг ҳуқуқлари ва стационарда ўрнатилган қоидалар тушунтирилиши керак. Бу ҳақда тиббий хужжатларга ёзиб қўйилади.

Психиатрия стационарида даволанаётган ёки текширувдан ўтаётган даволанувчилар:

– адвокат ва руҳоний билан ёлғиз учрашишга ҳақли.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ САЙЛОВИ ТЎҒРИСИДА

18.11.1991 йил 414-ХП

2-модда. Фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи

Ўзбекистон Республикасининг 18 ёшга тўлган фуқаролари Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида қатнашиш ҳуқуқига эга.

Ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкый аҳволига, ирқий ёки миллий мансублигига, жинси, маълумоти, тили, динга муносабатига, машғулот тури ва хусусиятига қараб Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг сайлов ҳуқуқини бирон-бир тарзда бевосита ёки билвосита чеклаш тақиқланади.

25-модда. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларни рўйхатга олиш

Куйидагилар:

қасддан содир этилган жинояти учун илгари судланган фуқаролар; ўзларига нисбатан жиноий иш қўзғатилганлиги муносабати билан қонун томонидан таъқиб этилаётган фуқаролар;

диний ташкилотлар ва бирлашмаларнинг профессионал хизматчилари Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод этиб рўйхатга олинмайдилар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 23 августдаги

ПҚ-1602-сон қарорига 1-ИЛОВА

**Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги тўғрисида
НИЗОМ**

8.3. Мамлакатимизда рўйхатдан ўтказилган маҳаллий, шунингдек чет эл нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятида қонун ҳужжатлари талабларига риоя этилиши устидан тизимли мониторингни амалга ошириш соҳасида:

нодавлат нотижорат ташкилотларни, шу жумладан, жамоат бирлашмалари, диний ташкилотлар, сиёсий партиялар, халқаро ва хорижий нодавлат (ноҳукумат) нотижорат ташкилотларнинг ваколатхоналари ва филиалларини давлат рўйхатидан ўтказди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил

1 мартдаги 99-сон қарорига

1-ИЛОВА

**Диний таълим муассасаларининг фаолиятини
лицензиялаш тўғрисида
НИЗОМ**

I. Умумий қоидалар

1. Ушбу Низом диний таълим муассасалари (диний ўқув юртлари) нинг фаолиятини лицензиялаш тартибини белгилайди.

2. Лицензияларни бериш, лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш ёки тугатиш, шунингдек уни бекор қилиш ва қайта расмийлаштириш тўғрисидаги қарорлар Вазирлар Маҳкамасининг диний таълим муассасалари фаолиятини лицензиялаш комиссияси (кейинги ўринларда Комиссия деб аталади) томонидан қабул қилинади.

(2-банднинг биринчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 февралдаги 26-сонли қарори таҳририда — ЎР ҚХТ, 2012 й., 6-сон, 57-модда)

Комиссия фаолияти Комиссия томонидан тасдиқланадиган низомга мувофиқ ташкил этилади.

3. Комиссиянинг ишчи органи функциясини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита (кейинги ўринларда ишчи орган деб юритилади) амалга оширади.

4. Фақат юридик шахслар лицензия талабгори бўлишлари мумкин.
5. Диний таълим соҳасида фаолиятни амалга ошириш ҳуқуқига намунавий (оддий) лицензиялар берилади.
6. Диний таълим соҳасида фаолиятни амалга оширишга лицензия 5 йил муддатга берилади.

(6-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 22 майдаги 92-сон қарори таҳририда — Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 20-21-сон, 181-модда)

II. Лицензия талаблари ва шартлари

7. Қуйидагилар диний таълим соҳасида фаолиятни амалга оширишнинг лицензия талаблари ва шартлари ҳисобланади:

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мажбурий риоя қилиш;

лицензия талабгорида лицензияланадиган фаолиятни амалга ошириш учун белгиланган талабларга жавоб берувчи мулккий ёки бошқа ашёвий ҳуқуқ билан унга тегишли бўлган бинолар (хоналар) мавжуд бўлиши;

диний фанларнинг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишилган ўқув концепцияси, ўқув режалари ва дастурларига мувофиқ ўқитилиши;

вояга етмаган шахсларни уларнинг иродасига, ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар (васийлар)нинг хоҳишига хилоф равишда ўқитишга, таълим жараёнида уруш, зўравонлик, прозелитизм ва ҳар қандай миссионерлик фаолияти тарғиб қилинишига, мамлакат хавфсизлиги ва ижтимоий-сиёсий барқарорлик, жамиятнинг ҳуқуқий ва маънавий асослари, фуқаролар тинчлиги, миллатлараро ва динлараро тотувлик бузилишига, Ўзбекистон тўғрисида нотўғри ахборотлар тарқатилишига ҳамда унинг тарихий, маданий ва маънавий бойликлари бузиб кўрсатилишига йўл қўймаслик;

диний таълим муассасаларида диний фанларнинг диний маълумотга ҳамда диний ташкилотларни бошқариш тегишли марказий органининг рухсатномасига эга бўлган шахслар томонидан ўқитилиши;

битирувчилари диний фанларни ўқитишга қўйилиши мумкин бўлган диний таълим муассасалари, шу жумладан хорижий диний таълим муассасалари рўйхатини ишчи орган билан келишиш;

диний фанларни ўқитаётган шахсларни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишилган муддатларда даврий аттестациядан ўтказиш;

Ўзбекистон Республикасида белгиланган давлат таълим стандартлари ва талабларига мувофиқ дунёвий фанларни ўқитиш;

ўқув жараёнини таъминлаш учун зарур моддий маблағлар (ёки уларнинг аниқ манбалари) мавжуд бўлиши;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитага, унинг талабига қўра, лицензияланадиган фаолиятни амалга ошириш билан боғлиқ зарур ахборотлар бериш;

ўқув жараёнида чет элда нашр этилган, белгиланган тартибда экспертизадан ўтган диний адабиётдан фойдаланиш;

қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда текширишлар ўтказилганда лицензияни назорат органларига кўрсатиш.

8. Лицензия битимида ушбу Низомнинг 7-бандида санаб ўтилганлардан келиб чиқувчи аниқ лицензия талаблари ва шартлари назарда тутилиши мумкин.

III. Лицензия олиш учун зарур бўлган ҳужжатлар

9. Лицензия олиш учун лицензия талабгори куйидаги ҳужжатларни тақдим этади:

юридик шахснинг номи ва ташкилий-ҳуқуқий шакли, унинг жойлашган жойи (почта манзили), банк муассасасининг номи ва банкдаги ҳисоб рақами, лицензияланадиган фаолият тури кўрсатилган лицензия бериш тўғрисидаги ариза;

юридик шахснинг давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нусхаси;

(9-банднинг учинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 февралдаги 26-сонли қарори таҳририда — ЎР ҚХТ, 2012 й., 6-сон, 57-модда)

диний ташкилотларни бошқариш марказий органининг илтимосномаси;

Комиссия томонидан тасдиқланадиган шакл бўйича диний таълим муассасаси паспорти;

лицензияланадиган фаолият амалга ошириладиган бинолар (хоналар)га мулк ҳуқуқини ёки бошқа ашёвий ҳуқуқни, шунингдек кўрсатиб ўтилган бинолар (хоналар)нинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқловчи ҳужжатлар;

мавжуд бинолар ва хоналарнинг ёнғин хавфсизлиги қоидалари талабларига ва санитария-гигиена нормаларига мувофиқлиги тўғрисида

ёнгиндан сақлаш ва санитария-эпидемиология органларининг хулосалари;

ўқув концепцияси, ўқув режалари ва дастурлари;

ўқув жараёнини таъминлаш учун зарур бўлган моддий маблағлар (ёки уларнинг аниқ манбаи)нинг мавжудлигини тасдиқловчи ҳужжатлар;

битирувчилари диний фанларни ўқитишга қўйилиши мумкин бўлган диний таълим муассасалари, шу жумладан хорижий диний таълим муассасалари рўйхати;

диний фанларни ўқитувчи шахсларнинг диний маълумоти тўғрисидаги ҳужжатларнинг ва мазкур фаолиятни амалга оширишга диний ташкилотларни бошқариш марказий органи рухсатномалари нусхаси;

ариза кўриб чиқилганлиги учун лицензия талабгори томонидан йиғим тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат.

10. Лицензия талабгоридан мазкур Низомда назарда тутилмаган ҳужжатларнинг тақдим этилишини талаб қилишга йўл қўйилмайди.

11. Ҳужжатлар лицензия талабгори томонидан ишчи органга бевосита ёхуд олинганлиги тўғрисидаги билдиришнома билан почта алоқа воситаси орқали етказиб берилади.

Ҳужжатлар ишчи органнинг масъул шахси томонидан рўйхат бўйича қабул қилинади, рўйхатнинг нусхаси ҳужжатлар қабул қилиб олинган сана тўғрисида белги қўйилган ҳолда лицензия талабгорига юборилади (топширилади).

12. Нотўғри ёки бузилган маълумотлар тақдим этилганлиги учун лицензия талабгори қонун ҳужжатларига мувофиқ жавоб беради.

IV. Аризаларни кўриб чиқиш ва лицензия бериш ёки лицензия беришни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилиш

13. Лицензия талабгори аризаси кўриб чиқилганлиги учун Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг уч баравари миқдориди йиғим ундирилади.

(13-банднинг биринчи хатбошиси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 февралдаги 26-сонли қарори таҳририда — ЎР ҚХТ, 2012 й., 6-сон, 57-модда)

Лицензиатнинг лицензия бериш тўғрисидаги аризаси кўриб чиқилганлиги учун йиғим суммаси ишчи органнинг ҳисоб рақамига

ўтказилади. Лицензия талабгори берилган аризадан воз кечган тақдирда тўланган йиғим суммаси қайтарилмайди.

14. Диний таълим муассасаларининг фаолиятини лицензиялаш ушбу Низомга илова қилинаётган схемага мувофиқ амалга оширилади.

Лицензия талабгорига лицензия бериш ёки лицензия беришни рад этиш тўғрисида қарор лицензия талабгорининг аризаси олинган кундан бошлаб ўттиз кундан ортиқ бўлмаган муддатда қабул қилинади.

Ишчи орган ариза олинган кундан бошлаб йигирма кундан ортиқ бўлмаган муддатда ҳужжатларни кўриб чиқади ва улар бўйича эксперт хулосаси тайёрлайди ҳамда лицензия бериш ёки лицензия беришни рад этиш тўғрисида қарор протоколи лойиҳаси билан тасдиқлаш учун Комиссияга таклиф тақдим этади.

Комиссия ишчи органнинг таклифи олинган кундан бошлаб ўн кундан ортиқ бўлмаган муддатда уни кўриб чиқади ҳамда қабул қилинган қарор протоколини тасдиқлайди. Комиссия томонидан қабул қилинган тегишли қарор протоколи Комиссия раиси (унинг ўринбосари) томонидан имзоланади.

15. Ишчи орган тегишли қарор қабул қилингандан кейин уч кун муддатда лицензия талабгорини қабул қилинган қарор тўғрисида хабардор қилади.

Лицензия беришга қарор қилинганлиги тўғрисидаги билдиришнома лицензия талабгорига банк ҳисоб рақами реквизитлари, давлат божи тўлаш муддати кўрсатилган ҳолда ёзма шаклда юборилади (топширилади).

Лицензия бериш тўғрисида қабул қилинган қарор тўғрисидаги билдиришнома билан бир вақтда лицензия талабгорига имзолаш учун лицензия битими юборилади.

Лицензияловчи орган ва лицензиатнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилловчи лицензия битими ишчи орган билан лицензиат ўртасида тузилади, унда қуйидагилар бўлиши керак:

битимни имзолаган шахсларнинг фамилияси, исми, отасининг исми, лавозими;

томонларнинг реквизитлари;

амалга оширилишига лицензия берилаётган фаолият турининг номи;

лицензиянинг амал қилиш муддати;

лицензиатга қўйиладиган лицензия талаблари ва шартлари;
лицензия битими талаблари ва шартлари бузилганлиги учун
томонларнинг жавобгарлиги;

лицензиат томонидан лицензия битими талаблари ва шартлари
бажарилишини ишчи орган томонидан назорат қилиш тартиби.

Лицензия битими икки нусхада — лицензиат ва лицензияловчи
орган учун бир нусхадан тузилади.

16. Лицензиялар бланкалари қатъий ҳисобда турадиган
ҳужжатлар ҳисобланади, ҳисобга олиш сериясига, тартиб рақамига ва
ҳимояланганлик даражасига эга бўлади. Лицензия бланкаси намунаси
ишчи орган томонидан ишлаб чиқилади, Комиссия томонидан
тасдиқланади ва ишчи орган буюртманомасига кўра «Давлат белгиси»
давлат-ишлаб чиқариш бирлашмасида тайёрланади. Лицензия
бланкалари ҳисобга олинishi, сақланиши ва мақсадли фойдаланилиши
учун масъулият ишчи орган раҳбарига юкланади.

Лицензиялар ишчи орган томонидан расмийлаштирилади ва
Комиссия раиси томонидан имзоланади.

17. Лицензия лицензия талабгори томонидан давлат божи
тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат тақдим этилгандан ва лицензия
битими имзолангандан кейин уч кун муддатда берилади.

18. Агар лицензиат лицензия бериш тўғрисида қарор қабул
қилинганлиги ҳақидаги билдиришнома юборилган (топширилган)
вақтдан бошлаб уч ой мобайнида ишчи органга лицензия берилганлиги
учун давлат божи тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатни тақдим
этмаса ёхуд лицензия битимини имзоламаса Комиссия лицензияни
бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилишга ҳақлидир.

19. Лицензия бериш «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш
тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 17-моддасида
назарда тутилган асослар бўйича рад этилиши мумкин.

Лицензия талабгори ишчи органнинг лицензия беришни рад этиш
тўғрисидаги қарори, шунингдек ишчи орган мансабдор шахсининг
хатти-ҳаракати (ҳаракатсизлиги) юзасидан қонун ҳужжатларида
белгиланган тартибда шикоят қилиш ҳуқуқига эгадир.

20. Лицензия бериш рад этилиши тўғрисида қарор қабул қилинган
тақдирда рад этиш тўғрисидаги билдиришнома лицензия талабгорида
рад этишнинг аниқ сабаблари ва лицензия талабгори кўрсатиб ўтилган
сабабларни бартараф этиб ҳужжатларни такроран кўриб чиқишга

тақдим этиши учун етарли бўлган муддат кўрсатилган ҳолда ёзма шаклда юборилади (тоштирилади). Лицензия беришни рад этиш ҳақидаги хабарномада кўрсатилган муддат камчиликларни баргараф этиш учун зарур бўлган вақтга мутаносиб бўлиши керак.

(20-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 февралдаги 26-сонли қарори таҳририда — ЎР ҚХТ, 2012 й., 6-сон, 57-модда)

21. Лицензия талабгори томонидан лицензия бериш рад этилишига асос бўлган сабаблар баргараф этилган тақдирда, ҳужжатларни такроран кўриб чиқиш лицензия талабгорининг аризаси барча зарур ҳужжатлар билан биргаликда олинган кундан бошлаб ўн кундан ортиқ бўлмаган муддатда амалга оширилади.

Бунда ишчи орган ҳужжатлар такроран тақдим этилгандан кейин етти кун мобайнида улар юзасидан эксперт хулосаси тайёрлайди ва лицензия талабгорига лицензия бериш ёки лицензия беришни рад этиш тўғрисида тегишли қарор протоколи лойиҳаси билан тасдиқлаш учун Комиссияга таклиф тақдим этади.

Комиссия ишчи органнинг таклифи олингандан кейин уч кун муддатда уни кўриб чиқади ва қабул қилинган қарор протоколини тасдиқлайди. Комиссия томонидан қабул қилинган қарор протоколи Комиссия раиси (унинг ўринбосари) томонидан имзоланади.

Лицензия талабгорларининг аризалари такроран кўриб чиқилганлиги учун йўғим ундирилмайди.

Лицензия талабгорининг аризасини қайта кўриб чиқишда илгари лицензия беришни рад этиш тўғрисидаги билдиришномада кўрсатилмаган янги асослар бўйича лицензия беришни рад этишга йўл қўйилмайди.

(21-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 ноябрдаги 313-сонли қарорига асосан бешинчи хатбоши билан тўлдирилган — ЎР ҚХТ, 2012 й., 44-сон, 507-модда)

Лицензия бериш рад этилганлиги тўғрисидаги билдиришномада кўрсатилган муддат ўтгандан кейин берилган ариза янгидан берилган ариза ҳисобланади.

V. Лицензияларни қайта расмийлаштириш, уларнинг амал қилиш муддатини узайтириш, дубликат бериш

22. Лицензиат қайта ташкил этилган, унинг номи ёки жойлашган жойи (почта манзили) ўзгарган тақдирда, лицензиат ёки унинг ҳуқуқий

вориси қайта рўйхатдан ўтказилгандан кейин бир ой муддатда ишчи органга кўрсатиб ўтилган маълумотларни тасдиқловчи тегишли ҳужжатлар илова қилинган ҳолда лицензияни қайта расмийлаштириш тўғрисида ариза бериши шарт.

(22-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 февралдаги 26-сонли қарори таҳририда --- ЎР ҚХТ, 2012 й., 6-сон, 57-модда)

23. Лицензиат лицензия қайта расмийлаштирилгунга қадар унда кўрсатилган фаолиятни илгари берилган лицензия асосида амалга оширади.

24. Лицензияни қайта расмийлаштиришда ишчи орган лицензиялар реестрига тегишли ўзгартиришлар киритади. Лицензияларни қайта расмийлаштириш ишчи орган томонидан тегишли ҳужжатлар илова қилинган ҳолда лицензияни қайта расмийлаштириш тўғрисида ариза олинган кундан бошлаб беш кун мобайнида амалга оширилади.

Лицензияларни қайта расмийлаштиришда лицензия талабгорининг лицензия бериш тўғрисидаги аризаси кўриб чиқилганлиги учун тўланадиган сумманинг ярми миқдорида йиғим ундирилади. Йиғим суммаси ишчи орган ҳисоб рақамига ўтказилади.

25. Лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтириш лицензиатнинг аризасига кўра амалга оширилади.

Лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтириш тўғрисидаги ариза ишчи органга лицензиянинг амал қилиш муддати ўтгунга қадар икки ойдан кечикмай берилиши керак.

Лицензиянинг амал қилиш муддатини узайтириш ёки узайтиришни рад этиш ҳақидаги қарор лицензия бериш учун назарда тутилган тартибда қабул қилинади.

26. Амал қилиш муддати ўтмаган йўқолган ёки яроқсиз ҳолга келган лицензия ўрнига лицензиатнинг аризасига кўра унинг дубликати берилиши мумкин.

Лицензия дубликати беришда лицензия талабгорининг лицензия бериш тўғрисидаги аризаси кўриб чиқилганлиги учун тўланадиган сумманинг ярми миқдорида йиғим ундирилади. Йиғим суммаси ишчи орган ҳисоб рақамига ўтказилади.

VI. Лицензия талаблари ва шартларига риоя этилишини назорат қилиш

27. Лицензия талаблари ва шартларига риоя этилиши устидан назорат қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ишчи орган томонидан амалга оширилади.

28. Лицензия талаблари ва шартларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширишда ишчи орган ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳуқуқларга эга:

қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда лицензиат томонидан лицензия талаблари ва лицензия битимлари шартларига риоя этилишини режали текшириш;

лицензия талаблари ва шартлари лицензиат томонидан бузилганлигидан далолат берувчи ҳоллар мавжуд бўлган тақдирда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда лицензиатлар томонидан лицензия талаблари ва шартларига риоя этилишини режадан ташқари текшириш;

лицензия талаблари ва шартларига риоя этилишини текшириш чоғида пайдо бўладиган масалалар юзасидан лицензиатдан зарур ахборотни сўраш ва олиш;

текширишлар натижалари асосида, лицензия талаблари ва шартларининг аниқ бузилишларини кўрсатган ҳолда далолатномалар (маълумотномалар) тузиш;

лицензиатга аниқланган бузилишларини бартараф этиш мажбуриятини юкловчи қарорлар чиқариш, бундай бузилишларни бартараф этиш муддатларини белгилаш;

лицензиянинг амал қилишини тўхтагиш ёхуд уни бекор қилиш тўғрисида Комиссияга таклиф киритиш.

29. Лицензия талаблари ва шартларига риоя этилишини текширишда ишчи орган ходимлари томонидан икки нусхада далолатнома тузилади, уларнинг биттаси лицензиатга берилади, иккинчи нусхаси лицензияловчи органда қолади.

VII. Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш, тўхтатиш, лицензияни бекор қилиш

30. Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 22-моддасида назарда тутилган ҳолларда ва тартибда ишчи орган томонидан амалга оширилади.

Ишчи органнинг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги қарори юзасидан судга шикоят қилиниши мумкин. Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш асоссиз эканлиги суд томонидан эътироф этилган тақдирда, ишчи орган лицензиат олдида лицензиат кўрган зарар миқдорида жавоб беради.

31. Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 23-моддасида назарда тутилган ҳолларда ва тартибда Комиссия қарорига кўра амалга оширилади.

Комиссиянинг лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш тўғрисидаги қарори юзасидан судга шикоят қилиниши мумкин. Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиш асоссиз эканлиги суд томонидан эътироф этилган тақдирда, Комиссия лицензиат олдида лицензиат кўрган зарар миқдорида жавоб беради.

32. Лицензияни бекор қилиш «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 24-моддасида назарда тутилган ҳолларда ва тартибда Комиссия қарорига кўра амалга оширилади.

Комиссиянинг лицензияни бекор қилиш тўғрисидаги қарори юзасидан судга шикоят қилиниши мумкин. Лицензияни бекор қилиш асоссиз эканлиги суд томонидан эътироф этилган тақдирда, Комиссия лицензиат олдида лицензиат кўрган зарар миқдорида жавоб беради.

VIII. Лицензиялар реестри

33. Ишчи орган лицензиялар реестрини юритади.

Реестрда қуйидагилар кўрсатилиши керак:

юридик шахснинг номи, унинг ташкилий-ҳуқуқий шакли, почта манзили, телефони;

лицензияларнинг берилган санаси ва тартиб рақами;

лицензияларнинг амал қилиш муддати;

лицензияларни қайта расмийлаштириш, уларнинг амал қилиш муддатини узайтириш, тўхтатиб туриш ва тиклашнинг асослари ва санаси;

лицензияларнинг амал қилишини тўхтатиш асоси ва санаси;

лицензияларни бекор қилишнинг асоси ва санаси;

дубликат бериш асоси ва санаси.

34. Лицензияларнинг реестрларида мавжуд бўлган маълумотлар лицензияловчи органнинг веб-сайтига жойлаштирилади ва танишиб чиқиш учун очиқ бўлади.

(34-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 1 февралдаги 26-сонли қарори таҳририда — ЎР ҚХТ, 2012 й., 6-сон, 57-модда)

IX. Давлат божи тўлаш тартиби

35. Диний таълим муассасаларига лицензия берилганлиги ва унинг амал қилиш муддати узайтирилганлиги учун Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг ўн баравари миқдорида давлат божи ундирилади.

Давлат божи республика бюджети даромадига ўтказилади.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ УМУМЖАҲОН ДЕКЛАРАЦИЯСИ

**Бош Ассамблеянинг 1948 йил 10 декабрдаги
217А (III)-сонли резолюцияси билан
қабул қилинган ва эълон қилинган**

Ўзбекистон Республикаси мазкур Декларацияга
Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг
1991 йил 30 сентябрь N 366-XII Қарори билан
қўшилган

МУҚАДДИМА

Инсоният оиласининг ҳамма аъзоларига хос қадр-қиммат ва уларнинг тенг, ажралмас ҳуқуқларини тан олиш эркинлик, адолат ва ялпи тинчлик асоси эканлигини эътиборга олиб;

инсон ҳуқуқларини менсимаслик ва уни поймол этиш инсоният виждони қийналадиган ваҳшиёна ишлар содир этилишига олиб келганини, кишилар сўз эркинлиги ва эътиқод эркинлигига эга бўладиган ҳамда қўрқув ва муҳтожликдан холи шароитда яшайдиган дунёни яратиш инсонларнинг эзгу интилишидир, деб эълон қилинганлигини эътиборга олиб;

инсон охирги чора сифатида зулм ва истибдодга қарши исён кўтаришга мажбур бўлишининг олдини олиш мақсадида инсон

ҳуқуқлари қонун кучи билан ҳимоя этилиши зарур эканлигини эътиборга олиб;

халқлар ўртасида дўстона муносабатларни ривожлантиришга қўмаклашиш зарурлигини эътиборга олиб;

Бирлашган Миллатлар халқлари инсоннинг асосий ҳуқуқларига, шахснинг кадр-қимматиغا, эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилигига, ўз эътиқодларини Уставда тасдиқлаганликлари ҳамда янада кенгрок эркинликда ижтимоий тараққиёт ва турмуш шароитларини яхшилашга қўмаклашишга аҳд қилганликларини эътиборга олиб;

аъзо бўлган давлатлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан ҳамкорликда инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ялпи ҳурмат қилиш ва унга риоя қилишга қўмаклашиш мажбуриятини олганлигини эътиборга олиб;

мазкур ҳуқуқлар ва эркинликларнинг характерини ялпи тушуниш ушбу мажбуриятларнинг тўлиқ адо этилиши учун катта аҳамиятга эга бўлишини эътиборга олиб;

Бош Ассамблея,

мазкур Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясини барча халқлар ва барча давлатлар бажаришга интилиши лозим бўлган вазифа сифатида эълон қилар экан, бундан муддао ҳар бир инсон ва жамиятнинг ҳар бир ташкилоти доимо ушбу Декларацияни назарда тутган ҳолда маърифат ва таълим йўли билан бу ҳуқуқ ва эркинликларнинг ҳурмат қилинишига қўмаклашиши, миллий ва халқаро тараққийпарвар тадбирлар орқали ҳам унинг бажарилиши таъминланишига, Ташкилотга аъзо бўлган давлатлар халқлари ўртасида ва ушбу давлатларнинг юрисдикциясидаги ҳудудларда яшаётган халқлар ўртасида ялписига ва самарали тан олинисига интилишлари зарур.

1-модда

Ҳамма одамлар ўз кадр-қиммати ҳамда ҳуқуқларида эркин ва тенг бўлиб туғиладилар. Уларга ақл ва виждон ато қилинган, бинобарин бир-бирларига нисбатан биродарлик руҳида муносабатда бўлишлари керак.

2-модда

Ҳар бир инсон ирки, танасининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодларидан, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мол-мулки, табақаси ёки бошқа ҳолатидан қатъи назар ушбу Декларацияда эълон қилинган барча ҳуқуқ ва барча эркинликларга эга бўлиши зарур.

Бундан ташқари, инсон мансуб бўлган мамлакат ёки ҳудуднинг сиёсий, ҳуқуқий ёки халқаро мақомидан, ушбу ҳудуд мустақиллиги, васийлиги, ўзини ўзи идора қила олиши ёки бошқа тарзда чекланганлигидан қатъи назар ҳеч қандай камситиш бўлмаслиги керак.

3-модда

Ҳар бир инсон яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқларига эгадир.

4-модда

Ҳеч ким қулликда ёки эркисиз ҳолатда сақланиши мумкин эмас; қуллик ва қул савдосининг барча кўринишлари тақиқланади.

5-модда

Ҳеч ким қийноққа ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни ҳўрловчи муомала ва жазога дучор этилмаслиги керак.

6-модда

Ҳар бир инсон қаерда бўлишидан қатъи назар, ўзини ҳуқуқ субъекти сифатида тан олинishiга ҳақли.

7-модда

Барча одамлар қонун олдида тенгдирлар ва ҳеч қандай тафовутсиз қонун билан тенг ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадирлар. Барча одамлар ушбу Декларацияга зид бўлган ҳар қандай камситишдан ва шундай камситишга ундайдиган ҳар қандай уринишлардан тенг ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадирлар.

8-модда

Ҳар бир инсон унга конституция ёки қонун орқали берилган асосий ҳуқуқлари бузилган ҳолларда ваколатли миллий судлар томонидан бу ҳуқуқларнинг самарали тикланиши ҳуқуқига эга.

9-модда

Ҳеч ким асоссиз қамалиши, ушланиши ёки қувғин қилиниши мумкин эмас.

10-модда

Ҳар бир инсон ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошкора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва ҳолис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқига эга.

11-модда

1. Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир инсон ҳимоя учун барча имкониятлар таъминланган ҳолда, очиқ суд мажлиси йўли билан унинг айби қонуний тартибда аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланишга ҳақлидир.

2. Ҳеч ким содир этилган вақтда миллий қонунлар ёки халқаро ҳуқуқга кўра жиноят деб топилмаган хатти-ҳаракати ёки фаолиятсизлиги учун жазога ҳукм қилиниши мумкин эмас. Шунингдек, жиноят содир этилган вақтда қўлланиши мумкин бўлган жазога нисбатан оғирроқ жазо берилиши мумкин эмас.

12-модда

Ҳеч кимнинг шахсий ва оилавий ҳаётига ўзбошимчалик билан аралашиб, уй-жойи дахлсизлигига, унинг ёзишмалари сирига ёки унинг номус ва шаънига ўзбошимчалик билан тажовуз қилиниши мумкин эмас. Ҳар бир инсон худди шундай аралашув ёки тажовуздан қонун орқали ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эга.

13-модда

1. Ҳар бир инсон ҳар бир давлат доирасида эркин юриш ва яшаш жойи танлаш ҳуқуқига эга.

2. Ҳар бир инсон ҳар қандай мамлакатдан, хусусан ўз мамлакатидан чиқиб кетиш ва ўз мамлакатига қайтиб келиш ҳуқуқига эга.

14-модда

1. Ҳар бир инсон таъқиб туфайли бошқа мамлакатлардан бошпана излаш ва ўша бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

2. Бу ҳуқуқдан сиёсий бўлмаган жиноят содир этилганда ёки Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мақсад ва принципларида зид хатти-ҳаракат туфайли таъқиб пайтида фойдаланиш мумкин эмас.

15-модда

1. Ҳар бир инсон фуқароликка эга бўлишга ҳақли.

2. Ҳеч ким ўзбошимчалик билан ўз фуқаролигидан ёки ўз фуқаролигини ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин эмас.

16-модда

1. Балоғат ёшига етган эркаклар ва аёллар ирқи, миллати ёки диний белгилари бўйича ҳеч қандай чеклашларсиз никоҳдан ўтишга ва оила қуришга ҳақли. Улар никоҳдан ўтишда, никоҳда турган вақтларида ва уни бекор қилиш вақтида бир хил ҳуқуқлардан фойдаланадилар.

2. Никоҳ ҳар икки томоннинг эркин ва тўлиқ розилиги асосидагина тузилиши мумкин.

3. Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайраси саналади ва жамият ҳамда давлат томонидан ҳимоя қилинишга ҳақли.

17-модда

1. Ҳар бир инсон якка тартибда, шунингдек бошқалар билан биргаликда мулкка эгалик қилиш ҳуқуқига эга.

2. Ҳеч ким зўравонлик билан ўз мулкидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

18-модда

Ҳар бир инсон фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ўз дини ёки эътиқодини ўзгартириш эркинлигини ва таълимотда, тоат-ибодат қилишда ва диний расм-русм ҳамда маросимларни оммавий ёки хусусий тартибда адо этиш, ўз дини ёки эътиқодига якка тартибда, шунингдек бошқалар билан бирга амал қилиш эркинлигини ўз ичига олади.

19-модда

Ҳар бир инсон эътиқод эркинлиги ва уни эркин ифода қилиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ҳеч бир тўсиқсиз ўз эътиқодига амал қилиш эркинлигини ҳамда ахборот ва ғояларни ҳар қандай восита билан, давлат чегараларидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади.

20-модда

1. Ҳар бир инсон тинч йиғинлар ўтказиш ва уюшмалар тузиш ҳуқуқига эга.

2. Ҳеч ким бирор бир уюшмага киришга мажбур қилиниши мумкин эмас.

21-модда

1. Ҳар бир инсон бевосита ёки эркин сайланган вакиллар воситаси орқали ўз мамлакатини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқига эга.

2. Ҳар бир инсон ўз мамлакатада давлат хизматига киришда тенг ҳуқуққа эга.

3. Халқ иродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши лозим; бу ирода даврий ва сохталаштирилмаган, умумий ва тенг сайлов ҳуқуқидан яширин овоз бериш йўли билан ёки овоз бериш эркинлигини таъминлайдиган бошқа тенг қийматли шакллар воситасида ўтказиладиган сайловларда ўз аксини топиши лозим.

22-модда

Ҳар бир инсон жамият аъзоси сифатида миллий куч-ҳаракатлар ҳамда халқаро ҳамкорлик воситасида ва ҳар бир давлатнинг тузилиши, шунингдек, ресурсларига мувофиқ ижтимоий таъминотга ва ўзининг кадр-қимматини сақлаш, шахсининг эркин ривожланиши учун зарур бўлган иқтисодий, ижтимоий ва маданий соҳалардаги ҳуқуқини амалга оширишга ҳақли.

23-модда

1. Ҳар бир инсон меҳнат қилиш, ишни эркин танлаш, адолатли ва қулай иш шароитига эга бўлиш ва ишсизликдан ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эга.

2. Ҳар бир инсон ҳеч бир камситишсиз тенг меҳнат учун тенг ҳақ олиш ҳуқуқига эга.

3. Ҳар бир ишчи ўзи ва оиласи учун инсонга муносиб яшашни таъминлайдиган адолатли ва қониқарли даромад олишга, зарур бўлганда ижтимоий таъминотнинг бошқа воситалари билан тўлдирилувчи даромад олиш ҳуқуқига эга.

4. Ҳар бир инсон касаба уюшмалари тузиш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун касаба уюшмаларига кириш ҳуқуқига эга.

24-модда

Ҳар бир инсон дам олиш ва бўш вақтга эга бўлиш, шу жумладан иш кунини оқилона чеклаш ҳуқуқи ва ҳақ тўланадиган меҳнат таътили олиш ҳуқуқига эга.

25-модда

1. Ҳар бир инсон ўзининг ҳамда оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминлаш учун зарур бўлган турмуш даражасига эга бўлиш, жумладан кийим-кечак, озиқ-овқат, тиббий хизмат ва зарур ижтимоий хизматга эга бўлишга ҳамда ишсизлик, касаллик, ногиронлик, бевалик, қариллик ёки унга боғлиқ бўлмаган шароитларга қўра тирикчилик учун маблағ бўлмай қолган бошқа ҳолларда таъминланиш ҳуқуқига эга.

2. Оналик ва болалик алоҳида ғамхўрлик ва ёрдам ҳуқуқини беради. Барча болалар, никоҳда ёки никоҳдан ташқарида туғилишидан қатъи назар, бир хил ижтимоий ҳимоядан фойдаланиши керак.

26-модда

1. Ҳар бир инсон таълим олиш ҳуқуқига эга. Таълим олишда, ҳеч бўлмаганда, бошланғич ва умумий таълим текин бўлиши лозим.

Бошланғич таълим мажбурий бўлиши керак. Техник ва касб-хунар таълими ҳаммага очик бўлиши, олий таълим эса ҳар кимнинг қобилиятига асосан ҳамма учун тенг имконият доирасида бўлмоғи керак.

2. Таълим инсон шахсини тўла баркамол қилишга ва инсон ҳуқуқлари ҳамда асосий эркинликларига нисбатан хурматни кучайтиришга қаратилмоғи лозим. Таълим барча халқлар, ирқий ва диний гуруҳлар ўртасида бир-бирини тушуниш, бағрикенглик ва дўстликка хизмат қилиши ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти-нинг тинчликни сақлаш борасидаги фаолиятига кўмаклашиши керак.

3. Кичик ёшдаги болалари учун ота-оналар таълим турини танлашда имтиёзли ҳуқуққа эгадирлар.

27-модда

1. Ҳар бир инсон жамиятнинг маданий ҳаётида эркин иштирок этишга, санъатдан баҳраманд бўлишга, илмий тараққиётда иштирок этиш ва унинг самараларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

2. Ҳар бир инсон ўзи муаллифлик қилган илмий, адабий ёхуд бадиий асарларнинг натижасида келиб чиқадиган маънавий ва моддий манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга.

28-модда

Ҳар бир инсон ушбу Декларацияда баён этилган ҳуқуқ ва эркинликлар тўлиқ амалга оширилиши мумкин бўлган ижтимоий ва халқаро тартиб бўлиши ҳуқуқига эгадир.

29-модда

1. Ҳар бир инсон жамият олдида бурчлидир, фақат шу ҳолатдагина унинг шахси эркин ва тўлиқ камол топиши мумкин.

2. Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқи ва эркинликларидан фойдаланишда ўзгаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини демократик жамиятда етарли даражада бўлишини ҳамда хурмат қилинишини таъминлаш, фақат ахлоқ, жамоат тартиби, умумий фаровонликнинг одилона талабларини қондириш мақсадида қонунда белгиланган чеклашларга риоя этиши керак.

3. Ушбу ҳуқуқ ва эркинликларни амалга ошириш Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мақсад ва принципларига ҳеч зид бўлмаслиги керак.

30-модда

Ушбу Декларациядаги ҳеч бир нарса бирор-бир давлат, кишилар гуруҳи ёки алоҳида шахслар мазкур Декларацияда баён этилган ҳуқуқ ва эркинликларни йўқ қилишга йўналтирилган фаолият билан шуғулланиши ёки ҳаракат қилиши мумкин деб талқин этилмаслиги керак.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА АСОСИЙ ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТўҒРИСИДАҒИ КОНВЕНЦИЯ

Рим, 1950 йил 4 ноябрь

(21.09.1970 й., 20.12.1971 й., 01.01. ва 06.11.1990 й.,
11.05.1994 й. даги ўзгартишлари билан)
ETS N 005

1, 4, 6, 7, 9, 12, 13-сонли Протоколларнинг тегишли моддаларига мувофиқ ушбу Протоколларнинг моддалари Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенцияга қўшимча моддалар ҳисобланади.

Ушбу Конвенцияга 11.05.1994 й. 11-сон Протокол билан ўзгартишлар киритилган

Муқаддима

I-модда. Инсон ҳуқуқларига риоя этиш мажбурияти

I бўлим. Ҳуқуқлар ва эркинликлар

II бўлим. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа Суди

III бўлим. Турли қондалар

Ушбу Конвенцияни имзолаган, Европа Кенгаши аъзоси бўлган
Ҳуқуматлар.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясини эътиборга олиб,

бу Декларация ўзида эълон қилинган ҳуқуқларнинг ялписига ва самарали тан олинishi ҳамда амалга оширилишини таъминлаш мақсадига эга эканлигини ҳисобга олиб.

Европа Кенгашининг мақсади унинг аъзолари ўртасида муштарак бирликка эришишдан ҳамда бу мақсадга эришиш воситаларидан бири инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш ва ривожлантиришдан иборатдир деб ҳисоблаган ҳолда.

адолат ва ялпи тинчликнинг асоси бўлган ҳамда уларга риоя этиш, бир томондан, чинакам демократик сиёсий тузум орқали ва, иккинчи томондан, ялпи тушуниш ва ўзлари тарафдор бўлган инсон ҳуқуқларига риоя этиш орқали энг яхши тарзда таъминланадиган асосий эркинликларга ўзларининг ниҳоят даражада содиқ эканликларини тасдиқлаган ҳолда.

ягона интилиш билан ҳаракат қилаётган ҳамда сиёсий анъаналар, ғоялар, ҳуқуқ эркинлиги ва устунлиги ягона меросига эга бўлган Европа давлатлари Ҳукуматлари сифатида Умумжаҳон декларациясида баён қилинган ҳуқуқлардан айримларининг биргаликда амалга оширилишини таъминлаш йўлида дастлабки қадамларни қўйишда катъият қилган ҳолда.

қўйидагилар ҳақида келишиб олдилар:

1-модда. Инсон ҳуқуқларига риоя этиш мажбурияти

Мўътабар Аҳдлашувчи Томонлар ўз юрисдикциялари остидаги ҳар бир кишига ушбу Конвенциянинг I бўлимида белгиланган ҳуқуқлар ва эркинликларни таъминлайдилар.

I БЎЛИМ. ҲУҚУҚЛАР ВА ЭРКИНЛИКЛАР

....

9-модда. Фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги

....

9-модда. Фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги

1. Ҳар ким фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ўз дини ёки эътиқодини алмаштириш эркинлигини ҳамда ўз дини ёки эътиқодига яқка тартибда ҳам, бошқалар билан оммавий ёки хусусий тартибда ибодат қилиш, таълим олиш, диний ва сажда маросимларини адо этишда ҳам амал қилиш эркинлигини ўз ичига олади.

2. Ўз дини ёки эътиқодига амал қилиш эркинлигига қонунда назарда тутилган ҳамда демократик жамиятда жамоат хавфсизлиги манфаатларида, жамоат тартибини, соғлиқни сақлаш ёки маънавиятни муҳофаза қилиш ёхуд бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган чеклашларгина белгиланади.

....

14-модда. Камситишнинг тақиқланиши

Ушбу Конвенцида эътироф этилган ҳуқуқлар ва эркинликлардан фойдаланиш жинси, irqи, терисининг ранги, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқоди, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, кам сонли миллатларга мансублиги, мулкый ҳолати, туғилиши ёки ҳар қандай бошқа белгиларига кўра бирон-бир камситишсиз таъминланиши керак.

....

1950 йил 4 ноябрда Римда инглиз ва француз тилларида тузилди, иккала матн бир хил кучга эга, Европа Кенгаши архивида ягона нусхада сақланади. Бош котиб тасдиқланган кўчирма нусхаларни Конвенцияни имзолаган барча давлатларга юборади.

ДЕКЛАРАЦИЯ

о ликвидации всех форм нетерпимости и
дискриминации на основе религии
или убеждений

25 ноября 1981 г.

Принята Резолюцией 36/55 Генеральной
Ассамблеи Организации Объединенных Наций

Одобрена Постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан
от 30 августа 1997 года N 505-I

Генеральная Ассамблея,

принимая во внимание, что согласно одному из основных принципов Устава Организации Объединенных Наций достоинство и равенство присущи каждому человеку и что все государства-члены обязались предпринимать совместные и самостоятельные действия в сотрудничестве с Организацией Объединенных Наций для содействия и поощрения всеобщего уважения и соблюдения прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка или религии,

принимая во внимание, что во Всеобщей декларации прав человека и в Международных пактах о правах человека провозглашаются принципы недискриминации и равенства перед законом и право на свободу мысли, совести, религии или убеждений,

принимая во внимание, что игнорирование и нарушение прав человека и основных свобод, в частности, права на свободу мысли, совести, религии или убеждений любого рода являются прямо или косвенно причиной войн и тяжелых страданий человечества, особенно когда они служат средством иностранного вмешательства во внутренние дела других государств и приводят к разжиганию ненависти между народами и государствами,

принимая во внимание, что религия или убеждения являются для каждого, кто их придерживается, одним из основных элементов его понимания жизни и что свободу религии или убеждений следует полностью соблюдать и гарантировать,

считая важным содействовать пониманию, терпимости и уважению в вопросах свободы религии и убеждений и добиваться недопущения использования религии или убеждений в целях, несовместимых с Уставом Организации Объединенных Наций, другими соответствующими документами Организации Объединенных Наций и с целями и принципами настоящей Декларации,

будучи убеждена в том, что свобода религии или убеждений должна также содействовать достижению целей всеобщего мира, социальной справедливости и дружбы между народами и ликвидации идеологии и практики колониализма и расовой дискриминации,

отмечая с удовлетворением принятие нескольких и вступление в силу некоторых конвенций, под эгидой Организации Объединенных Наций и специализированных учреждений, о ликвидации различных форм дискриминации,

будучи обеспокоена проявлениями нетерпимости и наличием дискриминации в вопросах религии или убеждений, все еще наблюдающимися в некоторых районах мира,

преисполненная решимости принять все необходимые меры к скорейшей ликвидации такой нетерпимости во всех ее формах и проявлениях и предупреждать дискриминацию на основе религии или убеждений и бороться с ней,

провозглашает настоящую Декларацию о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений:

Статья 1

1. Каждый человек имеет право на свободу мысли, совести и религии. Это право включает свободу иметь религию или убеждения

любого рода по своему выбору и свободу исповедовать свою религию и выражать убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком, в отправлении культа, выполнении религиозных и ритуальных обрядов и учении.

2. Никто не должен подвергаться принуждению, умаляющему его свободу иметь религию или убеждения по своему выбору.

3. Свобода исповедовать религию или выражать убеждения подлежит лишь ограничениям, установленным законом и необходимым для охраны общественной безопасности, порядка, здоровья и морали, равно как и основных прав и свобод других лиц.

Статья 2

1. Никто не должен подвергаться дискриминации на основе религии или убеждений со стороны любого государства, учреждения, группы лиц или отдельных лиц.

2. В целях настоящей Декларации выражение «нетерпимость и дискриминация на основе религии или убеждений» означает любое различие, исключение, ограничение или предпочтение, основанное на религии или убеждениях и имеющее целью или следствием уничтожение или умаление признания, пользования или осуществления на основе равенства прав человека и основных свобод.

Статья 3

Дискриминация людей на основе религии или убеждений является оскорблением достоинства человеческой личности и отрицанием принципов Устава Организации Объединенных Наций и осуждается как нарушение прав человека и основных свобод, провозглашенных во Всеобщей декларации прав человека и подробно изложенных в Международных пактах о правах человека, и как препятствие для дружественных и мирных отношений между государствами.

Статья 4

1. Все государства должны принимать эффективные меры для предупреждения и ликвидации дискриминации на основе религии или убеждений в признании, осуществлении и реализации прав человека и основных свобод во всех областях гражданской, экономической, политической, социальной и культурной жизни.

2. Все государства прилагают все усилия по принятию или отмене законодательства, когда это необходимо для запрещения любой подобной дискриминации, а также для принятия всех соответствующих

мер по борьбе против нетерпимости на основе религии или иных убеждений в данной области.

Статья 5

1. Родители или, в соответствующих случаях, законные опекуны ребенка имеют право определять образ жизни в рамках семьи в соответствии со своей религией или убеждениями, а также исходя из нравственного воспитания, которое, по их мнению, должен получить ребенок.

2. Каждый ребенок имеет право на доступ к образованию в области религии или убеждений в соответствии с желаниями его родителей или, в соответствующих случаях, законных опекунов и не принуждается к обучению в области религии или убеждений вопреки желаниям его родителей или законных опекунов, причем руководящим принципом являются интересы ребенка.

3. Ребенок ограждается от любой формы дискриминации на основе религии или убеждений. Он должен воспитываться в духе понимания, терпимости, дружбы между народами, мира и всеобщего братства, уважения к свободе религии или убеждений других людей, а также с полным осознанием того, что его энергия и способности должны быть посвящены служению на благо других людей.

4. Если ребенок не находится на попечении своих родителей или законных опекунов, то принимаются должным образом во внимание выражаемая ими воля или любые проявления их воли в вопросах религии или убеждений, причем руководящим принципом являются интересы ребенка.

5. Практика религии или убеждений, в которых воспитывается ребенок, не должна наносить ущерб ни его физическому или умственному здоровью, ни его полному развитию, с соблюдением пункта 3 статьи 1 настоящей Декларации.

Статья 6

В соответствии со статьей 1 настоящей Декларации и соблюдением положений пункта 3 статьи 1 право на свободу мысли, совести, религии или убеждений включает, в частности, следующие свободы:

- а) отправлять культы или собираться в связи с религией или убеждениями и создавать и содержать места для этих целей;
- б) создавать и содержать соответствующие благотворительные или гуманитарные учреждения;

с) производить, приобретать и использовать в соответствующем объеме необходимые предметы и материалы, связанные с религиозными обрядами или обычаями или убеждениями;

д) писать, выпускать и распространять соответствующие публикации в этих областях;

е) вести преподавание по вопросам религии или убеждений в местах, подходящих для этой цели;

ф) испрашивать и получать от отдельных лиц и организаций добровольные финансовые и иные пожертвования;

г) готовить, назначать, избирать или назначать по праву наследования соответствующих руководителей согласно потребностям и нормам той или иной религии или убеждений;

h) соблюдать дни отдыха и отмечать праздники и отправлять обряды в соответствии с предписаниями религии и убеждениями;

i) устанавливать и поддерживать связи с отдельными лицами и общинами в области религии и убеждений на национальном и международном уровнях.

Статья 7

Права и свободы, провозглашенные в настоящей Декларации, предоставляются национальным законодательством таким образом, чтобы каждый человек мог пользоваться такими правами и свободами на практике.

Статья 8

Ничто в настоящей Декларации не должно истолковываться в смысле ограничения или отхода от любого права, как оно определено во Всеобщей декларации прав человека и в Международных пактах о правах человека.

**ВЫПИСКА ИЗ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНВЕНЦИИ
о ликвидации всех форм расовой
дискриминации**

21 декабря 1965 г.

Принята и открыта для подписания и ратификации
Резолюцией 2106 А (XX) Генеральной Ассамблеи
Организации Объединенных Наций

Республика Узбекистан присоединилась к настоящей
Конвенции в соответствии с Постановлением Олий Мажлиса РУз
от 31 августа 1995 года N 129-I

Вступила в силу для Республики Узбекистан
с 28 октября 1995 года

Государства-участники настоящей Конвенции,
считая, что Устав Организации Объединенных Наций основан
на принципах достоинства и равенства, присущих каждому человеку,
и что все государства-члены Организации обязались предпринимать
совместные и самостоятельные действия в сотрудничестве с
Организацией Объединенных Наций для достижения одной из целей
Организации Объединенных Наций, состоящей в поощрении и развитии
всеобщего уважения и соблюдения прав человека и основных свобод
для всех, без различия расы, пола, языка или **религии**,

...

согласились о нижеследующем:

ЧАСТЬ I

...

Статья 5

В соответствии с основными обязательствами, изложенными в
статье 2 настоящей Конвенции, государства-участники обязуются
запретить и ликвидировать расовую дискриминацию во всех ее формах и
обеспечить равноправие каждого человека перед законом, без различия
расы, цвета кожи, национального или этнического происхождения, в
особенности в отношении осуществления следующих прав:

...

VII) права на свободу мысли, совести и религии;

**Закон Республики Узбекистан
О РАТИФИКАЦИИ КОНВЕНЦИИ ШАНХАЙСКОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА ПРОТИВ ТЕРРОРИЗМА**

(Екатеринбург, 16 июня 2009 года)

(Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2011 г.,
№ 50, ст. 511)

Принят Законодательной палатой 30 ноября 2011 года
Одобен Сенатом 6 декабря 2011 года

Ратифицировать Конвенцию Шанхайской Организации сотрудничества против терроризма (Екатеринбург, 16 июня 2009 года) со следующими уведомлениями и оговоркой:

1) по пункту 2 статьи 6 Конвенции: «Республика Узбекистан уведомляет, что компетентными органами, ответственными за выполнение Конвенции, являются Служба национальной безопасности, Министерство внутренних дел, Министерство обороны, Министерство по чрезвычайным ситуациям и Государственный таможенный комитет Республики Узбекистан»;

2) положения Конвенции, в части возможности применения конфискации имущества юридических и физических лиц как меры уголовного наказания, в Республике Узбекистан не применяются, как несоответствующие ее национальному законодательству.

Президент Республики Узбекистан И. КАРИМОВ
г. Ташкент,
16 декабря 2011 г.,
№ ЗРУ-309

**КОНВЕНЦИЯ
ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА
ПРОТИВ ТЕРРОРИЗМА**

Екатеринбург, 16 июня 2009 года

Вступила в силу для Республики Узбекистан 15 февраля 2012 года
Государства-члены Шанхайской организации сотрудничества,

– будучи глубоко обеспокоенными эскалацией терроризма, который представляет угрозу международному миру и безопасности, территориальной целостности государств, развитию дружественных отношений между государствами, а также осуществлению основных прав и свобод человека,

– руководствуясь целями и принципами Устава Организации Объединенных Наций и Хартии Шанхайской организации сотрудничества от 7 июня 2002 года,

– развивая положения Шанхайской Конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15 июня 2001 года, Концепции сотрудничества государств-членов Шанхайской организации сотрудничества в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 5 июля 2005 года,

– признавая, что преступления, охватываемые настоящей Конвенцией, ни при каких обстоятельствах не могут быть оправданы, а физические и юридические лица, виновные в совершении таких деяний и (или) причастные к их совершению, должны быть привлечены к ответственности,

– учитывая изменения, произошедшие в содержании терроризма, масштабах и характере террористических актов, и важность активизации сотрудничества,

– понимая необходимость наращивания усилий против терроризма и вновь подтверждая, что все меры по предупреждению терроризма и борьбы с ним должны приниматься при соблюдении верховенства права и демократических ценностей, основных прав и свобод человека, а также норм международного права,

– осознавая, что только совместными усилиями можно добиться эффективного предупреждения терроризма и борьбы с ним, договорились о нижеследующем:

Статья 1

Настоящая Конвенция заключается с целью повышения эффективности сотрудничества против терроризма.

Статья 2

1. Для целей настоящей Конвенции, используемые в ней термины и понятия означают:

1) «Сторона» – государство-участник настоящей Конвенции;

2) «терроризм» – идеология насилия и практика воздействия на принятие решения органами власти или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству;

3) «террористический акт» – деяние, связанное с устрашением населения и создающее опасность жизни и здоровью человека, направленное на причинение значительного имущественного ущерба, либо наступление экологической катастрофы или иных тяжких последствий, для достижения политических, религиозных, идеологических и иных целей путем воздействия на принятие решения органами власти или международными организациями, а также угроза совершения указанных действий;

4) «террористическая организация»:

а) преступная группа, незаконное вооруженное формирование, банда, преступное сообщество, создаваемые для совершения преступлений и (или) совершающие преступления, охватываемые настоящей Конвенцией;

б) юридическое лицо, от имени, по указанию или в интересах которого осуществляется планирование, организация, подготовка и совершение хотя бы одного из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией;

5) «юридическое лицо» – организация, которая создана и осуществляет деятельность в порядке, установленном национальным законодательством Сторон.

2. Настоящая статья не наносит ущерба какому-либо международному договору или национальному законодательству любой из Сторон, которые содержат или могут содержать положение о более широком применении терминов и понятий, используемых в настоящей статье.

Статья 3

Настоящая Конвенция применяется в случае, когда выявление, предупреждение и расследование преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, затрагивают юрисдикцию более чем одной Стороны.

Статья 4

Стороны осуществляют свои права и обязательства согласно настоящей Конвенции в соответствии с принципами суверенного равенства, территориальной целостности государств и невмешательства во внутренние дела других государств.

Статья 5

1. Стороны принимают необходимые меры для того, чтобы установить свою юрисдикцию в отношении преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, если:

- 1) преступление совершено на территории этой Стороны;
- 2) преступление совершено на борту судна под флагом этой Стороны или на борту воздушного судна, зарегистрированного в соответствии с законами этой Стороны;
- 3) преступление совершено гражданином этой Стороны.

2. Каждая Сторона может также установить свою юрисдикцию в отношении преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, если:

- 1) преступление было направлено или привело к совершению террористического акта на территории или в отношении гражданина этой Стороны;
- 2) преступление было направлено или привело к совершению террористического акта в отношении объекта этой Стороны за рубежом, включая помещения дипломатических представительств и консульских учреждений;
- 3) преступление было направлено или привело к совершению террористического акта с целью принудить эту Сторону к совершению или не совершению каких-либо действий;
- 4) преступление совершено лицом без гражданства, постоянно проживающим на территории этой Стороны;
- 5) преступление совершено на борту судна, эксплуатируемого этой Стороной.

3. Каждая Сторона принимает такие меры, которые могут потребоваться для установления своей юрисдикции в отношении преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, в случае, если предполагаемый преступник находится на ее территории и она не выдает его той или иной Стороне.

4. Настоящая Конвенция не исключает осуществления любой уголовной юрисдикции в соответствии с национальным законодательством Стороны.

5. Если более чем одна Сторона претендует на юрисдикцию в отношении преступления, охватываемого настоящей Конвенцией, соответствующие Стороны при необходимости проводят консультации.

Статья 6

1. Сотрудничество, предусмотренное настоящей Конвенцией, осуществляется определяемыми каждой из Сторон компетентными органами.

2. При сдаче документа о ратификации настоящей Конвенции или уведомления о присоединении к ней Сторона предоставляет депозитарию перечень своих компетентных органов, ответственных за выполнение настоящей Конвенции, который депозитарий препровождает другим Сторонам. Стороны незамедлительно сообщают депозитарию обо всех изменениях в перечне своих компетентных органов, о чем депозитарий уведомляет другие Стороны.

3. Компетентные органы Сторон по вопросам, предусмотренным настоящей Конвенцией, взаимодействуют друг с другом непосредственно в пределах своих полномочий. Территориальные и иные подразделения компетентных органов Сторон в целях выполнения настоящей Конвенции могут устанавливать непосредственные контакты в порядке, определяемом компетентными органами Сторон.

4. Взаимодействие между компетентными органами Сторон осуществляется в двустороннем и многостороннем форматах на основании запроса об оказании содействия, а также путем информирования по инициативе компетентного органа одной из Сторон.

5. В процессе взаимодействия могут быть использованы дипломатические каналы, каналы Международной организации уголовной полиции или Исполнительного комитета Региональной антитеррористической структуры Шанхайской организации сотрудничества.

Статья 7

1. Стороны поощряют межрелигиозный и межкультурный диалог, охватывающий, где это необходимо, неправительственные организации и другие институты гражданского общества, при условии соблюдения национального законодательства в целях предупреждения ситуаций напряженности, которые могут привести к совершению преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией.

2. Каждая Сторона в соответствии с основополагающими принципами ее правовой системы разрабатывает и осуществляет меры на национальном уровне по противодействию терроризму, которые могут включать:

1) периодическую оценку правовых документов, регулирующих противодействие терроризму, и практических мер с точки зрения их эффективности;

2) взаимодействие с соответствующими международными и региональными организациями в разработке и осуществлении мер по противодействию терроризму, включая проведение учений по пресечению террористических актов;

3) создание органа или органов, осуществляющих координацию деятельности соответствующих органов Стороны по противодействию терроризму;

4) повышение профессионального уровня сотрудников правоохранительных и иных органов, осуществляющих противодействие терроризму, а также надлежащее финансовое, материальное и иное обеспечение деятельности этих органов и их сотрудников;

5) выплату надлежащего вознаграждения лицам, оказывающим содействие государственным органам в предупреждении и пресечении преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, и установлении лиц, готовящих или совершивших такие преступления;

6) законодательное определение ограничений, введение которых допустимо в целях предупреждения террористических актов;

7) улучшение защиты физических лиц и объектов, включающее повышение эффективности сотрудничества правоохранительных органов с соответствующими юридическими лицами, внедрение стандартов, предназначенных для повышения защищенности физических лиц и объектов;

8) защиту потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства, а также, при необходимости, иных лиц по вопросам противодействия терроризму;

9) создание и внедрение критериев идентификации физических и юридических лиц, причастных к совершению преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией;

10) обеспечение юридических лиц достаточными возможностями по оказанию помощи государству в предупреждении и выявлении

готовящихся или совершаемых преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, на их объектах;

11) оказание содействия участию неправительственных организаций, отдельных групп и лиц в противодействии терроризму и в формировании в обществе неприятия терроризма;

12) просвещение общественности об опасности терроризма и его негативных последствиях, а также об ответственности за совершение преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией;

13) обеспечение возможности населению информировать государственные органы, в том числе анонимно, о любых деяниях, которые могут рассматриваться в качестве преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией.

3. Стороны могут принимать более строгие меры, чем те, которые предусмотрены настоящей Конвенцией.

Статья 8

Стороны с учетом основополагающих принципов своих правовых систем принимают необходимые законодательные и иные меры по противодействию финансированию терроризма, которые, в частности, включают:

1) регистрацию данных о клиентах, финансовых операциях и хранение этих сведений;

2) представление в уполномоченные Стороной органы сведений о подозрительных и экономически нецелесообразных операциях и сделках;

3) приостановление по предписанию правоохранительных или иных определенных Стороной органов финансовых операций, имеющих незаконный, подозрительный или экономически нецелесообразный характер;

4) представление сведений и документов по запросам суда, органов прокуратуры, предварительного расследования и иных уполномоченных Стороной органов.

Статья 9

1. Стороны принимают необходимые законодательные меры для того, чтобы признать в качестве уголовно наказуемых следующие умышленные деяния:

1) террористический акт;

2) какое-либо деяние, признаваемое как преступление в одном из международных договоров в области противодействия терроризму, участниками которых являются все Стороны;

3) создание и использование юридического лица в целях планирования, организации, подготовки и совершения хотя бы одного из преступлений, указанных в подпунктах 1, 2 и 4-10 настоящего пункта, или создание для таких же целей преступной группы, незаконного вооруженного формирования, банды, преступного сообщества;

4) публичные призывы к терроризму или публичное оправдание терроризма, то есть распространение какого-либо обращения к общественности в целях побуждения к совершению хотя бы одного из преступлений, указанных в подпунктах 1-3 и 5-10 настоящего пункта, либо публичные заявления о признании терроризма нуждающимся в поддержке и подражании;

5) вербовка или иные способы привлечения лиц для участия в подготовке либо совершении хотя бы одного из преступлений, указанных в подпунктах 1-4 и 6-10 настоящего пункта;

6) подготовка лиц для совершения или содействия в совершении хотя бы одного из преступлений, указанных в подпунктах 1-5 и 7-10 настоящего пункта;

7) участие в террористической организации;

8) финансирование терроризма, то есть сбор либо предоставление средств или финансовых услуг, заведомо предназначенных для финансирования деятельности по организации, подготовке и совершению хотя бы одного из преступлений, указанных в подпунктах 1-7, 9 и 10 настоящего пункта, либо обеспечения деятельности террористической организации;

9) обеспечение лиц оружием, взрывчатыми веществами и другими средствами для совершения преступлений, указанных в подпунктах 1-8 и 10 настоящего пункта;

10) предоставление лицам, подозреваемым или обвиняемым в совершении какого-либо из преступлений, указанных в подпунктах 1-9 настоящего пункта, укрытия, финансовой помощи и содействия в побеге, а также дача ложных показаний в отношении их.

2. Стороны могут в соответствии со своим национальным законодательством признавать также уголовно наказуемым деянием умышленные укрывательство, транспортировку, покупку или

посредничество при продаже имущества, принадлежащего лицам, подозреваемым или обвиняемым в совершении какого-либо из преступлений, указанных в пункте 1 настоящей статьи.

3. Деяния, указанные в подпунктах 3-10 пункта 1 настоящей статьи, являются преступлениями независимо от фактического совершения террористического акта или осознания вербуемым и (или) обучаемым лицом террористического характера своих действий.

4. Стороны также обязаны принять необходимые законодательные меры для того, чтобы определить в качестве уголовно наказуемого деяния соучастие, приготовление и покушение на совершение какого-либо преступления, предусмотренного пунктом 1 настоящей статьи.

Статья 10

1. Стороны принимают необходимые законодательные и иные меры с учетом своих правовых принципов для того, чтобы не допускать на своей территории причастности юридических лиц к деяниям, являющимися хотя бы одним из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией.

2. Каждая Сторона принимает такие меры, какие могут потребоваться для установления ответственности юридических лиц за случаи их причастности хотя бы к одному из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией.

3. При условии соблюдения правовых принципов Сторон ответственность юридических лиц может быть уголовной, гражданско-правовой или административной.

4. Установление ответственности юридических лиц не исключает уголовной ответственности физических лиц, участвующих в его деятельности, совершивших преступления, охватываемые настоящей Конвенцией.

5. Стороны обеспечивают применение в отношении юридических лиц, привлекаемых к ответственности за причастность к преступлениям, охватываемым настоящей Конвенцией, в частности, таких мер, как:

- 1) предупреждение;
- 2) штраф;
- 3) конфискация имущества юридического лица;
- 4) приостановление деятельности юридического лица;
- 5) запрет на отдельные виды деятельности юридического лица;
- 6) ликвидация юридического лица.

6. Стороны принимают законодательные меры, позволяющие признавать юридическое лицо террористической организацией и ликвидировать его по решению суда или иного уполномоченного национальным законодательством Стороны органа, когда юридическим лицом осуществляется планирование, организация, подготовка и совершение деяний, образующих хотя бы одно из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией. Такие же меры могут быть приняты в случаях, если планирование, организация, подготовка и совершение преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, осуществляются лицом, контролирующим реализацию юридическим лицом его прав и обязанностей.

7. Положения настоящей статьи распространяются на случаи причастности к преступлениям, охватываемым настоящей Конвенцией, структурных подразделений (представительств, филиалов) иностранных юридических лиц, действующих на территории Стороны.

Статья 11

1. Стороны рассматривают деяния, охватываемые настоящей Конвенцией, в качестве преступлений, влекущих выдачу, а также передачу осужденных и оказание правовой помощи.

2. В любом договоре о выдаче, действующем между любыми Сторонами, преступления, охватываемые настоящей Конвенцией, рассматриваются как преступления, влекущие выдачу. Стороны обязуются признать такие преступления в качестве преступлений, влекущих выдачу, во всех договорах о выдаче, которые будут впоследствии заключаться между ними.

3. В случае если Сторона, которая обуславливает выдачу наличием договора, получает запрос о выдаче от другой Стороны, с которой она не имеет договора о выдаче, запрашиваемая Сторона рассматривает настоящую Конвенцию в качестве правового основания для выдачи в связи с преступлениями, охватываемыми настоящей Конвенцией. Выдача осуществляется с соблюдением других условий, предусмотренных законодательством запрашиваемой Стороны.

4. Стороны, не обуславливающие выдачу наличием договора, рассматривают в отношениях между собой преступления, охватываемые настоящей Конвенцией, в качестве преступлений, влекущих выдачу, с соблюдением условий, предусмотренных законодательством запрашиваемой Стороны.

5. Когда применительно к вопросам выдачи и правовой помощи требуется соблюдение принципа обоюдного признания соответствующего деяния преступлением, этот принцип считается соблюденным независимо от того, включает ли законодательство запрашиваемой Стороны соответствующее деяние в ту же категорию преступлений или описывает ли оно его с помощью таких же терминов, как запрашивающая Сторона, если данное деяние, в связи с которым запрашивается правовая помощь или выдача, признано уголовно наказуемым в соответствии с национальным законодательством Сторон.

6. Преступления, охватываемые настоящей Конвенцией, для целей выдачи рассматриваются как совершенные на территории соответствующей Стороны независимо от места фактического совершения этих преступлений в пределах юрисдикции данной Стороны, установленной в соответствии со статьей 5 настоящей Конвенции.

7. Определение преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, и оснований ответственности юридических лиц, причастных к их совершению, входит в сферу национального законодательства Сторон.

8. По запросу Стороны, вынесшей приговор, или Стороны, гражданином которой является лицо, осужденное хотя бы за одно из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, это лицо с его согласия может передаваться на основании действующих договоров или взаимной договоренности для отбывания наказания Стороне, гражданином которой оно является.

9. Если запрашиваемая Сторона, на территории которой находится лицо, совершившее хотя бы одно из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, не выдает такое лицо лишь на том основании, что оно является ее гражданином, то эта Сторона обязана на основании имеющихся у нее материалов, в том числе материалов уголовного дела, переданных запрашивающей Стороной, осуществить уголовное преследование данного лица в соответствии со своим законодательством.

Статья 12

1. В целях предупреждения терроризма и борьбы с ним компетентные органы Сторон по запросу или по своей инициативе предоставляют друг другу информацию (документы, материалы, иные данные) о вопросах, охватываемых настоящей Конвенцией.

2. Информация, указанная в пункте 1 настоящей статьи, предоставляется по запросу компетентного органа запрашивающей

Стороны при условии, что она не будет передана кому бы то ни было без предварительного письменного согласия компетентного органа запрашиваемой Стороны.

3. Компетентные органы Сторон не разглашают факт запроса и его содержание и используют его только в целях выполнения запроса, если это оговорено компетентными органами запрашивающей Стороны, а также обеспечивают конфиденциальность переданных запрашиваемой Стороной сведений и используют их лишь в той мере, которая необходима для осуществления расследования, судебного разбирательства или для выполнения процедур, предусмотренных запросом.

Статья 13

1. Исполнение запроса осуществляется на основании настоящей Конвенции и законодательства запрашиваемой Стороны.

2. По запросу компетентного органа запрашивающей Стороны при его исполнении может быть применено законодательство этой Стороны, если иное не установлено законодательством запрашиваемой Стороны. Применение законодательства запрашивающей Стороны не должно наносить ущерб суверенитету и национальной безопасности запрашиваемой Стороны.

Статья 14

1. Запрос составляется в письменной форме и должен содержать:

1) наименование компетентных органов запрашивающей и запрашиваемой Сторон;

2) предмет и основание запроса;

3) существо дела, включая относящиеся к делу факты (дата, место и обстоятельства преступления), по которым проводятся оперативно-разыскные мероприятия, расследование или судебное разбирательство;

4) тексты соответствующих нормативных правовых актов или, если это невозможно, изложение их положений, а также заявление о том, что запрашиваемая мера или любая другая мера, ведущая к аналогичным результатам, может быть принята на территории запрашивающей Стороны в соответствии с ее законодательством;

5) указание о степени его ограничения доступа, если это необходимо.

2. Запрос о применении мер ответственности в отношении юридических лиц кроме информации, указанной в пункте 1 настоящей статьи, должен содержать:

1) наименование юридического лица, информацию о его месте нахождения, юридический адрес, данные о руководителях;

2) меры ответственности;

3) данные о конкретной процедуре, которой по запросу запрашивающей Стороны было бы желательно следовать;

4) информацию об имуществе, которое может быть подвергнуто аресту или конфискации (его местонахождение, связи с соответствующим преступлением, а также любые имеющиеся сведения о правах других лиц на это имущество);

5) заверенную копию решения суда или иного компетентного органа запрашивающей Стороны и изложение оснований для этого решения;

6) изложение фактов, на которых основывается запрашивающая Сторона, и которые должны быть достаточными для того, чтобы запрашиваемая Сторона могла ставить вопрос о принятии решения для исполнения на основе своего законодательства.

3. В случае запроса о проведении допроса лиц в качестве подозреваемых или обвиняемых к нему должны прилагаться заверенные копии необходимых материалов уголовного дела.

4. Запрашиваемая Сторона информирует запрашивающую Сторону не позднее 30 дней со дня поступления запроса, если в каждом конкретном случае не будет согласовано иное:

1) о действиях, предпринятых по запросу и их результате;

2) о любых обстоятельствах, препятствующих исполнению запроса или существенно задерживающих его исполнение.

5. Запрашивающая Сторона безотлагательно информирует запрашиваемую Сторону:

1) о пересмотре решения или других обстоятельствах, в связи с которыми решение о применении мер ответственности в отношении юридических лиц полностью или частично утрачивает силу;

2) об изменениях, в силу которых действия в соответствии с настоящей Конвенцией становятся неоправданными.

6. Сторона, ходатайствующая о применении мер ответственности на основании одного и того же решения в отношении юридического лица перед несколькими Сторонами, уведомляет об этом все Стороны, заинтересованные в исполнении данного решения.

2. Направленные сотрудники компетентных органов запрашивающей Стороны могут участвовать в оперативно-разыскных мероприятиях и следственных действиях на территории запрашиваемой Стороны в соответствии с законодательством запрашиваемой Стороны и международными договорами, участниками которых являются Стороны.

3. Запрашиваемая Сторона определяет порядок выдачи разрешений для участия сотрудников запрашивающей Стороны в оперативно-разыскных мероприятиях и следственных действиях на основании запроса, оформленного в соответствии со статьями 14-18 настоящей Конвенции.

4. В случае направления сотрудников компетентных органов для участия в оперативно-разыскных мероприятиях и следственных действиях дополнительно в запросе о направлении должны содержаться следующие сведения:

- 1) данные о направленных сотрудниках;
- 2) цель командирования, перечень оперативно-разыскных мероприятий и следственных действий, порядок и сроки их исполнения;
- 3) в случае использования транспорта, сведения о нем, включая вид транспортных средств, их количество и регистрационные номера;
- 4) другая необходимая информация.

5. Решение по запросу принимается компетентным органом запрашиваемой Стороны не позднее 5 дней с даты поступления запроса, о чем сообщается незамедлительно компетентному органу запрашивающей Стороны. Такое решение может быть оговорено условиями, определенными компетентным органом запрашиваемой Стороны.

6. Если запрос на получение разрешения составлен без учета требований, указанных в пункте 4 настоящей статьи, или информация представлена не в полном объеме, то компетентный орган запрашиваемой Стороны вправе запросить дополнительные данные.

7. Сотрудники компетентных органов запрашивающей Стороны, прибывшие в установленном порядке на территорию запрашиваемой Стороны, выполняют свои функции согласно законодательству Стороны пребывания и условиям, регламентирующим их пребывание и выполнение задания.

8. Сотрудники компетентных органов запрашивающей Стороны, участвующие на территории запрашиваемой Стороны в оперативно-

разыскных мероприятиях и следственных действиях, проводимых сотрудниками компетентных органов запрашиваемой Стороны, обязаны:

1) соблюдать законодательство Стороны, на территории которой они находятся, а также подчиняться законным требованиям органов Стороны пребывания;

2) предоставлять запрашиваемой Стороне полученную ими информацию.

9. Участие в оперативно-разыскных мероприятиях и следственных действиях прекращается, как только компетентный орган Стороны, на территории которой они осуществляются, выдвинет об этом требование.

10. По положениям, предусмотренным настоящей статьей, Стороны могут заключать между собой отдельные соглашения.

Статья 19

Доказательства, полученные компетентными органами запрашиваемой Стороны в результате исполнения запроса в соответствии с ее законодательством, имеют такое же доказательственное значение и в запрашивающей Стороне.

Статья 20

1. При исполнении решения о конфискации имущества физических или юридических лиц, причастных к совершению преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, запрашиваемая Сторона признает судебное решение, вынесенное запрашивающей Стороной в отношении прав третьих лиц.

2. В таком признании может быть отказано в одном из следующих случаев:

1) если третьи лица не имели достаточных возможностей, чтобы заявить о своих правах;

2) если третьи лица однозначно и обоснованно заявляют о своих правах;

3) если решение противоречит решению, уже вынесенному запрашиваемой Стороной по этому же вопросу;

4) если решение противоречит законодательству запрашиваемой Стороны;

5) если решение было вынесено вопреки положениям, касающимся исключительной юрисдикции, предусмотренной законодательством запрашиваемой Стороны.

Статья 21

1. Документы, направляемые в соответствии с настоящей Конвенцией, освобождаются от всех формальностей по их легализации.

2. Документы, которые на территории одной из Сторон выданы или засвидетельствованы компетентным органом либо специально на то уполномоченным лицом в пределах его компетенции и по установленной форме, а также скреплены гербовой печатью, принимаются на территориях всех других Сторон без какого-либо специального удостоверения.

3. Документы, которые на территории одной из Сторон рассматриваются как официальные документы, имеют на территориях других Сторон доказательную силу официальных документов.

Статья 22

1. Компетентные органы Сторон по вопросам, входящим в сферу охвата настоящей Конвенции, могут направлять официальные документы по физическим и юридическим лицам, находящимся на территории другой Стороны, по дипломатическим каналам либо иным способом, а также через компетентные органы другой Стороны.

2. Компетентные органы Сторон по вопросам, входящим в сферу охвата настоящей Конвенции, оказывают друг другу помощь во вручении официальных документов физическим и юридическим лицам.

Статья 23

Стороны принимают необходимые меры по недопущению предоставления статуса беженца и подтверждающих его документов лицам, причастным к преступлениям, охватываемым настоящей Конвенцией.

Статья 24

1. Сторона принимает по запросу другой Стороны необходимые меры обеспечения ответственности юридического лица, причастного к преступлениям, охватываемым настоящей Конвенцией, в частности:

1) наложение ареста на имущество, которое впоследствии может стать объектом конфискации;

2) приостановление (замораживание) финансовых операций;

3) приостановление отдельных видов деятельности юридического лица (радио и телевидения, издания средств массовой информации, в том числе электронных).

2. Меры, предусмотренные пунктом 1 настоящей статьи, осуществляются в соответствии с законодательством запрашиваемой Стороны и настоящей Конвенцией.

3. Прежде, чем отменить меры, предусмотренные настоящей Конвенцией, запрашиваемая Сторона предоставляет запрашивающей Стороне право изложить свои доводы в пользу выполнения этой меры.

Статья 25

1. Сторона, получившая запрос, связанный с применением мер ответственности в отношении юридического лица (его структурного подразделения), причастного к совершению хотя бы одного из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией, и находящегося или имеющего имущество, или осуществляющего деятельность на ее территории:

1) либо исполняет решение суда или иного компетентного органа запрашивающей Стороны о применении запрашиваемых мер ответственности;

2) либо на основании фактов и выводов, представленных в решении запрашивающей Стороны, осуществляет судебное разбирательство в соответствии со своим законодательством о применении запрашиваемых мер ответственности.

2. Меры ответственности в отношении юридического лица применяются в соответствии с законодательством запрашиваемой Стороны.

Статья 26

Стороны в соответствии с национальным законодательством в целях обеспечения конфискации принимают меры для того, чтобы:

1) налагать арест на денежные средства, ценные бумаги, ценности, оружие, его составляющие (запасные) части, боеприпасы, взрывчатые вещества и иное имущество, предназначенное для использования (или использовавшееся) в качестве орудия совершения преступлений, или для финансирования одного из преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией;

2) обеспечивать изъятие денежной суммы, соответствующей стоимости такого имущества, если арест имущества, указанного в настоящей статье, невозможен.

Статья 27

1. Запрос, связанный с конфискацией имущества физических или юридических лиц, направленный в соответствии с настоящей

Конвенцией, не затрагивает право запрашиваемой Стороны исполнить свое решение о конфискации в отношении имущества этих же физических или юридических лиц.

2. Общая стоимость конфискуемого по запросу имущества не может превышать сумму, указанную в решении о конфискации. Если та или иная Сторона приходит к выводу, что это может произойти, то Стороны проводят консультации с целью недопущения таких последствий.

3. Оставшееся после удовлетворения требований кредиторов имущество юридического лица, ликвидируемого по основаниям, предусмотренным настоящей Конвенцией, также подлежит конфискации.

4. Сторона, конфисковавшая по запросу имущество, обеспечивает его сохранность и распоряжается конфискованным имуществом в соответствии со своим законодательством.

5. Конфискованное имущество или денежная сумма, соответствующая стоимости такого имущества, может быть по согласованию соответствующих Сторон передано полностью или частично Стороне, которой вынесено решение о конфискации.

Статья 28

Стороны самостоятельно несут расходы, связанные с выполнением ими настоящей Конвенции, если не будет согласован иной порядок.

Статья 29

1. Если подается иск о возмещении ущерба, нанесенного неправомерным действием или бездействием в связи с сотрудничеством в соответствии с настоящей Конвенцией, Стороны рассматривают возможность проведения консультаций друг с другом с целью договориться о распределении сумм, подлежащих уплате в счет возмещения этого ущерба.

2. Сторона, которой предъявлен иск о возмещении ущерба, информирует об этом другие заинтересованные Стороны.

Статья 30

Настоящая Конвенция не ограничивает права Сторон заключать другие международные договоры по вопросам, являющимся предметом настоящей Конвенции и не противоречащим ее целям и объекту, а также не затрагивает права и обязанности Сторон, вытекающие из иных международных договоров, участниками которых они являются.

Статья 31

1. Настоящая Конвенция заключается на неопределенный срок.

2. Настоящая Конвенция подлежит ратификации подписавшими ее государствами. Ратификационные грамоты сдаются на хранение депозитарию. Конвенция вступает в силу на тридцатый день с даты сдачи на хранение депозитарию четвертой ратификационной грамоты.

3. Для Стороны, ратифицировавшей настоящую Конвенцию после даты сдачи на хранение депозитарию четвертой ратификационной грамоты, она вступает в силу на тридцатый день с даты сдачи на хранение депозитарию своей ратификационной грамоты.

4. Депозитарием настоящей Конвенции является Секретариат Шанхайской организации сотрудничества.

Статья 32

1. Настоящая Конвенция открыта для присоединения других государств, разделяющих ее положения, с согласия всех государств-членов Шанхайской организации сотрудничества путем передачи депозитарию уведомления о таком присоединении.

2. Для присоединяющегося государства настоящая Конвенция вступает в силу на тридцатый день с даты сдачи на хранение депозитарию уведомления о присоединении.

Статья 33

Настоящая Конвенция в соответствии со статьей 102 Устава Организации Объединенных Наций подлежит регистрации в Секретариате Организации Объединенных Наций.

Статья 34

В настоящую Конвенцию могут быть внесены изменения и дополнения, являющиеся ее неотъемлемой частью, которые оформляются отдельными протоколами. Изменения и дополнения могут быть предложены любой из Сторон путем передачи соответствующего уведомления депозитарию, который незамедлительно направляет их на рассмотрение другим Сторонам.

Статья 35

Каждая Сторона может выйти из настоящей Конвенции, направив письменное уведомление об этом депозитарию не менее чем за шесть месяцев до предполагаемой даты выхода. В течение тридцати дней с даты получения уведомления о выходе, депозитарий извещает об этом другие Стороны.

Статья 36

В случае возникновения между Сторонами споров и разногласий, связанных с применением или толкованием положений настоящей Конвенции, заинтересованные Стороны разрешают их путем консультаций и переговоров.

Статья 37

1. Рабочими языками при осуществлении сотрудничества Сторон в рамках настоящей Конвенции являются русский и китайский языки.

2. Подлинный экземпляр настоящей Конвенции сдается на хранение депозитарию, который рассылает заверенные копии настоящей Конвенции всем подписавшим ее государствам.

Совершено в городе Екатеринбурге 16 июня 2009 года в одном экземпляре на русском и китайском языках, причем оба текста имеют одинаковую юридическую силу.

Фойдаланилган адабиётлар

Китоблар

1. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т. : «Ўзбекистон», 1997. – 219 б.
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т. : «Ўзбекистон», 1999. – 686 б.
3. Каримов И. А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-том. – Тошкент : Ўзбекистон, 1999. – 335 б.
4. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент : Маънавият, 2008. – 173 б.
5. Муқаддас динимизга юксак эътибор ва эҳтиром. Имом Бухорий халқаро маркази. – Т. : Тошкент ислом университети нашриёти, 2010. – 31 б.
6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т. : Ўзбекистон, 2007. – 40 б.
7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдли. 3-жилд. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2002. – 704 б.
8. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири / Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур – Т. : Тошкент ислом университети, 2006. – 6 б.
9. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 1-китоб. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 712 б.
10. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 2 китоб. 2-китоб. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 624 бет.
11. Абу Бакр Муҳаммад Ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи / Форс-тожик тилидан таржима муаллифи А. Расулев. – Т. : Фан, 1966. – 108 бет.

12. А. Али-заде. Исламский энциклопедический словарь. – М. : Ансар, 2007. – 396 с.
13. «Ақоид матнлари» / А.Мансуров таржимаси. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 55 б.
14. Бодански Йозеф. Талибы, международный терроризм и человек, объявивший войну Америке / Перевод Быстрова В. А. – Москва : Вече, 2002. – 207 с.
15. Бранхам У. М. Изложение семи периодов церкви. – Р. О. Vox 325, Jeffersonville, Indiana 47131 U.S.A. – 324 с.
16. Бурҳониддин Ал-Марғинович. Ҳидоя. 1-жилд / Таржимонлар гуруҳи. Бош таржимон Салоҳиддин Муҳиддин. – Т. : Адолат нашриёти, 2001. – 848 б.
17. Васильев А. Пуритане ислама? Ваххабизм и первое государство Саудилов в Аравии (1744/45–1818). – М. : Наука. – 261 с.
18. Гараджа В. И., Руткевич Е. Д. Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии. М. : Наука, 1994. – 202 с.
19. Абдулла аль-Кахтани. Кто они неохариджиты. Ваххабиты – «салафиты»? Хауля хум аль-хаваридж / Перевод Р. Адыгамова. – Казань, Иман, 2006. – 360 с.
20. Гордиенко Н. С. Православие. Словарь атеиста. – М. : Политиздат, 1988. – 272 с.
21. Дервиши в мусульманском мире. Исследование Петра Поздняева. Оренбург : типография В. Бреolina, 1886. – 334 с.
22. Диний бағрикенглик ва мутаассиблик (юз саволга юз жавоб). Масъул муҳаррир О. Юсупов. – Т. : Тошкент ислом университети, 2013. – 156 б.
23. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашининг маънавий-маърифий асослари: Ўқув қўлланма / Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети. Т. : Тошкент ислом университети, 2013. – 246 б.
24. Диншунослик асослари. Ўқув қўлланма / маъсул муҳаррир: И. Усмонов. – Т. : Тошкент ислом университети нашриёти, 2013. 319 б.
25. Добаев И. П. Современный терроризм: региональное измерение. – Ростов-на-Дону : СКНЦ ВШЮФУ, 2009. – 164 с.
26. Дронзина Т. Терроризма женский лик (результаты международного исследования). Книжная серия журнала «Международные исследования. Общество. Политика. Экономика». – Астана, 2011. – 236 с.
27. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 291 с.

28. Алиев Ж. Зулмат гирдоби. – Т. : Тошкент ислом университети, 2009. – 32 б.
29. Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность : Учебное пособие. – М. : Юридический институт МИИТ, 2003. – 252 с.
30. Зейно Баран. Хизбут тахрир. Политическая радикализация ислама. – Вашингтон : Центр Никсона, 2004. – 134 с.
31. Иванов В. А., Трофимов Я. Ф. Религии в Казахстане: справочник. – 2 изд. перераб. и доп. – Алматы : Аркаим, 2003. – 238 с.
32. Иванов М. В. Веруем. Катехизис для церквей евангельских христиан-баптистов. – М. : Отдел богословия и катехизации Российского союза евангельских христиан-баптистов, 2006. – 135 с.
33. Ифнатенко А. А. Ислам и политика: Сборник статей. – М. : Институт религии и политики, 2004. – 256 с.
34. Имом Термизий. Ал-жомъ ал-кабир. Байрут : Дорул-ғарб ал-ислами, 1996. – 576 б.
35. Информационно-методические материалы о религиозных организациях и межконфессиональных отношениях в Казахстане. Министерство культуры и информации Республики Казахстан. – Астана, 2009. – 67 с.
36. Ислам: Энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – 315 стр.
37. Ислом маърифати: аслият ва талқин. Ўқув қўлланма. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 158 б.
38. Ислом: справочник. Усманов М. А. тахрири остида. – Т. : Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош редакцияси, 1989. – 333 бет.
39. Ислом. Энциклопедия: А-Х. З. Хусниддинов тахрири остида. – Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – 313 б.
40. «Ислом маърифатида дунёвий ва диний кадрятлар уйғунлиги». – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 271 б.
41. История Узбекской ССР. В 4-х томах. Т. 2. – Т. : Фан, 1967. – 664 с.
42. К истории христианства в Средней Азии (XIX–XX вв.) / Сост. Л. И. Жукова. – Т. : Ўзбекистон, 1998. – 270 с.
43. Коровиков А. В. Исламский экстремизм в арабских странах. – М. : Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1990. – 170 с.
44. Доктор Рахман. Краткая история ислама. Хронология событий 570 – 1000 гг. от Рождества Христова. / Перевод Д. Хайретдинова. – Москва : «Ummah», 2006. – 407 стр.
45. Криминология: Учебник для вузов / под ред. проф. В. Д. Малкова – 2 изд., перераб. и доп. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 528 стр.
46. Книга для наставника. ХМЛ. Дейв и Элфрида Лоуэн. Издание 5-е / Пер. А. Харитоновна. – Санкт-Петербург, 2002. – 213 с.

47. Кудрявцев О. В. Трансформация идеологии терроризма. Материалы Первой всероссийской научно-практической конференции «Формирование устойчивой антитеррористической позиции гражданского общества как основы профилактики терроризма». – М. : МЦНМО, 2009. – 512 с.
48. Маънавий ва диний етуклик – давр талаби/тўловчилар: З. Исломов, Ш.Шожалилов. – Т. : Тошкент ислом университети, 2009. – 444 б.
49. Материалы международной конференции «Суфизм в Иране и Центральной Азии». – Алматы, 2006. – 330 с.
50. М. Зухайлий. «Ал-фикх ал-исломий ва адиллатуху». Дорул фикр., 2-китоб.
51. Мелиқўзиев Ж. Ҳалокат тузоғи. – Т. : Тошкент ислом университети, 2010. – 31 бет.
52. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Т. : «Akademiyа», 2007. – 352 б.
53. Миронов О. Словарь религиозных терминов. – Воронеж: «Воронеж», 2002. – 42 с.
54. Митрополит Московский Филарет. Православный катехизис. – Т. : «GLOSSA». – 173 с.
55. Мовароуннаҳр муҳаддис ва фақиҳларининг жаҳон ҳуқуқий маданиятига қўшган ҳиссаси. Ўзбекистон ислом цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси. /Халқаро конференция тезислар тўплами/. Тошкент-Самарқанд. –Т.: Имом Бухорий республика илмий-маърифий маркази нашриёти, 2007. – 496 бет.
56. Муслим ибн Ҳажжож. Саҳиҳи Муслим. Дор Тойба, 2006.
57. Муҳаммад Саид Рамазон Бутий. Мазҳабчилик ислом шариятига таҳдид соловчи энг хатарли бидъатдир. – Т. : «Hilol-Nashr», 2013. – 200 б.
58. Нарбеков А. В. Диншунослик асослари: Ўқув қўлланмаси. – Т. : Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2008. – 211 б.
59. Новые религиозные организации России деструктивного и оккультного характера. Справочник. Миссионерский отдел Московского Патриархата Русской Православной Церкви. Информационно-аналитический вестник №1. – Изд-е 2-е, перераб. и допол. – Белгород : Белгород, 1997. – 459 с.
60. Олтин силсила: 2-жуз : Саҳиҳул Бухорий. Т. : «Hilol-nashr», 2013. – 672 б.
61. Очилдиев А., Нажмиддинов Ж. Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари (юз саволга юз жавоб). – Т. : Тошкент ислом университети, 2013. – 198 б.

62. Пиз А., Пиз Б. Новый язык телодвижений. Расширенная версия. – М. : Эксмо, 2007. – 416 с.
63. Приближайся к Иегове. – Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. Brooklin, U.S.A., 2002. Сделано в Германии. – 319 с.
64. Профилактика (предупреждение) экстремизма и терроризма. Методическое пособие для пропагандистов. / Под общей ред. Л. Н. Панковой, Ю. В. Таранухи. – М. : Университетская книга, 2010. – 312 с.
65. Ревуненкова Н. Религии мира. Протестантизм. – Санкт-Петербург : «Питер», 2007. – 224 с.
66. Яблоков И. Н. Религиоведение : Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М. : Гардарики, 2000.– 536 с.
67. Стернин И. Практическая риторика. – Воронеж : Издательско-полиграфическая фирма «Воронеж», 1993. – 138 с.
68. Сулонов П. Е., Губина Е. С. Религиозная ситуация и основные религиозные направления на территории Уральского региона. Научно-практическое пособие. – Екатеринбург: Уральский юридический институт МВД России, 2010. – 111 с.
69. Сборник докладов международной научной конференции «Исламские ценности Центральной Азии: толерантность и гуманизм». – Т., 2008. – 208 с.
70. Кабак Д., Эсенгальдиев А. Свобода вероисповедания в Кыргызской Республике: обзор правового обеспечения и практики. – Бишкек : Общественный фонд «Открытая позиция», 2011. – 76 с.
71. Священное писание – Перевод нового мира. – Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. Brooklin, U.S.A., 2007. Сделано в Италии.
72. Словарь религий: иудаизм, христианство, ислам / Под ред. В. Зюбера, Ж. Потэна / Пер. с фран. Е. Терюковой. – СПб : Питер, 2008. – 656 с.
73. Сохраняйте себя в божьей любви. – Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. Brooklin, U.S.A., 2007. Сделано в Германии. – 223 с.
74. Страны Востока: социально-политические, социально-экономические, этноконфессиональные и социокультурные проблемы в контексте глобализации. Памяти А. М. Петрова. – М. : ИВ РАН, Центр стратегической конъюнктуры, 2012. – 282 с.
75. Таевский Д. Секты мира. – Ростов н/Д. : Феникс, СПб. : ООО Издательство «Северо-Запад», 2007. – 571 с.
76. Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат / масъул муҳаррир Абдулазиз Мансур. – Тошкент : «Movarounnahr», 2013. 144 б.

77. Тимошук А. С., Федотова И. Н., Шавкунов И. В. Введение в религиоведение : Учеб. пособие. ВЮИ ФСИН России. – Владимир, 2011. – 136 с.
78. Тўйчибоев А. Исломга ёт жамоа. –Т. : Тошкент ислом университети, 2010. – 30 б.
79. Устинов В. Обвиняется терроризм. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 279 с.
80. Йўлдошхўжаев Х. Тариқатчиликнинг замонавий кўрипишлари. – Т. : Тошкент ислом университети, 2010. – 80 б.
81. Цыганов В. МЕДИА-ТЕРРОРИЗМ: Терроризм и средства массовой информации. – К. : Ника-Центр, 2004. – 124 с.
82. Шайх Саййид Абдулқодир Гийлоний. «Сиррул асрор», «Мактубот». Таржимон О. Жўрабоев. – Т. : Мовароуннахр, 2005. – 224 б.
83. Энциклопедия суфизма. Юсуф Хаттар Мухаммад. / Пер. с арабс. Р. Адыгамов. – М. : Издательский дом «Ансар», 2005. – 480 с.
84. Юлдошходжаев Х., Раҳимжонов Д. Комилов М. Диншунослик. Маърузалар матни. – Т. : ФТДХ, 2000. – 132 б.
85. Ўзбекистон – буюк алломалар юрти. Тузувчи У. Уватов. – Т. : Маънавият, 2010. – 395 б.
86. Ўзбекистон ССР тарихи. 1 том. 1 китоб. – Т. : Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, 1956. – 571 б.
87. Ўзбекистон халқининг дини, маданияти ва урф-одатлари: тарих ва ҳозирги ҳолат. Илмий мақолалар тўплами. Тузувчи, нашрга тайёрловчилар: Агзамходжаев А. А., Зияева Д. Х., Аширов А. А. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. – 255 б.
88. Ўзбекистон этноконфессионал атласи. Муаллифлар гуруҳи. Т. : «Картография» илмий-ишлаб чиқариш давлат корхонаси, 2011. – 67 б.
89. Ҳасанов А. А. Қадимги Арабистон ва илк ислом: I китоб. Жоҳилия асри. – Т. : Тошкент ислом университети, 2001. – 256 б.
90. Ҳидоят ортига яширинган залолат. Тузувчилар: А. Очилдиев (ва бошқ.). – Т. : Тошкент ислом университети, 2010. – 136 б.

Даврий нашрлар

1. Адвентистский вестник. Электронное издание. № 1 – 2008.
2. ВОСТОК (ORIENTS) 2013 № 3.
3. ВОСТОК-ЗАПАД. Вестник Служений и Церквей. Электронное издание. 2009. Том 17, №3.
4. ВОСТОК-ЗАПАД. Вестник Служений и Церквей. Электронное издание. 2010. Том 18, № 4.
5. ВОСТОК-ЗАПАД. Вестник Служений и Церквей. Электронное издание. 2011. Том 19, № 2.

6. Илмий-таҳлилий ахборот. – Т. : Тошкент ислом университети, 2003. 2-сон. – 50 бет.
7. Илмий-таҳлилий ахборот. – Т. : Тошкент ислом университети, 2011. 1-сон. – 62 бет.
8. Интернет-журнал «Новое Восточное Обозрение». URL: <http://ru.journal-neo.org/2013/03/17/the-new-role-of-the-arab-league-in-regional-and-international-relations/>
9. История и современность. М., 2010 . №1.
10. Международная политика. М., 2011. № 1(6).
11. Электронный журнал «Полития», 2007. № 4 (47).
12. Расы и народы. Ежегодник. Вып. 32. – М : Наука, 2006. – 343 с.
13. Центральная Азия и Кавказ. 1999. № 1(2).
14. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2013 йил 10 май.
15. «Халқ сўзи» газетаси, 2013 йил 4 май.
16. Military Review, May-June 2008, pp 58–73, URL: http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/Taliban_organ%20analysis_Military%20review_May-June%202008_2.pdf
17. The Muslim 500: The 500 most influented muslims. The Royal Islamik Strategik Studies Centre. Jordan, 2013.

Интернет материаллари

1. Сайт Агентства по делам религий Казахстана. URL: http://www.din.gov.kz/ru/dejatelnost_agentstva/religioznye_obedinenija/?cid=0&rid=451
2. Сайт Адвентистов седьмого дня «Школа неба» Принципы вероучения. URL: <http://adventist-co.ucoz.ru/index/0-23>
3. Сайт «Академик». URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/139270>
4. Сайт «Александр Князев». URL: <http://www.knyazev.org/biblio/Femida2.pdf>
5. Сайт «Антитеррористический центр государств-участников СНГ». URL: <http://www.cisatc.org/134/159>
6. Сайт «Армянская апостольская церковь». URL: <http://armhak.narod.ru/index.html>
7. Сайт «Afghanistan.ru», 25.07.2012. URL: <http://www.afghanistan.ru/doc/23384.html>
8. Сайт «Afghanistan.ru», 19.02.2013. URL: <http://www.afghanistan.ru/doc/57360.html>
9. Сайт «Би-би-си», 14.05.2013. URL: http://www.bbc.co.uk/uzbek/central_asia/2013/05/130514_cy_hizbut_tahrir_members_in_kyrgyzstan_latest.shtml

10. Сайт «Богословия и жизнь». URL: <http://theologian.msk.ru/history/194-что-polagalos-za-otstuplenie-ot-pravoslaviya-v.html>
11. «Бахагад-гита как она есть» А .Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Электронная библиотека «RoyalLib.ru»
12. Сайт «Vesti.uz», 13.07.2013. URL: www.royallib.ru. URL: http://http://www.vesti.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=37890:2013-07-13-03-17-31&catid=19:politics&Itemid=39
13. Сайт «Война и мир», URL: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/57271>
14. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Адвентисты_седьмого_дня
15. Сайт «Википедия», URL: <http://ru.wikisource.org/wiki/Лентапедия/Аль-Каеда>
16. Сайт «Википедия». URL: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Арабо-израильская_война_\(1947—1949\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Арабо-израильская_война_(1947—1949))
17. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Библия>
18. Сайт «Википедия», URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Братья-мусульмане>
19. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Брейвик_Андерс_Беринг
20. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Ветвь_Давидова
21. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Всемирная_исламская_лига
22. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманитарная_интервенция
23. Сайт «Википедия», URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Восточного_Туркестана
24. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Узбекистана
25. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Исламская_организация_по_вопросам_образования,_науки_и_культуры
26. Сайт «Inosmi.ru». URL: <http://www.inosmi.ru/world/20051207/224154.htm>
27. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Крестовые_походы
28. Сайт «Википедия», URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Лига_арабских_государств
29. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/_Международный_терроризм
30. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Миссионерство>

31. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_исламского_сотрудничества
32. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_освобождения_Восточного_Туркестана
33. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Паиисламуизм>
34. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Пантюркизм>
35. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Первородный_грех
36. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Православие>
37. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Салафия>
38. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Свидетели_Иеговы
39. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Сунниты>
40. Сайт «Википедия», URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Талибан>
41. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Террорист-смертник>
42. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Храм_народов
43. Сайт «Википедия». URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Христианская_миссия
43. Сайт «Википедия». URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Христианство>
44. Сайт «Википедия», URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Цветная_революция
45. Сайт «Власти.нет», 21.01.2013. URL: <http://vlasti.net/news/158509>
46. Сайт «Военное обозрение», 24.01.2013. URL: <http://topwar.ru/23379-afrikanskie-uranovye-voyny.html>
47. Сайт «Всемирная Церковь Христиан Адвентистов Седьмого Дня. Община г. Архангельска». URL: <http://asdarh.ru>
48. Сайт «Геополитика.ру», 27.02.2012. URL: <http://www.geopolitica.ru/Articles/1382/>
49. Сайт «Геополитика.ру», 8.07.2013. URL: <http://www.geopolitica.ru/news/ciriyskim-boevikam-postavlyalos-oruzhie-iz-livii>
50. Сайт «Древо». Открытая православная энциклопедия. URL: <http://drevo-info.ru/articles/10330.html>
51. Сайт «Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма». URL: eurasiangroup.org/ru/news/typ_14.pdf
52. Сайт «Жизнь без террора». URL: <http://counter-terror.kz/ru/article/view?id=199>

53. Сайт «Журнальный зал». URL: http://magazines.russ.ru/oz/2003/5/2003_5_38.html
54. Сайт «За правовое государство». URL: <http://www.lawfulstate.ru/index.php/zashitaprav/2010-03-28-13-27-47/q-q/extrajudicial-historical-religion-research-about-qtabligi - dzhamaatq. html>
55. Сайт «InoSMI», 05.02.2013. URL: http://www.inosmi.ru/leral_net/20130214/ 205785090.html
56. Сайт «Институт Ближнего Востока». 03.11.2007. URL: <http://www.iimes.ru/ rus/stat/2007/03-11-07b.htm>
57. Сайт «Институт Ближнего Востока». 20.01.2011. URL: www.iimes.ru/ rus/stat/ 2011/20-01-11b.htm
58. Сайт «Институт Ближнего Востока». 27.11.2011. URL: <http://iimes.ru/ rus/stat/ 2011/27-11-11b.htm>
59. Сайт «Институт религии и политики». 18.05.2008. URL: <http://i-r-p.ru/ page/ stream-event/index-20056.html>
60. Сайт «Институт религии и политики». 01.10.2008. URL: <http://i-r-p.ru/ page/ stream-mark/index-21912.html>
61. Сайт «Институт религии и политики». 24.12.2009. URL: <http://i-r-p.ru/ page/ stream-document/index-25312.html>
62. Сайт «Интерфакс». 23.10.2012. URL: <http://www.interfax-religion.ru/ krz/?act =news &div=48523>
63. Сайт «Информационно-аналитический центр». URL: <http://www.ia-centr.ru/ expert/4063/>
64. Сайт «Информационно-аналитический центр». URL: <http://www.ia-centr.ru/ expert/4799/>
65. Сайт «Islam-wasatiya.ru». URL: <http://islam-wasatiya.ru/index/php?id=68>
66. Сайт «История ордена Храма». URL: http://www.home-edu.ru/ user/f/00000754/ histbibliot8.06.05/krestovie_pohodi/Untitled-3.htm
67. Сайт «Kazakhstan Today», 19.09.2011. URL: http://kt.kz/rus/power_structures/v_aeroportu_almati_s_krupnoj_summoj_nezadeklarirov_annih_dollarov_zaderzhan_pastor_cerkvi_blagodatj_kim_sam_son_1153544894.html
68. Сайт «Календарные даты». URL: <http://www.calend.ru/holidays/ evangelical/>
69. Сайт «Календарь событий». URL: <http://www.calend.ru/holidays/katolic/>
70. Сайт «Klikovo.ru». URL: <http://klikovo.ru/db/msg/8663>
71. Сайт «Ковчег спасения». Календарь евангельских христиан-баптистов. М. Иванов руководитель отдела богословия и катехизации Российского Союза ЕХБ. URL: <http://kovcheg-spasena.ru>

72. Сайт «Комитет по санкциям против «Аль-Каиды». URL: <http://www.un.org/russian/sc/committees/1267/information.shtml>
73. Сайт «Конституция Российской Федерации». Об отделении церкви от государства и школы от церкви [Декрет Совета Народных Комиссаров]. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5325/>
74. Сайт «Krugosvet.ru». URL: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/KRESTOVIE_POHODI.html?page=0,3
75. Сайт «Lawmix.ru». URL: http://www.lawmix.ru/docs_cccp/5380/
76. Сайт «Lenta.ru», 19.01.2013. URL: <http://lenta.ru/news/2013/02/19/trillion/>
77. Сайт «Logoslovo.ru». URL: http://www.logoslovo.ru/forum/all/topic_4905/
78. Сайт «Narodru.ru». URL: <http://www.narodru.ru/article9465.html>
79. Сайт «News.RU», 05.06.2013. URL: http://newsru.co.il/mideast/05jun2013/syria_103.html
80. Сайт «МАРАНАФА» 888», 02.05.2011. URL: http://chmm888.ru/news/khristianskie_missionery_vychishhajut_musulmanskij_mir/2011-02-05-5
81. Сайт «Международная жизнь». 28.05.2012. URL: <http://interaffairs.ru/read.php?item=8496>
82. Сайт «Министерство иностранных дел Узбекистана». URL: mfa.uz/rus/mej_sotr/uzbekistan_i_voprosi_mejdunarodnoy_bezopasnosti
83. Сайт «Monarch-party.ru». URL: <http://monarch-party.ru/evangel/>
84. Сайт «Новое Восточное Обозрение». URL: <http://ru.journal-neo.org/2013/03/17/the-new-role-of-the-arab-league-in-regional-and-international-relations/>
85. Сайт «PanARMENIAN.Net». URL: <http://www.panarmenian.net/rus/news/160559/>
86. Сайт «Oktes.ru». URL: www.oktes.ru/internet-konf-2012-2/uploads/file-1351654990.doc
87. Сайт «Politictime.ru». URL: <http://www.politictime.ru/potis-405-1.html>
88. Правительственный портал РУ. URL: www.gov.uz/ru/business/international/membership/273
89. Сайт «Православный журнал «Благодатный Огонь». URL: <http://www.blagogon.ru/biblio/124/>
90. Сайт «Псифактор». URL: <http://psyfactor.org/expand10.htm>
91. Сайт «Радио голос России», 10.10.2012. URL: http://rus.ruvr.ru/2012_10_10/Velikaja-missija-amerikanskih-mormonov-kod-Romni/
92. Сайт «ПАТС ШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1680

93. Сайт «РАТС ШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1682
94. Сайт «РАТС ШОС». URL: http://www.ecrats.com/ru/terrorist_organizations/1685
95. Сайт «Religiocivilis.ru». URL: <http://religiocivilis.ru/islam/islamb/180-vsemirnyi-islamskii-kongress-.html>
96. Сайт «РИА Новости». URL: <http://ria.ru/politics/20030212/318192.html#ixzz2V КоНхЕоУ>
97. Сайт «РОДОН». URL: <http://www.rodon.org/polit-111202110013>
98. Сайт «Россия и ОИС». URL: www.kazansummit.ru
99. Сайт «Российские тенденции», 05.05.2013. URL: <http://rostend.su/?q=node/664>
100. Сайт «Русский переплет». URL: http://www.pereplet.ru/history/Russia/Imperia/Alexandr_III/pol1892.html
101. Сайт «Русское агентство новостей», 06.05.2013. URL: http://ru-an.info/news_content.php?id=2274
102. Сайт «Sedmica.orthodoxu.ru», 14.08.02. URL: <http://www.sedmica.orthodoxu.ru/50-21-08-02.php>
103. Сайт «Седмица.ру». URL: <http://www.sedmitza.ru/news/312272.html>
104. Сайт «Свободная мысль». URL: <http://www.svom.info/entry/208-sekretysvetnyh-revoljucij-sovremennye-tehnologii/>
105. Сайт «СBS», 10.10.2009. URL: http://www.cbsnews.com/2100-202_162-5376458.html
106. Сайт «Справочник по религии. Религиозный справочник – словарь». URL: <http://sr.artap.ru/protestantism.htm>
107. Сайт «Средняя Азия в Интернете», 22.03.2013. URL: <http://centralasiaonline.com/ru/articles/caii/features/pakistan/main/2013/03/22/feature-01>
108. Сайт «Средняя Азия в Интернете», 23.05.2013. URL: <http://centralasiaonline.com/ru/articles/caii/features/pakistan/main/2013/05/23/feature-01>
109. Сайт «Средняя Азия в Интернете», 26.06.2013. URL: <http://centralasiaonline.com/ru/articles/caii/features/pakistan/main/2013/06/26/feature-02>
110. Сайт «Stringer», 16.08.2011. URL: <http://stringer-news.com/publication.mhtml?Part=48&PubID=17531>
111. Сайт «Textb.net». URL: <http://textb.net/30/62.html>
112. Сайт «Узбекское агентство по печати и информации». URL: <http://www.api.uz/ru/top/uzbekistan/>

113. Сайт «Умма информ», 28.08.2012. URL: <http://umma.ua/ru/article/article/2012/08/28/16468>
114. Сайт «Управления внутренней политики Акмолинской области». URL: http://uvp.akmol.kz/home/relig_101
115. Сайт «Управление Минюста России по Республике Татарстан», 04.06.2012. URL: to16.minjust.ru/sites/to16.minjust.ru/.../eksp._zakl._ot_04.06._2012.doc
116. Сайт «Facenews.ua». URL: <http://www.facenews.ua/articles/2013/170014/>
117. Сайт «Фергана.Ру», 13.02.2009. URL: www.fergananews.com/articles/6066
118. Сайт «Фергана.ру», 22.01.2013. URL: <http://www.fergananews.com/articles/7598>
119. Сайт «ЦентрАзия», 08.11.2012. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1352355240>
120. Сайт «ЦентрАзия», 09.03.2013. URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1362834300>
121. Сайт «Элитариум». URL: www.elitarium.ru/2010/11/19/priemu_publichnogo_vystuplenija.html
122. Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Адвентисты
123. Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Армянская апостольская церковь
124. Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Баптизм
125. Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Бахаизм
126. Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Иудаизм
127. Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Международное общество сознания кришны
128. Сайт «Энциклопедия народов мира». URL: <http://etnolog.ru/religion.php>. Пятидесятники
129. The Global Religious Landscape. Pew Research Center. Washington, D.C. 2012. –P. 43.
130. Site «Ammanmessage.com». URL: <http://ammanmessage.com/index.php?lang=ar>
131. Muslim World League Web Site. URL: www.themwl.org

